

7(2): 2024

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Published By

Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

<http://www.turkishsocialscience.com>

E-ISSN: 2667-4491

Turkish Research Journal of Academic Social Science (TURAJAS) aims to publish original and cutting-edge research results and reviews on Academic Research related Social Science. Emphasis will be given to studies involving;

Demography and social statistics, methods and computing,
Development studies, human geography and environmental planning,
Economics, management and business studies,
Education, social anthropology, and linguistics,
Law, economic and social history,
Politics and international relations,
Psychology and sociology,
Science and technology studies,
Social policy and social work,

Dergi Kurulları

Editor Board

Editor in chief

Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Managing Editor

Prof.Dr. Ahmet Şekeroğlu, Ömer Halisdemir University, Turkey

Foreign Relations

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Technical Editor

Prof.Dr. Hasan Eleroğlu, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Area Editors

Prof.Dr. Bekir Çınar, Ömer Halisdemir University, Turkey

Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University, Turkey

Prof.Dr. Yusuf Doğan, Cumhuriyet University, Turkey

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, Yıldırım Beyazıt University, Turkey

Prof.Dr. Abdullah Yılmaz, Anadolu University, Turkey

Prof.Dr. Eren Yürüdü, Gaziosmanpaşa University, Turkey

Prof.Dr. Zekeriyya Arı, Bursa Uludağ University, Turkey

Prof.Dr. Seyfettin Arslan, Dicle University, Turkey

Prof.Dr. Hüdaverdi Bircan, Sivas Cumhuriyet University, Turkey

Prof.Dr. Erkan Göksu, Düzce University, Turkey

Prof.Dr. Ömer ALKAN Atatürk Üniversitesi

Prof.Dr. Selami ÖZCAN Yalova Üniversitesi

Prof.Dr. İbrahim ÖZBAY Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof.Dr. Selahattin KOÇ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Prof.Dr. Mustafa KISAKÜREK Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Publishing Board

Prof.Dr. Bekir Çınar, NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Aykut Gül, Çukurova University

Prof.Dr. Yusuf Doğan, SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Abdürreşit Celil Karluk, ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Prof.Dr. Eren Yürüdü, TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2667-4491

Bu ürün Creative Commons Attribution 4.0 tarafından lisanslanmıştır.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (TURAJAS) aşağıda verilen Alan Endeksleri tarafından taranmaktadır;

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi

GÜNCEL SAYI

Cilt: 7 Sayı: 2, 31.12.2024

YIL: 2024

Araştırma Makaleleri

Araştırma Makalesi

1. Evaluation of Nursing Care Satisfaction in Inside Patients

Mustafa Filiz , Mustafa Kaya *

Sayfa : 109-114

[↓ PDF](#)

Görüntü Sunumu

2. Fahreddîn Er-Râzî Düşüncesinde Lafız Mana ve Delâlet'in Mahiyeti (Tefsiri Özelinde)

Nevzat Murat *

Sayfa : 115-121

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

3. Yeni Veriler Işığında İslam Mezheplerinin, Ortaya Çıkmasına İlişkin Bir Değdirme

Bayram Çınar *

Sayfa : 122-137

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

4. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsa Endeksleri Arasında Volatilite Yayılımı

Mehmet Eraslan * , Hakan Bulut , Selahattin Koç

Sayfa : 138-146

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

5. COVID Pandemisinin Türkiye'de Yabancı Konut Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Eğilim Skoru Eşleştirmesi ve Regresyon Yöntemi ile Karşılaştırılmalı Bir Uygulama

Emre Çifci * , Erkan Oktay , Eren Çifci

Sayfa : 147-155

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

6. The Information Technologies Readiness Levels of Healthcare Professionals in Hospitals and The Effect of The Perceived Organizational Support on Employee Performance: Bayburt Public Hospital Sample

Merve Çarkıt İçel * , Demet Unalan

Sayfa : 156-170

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[7. İslami Bağlılık ve İsrar Anlayışının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Yozgat İli Örneği](#)

[Safa Ünal](#) , [Mehmet Kara](#) *

Sayfa : 171-183

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[8. Hatay/Antakya Temalı Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Analizi](#)

[Sedat Bilinir](#) *

Sayfa : 184-196

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[9. İlâhiyât Fakültelerinde Verilen Eğitimin Öğrencilerin Dindarlık Durumları Üzerindeki Etkisi](#)

[Nazım Bayrakdar](#) *, [Nurullah Denizer](#) , [Cihat Çelik](#)

Sayfa : 197-208

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[10. Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi Ölçeği \(ADASYÖ\), Bir Ölçek Geliştirme Çalışması](#)

[Mesut Direk](#) *, [Zafer Yıldız](#) , [Gonca Deveci](#)

Sayfa : 209-216

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[11. Emevî Politik Teolojisi ve Cehm b. Safvân](#)

[Erkan Bulut](#) *

Sayfa : 217-228

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[12. Türkiye'deki Tişört Yazıları Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme](#)

[Asuman Ahmed Abdo Shaban](#) , [Furkan Kadir Topçu](#) *

Sayfa : 229-241

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[13. Prof. Dr. Hamdi Döndüren's Approach to Current Religious Issues in his Commentary titled Ahkâmu'l-Kur'an](#)

[Rumeysa Akçay](#) *, [Orhan Parlak](#)

Sayfa : 242-248

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[14. 40 m2 Almanya, Willkommen in Deutschland ve Kebab Connection Film Afişlerinin Göstergibilimsel Değerlendirmesi](#)

[Şehnaz Işık](#) *

Sayfa : 249-254

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[15. Regarding Article 4/1-A Of Law No. 5510 For Insured Individuals' Social Security Premium-Based Income](#)

Zeycan Ünüvar Altınay *

Sayfa : 255-273

[↓ PDF](#)

Araştırma Makalesi

[16. Öğretim Elemanları Perspektifinden Öğrencilerin MYO Tercih Sebepleri](#)

Zehra Yilmazer *, Alev Orhan

Sayfa : 274-280

[↓ PDF](#)

Evaluation of Nursing Care Satisfaction in Inside Patients

Mustafa Filiz^{1,a}, Mustafa Kaya^{2,b,*}

¹ Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Artvin, Türkiye

² Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 27/11/2022

Accepted : 06/11/2024

Keywords:

Nursing Care
Patient Satisfaction
Inpatient
Health Services

ABSTRACT

In this study, it was aimed to determine the satisfaction of inpatients from the nursing care services they receive and the factors affecting this satisfaction. The study was carried out with 276 inpatients in a public hospital. The data of the study were obtained with a questionnaire consisting of two parts, which included questions about the socio-demographic characteristics of the participants in the first part and the nursing care satisfaction scale in the second part. The Newcastle Nursing Care Satisfaction Scale, developed by Thomas et al. (1996) and validated in Turkish by Uzun (2003), was used to measure nursing care satisfaction. As a result of the research, the average score of the patients receiving service from the nursing care satisfaction scale was found to be 49.80; It was determined that there was a significant relationship between the age and the clinic where the service was received and the nursing care satisfaction score. Nursing care satisfaction, which is one of the factors affecting patient satisfaction, is also one of the main determinants of service satisfaction of patients. In this study, nursing care satisfaction was found to be below the average. For this reason, it is thought and recommended that considering the factors affecting nursing care satisfaction and making improvements to increase satisfaction may be effective in increasing satisfaction with the health institution.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 109-114, 2024

Yatarak Tedavi Gören Hastalarda Hemşirelik Bakım Memnuniyetinin Değerlendirilmesi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 27/11/2022

Kabul : 06/11/2024

Anahtar Kelimeler:

Hemşirelik Bakımı
Hasta Memnuniyeti
Yatan Hasta
Sağlık Hizmetleri

ÖZ

Bu çalışmada yatarak hizmet alan hastaların aldıkları hemşirelik bakım hizmetlerinden duydukları memnuniyet ve bu memnuniyeti etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, bir kamu hastanesinde yatarak hizmet alan 276 hasta ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın verileri ilk bölümde katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ile ilgili soruları, ikinci kısımda ise hemşirelik bakım memnuniyet ölçeğini içeren iki bölümden oluşan anket formu ile elde edilmiştir. Hemşirelik bakım memnuniyetini ölçmek için Thomas ve diğerleri (1996) tarafından geliştirilen ve Uzun (2003) tarafından Türkçe geçerlik ve güvenirlik yapılan "Newcastle Hemşirelik Bakımından Memnuniyet Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırma sonucunda hastane servislerinde yatarak hizmet alan hastaların hemşirelik bakım memnuniyeti ölçeğinden elde ettikleri skor ortalamaları 49,80 olarak bulunmuş; yaş ve hizmet alınan klinik değişkenleri ile hemşirelik bakım memnuniyetini skoru arasında anlamlı ilişki olduğu saptanmıştır. Hasta memnuniyetini etkileyen faktörlerden biri olan hemşirelik bakım memnuniyeti, hizmet alan hastaların hizmetten duydukları memnuniyetin de temel belirleyicilerindendir. Bu çalışmada hemşirelik bakım memnuniyetinin literatürdeki benzer çalışmalarda elde edilen memnuniyet skorlarına kıyasla ortalamanın altında olduğu bulunmuştur. Bu sebeple yaş ve hizmet alınan klinik başta olmak üzere hemşirelik bakım memnuniyetini etkileyen faktörlerin göz önünde bulundurulması ve memnuniyetin artırılmasına yönelik iyileştirilmelerin yapılması, sağlık kurumundan duyulan memnuniyetin artırılmasında etkili olabileceği düşünülmekte ve önerilmektedir.

^a mustafafiliz1109@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-7445-5361> | mustafa_519@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2005-5370>

Giriş

Sağlık hizmeti sunan kurumların artması, yeni teknolojilerin hizmet sunumunda meydana getirdiği çeşitlilik, örgütsel rekabetin artması, kurumların ön plana çıkma çabaları ve bireylerin sunulan sağlık hizmetlerinden beklentilerinin artması hasta memnuniyetini geçmiş dönemlere göre daha değişken hale getirmiştir. Kurumların rekabet avantajı sağlayabilmeleri için hasta memnuniyetini yüksek tutmaları gerekmektedir. Hasta memnuniyetini etkileyen faktörlerden biri de insan kaynağıdır. Sağlık çalışanları sergiledikleri tutum ve davranışlarla hasta memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyeti artırmak için mevcut hizmetlerin kalitesini belirlemek önem arz etmektedir. Sağlık hizmetlerinin sunum kalitesini belirlemek için ise hizmet kalitesini belirleyen unsurları incelemek gerekmektedir (Arslan vd., 2012). Hizmetlerin özelliklerden biri olan üretim ve tüketiminin eş zamanlı olarak gerçekleşmesi hizmet kalitesinin belirlenmesi güçleşmektedir (Pala vd., 2003). Konusu insan hayatı olan sağlık hizmetlerinin kalitesini belirleyen unsurlar arasında en önemlisi hasta memnuniyetidir (Arslan vd., 2012). Hasta memnuniyeti, hastanın değer ve beklentilerinin ne ölçüde tatmin edildiği ile ilgili bilgi veren ve temel unsurun hasta olduğu, hizmetin ve bakımın kalitesini gösteren esas ölçüt olarak ifade edilmektedir (Donabedian, 1998). Hasta memnuniyeti, sağlık bakım kalitesinin değerlendirilmesinde bir ölçüt olarak kabul edilmektedir (Merkouris vd., 1999; Apay ve Arslan, 2009). Hasta memnuniyet ölçümü ile sağlık hizmetinin sunum şeklinde, tasarlanmasında ve eksiklerin giderilmesinde büyük bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca hasta memnuniyet düzeyini ortaya koyan çalışmalar kurumların hizmet kalitesinin belirlenmesinde, yeni strateji ve politikaların belirlenmesi ve uygulanmasında büyük önem arz etmektedir (Kartaloğlu vd., 2002).

Hasta memnuniyetini oluşturan temel iki faktör bulunmaktadır. Bunlar hastanın beklentileri ve hastanın aldığı hizmete yönelik algısıdır. Hastanın sağlık kurumundan istedikleri veya görmeyi talep ettikleri bilimsel, yönetsel ve davranışsal özellikler beklentiler kapsamında değerlendirmektedir. Bu beklentileri hastaların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, sosyo-kültürel yapı ve sağlık hizmetleri kullanım deneyimi gibi bireysel özellikleri doğrudan etkilemektedir. Hizmetle yönelik algı ise hastanın hizmet alma süreci sonunda aldığı hizmet ve hizmet süreci hakkındaki çıkarımlarıdır. Çıkarımlar ölçülerek elde edilen hastaların özellikleri ve hizmet kullanımı ile ilgili tecrübelerinden etkilenmektedir (Kavuncubaşı ve Yıldırım, 2010).

Sağlık hizmetlerinde memnuniyet ile ilgili çalışmalar ilk defa 1959 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde hemşirelik alanında yapılmıştır. Hastaların hastaneye girmesi, tanı, tedavi ve taburcu gibi tüm süreçlerinde doğrudan iletişim içerisinde bulundukları hemşirelerin sundukları hizmetlerle ortaya çıkan memnuniyet, genel hasta memnuniyeti içerisinde büyük paya sahiptir (Aksakal ve Bilgili, 2008; Topuz vd., 2014). Hastaların hemşirelerle en yoğun iletişim halinde bulundukları tedavi süreci ise yatarak tedavi aldıkları süreçtir. Yatan hastaların hemşirelik bakım hizmetinden memnuniyetleri, genel hasta memnuniyeti içerisindeki en büyük paya ve

dolayısıyla en büyük etkiye sahiptir (Yılmaz, 2001). Yatan hasta memnuniyet oranı sunulan hizmete yön verme ve hizmet kalitesinin geliştirilmesinde önemli kanıtlar sağlamaktadır. Hemşirelerin performans ve başarılarının ortaya konulmasında da yatan hasta memnuniyeti önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Varinli ve Çakır, 2004). Yatan hastalara sunulan bakım hizmetlerinin kalitesi iki başlıkta değerlendirilmektedir. Bunlar kişilerarası bakım kalitesi ve teknik alandaki kalitedir. Kişilerarası bakım kalitesini sağlık personeli ile hasta arasındaki etkileşim belirlemektedir. Teknik alandaki kalite ise, herhangi bir sağlık sorununun tıbbi teknoloji ve bilimsel yöntemler kullanarak çözümlenmesini ifade etmektedir (Donabedian, 1998; Yılmaz, 2001).

Risser (1975)'e göre hemşirelik bakımı ve hasta memnuniyeti arasında üç boyutlu bir ilişki söz konusudur (Merkouris vd., 1999). Bunlar;

- Teknik ve profesyonel davranışlar boyutu
- Güvenirlilik ilişki boyutu
- Eğitimsel ilişki boyutu

Hemşirenin üzerine düşen görevleri yerine getirebilmesi için sahip olması gereken bilgi ve teknik beceri, teknik ve profesyonel davranışlar boyutunu temsil etmektedir. Hemşirenin pozitif bir ilişki içerisinde hasta ile iletişim kurması ve olumlu etki bırakması, güvenilirlik ilişki boyutunu ifade etmektedir. Hemşirenin alanı ve sunulan sağlık hizmeti ile ilgili sorulara tatmin edici cevaplar verebilmesi ise eğitimsel ilişki boyutunu ifade etmektedir (Lin, 1996).

Hasta memnuniyeti, sağlık kurumlarında sunulan sağlık hizmetlerinin ne düzeyde hasta beklentisini karşıladığı ve nasıl algıladığı esasına dayanmaktadır (Köşkeroglu vd., 2005). Bu amaçla hasta memnuniyeti, sunulan hemşirelik hizmetlerinin ve esasta sağlık hizmetlerinin kalitesini belirleyen önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Hasta memnuniyetinin periyodik olarak ölçülmesi, olumlu ve olumsuz yönlerin tespit edilmesi, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi adına büyük önem arz etmektedir (Cerit, 2016).

Bu çalışma Artvin'de hizmet sunan bir kamu hastanesinde yatarak tedavi gören hastaların aldıkları hemşirelik bakımından duydukları memnuniyet düzeyini ve bu memnuniyeti etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Gereç ve Yöntem

Bu çalışma hastanede yatarak tedavi gören hastaların aldıkları hemşirelik bakımından duydukları memnuniyet düzeylerini ve bunu etkileyen sosyo- demografik faktörleri belirlemek amacıyla 2019 yılında Artvin ilinde bir kamu hastanesinde yatarak tedavi gören hastalar ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. İki bölümden oluşan anketin ilk bölümde yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve tedavi hizmeti alınan kliniklere yönelik 4 soru, ikinci kısmında ise hemşirelik bakım memnuniyetini ölçmek için Thomas ve diğerleri (1996) tarafından geliştirilen ve Uzun (2003) tarafından Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan "Newcastle Hemşirelik Bakımından Memnuniyet

Ölçeği” yer almaktadır. 19 maddeden oluşan ölçeğin puanlamasında (1) “Hiç memnun değilim”, (2) “Nadiren memnunum”, (3) “Memnunum”, (4) “Çok memnunum” ve (5) “Tamamen memnunum” ifadeleri yer almaktadır. Araştırmanın evrenini Artvin Devlet Hastanesi’nde 1 ay içinde yatarak hizmet alan hastalar oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini belirlenirken bir önceki yılın (2018) yatan hasta sayıları temel alınmıştır. 2018 yılı içerisinde 9556 hasta yatarak tedavi olmuştur. Ayda ortalama 800 hastanın hizmet aldığı kabul edilerek bu sayı üzerinden örneklem belirlenmiş ve 1-30 Nisan 2019 tarihleri arasında hastanede yatarak tedavi alan 276 kişinin yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Altunışık vd., 2012). Hastane servisleri dahili, cerrahi ve doğum servisleri başlıkları altında toplanmış ve bu servislerde yatarak tedavi gören hastalar başka herhangi bir kriter gözetilmeksizin (örn. yatılan gün sayısı) araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Araştırmaya katılmayı kabul eden katılımcılara anket sorularını cevaplamaları için anketler verilmiş ve cevaplamaları sonrasında iade alınmıştır. Okuryazar olmayan katılımcılara anket soruları araştırmacı tarafından okunmuş ve beyanları doğrultusunda işaretleme yapılmıştır. Ölçekten elde edilen puanlar ölçeğin kullanımında belirtildiği üzere 100’e dönüştürülmüş ve ölçekten 0-100 arası puan elde edilebilmiştir. Araştırmanın verileri SPSS 23 paket programı ile değerlendirilmiştir. Araştırmanın verilerinin normallik değerlerini incelemek için çarpıklık basıklık değerleri incelenmiş ve +1,36,-1,26 aralığında olduğu görülmüştür. George ve Mallery (2016)’ya göre, çarpıklık basıklık değerinin 0’a yakın olması ve ± 2 dağılım göstergesi normal varsayımını sağlamaktadır. Bu sebeple cinsiyet değişkeni ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasındaki ilişkiye bağımsız örneklem t testi; yaş, eğitim durumu ve hizmet alınan klinik değişkenleri için de tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Gruplar arası karşılaştırmalarda farkı oluşturan grupları belirleyebilmek için Tukey Post-Hoc testi kullanılmıştır. Ölçeğin güvenilirlik düzeyini ölçmek için Cronbach’s Alpha istatistiği kullanılmıştır. Cronbach’s Alpha değeri 0,94 olarak bulunmuştur. Araştırmanın etik uygunluğu Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurul’u tarafından değerlendirilmiş ve 14/03/2019 tarih ve E.4922 sayılı karar ile onaylanmıştır. Daha sonra araştırmanın yapılacağı kamu hastanesi yetkilileri ile görüşülerek gerekli izinler alındıktan sonra, hastaların aydınlatılmış onamı alınarak veriler toplanmıştır.

Bulgular

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular aşağıda Çizelgeler halinde gösterilmiştir.

Çizelge 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Hastaların Sosyo-Demografik Özellikleri

Table 1. Socio-Demographic Characteristics of the Patients Included in The Study

Değişken	n	%
Yaş (yıl)		
18-39 Yaş	101	36,6
40-59 Yaş	127	46,0
60 Yaş ve Üstü	48	17,4
Cinsiyet		
Kadın	152	55,1
Erkek	124	44,9

Eğitim Durumu		
Okuryazar değil	29	10,5
Okuryazar	75	27,2
İlk ve orta okul	56	20,3
Lise	61	22,1
Üniversite	55	19,9
Hizmet Alınan Klinik		
Dahili	129	46,7
Cerrahi	99	35,9
Doğum	48	17,4
Toplam	276	100,0

Çizelge 1’de araştırmaya dahil edilen hastaların yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve hizmet aldıkları klinik değişkenlerine ilişkin dağılımları gösterilmiştir. Araştırmaya katılan hastaların büyük çoğunluğunun 60 yaş altında olduğu ve dahili servislerde hizmet aldığı görülmüştür. Katılımcıların eğitim durumlarına bakıldığı zaman tüm gruplarda benzer sayıda katılım olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Hemşirelik Bakım Memnuniyeti Ölçeğine İlişkin İstatistikler

Table 2. Statistics Related to Nursing Care Satisfaction Scale

Hemşirelik Bakımı	Min-Max	Ort.	SS	CA
Memnuniyet Ölçeği	19,95-72,45	49,80	11,78	0,94

Ort: Ortalama; SS: Standart Sapma; CA: Cronbach Alpha

Çizelge 2’de araştırmada kullanılan hemşirelik bakımından memnuniyet ölçeğine ilişkin istatistikler verilmiştir. Hemşirelik bakımından memnuniyet ölçeğinden en düşük 19,95; en yüksek 72,45 puan elde edilmiştir. Hastaların ölçekten elde ettikleri ortalama puan ise 49,80’dir.

Çizelge 3’te araştırmaya dahil edilen hastaların hemşirelik bakımından memnuniyet ölçeğinden elde ettikleri ortalama puanların kişisel özellikler ve hizmet alınan klinik değişkenlerine göre incelenmesi sonucu elde edilen istatistikler verilmiştir. İnceleme sonucunda yaş arttıkça hemşirelik bakımından duyulan memnuniyetin arttığı görülmektedir. Yaş gruplarında en düşük memnuniyet 18-39; en yüksek memnuniyet ise 60 yaş ve üzeri grupta görülmektedir. Ayrıca yaş grupları ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir ($p=0,019$; $p<0,05$). Yapılan post-hoc testi sonucunda farkı oluşturan grupların 18-39 ve 60 yaş ve üzerindeki gruplardan kaynaklandığı bulunmuştur. Hemşirelik bakım memnuniyeti puan ortalaması kadın ve erkeklerde benzer seviyede olduğu ve cinsiyet ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir ($p=0,986$; $p>0,05$). Eğitim durumu ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelendiği sonuçlar hemşirelik bakım memnuniyetinden en yüksek ortalamaya üniversite düzeyinde eğitime; en düşük ortalamaya ise lise düzeyinde eğitime sahip olanların olduğunu göstermektedir. Elde edilen ortalamaların eğitim durumuna göre değişiklik göstermesine rağmen eğitim durumu ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir

farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($p=0,162$; $p>0,05$). Hizmet alınan klinik ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasındaki ilişkide en yüksek memnuniyet ortalamasının dahili kliniklerde hizmet alan hastalarda, en düşük memnuniyet ortalamasının ise doğum kliniklerinde hizmet alan hastalarda olduğu görülmektedir. Klinikler arası memnuniyet farklılıklarının istatistiksel olarak da anlamlı olduğu görülmektedir ($p=0,035$; $p<0,05$). Yapılan post-hoc

testi sonucunda farkı oluşturan grupların dahili ve doğum klinikleri olduğu görülmüştür.

Araştırmanın bir hastaneyi kapsamaması, bir aylık süreci ele alması, evrenin tamamına ulaşamaması, servislerde yatan hastaların sayılarında farklılıklar olması sebebiyle servislerin dahili, cerrahi ve doğum şeklinde gruplandırılması ve elde edilen sonuçların hastaların beyanlarına göre belirlenmesi araştırmanın sınırlılıklarıdır.

Çizelge 3. Hastaların Hemşirelik Bakım Memnuniyeti Ortalama Puanlarının Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması

Table 3. Comparison of Mean Scores of Patients' Satisfaction With Nursing Care According to Socio-Demographic Characteristics

Sosyo-Demografik Özellikler	Hemşirelik Bakımı Memnuniyet Ölçeği				Post-Hoc
	Ortalama	S.Sapma	F	p	
Yaş (yıl)					
18-39 Yaş ¹	48,19	13,20	4,026	0,019	1-3
40-59 Yaş ²	49,50	11,29			
60 Yaş ve Üstü ³	53,94	8,79			
Cinsiyet			t	p	
Kadın	49,79	12,16	0,957	0,986	-
Erkek	49,81	11,36			
Eğitim Durumu			F	p	
Okuryazar değil ¹	49,37	13,18	1,651	0,162	-
Okuryazar ²	49,94	10,52			
İlk ve orta okul ³	50,20	12,27			
Lise ⁴	46,98	13,62			
Üniversite ⁵	52,53	9,43			
Hizmet Alınan Klinik			F	p	
Dahili ¹	51,41	11,05	3,393	0,035	1-3
Cerrahi ²	49,36	11,72			
Doğum ³	46,35	13,19			

Tartışma

Hastanede yatarak hizmet alan hastaların hemşirelik bakımından duydukları memnuniyeti ve bu memnuniyetin sosyo-demografik özelliklere göre değişimlerinin incelenmesinin amaçlandığı bu çalışmada araştırmaya katılan hastalar ölçekten en düşük 19,95; en yüksek 72,45 ve ortalama $49,80 \pm 11,78$ puan elde edebilmişlerdir. Aynı ölçek kullanılarak yapılan çalışmalarda ortalama puanı Geçkil ve diğerleri (2008) $68,11 \pm 16,26$; Öztürk ve diğerleri (2013) $90,52 \pm 9,16$; Cerit (2016) $76,61 \pm 15,04$; Erbil ve diğerleri (2009) $69,89 \pm 16,94$; Akgöz ve diğerleri (2017) $73,32 \pm 13,42$; Aldemir ve diğerleri (2018) $65,76 \pm 11,27$ olarak bulmuşlardır. Bu çalışmada hemşirelik bakımı memnuniyet ölçeğinden elde edilen toplam memnuniyet puanı incelenen aynı ölçeği kullanan çalışmalardan elde edilen toplam memnuniyet puanlarına göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kurumun konumu, fiziksel şartları, çalışanların hastalara yaklaşımı ve hastaların özellikleri gibi onlarca etkenin bu sonucun çıkmasına sebep olabileceği düşünülmektedir. Bu sonucun sebebinin tam olarak belirlenebilmesi kurumdan yatarak hizmet alan hastaların memnuniyet ve memnuniyetsizlik sebeplerinin elde edilebileceği farklı bir çalışma yapılmasıyla gerçekleştirilebilir.

Yaş grupları ile hemşirelik bakım memnuniyeti puan ortalamaları karşılaştırılmasında yaş arttıkça memnuniyet

puan ortalamasının da arttığı görülmüştür. En düşük puan ortalaması en genç, en yüksek puan ortalaması ise en yaşlı grupta görülmüştür. Benzer çalışmalar incelendiği zaman Cerit (2016), Akgöz ve diğerleri (2017) bu çalışmayla benzer olarak en yüksek memnuniyet puan ortalamasını en yaşlı grubun elde ettiği sonucuna ulaşırken; Geçkil ve diğerleri (2008), Erbil ve diğerleri (2009) ve Aldemir ve diğerleri (2018) bu çalışmanın aksine en yüksek memnuniyet puan ortalamalarını daha genç yaş gruplarının elde ettiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu çalışmada yaş grupları ile hemşirelik bakım memnuniyeti ortalamaları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Literatürde incelenen benzer çalışmaların bir kısmında yaş grupları ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında anlamlı ilişkiler bulunurken (Alan, 2020; Koç, 2020); fark olmayan çalışmalar da bulunmaktadır (Aldemir vd., 2019; Arslan ve Gürsoy, 2021). Bu çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda ileri yaşlarda olan bireylerin hizmet sunumundan beklentilerinin düşük, dolayısıyla memnuniyetlerinin yüksek; gençlerin ise beklentilerinin yüksek, dolayısıyla memnuniyetlerinin düşük olduğu düşünülmektedir.

Cinsiyet ile hemşirelik bakım memnuniyeti puan ortalamaları karşılaştırılmasında cinsiyete göre benzer puanlar elde edildiği ve cinsiyet ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir

farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Geçkil ve diğerleri (2008), Cerit (2016), Akgöz ve diğerleri (2017), Arslan ve Gürsoy (2021), Alan (2020), bu çalışmayla benzer olarak cinsiyetle hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşırken, Aldemir ve diğerleri (2018) ise kadınların hemşirelik memnuniyet puanını erkeklere göre daha yüksek bulmuş ve cinsiyet ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Eğitim durumu ile hemşirelik bakım memnuniyeti puan ortalamaları karşılaştırılmasında en düşük puanın lise düzeyinde eğitimi olanlarda en yüksek puanın ise üniversite düzeyinde eğitimi olanlarda olduğu; eğitim durumu ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Erbil ve diğerleri (2009), Aldemir ve diğerleri (2018) bu çalışmayla benzer şekilde en yüksek memnuniyetin üniversite düzeyinde eğitime sahip olan hastalarda olduğunu, eğitim durumu ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Eğitim durumuna göre hemşirelik bakım memnuniyetinden elde edilen en yüksek ortalamanın ortaokul mezunlarına ait olduğu sonucuna ulaşan Geçkil ve diğerleri (2008), Cerit (2016), okuryazarlara ait olduğu sonucuna ulaşan Koç (2020) ve lise mezunlarına ait olduğu sonucuna ulaşan Alan (2020) yaptıkları çalışmalarda eğitim durumu ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir. Literatürde yer alan çalışmalarda eğitim durumu arttıkça sağlık okuryazarlık düzeyinin arttığı, bunun da hasta ile sağlık personeli arasındaki iletişimi kuvvetlendirdiği, aynı dilin konuşulabilmesinin ise memnuniyeti artırdığı belirtilmektedir (Altun, 2021; Karakız, 2020). Bu çalışmada çıkan sonuçlar da literatürü destekler niteliktedir.

Araştırmanın son analizinde hizmet alınan klinik ile hemşirelik bakım memnuniyeti arasındaki ilişkinin karşılaştırılması yapılmıştır. Hemşirelik bakım memnuniyeti puanı ortalamasından en yüksek puanı dahili kliniklerde hizmet alan hastalar, en düşük puanı doğum kliniklerinde hizmet alan hastalar elde ederken; hemşirelik bakım memnuniyeti ile hizmet alınan klinik arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. En yüksek hemşirelik bakım memnuniyeti puan ortalamasını dahili kliniklerde hizmet alan hastaların elde ettiği sonucuna ulaşan Cerit (2016) yaptığı çalışmada hemşirelik bakım memnuniyetinin hizmet alınan kliniğe göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşırken; Alan (2018) hizmet alınan klinik ile hasta memnuniyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu sonucuna ulaşmıştır. Geçkil ve diğerleri (2008) ise en yüksek hemşirelik bakım memnuniyeti puan ortalamasını cerrahi kliniklerde hizmet alan hastaların elde ettiğini ve hemşirelik bakım memnuniyetinin hizmet alınan kliniğe göre istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlardan biri olan doğum servislerinde yatan hastaların memnuniyet düzeylerinin düşük olması kurumun ele alınması gereken noktalardan birisidir. Literatürde yer alan çalışmalarda doğum sonrası serviste hizmet alan hastaların hemşirelik bakım memnuniyetini hemşirelerin bakım ve

tedavi ile ilgili gereksinimlerin farkında olmaları, hemşirelerin hastanın akraba ve arkadaşlarını rahatlatma biçimi gibi faktörlerin etkilediği yer almaktadır (Tuğut ve Gölbaşı, 2013). Kurumun öncelikle daha önce yapılan çalışmalarda doğum servisinde yatan hastaların memnuniyetini etkileyen faktörler üzerine eğilmesinin daha sonra ise kuruma özel faktörlerin olabileceği ihtimaline karşı kurum özelinde araştırmalar yapmasının memnuniyeti artıracağı düşünülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Sağlık kurumları verdikleri hizmetlerin kalitesini belirlemek, hasta istek ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek ve müşteri memnuniyeti sağlayabilmek için hizmet verdikleri hastaların bakım memnuniyetlerini değerlendirmeleri gerekmektedir. Hemşireler hasta ile en fazla zaman geçiren sağlık personeli olması sebebiyle hastane uygulamalarının görünen yüzü olarak kabul edilir ve hata memnuniyetini sağlayan önemli faktörlerden biri olan hemşirelik bakımının baş rolüdür. Yatarak tedavi alan hastaların hemşirelik bakım memnuniyetlerinin ve hemşirelik bakım memnuniyetini etkileyen faktörlerin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmada, araştırmaya dahil olan hastaların hemşirelik bakımından duydukları memnuniyetleri yapılan benzer çalışmalara oranla daha düşük bulunmuştur. Sağlık kurumundan duyulan genel memnuniyetin bir parçası olan hemşirelik bakım memnuniyetinin düşük çıkması hasta memnuniyetinin de düşmesine sebep olabilir. Bu yüzden hemşirelik bakım memnuniyetinin düşük çıkmasının sebeplerinin kurum tarafından belirlenmesinin ve bu konuda iyileştirmeler yapılmasının hemşirelik bakım memnuniyetinin ve hasta memnuniyetinin artırılmasında önemli rol oynayacağı düşünülmektedir. Hemşirelik bakım memnuniyetinin yaş gruplarına ve hizmet alınan kliniklere göre farklılık gösterdiği sonucu hizmet sunumunda yaş gruplarının dikkate alınması ve hizmet verilen kliniklerin uygulamalarının özelden genele doğru değerlendirilerek ve iyileştirilmesinin ve standartlaştırılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akgöz N, Aslan A, Özyürek P. Nöroşirurji Hastalarının Hemşirelik Bakımı ile İlgili Memnuniyet ve Beklenti Düzeylerinin İncelenmesi. Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi 2017; 9: 73-95.
- Aksakal T, Bilgili N. Hemşirelik hizmetlerinde memnuniyetin değerlendirilmesi; jinekoloji servisi örneği. Erciyes Tıp Dergisi 2008; 30(4): 242-49.
- Alan H (2020). Bir Üniversite Hastanesinde Yatan Hastaların Hemşirelik Hizmetlerinden Memnuniyet Düzeyleri. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi 2018;15 (2): 81-87
- Aldemir K, Gürkan A, Taşkın Yılmaz F, Karabey G. Cerrahi Kliniklerde Yatan Hastaların Hemşirelik Bakımından Memnuniyetinin İncelenmesi 2018; 5(3): 155-63.
- Altun R. Aile sağlığı merkezlerinde sağlık okuryazarlığı ve hasta memnuniyeti arasındaki ilişkinin incelenmesi: Amasya örneği. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi; 2021.
- Altunışık R, Coşkun R, Bayraktaroğlu S, Yıldırım E. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık; 2012.

- Apay SE, Arslan S. Bir üniversite hastanesinde yatan hastaların tatmin olma düzeyleri. TAF Prev. Med. Bull. 2009; 8(3):239-44.
- Arslan S, Gürsoy A. (2021). Hastaların hemşirelik bakım memnuniyetleri: cerrahi hastaları örneği. Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi, 4(1), 21-28. DOI:10.38108/ouhcd.836914
- Arslan S, Nazik E, Tanrıverdi D, Gürdil S. Hastaların sağlık hizmetlerinden ve hemşirelik bakımından memnuniyetlerinin belirlenmesi. TAF Preventive Medicine Bulletin. 2012; 11(6):717-24.
- Cerit B. Hastaların Hemşirelik Bakımından Memnuniyet Düzeyi. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2016; 27-36.
- Donabedian A. The Quality of Health Care, How Aan It Be Assessed? JAMA 1998; 260:1743-8.
- Erbil N, Temiz Marangoz Y, Şen A, Kılıç H. Measurement of Patient Satisfaction and Experiences with Nursing Care in a Maternity Gynecology Hospital. Türkiye Klinikleri J Gynecol Obst 2009;19 (3):122-30.
- Geçkil E, Dündar Ö, Şahin T. Adıyaman İl Merkezindeki Hastaların Hemşirelik Bakımından Memnuniyet Düzeylerinin Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi 2008; 41-51.
- Karakiz E. Hastalarda sağlık okuryazarlığı düzeyinin hemşirelik bakım memnuniyeti üzerine etkisi. Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- Kartaloğlu Ç, Harmanlı H, Aytekin T, Akdaş A. Dr. Siyami Ersek Göğüs-Kalp ve Damar Cerrahi Merkezinde yatarak tedavi gören hastaların tatmin düzeyleri ve bunu etkileyen bazı faktörler. IV.Ulusal Sağlık Kuruluşları ve Hastane Yönetimi Sempozyum Kitabı, Eskişehir 2002; 225-33.
- Kavuncubaşı Ş, Yıldırım S. Sağlık Kurumlarında Müşteri Tatmini Yönetimi, Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi. 3. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi; 2010.
- Koç A (2020). Devlet Hastanesinde Yatan Hastaların Hemşirelik Bakımını Algıları ve İlişkili Faktörler. Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi, 3(2), 2020; 31-41.
- Köşkeroglu N, Acat MB, Karatepe Ö. Kemoterapi Hastalarında Hemşirelik Bakımı Memnuniyet Ölçeği. Anadolu Psikiyatri Dergisi 2005; 6:75-83.
- Lin CC. Patient Satisfaction with Nursing Care as An Outcome Variable: Dilemmas for Nursing Evaluation Researchers. Journal of Professional Nursing 1996; 12(4): 737-43.
- Merkouris A, Ifantopoulos B, Lanara V , Lemomdou C. Patient Satisfaction: A Key Concept for Evaluation and Improving Nursing Services. Journal of Nursing Management 1999; 7(1): 19- 28.
- Öztürk R, Güleç D, Güneri SE, Sevil Ü, Gürmen N. Hemşirelerin İş Yaşamı Kaliteleri ile Hasta Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi 2013; 2(3): 167-74.
- Pala T, Saatlı G, Eser E. Hastanede Yatan Hastaların Hastane Hizmetleri Ve Hastane Çalışanlarından Memnuniyeti Ve Bunu Oluşturan Bileşenler. 8. Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Bildiriler Kitabı. Diyarbakır 2003; 538-41.
- Thomas LH, McColl E, Priest J, Bond S, Boys JR. Newcastle Satisfaction with Nursing Scales: an Instrument for Quality Assessments of Nursing Care. Quality in Health Care 1996; 5: 67-72.
- Topuz Ş, Erdem Y, Akdemir H. Bir Devlet Hastanesinde Yatan Hastaların Memnuniyet Düzeyleri. Düzce Tıp Fakültesi Dergisi 2014; 16(2):31-4.
- Tuğut N, Gölbaşı Z. Bir üniversite hastanesi kadın hastalıkları ve doğum servisinde yatan hastaların hemşirelik hizmetlerinden memnuniyet düzeyleri ve etkileyen bazı faktörler. Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma 2013; 10(2): 38-44.
- Uzun Ö. Hemşirelik bakım kalitesi ile ilgili Newcastle Memnuniyet Ölçeğinin Türkçe formunun geçerlilik ve güvenilirliğinin saptanması. Türk Hemşireler Dergisi 2003; 2(54): 16-24.
- Varinli İ, Çakır A. Hizmet Kalitesi, Değer, Hasta Tatmini ve Davranışsal Niyetler Arasındaki İlişki-Kayseri’de Poliklinik Hastalarına Yönelik Bir Araştırma. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2004; 17(2): 33-52.
- Yılmaz M. Sağlık Bakım Kalitesinin Bir Ölçütü: Hasta Memnuniyeti. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2001; 5(2):69-74.

The Nature of Literary Meaning and Delâlet in The Thought of Fahreddîn Er-Râzî (Specially its Termination)*

Nevzat Murat^{1,a,**}

¹ Diyanet İşleri Başkanlığı, nevzat_murat@hotmail.com

^{**}Corresponding Author

ARTICLE INFO

Image Presentation

Received : 16/04/2024

Accepted : 28/05/2024

Keywords:

Wording

Meaning

Indication

Fahreddîn er-Râzî

ABSTRACT

The issue of understanding the importance and nature of wording, meaning and delalah was discussed by Fahreddîn er-Râzî. Râzî's comprehensive treatment of this issue opens up the semantic equivalents of the language, which consists of words emerging through sound, to discussion and reveals an important area that needs to be emphasized regarding the methodology of Islamic sciences. This discussion, within the framework of the wording-meaning relationship, brings with it the question of how the true meanings that can be obtained through words can be achieved. In line with this problem that came to light, Râzî tried to create the conceptual framework of the final certainty aimed to be achieved in the word-meaning relationship. Even though the effort he made in determining the true meaning was an important step in revealing the semantic truths of the words, the commentator's view that the meanings reached would express suspicion was criticized and was not accepted by the scholars who had a say in this field. In this context, the study; Râzî's thoughts and Works on the subject focus on the nature of these concepts within the framework of wording, meaning and indication.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 115-121, 2024

Fahreddîn Er-Râzî Düşüncesinde Lafız Mana ve Delâlet'in Mahiyeti (Tefsîri Özelinde)

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Görüntü Sunumu

Geliş : 16/04/2024

Kabul : 28/05/2024

Anahtar Kelimeler:

Lafız

Mana

Delâlet

Fahreddîn er-Râzî

Lafız, mana ve delâlet'in önemi ve mahiyetlerinin anlaşılması meselesi, Fahreddîn er-Râzî tarafından ele alınmıştır. Râzî'nin bu meseleyi kapsamlı bir şekilde ele alması, ses vasıtası ile ortaya çıkan lafızlardan oluşan dilin, anlamsal karşılıklarını tartışmaya açmakta ve İslâmî ilimler metodolojisi ile ilgili üzerinde durulması gereken önemli bir alanı ortaya çıkarmaktadır. Lafız-mana ilişkisi çerçevesinde yer alan bu tartışma, lafızlar vasıtası ile elde edilebilecek hakiki manalara nasıl ulaşılacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Gün yüzüne çıkan bu problem doğrultusunda Râzî, lafız-mana ilişkisinde ulaşılması hedeflenen nihai kesinliğin kavramsal çerçevesini oluşturmaya çalışmıştır. Hakiki mananın tespitinde gösterdiği çaba, lafızların anlamsal hakikatlerini ortaya çıkarma hususunda önemli bir adım da olsa müfessirin, ulaşılan manaların zan ifade edeceği görüşü eleştirilmiş ve bu alanda söz sahibi âlimler nezdinde kabul görmemiştir. Bu kapsamda çalışma; Râzî'nin düşünce ve konu ile ilgili eserleri merkezinde, lafız, mana ve delâlet çerçevesinde bu kavramların mahiyetlerini konu edinmektedir.

^a nevzat_murat@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0110-6053>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

* Bu makale Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri alanında devam eden "Lafız-Mana İlişkisi Bağlamında Fıkıh Usûlünün Tefsîr'e Etkisi (Fahreddîn er-Râzî Tefsîri Özelinde)" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Tarih boyunca İslam ilim geleneğinin gelişmesi, yaşanılan hayata bağlı ve onun içerisinde ihtiyaç duyulan meselelerin çözüme bağlanması hususunda etkin bir rol oynamayı amaçlamıştır. Bu geleneğin gelişimine iki ana kaynağın Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sünnetinin öncülük ettiği konusunda bir fikir birliği olmakla birlikte, vahye dayanmayan materyallerin sıhhati meselesi, üzerinde titizlikle durulan bir alan olmuştur. Bu yön, bir dilin oluşturulması hususunda lafzî, bu lafızların anlam karşılıklarını ve lafız-mana ilişkisinde oluşturulmaya çalışılan ilgiyi ön plana çıkarmaktadır.

Lafzî Oluşturan Etkenler

Râzî, ele aldığı her yaklaşımda mesele ile ilgili bütün unsurları atlamadan açıklama gayreti içerisine girmektedir. Bu yaklaşım, lafızların sesler ve bunların oluşturduğu harflerden meydana geldiğinin belirtilmesine işaret etmesinden anlaşılmaktadır. Bu çalışmada lafızların oluşumunda önemle üzerinde durulan ses ve oluşumu hakkında detaylı bir irdelemeye yer vermemekle birlikte ifadelerinin özeti olabilecek kısa bir açıklama yapılmasının yerinde olacağı düşünülmektedir.²

Lafzın Oluşmasında Sesin Önemi

Lafzın oluşmasında sesin önemini vurgulayan müfessir, insanın ihtiyaç duyduğu şeylerin tamamını kendi başına karşılayacak bir seviyede olmadığını, başkalarının yardımına ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Zira insanın, ihtiyaçlarına yönelik aklında ve gönlünde geçenleri anlatmak zorunluluğu ile yaratıldığını, gönlünden geçenlerin anlatılması içinde bir yola ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Farklı iletişim yollarının bulunmasıyla birlikte en güzel yolun, lafızlar vasıtasıyla anlatım olduğuna değinmektedir.³ Bununla birlikte insanın, konuşmaya uygun bir şekilde yaratıldığına da işaret eden müfessir, insanın yaradılışının bir hikmeti olarak ağız yapısında çok sayıda bölme ve duraklar bulunduğunu, havanın bu yerlere çarpması ve tutulması ile harflerin meydana geldiğini açıklamaktadır.⁴ Bu harflerin, farklı diziliş terkipleri de sayısız lafızlar oluşturmakta ve manaların bu lafızların karşısına getirilmesi ile karışıklığa mahal vermeksizin lafızların bu manalar için ayrılmış olduklarını göstermektedir. Bu itibarla, gönüllerdeki manaları açığa çıkarma hususunda başvurulacak en güzel yolun, lafızlar vasıtasıyla onları ortaya çıkarmak olduğunu vurgulamaktadır.⁵

Lafızların Nakli Meselesi

Lafız-mana ilişkisi çok yönlü bir bakış açısını gerektirmektedir. Bu yaklaşım sonucunda çeşitli kıstaslar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle kullanılan en etkili yolun, konuya sadece aklın zaviyesinden bakmak olduğudur ki bu müfessir tarafından imkânsız görülmüştür ya da konuyu mütevâtîr ve âhâd nakiller çerçevesinde değerlendirmektedir ki bu yaklaşım genel manada kabul görmüştür. Müfessir, bu iki görüşün de beraber ele alınması ile üçüncü bir yoldan bahsetmektedir.⁶ Ancak bu yaklaşımın bazı zorunluluklarından bahseden müfessir, öncelikle lafızların karşısındaki manaların keşfi hususunda akıl ve naklin birbirine ihtiyaç duyduğunun açıkça ifade edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Zira müfessir, ikisi arasında bir denge kaymasının tenakuz oluşturabileceğini, bunda lafızların icadı tartışması ile yakından ilgili bir durum olduğundan söz etmektedir.⁷ Bazı dil âlimleri lafızların tevâtür seviyesinde bir nakille geldiği fikrini eleştiri konusu yapsa da müfessir, lafızların bir kısmının “mütevâtîr” bir kısmının ise “âhâd” haberle nakledilmiş olduğunu belirtmiştir.⁸

Lafzın Kısımları

Müfessir, bu konu hakkında şöyle bir ayırım içine girmiştir: Lafız ya başlı başına bir mana ifade eder veya etmez. Müstakil olarak bir mana ifade etmeyenler harf olarak isimlendirilmiştir. Başlı başına bir mana ifade eden lafız ise ihtiva ettiği mana belirli bir zamana delâlet ediyorsa fiil, zaman yönüyle bir delâlet söz konusu değilse bunun isim olarak tanımlanacağını ifade etmiştir.⁹

Müfessir, lafzın kısımları hakkında yaptığı tanımlamaları göz önünde bulundurarak bu bölümlemeye sebep unsurları farklı bir yaklaşımla tekrar değerlendirmektedir. Bu yönüyle lafzın, başlı başına ihtiva ettiği mana bilinen bir husus olur veya olmaz. Olamazsa bu harf diye isimlendirilir. Bu açıklamaya göre harf, olumsuz bir kayıt ile isim ve fiilden ayrılmıştır. Müfessir, harf ayrımını yaptıktan sonra, müstakil olarak bilinen lafzın, müsemması hakkında belirli bir zamana delâlet edeceği veya delâlet etmeyeceği hususunu tartışmaktadır. Lafız belirli bir zamana delâlet etmiyorsa bunun isim olarak tanımlanacağını belirtmiştir. Bu ifade neticesinde ortaya çıkan husus, ismi fiilden ayıran belirleyici kaydın zaman olduğudur. Bu açıklamalar üzerine fiil hakkında ortaya

² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 28-29.

³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 39.

⁴ Ebû Hayyân et-Tevhîdî (ö. 414/1023), (I) *el-Mukâbesât*, 2. Baskı, thk., Hasan es-Sendûbî, Dâru Suâdi's-Sabâh, Kuveyt, 1992, I, 293; Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ (ö. 428/1037), (III) *el-Kânûn fî't-Tıb*, thk., Muhammed Emîn ez-Zenâvî, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1993, II, 302.

⁵ Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 180/796), (IV) *El-Kitâb*, 3. Baskı, thk., Abdüsselâm Muhammed b. Hârûn, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988, IV, 181; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 39.

⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 41.

⁷ Ebû'l-Vefâ Ali b. Akil b. Muhammed b. Akil el-Bağdâdî (ö. 513/1119), (V) *el-Vâzih fî usûli'l-fikh*, 1. Baskı, thk., Abdülmuhsin et-Türkî, Muessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, I, 110; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 41.

⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 41.

⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 46.

çıkan sonuç, fiilde zaman unsuru, onu isim ve harften ayıran belirleyici bir vasıftır.¹⁰

İsim

İsmi açıklarken müfessir, isim hakkında yapılan tarifleri değerlendirmekte ve bu tariflerin problemleri yönlerine değinmektedir.

İsim hakkında genel manada yapılan şu tarifi ele alan müfessir, tarif hakkında fikrini de açıklamaktadır. Bu itibarla isim hakkında, “taşındığı anlam yönüyle kendisinden haber vermenin doğru olduğu şeydir” şeklinde bir tarif yapılmıştır. Müfessir, bu tarifti yola çıkarak bir şey hakkında haber vermenin doğru olabilmesi için, öncelikle o şeyin, tamamlanmış olması gerektiğini söylemekte ve kendi isim tarifini yapmaktadır: “İsim, zaman kavramından soyulmuş şekilde bilinmesi yönüyle, başlı başına bir manaya delâlet eden lafızdır.”¹¹ Müfessirin, yapmış olduğu bu tarifte yazı ve işaret kavramlarını tarifi sınırları dışında bırakmak için “lafız” tabirini kullandığı dikkat çeken bir yaklaşımdır.

Fiil

Müfessir, fiil hakkında yapılan birçok tarifi varlığını hatırlatıp kendi tarifini yapmaktadır. Ona göre fiil, “zamanı belirli, mahiyeti (gerçekleştirilme biçimi) belirli olmayan bir şey için, mastarın var olduğuna delâlet eden lafızdır.” Tarifte lafız kavramını en yakın cins olarak tanımlamaktadır. Ayrıca tarifte “belirli olmayan bir şey” ifadesinin de geçerli bir ifade olduğunu belirten müfessir, “belirli bir zamanda” ifadesiyle amacının, isimleri tarifi dışında bırakmak olduğunu söylemektedir.¹²

Lafız İle İlgili Bazı Meseleler

Lafızların anlamsal karşılıklarının bilinmesi hususu, başlı başına bir çabadan ziyade ilgili bazı kavramların incelenmesini de gerekli kılmaktadır. Zira sonsuz manaların terimleşmesi bu sahada bazı kıstasların zorunlu bir şekilde oluşturulmasını gerektirmiştir. Bu yaklaşım lafızların oluşturulmasında hem kolaylık sağlamış hem de bazı ilmi alanların oluşmasına ve gelişmesine sebep olmuştur. Bu itibarla lafız-mana ilişkisinde önem arz eden kavramlar müfessirin yaklaşımı doğrultusunda açıklanacaktır.

İştikak

Müfessir, bir lafzın yüklendiği manayı tespit etme hususunda başvurulabilecek en etkili yöntemin “ıştikak” (bir lafzın aslını araştırma, etimolojisini belirleme) olduğunu söylemektedir.¹³ Bu yönüyle ıştikak kavramının iki başlık altında ele alınması gerektiğini belirtmektedir. Bunlar, **el-ıştikâkku’s-sağîr** ve **el-ıştikâkku’l-kebîr** şeklinde tasnif edilmiştir. Küçük ıştikâk (el-ıştikâkku’s-sağîr), (bapları ayrı olduğu halde kökleri aynı olan ve mana yönüyle aralarında bağlantı olan)¹⁴ geçmiş, gelecek zaman çekimlerinin, ism-i fail, ismi mefûl ve diğer sîğaların mastardan türetilmesidir.¹⁵

Harflerin yer değiştirmesiyle oluşan büyük ıştikak (el-ıştikâkku’l-kebîr) ise şu şekilde tanımlanabilir: Harflerden meydana gelen lafız, harflerin yer değiştirmesi yönüyle bazı değişiklikleri kabul etmektedir.¹⁶ Bu değişiklikler nedeniyle lafızların çoğaltılmasını hedefleyen büyük ıştikak, çoğaltılan kısıtlı bir bölümü dışında anlam karşılıklarının olmaması yönüyle müfessir tarafından kullanışlı görülmemiştir.

Lafız-Mana İlişkisinde Mananın Önemi

Mana, bir yargı hakkında kişiye bağlı olarak zihni (sübjektif) bir şekil olmakla birlikte kişisel farklılıklar, anlamsal farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle mana, kişilerin zihinlerinde oluşturdukları şekillerin tanımlamaları olmakla birlikte hâricte (objektif) olan varlıklar bu tanımlamanın dışında kalmaktadır.¹⁷ Zira mana, söyleyen kişinin ifade etmeye çalıştığı hususlardan ibaret olup zatları itibarıyla zihni, arazları¹⁸ yönüyle de hârici şeyler oldukları ifade edilmiştir.¹⁹ Bu hususla ilgili olarak, “bir kişinin telaffuz ettiği lafızla şu anlam kastedilmiştir” sözüyle o kişinin bir hususla ilgili zihnindeki tasavvurunun, ilgili lafızlarla anlatıldığı anlaşılmaktadır.²⁰

Müfessirin bu yaklaşımı, lafız-mana ilişkisindeki bu tanımlamada ana dayanağının mantık literatüründe oluşturulan “kavram” tanımlaması ile örtüştüğü görülebilmektedir.

Lafız-Mana İlişkisi

Müfessir, lafızların manalara delâletlerinin hakiki olamayacağını ve anlaşılan mananın lafzın bizzat kendi zatı ile ilgili de olamayacağını belirtmiştir. Ancak bu

¹⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 49.

¹¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 47.

¹² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 48.

¹³ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr (ö. 175/791), (VIII) *Kitâbü’l-Ayn*, thk., Mehdi el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmerrâî, Darû ve Mektebetü’l-Hilâl, Beyrut, 1988, V, 8; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 29.

¹⁴ Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), (I) *Risâle fi’l-İştikak*, thk., Muhammed Mehdi Abdülhay Ammar, el-Câmiatü’l-İslâmiyye, Medine, 1999, I, 315.

¹⁵ Osmân b. Cinnî, *el-Hasâ’is*, III, 245; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 29; Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), (VI) *Besâ’ru zevi’t-temyîz fi letâ’ifi’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk., Muhammed Ali Neccâr, Dârü İhyâ’it-Turâs’il-İslâmî, Kahire, 1996, II, 546.

¹⁶ Abdillâh b. Mâlik et-Tâî, *Risâle fi’l-İştikak*, I, 316.

¹⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 38.

¹⁸ Ebû Alî el-Hüseyn b. Abdillâh b. Alî b. Sînâ (ö. 428/1037), (I) *en-Necât fi’l-hikmeti’l-mantikiyye*, thk., Mâcid Fahrî, Dârü’l-Afâki’l, Beyrut, 1985, s. 200-201; İlgili kavram için bakınız, Yusuf Şevki Yavuz, “Araz”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, III, 337.

¹⁹ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî (ö. 1158), (II), *Keşşâfî istulâhâtî’l-fünûn Ve’l-‘ulûm*, II, 1242, 1600-1601; Ebû’l-Kâsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgib el-İsfahânî (ö. V./XI. Yy, İlk çeyreği), (I) *el-Müfredât fi garîbi’l-Kur’ân*, thk., Safvân Adnân Dâvûdî, Dârü’l-Kalem, Beyrut, 1992, I, 591.

²⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 38.

konuda kendisi ile aynı düşüncede olmayan bazı âlimlerin lafzın, oluşturduğu delâletin zaman ve kullanıldığı coğrafya göz önünde bulundurulduğunda değişkenlik gösterebileceği eleştirisini öne sürerek bu problemin ise ancak lafzın zâtı ile ilgili olan delâlet ile çözülebileceğini belirttiklerini söylemektedir. Zira zati delâletlerin zaman ve kullanılan bölgeler değişse de mana yönüyle herhangi bir değişikliği kabul etmeyeceği yaklaşımını öne sürdüklerini belirtmiştir.²¹

Müfessir, lafızların delâletlerinin hakiki olup zatlardan ileri geldiğini iddia edenlerin delillerini şu şekilde sıralamıştır. İlk olarak “belli lafızlar ile belli manalar arasında husûsî ilgiler oluşmamış olsaydı, her bir lafzın taşıdığı manaya tahsis edilmesi, tercih bilâ müreccih (tercih için bir sebep olmadan bir şeyi diğerine tercih etmek) kabilinden olmuş olurdu ki, bununda anlamsız olacağı belirtilmektedir.”²² Bu izahattan sonra müfessir, bazı lafızların kendilerinden anlaşılan manalarla uygunluk gösterebileceğini de belirtmiştir. Misal: Çıkardığı sese uygun olacak şekilde bağirtlak kuşuna الْقَطَا ismi verilmiştir. Aynı durum leylek içinde (لَقْلَقْ) geçerlidir. Ayrıca الْخَضْمُ lafzının, salatalık ve karpuz gibi yaş sebzeleri yemeye isim olması, الْقَضْمُ lafzının ise buna karşı kuru yiyecekleri yemeye isim olması verilmiştir.²³ Zira الْخَضْمُ lafzındaki خ harfi yaş sebzeleri yerken çıkan sesi; الْقَضْمُ lafzındaki ق harfi de ktır yiyecekleri yerken çıkan sesi andırmaktadır.²⁴ İleri sürülen bu misallerin çoğaltılabileceğini belirten müfessir, bunları istisnai misaller olarak görmüş ve lafız-mana ilişkisinde delâletin, lafızların zâtı ile ilgili olduğu görüşünü doğru bulmamıştır.

Lafızların Her Manayı İfade Edememe Meselesi

Müfessir bu konu hakkında şöyle demektedir: Bazı hususların izahı ile ilgili insan zihninde bulunan manalar, bazen lafızlarla ifade edilemezler.²⁵

Bu ifadeleri örneklendiren müfessir, lafızların bazı manaları anlatma yönüyle kifayetsiz kaldığını vurgulamış ve tatlılık konusunda bitkilerden alınan tat ile şekerden alınan tadın farklı olmasına rağmen bunların aynı lafızlarla ifade edildiğini belirtmekte ve aralarındaki farkın kendilerine has lafızlarla belirtilememesini misal olarak vermektedir.²⁶ Bu hususu müfessir, birkaç başlık altında ele almıştır.

Öncelikle, aynı tadın farklı bileşenlerden alınmasına rağmen farklı lafızlarla izah edilebilmesini, lügat âlimlerinin manayı ifade edecek muayyen lafızlar icat etmelerine bağlamaktadır. Bu hususta muayyen lafızların icat edilmemesinin bir sonucu olarak, ilgili anlamların lafızlara aktarılmasını ancak izafet (tamlama) yolu ile mümkün olabileceğini söylemiş ve tatlılık anlamında muayyen bir lafzın icat edilememesi sonucunda “bitkinin tadı” veya “şekerin tadı” tarzında ifadeler kullanıldığını belirtmiştir. Bu iki farklı tat için muayyen lafızların oluşturulmaması manaların izafet ile tarif edilebilmesi yoluna yönlendirmiştir. Şayet bu tatları ifade edecek

lafızların icat edilmesi durumunda aradaki farkın, kendilerine has lafızlarla belirtilebileceğini vurgulamaktadır.²⁷

İkinci olarak: İnsan, içinde hissettiği hususî bir durumu anlatma çabası içerisinde olabilir. Ancak bu durumun diğer insanlar tarafından anlaşılması, bu hususun ifade edilmesine bağlıdır. Hissedilen duygu onu ifade eden lafızların varlığı ile ancak ifade edilebilir ve ifade edecek hususi lafızlar icat edilmediği takdirde bu duygunun ifadesi imkânsız bir hal alacaktır. Zira bir hususun ifadesinde asıl olan, dinleyicinin duyulan bu manayı anlamasıdır. Bu ise ilgili lafzın hangi mana için konulduğunu bilmekle ancak mümkün olabilir. Bu ifadelerden anlaşılıyor ki dinleyiciler lafzın taşıdığı manaları tasavvura güç yetiremiyorlarsa ilgili lafızların ilgili manalar için konulduklarına da güç yetiremezler ve bu durumda bu manaların ortaya çıkarılması mümkün olamaz. Ancak, manalar tasavvur edilip bu tasavvurlar terimleştirildiği takdirde bu manalar, lafızlar vasıtası ile dinleyicilere ulaşılabilir.²⁸

Müfessir, lafızların her manayı ifade edebilmesini mümkün görmemekle birlikte bunu bazı gerekçelere dayandırmaktadır. Öncelikle tasavvuru yansıtacak lafızların oluşturulması ile ilgili bir çabanın gerekliliğine işaret etmektedir. Ancak bunun tek taraflı bir çaba ile çözülemeyeceğini lafızları işiten tarafında bu tasavvurların yüklendiği lafızları anlayabilecek seviyede olmalarını belirtmiş ve sonsuz tasavvurların sınırlı lafızlar ile anlatılamayacağı kanaatine ulaşmıştır.

Lafızların Manalara Delâleti Meselesi

Müfessir, lafızların manaya delâletlerinin tevkîfi (ilhama dayalı) olduğunun söylenmesi ve farklı bir görüşün kabul edilmemesini doğru bir yaklaşım olarak görmemektedir.²⁹ Tevkîfi olduğunu ileri süren âlimler akli delil olarak şöyle bir yol izlemişlerdir. Husûsî lafızlar, hususî manalara ancak söylemekle delâlet edebilir. Şayet bir lafız, anlam itibarı ile yeni bir vaz’ ile oluşturulmuş olsaydı kendisinden önce de bir vaz’ın olmasını gerektirecekti ve bu süreç zincirleme bir reaksiyon oluşturacak işin özü itibarıyla Allah’ın öğretmesine kadar varacaktır.³⁰ Zira Cenab-ı Allah: “وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا” (Allah) Âdem’e bütün isimleri öğretti”³¹ buyurmaktadır. İfade edilen bu delillere müfessir şöyle cevap vermiştir: Öncelikle, lafızların kast edilmiş bazı manalara tahsis edilmesine engel bir durum görünmemektedir.

İkinci olarak: Allah’ın “ta’lîm” lafzından ilhamı kastetmiş olması geçerli bir ihtimal olarak görünmektedir. Ayrıca bu lügatlerin Hz. Âdem öncesi konulmuş olması ve Allah’ın bu lafızları Âdem’e (a.s.) öğretmiş olması da imkân dâhilinde bir meseledir.³²

Müfessir, Mu‘tezile’nin ifade ettiği gibi, “lafızların delaletleri tam anlamıyla istilâhî olarak meydana gelmektedir” denilmesini de doğru görmemektedir.³³ Zira lafızların delâletlerinin tevkîfi veya istilâhî olma yönüyle

²¹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 36.

²² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 36.

²³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 36.

²⁴ Osman b. Cinnî, *El-Hasâ’is*, II, 159-160; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 36.

²⁵ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 38.

²⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 38.

²⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 38.

²⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 39.

²⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 37.

³⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 37.

³¹ Bakara, 2/31.

³² Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 37.

³³ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, I, 37.

kategorize eden, fikri temsilcilerin iddia ettikleri görüşleri desteklemek için kullanılan delillerin zayıflığına, sağlam bir zemin oluşturulamamasına dikkat çeken müfessir, konuyla ilgili ortaya atılan fikirleri doğru kabul etmiş ve kendi açısından üçüncü bir yol olarak meseleyi uzlaştırma yoluna giderek çözmeye çalışmıştır. Bu itibarla lafızların, bir bölümünün tevkiî, bir bölümünün ise istilâhî olabileceğini mümkün görmüştür.³⁴

Delâletin Önemi

Müfessir, lafızların manalara delâleti meselesinde genel manada yapılan “delâlet, kendisi vasıtasıyla bir şeyin bilgisine ulaşmaktır”³⁵ tarzındaki tarife ek olarak lafızların, gözle görülebilen harici manalara delâlet ettiklerini söylemiştir.³⁶ Bu yönüyle lafızların delâletinin, eşyanın zatı ile ilgili olmadığını zihinde tasavvur edilen manalara yönelik olduğunu bildirmiştir. Bu durumu da lafızların delâletinin, kişilerin zihninde taşıdıkları manaların tezahüründen başka bir şey olmadığına bağlamaktadır.³⁷

Müfessir, ifade ettiği bu hususa iki yönden delil getirmiştir. Öncelikle: Aklî bir yaklaşımla kişinin uzaklarda bir şekil görüp bunun bir kaya parçası olduğunu, aradaki mesafenin azalması ile onun hareket eden bir şey olduğunu algıladığında, onun bir canlı olduğunu, aradaki mesafenin iyiden iyiye azalması ile mevcut cismin bir insan olduğunu anlamasını misal olarak vermiştir. Bu yönüyle uzak yakın fark etmeksizin bir cismin görülmesinde o cisim hakkında söylenenler, insan zihnindeki tasavvurların mana yönüyle lafza dökülmesinden ibaret bir durumdur. Çünkü görünen cisimler arasındaki mesafe azalıp görsel bir netleşmenin oluşması, lafza dökülen manalarda değişiklik oluşturmada ve bununla da lafızların ancak zihni algılamaların sonucunda oluşacağı, yoksa hariçte görülen eşyalar olmadığı anlaşılmaktadır.³⁸

İkinci olarak: Lafız-mana ilişkisinin zihni bir yapıda olduğu hususunda müfessir, âlemin kadim olup olmadığı hakkında iki insanın fikir ayrılığına düşmelerini, bu iki görüşün de aynı anda doğru olamayacağını ve bir çelişkinin oluşacağını belirtmektedir. Bu çelişkiyi lafızların zihni manalara delâlet ettiği hususundan kaynaklandığını ifade eden müfessir, bunu farklı düşüncede iki kişinin ileri sürdüğü hüküm olarak ele almış ve lafızları zihni manaları ifade eden hususlar olarak görmüştür.³⁹

Delâlet Şekilleri

Müfessir, Kur’ân-ı Kerim’in bütününe veya çoğu âyetlerinin içeriği hususunda maksadın, “Allah’ı, tanımak, O’nun emir ve yasaklarını bildirmek ve dini açıklamak”

olduğunu söylemektedir.⁴⁰ Bu ifadeler Kur’ân’ın, İslam ilim geleneğinin oluşturduğu prensip ve tafsilat (usûl ve fûrû’) yönünü kapsadığı sonucuna götürmektedir. Zira müfessir, bu hususun doğruluğu hakkında şöyle bir izahatta bulunmaktadır: “usûl ilminin bütünü Kur’ân’da bulunmaktadır.”⁴¹

Bu hususun doğruluğu hakkında ise müfessir, Kur’ân’ın bütün lafızlarının mutabakat, tazammun veya iltizam yoluyla manalara delâlet ettiğini ifade etmekle birlikte mezheplerin görüş ve rivayetlerinin detayları hakkında farklı görüşlerin olduğunu söylemektedir. Müfessir, bu görüşler içerisinde taraf olduğu görüşü önceleyerek şöyle demektedir: “Kur’ân-ı Kerim, icma, haber-i vahid ve kıyasın, şer’î olarak bağlayıcı bir delil olduklarına delâlet etmektedir. Bu itibarla bu üç aslın delâlet ettiği ve ortaya koyduğu her hüküm, Kur’ân’da bulunuyor demektir.”⁴²

Bu söylemlerle müfessir, lafzın manaya delâleti yönünün klasik mantık eserlerinde ele alındığı üzere üç şekilde gerçekleştiğini bunlarında mutabakat, tazammun ve iltizam yolları olduğunu ifade etmektedir.

Lafzî Vaz’î Delâlet

Müfessirin yapmış olduğu taksim, mantıkta lafzî vaz’î delâletin altında oluşturulan bir taksim olduğu anlaşılmakta ve lafız-mana ilişkisinde müfessirin beslendiği ana kaynaklar hususunda bir fikir vermektedir. Zira mantık ilminin temel gayesi tutarlı ve doğru bir düşünce yapısı üzerine kuruludur.⁴³ Bu düşünce yapısı, lafız-mana ilişkisini mantık ilminin önemli bir gayesi haline getirmiş ve müfessirin lafız-mana ilişkisi bağlamındaki yaklaşımlarına etki etmiştir. Bununla birlikte mutabakat, tazammun ve iltizam kavramları ile ilgili tefsirinde bir tanımlama içerisine girmeyen müfessir, bu lafızları çokça kullanmaktadır. Bu yönüyle bu kavramların tarifinin yapılması gerekmektedir.

Mutabakat

Kullanılan lafzın, vaz’ olunduğu (başlangıç itibarıyla konulduğu) mana yönüyle ilgili nesnenin varlığının tamamı ve unsurlarına delâlet etmesidir.⁴⁴

Tazammun

Lafzın, ifade ettiği nesnenin unsurlarından birine veya bir kaçına delâlet etmesidir. Meselâ, “insan” lafzının düşünen ve canlı bir varlığa delâlet etmesi gibi.⁴⁵

³⁴ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, I, 37.

³⁵ İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi l-Kur’ân*, “Delle”, I, 316; Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed el-Murâdî el-Mısrî (ö. 338/950), (V) *İ’râbü l-Kur’ân*, I. Baskı, Dârü l-Kütübi l-İlmiyye, Beyrut, 2001, II, 283.

³⁶ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, I, 37.

³⁷ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, I, 37.

³⁸ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, I, 37.

³⁹ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, I, 37.

⁴⁰ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, XII, 526.

⁴¹ Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, XII, 526.

⁴² Râzî, *Mefâtihi l-Gayb*, XII, 526-527.

⁴³ Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtı l-Fünûn ve l-’Ulûm*, I, 786-792; M. Naci Bolay, “Delâlet”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, IX, 119.

⁴⁴ Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtı l-fünûn Ve l-’ulûm*, “Delâle”, I, 787-790; Ebû Ya’kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî (ö. 626/ 1229), (I) *Miftâhu l-’ulûm*, I, 329. (Vaz’î Delâlet ifadesini de kullanmaktadır)

⁴⁵ Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtı l-fünûn Ve l-’ulûm*, I, 790; Sekkâkî, *Miftâhu l-’ulûm*, I, 329-330. (Sekkâkî eserinde tazammun ile birlikte “delâlet-i Aklî” ifadesini de kullanmakla birlikte açıklamalarının devamında Tehânevî’nin tarifine uygun davrandığı görülmektedir)

İltizam

Lafzın ihtiva ettiği konu ile birlikte aklın o konuya bağlantılı gördüğü başka bir anlama delâlet etmesidir. Tanımlama kapsamında “mahlûk” lafzının telaffuzu ile birlikte aklın bir yaratıcı fikrine bu lafızla bağlantılı olarak ulaşması misal olarak verilmiştir.⁴⁶

Müfessir, tefsirinde bu kavramların tanımını yapmamakla birlikte lafız olarak kullanmakta⁴⁷ ancak ele almış olduğu misallerin içeriği göz önünde bulundurulduğunda tanımlama için belirtilen tarife uygun bir sonuç çıkmaktadır.⁴⁸

Lafzî Tabii Delâlet

Müfessir, insanların tabii halleri ile çıkardığı birtakım seslerin, tekdüze ve tutarlı anlamsal karşılıklarının bulunmaması ayrıca delâlet ettikleri manaların izâfî, belirsiz ve anlamsal bütünlük oluşturmamaları sebebiyle mantık ilminin dışında tutulan bu delâlet türüne de yer vermiş ve tabii bu seslerin lafız çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilmeyecekleri hakkında şu hususları ifade etmiştir:

Öncelikle çeşitli anlamlar taşıyacak şekilde birleşen ve vâz’î olmayan sesler bir terkip oluşturduğunda oluşan bu terkiye lafız veya kelam denilmesinin uygun olup olmaması hususuna değinmiştir.⁴⁹ Bununla ilgili olarak, insanlarda rahatlamayı ifade eden “oh”, acı çekmesi durumunda “ah”, öksürme esnasında “öhhü öhhü” demesi gibi, bu sesler kendilerine has anlamlar taşıyan terkipler oluşturmuşlardır. Ancak oluşan bu terkipler delâlet ettikleri anlamlar yönüyle vâz’î olmayıp tabiidirler.⁵⁰ Bu hususları ele alan müfessir, tabii olan bu seslerin belirli anlamlara delâletleri olmasına karşın, lafız veya kelâm olarak isimlendirilmelerinde veya isimlendirilmemelerinde öne sürülen delillerin kayda değer bir anlamda olmadıklarını söyleyerek tartışmamıştır.⁵¹

Müfessir, bu konu hakkında öne sürülen görüşlerin sağlam dayanağa sahip delillerden uzak olduğuna işaret etmiştir. Burada tartışma konusu olan husus bu delâletleri oluşturan ifadelerin lafız veya kelâm olarak isimlendirilmelerine yöneliktir. İleri sürülen bu tartışmalardan uzak bir şekilde, tartışmalara konu ifadelerin tabii olan delâletler olduklarını, bu vasfı da kendilerine has anlamlar taşıyan terkipler olmalarına dayandırmış ve bu şekilde izah etmiştir. Ancak müfessirin anlatımlarından anlaşılan şudur ki tabii olan bu delâletlerin, lafız olarak isimlendirilmesini uygun görmemiştir.

Hususi Lafızlarla Mahiyetlerin İfade Edilmesi

Bu konu hakkında müfessir, her mahiyeti kendine has bir lafızla anlamlandırmanın mümkün olamayacağını ifade

etmektedir. Zira lafızların, bilinebilen ve sınırları olan hususları tanımlayacağını, sonsuz mahiyetlerin ise kendilerine has lafızlarla isimlendirilemeyeceğini söylemektedir. Bunun imkânsızlığını da müfessir, tam anlamıyla anlaşılmayan, zamanı gelmediği için bilinmeyen hususların lafızlarla tarif edilemeyeceğine bağlamaktadır.⁵²

Müfessirin ifadelerinden anlaşılan hususların şunlar olduğu düşünülebilir. Lafız-mana ilişkisinde mananın lafzın önüne geçtiği anlaşılmaktadır. Zira ses ve bu seslerden oluşan harflerin oluşturduğu lafızlar sonsuz da olsa bir şeyin mahiyetinin bilinmemesi onun lafızlar vasıtasıyla tarifine imkân vermemektedir.

Bu izahlara ek olarak müfessir, insanlar tarafından anlaşılması önem arz eden her mana için bir lafzın koyulması gerektiğini ifade etmektedir.⁵³ Özellikle emir, nehiy, umum ve husus gibi kalıpların bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Açıklanmaya ihtiyaç duyan hususların tespitinde ise müfessire göre bir mananın anlaşılması maksadıyla bir lafzın koyulması için sebepler çok, buna mani olacak bir husus da yoksa o manayı ifade eden bir lafzın konulması gerekmektedir. Müfessir, bu hususu şu şekilde özetlemektedir: “Bir işin yapılmasını gerektiren sebep güçlü, mani bir durum da yoksa bunun yapılması şart olacaktır.”⁵⁴

Lafızların Manalara Delâletinin Zannîliği Meselesi

Müfessir, lafızların delâlet ettiği manaların zannî olduklarını kabul etmektedir. Bunları da lafızların delâletlerinin, lisanların, i’rab ve çekimlerinin nakle dayandığı yönüyle ifade etmektedir.⁵⁵ Zira lafızların çoğu hakkında rivayet zincirlerinin, haber-i vâhid seviyesinde olduklarını ve (mütevâtir seviyesine ulaşmayan) âhâd haberlerin ise sadece zan ifade edeceğini belirtmiştir. Ayrıca lafızların delâletleri hakkında akli çalışmaların olmadığını, olması durumunda lafızların daha çok mecâzî anlamlara yönlendirilmelerinin zorunlu olacağını söylemiş ve sonuç olarak lafız-mana ilişkisinde lafızların nakli hususunu dikkate alan bir yaklaşımla tevâtür seviyesinde olmayan lafızların zan ifade edeceğini dikkatlere sunmuştur.⁵⁶

Müfessir, lafızların nakli ile ilgili kanaatini aslında bu rivayetlerin tevâtür seviyesine ulaştıkları yönüyle açıklamıştı.⁵⁷ Ancak müfessir, bu meselede kendi bakış açısından ziyade konuya, ağırlıkta olan görüş doğrultusunda yaklaşmıştır. Zira lafızların nakli hususunda tamamına yakınının tevâtür seviyesinde olduğunu belirtmekle birlikte ekser ulemanın görüşünü öncelemiş ve lafızların rivayetlerinde âhâd haber yaklaşımını göz önünde bulundurarak lafızların manalara delâletinin zannîliği görüşünü benimsemiştir. Ancak bu yaklaşımın

⁴⁶ Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâtî'l-fünûn Ve'l-'ulûm*, I, 790-791; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, I, 330. (Akli delâlet kavramını da kullanmaktadır)

⁴⁷ Mutabakat lafzı için bakınız, Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, II, 419; VI, 461; VII, 144; VIII, 201; IX, 375; 490; XII, 394, 466; XVIII, 388; XXI, 398, 475; XXII, 59; XXIII, 239, 304; XXIV, 442; XXVI, XXVI, 376; XXXI, 102; XXXII, 322; Tazammun lafzı için bakınız, I, 194; XII, 526; İltizam lafzı için bakınız, I, 54; II, 392; IX, 491; XII, 403, 526; XVI, 72, 107; XVIII, 459; XX, 266, 337; XXI, 452; XXV, 115; XXVIII, 202.

⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 510.

⁴⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 33.

⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 33.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 33.

⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 38.

⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 38.

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 38.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 41.

⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 41.

⁵⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 40-41.

lafızların neliğinden ziyade anlam içeriği ile ilgili bir husus olduğu düşünülebilir.

Sonuç

Hayatı boyunca insanın sürdürülebilirliği hususunda ihtiyaç duyduğu temel kavramlardan biri olan dil, gelişime elverişli bir alandır. Dili oluşturan lafızların anlamsal karşılıkları meselesi, tabanı ilmî çeşitliliğe sahip olan ve ortak paydadın uzak bir tartışma sahasıdır. Bu tartışmaların yoğunluk kazanması İslâmi ilimlerle birlikte doğruya yönlendiren bir yöntem arayışı oluşturmaktadır. Bu yönüyle lafız-mana ve delâlet kavramlarının mahiyetlerinin bilinmesi, dili oluşturan lafızların anlamsal karşılıklarının bilinebilirliği, ilgili olduğu her alanda metodoloji arayışının bir sonucu olarak görülmektedir.

Bu alanla ilgili olarak Râzî'nin, vahiy ve mütevâtir haberi ayrı tutarak lafız-mana ilişkisinde anlamsal bir kesinliğin olamayacağı söylemi, konunun olumsuz yönlere çekilmesi endişesi ile eleştirilse de düşünce yapısı ve taşıdığı bazı metodolojik endişeler göz önünde bulundurulduğunda, kendi içerisinde tutarlı ve anlamlı olduğu görülebilir. Ancak bu söylemin ileriye taşınması durumunda bazı çıkmazların ve tikanmaların yaşanması kaçınılmaz olacaktır. Zira değerlendirilen bu husus, hayatın temel taşlarından birini ele almakta ve ilmî düşünce ve hareketler de bu çerçeveden muaf tutulamamaktadır. Dolayısıyla lafız-mana ilişkisinde anlamsal bir kesinlikten söz edilemeyeceği tartışması, bu kapsamda değerlendirilen ilmî fikir ve düşüncelerin karşılık bulamayacağını ihsas ettirmektedir. Bu da ilmî fikir ve düşüncelerin gözden düşmesine, bu alandan eleştirilmesine götürebilecek bir tehlike olarak görünmektedir. Ayrıca müfessir, bu tarz eleştirilerin karşılık bulmaması düşüncesiyle anlamsal kesinliği eşyanın hakikati ile sınırlandırmaya çalışmıştır. Ancak hakikatin keşfi hususunda lafız-mana ilişkisi dışında nihaî kesinlik hususunda bir bilgi elde etme yöntemi belirlediği net bir biçimde söylenememektedir.

Kaynaklar

- Abdülkâhîr el-Cürcânî (ö. 471/1078), (I) *Delâilü'l-i'câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir, Matbaatü'l-Medenî, Kahire 1992.
- Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, XXXII) *Mefâtihu'l-Ğayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrût 2000.
- , (I) *Me'âlimü usûli'd-dîn*, nşr., Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Mektebetü'l-Külliyâtîl-Ezheriyye, Kahire ts.
- , (I) *Levâmi'u'l-Beyyinât*, nşr., Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1984.
- , (I) *Münâzara fî'r-red 'ale'n-nasârâ*, nşr., Abdülmecîd en-Neccâr, Dârü'l-

- kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1986.
- , *Muhassal*, nşr., Tâhâ Abdürraûf Sa'd, Mektebetü'l-Külliyâtîl-Ezheriyye, Kahire ts.
- , (I) *Münâzarât*, nşr., Fethullah Huleyf, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1966.
- , (VI) *el-Mahsûl fî 'ilmi 'usûli'l-fikh*, 3. Baskı, Muessesetü'r-Risâle, Beyrût 1997.
- , *el-Kâşif 'an usûli'd-delâil ve fusûli'l-'ilel*, thk. Ahmed Habbâz es-Sekkâ, Dârü'l-Cil, Beyrut 1992.
- , *Lübâbü'l-İşârât ve't-tenbîhât*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Külliyâtîl-Ezheriyye, Kahire 1986.
- , *Şerhu 'Uyûni'l-hikme*, Müessesetü's-sâdık, Tahran 1954.
- , *el-Mebâhîsu'l-Meşrikiyye*, thk. Muhammed Mu'tasım Billâh el-Bağdâdî, Dârü'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut 1990.
- , *Münâzaratü Fahrreddin er-Râzî fî Bilâdi Maverâunnehir*, (I) nşr. Fethullah Huleyf, Dârü'l-Meşrik, Beyrut 1984.
- Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Velîd (Vellâd) et-Temîmî el-Mısırî, (I) *el-İntisâr li-Sibeveyhi 'ale'l-Müberred*, 1. Baskı, thk., Zühayr Abdülmuhsin Sultân, Muessesetü'r-Risâle, Beyrût 1996.
- Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd b. el abbâs et-Tâlekânî, (III) *el-Muhîti fî'l-luga*, y.y., Beyrut 1994.
- Ebü Bekr Abdülkâhîr b. Muhammed el-Cürcânî, *Esrârü'l-Belâga*, Matbaatü'l-Medenî, Cidde ts.
- Ebü Hayyân et-Tevhîdî, (I) *el-Mukâbesât*, 2. Baskı, thk., Hasan es-Sendûbî, Dâru Suâdi's-Sabâh, Kuveyt 1992.
- Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, (I) *Esâsü'l-Belâga*, 1. Baskı, thk., Muhammed Bâsıl uyûn es-Sûd, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1998.
- , (I) *el-Mufasssal fî sinâ'ati'l-İ'râb*, 1. Baskı, thk., Ali Bû Mulahham, Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1993.
- , (IV) *el-Keşşâf 'an haka'iki gavâmizi't-tenzîl*, 3. Baskı, Dârü'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut 1987.
- Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, (I) *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk, Safvân Adnân Dâvûdî, Dârül-Kalem, Beyrut 1992.

An Evaluation of The Emergence of Islamic Sects in The Light of New Data

Bayram Çınar^{1,a,*}

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Nevşehir, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 25/04/2024

Accepted : 06/11/2024

Keywords:

Theology,
Sect,
Shia,
as-Sira,
Salim b. Dzakwan

ABSTRACT

Due to concerns about social disintegration, the idea of sectarianism was not welcomed positively in early Islamic society. The fact that this social structure was not approved of for a long time in early Islamic society may be related to the cultural background of the first Muslim generation, as well as the interpretation of the Quranic verses. The Prophet's suggestions regarding sedition are another reason for their realistic interpretation of the actual situation. The speed at which the sect, which broke away from the main body, spread in society was determined by cultural tendencies and the religious approaches of the school in question. While sects close to the political power were supported by the governments, opposition sects were excluded by the governments. This prevented the development of political sects and discourses opposing the government in the Islamic tradition. Our study is about whether the main reason for the emergence of the Islamic sectarian tradition is a power struggle or the relationship between faith and worship. The classical assessment assumes that political factors have a more decisive effect than all other factors in sectarianization. The political perceptions of the Muslim world have been shaped bi-polarly, based on the Shia and Sunni traditions. However, the earlier texts that have been accessed in recent times have revealed that we need to rethink traditional acceptances and assumptions.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 122-137, 2024

Yeni Veriler Işığında İslam Mezheplerinin Ortaya Çıkmasına İlişkin Bir Değerlendirme

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 25/04/2024

Kabul : 06/11/2024

Anahtar Kelimeler:

Kelam, Mezhep,
Şiâ,
es- Sire,
Salim b. Zekvan

ÖZ

Toplumsal ayrışma endişesi sebebiyle, erken dönem İslam toplumunda Mezhep düşüncesi, olumlu karşılanmamıştır. Bu sosyal, yapının erken dönem İslam toplumunda uzun zaman onay görmemesi, ilk Müslüman kuşağın kültürel altyapıları ile ilgili olabileceği gibi, Kur'an ayetlerinin yorumundan da kaynaklanabilir. Hz. Peygamberin iftiraka ilişkin telkinleri onların fiili durumu realist yorumlamalarının bir diğer nedenidir. Ana gövdeden koparak ayrılan mezhebin toplumda yayılma hızını, kültürel eğilimler ve söz konusu ekolün dini yaklaşımları belirlemiştir. Siyasal iktidara yakın mezhepler, iktidarlar tarafından desteklenmişken, muhalif mezhepler, iktidarlar tarafından dışlanmışlardır. Bu, İslam geleneğinde iktidara muhalif siyasal mezhep ve söylemlerin, gelişmesini engellemiştir. Çalışmamız İslam mezhep geleneğinin ortaya çıkmasına etki eden temel nedenin bir iktidar çekişmesi mi yoksa iman-ibadet ilişkisi mi olduğuna dairdir. Klasik değerlendirme, mezhepleşmede siyasal etmenlerin diğer tüm etmenlerden daha fazla belirleyici etkisi olduğunu varsayar. Müslüman dünya siyaset algıları temelinde Şiâ ve Sünnî gelenek olmak üzere bi-polar şekillenmiştir. Fakat son dönemlerde ulaşılan daha erken metinlerin, geleneksel kabul ve varsayımları yeniden düşünmemiz gerektiğini ortaya koymuştur.

kocacinarby@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4886-7610>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Müslüman geleneğin mezheplerin oluşumuna ilişkin algıları, bu günkü haliyle, teşekkül dönemine ilişkin okumaların sonucu değil, söz konusu döneme ilişkin varsayım ve yordamaların ürünüdür. Zira Müslüman gelenek, önemli oranda, sözlü kültür verilerinin daha sonraki bir zaman diliminde yazıya geçirilmesi ile şekillenmiştir. Bu durum, tarihsel ve kültürel imkânlar çerçevesinde izah edilebilir. Zira erken dönem Müslüman geleneğin yazıyla olan ilişkilerinin sınırlı olması, ilk kuşak Müslümanların materyal kullanımında da belirleyici olmuştur. Sınırlı sayıdaki okur-yazar, bölgenin kültür merkezlerine olan mesafesine ek olarak tarihsel ve coğrafi diğer nedenler, bu fiili durumun bir sonucudur (Hamidullah, 2003, 628). Kur'an'ın dışındaki metinleri yazmamak konusundaki Hz. Peygamberin telkinleri bu konuda toplumsal bir mutabakata zemin olmuş, ashâb bu konuda hassas bir tutum sergilemiştir.

Hz. Peygamberden aktarımlar konusunda da temkinli olmayı salık veren yaklaşımların alandaki varlığı, onların bilginin güvenilirliğini temin etmeye dönük bir yaklaşım olarak görüldüğünü mümkün kılar. Aynı gerekçelerle bilgi güvenliği temelinde rical tenkidi ve isnat yöntemi, bilginin kaynağı üzerinden denetimini yapmayı va'd eder. Güvenilir kaynaklara dayandırılmayan bilginin kullanılmasına ise erken dönemlerden itibaren sıhhat sorunları sebebiyle temkinle yaklaşılmıştır.

Kültürel donanım sorunları sebebiyle yapıldığı zamanda tarihinin yazılamaması gibi problemler, Müslüman geleneği, geriye dönük okumalar yapmak, zorunda bırakmıştır. Mezhepler olgusu da geriye dönük bu okumalarla temellendirilmeye çalışılmıştır. Sosyal bilimlerde bir olguyu bir tek neden üzerinden anlamlandırmak yerine birden fazla gerekçenin etkileşim kümesi olarak görmek daha makul bir yaklaşım olarak görülmüştür. Bu etmenlerin biri her ne kadar diğerlerinden daha fazla öne çıksa bile, bu etki asla diğerlerini yok saymayı gerektirecek bir boyutta olamamıştır.

Müslüman gelenek çok kültürlü yapılarla karşılaştığında, onlarla etkileşimi sonrasında bazı kültürel yapıları ancak anlamlı bir zemine oturabilmiştir (Çınar, 2020, 43-70). Bu durum kültürlenmenin doğurduğu bir etkileşimdir. Çalışmamız, Müslüman geleneğin mezhepleşme olgusuna ilişkin algılarını klasik makalat yazarlarının sunumu üzerinden değerlendirmeyi va'd eder. Zira bu gün sahip olduğumuz mezhep algıları, onların sunduğu perspektiften tamamen bağımsız değildir.

İmamete İlişkin İki Kutuplu Yaklaşımın Tarihsel ve Kültürel Kökeni

İslam Mezhepler Tarihi geleneğinin yaklaşımına göre, Müslüman geleneğin çift kutuplu bir yapı şeklinde vücut bulduğu düşünülür. Bu algının önemli nedeni, Hz. Peygamberden sonra iktidar sorunu üzerinden ümmetin ayrıştığı yönündeki varsayımdır. İktidarın peygamberin belirlemesine dayalı olduğunu ve iktidar tevarüsü

diyebileceğimiz bir bakış açısıyla Şiâ'nın ortaya çıktığı varsayılmış, buna karşın Hz. Peygamberin kendisine bir ardıl belirlemediği, bu işi insanların reyine terk ettiği görüşü ise Sünnî gelenek tarafından savunulmuştur (Dalkılıç, 2022, 39). Bu temel kabul, Sünnî ve Şii tarafların imamet inindeki konumuna ilişkin bakış açılarını da belirlemiştir.

Temel varsayımları sebebiyle Sünnî gelenek, kültürel bir alışkanlığın gereği olarak imamet meselesine akaide ilişkin eserlerinde yer vermişken, Şia ekolü, imamet meselesini dinin usûlü arasında kabul etmiştir. Taraflar arasındaki bu değerlendirme farkı tarafların, imamet kuramına ilişkin temel yaklaşımları sebebiyledir. Şia, Peygamberin kendisinden sonraki lideri kendisinin belirlediğini söylerken, bununun ismen mi yoksa vasfen mi olduğu konusunda bir uzlaşma sağlayabilmiş değildir.¹ Onların iddialarına göre, bu konuda Hz. Peygamberin ima ve işaretlerine ek olarak, vahyin ima ve işaretleri söz konusudur.. Batınî Kur'an yorumları, önemli oranda ayetleri imamet ekseninde tevîl etmek için bu ekol tarafından bir yöntem olarak benimsenmiştir (El-Halaf, 1420, 2/93).

Şia'nın imamet kuramına göre, Hz. Peygamberin kendisinden sonraki lideri belirlemesi kendi inisiyatifindeki bir mesele değil dinin doğrudan bir buyruğudur. Bu yüzden Hz. Peygamberin bunu ihmal etmesi, tebliğ görevini eksik yapması anlamına gelir. Zira Şia tarafından konuya ilişkin ortaya konulan bu yaklaşıma göre; imamin peygamber tarafından belirlendiğinin kabulü ile kendisinden sonraki lideri belirlemek, peygamberin dinde rehberlik görevinin bir parçası haline gelir. Bu durumda peygamberin görevlendirdiği birine peygambere yapıldığı gibi itaat etmek gerekecektir (Muhammed Reşid Rızâ, 1947, 47). Gadîr-i Hum anlatısı, Şiâ ekolü açısından peygamberin yetkilendirdiği kişinin, peygamberin bütün yetkileri ile donatıldığı, dolayısıyla yetki verilmiş kişiye peygambere gösterilenle aynı seviyede bir saygıyı göstermek gerektiği fikrini empoze eder. Dolayısıyla, aksini yapanın da hata ettiği varsayılır (İbn Hanbel, 2001, 2/71, 262 (no: 641, 950)). Söz konusu rivayet Hz. Peygamber ağzından teyid edildiği için, Şii gelenek açısından önemlidir. Buradan hareketle; Şiâ'da imamin masumiyeti ve imamet in dinin asıllarından kabul edilmesinin, imamet in nas temelli olduğu tezinden esinle, ortaya çıktığı öngörülebilir. Buna karşın, Sünnî hilafet teorisi, Hz. Peygamberin bir ardıl belirlemediğini, insanların kendi maslahatları için seçtikleri halife, şayet dinin bir gereği olsa, Hz. Peygamber, namaz kıldırmak için birilerini görevlendirdiği gibi, bir yönetici de belirlerdi anlayışı üzerine oturur (Buhari, 1422, Ezân (46)(no: 679), 1/136). Onlar, Hz. Peygamberin açık seçik bir biçimde, kendisinden sonra bir kişiyi görevlendirmemesini, bu konudaki ruhsatın en temel gerekçesi olduğunu savunurlar (Uysal-Küçük, 2022, 36-62). Zira şehir dışına her çıktığında yerine bir ardıl bırakan Hz. Peygamberin,

¹ Zeydî gelenek, imamin ismen değil, vasfen belirlendiğini Hz. Peygamberin bu vasıflara fırsat buldukça dikkat çektiğine kanidirler (er-Ressî, 2001,1/ 525-526). Hz. Ali'nin nass ile tayini meselesinde ise İmâmiyye'den farklı olarak, Hz. Peygamber 'in kendisinden sonra gelecek

imamı ismen değil vasfen, yani niteliklerini belirterek tayin ettiğine inanırlar (Memiş, 2010, 115-146). İmamiyye dâhil bazı Şii gruplar ise Ali b. Ebu Tâlib'i Hz. Peygamberin ismen ardıl bıraktığını düşünmüşlerdir.

dönüşü olmayan bu yolda yerine birini bırakmamış olmasını, onlar bu konuda kendileri için delil olarak görmüşlerdir. (İbn Kuteybe, 1990, 1/41; Suyuti, 1997, 21).

Hız. Peygamber, bir dini sorumluluğu (namaz) ifa etmek üzere kendisinden sonra birini görevlendirmişken, ötekini ifa etmek için (devlet başkanı / imam / halife) belirlememiştir. Bu yaklaşımın gereği olarak Sünnî gelenekte; 'o halde hilafet dinin bir gereği değil, devletin gereğidir' şeklinde bir anlayış ortaya çıkmıştır. . Bu sebepten Sünnî gelenek, hilafete ilişkin şartları, hilafetin varlığına dair gerekçeleri dini bir bağlamda tartışmak gerekmeceğini düşünmüşlerken, Şiâ yine temel kabulleri sebebiyle imameti imanın asılları arasında saymıştır.

Şiî kabul karşısında Sünnî duruşu sergilemek ve onlardan ayrı bir tavır sergilemek anlamına gelecek olan yaklaşım XI. Yüzyılın son çeyreğinde ve XII. Yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkar. Sözü edilen iki metinde bu anlayış net bir biçimde kendini dışı vurmuş, Sünnî geleneğin önemli iki siması, Şiâ'nın ötekisi olarak ondan farklı bir tavır almak gereği duymuştur Sözü edilen bu âlimler, Gazzâlî ve Cüveynî'dir. Gerek Gazzâlî, gerekse Cüveynî imamet meselesine ilişkin yaptıkları değerlendirmede; meseleyi literatürde olduğu biçimde, akâid eserlerinde ele almanın kültürel bir alışkanlık olduğunu, bu kültürel alışkanlıklar sebebiyle kendilerinin hilâfeti akâide dâhil ettiklerini ifade eder (Cuveynî, 2009, 315, 316; Gazzâlî, 2012, 190). Onlar, kendilerinden önceki ulema hilâfeti akaid meselesinin sonunda ele aldıkları için, kendilerinin de geleneğin bir parçası olmak hasebiyle konuyu bu bölümde ele aldıklarını ifade etmişlerdir. Sünnî Müslüman gelenekte, bu yoruma sıkça rastlanmaz, tarihin bu zaman diliminde meseleyi kimi âlimlerin bu şekilde ortaya koyma nedeni, imameti akaidin önemli bir parçası sayan Şiâ'ya bir cevap olduğu varsayılabilir (Gazzâlî, 2012, 190; Cuveynî, 2009, 315, 316).² Zira söz konusu zaman dilimine gelindiğinde, Şiâ temel inanç ve fikirlerini ortaya koymuş ve Sünnî gelenekten tamamen ayrılmıştır. Müstakil bir yapı olarak kendini ortaya koyan Şiâ'ya karşı bir duruş gösterme gereği duyulduğunda ise mesele bu şekilde serdedilmiştir. Şiâ'nın bir iddiayı temsil ettiği ve güç kazandığı bir zaman diliminde, Sünnî gelenek kendi bakış açısı ile Şiâ'nın bakış açısını ayırma gereği duymuştur denilebilir. Tarihin bu zaman diliminde Şiâ ile bir ayrıma gitmek gerektiğinden, iki âlim tarafından ardışık olarak bu vurgu, tarihe not düşülmüş, sözü edilen ayırım, konuya ilişkin literatüre yansımıştır.

² Fakat özellikle, Gazzâlî'nin bazı metinlerinde imametın Şiî yorumunu aratmayacak, metinlerine de rastlanır. Bu metinlerin biri fadaihu'l batiniyede yer alır. Gazzâlî burada, imamın olmaması durumunda nikâhların batıl, yargının ise fasid olacağını, ifade eder (Gazzâlî, 1964, 170, 171). Çünkü bu iki yapı da Gazzâlî'göre meşruiyetini imametten alır. Gazzâlî'nin imametın akaide ait olmadığını ifade eden görüşü ile İmanın varlığının sosyal hayatta bazı alanlara meşruiyet kazandırdığını öngören bu yaklaşımın geride bırakılan bir düşünce vetiresi olduğu düşünülebilir. Diğer yandan Fatimî tehlikesine karşı ortaya çıkan fiili durum onun meseleye dinî değil, devletçi bir ideolojinin perspektifinden bakmasını gerektirmiştir diye düşünülebilir (Gazzâlî, 1964, 170). Zira Fadâihu'l-Bâtiniye ve'l-fadâilu Muztazhiriye adlı eserinde iki imamet (Sünnî ve Şiî) teorisini, uygulanan örnekleri

Müslüman Geleneğinin Mezheplerin Ortaya Çıkma Sürecine İlişkin Okuma Biçimleri

Denilebilir ki, İslam mezheplerinin tarih sahnesine çıkmasına ve kökenine ilişkin varsayılan genel eğilim, mezhep tarihçilerinin ve makâlât yazarlarının tasnif biçimlerinden elde edilir. Bu okuma biçimi retrospektif bir okumadır ve sonradan inşa edilmiştir. Varsayılan bir gerçeklik algısıdır bu yüzden. Yoksa makâlât yazarlarının işini kolaylaştırmak için ekol mensupları yöntem ve metodolojilerini çoğu zaman not etme gereği duymazlar. Onlara dair farkındalıklarımız, bazen tesadüfen rastladığımız bir metin bazen de karşılaştırmalı okumalar sonucu elde edilen dolaylı edinimlere dayanır. Bu yüzden tarih, olayın yaşandığı zamanda yazılanlar değil, yazılanlara ilişkin üstten bir bakıştır. İçerden birilerinin anı kayıt altına alması olgusu, var olanı tasvir eden ve bu daha önceki bir yaşamışlığın sonucu ortaya çıkmıştır. Var olan manzaranın hemen gerisinde durur. Söz konusu manzarayı inşa eden sebepler armonisi determinist bir okumada, bu yüzden içinde bulunulanı konuyu bilmenin yegâne yolu, sebepleri manzara ile eş zamanlı görebilmeektir. Müslüman gelenek açısından erken dönemde yazılı materyalin sınırlı sayıda oluşu, sözlü geleneğin de korunma sorunları ile daha fazla illetli olması, konuya ilişkin yazarları sebepleri tespit etmek yerine, varsaymaya teşvik etmiştir. Metinlere baktığımızda genel anlamda iki yaklaşımdan söz etmek olası görünüyor. Bunlardan ilki: *Hak-batıl* eksenli bir mezhepler yaklaşımının oluşturduğu bir algıdır. Bu yaklaşımın temsilcileri fırkatu'n-Naciye ve fıraku'd-Dâlle şeklindeki genel algıdır.³ Öteki ise Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan iktidar boşluğunun kim tarafından doldurulması gerektiğine ilişkin bir kümelenmenin, mezheplerin ortaya çıkışına gerekçe oluşturduğunu kabul eden anlayıştır. Sapkın ve hak mezhep algısına sahip olmayan, ya da eserlerini bu algı üzere inşa etmeyen makâlât yazarları da bu gruptandır.⁴

Bu günden meseleye yaklaşıldığında, iki tür tasnifin olduğu görülür. Bunlardan ilki Mezheplerin ortaya çıkmasına odaklanmayan ve onları hak batıl çizgisinde ele alan eserlerden oluşur. Bu okuma biçimi *Orthodoxy-Hetorodoxy* yaklaşımı üzerinden Müslüman mezhep geleneğini değerlendirmemize imkân verir. Zira ortada kendisini alanın gerçek sahibi kabul eden ve ötekini sapkın ilan eden bir yaklaşım vardır. Kendisini doğru dindarlık

üzerinden - kriterler objektif olmasa da - görmek istemiştir. Gazzâlî, Şiî İslam'ı temsilen Kahire merkezli İsmailî-Fatimî imamet anlayışını, Sünnî İslam'ı temsilen ise Bağdat merkezli Abbasî halifesini kendi penceresinden değerlendirmeye tabi tutar. İsmaililik özelinde Şiî imamet anlayışını eleştirdikten sonra, Sünnî İslam'ın temsilcisi konumundaki Mustazhirbillah'ın şahsında halifeye itaatin farzı ayın olduğunu ileri sürerken, gerekçesi '*masdaru kadâ tevliyeti'l-imam ve in batala imame batala tevliye*' anlayışı ile savunur (Çınar, 2021, 106). Bu durum; şartlar göz önünde alınmadığı takdirde bir çelişki gibi görülebilir bile, maslahat merkezli bir okumada anlamlı görülebilir.

³ Bağdâdî, Şehristânî, bu ilk gruba mensup mezhep tasnifçileridir.

⁴ Ebu'l-Hasen el – Eş'arî ikinci tip tasnifi yapan, makâlât yazarlarındandır.

olarak sunan akım *Orthodoxy*'yi temsil ederken, *Heterodoxy*'yi sapkın kabul edilen akımlar temsil eder. İkinci yaklaşım, kaydedilen veriler muvacehesinde, Hz. Peygamberin ölümü sonrası ortaya çıkan siyasal boşluğun nasıl doldurulacağı konusundaki tartışmaları Müslümanlar arasındaki ilk ayrışmadan sorumlu tutar. Oldukça makul görülen ve bu yüzden alanda domine edilen bu varsayım, yine aynı gerekçeler sebebiyle uzun yüzyıllar boyunca doğru kabul edilmiştir.

Hak-Batıl (Orthodoxy-Heterodoxy) Anlayışın Etkisiyle Mezheplerin Oluşturuluşunu Varsayan Okumalar

Müslüman dünyanın mezheplere ayrılmasını ayrışma (iftirak) ve ana gövdeden kopmalar (i'tizal) şeklinde değerlendiren bu teze göre; olgunun kendisine yöneldiğimizde önemli orada doğrulanabilen bu tez, ayrışan yapıların belirli gerekçelere dayanarak geleneği eleştirdikleri, onunla ihtilaf etmeleri parçalanmalara gerekçe olarak gösterilir. Kaba haliyle bu yaklaşım ana gövdeden kopan yapının sapkın olduğunu varsayar. Bu yüzden de geleneksel yaklaşım, ana gövdeyi hakikatin kaynağı olarak görür. İslam öğretisinin doğru yorumunun ana gövde tarafından sürdürüldüğü düşünülür. “Ümmetim delâlet (batıl) üzere ittifak etmez”(İbn Mâce, 1975, Fiten(8), (no: 3950), 2/1303) şeklindeki hadis formu, bu algıya meşru bir zemin inşa eder (Malatî, 2007, 13). Hz. Peygamber döneminde bir birlik ve bütünlüğün olduğu yönündeki vurguya ek olarak, ayrılan yapının *fıraku'd-dâlâle*'yi temsil ettiği varsayımı ayrılanların, hatalı olduklarını dolayısıyla yanıltıklarını akla getirir. Fakat Müslüman gelenekteki ayrışma ve kopuşların başlangıçtaki nedeni nedir? Sözü edilen kopuşu başlatan iktidar sorunu ve imamet meselesi midir?... *Hak-batıl* çizgisindeki tasnifçi yaklaşım bu soruya cevap vermez. Bu teori, süreçte ayrışan yapılarla ilişkin algıların ne olduğunu, bu yaklaşım izah etse bile, başlangıçtaki durumu görmemize imkân vermez. Sözü edilen bu yaklaşım, önemli oranda “*ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır, bunlardan biri cennete gidecek, diğerleri cehennemdedir*” şeklindeki iftirak, hadisi merkezinden motive edilir (Bağdadî, 1928, 23-27). Kurtuluş doktrini temelli bu algı, *fırkatu'n-naciye* ve *fıraku'd-dâlâle* perspektifinden konuya yaklaşır. Bu algı ile birlikte Müslüman ümmetin biri birilerine ilişkin algıları “*ehl-i hakk-ehl-i dâlâlet*” şeklini almış, birbirini ötekileştiren bir ayrıma gidilmiştir (Bağdadî, 1928, 28-40;). Bu algıdan sonradır ki Müslüman gelenek iki kutuplu bir yapıya dönüştürülmüştür.⁵ Ebu Hüseyin el-Malatî *et-Tenbîh ve'r-red* adlı eserini hak- batıl anlayışla kaleme almış bir diğer mezhepler tarihçisidir (Malatî, 2007).

Yukarıda bahsi geçen anlayış, Hanefi- Maturidi gelenek tarafından da paylaşılmış, söz konusu algı eserlerin isimlerine de yansımıştır. Fakat Hanefi- Maturîdî'nin

yaklaşımında farklı kavramsal öğeler devreye girer. “*Sevâd el-azâm*” kuramı, bu ekol mensubu bir âlim tarafından hak- batıl çizgisinde devreye sokulmuştur. Bu yaklaşım daha marjinal ve parçayı temsil eden yapının hakkı temsil ettiği varsayımını, ta baştan reddetmeyi amaçlamış bir parametreyi temsil eder (es-Semerkindî, 1975) Fakat, hadise ilişkin kimi yorumların, marjinal görüşleri de iktidara taşıyabilecek potansiyeli temsil ettiği süreç içinde görülmüştür (Çınar, 2021,873-899). Kalabalığın bulunduğu yerin *sahil-i selamet* olduğunu, referans alan bir yaklaşımı bu algılar kümesini, bir bütün olarak salık verir. Ayrılmak kavramı *iftirâk* ve *fırka* kavramları üzerinden bu yaklaşımda yerilmiştir (Çınar, 2020, 43-70). Mâturîdî çizgide mezhepleri hak- batıl çizgisinden ele alan eserlerden biri de *Kitâbü'r-Red alâ ehl-i'l-bida've'l-ehvâ'i'd-dâlâleti'l-mudille*⁶ kurtuluşa erecek ekolün ise kendileri olduğu kanaatiyle, yazar eserini kaleme almıştır (En-Nesefî, 1980).

Ehl-i sünnet'in kurtuluşa erecek olan ekol olduğunu varsayarken, geriye kalanların tümünün de cehennem ehli olduğunu varsayar. Rivayet de, birinin kurtulduğunu geriye kalanların ise sapkın olduğunu söyler (Eren, 2014, 275-329). Fakat “*Söz konusu fırkaların yetmiş ikisi cennette biri cehennemdedir*” mesajı taşıyan daha az yaygın olan bir başka versiyonu da vardır (Çınar, 2021, 40-56). İftirâk hadisinin daha yaygın olan varyantından daha sahih olduğunu aktardığı bu rivayeti el-Makdisî, Ahsenü't-Tekâsîm'inde isnatsız aktarır (el-Makdisî, 1968, 39). Müslüman gelenek, daha az dışlayıcı bu rivayete itibar etmemiş, dolayısıyla bu rivayetin müntesipleri olmak yerine, marjinal bir anlayışın temsilcisi olarak kalmaya devam etmişlerdir.⁷ Müslüman geleneğin, mezheplere ilişkin kültürel algısı yüzünden, iftirâk rivayeti sebebiyle ayrıştırıcı ve ötekileştirici bir paradigmaca şekillenmiştir. *Abdulkâhir el-Bağdadî, Şehristânî, Ebu Muzaffer İsfereyînî*... vb. mezhep tarihçileri eserlerini bu algı üzerinden şekillendirmişlerdir.⁸ Ortaya çıkan tablo ise, kendilerini İslam'a nispet eden *ehl-i kibleyi*, ya batıl fırka olarak etiketlenmiş ya da İslam dışı ilan etmiştir (İsfereyînî, 1983, 153-187).

Şîâ da kurtuluş teorisinin türevlerinden olan ve mezhep olgusuna kurtuluş teorisi üzerinden yaklaşan ekollerden biridir. Onlara göre Hz. Peygamber, kendisinden sonra isim ve vasıf olarak Ali b. Ebu Talib'i ardıl olarak belirlemiş fakat ümmet onun bu yöndeki belirlemesine itaat etmemiş, böylece Resulullah'a itaat etmemiştir şeklinde bir varsayımın temsilcileridir. Yani kurtuluş doktrininin müntesibi olmakla Müslüman geleneğin hak-batıl çizgisini paylaştan ekolleri ile aynılık gösterir, fakat onlar bu kurtuluş doktrininde kurtulacak olanların kimlikleri konusunda birbirlerinden farklılaşırlar. Konuya ilişkin algısı sebebiyle Hak-batıl, çizgisindeki bu mezhep, mezhepleşme geleneğinin nasıl başladığına ilişkin bir değerlendirme yapmaya imkân vermez. Fırkaların ana

⁵ Çift kutuplu bir yapılanma ifadesi ile kastımız bu durumda hak-batıl şeklindeki bir algı olabileceği gibi, Sünnî-Şîâ şeklindeki bir okuma da çift kutuplu bir yapı tezini doğrular.

⁶ *Kendileri delâlette olan ve başkalarını da delâlete sürükleyen hevâ ehlinin reddi* adlı bu eserde yazar, kendilerinin kurtuluşa erecek yetmiş üçüncü fırka olduğu iddiasıyla eserini kaleme alır.

⁷ Sözü edilen ve ayrışan yapıların yetmiş ikisinin cennette, birinin cehennemde olduğunu varsayan rivayet senediyle birlikte el-Cûzekânî/el-Cûrkânî tarafından aktarılır (Cûrkânî, 2002, 459 (277)).

⁸ Hatta İsfereyînî, eserini, “*Et-Tabsir fi'd-din ve temyizu fırkatu'n-Naciye an fıraku'l-halikin*” adı vermiş, eserinin hak-batıl çizgisinde bir ayrımı öncelediğini ortaya koymuştur (İsfereyînî, 1983).

gövdeden ayrılmak suretiyle teşekkül ettiğini süreç içerisinde oluşumun bir minval üzere sürdüğünü tespit ettiğimizde, hak- batıl şeklindeki tasnif de alana bir yorum getirebilir. Fakat mezheplerin nasıl başladığını bu kuram izah etmekte yetersizdir. Buna göre cemaatten ayrılan her ekol, haktan ayrılmış ve batıl kümesine dâhil olmuş ve o andan itibaren batılı temsil etmiştir.

Bu bakış açısından hareket ederek Şia'nın çıkış noktasına bir tarihsel başlangıç noktası inşa etmeye yetecek argüman, teorinin kendisinde yer almaz. Şia da zaten kendisini tarih sahnesine çıkış basamağında toplumun daha kalabalık kesimini temsil ettiği iddiasında değildir. Onlar, Ali b. Ebi Talib'e sadakat gösteren, birkaç arkadaşının samimi çabaları üzerinden varlıklarını anlamlandırır; Şiâ'ya bir izah getirirler.⁹ Şiî teorinin önemli isimlerinden Nevbahtî'nin de konuya eğilimi bu yöndedir (Nevbâhtî, 1936, 2). Fakat bu ekol, Ali b. Ebu Talib'in vasiyyet edilmiş imam olduğu algısıyla "ötekilerin" vasiyyete itaat etmeyerek resulullah'a sadakatten ayrıldıkları varsayımını dile getirirler. Böylece de kendilerini geleneğin kendisini Şiâ'nın temsil ettiğini düşünürler.

Dolayısıyla denilebilir ki; hak-batıl çizgisindeki bu teori, daha geç dönemde ayrışmanın nasıl sürdüğünü analizde katkısının, daha fazla olabileceği düşünülür. Fakat bu haliyle söz konusu kabulün başlangıca ilişkin bir ek açılım sağlıyor denilemez. Şayet böyleyse, iki değil tek teoriden söz etmek gerekecektir.¹⁰ Zira ortaya çıkan tablo bize ayrışmanın tam olarak hangi konuda olduğuna ilişkin bir açılım sağlamaz, fakat ayrıştığını gösterir. Bu tasnif türünde, diğer mezheplere de yer verilmişse bile, bu ele alma onların kronolojik kökenine vurgu yapmaktan ziyade onların batıl olarak değerlendirilmeye müstahak olduğunu göstermeyi amaçlamıştır.

Mezhep tarihçilerinin eserlerini tasnifte kullandıkları bu ilk yaklaşım, kronolojik bir tasnif hedefi gözetmez. Onlar ideolojik bir duruşun temsilcisi olmuşlardır. Kurtuluşa erecek fırka dışındaki ekolleri alt başlıklara indirerek görüşlerini ortaya koyar, sonra da kurtulacak fırkanın hangisi olacağını ifade ederek onların inanç alanına dair görüşlerini ortaya koymayı ve bu vesile ile temsilcisi olduğu ekolün kanaatleri üzerinden eleştirmeyi amaçlar.

Çoğu zaman pejoratif bir anlatı üzerinden sürdürülen bu aktarımlar, "batıl" fırka olarak tasnif edilen ve bu

anlayışın gereği tasvir edilen akımların, hak mezhep olarak tasnif edilenler ile aralarındaki küçük nüanslar sebebiyle cehennemlik olduklarını varsaymak, makul görünmüyor. Ötekileştirici, küçümseyici ve kötüyeyici bu dil bile onları cehenneme müstahak görmek için yeterli değil gibi görünür. Bu yüzden eser sahipleri, batıl olarak sundukları ekolleri, onların savunduklarından daha kötü bir sunumunu yapar, küçük hatalarını mercek altında abartılı bir resmini sunarlar. Bağdâdî'nin Kerrâmiye'ye ilişkin sunumu bu anlatı biçiminin marjinal bir örneğidir (Bağdâdî, 1995, 189-197).

Eş'arî, muhaliflerin anlatısı üzerinden (öteki üzerinden) bir ekolü değerlendirmenin risklerine bu yüzden değinir. Görüşlerinin sağlıklı aktarılmasının zorluklarına değinerek, bir ekolü doğru anlamamanın yolunun onu muhaliflerinin kaleminden okumak gerektiği gibi müntesiplerinin kaleminden okumanın da gerektiğine dikkatimizi çeker (Eş'arî, 2019, 40). Doğal olmayan, sentetik bu ayrımların doğurduğu rahatsızlıklar sebebiyle olmalı ki ; *"ihtilâfu'l-musallin"* şekliyle, kible ehlinin ihtilafları yollu bir algı ile Müslümanlar arasındaki ortak paydaları büyüten ve ihtilafları küçülten bir algı da alana girme çabası göstermiştir. İmam Eş'arî'nin tavrı ötekileştirici, tekfir edici bir dile alternatif bir yaklaşım olarak görülebilir.¹¹ Modern dönemlerde kible ehli söyleminin dışlayıcı tekfir algısına yöneltilmiş bir eleştiri olduğunu savunan çalışmalar da yapılmıştır (Karaağaç, 2013, 163-186). Mezheplerin ortaya çıkışını analizde daha kullanışlı görünen yaklaşım ise köken itibarıyla kendini tarihsel bir başlangıç noktasına dayandıran okuma biçimleridir. Bu başlangıç noktası din açısından mutlak bir otorite olan Peygamberin sosyal alandan çekilmesine yaslanan eş süreçli değerlendirmelerdir.

Hz. Peygamber'in Ölümünü Mezhepleşmeye Milat Kabul Eden Yaklaşımlar

Peygamber hayatta olduğu sürece İslâm toplumu vahye yönlendirilmiş ve Allah'ın Peygamberine indirdiği emir ve buyruklarla yönetilmiştir. Müslümanlar da Kur'an'ı bizzat Peygamber'den dinleyerek öğrenmiş, öğretti ve uygulama düzeyinde herhangi bir sorunla da karşılaşmamıştır. Yine bu dönemde İslâm toplumunun bütünlüğünü etkileyebilecek siyasî bir sorun da yaşanmamıştır. Yaşanmış ise bile, bu sarsıntılar Müslüman toplumun birliğini bozabilecek güçte olamamıştır. Zira varsayma

⁹ Kummî'nin varsayımına göre, Hz. Peygamberin vefatının hemen akabinde ümmet üç gruba ayrılmıştır. Bunlardan ilki Şiâ'dır. İkincisi yöneticilerin kendisinden olması gerektiği iddiasıyla ortaya çıkan Ensar'dır. Üçüncüsü ise Ebu Bekir b. Kuhâfe'ye biat edenlerdir (El-Kummî, 1341, 3; Nevbâhtî, 1936, 2). Bu varsayımında, Şiâ, X. yüzyılın bir başka yüzü olan, Ebu'l-Hasen el-Eş'arî tarafından da paylaşılan, görüşle aynıdır (Eş'arî, 2019, 46). Çünkü O bu konuda her hangi bir açıklamada bulunmasa bile, Şiâ'ya tasnifinde ilk sırada yer vermesi bu yönde bir kabulü olduğunu ima eder. Buna göre, o Şiâ'nın Hz. Peygamberin vefatını takip eden günlerde ortaya çıktığı iddiasındadır.

¹⁰ Çalışmamızın ilerleyen bölümünde, Şiâ'yı ilk ayrışan yapı olarak ele alan Eş'arî gibi mezhep tarihçilerinin kabulü ile ilk ayrışmanın imamet üzerinden olduğunu varsayanlar, ahashın iktidar mücadelesi üzerinden ayrıştığını, hak- batıl algılarının da ideolojik bir retoriğin

parçası alana entegre olduğunu düşündüren varsayımlar dile getirilmiştir (Akbulut, 2017; Zorlu, 2014; Demircan, 2016). Bizim araştırmamız, iktidar mücadelesi şeklindeki algıların, Müslüman gelenekte iftirâkların hiç değilse ilk elli yılı açısından gerçekçi temel bir neden olmadığını savunur.

¹¹ Ehl-i kiblenin tekfirinden uzak durulması gerektiği yönündeki tavır, daha erken bir zaman diliminde Ebu Hanife'de görüldüğü gibi, İbâdî geleneğe ait erken dönem eserlerde de bu yaklaşım göze çarpar. Muhammed Salih Nâsır, bu yöndeki telkinleri içeren bir risaleyi eserinde ekler bölümünde aktarmıştır (Nâsır, 2013, 414,415). Ebu Hanife de Fikhu'l-Ebsat'ında; Kible ehli mü'mindir. Onları terk ettikleri herhangi bir farızadan dolayı imandan çıkmış kabul edilemeyeceği görüşündedir (Ebu Hanife, 2017, 33).

göre Hz. Peygamberin hayatta olduğu dönemde, sorunların çözüm merkezi Hz. Peygamberdir ve vahiy henüz inmeye devam etmektedir. İnsanlar sorunlarını Hz. Peygambere aktarıyorlar, o da dinin tartışmasız otoritesi olarak (Nisa, 4/80) sorunlara çözüm üretmekteydi. İnanç alanlarına dair tartışmalarda, Hz. Peygamber özellikle bir sınırlamaya gitmiş, ashabın inanca ilişkin tartışmalardan uzak durmalarını, ısrarla telkin etmiştir.¹²

Hz. Peygamberin vefatını takip eden tarihî süreçte ise özellikle siyâsî ve dinî alanda önemli gelişmeler olmuştur (Vâkidî, 1990, 27-31). Her şeyden önce Müslümanlar, Peygamberin sağlığında alışık oldukları siyâsî birliği teminde ve bu birliği sürdürmede güçlüklerle karşılaşmışlardır. Hz. Peygamberin vefatının hemen akabinde İslâm toplumunun iç dinamiklerinin ürettiği bir takım sorunlarla yüzleşme sürecine girilmiştir (Vâkidî, 1990, 48-53 ; Belâzuri, 2013). Yaşamı süresince çözümün odağı olan Peygamberin ölümüyle birlikte sosyal alandan çekilmesi, onun inananlarını (Müslümanları) kendi sorunlarına çözüm üretmek için insiyatif almak zorunda bırakır. Sorunlarını daha önce bir otoriteye çözdüren, bu yönüyle hazıra almış bu insanlar topluluğu, birden bire çözüm odağını kaybedince, aniden çözüm üretme makamı konumuna yükselmişlerdi. Bu andan itibaren hızla artan fütuhatlar sebebiyle onlar hem kendi sorunlarına çözüm üretmek zorundaydılar, hem de muhatap oldukları insanların sorunlarına kendi dini öğretilerinin gereği çözümler üretmek zorundaydılar (Dineverî, 2017, 172-203; Kasım b. Sellâm, 1989; Ebu Yusuf, 1979). Zira daha fazla eyyâmî davranamazlardı, tutarlı olmak zorundaydılar. Zira onlar an itibarıyla gönderilmiş en son vahyin en yetkin ağızlarıydılar. Onlar Hz. Peygamberin kendilerine vahyin kimi parçalarını tefsir ettiği ve yorumladığı insanlardır. Bu dine ilgi duyanlara öğretmekle

görevli muallimler, dinin uygulanabilirliğini insanlara gösterecek idarecilerdir. Dinin detaylarına ilişkin derin vukufiyete sahip olmaları muhatapları tarafından onlardan beklenmekteydi.

Savaşarak aldıkları bölgelerin, savaştan alınmış topraklardan farklı bir uygulamaya tabi olduğu bunun gözetilmesi gerektiğini göz önünde bulundurmaları icap ederdi (Kâsım b. Sellâm, 2016, 70-84). Karşılaşılan yeni sorunlar, onlardan yeni tavırlar almalarını gerektiriyordu. Öte yandan onların Hz. Peygambere yakınlıkları vardı, fakat çözüm üretme deneyimleri yoktu... Kaldı ki Peygamber'den sonra bir anda yaşanan kaotik durum ve seri fetihler, sorunları bir anda dağ gibi artmıştı...¹³ Bu durum onları kurumsallaşmaya teşvik edecekti.

Hz. Peygamberin olmadığı bir ortamda mutlak otorite de alandan çekilmiş demekti, bu yüzden göreceli varsayılan otorite oluşturmak zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Oluşan mutabakata göre sorunların çözümü konusunda mutlak otoritenden boşalan alana, toplumsal konsensüsün temsilcisi olarak icmâ ikame edildi. Uzlaşî kültürüne dayalı bu kurumsal yapıda, toplumun tüm kesimleri karar alma mekanizmasında etkin bir biçimde katılım sağladıkları için, işleyişin sürdürülmesinde de toplumun tüm kesimleri görev üstlendiler. Öte yandan daha önce karşılaşmamış, ilk kez gündeme gelmiş konularda ise içtihat kurumunu devreye sokarak, sorunları karşıladılar. Herkesin kendilerine güven duyduğu bilirdikiler, toplum adına bu sorumluluğu ilk elden üstlendi (Râzî, 2018, 213, vd.). Fakat süreçte sorun toplumun tüm kesimlerince tartışılmakta, çözüm de çok farklı yerlerden öneriler şekliyle gelmektedir. Fatma b. Kays'ın çözüm adına bir önerisine Halife Ömer b. Hattab tarafından gösterilen tepkiden, onların toplumsal bir sinerji ile kurumsal bir yapı inşa etme çabası güttüklerini gösterir.¹⁴

¹² Sahabenin inanca ilişkin tartışmalardan uzak tutulması durumu, muhtemelen onların yetkinliklerinin oluşturduğu sorunlar sebebiyleydi. Zira inanç alanına ilişkin tartışmalarda Peygamberin sert tavırlar aldığı ve şiddetli biçimde muhataplarını böylesi tartışmalardan men ettiği görülmüştür. Peygamber bu konuda o kadar net ve ısrarcıdır ki onun bu tavrı, modellenerek Selef geleneğinin, inanç alanından ve konuyu tartışmaktan kaçınmaları şeklinde kurumsal bir yapıya dahi dönüşmüştür. Aktarılan rivayetlerde özellikle talih ve kader konusundaki tartışmalara ön alındığı görülmüştür (el-Ömerî, 2017, 452-492).

¹³ Müslümanlar arasında Hz. Peygamberin son günlerinden başlamak üzere ortaya çıkan ve mezhepleşmelere kapı aralayan tartışmalar çok farklı şekillerde formüle edilmiştir. Şehristânî, ayrışmaya ilişkin yaklaşımını benzerlerinden başka boyuta taşıyarak, yaratılıştaki tartışmayı, Şeytan'ın Adem'e secde etmeyi reddetmesi ile başlatır (Şehristânî, 1992, 1/23-28). Daha sonra ise Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflardan bazılarını aktarır (Şehristânî, 1992, 1/28-45). Bunlar:

1. Kırtas Hadisesi
2. Hz. Peygamberin Ölmediği, göğe yükseltildiği varsayımı
3. Hilafet Tartışmaları
4. Usâme b. Zeyd Ordusu
5. Hz. Peygamber'in Mirası Meselesi
6. Zekât Vermeyenler Meselesi

7. Yalancı peygamber hadisesi ve irtidat meselesi
8. Kur'an'ın cem' edilmesi meselesi
9. Kur'an'da yer almayan bir durumun çözümü çabaları (miras meselesi)
10. Osman'ın Şehit edilmesi
11. Cemel Hadisesi
12. Sifin Olayı (Hakem Meselesi)

¹⁴ Bu anekdot hem ashabın toplumun tüm kesimlerinden fikir aldıklarını hem de değerlendirme heyetinin hangi endişeleri güderek, gelen fikirleri değerlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Müslim'in kaydettiği rivayette, Ömer b. Hattab'ın toplumdaki yaygın uygulamanın dışındaki bir uygulama sebebiyle; “geçekten hatırladığı bilinmeyen bir kadının söyledikleri sebebiyle Allah'ın kitabını ve Resulullah'ın sünnetini terk edecek değiliz” diyerek, ayetin atfı yaptığı yaygın uygulamaya sadık kalmayı önerir (Müslim, 1992, (Talak, 46), 2/1118). Buna benzer bir şekilde, İbn Sa'd'ın, Tabakat'ta aktardığı bir rivayete göre, Ömer bize bir hutbe irad ederek şöyle dedi: “Ali bizim en iyi hüküm verenimiz, Übey en iyi okuyucumuzdur. Fakat Übey'in söylediği bazı şeyleri terk ediyoruz. Übey, ‘Peygamber'den işittim’ diyor. Übey'in sözünden sonra kitap indigi halde Resulullah'ın sözünü inkar edecek değilim.” Şeklinde bir yöntemle bağlı olarak davranıldığına dikkat çeker (İbn Sa'd, 2019, 2/344). Tüm bu sorunları metodolojik bir sistematik içinde çözmeyi teklif eden bir başka anlatıda; *أَنَّ بَنِي مَالِكٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ*

Nass'da söz edilmemiş bir durum ile karşılaştıklarında konuyu tartışıp kendi aralarında bir değerlendirme yapıyorlar, sonra ağırlık kazanan fikir üzerinde toplum uzlaşısı sağlanıyor ve bu icma olarak tescil ediliyordu. Böylece ihtilaf çıkmasına da engel olunuyordu (İbn Mâce, 1975, (Fiten:8) no: 3950).¹⁵ Öte yandan ashâbın hiyerarşik bir yapıları da vardı. Bu yapı, onların Hz. Peygambere yakınlıkları ile bağlantılı ve onunla orantılı bir hiyerarşiydi. Onlar arasındaki ilişki için fazilete dayalı bir aristokrasi bile denilebilir. Kimin hangi alanda daha yetkin olduğunun farkındaydılar ve karar verirken, işin uzmanının hazır bulunmasını önemsiyorlardı (İbn Sa'd, 2019, 2/ 343). Kurumsal bir yapı oluşturuyorlardı. Fethettikleri bölgelerin bilgi birikimlerinden da yoğun biçimde alıntılarla, Kur'an ve sünnete muhalif olmayan, bir idarî yöntem inşa etmek zorundaydılar (Âdem, 2018, 27-173). Bu yüzden gittikleri toprakların yönetim konusundaki birikimlerini de kendi birikimlerine katmaktan imtina etmediler (Aycan, 1997, 175-190). Kültürel bir dışlayıcılık hiç değilse bu erken dönemde göstermediler. Sürecin sonraki dönemlerinde Mevali-Arap çekişmesi şeklinde literatüre yansiyacak dışlayıcılıklara rastlandığını bu bağlamda ifade etmek icap eder (Aydınlı, 2003, 1-26).

Hız. Peygamberden sonra Medine'de Müslümanlar arasında ortaya çıkan pek çok sorun, bu yolla başarılı bir biçimde çözüme kavuşturulmuş ve toplumun birlikte yarınlara birlikte yürümek konusunda umutlarının korunmasına imkân tanınmıştır. Bu sorunlardan *"imamet meselesi"* olarak da etiketlenmiş olan iktidar sorunu, diğer tüm sorunlar içerisinde bir ayrılmaya namzet, yegâne sorun adayı olduğu düşünülür. Varsayıma göre Müslüman gelenek içindeki ayrışma da bu sorunun çözüm biçimi ekseninde olmuştur.¹⁶ Zira Hız. Peygamberin kendisinden sonra topluma bir lider belirleyip belirlemediği konusunda iki yaklaşım gösterir. Bu yaklaşımlar şöylece formüle edilebilirler:

1. Peygamber kendisinden sonra bir lider belirlemiş değildir diyenler.
2. Peygamber kendisinden sonra bir lider belirlemiştir diyenler.¹⁷

Bu ikinci grup da kendi arasında ikiye ayrılır

1. Peygamberin belirlediği bu lider Ali'dir diyenler.
2. Peygamberin belirlediği bu lider Ebu Bekir'dir diyenler.

اللّٰهُ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّم، یَقُولُ: «إِنَّ أُمَّتِي لَا تَجْتَمِعُ عَلَى ضَلَالَةٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمْ اِخْتِلَافًا فَعَلَيْكُمْ بِالسَّوَادِ الْأَعْظَمِ Bu rivayet, ihtilaf durumunda şekillendirici bir görev üstlenmiş, icmâ yönteminin gelenekteki temel kaynağı görevi, bu rivayete verilmiştir (İbn Batta el- Ukberî, 1994,1/288 (no: 118)).

¹⁶ Müslümanların iktidar sorununa ilişkin çözüm şekli üzerinde varsayıldığı kadar güçlü bir irade beyanı olmadığı için olmalı ki, varsayılan çözüme toplum ancak otuz yıl tahammül edebilmiş, kültürel eğilimlerine uygun olmayan bir çözüm, toplumun kültür kodları ile barıştırılmayan Raşid halifelik sürdürülemedi, sistem kurucuları tarafından geleneksel işleyişe tevdi edilmiştir. Toplum uzlaşısıyla ve bir konsensüs eseri olmayan bu çözüme,

Peygamber Kendisinden Sonra Bir Lider Belirlemiş Değildir Diyenler ve Gerekçeleri

Hız. Peygamber kendisinden sonra bir lider belirlememiştir diyen kitlelerin ilk gerekçesi, Ensar'ın kendi içinden bir lider adayı belirleme çabasında kendini dışa vurur (Azimli, 2014, 64, 65). Zira onlara göre Hız. Peygamber şayet bir ardıl belirlese, Ensar'ın buna rağmen bir faaliyet içinde olması beklenemezdi.

Peygamberin defniyle meşgul oldukları bir dönemde Medineli Müslümanların kendi aralarında toplanarak, dahası bir lider adayı üzerinde de anlaşarak, toplanmaları, Peygamberin bir belirlemede bulunmadığına Peygamberin kendisinden sonra bir vasi belirlemediğine en güçlü kanıttır (Azimli, 2014, 65- 74). Öte yandan onların göçmen/muhacirlerin bu seçimde fikirlerine başvurulmaması bu açıdan makuldür. Şehirlerinde kendilerine bir lider seçiyorlardı, bunu şehirlerinde yaşamakta olan göçmenlere doğal olarak sormayacaklardı. Bu sadece sözü edilen tarihin normları açısından değil, günümüzün normları açısından da oldukça normal ve rutin bir faaliyettir.

Hız. Peygamberin bir belirlemesi olsa, şehrin yerleşik halkı olarak Ensar'ın bunu bilmemesi makul olmadığı gibi olası da değildir. Zira onların, bundan haberdar olmaları gerektiğine ilişkin kanaatimiz olduğu gibi, onların Hız. Peygambere rağmen bir tavırda bulunmayacağını öngörmek için de nedenlerimiz var. Bu yönüyle varsayımımızın safdil bir, yordama olduğu düşünülmemelidir.

Mekke'nin fethinden sonra o güne kadar yurtsuz (vatansız) konumunda olan muhacirlerin dönebilecekleri bir vatanları olmuş, Medine'de kalmalarını gerektiren neden ortadan kalkmıştır. Hız. Peygamber'in ve dolayısıyla muhacirinin Medine'yi terk ederek Mekke'ye geri dönmesi endişesi literatüre yansımıştır (İbn Hişâm, 2009, 551). Yani arada geçen yıllar, muhacirlerin halâ misafir oldukları algısını yok edememiştir. Dolayısıyla şehrin kaderine ilişkin bir tercihte misafirlerin kanaatleri, onlar açısından varsayıldığı kadar önemli değildi. Bu yüzden de ortaya çıkan tabloda Medine'nin yerli halkı kendi aralarında bir uzlaşma arayışında olmuştur. Bu yüzden Hız. Peygamberin bir vasi ya da ardıl belirlemesi, Ensar'ın bilgisi dışında olamaz. Bu durumda şayet Resulullah bir bildirimde bulunmuşsa Ensar ya görmezden gelmiş kendi adayını seçme girişiminde bulunmuştur, ya da bunu itibara almış gereğini yapmıştır.

Ensar kendi liderini seçmek için hareket ettiğine göre, ortaya çıkan tabloya göre resulullah bir belirlemede

toplum dördüncü halifeden sonra kurulmak istenen yeni sisteme sahip çıkmamıştır.

¹⁷ Ardıl belirleme fikri hilafetin özgür seçimle değil, dinî bildirimleri ifade eden nass tarafından belirlendiğini varsayar. Nass temelli bu iktidar kuramı, uydurma rivayetlerin alana dahlini hızlandırmış, batinî yorum ve işaretin alanda kullanılmasının yolunu açmıştır. Bu varsayımdan sonradır ki, konuya ilişkin çok sayıda haber uydurulmuş yorum ve aşırı yorum ortaya çıkmıştır. İmametnin Peygamberin kendisindekiilerden sonrakilere zorunlu olarak aktardığı, bir nass konusu haline getirip, inanca dönüştürülmesinden sonra, iddia sahipleri haklılıklarını ispat için, Kur'an'dan, hadisten ve tarihten birçok delil ileri sürmüşlerdir (Bayram, 2018, 79-103).

bulunmamış olmalıdır. Zira Ensarın, kendi iktidar haklarını, göçmenlerden Ebu Bekir lehine tartışmaya açması, onların İslamî kaygılarından başka hiçbir nedenle açıklanamaz (Azimli, 2014, 65- 74). Bu senaryoya göre ise resulullahın bir bildirimini Ensar'ın hesaba katmadıklarını varsaymak olanaksızdır.

Geriye kalan seçenek ise Ebu Bekir b. Ebî Kuhafe, Ömer b. Hattab, Ebu Ubeyde b. Cerrah ve Huzeyfe b. Yemân'ın azatlı kölesi Sâlim'den oluşan toplam dört kişinin iştirak ettiği bu toplantıda (İbn Kuteybe, 1990, 1/ 21-25) Ömer b. Hattab'ın baskısı şeklindeki varsayımlardır (Akdoğan, 2014, 86-116) ki bu varsayım gülünç olmaktan öte bir anlam ifade etmez. Bir son tahlil olarak Evs ve Hazreç arasındaki tarihsel çekişmenin Ebu Berkir b. Kuhafe'nin liderliğinin onaylanması kararında hiçbir etkisi yoktu denemez, fakat belirgin bir biçimde davranışın şekillenmesinde dindarlık algılarının en yoğun etkiye sahip olduğundan da kuşku duymamak gerekir (Eceoglu, 2019, 482-507).

Resulullah'ın kendisinden sonra lider olarak bir belirlemede bulunmadığının bir başka göstergesi ise lider olarak seçilen Ebu Bekir'in defalarca kendisinden bu yükün alınmasını talep etmesi durumundan dolayı sitem etmesidir (İbn Kuteybe, 1990, 1/31). Günümüzün normları üzerinden bir değerlendirmede bulunulduğunda bu çok da anlaşılmayacak bir durum olsa bile, erken dönem İslam'ında, bazı insanlar lider olmak için çok istekli değildirlir. Onların algılarını anlamanın yolu, iktidarın insana getirdiği avantajlara odaklanmak yerine, insana getireceği ekstra sorumluluklara odaklanmak şeklinde yorumlanabilir. Ebu Bekir'in hazırlanmadığı, yatırım da yapmadığı ve fakat kucağında bulduğu iktidardan sistemine benzer bir tavır da Abdurrahman b. Avf'ta görürüz. Ömer b. Hattab'ın lider aday olarak teklif ettiği isimlerden en güçlü olan isimlerin başında gelir. Fakat o, aday olmayacağını deklere ederek seçimden çekilmiş, adaylar arasında hakemlik rolü üstlenmeyi tercih etmiştir (İbn Kuteybe, 1990, 1/31, 44-46; İbn Hibbân, 2017, 401, 402). Tüm bunlardan sonra Ebu Bekir lehine iktidarın kendi hakları olduğunun farkında olan bir toplumun neden iktidar haklarından vazgeçtiklerini izah etmek, dindarlık verisi kenara bırakılarak tartışmaya yeltenmek için daha güçlü bir diğer gerekçe ile ancak makul ve mümkün olur. İddia sahiplerinin bunu göstermeleri gerekecektir. Şimdi Hz. Peygamber'e itaatın dinin bir parçası olduğu ve dini edimin belirteci olduğu ve böyle görüldüğü ilk kuşak Müslüman toplumunda, Resulullah'a rağmen bir tavır beklemek bir hezeyan değilse şayet gösterilmek zorundadır. Aksi takdirde, elimizde İslam adına var olan bütün müktesebatı, nassı da içine alacak şekilde tartışmalı hale getirir. Çünkü sözü edilen bu müktesebat önemli oranda kendilerine ihanet nispet edilen bu insanlar tarafından aktarılır.

Peygamber Kendisinden Sonra Bir Lider Belirlemiştir Diyenler ve Algının Muhtemel Kaynakları

Peygamber kendisinden sonra bir lider belirlemiştir diyenlerin söz konusu kanaatlerinin iki gerekçesi olduğu düşünülebilir. Bunlardan ilki geleneksel kültürel

temayüller, ikincisi ise vakıanın kendisi sebebiyle oluşan bir kanaattir. Özellikle, imparatorluk geleneği olan yapılarda, liderlik erki güçlü bir orfe tabidir ve planlı bir gelecek tasavvuru sebebiyle ardıllık ilişkileri kuralıdır.¹⁸ Bu sebepten imparatorluk geleneğinin bir parçası olup, Müslüman geleneğe eklenenlerin kanaatleri, Peygamberin kendisinden sonra toplumu başsız bırakmış olmasını muhtemel görmemişlerdir denilebilir. Bu durum, onların içinden geldikleri örfün temayüllerinin gücü ve söz konusu örfün oluşturduğu zihinsel temayüldür. Derin kökleri olan geleneksel yapılar, işleyişi riske eden durumları azaltmak ve rutine dönüştüren kurallı yapıları tercih ederler. Bu durum önemli oranda beklenmedik durumla karşılaşmamak ve sürpriz çıkışları engellemeye dönüktür. Fakat sözü edilen zaman diliminde Müslüman tecrübesi, henüz çeyrek yüzyıllık olup, birçok uygulamanın pratiğine imkân olmamıştır. Bu yüzden bir "gelenek" ten söz etmeye imkân yoktur.

Sözlü kültürün sağladığı imkânlarla, rivayetleri manipüle etmek; var olanlara kavram derç etmek ve bunları bağlamlarından koparmak şeklinde müdahaleler yoluyla alanın zehirlenmesi, yoğun başvurulmuş yollar olarak bilinmekle birlikte, durumdan haberdar olmayan safdil kimi râvilerin bu manipülasyonlara taşıyıcı ayaklar olarak görev yaptıkları da tarihsel vakiadır. Fakat buna rağmen bile Hz. Peygamberin kendisinden sonraki birini varis tayin ettiği, varis olduğu iddia edilen Ali b. Ebî Tâlib tarafından bile, inandırıcı bulunmamış ve bu iddianın ardına düşülmemiştir (Çınar, 2020, 219-244). Bu durumun zorlu izahı *takiyye* kavramının kurumsal bir ön alma aracı olarak alana sürülmesini gerektirmiştir.

Böyle bir varsayımın ikinci nedeni ise şehri her terk edişinde Hz. Peygamberin hiç ihmal etmediği yerine kâim ataması bir sünnet ve oturmuş bir gelenek olarak hicret sonrasında tekrar eden bir ritüel olarak yerleşik bir tutum halini almıştır (Azimli, 2014, 75-80). Geçici ayrılışlarında bile ihmal etmediği bu tavrını evleviyetle kesin ayrılışında terk etmesine insanlar ihtimal verememişlerdir. Bu durum ise böyle bir varsayımın zihinsel psikik bir diğer gerekçesi olarak görülebilir. Bu durum zihinsel bir eğilim olarak muhatapların yatkın olduğu bir zihinsel duruma bireyi hazır hale getiren bir diğer nedendir.

Zihinsel bir yatkınlık olarak mümkün görünen bahsi geçen olasılık ortaya çıktıktan sonra akla gelen durum ise "peki ama bu ardıl kimdi?" sorusudur.

Peygamberin Belirlediği Bu Lider Ali'dir Diyenler ve Gerekçeleri

Ali b. Ebî Talib'in Peygamber tarafından ardıl bırakıldığı varsayımının da iki gerekçesi olduğu düşünülebilir. Bunlardan ilki kan ve soy akrabalığının vahyin indiği kültürel ortamda iktidarın meşru bir gerekçe olarak varsayılmasını gerektiren nedendir. Buna göre kralların tanrı soylu olduğu ve iktidar gücünün tanrısalılığı varsayılır. Ali b. Ebu Talib, Hz. Peygamber ile kan bağı olan biridir. Bu yönüyle senaryo, geleneksel varsayımı Ali b. Ebu Talib üzerinden yürütmeye imkân verir.

¹⁸ Mesela bu kurallılık olgusunun daha anlaşılır olması açısından Osmanlı İmparatorluğundaki uygulamalardan birini, model olarak ifade etmek gerekir. Buna göre öncelikle, ekber ve eşiâd, olan hanedan ailesinin erkek üyesinin muktedir olmasını öngörür. Tercihi hali hazırdaki

ekber ve eşiâdın dışındaki bir aday olanlar, reşid en büyük adaya kumpas kurmak, gözden düşürmek ve yok etmek... vb suretiyle kendi adaylarının iktidarına imkân hazırlamışlardır. Şehzade Mustafa vakıası buna bilinen bir örnektir.

Peygamberin erkek evladı olmadığı için, iktidarın kuzeni ve damadı olan Ali b. Ebu Talib üzerinden sürdürüğü varsayımı gündeme gelmiş olabilir. Bu varsayımı dile getirenlerin kültürel köken olarak imparatorluk bakiyesi arka planlı olup, Müslüman geleneğe eklenmelerden oluşması, tesadüf değildir.

İkinci neden ise farklı yer ve zamanlarda Ali b. Ebu Talib isminin, ima uslü olsa bile gündeme gelmiş olmasıdır. Farklı zaman dilimlerinde gerçek bağlamından koparılan metinler böyle bir algıyı beslemiş olabilir (Çınar, 2020, 219-244).

Bu yaklaşımın temel bir nedeni de, Ali b. Ebu Talib'in diğerlerinden daha efdal kabul edilmesidir.¹⁹ Âlimler arasında bu değerlendirme tarihin farklı dönemlerinde gündeme gelmiş ve söz konusu ayırım, konuşan âlimin

¹⁹ Şiâ'nın söz konusu çıkışına karşı, Mürcie'nin önerisi, halifelerin fazilet sıraları, onların hilafetteki sıralarıdır, şeklinde bir değerlendirme olmuştur. Bu yaklaşım, daha sonraki süreçte Ehl-i Sünnet olarak organize olan yapıda da paylaşılmıştır (Demir, 2022, 735-753).

20

1. Resulullah'ın Ali'yi Kardeş Edinmesi

Allah Resulü Medine'ye geldiği zaman Muhacirlerle Ensâr'ı kardeş ilan ederken, Muhacirlerin bir kısmını da kendi aralarında kardeş yaptı. Bu iş sadece Bedir'den önce yapılmıştı. Onları hak ve eşitlik prensibi üzerine kardeş yaptı. Allah Resulü, kendisine Ali'yi kardeş yapmıştı. Rivayete göre Hz. Peygamber sahâbeleri arasında kardeşlik ihdas ettiği zaman elini Ali'nin omuzuna koyduktan sonra "*Sen benim kardeşimsin. Sen bana varis olursun, ben de sana varis olurum.*" dedi. Miras ayeti nâzil olunca bu durumu ortadan kaldırdı. Daha sonra Ali b. Ebu Talib'i, Sehl b. Huneyf ile kardeş yaptı (İbn Sa'd, 2019, 3/22).

2. Hayber Günü Sancağın Ali'ye Verilmesi

Hayber kuşatması sırasında Ebu Bekir ve Ömer'e sancağın teslimi ve onların başarısızlıklarından sonra Resulullah, "Yarın sancağı, Allah ve Resulünü seven, Allah ve Resulünün de onu sevdiği birine vereceğim. O kaçacak değildir. Allah da fethi onun eliyle gerçekleştirecektir" der ve sonraki sabah sancağı Ali'ye verir (İbn Ebi Şeybe, 2019, 155).

3. Tebuk Günü Ali'yi Medine'de Kendi Yerine Ali'yi bırakması

Resulullah, Tebuk Gazvesi'ne çıkarken, Medine'ye vekili olarak Sıbâ' b. Urfuta (Hayyat, 2001, 122) veya Muhammed b. Mesleme'yi bıraktı. Ailesinin üzerine de vekili olarak Ali'yi bıraktı (İbn Hişâm, 2009, 599). Ali'nin geri bırakılmasından dolayı, yalan haberler uydurarak, "Onun geri bırakılmasının nedeni, resulullahın onun arkadaşlığından hoşlanmamasıdır. Onu ağır bulmasından ve ondan kurtulmak istemesinden dolayı onu geride bırakmıştır..." gibi söylentiler yayıldılar. Bunun üzerine Ali silahlarını alarak, şehirden (Medine) ayrılmış olan orduya yetişti ve Hz. Peygambere: "Ey Allah'ın Resulü siz beni çocukların ve kadınların arasında mı bırakıyorsunuz?" dedi. Resulullah, "ben seni geri bıraktıklarım için, vekilim olarak bıraktım. Geri dön, benim ve senin ailen içinde benim halefim ol. "*Ey Ali! senin bana göre durumun, Musa'nın Harun'a göre durumu gibidir.*" Buna razı değil misin? Bir farkla ki benden sonra Nebi yoktur" dedi. Bunun üzerine Ali, Medine'ye dönerken, Resulullah da

mezhep aidiyetini belirlemekte, bir araç olarak kullanılmıştır (Memiş, 2010, 115-146). "Ali b. Ebu Talib'in imametine delil olarak kullanılanlardan bazıları şöyledir..."²⁰ vb. bir sürü gerekçe ve yoruma imkân veren nas sayılabilir.

2.2.2.2. Peygamberin Belirlediği Bu Lider Ebu Bekir'dir.

Peygamberin ardından lider bıraktığı varsayımının ikinci mümessili Ebu Bekir b. Ebî Kuhafe'dir. Böyle bir varsayım yaygın olmamakla birlikte, bu fikri dile getiren kişi Hasan el-Basrî'dir (İbn Kuteybe, 1990, 1/ 18,19; Kurtubî,1996, 2/50). Bu varsayımın da kültürel pisişik bir sürü gerekçeleri sayılabilir. Müslüman geleneğinde, erken dönemde Müslümanlığı tercih etmesi, Hz. Peygambere olan yakınlığı, İslam'daki yetkinliği gibi birçok sebep bu

Tebük seferine devam etti (İbn Hişâm, 2009, 599; İbn Sa'd, 2019, 3/ 24,25; ez-Zuhri, 2016, 101,102).

4. "Gadîr-i Hum" Hâdisesi

Resulullah, Veda Haccı dönüşünde *Gadîr-i Hum* denilen yerde mola verdi ve büyük kalabalığı toplayarak burada bir konuşma yaptı. Hutbesinde, "*Ben müminlerin mevlâsı değil miyim?*" diye sordu. Topluluk, "*evet öylesin ey Allah'ın Elçisi*" diye cevap verince, Hz. Peygamber "*Ben kimin mevlâsı (dostu, velisi) isem, Ali de onun mevlâsıdır*" dedi (Şehristânî, 1992, 1/163). Resulullah bunu hangi ortamda ve ne için söyledi, rivayetten arındırılmıştır. Oysa bir söz ancak bir bağlamda anlam kazanır. Bağlamından koparılan bu rivayetin gerçek bağlamı şöyledir: Resulullah veda haccındayken, Ali de görevli olarak Yemen'de bulunuyordu. Yemen dönüşünde Resulullah'a hac esnasında yetişebilmek için ordunun başına askerlerinden birini bırakarak, Mekke'ye gelir. Komutan Yemen'den getirilen elbiseleri, iyi görünmeleri için Ali b. Ebu Talib'e refakat eden askerlere giydirdi. Ali ordusunun Mekke'ye yaklaştığı sırada onları karşılamaya çıkar. Askerleri o halde görünce komutanı azarlar ve askerlere elbiselerini çıkarttırıp, kumaşların arasına geri konulmasını emreder. Askerler, Ali'nin kendilerine bu şekilde davranmasını yadırgayarak onun hakkında şikâyet etmeye başlarlar. Sonuçta bu şikâyetler kalabalık arasında yayılarak herkesin diline düşer. Durum resulullah'a intikal ettiğinde, bir topluluğa emir olarak atanmış kişiye itaat edilmesi gerektiğini vurgulayarak, meseleyi aktüel yaşanmış olay üzerinden muhataplarına anlatır (Albayrak, 2019, 63). Burada Ali b. Ebu Talib, konu mankenidir ve bu anlatıda vurgulanmak istenen, memurun amire itaatinin gerekliliğini anlatmaktır. Fakat parmağın gösterdiğine bakmak yerine parmağa dikkat kesilmiş ve anlaşılması istenen ya sehven ıskalanmış ya da manipüle edilmiştir.

5. Kırtâs Hâdisesi:

Resulullah, vefat ettiği son hastalığında onu ziyarete gelenlere, "*Kâğıt kalem getirin de, ondan sonra asla dalaletle düşmeyeceğiniz bir vasiyet yazayım*" dedi. Yanında bulunanlardan biri (Ömer b. Hattâb), "*Şüphesiz ki, Resulullah sayıklıyor, yanımızda Kur'an var, Allah'ın kitabı size yeter*" deyince, oda bir anda karıştı. Kimi "*Getirin de Resulullah sizin için yazsın*" derken, bazıları da Ömer'in dediğini tekrarlamaktaydılar. Sesler çoğalınca, Resulullah, "*Bir Nebi'nin yanında münakaşa etmek yakışmaz*" dedi ve onları odadan çıkarttı (İbn Sa'd, 2019, 2/ 246-249).

varsayıma gerekçe olabilir. Fakat Hasan el Basrî'nin gerekçesi de bir ima ve eldeki veriye ilişkin aşırı yorumdan ibarettir. O, Hz. Peygamberin Ebu Bekir'i namaz kıldırmak ile görevlendirmesini, bizim dinimizi ikame etmek için imam tayin ettiği şahsı, biz de dünyamızı ikame etmek için evleviyetle lider tayin ederiz anlayışıyla söz konusu tevile ulaşmıştır. Bu kuramın kendisine dayanak yaptığı şey, Hz. Peygamber'in, Müslümanların dinlerinin ikamesini, hastalandığında, o mescitte bulunan tüm insanların şahit olduğu üzere Ebu Bekir b. Ebu Kuhafe'ye bırakılmıştır. Bunu herkes görmüştür. Kaldı ki Ali b. Ebu Talib de o mescittedir. Bundan daha fazlasını Hz. Peygamber yapmamış olsa bile, Müslümanlara düşen, "peygamberin kendilerine dini bir vazifeyi yaptırmak üzere tercih ettiği birini dünya işlerini idare etmek üzere tercih etmeleri" şeklinde olmalıdır. Hasan el-Basrî'nin bu faraziyeci hatta fantastik spekülâtif temennisi, Şiâ'nın Hz. Peygamber'in Ali b. Ebu Talib'i vasiyet ettiği varsayımından farklılık arz eder.

Ebu Bekir'in halifeliliği için önemli bir işaret olarak yorumlanan namaz imâmeti, onun faziletine, Hz. Peygamber yanındaki kıymetine ve diğer sahabeden üstünlüğüne delalet ettiği şeklinde yorumlanmakta ve *imâmet-i suğrâ* ile *imâmet-i kübrâ* arasında bir ilişki kurulmasına zemin teşkil etmektedir (Uysal-Küçük, 2022, 36-62).

Bu noktadan sonra yapılan akıl yürütme;

Ebu Bekir'i namaz kıldırmak üzere insanların önüne geçiren peygamber, insanların dinini ikame etmeyi Ebu Bekir'e bırakmış ve ona razı olmuştur şeklinde düşünülür. O halde; "Hz. Peygamberin dinleri konusunda kendisine razı olduğuna, insanların da dünyaları konusunda razı olmaları beklenir" şeklindedir.

Siyasi Ayrışmaların Mezheplerin Oluşumuna Kaynaklık Ettiği Tezi Ve Şiâ'nın Böyle Bir Varsayımdaki Konumu

Bu varsayıma göre Müslüman gelenekte mezheplerin kökenine ilişkin ilk oluşumların ya da ilk ayrışmaların, Resulullah'tan sonra Müslüman toplumunun liderinin kimliği tartışmasının belirlediği düşünülmüştür. Bu değerlendirmeyi yapanlardan biri, Makâlât geleneğinin en erken örneklerinden olan Eş'arî'dir. O, bu değerlendirmesini aleni olarak ifadelendirmez, fakat tasnifinde bu varsayımı göz önünde bulundurduğunu ortaya koyar. Onun anlayışına göre aynı dinin mensuplarının ihtilaflarından anlayış farklılıklarından mezhepler türemiştir. Söze konu bu ihtilaflar ise, ayrışan bu yapıları tekfir etmeyi gerektirmez.²¹

²¹ Bu yaklaşımın gereğini, Eş'arî eserine yansıtmış ve çalışmasına; *Makâlâtü'l islâmiyyin ve ihtilâfu'l-musallîn* isimi vermiştir. Ötekileştirici bir dil kullanmayan Eş'arî, betimsel bir metot takip etmiş ve objektif bir tavır takınmıştır.

²² Şii karakterli bir tarihçi olan Yakubî'nin, aktarımına göre Ebu Bekir'e biatı geciktiren dolayısıyla Ali'nin halife seçilmesini temenni edenlerin listesi şöyledir: Abbas b. Abdilmuttalib, Fadl b. Abbas, Zubeyr b. Avvam, Halid b. Said, Mikdad b. Amr, Selman el-Farisi, Ebu Zerr el-Gifari, Ammar b. Yasir, Bera b. Azib, Ubeyy b. Ka'b, Ebu Sufyan b. Harb olduğu ifade edilmiştir (Zorlu, 2014, 215).

Şehristânî Hz. Peygamberden sonra, Ali b. Ebu Talib etrafında kümelenen bir kitle olduğundan söz etmesine karşın, Hz. Peygamber tarafından yapılmış bir belirlemeden söz etmez (Şehristânî, 1993, 1/32). Fakat öte yandan onun meseleyi bu şekilde ortaya koyması, Ali b. Ebu Talib'i hilafet için öneren bir kitlenin varlığı şeklinde anlaşılmamış, bu ise onun Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiği iddialarına mesnet yapılmıştı. İçerisinde Ebu Süfyan'ın da bulunduğu "Ali taraftarı bu kitle" nin, ona ilişkin talepleri "Hz. Peygamberin Ali b. Ebu Talib'i vasi belirlemesi anlamına mı?"²² yoksa "içinde bulunan ortamda bu insanların Ali b. Ebu Talib'i yöneticiliğe layık görmek, yani Hilafete onu yakıştırmaları anlamına mı gelir?" Bu ayrımı doğru yapmak gerek. Şehristânî'nin anlatımında, Resulullah'ın bir belirlemesi olduğuna dair en küçük bir işaret yer almadığı gibi, konuya ilişkin başka anlatılarda da böyle bir imadan söz edilemez (İbn Hibbân, 2017, 336; Şehristânî, 1993, 1/32).²³ Aksi durumda, bu kitlenin haberdar olduğu bir peygamber belirlemesi olsa muhataplarına da onların bunu bildirmesi ya da onları durumdan haberdar etmesi beklenirdi. Oysa böyle bir duruma da rastlamıyoruz. Dolayısıyla geriye kalan seçenek, Ali b. Ebu Talibi bu göreve layık görmeleri ve ona bunu yakıştırmalarıdır. Bu ise doğal bir durumdur. Ali b. Ebu Talib'in bu göreve liyakatini düşünenler bununla sınırlı da değildir. Zira ikinci halife kendisinden sonra halife olabilecek altı kişiden birinin o olduğunu düşünerek bu kanaati paylaşmıştır.

İbn Kuteybe'de yapılan bir anlatıda; Ali b. Ebu Talib'in Ebu Bekir'e biatı istendiğinde onun yaptığı savunmada; Ali: "Bu işte sizden daha çok hak sahibiyim, bu durumda benim size biat etmem değil, sizin bana biat etmeniz gerekir. Zira bu işi Ensar'dan Hz. Peygamber'e yakınlık üzerinden aldınız. Buna göre Ehl-i beyt bizden daha layık değil midir? Siz Ensar'a kendilerinden daha layık olduğunuzu Hz. Muhammed'in sizden olmasını sebep göstermediniz mi? Şayet durum buyusa Hz. Peygamber'e biz daha yakınız." der. ²⁴ Resulullah'a kan akrabalığı üzerinde yapılan savunu, kültürel kabuller ile de uyumludur. Bu hem Ensar'ın hangi gerekçeler ekseninde ikna edildiklerine ışık tutar, hem de Ali b. Ebu Talib'in hangi gerekçelerle kendisini muhataplarından daha layık gördüğüne ilişkin bir farkındalığa imkân verir. Fakat ortada hala sorunlu olan durum, tüm bu olup bitenler arasında Hz. Peygamber Ali b. Ebu Talib'i belirledi anlamına gelen bir şey var mı? Biz elimizdeki imkânlar çerçevesinde bu soruya olumlu cevap veremiyoruz.

Şehristânî eserini, siyasi ihtilafların mezhepleşmeyi tetiklediği kurgusu üzerinden kurgulamaz. O iftirâk rivayeti ekseninde, hak – batıl kurgusu üzerinden el-Milel

²³ Bu bağlamda kullanılan ifade, "Ali b. Ebu Talib ve birkaç kişi daha Ebu Bekir'e biat etmekten geri kaldılar." şeklindedir.

²⁴ Resulullah'ın kendisini vasiyyet ettiğini düşünse Ali b. Ebu Talib, kendisinin hilafete liyakatini iddia etmek yerine, Hz. Peygamberin vasiyyetini söze konu etmesi gerekirdi. Zira bu onun tüm iddialarından daha güçlü bir gerekçe olacaktı. Oysa böyle bir şey söylemiyor. Çünkü böyle bir şey yok, bu iddia çok sonraki bir zaman diliminde formüle edilerek ona nispet edildi dememiz bu yüzden mümkündür.

ve Nihal adlı eserini şekillendirir (Şehristânî, 1993, 1/45-49). Abdulkâhîr el- Bağdâdî de El-Fark Beyne'l-Firâk adlı eserini ondan hemen önce *Orthodoxy-Heterodoxy* çizgisinde oluşturur.

Şehristânî de Bağdâdî'nin de eserini oluştururken kıstas aldığı parametreler, siyasal faktörlerin bu ilk ayrışmalarda belirleyici olup olmadığı ile ilgilenmez görünür. Çünkü hak-batıl çizgisindeki bir değerlendirme, siyasal tercihlere görece daha az duyarlıdır. Fakat bu durum onların, siyasal nedenlerin söz konusu ayrışmada hiç etkisi olmadığını düşündükleri anlamına da gelmez. Fakat onların tasnifinde bu etmenlerin ikincil öneme sahip görüldüğü anlamına gelir.

Gerek Şehristânî, gerekse Bağdâdî'nin dini yorumlamaya aday kurumsal yapılar olarak mezhepleri okuma biçiminin dışlayıcı ve ideolojik olduğunu da bu bağlamda not etmek icap eder. Buna karşın Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, mezhep tasnifini, hakbatıl şeklindeki bir ideolojik okumaya değil, kronolojik bir tasnife dayandırır. Bu varsayımı sebebiyle de Eş'arî, Şîa'yı tasnifinde ilk sırada ele alır (Eş'arî, 2019, 40).

Retrospektif bir değerlendirmeyle, Ebu Bekir'in lider seçilip, biat almasından sonra, Ali b. Ebu Talib'in lider olması gerektiği varsayımıyla propaganda yapanların olduğu da, Müslüman gelenekçe bu bağlamda aktarılmıştır (İbn Kuteybe, 1990,1/ 21, 28, 29-33). Bu kabule göre oluşacak denklemde, *Şiâtu Ali* (Ali taraftarları) algısı, doğrusuna bakılırsa anlamlı da görülebilir (El-Kummî, 1341, 3). Böyle bir varsayımın önünde herhangi bir engel de görünmüyor. Zira Eş'arî başta olmak üzere bazı mezhep tarihçileri bu değerlendirme üzerine bir İslam tarihi okuması geliştirmişler (Eş'arî, 2019, 40). Durum böyle olunca da Şîi tezleri reddetmek, bu tezlerle antitezler geliştirmek mümkün olmuyordu. Çünkü bu varsayım da Peygamberin öldüğü günden itibaren Ali muhalefeti temsil etmektedir ve sürecin tümü boyunca Alici bir kitle hep vardı ve bu kitle organizeydi gibi tarihsel karşılığı olmayan bir sonuca ulaşılır.

Peki, bu tasnifin sağladığı olanaklarla ilk bakışta doğru iması veren bu yaklaşım hakikaten doğru mudur? Zihinsel temayüllerimiz bizi yanıltıyor olabilir miydi? Bu kuramın yaslandığı argümanlar varsayıldığı kadar güçlü müydü? Durum görüldüğünden daha farklı da olabilir mi?... diye denkleme daha yakından baktığımızda, tarihsel bir yanlışın içinde olduğumuz söz konusu varsayımımızda yanlışlığımıza ilişkin verilerle karşı karşıya kalırız. Ali'nin bir muhalefet kanadının başı olduğu ve sürekli kendisinden önceki dönemde aktif muhalefet ettiği algısı bir yanılgıdır. Aksine o iktidarın bir parçası olarak kendisinden önceki dönemin tümünde bir danışman ve yargıç olarak görev almaktadır. Öte yandan o, ikinci halife Ömer b. Hatab'ın aday gösterdiği üçüncü halife olarak seçilebilecek adaylar arasındadır. Sistemin merkezi ögesi olan Ömer b. Hatab'ın sisteme muhalif birini aday olarak göstermesini aday

gösterdiği düşünlemez, kaldı ki Osman b. Afvan ile finalde yarışmış ve fakat yarışı ikinci bitirmiştir. Dolayısıyla göstermelik bir aday olduğu da söylenemez.

Döneme ilişkin okumalarda, Hz. Peygamberin vefatı ile başlayan süreçte, Hilafete ilişkin bir sorunun ortaya çıktığı algısının sunum biçimi, Ali b. Ebu Talib'in alternatif bir aday olarak görülmesi önerisini gündeme getirmiştir. Fakat bu sürecin onun eşi Fatıma'nın vefaati ile son bulduğu vehalife Ebu Bekir'e biatıyla bu krizin sona erdiğini varsayar. Fakat Şîi gelenek, onun takiyye yaptığını varsayar.²⁵ Bu anlayış, metodolojik bir görünüme kavuşmuş hatta Şeyh Müfid'in, *Evailül-Makalat Fi'l-Mezâhibil-Muhtârât* adlı eserinde takiyyenin tehlike anında caiz olduğunu belirttikten sonra nefsin dışında mala zarar gelmesi söz konusu olduğunda da caiz olduğunu bildirir. Takiyyenin bazen farz, bazen vacip bazen de onun terkinin efdâl olduğunu söylediği aktarılır (Topçu, 2019, 79).

Bilimsel teoriler veri eksenlidir, verinin olmadığı konularda makul varsayımlar ile boşluğu doldurabilirler. Fakat bu varsayımların yeni verilerle desteklenmeleri icap eder. Bir varsayım ve hipotez, aleyhine veriler ortaya çıktığında altı zaten boş olan bu hipotez, yeni bir varsayım yerini bırakmak zorundadır. Durum tarihsel yapılar açısından da farklılık arz etmez. Fakat veriler tarafından desteklenen hipotezler, güçlü kuramlar halini alırlar. Müslüman gelenek de mezheplere ilişkin algısında makul görülen/varsayılan doğruyu, Sünni gelenek tehlikeyi fark edemediği ve aksi ispat edilemediği için palyatif doğru olarak kabul etmiştir.

Yeni Verilerin Alana Eklemlenmesi İle Oluşan Yeni Denklem Ve Bu Denklemde Şîa'nın Yeri

Son yıllarda Klasik İslam edebiyatında, ilgi duyulmadığı ve temsilcileri kalmadığı varsayılan ekollerin (Hâriciler) alt gruplarından olan²⁶ ibadî metinlerine rastlanmış, bu metinler, geleneksel anlatılar üzerinde sarsıcı sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu eserlerin ortaya çıkması, yerleşik bazı doğru varsayımlarımızı kısmen ya da tamamen değiştirdi. Bu değişim trendinden nasibini alan yaklaşımlardan biri de; İslam Mezhepler Tarihi geleneğinin mezheplerin başlangıç sürecine ilişkin değerlendirmeleridir. Konuya ilişkin klasik kabul, imamet, Peygamber tarafından belirlendiği ile böyle bir belirlemenin olmadığı şeklinde iki akımın Hz. Peygamberden sonraki gün ortaya çıktığı yönündeki varsayımdır. İmamet, nassa dayalı olduğu ve peygamberin kendisinden sonraki lideri belirlediği ve söz edilen bu vasinin de Ali b. Ebu Talib olduğunu kabul eden bir kitle, konuya ilişkin taraflardan ilkidir. Buna karşı, Beni Sâide sakifesindeki toplantıdan kendisine biat almayı başarmış olan Ebu Bekir b. Ebu Kuhafe'nin etrafında toplanan ve biat eden kitlenin konuya ilişkin ikinci taraftır. Müslüman mezhep geleneği söz konusu bu grupların (Şîi

²⁵ Takiyye, Şîilik için hayati öneme sahiptir. O, gerçek inancın gizlenmesi yoluyla devrimin alt yapısının hazırlanmasını, yani adil imam yönetiminin kurulması idealini gerçekleştirmek için toplumun mücadeleye devam etme isteğini belirtir (Hakyemez, 2004, 129-146). Şîi gelenek "takiyye yurdu" kavramı ile metodolojik tavırlarını zenginleştirmişlerdir (Kummî- Nevbahtî, 2020, 127, 128).

²⁶ İbadiliğin, Hârici gelenekten bağımsız bire ekol olarak görülmesi gerektiğini düşünen akademik çevrelerin olduğunu ifade etmek gerekir. Fakat Klasik Müslüman geleneğin algısı, ibadiliği Hâricilerin alt kolu olarak ele almaktır (Seksekî, 1996,22, 23).

ve Sünnî), oluşturduğu iki kutuplu bir yapıyı temsil eder. Bu gün karşı karşıya bulunduğumuz Sünnî-Şîî şeklindeki çift kutuplu dünya, bu iki farklı kabulün oluşturduğu algının bir sonucudur. Ve bu ayrışmanın Hz. Peygamberin ölümünün hemen ertesinde oluştuğunu düşünür.

İbâdî geleneğe mensup ve hicri 80 de ölmüş, Sâlim b. Zekvan'ın²⁷ bu gün elimizde bulunan *es-Sîre*, adlı eseri günümüze değin Mezhepler Tarihi geleneğinde doğru varsayılan, bu kabulün sorunlu olduğuna dair bir iddiaya kanıt niteliği taşır. Eserin önemi de mezhep tarihçiliğine ilişkin yüzyıllardır doğru varsayılan yerleşik kabullere ilişkin yeni önerilerde bulunmasındadır (Gaiser, 2010, 16). *Es-Sîre* adlı bu eser, alanda pek çok farklı parametreyi değiştirmeyi gerektirmiş; Mezhepler tarihine ilişkin yerleşik bir anlayışı revize etmeye neden olmuştur.

Bu eserle birlikte değişen algılarımızdan biri de şimdiye kadar, Hasan b. Muhammed el- Hanefiye'ye nispet edilen *Kitabü'l-İrcâ*'sının, ircâ fikri hakkında bilgi veren ilk kaynak olduğu kabul edilmekteydi, bu yüzden de Mürcie'nin doğuşu bu eserin yazılış tarihi olan hicri 75'ten sonraya bırakılmaktaydı. Salim'in *Sîre*'si, Mürcie'nin teşekkülü konusundaki bu fikrin değişmesine de sebep olmuştur (Kutlu, 1996, 467-476).

Sâlim b. Zekvân'ın eserinin bir diğer önemi de İbâdî geleneğe ilişkin dolaylı değil, doğrudan bilgi vermesi açısından mezhep tarihçiliği anlayışımıza yaptığı etkidir. (Gaiser, 2010, 41).

2003 yılında Cezâir'de bulunan ve "*Early Ibâdî Theology: Six kalâm texts by 'Abd Allâh b. Yazîd al-Fazârî*" adıyla yayımlananlar ve yine daha sonra Abdulrahman es-Salimi ve Wilferd Madelung tarafından

yayımlanan veriler, Zekvân'ın *Sîre*'sine nispetle bir kuşak günümüze daha yakın ve nispeten daha geç çalışmalarıdır (al-Fazârî, 2014; Madelung, al-Salimi, 2018). Sâlim b. Zekvân'ı, Şemâhî, *Kitâbu's-Siyer* sahibi Zekvan'ı tâbiinden sayar. Onun el- *Hiâlî* künyesi ile Halife Ömer b. Abdülaziz ile görüşüğünü aktarır (Eş-Şemmâhî, 1992,75).

Michael Cook'un, onun Kufe'de yaşadığı varsayımını da onun erken dönemde yaşadığı vurgusuna eklediğimiz takdirde, Kufe gibi Şîî geleneğin başladığı merkezi coğrafyalarından bir noktada söz konusu dönemde bu ekolden söz etmeyişi, ilginçtir. Bu durumda, Şîî geleneğin varsayılandan daha geç bir tarihe ötelemek ve daha geç dönemlerde başladığını varsaymak gerekecektir. Dördüncü halife Ali b. Ebu Talib'in hükümet merkezi olan bu şehirde, Hicri 80'de döneminde tarih sahnesinde olduğu düşünülen diğer ekollerden söz etmesine karşın, Şiâ'dan söz etmemesi, "sözü edilen tarihte Şiâ henüz tarih sahnesine çıkmamıştı"dan başka bir anlama gelemmez.

Buna göre; Zekvân'ın bu mütevazı eserinin mezhepler tarihinde değiştirdiği şeylerden bir diğeri de, "Mezhepler tarihinin oluşum ve gelişimine ilişkin perspektifi değiştirmek oldu" denebilir.

Eserin Şii ilim çevrelerindeki etkisi tüm çıplaklığıyla ortaya çıkmamış olmakla birlikte, beklenen muhtemel tepki "*ke en lem yekun*"²⁸ davranarak davetlerini sürdürmektir. Zira insanın doğal olarak kendisinde çelişki uyandıracak, yaklaşımlardan uzaklaşmak ve ona karşı kapanmak yönünde bir refleks ortaya konmasını bekliyorum. Bu varsayımına göre Şiâ'nın eseri görmezden gelmeleri bu biyolojik kuramı doğrulayan bir argüman olur. Aksi durum ise beni şaşırtır.

²⁷ Libyalı İbâdî araştırmacısı Avd Halîfât en-Nâmî, Kuzey Afrika'daki bilinmeyen bazı İbâdî yazmalarıyla ilgili olarak kaleme aldığı makalesinde, Câbir'e ait risâleler koleksiyonu içinde onun, Sâlim b. Zekvân'a cevaben yazdığı bir risâlesinden bahsetmektedir (En-Nâmî, 1970, 63–87). Bu yüzden son yıllarda yapılan araştırmalarda Sâlim b. Zekvân'ın Câbir b. Zeyd'in çağdaşı olduğu ve onunla mektuplaştığı fikri ağırlık kazanmıştır. Daha sonra konuyla ilgilenen bazı Batılı araştırmacılar da bu kanaati destekleyerek, Sâlim'in, Câbir'in çağdaşı olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Bunların başta gelenlerinden biri Josef Van Ess'tir (Van Ess, 2019, 357). Zira Sâlim'e nisbet edilen *es-Sîre*'de Hâricilik'le ilgili 70 (689) yılından sonraki olaylara yer verilmemesi *es-Sîre*'nin bu yıldan önce yazıldığını, dolayısıyla Sâlim'in de Câbir b. Zeyd'in çağdaşı olduğunu gösterir (Nâsır, 2013, 51, 52). Sâlim b. Zekvân'a dair en çok bilinen ve İbâdî biyografik kaynaklarında geçen olay, Ömer b. Abdu'l- Aziz'in halifeliğinin ilk yılında kendisiyle görüşmek ve bazı konuları arz etmek üzere giden, "Ehlü'd-da' ve ve'l-istikâme" adlı altı kişilik İbâdî heyeti içinde yer almış olmasıdır (Halîfât, 2002, 105). Bu husus Sâlim b. Zekvân'ın bilgi, birikim ve diplomatik yönden belirli bir seviyeye ulaştığının delili sayılmalıdır. Sonraki hayatına dair ise kaynaklarda bilgi yoktur. Bununla bağlantılı olarak onun ne zaman öldüğü de bilinmemektedir (Zekvân, 2016). Sâlim b. Zekvân'a asıl şöhretini kazandıran çalışması *es-Sîre* adıyla bilinen eseridir. Câbir'e nisbet edilen divan ve Abdullah'ın risâleleriyle birlikte günümüze intikal eden bu eser, İbâdîler tarafından ortaya konulan ilk telifler arasında yer almaktadır. İbâdîler *es-Sîre*'yi, Ehlü'd-da' ve ve'l-

istikâme'nin prensiplerinin anlatıldığı bir ana kaynak olarak benimsemektedir. *es-Sîre*'nin ilk bölümünde anlatılan Kur'an'ın nüzül sebebi ve özellikleri, tevhidin muhtevası, takvâ ve cihadın önemi gibi konulardan sonra ikinci bölümde peygamberler ve görevleri, Muhammed'in konumu ile o hayatta iken Arap yarımadasında mevcut Ehl-i kitap, Mecûsiler, müşrikler vb. topluluklar ele alınmaktadır. Ardından Ebu Bekir ile Ömer dönemleri gelmekte ve her ikisinden övgü ile söz edilmektedir. Daha sonra Osman ve Ali dönemlerine temas edilerek bazı eleştiriler ileri sürülmekte, özellikle Osman devrinde siyasî icraatın Kur'an ve Sünnet karşısında yeterli görülmediği belirtilmekte, bunun ardından Necedât ve Ezârika gibi Hâricî fırkalarıyla ilgili bilgiler verilmektedir. Mürcie'nin anlatıldığı, kendilerine yöneltilen eleştirileri de içeren kısmın ardından İbâdiyye'nin diğer gruplar tarafından kabul edilmesi arzu edilen görüşleri açıklanmaktadır. Fakat bu eserde Şiâ'nın varlığına ilişkin hiçbir ize rastlanamaz. *Es-Sîre* Patricia Crone – Fritz Zimmermann tarafından tahkik edilerek İngilizce'ye çevrilmiş ve eser *es-Sîre* adıyla yayımlanmıştır (Dhakwân, 2001). Eserin İbâdî literatürü açısından önemini Muhammed Sâlih Nâsır, *Menhecü'd-da' va 'inde'l-İbâdiyye* adlı çalışmasında dile getirir (Nâsır, 2013, 51, 52). *Es-Sîre*'nin, Mürcie ile ilgili bölümü Michael Cook tarafından tahkik edilmiş, Mürcie'ye dair iki ayrı metnin ilâvesiyle İngilizce'ye çevrilerek iki dilli olarak yayımlanmıştır (Cook, 1981, 23-26, 160-163). Cook'un varsayımına göre Sâlim, Hicri seksenler civarında ve Kufe'de yaşamıştır (Cook, 1981, 9).

²⁸ "Sanki yokmuş gibi" anlamına gelen Arapça bir ifadedir.

Sonuç olarak yanlış döşenmiş birçok taşın doğru yerlerine konmasını gerektiren bu eser, bazı kanıksanmış kanaatlerin de etrafındaki şüpheleri ortadan kaldırarak doğrularını onaylamaya imkân vermiştir.²⁹

Ebu'l-Fazl Abbas b. Mansur es-Seksekî'nin *el-Burhân i Ma'rifeti Akaidi Ehl-i'l-Edyân* adlı eserinde ki bu eser onun tespit edilmiş yegâne eseridir (Yılmaz, 2019, 2, 6). Es-Seksekî'nin Mezhepler tarihi geleneğine İbadî katkı öncesi bir döneme ait olmasına karşın, eserinin tasnifi 1. Hariciler (18) 2. Mürcie (18) 3. Mutezile (18) 4. Revâfiz (19) şeklinde verilmiştir. Onun bu tasnifinin kronolojik bir tasnif olduğu varsayıldığında durum hayli ilginç bir hal alır. Çalışmasının daha sonraki bölümünde İslam dışı din ve geleneklere yer veren Seksekî daha sonra kurtuluşa erecek ekol olarak Ehl- Sünnet geleneğine yer vermiş, en sona ise sufilere yer vererek eserini sonuçlandırmıştır.

13. Yüzyılın son çeyreğine ait bir figür olarak Seksekî'nin bu tasnifinin, kronolojik çıkış sırası ve hak-batıl tasnifinin ikisini de birlikte kullandığı görülür (Seksekî, 1996, 95-99). Fakat onun bu tasnifindeki ilham kaynaklarını bilemediğimiz gibi, bu tasnifin akademik kaynaklarını tespit imkânımız da yoktur.

Sâlim b. Zekvan'ın tasnifinde kendine yer bulamadığı için, Hicrî 80'lerden sonra ortaya çıktığını varsaydığımız Şiâ, Seksekî tarafından Mu'tezile'den sonra ele alınarak Hicrî ilk yüz yıldan sonraki bir zaman dilimine ötelememizi gerektirir. Zira Hasan el- Basrî'nin ders halkasından

ayrılan iki tilmizine nispet edilen Mu'tezile, Hicrî 110'da vefat eden Hasan el-Basrî'nin Hayatta olduğu bir zaman dilimi ile tarihlenmesi gerektiği için, Mu'tezile *Sâlim*'de yer almaz, Bu yüzden Hicrî 80-110 zaman dilimi aralığında ortaya çıkmıştır. Şiâ ise Mu'tezile'den sonra ile tarihlenecek ise bu tarihler aralığında bir noktada düşünmemizi gerektirir.

Sâlim b. Zekvan'ın Eserinin İçeriği

Sâlim b. Zekvân eserini, bir giriş ile belirli bir olgunluk noktasına taşımış, Peygamberler bahsi ile Hz. Peygamberin, peygamberler geleneği içindeki yerine dikkat çeker. Daha sonra; Hz. Muhammed ve Kur'an-ı Kerim konusuna değinir. Bunu müteakiben Hz. Muhammed Dönemindeki Sosyal ve Dini Gruplara yer verir.

- Arap Müşrikler
- Mecusiler
- Kitap Ehli Olanlar
- Münafıklar

Daha sonra Hz. Peygamber sonrası dönemi değerlendirme basamağında, Halifeler olgusuna çalışmasında yer verir.

- Ebu Bekir'in Sireti
- Ömer'in Sireti
- Osman'ın Sireti
- Ali b. Ebî Talib'in Sireti

²⁹ Salim eserinde, döneminin önemli olaylarını ele almıştır. Eser birçok yerleşik varsayımın da doğruluğunu İslam tarihçiliğinin daha geç dönemde farazi yaklaşımlar ya da aktarılan rivayetler yaptıkları birçok, tespitin de doğru olduğunu göstermiştir. Bunlardan bazıları Osman ve Ali'nin siyasi, sosyal ve hukuki kararlarına karşı erken dönem Müslümanlarının ağır eleştirilerde bulunduğunu doğrulamış, Hârici geleneğin Osman b. Afvan döneminde ortaya çıktığını teyid etmiştir. Hâriciliğe ilişkin tereddüt uyandıran bazı söylemlerin gerçekte onlara ait olduğunu, onlardan kimi grupların marjinalleşerek toplum barışını tehdit eder bir konuma ulaştığını teyid etmiştir. Hariciliğin iman anlayışı, ilk dönem bu siyasi-sosyal ve kültürel olaylar çerçevesinde şekillenmiştir. Haricilerin iman; söz, ikrar ve eylem olarak ifade ettikleri konusundaki tereddütleri izale etmiştir. Bu anlayışın bir yansıması olarak toplumda gelişen, siyasi ve hukuki olayları onların iman bağlamında değerlendirebilmiş olduklarını gösterdi. Osman dönemi ile başlayan iman-siyaset ilişkisinin, hariciler ile zirveye çıktığını, marjinalleşen toplum katmanları çıktığını ve bu sebeple toplumda antitez olarak daha yumuşak söylemlerin öne çıktığı varsayımı da eserde doğrulanan pek çok tezden biridir. Mürcî ekolün iman kavramında İslam dindarlığına getirdiği yumuşak söylem de bu yönüyle doğrulanan tezlerdendir. Onların iman; mutlak, sonsuz ve kutsal olanı samimi olarak kabul, bilis ve tasdiktir. Bu kabul ve tasdik; olumlu, anlamlı ve sorumlu bir ahlakı/davranışı doğurur. Doğru bir tasdik olarak iman, beşeri olan tüm sübjektif kaygı ve çıkarların ürünü olan imanın dışı vurumu olan dindarlıktan farklıdır.

Sîre'de ele alındığı şekliyle Mürcie'nin Osman b. Afvan ve Ali' b. Ebu Talib'in durumlarını Allah'a bırakma fikrini yumuşamayı temin etmek amacıyla ileri sürdüğünü, bundaki amaçlarının Haricilerin bu iki halifeyi tekfir görüşlerini reddetmek için ortaya attıkları anlaşılmalıdır. Ebu Bekir ve Ömer'in tartışma dışı bırakılması savunulmaktadır. Bu durum, onun daha çok Ebu Bekir ve Ömer konusunda Hârici yaklaşımın ümmetçe paylaşıldığı görülür. Çalışmamız açısından anahtar bir rol oynayan tarih bir tezi ise bu eserde doğrulanmamış, söz konusu hipotez, bu çalışmada kendisine destek bulamamıştır. Bu tez, varsayıldığı gibi hicri 80 yılına kadar, Şiatu'l-Ali, şeklinde bir iddia ve ekolleşmenin Zekvân'ın bu çalışmasına yansımadığıdır. Buna göre, makul bir başlangıç için en erken kerbelâ H.61 ile başlanabilir. 680 yılındaki bir başlangıç, Şii ekolün, Sâlim'in eserinde neden bulunmadığını açıklayabilir. Bu eser bu haliyle bir başka şeyi daha açıklar, bu da o halde Şii kaynaklarda yer alan daha erken döneme ilişkin kabul ve varsayımların farazi ve dolgu malzemesi olduğudur. Günümüzde alana yeni girdilerin sağlanması materyalin artmasında sonra, şayet mezhep taassuplarımızın verilerden kaynaklanan bilgilerle yenilenecek katı mezhepçi varsayımlarımızın daha esnek algılara yerini bırakması beklenir.

Halifeleri iktidar sırasına göre ele aldıktan sonra, Hz. Peygamber sonrasında ortaya çıkan siyasi dini hareketlere de çalışmasında yer verir. Buna göre;

Ezarika
Necedat
Mürchie
Fetene

şeklinde bir okuma yapar. Haricilerin kendi döneminde ortaya çıkmış alt gruplarına yer veren Sâlim b. Zekvân, Mürchie'ye de çalışmasında yer verir. Fakat sözünü ettiği dönemde Mu'tezile'den bahis açmak için henüz çok erken olduğu için, imkân olmadığı gibi, Şia'dan da o söz etmemiştir.

Bu yüzden en iyi ihtimalle Şia, Kerbelâ ile eşzamanlı ya da hemen sonrasındaki tevvâbun hareketi gibi bir başlangıç takdiri yapmak mümkündür. Fakat daha öncesi için Şiâ için bir milat belirlemek ise Sâlim b. Zekvân sebebiyle bizce olası değildir. Zira veri merkezli bir akademik okuma, eldeki verilerin ve olanakların sağladığı imkânlarla bağlıdır. Yarınlarda ortaya çıkacak spekülâtif yeni veriler ve okumalar konuya dair farklı şeyler söyleme olanağını bize bahşedebilir, fakat hal-i hazırda durum daha fazlasını söyleme olanağını bize bahşetmiyor.

Değerlendirme

Ortaya çıkan bu fiili durum sebebiyle var olanı yorumlamak gerekecektir. Buna göre: Hicri ilk yüzyılda ehl-i beyt temelindeki talepleri içine alan ve isyanları da kapsayan faaliyetlere Şiâ etiketi vurmaktan uzak durulmalı, söz konusu erken döneme ilişkin olay ve olgulara, henüz temel fikirlerini oluşturmamış; daha sonraki bir zaman dilimiyle ancak bir başlangıç alacak olan Şiâ ile bu gibi erken dönem hadiselerini ilintilendirmenin anakronizm olacağı, hiç değilse akademik çevrelerce farkına varılmalıdır.

Ehl-i beyt fikri her ne kadar daha sonra Şia tarafından tevarüs edilse bile, En erken Hicri ikinci yüzyılda tarih sahnesine çıkacak olan Şiilerin, Hicri birinci asırda Ehl-i Beyt etrafında meydana gelen olaylar ve tartışmalara paydaş ve taraf yapılmaları, onların ashâbın büyük çoğunluğuna ilişkin negatif bir kanaat sahibi olmalarının da nedeni olmuştur. Bu yanlış tavır, Şiâ'nın kendini Ehl-i beyt ve Ali b. Ebu Talib adına erken dönemlere ilişkin her olayın parçası görmelerine sebep olmuştur. Oysa gerçekte, Hicri ilk yüzyıla ilişkin siyasi dinî ve kültürel hiçbir olayın, hiçbir halükârda Şiilik adına bir hareket sayılamayacağı, Şiiliğin hicri ikinci asırda meydana gelen bir fırkalaşma olması üzerinden değerlendirilmeli ve bu vurgu dikkatlere sunulmalıdır. Zira eldeki son veriler ışığında en iyimser şekliyle denilebilir ki; birinci asırda meydana gelen olaylar, ancak Şiiliği hazırlayan nedenler arasında sayılabilir. Fakat bu çerçevede, en erken hicri 80 ile 120 arasında vuku bulan olayların ancak Şiilik adına yapıldığı söylenebilir (Dalkılıç, 2022, 41). Mesele bu şekliyle sunulduğu takdirde, kaynakların sağladığı imkânlarla Şia açısından savunulması oldukça zor olan, kendisinden önceki halifelere karşı Ali b. Ebu Talib'in *takiyye* yaptığı varsayımı da anlamsız bir hal alacak, Ali b. Ebu Talib, onur kırıcı bu ithamdan böylece beraat edecektir.

Var olan hali ile çok da okunaklı olmayan Şii tarih algısı, aşırı yoruma ihtiyaç duymaktadır. Bir ayrıma gidildiği takdirde Metodolojik olarak söz konusu

yorumları olası kılacak olan vasiyyet, imamların masumiyeti, bedâ, takiyye, ... gibi daha bir çok kavrama ihtiyaç duyulmayacağı varsayılabilir. Böyle bir algı daha Şiâ'yı daha savunulabilir bir ekol konumuna taşır.

Sonuç

Çalışmamız neticesinde ortaya çıkan veriler, makul görünen dolayısıyla zihnin temayül-eğilim gösterdiği ve kabulde zorlanmadığı argümanların her zaman temkinle karşılanması ve daha yakından incelenmesinin gereğini ortaya koymaktadır. Duyu verilerinin yanlışlığına Antik (eski) Yunan felsefecileri dikkatimizi çekmişlerdi. Descartes bu verilerin güvenilir olmadığına yeniden dikkatlerimizi çekerek bir kez daha ikaz etmişti. Zihinsel alışkanlıklarımızın ve zihnimizin temayüllerinin yanlış varsayımları kabulde bir kolaylık sağladığı da çalışmamızda ortaya çıkmıştır. Bir zihin yanlışlığının öncüllerle nasıl örülerek inşa edildiği gerçeği, çalışmamızdaki anlatı üzerinde gösterilmeye çalışıldı. Müslüman kelimcilerin şerî olan ile aklî olan arasındaki skalada, imkân dairesindekiler konusunda aklın, mutlaka delil ile teyid edilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardı. Aksi takdirde yanlışmanın olası olduğuna ilişkin ikazları, tarihsel olması hasebiyle aynı zamanda arkeolojik bir meseledir. Müslüman mezhep tarihçilerinin söz konusu varsayımları makul olmasına karşın, onların yanlışlıklarını ortaya koymuştur. Yeni deliller onların bu yanlışlıklarını ortaya koymuştur. Bir şeyin aleyhine delilin yokluğu, onun lehine delil olduğu algısı, bir kez daha fakat aleyhine delil bulunduğu zaman önceki varsayımın çöktüğü tezi ile bir kez daha net bir biçimde ortaya çıkmıştır. Palyatif, varsayılan doğrunun mutlak olmadığı sadece geçici bir surette doğru kabul edildiği, bu örnek üzerinden görülmüştür. Çalışmamızda ulaştığımız ve test ettiğimiz metodolojik bu ilke çalışmamızın ulaşmak istediği temel hedeftir. Bu ilke Müslüman Mezhepler Tarihinin yerleşik bir kabulü ile test edilmiş ve ilke doğrulanmıştır.

Fakat ikinci olarak bu çalışma Mezhepler tarihine ilişkin bir çalışmadır, dolayısıyla bu bilim dalına ilişkin kimi sonuçlara ulaşmamız icap eder.

Çalışmamızın alana ilişkin ulaştığı sonuçlardan birine göre: Sâlim b. Zekvân'ın *es-Sire* adlı eserinin sağladığı olanaklardan habersiz duru bir zihin, Şiâ'nın Resulullah'ın vefatının hemen ertesinde ortaya çıkmasını mümkün ve muhtemel görebilir. Fakat Onun tasnif ettiği esere göre –ki eser elimizdeki en erken yazılı metinlerden biridir - , Hicrî 80'lere kadar bir ekol olarak Şiâ'dan söz etmenin olası olmadığı ortaya konulmuştur. Sekseki'nin kaynaklarını tespit edemediğimiz tasnifinden hareketle Şiâ'nın Mu'tezile'den daha sonraki bir zaman dilimiyle tarihlendirmek, aşağı yukarı bir varsayıma bizi ulaştırır.

Zekvân'ın ortaya koyduğu ikinci önemli sonuç ise, Müslüman geleneğin başlangıçta siyaset temelli ayrışmadığını, ilk ayrışmaların iman-amel dikotomisi üzerinden olduğudur. Bu durum, ilk gününden itibaren Sünni- Şii şeklindeki iki kutuplu bir dünya olarak Müslüman dünyanın ayrıştığı kabulünün doğru bir tarih okuması olmadığını da ortaya koyar. Bu durumda, zihnimizdeki bu algı, geriye dönük bir okuma ile inşa edilmiş, sanrısız kabullerdir.

Şiâ'nın en erken, Kerbelâ ve tevvâbun hareketi ile bir başlangıcı olabileceği, bu durumda varsayılabilir. Ali b.

Ebu Talib'e ilişkin bu mezhebin algı ve yaklaşımlarını, ona nispet edilen iddiaların bu anlamda yeniden gözden geçirilerek analiz edilmesi, bu durumda icap eder. Zira muhtemelen, bu iddia ve varsayımlar dolgu malzemesi ile teyid ve takviye edilmiş; önemli oranda inşa edilen "İmam Ali" portresinin de yanlışlar barındırması muhtemel görünüyor.

Kaynaklar

- Âdem, Y. b. (2018). *Kitâbu'l-Harâc* Çev. OsmanEskicioğlu. Ankara Okulu Yayınları.
- Akbulut, A. (2017). *Sahabe dönemi iktidar kavgası: Alevi Sünni ayrışmasının arka planı*. Otto Yayınları.
- Akdoğan, M. N. (2014). Şii Literatürde Ömer'in Bazı Hadiselerdeki Rolü. *Şarkiyat*, 12, 86-116.
- al-Fazârî, 'Abd Allâh b. Yazîd. (2014). *Early Ibâdî Theology Six kalâm texts by 'Abd Allâh b. Yazîd al-Fazârî* ed. Abdulrahman al-Salimi- Wilferd Madelung. Brill.
- Albayrak, R. (2019). *İmâmîyye Şiasî'nda İmamet Delili Olarak Gadir-i Hum*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aycan, İ. (1997). Emevîler Döneminde Mevâlî ve Zimmîlerin İdaredeki Rolü. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(3), 175-190.
- Aydınlı, O. (2003). Mezheplerin oluşum sürecinde Mevâlî'nin Rolü. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3), 1-26.
- Azimli, M. (2014). *Halifelik Tarihine Giriş*. Çizgi Yayınları.
- Bagdadi, A. (1995). *el-Fark Beyne'l-Fırak* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Mektebetu'l-Asriye.
- Bayram, A. (2018). Hilafetin Nass ile Tayini Meselesi. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 50, 79-103.
- Belâzuri, A. b Y. (2013). *Fütuhu'l-Buldan*. Çev. Mustafa Fayda. Siyer Yayınları.
- Buhari, M. b İ. (1422). *Sahihu'l-Buhari* thk. Muhammed Zuheyr b. Al-Nâsr (1-9). Dâru Tavku'n-Necaât.
- Cook, M. (1981). *Early Muslim Dogma*. Cambridge University Press.
- Curkânî, H. bin İ. E. A. el-Hamzânî. (2002). *El-Ebâtıl ve'l-Menâkir ve's-Sihâh ve'l-Meşâhir* thk. Abdulcebbâr Ferîvâî. 2. Cilt (1-2). Dâru's-Samî'i.
- Çınar, B. (2020a). Bağlamından Kopararak İdeolojik Bir Araca Dönüştürülmesi Örneği Olarak: "Menzile" Hadisi. *Turkish Academic Research Review*, 5, 219-244.
- Çınar, B. (2020b). İslam Geleneğinde Mezhepleşme Algısı ve Mezhep Olgusu. *Akademik-Us*, 4(2), 43-70.
- Çınar, B. (2021a). *Dinin Şekillendirdiği Siyasetten Siyasetin Şekillendirdiği Dine*. Araştırma Yayınları.
- Çınar, B. (2021b). İftirâk Hadisinin Yaygın Olmayan Bir Versiyonuna İlişkin Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 40-56. <https://doi.org/10.34085/buifd.983625>
- Dalkılıç, M. (2022). Hicri İkinci Asırda İslam Mezhepleri Ve Coğrafi Dağılımı- 39-60. İçinde *Hicri İkinci Asırda İslâmî İlimler- 4 ed. Hidayet Aydar vd.* İKSAD Uluslararası Yayınevi.
- Demir, F. (2022). Maturîdî'de Hilafet ve Raşîd Halifeler. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(18), 735-753.
- Demircan, A. (2016). *İslâm Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadelesi*. Beyan Yayınları.
- Dhakwân, S. ibn. (2001). *Epistle of Salim Ibn Dhakwân çev. Fritz Zimmermann -Patricia Crone*. Oxford University Press.
- Dineverî, E. H. A. b D. (2017). *el-Ahbârû't-Tivâl*. Çev. Zekeriya Akman-H. Siyabend Aytemür. Ankara Okulu Yayınları.
- Ebu Hanife, N. b. S. (2017). *Fıkhu'l-Ebsât* Çev. Mustafa Öz. İçinde *İmam El- Azam'ın beş Eseri*. İFAV Yayınları.
- Ebu Yusuf, Y. b İ. (1979). *Kitabu'l Harac*. Dâru'l Ma'rife.
- Eceoglu, K. (2019). Hz. Ebu Bekir'in Halife Seçiminde Evs Ve Hazreç Kabilelerinin Tutumu Ve Hilafeti Döneminde İdaredeki Roller Üzerine Bir İnceleme. *The Journal of Academic Social Science*, 70, 482-507.
- el-Makdisi, M. b A. (1968). *Ahsenü't- Tekâsım fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm* (M. J. D. Goeje, Ed.). Brill.
- el-Ömerî, M. N. (2017). Hz. Peygamber'in Sahâbeye İnanç Esaslarını Öğretmede İzlediği Metot Çev. Kılıç Aslan Mavil. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 452-492.
- El-Halaf, S. b A. (1420). *Usulu Mesâilu'l-Akidesu 'Inde's-Selef ve 'inde'l-Mubtedia* (1-2). Y.y.
- El-Kummî, S. b. A. (1341). *Kitabu'l-Makâlât ve'l-Fırak* Thk. Muhammed Cevâd Meşkûr. Matbahtu Haydârî.
- En-Nâmî, A. M. K. (1970). A Description of New Ibadi Manuscripts From North Africa. *Journal of Semitic Studies*, 15(1), 63-87.
- En-Nesefî, E. M. (1980). *Kitâbu'r-Redd 'alâ'l-Bida'* nşr. Marie Bernand.
- Eren, M. E. (2014). *Fırkalaşma Olgusu Bağlamında 73 Fırka Rivayetleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Eş- Şemmâhî, E.-A. (1992). *Kitabu's- Siyer*. Vizaret'ü t-Türas'il-Kavmi.
- Eş'arî, E.-H. (2019). *Makalatü'l-İslâmiyyîn* Çev. Ömer Aydın, Mehmet Dalkılıç. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Gaiser, A. R. (2010). *Muslims, Scholars, Soldiers: The Origin and Elaboration of the Ibâdî Imâmte Traditions*. Oxford University Press.
- Gazzâlî, E. H. (1964). *Fadaihu'l-Batiniye* thk. Abdurrahman Bedevî. Dâru'l-Kavmiye li Taba'ati ve'n-Neşr.
- Hakyemez, C. (2004). Şii takiyye inancının teşekkülü. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(6), 129-146.
- Halîfât, A. (2002). *Neş'etü'l-hareketi'l-İbâdiyye*. et-Metâbiu'z-Zehebiyye.
- Hamidullah, M. (2003). *İslam Peygamberi* Çev: Salih Tuğ (1-2). Yeni Şafak Kültür Yayınları.
- Hanbel, E. A. A. b M. eş-Ş. A. b. (2001). *El-Müsne'd*, thk. Şuayb el-Arnaut vd. 50 Cilt. Muessesetu'r-Risale.
- Hayyat, H. b. (2001). *Tarihu Halife b. Hayyât*. Çev. Abdulhalik Bakır. Bizim Büro Yayın Dağıtım.
- İbn Batta el- Ukberî, E. A. (1994). *El-İbâne el-Kubrâ* thk. Rıdâ el- Mu'tî vd. 9 Cilt. Dâru'r-Râye.
- İbn Ebi Şeybe, E. B. (2019). *Kitâbu'l-Megâzî*, Çev: Ramazan Önal -Ahmet Şen. Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hibbân, E. H. (2017). *es- Siretun'n-Nebeviyye ve Ahbârû'l-Hulefa* Çev. Harun Bekiroğlu. Ankara Okulu Yayınları.
- İbn Hişâm, E. M. C. A. İ. (2009). *Es-Siretu'n-Nebeviyye*. Dâru İbn Hazm.
- İbn Mâce, E. A. M. b Y. el-Kazvini. (1975). *Sunen ibn Mâce "es-Sunen"*, thk. M. Fuâd Abdulbâkî 2 Cilt. Dâru'l-İhyâi Kutubu'l-Arabiyye.
- İbn Sa'd, E. A. M. (2019). *Kitâbu't-tabakati'l-kebir* Çev. Mahmut Polat. Siyer Yayınları.
- İsferâyînî, E.-M. (1983). *et-Tabsir fi'd-Din ve't- temyizu'l-Furkate'n-Nâciyete ani'l- Fıraki'l- Hâlikin* thk. Kemal Yusuf el-Hut. Alemu'l Kutub.
- Karaağaç, H. (2013). Ehl-i Sünnet'e Göre Tekfir Problematigi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 163-186.
- Kasım b. Sellâm, E. U. (1989). *Kitâbu'l-Emvâl*. Thk. Muhammed Ammara. Daru's Şurûk.
- Kâsım b. Sellâm, E. U. (2016). *Kitabu'l-Emvâl* Çev. Cemallettin Saylık. Ankara Okulu Yayınları.

- Kummî- Nevbahtî, E.-H. M. (2020). *Şii Fırkalar* Çev. Hasan Onat vd. Ankara Okulu Yayınları.
- Kuteybe, M. E. M. İ. (1990). *el-İmâme ve's-Siyâse thk. Ali Şirî 2 cilt.* Dâru'l-Edva.
- Kutlu, S. (1996). Salim b. Zekvan'ın Sire Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısımın Tercümesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1-4), 467-476.
- Madelung, al-Salimi, W., Abdulrahman (Ed.). (2018). *Islamic History and Civilization: Ibâdî Texts from the 2nd/8th Century.* Brill.
- Malatî, E. H. (2007). *et-Tenbîh ve'r-Red alâ Ehli'l-Ehvâi ve'l-Bida thk.* M.Zahid Kevseri. Mektebetu'l-Ezheriye li't-Turas.
- Memiş, M. (2010). İmamet Teorisi Bağlamında Mu'tezilîlerin Ali Anlayışı. *KADER: Kelam Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 115-146.
- Muhammed Reşid Rızâ, B. (1947). *Resâilu's-Sunne ve's-Şiâ.* Dâru'l-Menâr.
- Nâsır, M. S. (2013). *Menhecu'd-da 'va 'inde'l-İbâdiyye.* Dâru Nâsr.
- Nevbâhtî, E. M. H. b. M. (1936). *Fıraku's-Şîâ* nşr. Muhammed Sâdık. Matbaatu Haydariye.
- Râzî, E. A. F. M. b. Ö. (2018). *Allah'ın Aşkınılığı* Çev. İbrahim Coşkun. İz Yayıncılık.
- Seksekî, E.-F. es-. (1996). *el-Burhân fî ma'rifeti 'akâidi ehli'l-edyan*, thk. Bessâm Alî Selâme el-Amûş,. Mektebetu'l-Menâr.
- Suyutî, C. (1997). *Tarihu'l-Hulefa*, thk. İbrahim Salih. Dâru Sadr.
- Şehristânî, E.-F. M. A. (1992). *El-Milel ve'n-Nihal thk.* Ahmed Fehmi Muhammed. 3 cilt. Dâru'l Kutubu'l-İlmiye.
- Topçu, A. (2019). *İslam mezhepleri tarihi açısından Şeyh Müfîd'in Evâilü'l-Makâlât'ı.* Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uysal-Küçük, Ş. Y.-R. (2022). Hz. Ebû Bekir'in İmam Olarak Görevlendirilmesi Rivayetinin Sünnî Şerh Literatürüne Yansımaları. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 36-62.
- Vâkidî, M. bin Ö. (1990). *Kitâbu'r- ridde mea nebezeti min fütûhu'l-Irak*, thk. Yahya el Cebûrî. Dâru'l-Garbi'l-İslâmî.
- Van Ess, J. V. (2019). *Theology and Society in the Second and Third Centuries of the Hîjra "A History of Religious Thought in Early Islam"* Çev. Gwendolin Goldbloom. Brill.
- Yılmaz, N. (2019). *Ebu'l-Fazl Abbas Bin Mansur Et-Terimî Es-Seksekî'nin Hayatı "El-Burhan Fî Ma'rifeti Akaidi Ehli'l-Edyan" Adlı Eseri Ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi.* Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Zekvân, el-İ. S. b. (2016). *es-Sire* Çev. Harun Yıldız. Ankara Okulu Yayınları.
- Zorlu, C. (2014). *İslam Tarihinde İlk İktidar Mücadelesi.* İz Yayıncılık.
- Zuhri, İ. Ş. (2016). *el-Megazi, İlk Dönem İslam Tarihinde Savaşlar* Çev. Mehmet Nur Akdoğan. Ankara Okulu Yayınları.

Volatility Spillover Between Stock Market Indices of Developed and Developing*

Mehmet Eraslan^{1,a,**}, Hakan Bulut^{2,b}, Selahattin Koç^{3,c}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Sivas, Türkiye,

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Şarkışla Aşık Veysel Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Sivas, Türkiye,

³ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Sivas, Türkiye,

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 25/05/2024

Accepted : 28/12/2024

Keywords:

Stock Market Indices

Volatility,

DCC GARCH

ABSTRACT

In recent years, due to the increase in capital mobility, both volatility and volatility spillover have increased. This study aims to determine the volatility spillover between stock indices of developed countries and developing countries. The US (S&P500), Germany (DAX30) and Japan (TOPIX) indices were selected as developed country stock market indices, and Turkey (BIST30), Australia (ASX200), Malaysia (KLIC), South Korea (KOSPI200) and India (NIFTY50) indices were selected as developing country stock market indices. In the article, daily closing prices of the indices between 01.01.2006 - 21.06.2021 were used. In the analyzes made with the DCC GARCH method, indices with both correlation relationship and significant volatility relationship were identified. The analyses showed that there is no net volatility spillover between developed countries' stock market indices and developing countries' stock market indices. On the other hand, the study found mutual and positive volatility spillover between Malaysia (KLIC), South Korea (KOSPI200), India (NIFTY50) and Japan (TOPIX) indices located in nearby geography.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 138-146, 2024

Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsa Endeksleri Arasında Volatilite Yayılımı

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 25/05/2024

Kabul : 28/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Pay Senedi Endeksleri

Volatilite

DCC GARCH

ÖZ

Son yıllarda sermayenin mobilitesinin artması ile birlikte hem volatilite hem de volatilite yayılımının arttığı görülmektedir. Bu çalışma sermaye piyasaları gelişmiş ülkeler ile sermaye piyasaları gelişmekte olan ülkelerin pay senedi endeksleri arasındaki volatilite yayılımını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Gelişmiş ülke borsa endeksleri olarak Amerika (S&P500), Almanya (DAX30) ve Japonya (TOPIX) endeksleri, gelişmekte olan ülke borsa endeksleri olarak Türkiye (BIST30), Avusturalya (ASX200), Malezya (KLIC), Güney Kore (KOSPI200) ve Hindistan (NIFTY50) endeksleri seçilmiştir. Endekslerin 01.01.2006 – 21.06.2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. DCC GARCH yöntemi ile aralarında hem korelasyon ilişkisi olup hem de anlamlı volatilite ilişkisi olan endeksler tespit edilmiştir. Analizler, gelişmiş ülkelerin borsa endeksleri ile gelişmekte olan ülkelerin borsa endeksleri arasında net volatilite yayılımı olmadığını göstermiştir. Diğer taraftan çalışmada, yakın coğrafyada yer alan Malezya (KLIC), Güney Kore (KOSPI200), Hindistan (NIFTY50) ve Japonya (TOPIX) endeksleri arasında karşılıklı ve pozitif yönlü volatilite yayılımı tespit edilmiştir.

^a meraslan@cumhuriyet.edu.tr

^c skoc@cumhuriyet.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-2501-4252>

^c <https://orcid.org/0000-0003-4285-5632>

^b hb996224@gmail.com

^d <https://orcid.org/0009-0009-4575-3317>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

* Bu çalışmada, 26. Finans Sempozyumunda 2023 yılında sunulan “Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Borsa Endeksleri Arasında Volatilite Yayılımı” isimli tam metin bildiriden yararlanılmıştır.

Giriş

Volatilité, finansal piyasaların en önemli konularından biridir. Pay senedi endekslerinin volatilitesi, piyasada belirsizliğe yol açmakta, piyasa riskini artırmakta ve yatırımcıların yatırım kararlarını etkilemektedir. Yatırımcılar, piyasa riskinden korunmak amacıyla farklı finansal varlıklara yatırım yapmaya yönelmektedir. Bu finansal varlıkların en önemlilerinden biri de futures (vadeli işlemler) sözleşmeleridir. Pay senedi endeks vadeli işlemler, yatırımcıların fiyat belirsizliğini ve değişkenliğini azaltmayı amaçladıkları finansal araçlardır. Bu çalışmada vadeli işlemlere konu olan pay senedi endeksleri seçilmiştir. Bunun nedeni, endeks vadeli işlemlerin, spot endekslerin volatilitelerini azaltmayı amaçlamasıdır.

Diğer taraftan farklı ülkelerin pay senedi endekslerinde oluşan volatilitenin, diğer ülkelerin pay senedi endekslerinin volatilitelerini etkilemesine ise volatilité yayılımı denilmektedir. Bu çalışma sermaye piyasaları gelişmiş ülkeler ile sermaye piyasaları gelişmekte olan ülkelerin pay senedi endeksleri arasındaki volatilité yayılımını tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Literatürde bu alanda yapılan çalışmalar farklı sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Gerek çalışmalarda seçilen ülke piyasaları, gerek seçilen analiz yöntemleri ve gerekse seçilen veri seti büyüklükleri açısından analiz sonuçları değişkenlik gösterebilmektedir. Choi (2022) Amerika'nın net oynaklık vericisi, Asya piyasalarının ise oynaklık alıcısı olduğunu, Chirilă & Chirilă (2022) gelişmiş borsalardan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru volatilité yayılımı olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer taraftan Mishra vd. (2022) gelişmiş ülke piyasalarından gelişmekte olan ülke piyasalarına volatilité yayılımının olmadığı, Jebran & Iqbal (2016) yakın coğrafyada yer alan ülkelerin piyasaları arasında çift yönlü volatilité yayılımının olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte literatürde gelişmekte olan ülke piyasalarından gelişmiş ülke piyasalarına doğru volatilité yayılımı olduğunu gösteren çalışmalarda mevcuttur.

Bu çalışma, sermaye piyasaları gelişmiş ve gelişmekte olan farklı coğrafi bölgelerde bulunan ülkelerin borsa endeksleri arasındaki volatilité yayılımını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle gelişmiş ülke piyasalarından gelişmekte olan ülke piyasalarına doğru volatilité yayılımı olup olmadığı araştırılacaktır. Gelişmekte olan ülkeler arasında, yakın coğrafyada bulunan ve sermaye piyasaları benzer gelişmişlik düzeyine sahip olan ülkeler seçilmiştir. Bu çalışma farklı gelişmişlik düzeyine sahip ve farklı coğrafyalarda bulunan ülkelerin piyasaları arasındaki volatilité yayılımının yönünü tespit etmek bakımından literatüre katkı sağlayacaktır.

Literatür Taraması

Oynaklık ve oynaklık yayılımı ile hem ulusal düzeyde hem de uluslararası düzeyde çok çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu makaleye yakın olarak yapılan çalışmalardan bazıları aşağıda sıralanmıştır.

Jebran ve Iqbal (2016) Asya ülkeleri (Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Çin, Japonya ve Hong Kong) borsaları arasındaki volatilité yayılımını, 4 Ocak 1999 - 1 Ocak 2014 dönemine ilişkin günlük veriler ve GARCH yöntemi kullanarak incelemişlerdir. Ampirik analizler, Çin ve Japonya, Hong Kong ve Sri Lanka, Çin ve Sri Lanka

hisse senedi piyasaları arasında önemli bir çift yönlü volatilité yayılımı olduğunu göstermiştir.

Choi (2022) Amerika (S&P500), Güney Kore (KOSPI), Japonya (NIKKEI225) ve Çin (SSEC) endeksleri arasındaki volatilité yayılımını, Diebold ve Yılmaz'ın (2012) yayılma endeksini kullanarak analiz etmiştir. Ocak 2000'den Haziran 2021'e kadar olan sürede haftalık veriler kullanmıştır. Sonuçlar Amerika'nın net oynaklık vericisi, Asya piyasalarının ise birkaç kısa dönem için oynaklık alıcısı olduğunu göstermiştir.

Zhong ve Liu (2021) Çin ile Singapur, Tayland, Endonezya, Malezya ve Filipinler'den oluşan beş Güneydoğu Asya borsası arasındaki dinamik koşullu korelasyonları ve oynaklık yayılımını incelemek için DCC GARCH modelini kullanmışlardır. Çalışma, Şanghay Bileşik Endeksi (SHPI), Güneydoğu Asya'daki FTSE Straits Times Endeksi (SSPI), Tayland SET Endeksi (TSPI), Jakarta Bileşik Endeksi (ISPI), FTSE Bursa Malezya Bileşik Endeksi (MSPI) ve Manila Bileşik Endeksi'ni (PSPI) içermektedir. 1 Ocak 1994 - 30 Ağustos 2019 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatlarının kullanıldığı çalışmada, Çin ve Güneydoğu Asya hisse senedi piyasaları arasında pozitif yayılım etkisi olduğu ve Çin hisse senedi piyasasındaki oynaklığın Güneydoğu Asya hisse senedi piyasasına yayıldığı sonucuna varılmıştır.

Vuong ve ark. (2022) Ocak 2001'den Ekim 2020'ye kadar günlük veriler ve EGARCH (1,1) modeli ile Çin'den ABD borsasına volatilité yayılımını incelemişlerdir. Çalışmada, Amerika'dan S&P500, Nasdaq Bileşik Endeksi ve Dow Jones Endüstriyel Ortalama Endeksi (DJIA), Çin'den Şanghay Bileşik Endeksi (SSEC) ve Shenzhen Bileşik Endeksi (SZSC) kullanılmıştır. Sonuçlar Çin hisse senedi piyasasının oynaklık şoklarının ABD hisse senedi piyasasının oynaklığını sıklıkla ve olumsuz yönde etkilediğini göstermiştir.

Şenol ve Karaca (2022) kırılğan beşli piyasaları (Endonezya, Türkiye, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika) ile gelişmiş ülke piyasaları (Fransa, ABD, Almanya, İngiltere ve Japonya) arasındaki volatilité yayılımını Diebold ve Yılmaz (2012) yayılım endeksi yöntemi ile araştırmışlardır. 5 Ocak 2015 - 28 Mayıs 2021 dönemi günlük verileri kullanılan çalışmada, gelişmiş ülke piyasalarındaki volatilité yayılımının kırılğan beşli piyasalarındaki volatilité yayılımından daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Polat ve Kılıç (2022) BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ve MIST (Meksika, Endonezya, Kore ve Türkiye) ülkelerinin borsalar arası getiri ve volatilité etkileşimini 04.01.2004 ile 29.12.2019 dönemine ait haftalık veriler kullanarak VAR-EGARCH modeli ile araştırmışlardır. BRICS ve MIST ülkelerinin borsaları arasında getiri ve volatilité etkileşimi olduğu tespit edilmiştir.

Demirel (2023) BIST100 endeks getiri volatilitesi ile dünya ülkelerinden seçilen altı endeks (KOSPI, SHANGHAI, NASDAQ, S&P 500, DJIA ve DAX) getiri volatilitesi arasındaki etkileşimini, 4 Ocak 2016 ve 9 Haziran 2021 tarihleri arasındaki günlük endeks kapanış değerleri kullanarak, Diyagonal VEC GARCH modeli ile araştırmıştır. Sonuçlara göre BİST 100 ile KOSPI,

NASDAQ, S&P 500, DJIA ve DAX arasında pozitif bir volatilité yayılım etkisi, BİST 100 ile SHANGHAI arasında ise negatif bir volatilité yayılım etkisi bulunmuştur.

Şencan (2022) CIVETS ülkeleri (Kolombiya, Endonezya, Vietnam, Mısır, Türkiye ve Güney Afrika) pay senedi piyasa endeksleri arasındaki dinamik etkileşimi araştırmıştır. 2006 yılı Ocak ayı başından 2016 yılı Aralık ayı sonuna kadar haftalık veriler kullanılarak ve köşegen BEKK GARCH modeli ve Sabit Koşullu Korelasyon (CCC) GARCH modeli ile yapılan analizler, Vietnam ve Türkiye piyasası dışında CIVETS ülke piyasaları arasında eş zamanlı volatilité yayılma etkisinin olduğunu göstermiştir.

Yağcılar (2021), MSCI tarafından oluşturulan yedi farklı bölge endeksinin yanı sıra MSCI Dünya ve MSCI Gelişen piyasalar endeksleri ile BİST100 endeksi arasındaki volatilité yayılımını, 09.07.2012-19.02.2021 dönemine ait günlük veriler kullanarak Diebold ve Yılmaz (2012) tarafından geliştirilen yayılma endeksi yöntemi ile araştırmıştır. Sonuçlara göre, Türkiye'den gelişmiş ve gelişen Avrupa piyasalarına, gelişmiş ve gelişen Amerika piyasalarından ise Türkiye'ye doğru volatilité yayılımı olduğu, ayrıca Türkiye'nin Körfez ülkeleri pay piyasalarından volatilité yayılımı aldığı tespit edilmiştir.

Doğru ve Medetoğlu (2023) Borsa İstanbul Banka Endeksi (XBANK) ile ABD (NASDAQ IXXB), Almanya (DAX CXPBX), İngiltere (FTSE 350 FTNMX) ve Fransa (CAC FRFIN) Banka Endeksleri arasındaki volatilité ilişkisini incelemişlerdir. DCC-GARCH modeli ve 01.01.2015–20.07.2022 dönemi günlük kapanış fiyatları kullanılan çalışmada; DAX CXPBX ve FTSE 350 FTNMX endeksleri ile XBANK arasında karşılıklı volatilité yayılımının olduğu, XBANK'tan ise CAC FRFIN endeksine tek yönlü volatilité yayılımının olduğu belirlenmiştir.

Mishra ve ark. (2022) Hindistan ile önde gelen dört Asyalı (Çin, Japonya, Singapur ve Hong Kong) ve iki küresel (İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) sermaye piyasası arasındaki volatilité yayılımını araştırmışlardır. Ocak 2008'den Aralık 2019'a kadar olan dönem için günlük değerler MGARCH-BEKK modeli ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, Hindistan hisse senedi piyasası endeksinin ABD ve Hong Kong piyasa endeksleri ile birlikte hareket etme eğiliminde olduğunu göstermiştir. Hindistan'dan Asya piyasalarına volatilité aktarımının ABD ve İngiltere'ye kıyasla önemli ölçüde yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Chırılă ve Chırılă (2022) CEE ülkeleri (Çek Cumhuriyeti, Polonya Macaristan, Letonya, Litvanya, Estonya) ve Euro bölgesinden iki gelişmiş borsa (Almanya ve Fransa) arasındaki oynaklık yayılımını araştırmışlardır. 1 Ocak 2001 – 21 Eylül 2020 döneminde endekslerin günlük değerleri ve TVP-VAR modeli ile yapılan analizler, Fransa ve Almanya'daki gelişmiş borsalardan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine doğru volatilité yayılımı olduğunu göstermiştir.

Büberkoku ve ark. (2021) BRICS ülkelerinin (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) hisse senedi piyasaları ile Türkiye hisse senedi piyasaları arasındaki volatilité yayılımını incelemişlerdir. Hisse senedi piyasalarını temsilen MSCI endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada 5 Eylül 2011 ile 2 Eylül 2016 dönemi günlük veriler ve iki değişkenli VAR(1)-Diagonal BEKK (1,1)

modelinden yararlanılmıştır. Analiz sonuçları Türkiye hisse senedi piyasalarının volatilitesi üzerinde en fazla Güney Afrika ve Rusya, en az etkiye sahip olanların ise Çin ve Hindistan olduğunu göstermiştir.

Al-Hajieh (2023) S&P 500 ve 12 Asya borsası (Avustralya, Çin, Hong Kong, Hindistan, Japonya, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Singapur, Güney Kore, Tayvan ve Tayland) arasındaki getiri ve oynaklık yayılımını Ocak 2000 - Şubat 2020 dönemi arasında haftalık veriler kullanarak ve DECO-GARCH modelleri ile incelemiştir. Sonuçlar S&P 500 piyasasının diğer Asya-Pasifik piyasalarının performansını etkilemediğini, Tayvan ve Avustralya'dan diğer borsalara volatilité yayılımı olduğunu göstermiştir.

İmre (2021) Türkiye Borsası (BİST100) ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ABD (DJIA), Almanya (DAX), Fransa (CAC40) Rusya (MOEX), Endonezya (IDX), Hindistan (NIFTY50) ve Nijerya (NSE30) borsaları arasındaki volatilité yayılımını 24.03.2015-21.04.2021 tarihlerine ait günlük veriler kullanarak DCC-GARCH modeli ile araştırmıştır. BİST100 endeksinden NSE30, CAC40, DAX endeksine doğru tek yönlü volatilité etkileşimi bulunurken, BİST100 ile DJIA ve NIFTY50 borsaları arasında ise çift yönlü volatilité etkileşimi bulunmuştur.

Yöntem

Bu çalışmada sermaye piyasaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borsalarından seçilmiş pay senedi endeksleri kullanılmıştır. Özellikle bu endekslerin seçiminde, bu endekslerin vadeli işlemlere (futures) konu olması dikkate alınmıştır. Bunun nedeni, endeks vadeli işlemlerin gelecekteki fiyat belirsizliğini ve değişkenliğini azaltmayı veya kontrol altına almayı amaçlamasıdır. Diğer bir ifadeyle endeks vadeli işlemler, spot endekslerin volatilitelerini azaltmayı amaçlamaktadır.

Sermaye piyasaları gelişmiş ülkeler Amerika, Almanya ve Japonya seçilirken, gelişmekte olan ülkeler başta Türkiye olmak üzere Avustralya, Malezya, Güney Kore ve Hindistan seçilmiştir. Çalışmada S&P500, DAX30, BİST30, ASX200, KLCI, KOSPI200, NIFTY50 ve TOPIX spot endekslerinin 01.01.2006 – 25.06.2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Tüm veriler Refinitiv Eikon (datastream) veri tabanından çekilerek EViews 12 ve Stata 14 programları ile analiz edilmiştir.

Her bir endeks için $R_t = \ln(P_t / P_{t-1})$ formülüyle getiri serileri hesaplanmıştır.

Çalışmada endeksler arasındaki volatilité yayılımını analiz etmek için Dinamik Koşullu Korelasyon GARCH (DCC GARCH) yöntemi kullanılmıştır. DCC GARCH (Dynamic Conditional Correlation GARCH) modeli Engle (2002) tarafından önerilmiştir.

DCC GARCH modeli, tek değişkenli GARCH esnekliğine sahip olan ancak geleneksel çok değişkenli GARCH karmaşıklığına sahip olmayan bir modeldir. Koşullu korelasyonları doğrudan parametreleştiren bu modeller, bir dizi tek değişkenli GARCH tahmini ve korelasyon tahmini olmak üzere iki adımda tahmin edilir. Bu yöntemler, çok değişkenli GARCH modellerine göre, korelasyon sürecinde tahmin edilecek parametre sayısının, ilişkilendirilecek seri sayısından bağımsız olması

bakımından avantaja sahiptir. Böylelikle potansiyel olarak çok büyük korelasyon matrisleri tahmin edilebilir (Engle, 2002: 339).

DCC GARCH yöntemi şu şekilde formüle edilebilir (Engle, 2002: 341);

$$H_t = D_t R D_t \quad (1)$$

$$\text{Burada; } D_t = \{\sqrt{h_{i,t}}\}, \quad (2)$$

R, koşullu korelasyonları içeren bir korelasyon matrisidir, bu denklemi şu şekilde yazılabilir (Engle, 2002: 341);

$$\varepsilon_t = D_t^{-1} r_t \text{ olduğu için,} \quad (3)$$

$$E_{t-1}(\varepsilon_t \varepsilon_t') = D_t^{-1} H_t D_t^{-1} = R \quad (4)$$

h ifadesi tipik olarak tek değişkenli GARCH modelleri olarak düşünülür; ancak, bu modeller kesinlikle sistemdeki diğer değişkenlerin işlevlerini önceden belirlenmiş değişkenleri veya dışsal değişkenleri içerebilir. Basit bir R tahmini, standartlaştırılmış kalıntıların koşulsuz korelasyon matrisidir (Engle, 2002: 341).

Dinamik korelasyon modeli, R'nin zamanla değişmesine izin vermektedir (Engle, 2002: 341).

$$H_t = D_t R_t D_t \quad (5)$$

R'nin parametreleri, koşullu varyansların bütünlük içinde olması gerekliliği dışında H ile aynı gereksinimlere

sahiptir. R_t matrisi korelasyon matrisi olarak kalır (Engle, 2002: 341).

DCC modeli aşağıdaki istatistiksel spesifikasyon olarak formüle edilebilir (Engle, 2002: 342);

$$r_t | =_{t-1} \sim N(0, D_t R_t D_t), \quad (6)$$

$$D_t^2 = \text{diag}\{\omega_i\} + \text{diag}\{K_i\} \circ r_{t-1} r_{t-1}' + \text{diag}\{\lambda_i\} \circ D_{t-1}^2, \quad (7)$$

$$\varepsilon_t = D_t^{-1} r_t, \quad (8)$$

$$Q_t = S \circ (u' - A - B) + A \circ \varepsilon_{t-1} \varepsilon_{t-1}' + B \circ Q_{t-1}, \quad (9)$$

$$R_t = \text{diag}\{Q_t\}^{-1} Q_t \text{diag}\{Q_t\}^{-1} \quad (10)$$

Q_t, pozitif tanımlı ve pozitif yarı tanımlı bir matrisin ağırlıklı ortalamasıdır. S, epsilonların koşulsuz korelasyon matrisidir. u', bir vektördür ve °, eleman eleman çarpma ile hesaplanan, aynı boyuttaki iki matrisin ürünüdür. Matrislerden herhangi biri pozitif tanımlı ise, Q da pozitif tanımlı olacaktır (Engle, 2002: 341).

Analiz Sonuçları

Çalışmamızın uygulama bölümünde DCC GARCH modeli kullanılarak gelişmiş ve gelişmekte olan borsa endeksleri arasındaki korelasyon ve volatilité ilişkisi tespit edilmiş ve bu ilişkilerin dinamiklerini anlamak için en uygun metot araştırılmıştır.

Çizelge 1. Tanımlayıcı İstatistik Verileri

Table 1. Descriptive Statistics Data

	RBIST30	RDAX30	RSP500	RASX200
Ortalama	0.000281	0.000268	0.000312	0.000109
Maksimum	0.127255	0.107975	0.109572	0.067665
Minimum	-0.109019	-0.130549	-0.127652	-0.10203
Standart Sapma	0.017278	0.013831	0.012686	0.011247
Çarpıklık	-0.246729	-0.233888	-0.563944	-0.68219
Basıklık	6.804672	11.18663	16.59554	10.42518
Jarque-Bera	2386.936	10993.71	30211.99	9302.03
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	3892	3924	3896	3917
ADF	-61.39608	-62.59515	-72.11965	-67.72745
	RKLCI	RKOSPI200	RNIFTY500	RTOPIX
Ortalama	0.000123	0.000305	0.000373	-0.000057
Maksimum	0.066263	0.115397	0.163343	0.079883
Minimum	-0.099785	-0.109029	-0.139038	-0.100071
Standart Sapma	0.007622	0.01297	0.014265	0.013661
Çarpıklık	-0.894229	-0.346169	-0.419258	-0.615659
Basıklık	17.17308	11.24282	15.77619	8.789082
Jarque-Bera	30220.06	10223.59	24385.2	5109.944
Olasılık	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	3554	3586	3570	3501
ADF	-53.1845	-39.63534	-57.6495	-57.43904

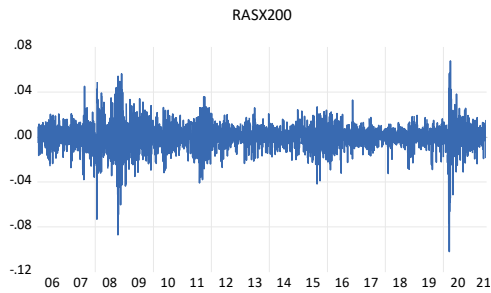
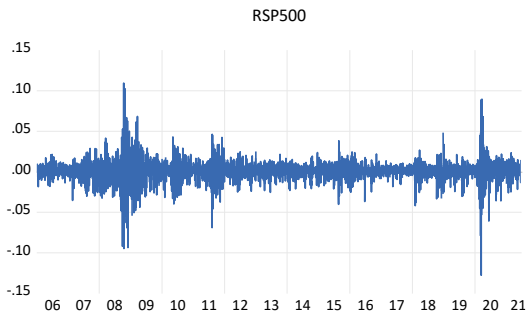
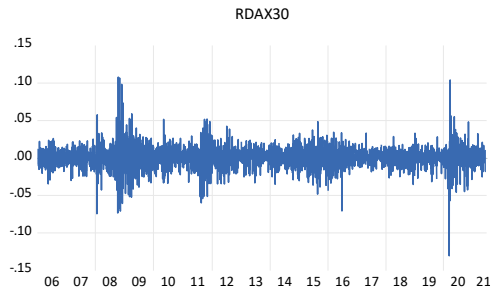
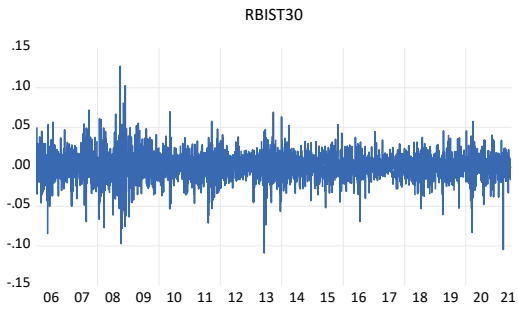
Çizelge 1’de endeks getiri serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistik verileri yer almaktadır. Getiri serilerinin çarpıklık katsayısı sıfırdan küçük, basıklık katsayısı 3’ten büyüktür. Ayrıca Jarque-Bera istatistik değeri normal dağılıma ait olan $\chi^2 = 5.99$ değerinden büyük, Jarque-Bera istatistiği olasılık değeri sıfırdır. Bu nedenle getiri serileri normal dağılıma uygun olmayan serilerdir. Getiri serilerinin düzey değerleri ile hesaplanan ADF t istatistik katsayıları, MacKinnon kritik değerlerinden %1 anlamlılık düzeyinde mutlak değer olarak yüksek olduğundan, getiri serileri

düzeyde durağandır. Çizelge 2’de getiri serilerinin Lee-Strazicich Tek Kırılmalı Birim Kök Test sonuçları yer almaktadır. Model A düzeyde, Model C ise düzeyde ve eğimde tek kırılmaya izin veren birim kök testleridir. Getiri serilerinin kırılma tarihlerindeki t istatistik değerleri, %1 önem seviyelerindeki kritik değerlerden mutlak değer olarak büyük olduğundan, getiri serileri yapısal kırılma altında durağandır.

Çizelge 1. Getiri Serilerinin Lee-Strazicich Tek Kırılmalı Birim Kök Test Sonuçları

Table 2. Lee-Strazicich Single Break Unit Root Test Results of Return Series

Değişkenler	Model A			Model C		
	Kırılma Tarihi	Kritik Değerler	t istatistiği	Kırılma Tarihi	Kritik Değerler	t istatistiği
RBIST30	31.01.2014	-3.798000	-30.89769	11.07.2008	-4.458779	-42.59873
RDAX30	29.09.2011	-3.798000	-44.58862	17.02.2009	-4.470077	-44.65642
RSP500	20.11.2008	-3.798000	-47.96101	23.07.2009	-4.487605	-47.84528
RASX200	05.10.2007	-3.798000	-44.00547	16.12.2008	-4.466367	-44.89780
RKLCI	06.06.2007	-3.798000	-31.55406	13.12.2007	-4.457901	-31.49966
RKOSPI200	03.03.2011	-3.798000	-41.34453	22.09.2008	-4.466151	-32.40751
RNIFTY50	04.06.2007	-3.798000	-58.45497	19.10.2007	-4.460122	-42.20033
RTOPIX	25.09.2008	-3.798000	-39.10032	16.12.2009	-4.516786	-39.13515

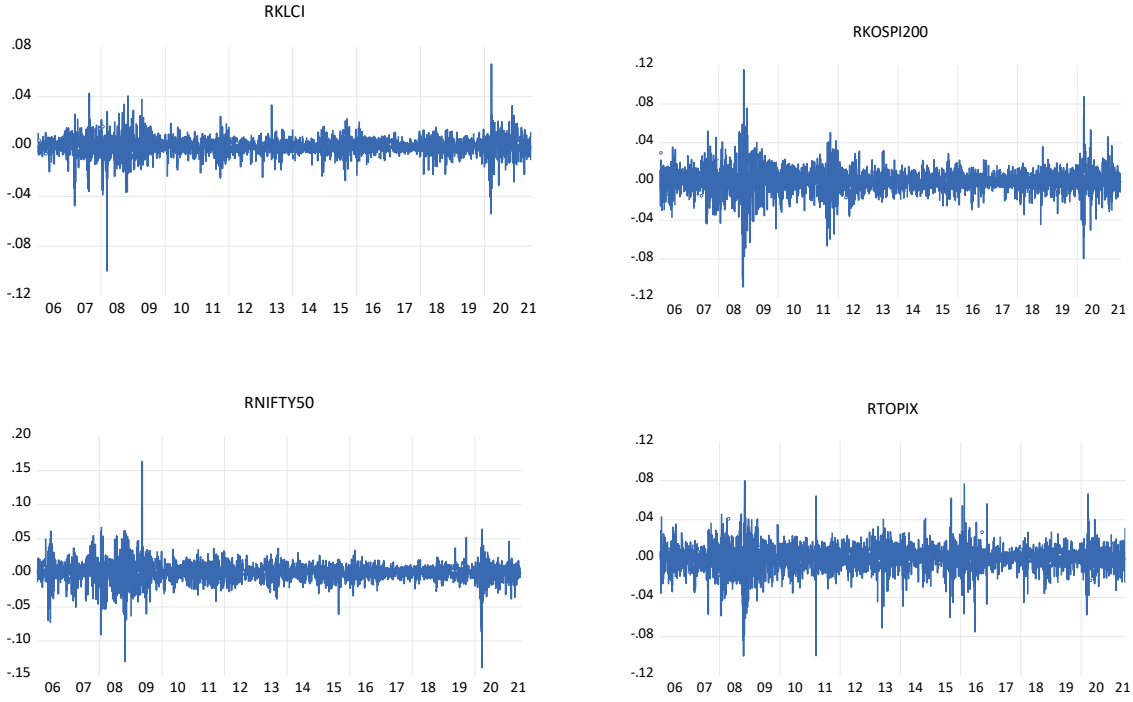

Figure 1. Graphs for Return Series

Şekil 1. Getiri Serilerine İlişkin Grafikler

Şekil 1’de getiri serilerine ilişkin grafikler yer almaktadır. Getiri serilerinin volatilitelerinin yüksek ve serilerde volatilité kümelenmesi olduğu görülmektedir. Ayrıca volatilitenin boyutuna bakıldığında 2008 ve 2020 yıllarında getiri serilerinin volatilitesi çok yükselmiştir.

Bunun nedeni 2008 yılındaki mortgage krizi ve 2020 yılındaki Covid-19 pandemisi ile açıklanabilir.

Getiri serilerinde koşullu değişen varyans (ARCH etkisi) olup olmadığı ARCH LM testi ile analiz edilmiş ve sonuçlar aşağıda verilmiştir.

Çizelge 2. Getiri Serilerinin ARCH LM Test Sonuçları

Table 3. ARCH LM Test Results of Return Series

Değişkenler	F İstatistiği	F İstatistiği Olasılık	Gözlem Sayısı* R ²	Olasılık χ^2
RBIST30	43.66468	0.0000	43.20208	0.0000
RDAX30	50.62799	0.0000	50.0081	0.0000
RSP500	310.9659	0.0000	288.1118	0.0000
RASX200	333.9171	0.0000	307.826	0.0000
RKLCI	124.027	0.0000	119.7262	0.0000
RKOSPI200	325.0362	0.0000	297.2149	0.0000
RNIFTY50	70.93828	0.0000	69.53095	0.0000
RTOPIX	357.7186	0.0000	323.1097	0.0000

Çizelge 3’te getiri serilerinde ARCH etkisinin yani koşullu değişen varyansın olup olmadığını tespit etmek için olasılık değerlerine bakılır. Olasılık değerleri 0,05’in altında olduğundan ARCH etkisinin olduğu sonucuna varılır.

Getiri serilerinde ARCH etkisinin olması, ARCH ailesi modelleriyle analiz yapmaya olanak sağlamaktadır. Bu nedenle getiri serilerinde volatilité yayılımı olup olmadığı DCC GARCH yöntemiyle araştırılmıştır.

Çizelge 3. Getiri Serilerine İlişkin DCC GARCH Sonuçları

Table 4. DCC GARCH Results for Return Series

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z İstatistiği	Olasılık
rbist30-rdax30	-0.0136408	0.0195803	-0.7	0.486
rbist30-rsp500	0.0896256	0.0245722	3.65	0.000***
rbist30-rasx200	0.069758	0.0258108	2.7	0.007***
rbist30-rklci	-0.0571191	0.0355432	-1.61	0.108
rbist30-rkospi200	0.000697	0.0214645	0.03	0.974
rbist30-rnifty50	0.0124728	0.0199366	0.63	0.532
rbist30-rtopix	-0.0115925	0.0205607	-0.56	0.573
rdax30-rbist30	0.0029341	0.0117917	0.25	0.803
rdax30-rsp500	0.0093314	0.0174363	0.54	0.593
rdax30-rasx200	0.0062982	0.019626	0.32	0.748
rdax30-rklci	-0.0317877	0.027225	-1.17	0.243
rdax30-rkospi200	-0.0149603	0.0158835	-0.94	0.346
rdax30-rnifty50	0.0247963	0.013963	1.78	0.076*
rdax30-rtopix	-0.0159608	0.0146775	-1.09	0.277
rsp500-rbist30	0.0378792	0.0105205	3.6	0.000***
rsp500-rdax30	-0.0049116	0.0120274	-0.41	0.683
rsp500-rasx200	-0.0002461	0.0164393	-0.01	0.988
rsp500-rklci	-0.0354705	0.0217824	-1.63	0.103
rsp500-rkospi200	0.0180188	0.0156915	1.15	0.251
rsp500-rnifty50	0.0382126	0.0125468	3.05	0.002***
rsp500-rtopix	0.0102246	0.0115846	0.88	0.377
rasx200-rbist30	0.0120701	0.0096965	1.24	0.213
rasx200-rdax30	0.0118203	0.0122284	0.97	0.334
rasx200-rsp500	0.0090599	0.0137519	0.66	0.510
rasx200-rklci	0.0245118	0.0215986	1.13	0.256
rasx200-rkospi200	0.0090402	0.0134356	0.67	0.501
rasx200-rnifty50	-0.009386	0.012809	-0.73	0.464
rasx200-rtopix	0.0014455	0.0116216	0.12	0.901
rklci-rbist30	-0.0011211	0.0060431	-0.19	0.853
rklci-rdax30	0.0122969	0.0080637	1.52	0.127
rklci-rsp500	0.0009944	0.0090342	0.11	0.912
rklci-rasx200	-0.018538	0.0097664	-1.9	0.058*
rklci-rkospi200	0.0205448	0.0087754	2.34	0.019**
rklci-rnifty50	0.024697	0.0079728	3.1	0.002***
rklci-rtopix	0.034647	0.0082507	4.2	0.000***
rkospi200-rbist30	0.0072355	0.0110384	0.66	0.512
rkospi200-rdax30	0.0353438	0.0138452	2.55	0.011**

rkospi200-rsp500	-0.0073159	0.0176197	-0.42	0.678
rkospi200-rasx200	0.0255111	0.0177652	1.44	0.151
rkospi200-rklci	0.0431432	0.0258287	1.67	0.095*
rkospi200-rnifty50	0.0351605	0.0147451	2.38	0.017**
rkospi200-rtopix	0.0279566	0.0136128	2.05	0.040**
rnifty50-rbist30	0.0091137	0.0116409	0.78	0.434
rnifty50-rdax30	0.0013578	0.0137546	0.1	0.921
rnifty50-rsp500	0.0210894	0.0166109	1.27	0.204
rnifty50-rasx200	-0.0008766	0.0174084	-0.05	0.960
rnifty50-rklci	0.009859	0.0277186	0.36	0.722
rnifty50-rkospi200	0.0428021	0.0166086	2.58	0.010***
rnifty50-rtopix	-0.0120405	0.0138265	-0.87	0.384
rtopix-rbist30	0.006767	0.0119597	0.57	0.572
rtopix-rdax30	-0.0151036	0.0138099	-1.09	0.274
rtopix-rsp500	-0.0066939	0.0169659	-0.39	0.693
rtopix-rasx200	0.0012088	0.0178414	0.07	0.946
rtopix-rklci	0.1428775	0.028303	5.05	0.000***
rtopix-rkospi200	0.0533788	0.0172993	3.09	0.002***
rtopix-rnifty50	0.0117466	0.0148544	0.79	0.429

Not: Anlamlılık düzeyi %1 için ***, %5 için **, %10 için * konulmuştur.

Çizelge 4’de endeksler arasındaki DCC GARCH sonuçlarına yer verilmiştir. Her bir endeksin diğer endekslerle olan volatilité ilişkisi araştırılmış ve bazı endeksler arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Endeksler arasındaki volatilité ilişkisinin anlamlı olup olmadığına %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde olasılık değerlerine bakılarak karar verilmiş ve anlamlı volatilité ilişkisi olan endeksler koyu renkle işaretlenmiştir.

Çizelge 5. Getiri Serilerine İlişkin Dinamik Koşullu Korelasyon Sonuçları

Table 5. Dynamic Conditional Correlation Results for Return Series

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z İstatistiği	Olasılık
corr(rbist30,rdax30)	-0.0078175	0.0326918	-0.24	0.811
corr(rbist30,rsp500)	0.0841984	0.0368366	2.29	0.022**
corr(rbist30,rasx200)	0.026812	0.0179428	1.49	0.135
corr(rbist30,rklci)	-0.0157973	0.0177959	-0.89	0.375
corr(rbist30,rkospi200)	0.0005127	0.0181198	0.03	0.977
corr(rbist30,rnifty50)	0.0093777	0.017959	0.52	0.602
corr(rbist30,rtopix)	0.0127238	0.0183539	0.69	0.488
corr(rdax30,rsp500)	-0.0083879	0.0165568	-0.51	0.612
corr(rdax30,rasx200)	0.0029728	0.0163221	0.18	0.855
corr(rdax30,rklci)	0.0168374	0.0162504	1.04	0.300
corr(rdax30,rkospi200)	0.018735	0.0163156	1.15	0.251
corr(rdax30,rnifty50)	0.0227118	0.0161951	1.4	0.161
corr(rdax30,rtopix)	-0.0108855	0.0162986	-0.67	0.504
corr(rsp500,rasx200)	0.005414	0.0183539	0.29	0.768
corr(rsp500,rklci)	-0.0159448	0.0180805	-0.88	0.378
corr(rsp500,rkospi200)	0.0076185	0.0184358	0.41	0.679

corr(rsp500,rnifty50)	0.0340344	0.0180856	1.88	0.060*
corr(rsp500,rtpix)	0.009271	0.0182991	0.51	0.612
corr(rasx200,rklci)	0.017158	0.0183218	0.94	0.349
corr(rasx200,rkospi200)	0.0269032	0.0186821	1.44	0.150
corr(rasx200,rnifty50)	-0.0161334	0.018328	-0.88	0.379
corr(rasx200,rtpix)	0.0064777	0.0184645	0.35	0.726
corr(rklci,rkospi200)	0.0270631	0.0203183	1.33	0.183
corr(rklci,rnifty50)	0.0266744	0.0198055	1.35	0.178
corr(rklci,rtpix)	0.0804894	0.0199708	4.03	0.000***
corr(rkospi200,rnifty50)	0.0489909	0.0190783	2.57	0.010***
corr(rkospi200,rtpix)	0.0372131	0.0192968	1.93	0.054*
corr(rnifty50,rtpix)	0.0049983	0.0179763	0.28	0.781

Not: Anlamlılık düzeyi %1 için ***, %5 için **, %10 için * konulmuştur.

Çizelge 5'te endeksler arasındaki dinamik koşullu korelasyonlara yer verilmiştir. Her bir endeksin diğer endekslerle olan korelasyon ilişkisi araştırılmış ve bazı endeksler arasında korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir. Endeksler arasında korelasyon olup olmadığına %1, %5 ve %10 önem seviyelerinde olasılık değerlerine bakılarak karar verilmiş ve korelasyon ilişkisi olan endeksler koyu renkle işaretlenmiştir.

Çizelge 4 ve Çizelge 5'te getiri serileri arasındaki volatilité yayılımına ilişkin sonuçlara yer verilmiştir. Tablo 4 ve Tablo 5 birlikte değerlendirildiğinde, aralarında hem korelasyon ilişkisi olup hem de anlamlı volatilité ilişkisi olan endeksler şu şekilde özetlenebilir: BIST30 endeksi ile S&P500 endeksi, KLCI endeksi ile TOPIX endeksi, KOSPI200 endeksi ile NIFTY50 endeksi ve KOSPI200 endeksi ile TOPIX endeksi arasında karşılıklı ve pozitif yönlü volatilité yayılımı bulunmaktadır. NIFTY50 endeksinden S&P500 endeksine doğru tek taraflı ve pozitif yönlü volatilité yayılımı söz konusudur.

Sonuçlar net volatilité yayılımı vericisi veya alıcısı olmadığını göstermektedir. Sermaye piyasaları gelişmiş ülkelerin borsa endekslerinden gelişmekte olan ülkelerin borsa endekslerine doğru net volatilité yayılımı söz konusu olmadığı gibi tersi de söz konusu değildir. Ancak analiz sonuçları birbirine yakın coğrafyada bulunan ülkelerin (Malezya, Güney Kore, Hindistan, Japonya) borsa endeksleri arasında karşılıklı ve pozitif yönlü volatilité yayılımı olduğunu göstermektedir. Bu durumda, yakın coğrafyada yer alan ülkelerin borsa endekslerinin (KLCI, KOSPI200, NIFTY50, TOPIX) birinde meydana gelen volatilité artışının diğer ülkelerin borsa endekslerinde volatilité artışına neden olduğu söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, sermaye piyasaları gelişmiş ülkelerin (Amerika, Almanya ve Japonya) borsa endeksleri ile sermaye piyasaları gelişmekte olan ülkelerin (Türkiye, Avustralya, Malezya, Güney Kore ve Hindistan) borsa endeksleri arasındaki volatilité yayılımı araştırılmıştır. Çalışmada S&P500, DAX30, BIST30, ASX200, KLCI, KOSPI200, NIFTY50 ve TOPIX spot endekslerinin 01.01.2006 – 25.06.2021 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları kullanılmıştır. Özellikle bu endekslerin seçiminde, bu endekslerin vadeli işlemlere (futures) konu

olması dikkate alınmıştır. Bunun nedeni, endeks vadeli işlemlerin gelecekteki fiyat belirsizliğini ve değişkenliğini azaltmayı veya kontrol altına almayı amaçlamasıdır. Diğer bir ifadeyle endeks vadeli işlemler, spot endekslerin volatilitésini azaltmayı amaçlamaktadır.

Her bir endeks getiri serileri hesaplanmıştır. Getiri serilerinin volatilitelerinin yüksek ve serilerde volatilité kümelenmesi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca volatilitenin boyutuna bakıldığında 2008 ve 2020 yıllarında getiri serilerinin volatilitesi çok yükselmiştir. Bunun nedeni 2008 yılındaki mortgage krizi ve 2020 yılındaki Covid-19 pandemisi ile açıklanabilir. Diğer taraftan getiri serilerinde ARCH etkisinin yani koşullu değişen varyansın olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmada endeksler arasındaki volatilité yayılımını analiz etmek için, çok büyük korelasyon matrislerini tahmin etme avantajına sahip olmasından dolayı, Dinamik Koşullu Korelasyon GARCH (DCC GARCH) yöntemi kullanılmıştır.

Endeksler arasında hem korelasyon ilişkisi hem de volatilité ilişkisi araştırılmıştır. Aralarında hem korelasyon ilişkisi olup hem de anlamlı volatilité ilişkisi olan endeksler tespit edilmiştir. BIST30 endeksi ile S&P500 endeksi, KLCI endeksi ile TOPIX endeksi, KOSPI200 endeksi ile NIFTY50 endeksi ve KOSPI200 endeksi ile TOPIX endeksi arasında karşılıklı ve pozitif yönlü volatilité yayılımı bulunmaktadır. NIFTY50 endeksinden S&P500 endeksine doğru tek taraflı ve pozitif yönlü volatilité yayılımı söz konusudur.

Sonuçlar net volatilité yayılımı vericisi veya alıcısı olmadığını göstermektedir. Sermaye piyasaları gelişmiş ülkelerin borsa endekslerinden gelişmekte olan ülkelerin borsa endekslerine doğru net volatilité yayılımı söz konusu olmadığı gibi tersi de söz konusu değildir. Ancak analiz sonuçları birbirine yakın coğrafyada bulunan ülkelerin (Malezya, Güney Kore, Hindistan, Japonya) borsa endeksleri arasında karşılıklı ve pozitif yönlü volatilité yayılımı olduğunu göstermektedir. Bu durumda, yakın coğrafyada yer alan ülkelerin borsa endekslerinin (KLCI, KOSPI200, NIFTY50, TOPIX) birinde meydana gelen volatilité artışının diğer ülkelerin borsa endekslerinde volatilité artışına neden olduğu söylenebilir.

Elde edilen sonuçlar, Mishra vd. (2022)'nin yapmış olduğu çalışmayla benzerlik göstermektedir. Gelişmiş ülke piyasalarından gelişmekte olan ülke piyasalarına volatilité

yayılımının olmadığı, yakın coğrafyada yer alan ülkelerin piyasaları arasında volatilité aktarımı olduğu sonucuyla örtüşmektedir. Ayrıca sonuçlar, Jebran & Iqbal (2016)'ın yakın coğrafyada yer alan ülkelerin piyasaları arasında çift yönlü volatilité yayılımının olduğu çalışmasıyla benzerlik göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, farklı gelişmişlik düzeyine sahip piyasalar arasında volatilité yayılımından ziyade yakın coğrafyada bulunan ülkelerin piyasaları arasında volatilité yayılımı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yatırımcıların risklerden korunmak için bölgesel düzeydeki sosyo-ekonomik gelişmeleri dikkate almaları önem taşımaktadır. Gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin piyasaları arasında ve yakın coğrafyada yer alan ülkelerin piyasaları arasında volatilité yayılımı olup olmadığı, gelecekte daha fazla sayıda borsa endeksi kullanılarak araştırılması tavsiye niteliğindedir.

Kaynaklar

- Al-Hajieh, H. (2023). Predictive directional measurement volatility spillovers between the US and selected Asian Pacific countries. *Cogent Economics & Finance*, 11: 1-38.
- Büberkökü, Ö., Kızıldere, C. & Yiğenoğlu, K. (2021). BRICS ülkeleri ile TÜRKİYE hisse senedi piyasaları arasındaki volatilité yayılımının incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11): 101-117.
- Chirilă, V. & Chirilă, C. (2022). Volatility spillover between Germany, France, and CEE stock markets. *Journal of Business Economics and Management*, 23(6): 1280-1298.
- Choi, S.Y. (2022). Volatility spillovers among Northeast Asia and the US: Evidence from the global financial crisis and the COVID-19 pandemic. *Economic Analysis and Policy*, 73: 179-193.
- Demirel, E. (2023). BİST 100 ve seçilmiş ülke endeksleri arasındaki volatilité yayılım etkisi: Diyagonal VEC-GARCH modeli. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 7 (1): 104-117.
- Doğru, E. & Medetoğlu, B. (2023). BIST banka endeksi (XBANK) ile gelişmiş ülke bankacılık endeksleri arasındaki volatilité etkileşiminin DCC-GARCH modeli ile analizi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1): 75-90.
- Engle, R. (2002). Dynamic Conditional Correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business & Economic Statistics*, 20 (3): 339-350.
- İmre, S. (2021). Analysis of volatility spillover between Turkey exchange and developed and developing country exchanges. *Eurasian Econometrics, Statistics & Empirical Economics Journal*. 19: 52-66.
- Jebran, K. & Iqbal, A. (2016). Examining volatility spillover between Asian countries' stock markets. *China Finance and Economic Review*, 4 (6): 1-13.
- Mishra, A.K., Agrawal, S. & Patwa, J.A. (2022). Return and volatility spillover between India and leading Asian and global equity markets: an empirical analysis. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 27 (54): 294-312.
- Polat, M. & Kılıç, E. (2022). BRICS ve MIST ülkelerinin borsalar arası getiri ve volatilité etkileşimi. *Yönetim Ve Ekonomi*, 29 (4): 723-739.
- Şencan, İ. (2022). CIVETS borsa endekslerinin dinamik etkileşimi. *ECONDER International Academic Journal*, 6 (1): 1-18.
- Şenol, Z. & Karaca, C. (2022). Covid-19 sürecinde borsalararası volatilité yayımları: kırılmalı beşli ve gelişmiş ülke piyasaları örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18 (2): 449-469.
- Vuong, G.T.H., Nguyen, M.H. & Huynh, A.N.Q. (2022). Volatility spillovers from the Chinese stock market to the U.S. stock market: The role of the COVID-19 pandemic. *The Journal of Economic Asymmetries* 26: 1-14.
- Yağcılar, G.G. (2021). Borsa İstanbul'un bölgesel piyasalar ile entegrasyonu: dinamik koşullu korelasyonlar ve yayılım endeksinden kanıtlar. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 12(3): 941-960.
- Zhong, Y. & Liu, J. (2021). Correlations and volatility spillovers between China and Southeast Asian stock markets. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 81: 57-69.

The Impact of the COVID Pandemic on Foreign Housing Investment in Turkey: A Comparative Application of Propensity Score Matching and Regression Method

Emre Çifci^{1,a,*}, Erkan Oktay^{2,b}, Eren Çifci^{3,c}

¹ Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Erzurum, Türkiye

² Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, Türkiye

³ Austin Peay State University, Accounting, Finance, & Economics, United States

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 01/06/2024

Accepted : 23/08/2024

Keywords:

House Sales to Foreigners
COVID
Propensity Score Matching
Regression Analysis

ABSTRACT

The main objective of this study is to analyse how the COVID pandemic has affected foreign housing investments in Turkey using up-to-date statistical methods. For this purpose, propensity score matching and regression analyses were conducted using province-based data obtained from the Turkish Statistical Institute. According to the results of propensity score matching (kernel matching and radius matching in which all provinces are included in the model) and regression analysis, significant findings were obtained indicating that there was a decline in foreign housing investments in Turkey during the COVID pandemic. However, according to the findings obtained with the one-to-one matching and radius matching methods restricted only to provinces where sales to foreigners were made, the statistically significant negative effect has disappeared. This shows that: Using only the results obtained by least squares regression analysis or propensity score matching, which is not applied in detail, may lead to erroneous predictions.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 147-155, 2024

COVID Pandemisinin Türkiye’de Yabancı Konut Yatırımları Üzerindeki Etkisi: Eğilim Skoru Eşleştirmesi ve Regresyon Yöntemi ile Karşılaştırılmalı Bir Uygulama

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 01/06/2024

Kabul : 23/08/2024

Anahtar Kelimeler:

Türkiye yabancı konut satışları
COVID
Eğilim Skoru Eşleştirmesi
Regresyon Analizi

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, COVID pandemisinin Türkiye’deki yabancı konut yatırımlarını nasıl etkilediğini güncel istatistiksel yöntemlerle analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda, Türkiye İstatistik Kurumu’ndan il bazında elde edilen veriler kullanılarak eğilim skoru eşleştirmesi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Eğilim skoru eşleştirmesi (kernel eşleştirmesi ve tüm illerin modele dâhil edildiği radius eşleştirmesi) ve regresyon analizi sonuçlarına göre, COVID pandemisi döneminde Türkiye’de yabancı konut yatırımlarında düşüşler olduğuna dair anlamlı bulgular elde edilmiştir. Ancak birebir eşleştirme ve yalnızca yabancılara satış yapılan illerle sınırlandırılmış radius eşleştirme yöntemleriyle elde edilen bulgulara göre, istatistiksel olarak anlamlı negatif etkinin ortadan kalktığı görülmektedir. Bu da şunu göstermektedir: Sadece en küçük kareler yöntemi regresyon analizi veya detaylı uygulanmayan eğilim skoru eşleştirmesi ile elde edilen sonuçların kullanılması, hatalı öngörüler yapılmasına yol açabilmektedir.

^a emrecifci7589@gmail.com
^c cifcieren@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0001-8346-0843> | ^b erkanoktay@atauni.edu.tr
^c <https://orcid.org/0000-0002-8667-8933>

^b <https://orcid.org/0000-0002-1739-3184>

Giriş

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki ticaret hacmi gün geçtikçe artmakta ve sınırlar ortadan kalkmaktadır. Neredeyse bütün ülkeler, komşu ülkelerle veya diğer ülkelerle ticaret hacmini artırmak ve yabancı ülkelerin yatırımlarından pay almak istemektedirler (Çifci, 2018: 1-10). Türkiye'nin jeopolitik konumu, kültürel ve sosyal yapısı yabancı yatırımlar için bir cazibe merkezi konumundadır. Türkiye'nin sahip olduğu bu avantajlardan yararlanmak isteyen yatırımcılar, özellikle son yıllarda Türkiye emlak sektörüne ilgilerini artırmış ve bu sektörde ciddi miktarda konut satın alımı yapmışlardır. Emlak sektörü, insanın doğal hakkı olan barınma ihtiyacını sağlayan, çok sayıda sektörü doğrudan ve dolaylı olarak etkileyen önemli bir sektördür (Yanar ve Demir, 2022: 295:300). Yalnız yakın dönemde, bir küresel sağlık krizi olan COVID pandemisi birçok sektörü etkilediği gibi emlak sektörünü de önemli ölçüde etkilemiştir (Majumder ve Biswas, 2022: 413-427). Bu durum göz önüne alınarak bu çalışmada, COVID pandemisi'nin döneminde Türkiye'de yabancı konut yatırımlarının nasıl etkilendiği incelenmiştir.

COVID pandemisi'nin yabancı konut yatırımları üzerindeki etkisini doğru tahmin etmek için en küçük kareler regresyon tekniği yeterli olmayabilir. En küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen regresyon analizinin varsayımları; çoklu doğrusal bağlantı yoktur, sabit varyans gibi varsayımlara dayanmaktadır. Ancak eğilim skoru eşleştirme tekniği, bu tür katı varsayımlara dayanmadan nedensel etkilerin tahmin edilmesini sağlar ve bu da sonuçları daha güvenilir kılar (Black, 2015). Bu yüzden çalışmamızda hem klasik en küçük kareler varsayımlarına dayanan regresyon analizi tekniği hem de bu varsayımlara dayanmadan istatistiksel analizler yapılabilecek eğilim skoru eşleştirme tekniği kullanılmıştır.

Eğilim skoru eşleştirmesi, sistematik hatayı azaltmak ve kesinliği artırmak amacıyla 1983 yılında Rosenbaum ve Rubin tarafından mevcut yöntemlere alternatif olarak geliştirilmiştir (Rosenbaum ve Rubin, 1983: 41-72). Eğilim skoru yöntemleri, her bir uygulama grubu-karşılaştırma grubu kombinasyonu için ayrı bir eğilim skoru tahmin edilmesini gerektirir (Dehejia, 2005: 355-364). Bilimsel çalışmaların değerlendirme yönteminin inandırıcılığı, araştırma yapılacak, programın belirlenmesi ve uygulamasının altında yatan sosyo-ekonomik modelin doğruluğuna ve mevcut verilerin miktarına önemli ölçüde bağlıdır. Her durumda eğilim skoru yöntemiyle, diğer yöntemler gibi etkili tahminler yapılabilir (Nssah, 2006: 2).

Bu çalışma, akademik araştırmalara iki farklı şekilde katkı sağlamayı hedeflemektedir: İlk olarak, sınırlı araştırmaların olduğu COVID pandemisi ve Türkiye emlak sektörü literatürünü geliştirmek. İkinci olarak, Türkiye'de istatistiksel araştırmalarda sınırlı olarak kullanılan eğilim skoru eşleştirme tekniğini tanıtmak ve detaylı bir şekilde uygulamaktır.

Literatür

Senn ve ark. (2007) yaptıkları çalışmada, lineer regresyon tekniği ile eğilim skoru tekniğini karşılaştırarak yeterliliklerini tartışmışlardır. Uygulama, tahmin edicileri tarafsızlık ve etkinlik açısından incelemiştir. Gerçek verilerle yapılan bir uygulama üzerinde bu durum

gösterilmiş ve bir dizi temel doğrusal model için tahmin edicilerin özellikleri değerlendirilmiştir. Belirli durumlarda, eğilim skoru tahmincisinin doğrusal modelden daha fazla ortak değişken üzerine inşa edilmiş olsa bile, tam doğrusal modelle elde edilen bulgularla uyumlu olduğu belirtilmiştir (Senn ve ark., 2007).

Ouaida ve El Hajjar (2012) çalışmalarında eğilim skoru eşleştirme metodunu kullanarak Fransa'daki mikro firmalarda e-ticaret kullanımı ile üretkenlik arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eğilim skoru eşleştirmesini kullanmanın temel amacı, e-satış yapan mikro firmalar ile e-satış yapmayan mikro firmalar arasındaki verimliliği değerlendirmektir. Araştırma sonuçları, e-satış yapan mikro firmaların 2012'de daha üretken olduklarını ve daha yüksek ciroya sahip olduklarını göstermektedir (Ouaida ve El Hajjar, 2018).

Del ve ark. (2020), COVID-19'un konut fiyatları üzerindeki kısa ve orta vadeli etkilerini değerlendiren bir gayrimenkul fiyatlandırma modeli geliştirmişlerdir. Ampirik bulgulara göre, konut fiyatlarında kısa vadede %4,16, orta vadede (2020 sonu – 2021 başı) %6,49 oranında düşüş olduğu yönünde bilgiler elde edilmiştir (Del ve ark., 2020: 144).

De ve ark. 2021'de resmi kaynaklardan yola çıkılarak, emlak piyasasının ve özellikle Napoli metropol bölgesinin 2009-2020 yılları arasındaki eğilimleri analiz edilmiştir. Sonrasında, COVID-19'un emlak piyasası üzerindeki etkilerini araştırmak amacıyla hem toplumu hem de bölgede faaliyet gösteren emlakçıları kapsayan iki anket gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, COVID-19'un bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar nedeniyle Napoli metropoliten bölgesindeki konut talebinde yapısal değişiklikler olduğunu vurgulamaktadır (De ve ark., 2021: 23).

Yerel ekonomi, ticari gayrimenkul (CRE) performansının önemli bir belirleyicisi olmalıdır. Bu çalışma, bir metropol bölgenin ekonomik koşullarının bölgedeki CRE performansını nasıl etkilediğini ampirik olarak incelemektedir. Sonuç olarak, regresyon analizi ile eğilim skoru eşleştirme analizinde elde edilen sonuçlar büyük ölçüde tutarlıdır ve yerel ekonominin ticari gayrimenkul sektörü üzerinde önemli etkileri olduğuna dair bulgular elde edilmiştir (Feng, 2022: 361-383).

Majumder ve Biswas (2022) yaptıkları çalışma ile COVID pandemisinin konut sektörü üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Gayrimenkul sektörü; işgücü piyasası, şirket likiditesi, malzeme tedariki, proje teslimi ve temel maliyet bileşenleri gibi konularda olumsuz şekilde etkilenmiştir. Yeterli sayıda vasıflı işçi ve personel bulunamaması nedeniyle planlanan çalışmalar gerçekleştirilememiştir. Gayrimenkul sektörü emek yoğun bir sektör olduğu için çalışanların verimliliğinin artırılması, rekabet gücünün artırılmasına katkı sağlayacağı belirtilmiştir (Majumder ve Biswas, 2022: 413-427).

Atay (2022) yaptığı çalışmada, konut sektörü ve COVID-19 arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analize konu olan konut sektörü ölçütü olarak konut kredileri kullanılmış, COVID-19 yerine ise ölüm sayısı, vaka sayısı ve konut kredilerine etkisi olacağı düşünülen döviz kuru kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Elde edilen

bulgulara göre, eşbütünleşme testinde Türkiye'de konut sektörü ile pandemi değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Atay, 2022).

Aslan (2023) yaptığı çalışmada, 2014-2022 yılları arasındaki bir dizi nicel veri kullanarak yabancıların mülk edinmelerinin ardındaki nedenleri ve bunların yerel konut piyasaları üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Bu çalışmada, yabancı yatırımcıların getireceği sermayenin, yerelde yaşayan düşük ve orta gelirli insanların uygun fiyatlı, kaliteli konut sahibi olabilmeleri için destek olarak kullanılması önerilmektedir (Aslan, 2023: 613-616).

Gönen (2021) yaptığı çalışma ile COVID pandemisi sonrasında uygulanan kısıtlamaların konut tercihlerine etkisinin olup olmadığını araştırmıştır. Google Trend verilerinden ve Uşak Belediyesi İmar Müdürlüğü'nden elde edilen verilerden yararlanarak müstakil evlere talep olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, insanların ev ararken sıklıkla faydalandığı internette, Google Trends verileri analiz edilmiş ve pandemi sonrası insanların aramaları dikkate alınarak bahçeli müstakil evlere olan talebin arttığı belirtilmiştir (Gönen, 2021: 25-33).

Veri

Çalışmamızda TÜİK'ten (İstatistikler-E Hizmetler- İl Göstergeleri) elde edilen veriler¹ kullanılmıştır. Ham veriler EXCEL dosyası olarak TÜİK'ten alınarak düzenlenmiş olup sonrasında SAS programı yardımıyla işlenerek istatistiksel analizler için elverişli duruma getirilmiştir. Kullanılan veriler 2013-2023 yılları arasında Türkiye'deki 81 ilin il bazında ekonomi, nüfus, sağlık ve eğitim verilerini kapsamaktadır. Toplamda 891 birimlik örnekleme ulaşılmıştır. Ancak Çizelge 1'de görüldüğü gibi veri eksikliğinden dolayı bazı verilerde örneklem sayısı 664'e kadar düşmektedir. Çizelge 1'de belirtilen veriler, yabancılara il bazında yapılan konut satışları hariç, TÜİK'in resmi internet sitesinden alınmıştır. Ancak il bazında yabancılara yapılan konut satışları TÜİK'ten bilgi talebiyle elde edilmiştir².

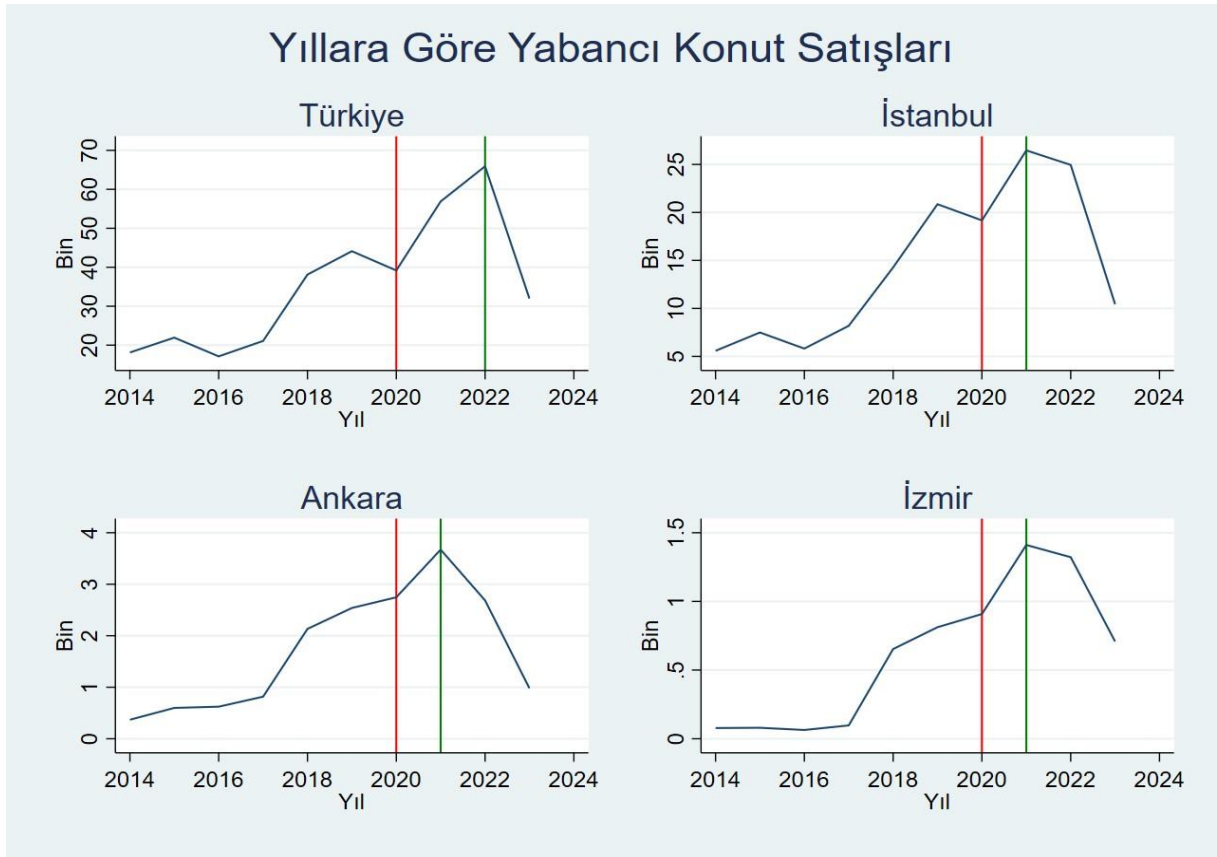
Çizelge 1. Verilerin İstatistiksel Gösterimi

Table 1. Descriptive Statistics

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Değişkenler	ÖrnkSay	Ortalama	Medyan	StdDag	Min	Maks
Yabancı konut satışları	891	411.1	0	2,065	0	26,469
COVID dönemi	891	0.364	0	0.481	0	1
GSYH -Milyar TL	810	58.50	16.04	219.2	1.190	4,564
İhracat –mil(\$)	890	2,238	213.0	10,356	0.00600	117,100
İthalat-mil (\$)	888	2,765	103.8	15,413	0.00400	188,070
Nüfus-bin	891	1,008	530.4	1,820	75.62	15,908
Nüfus yoğunluğu	883	130.0	62.94	324.9	11.06	3,062
Net Göç	886	-0.497	-0.175	16.35	-119.0	138.5
Girişimcilik sayısı – bin	810	47.60	20.62	109.5	2.703	1,145
Kullanılan daire sayısı	830	8,882	3,896	17,421	9	162,714
Kişi başı elektrik tük. KWh	664	2,766	2,418	1,738	2	11,004
Kişi başı hekim sayısı-bin	729	1.557	2	0.591	1	4
Kişi Başı hastn ytk sy-yüz	729	275.9	261	84.98	119	655
OkuyazBilenOran	891	96.06	96.48	2.039	89.53	99.07

¹ <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> adresinden alınmıştır.

² <https://ty.tuik.gov.tr/Home/Index> adresinden başvuru yapılarak, elde edilmiştir.

Şekil 1. Türkiye ve Seçilmiş Üç Büyük İlde Yabancılara Yapılan Konut Satışı 2013-2023

Figure 1. Foreigns Condos Sales in Turkey and 3 Big Cities from 2013-2023

Çizelge 1’de belirtilen COVID dönemi değişkeni 1 ve 0 değerlerini almaktadır. 1 değeri 2020 yılı ve sonrasını kapsarken, 0 değeri 2020 yılı öncesi dönemi kapsamaktadır. COVID pandemisine ek olarak, yabancı konut satışlarını etkileme potansiyeline sahip Çizelge 1’deki ekonomi, nüfus, turizm ve sağlık verileri tahminlerin doğruluk oranını artırmak için analizlere dâhil edilmiştir. Yabancı konut satışları değişkenine ait ortalama, medyan, minimum ve maksimum değerler sırasıyla 395.4, 0, ve 26,461’dir. Aynı şekilde diğer değişkenler de Çizelge 1’den yararlanarak incelenebilir.

Şekil 1. incelendiğinde Türkiye’de pandemi döneminde yabancılara yapılan konut satışlarında Türkiye genelinde bir düşüş olduğu görülmektedir. İstanbul ili incelendiğinde pandemi döneminde (2020 yılında) düşüş olduğu anlaşılmaktadır. Yine yukarıda İzmir ve Ankara illeri incelendiğinde, her iki ilde yabancılara yapılan konut satışlarının artış hızında bir düşüş olduğu gözlenmektedir.

Yöntem ve Analizler

Analizlere ilk olarak çoklu lineer regresyon yöntemi ile başlanmıştır. Daha sonra eğilim skoru eşleştirme teknikleri kullanılmıştır. TÜİK’ten elde edilen veriler, Excel, SAS programları kullanılarak STATA programına aktarılmıştır. Devamında verilerin işlenmesi, Çizelgelerin oluşturulması, eğilim skoru eşleştirmeleri ve regresyon analizleri için STATA paket programından yararlanılmıştır. Çalışmada önce veriler en küçük kareler yöntemiyle regresyon analizi ile tahmin edilmiş,

sonrasında ise eğilim skoru eşleştirmesi teknikleriyle istatistiksel analizler yapılmıştır.

Regresyon Analizleri

Regresyon Analizi, ekonometri çalışmalarında en çok kullanılan araçlardan biridir. Regresyon analizi, bağımlı veya açıklanan değişken Y ile bağımsız veya açıklayıcı değişken X (ya da X’ler) arasındaki ilgiyi tanımlama ve bu ilginin derecesini açıklama ile ilgilidir (Tarı, 2015:15).

Uygulamada genellikle farklı değişkenler arasında bir ilişkinin bulunduğu görülür. Bu ilişkinin fonksiyonel olarak gösterilmesi regresyon teorisinin konusudur. Regresyonda, bir veya daha fazla bağımsız değişkenle bir bağımlı değişken açıklanmaya çalışılır (Oktay ve Başar, 2018:73).

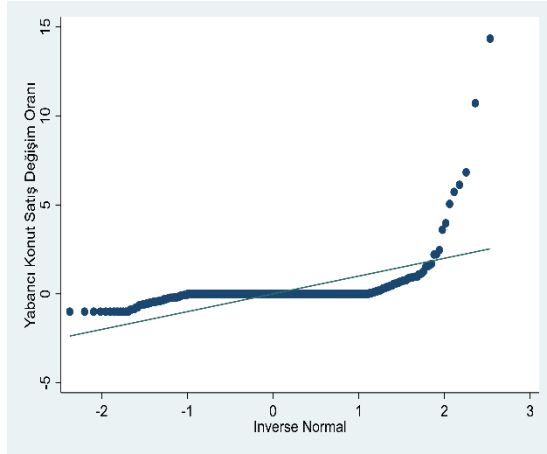
Günümüzde en küçük kareler yönteminin bütün varsayımları test edilememektedir. Çalışmamızda test edilen varsayımlara yer verilmiştir. Bunlar sırasıyla normal dağılım, hata terimlerinin varyansının değişmediği sabit varyans ve hata terimleri arasında bir ilişki olmadığı varsayımdan sapma olan otokorelasyondur (Tarı, 2015:157).

En küçük kareler yöntemine dayalı olarak yapılan regresyon analizinin yukarıda belirtildiği dezavantajı belirtilen varsayımların çoğunun günümüzde test edilmemesi, test edilen varsayımların test edildikten sonra varsayımların sağlanmaması durumunda karşılaşılan zorluklardır.

Çizelge 2. Normal Dağılım Testi (Shapiro-Francia W' Testi)/
Table 2. Normal Distribution Test

Panel A: Shapiro–Francia W' test for normal data					
	örnek say	W'	V'	z	Prob>z
YabKontSatDeğOranı	861	0.32018	398.006	13.595	0.00001
Panel B: Shapiro–Wilk W test for normal data					
	örnek say	W	V	z	Prob>z
YabKontSatDeğOranı	861	0.32376	372.178	14.569	0.00000

Not: Shapiro–Francia W' test for normal dağılım; Shapiro–Wilk W test for normal dağılım testi rapor edilmiştir.

Şekil 2. Stata Pnorm Koduyla Standartlaştırılmış Normal Dağılım Gösterimi
Figure 2. Standardised Normal Distribution with Pnorm Code

Çizelge 2 Shapiro–Francia W' ve Shapiro–Wilk W' testleri kullanılarak, değişim oranının değişkeninin normal dağılımı test edilmektedir. Testlerin “p” değerine baktığımızda, bu değer 0,01 (1%) oranından daha küçük olduğunu görmekteyiz. Bu da değişim oranı değişkeninin normal dağılmadığını göstermektedir.

Normal dağılmayan değişkenin normal dağılıma daha yaklaşması için Şekil 2’de yabancı konut satışları değişkeninin yıllara göre değişim oranına pnorm kodu uygulanarak normal dağılıma daha da yaklaştırılmıştır.

Çizelge 3: Değişen Varyans Testi
Table 3: Breusch–Pagan/Cook–Weisber test for heteroskedasticity

chi2(1)	1734.93
Prob > chi2	0.0000
H0: Constant variance	

Breusch–Pagan/Cook–Weisber testi kullanılarak modelimizin sabit varyanslı olup olmadığı test edilmiştir. Testin “p” değerlerine baktığımızda, bu değer 0,01 (1%) oranından daha küçük olduğunu görmekteyiz. Bu durumdan sabit varyanslı olmadığı anlaşılmaktadır.

Modellerimiz varyans sabit olmadığından, Stata programında kullanılan “vce (robust)” yani robustlaştırılmış standart hata modellere eklenmiştir. Robust tahmin ediciler, verilerin güvenli ve homojen dağılmaması durumunda güvenli sonuçlar elde etmek ve sapan değerlerin etkisini azaltmak amacıyla başvurulur (Koç ve Akdeniz, 2008:1).

Bazı ekonometrisyenlere göre, parametre tahminlerini önemli ölçüde etkileyen güçlü bir çoklu doğrusal bağlantı yoksa, doğrusal bağlantı önemsiz değişkenleri etkiliyorsa ve tahmin edilen model öngörü amacıyla kullanılacaksa, çoklu bağlantıyı düzeltmeye gerek yoktur (Tarı, 215:163).

Regresyon modeli:

$$YabKonSatDeğOranı_{it} = B_0 + B_1 * COVIDDönemi + B_2 * X + \varepsilon_{it}$$

Modeldeki ε_{it} hata terimi, ve i: İl anlamına t: Yıl anlamına gelmektedir.

Çizelge 4. En Küçük Kareler Yöntemi ile Tahmin edilen Regresyon Analizi Sonuçları
Table 4. Estimation Results from Ordinary Least Squares

	(1) YabKontSatDeğOranı	(2) YabKontSatDeğOranı	(3) YabKontSatDeğOranı	(4) YabKontDeğOranı
COVID dönemi	-0.155*** (0.046)	-0.156** (0.068)	-0.530*** (0.153)	-0.545** (0.262)
GSYH -milyar TL		0.006*** (0.002)		0.006*** (0.002)
İhracat –bin(\$)		-0.000 (0.000)		-0.000 (0.000)
İthalat-bin (\$)		-0.000 (0.000)		-0.000 (0.000)
Nüfus		-0.000 (0.000)		-0.000 (0.001)
Nüfus yoğunluğu		0.002* (0.001)		0.003 (0.002)
Net göç		0.000 (0.001)		-0.002 (0.013)
Girsimci sayısı		-0.00001** (0.000)		-0.000 (0.000)
Ruh Ver Daire Sy		0.0001*** (0.000)		0.0001* (0.000)
Kişi başı elekt tüketimi		0.000 (0.000)		0.000 (0.000)
Kişi başı hekim sy-bin		0.044 (0.131)		0.075 (0.385)
Kişi başı htntyksy.yzbn		-0.000 (0.001)		0.000 (0.002)
Okur Yazar Bilen Or.		0.003 (0.021)		-0.081 (0.117)
Sabit parametre	0.135*** (0.034)	0.677 (1.018)	0.471*** (0.115)	1.708 (2.583)
Örneklem sayısı	861	579	256	174
R-Kare	0.009	0.032	0.031	0.102
Tüm Bağımsız Değişkenler	HAYIR	EVET	HAYIR	EVET

Not: Bu Çizelge en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilen sonuçları rapor etmektedir. Çizelgedeki model 1 bütün illeri modele dâhil edip analiz yapılmaktadır. Model 2’de bütün bağımsız değişkenler modele eklemiştir. Model 3 ve 4’de ise önceki iki model sadece yabancı konut satışlarını yapılan iller verisine uygulanmıştır. *, **, ve *** sırasıyla 10%, 5%, ve 1% istatistiksel anlamlılık oranlarını belirtiyorlar.

Çoklu lineer regresyon analizi kullanılarak elde edilen sonuçlar Çizelge 2’de gösterilmiştir. Çizelge 2’deki Model 1’de tüm iller modele dâhil edilmiştir. Model 2’de önceki modele ek olarak, tüm bağımsız değişkenler modele eklenmiştir. Model 3 ve 4’te ise önceki iki model tekrarlanmış ve COVID öncesi ve sonrası dönemde hiç yabancı konut satışı yapılmayan iller analizlerden çıkarılmıştır. Bu kısıtlamanın nedeni, verilerimizi incelediğimizde, 26 ilde (Bu da tüm illerin %32.09’una denk gelmektedir) belirtilen yıllar arasında hiç konut satışı yapılmamıştır. Dolayısıyla, bu iller ortalama etkiyi etkileme olasılığı olduğundan, Model 3 ve 4’te bu iller dâhil edilmemiştir. Sonuçlara bakıldığında, örneğin Model 1’de, COVID döneminde yabancı konut satışlarında 0.153 (%15.3) oranında bir azalış olmuştur. Bu azalış istatistiksel olarak %1 oranında anlamlıdır. Yine Model 2 ve Model 4’te tüm bağımsız değişkenler modele eklendiğinde istatistiksel olarak anlamlılık azalsa da, bu anlamlılık etkisini korumuştur. Bu etkiyi daha iyi ölçebilmek için,

sonraki kısımda eğilim skoru eşleştirme yöntemi uygulanmıştır.

Eğilim Skoru Eşleştirmesi

Eğilim skoru eşleştirmesi, deneğin gözlemlenen temel değişkenleri göz önüne alındığında bir kişinin uygulama grubuna dâhil olma olasılığının bir tahmini olarak tanımlanmıştır (Rosenbaum ve Rubin, 1983: 41-55). Eğilim skoru eşleştirmesi, ortak değişkenleri dengeleyerek yapılan uygulamanın etkisinin tahminin edilmesini sağlar. Eğilim skoru yaklaşımı 1983 yılında Rubin ve Rosenbaum tarafından geliştirilmiştir. Bu teknik, tıp, işletme ve eğitim gibi alanlarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Li, 2013: 188-226). Eğilim skoru, gözlemlenen temel ortak değişkenler kullanılarak hesaplandığından, benzer eğilim skoruna sahip veriler karşılaştırılabilir (Morgan, 2018:404-406).

Eğilim skoru eşleştirmesi üç ana yönetimi uygulanmıştır. Belirtilen çalışmalardan yola çıkarak (Alberto ve Imbens, 2016; Cifci, 2022; Cifci, Tidwell,

Mortal, ve Gupta, 2022), eğilim skoru analizi şu şekilde gösterilebilir:

$$p(X) = Y(1) - Y(0)$$

$$p(X) = \Pr[(K = 1|X) - (K = 0)|X = 0]$$

$$p(X) = (\Pr[(K = 1|X) - (K = 0)|X])$$

Yukarıdaki denklemde K değişkeni 1 ve 0 değerini almaktadır. 1 değeri uygulama grubunu (COVID dönemi) belirtmektedir; 0 değeri ise kontrol grubunu (COVID öncesi dönem) belirtmektedir. X ise ortak değişkenler vektörüdür. $p(X)$ uygulama ve kontrol grubunun arasındaki benzerliği bağımsız değişkenleri göz önüne alarak test etmektedir. Bizim çalışmamızda uygulama grubu COVID dönemi, kontrol grubu ise COVID dönemi öncesi yabancı konut satışları anlamına gelmektedir. Buradan yola çıkarak, eğilim skoru kullanarak, analizlerimizde COVID dönemi ve öncesi yabancı konut satışlarının benzerlik oranını tüm bağımsız faktörleri göz önüne alarak tahmin etmekteyiz.

Çizelge 5. Eğilim Skoru Eşleştirme Yöntemi Analizi Sonuçları

Çizelge 5. Results from Propensity Score Matching

	(1)	(2)
	YabKontSatDeğOranı	YabKontSatDeğOranı
Panel A: Radius Eşleştirmesi		
COVID dönemi	-0.059*** (0.022)	-0.166 (0.113)
Örneklem sayısı	567	126
Tüm Bağımsız Değişkenler	EVET	EVET
Panel B: Kernel Eşleştirmesi		
COVID dönemi	-0.073*** (0.022)	-0.204* (0.109)
Örneklem sayısı	562	136
Tüm Bağımsız Değişkenler	EVET	EVET
Panel C: Bire-Bir Eşleştirmesi		
COVID dönemi	-0.015 (0.031)	-0.028 (0.104)
Örneklem sayısı	276	82
Tüm Bağımsız Değişkenler	EVET	EVET

Not: Bu Çizelge eşleştirme yöntemi rapor etmektedir. Panel A radius yöntemi; Panel B Kernel yöntemi; ve Panel C Birebir eşleştirme yapılarak elde edilen sonuçları

sunmaktadır. Standard hatalar parantez içerisinde sunulmuş. *, **, ve *** sırasıyla 10%, 5%, ve 1% istatistiksel anlamlılık oranlarını belirtiyorlar. Model 1: bütün illeri içeriyor. Model 2: sadece yabancı illeri yapıldığı detayı analiz kullanarak tahmin ediyor. Her iki modelde tüm bağımsız değişkenler modele dâhil edilmiştir.

Eğilim skoru eşleştirmesi üç ana yönetimi kullanılarak uygulanabilir. Bu yöntemler: Radius eşleştirmesi, Kernel eşleştirmesi ve birebir eşleştirmedir. Eşleştirme yöntemi ile elde edilen sonuçlar Çizelge 5'te gösterilmiştir. Çizelge 5'teki Panel A'da Radius eşleştirmesi sonuçları; Panel B'de Kernel eşleştirmesi sonuçları; Panel C'de ise birebir eşleştirme sonuçları gösterilmiştir. Çizelge 5'teki Model 1'de bütün iller modele dâhil edilip analiz yapılmıştır. Model 2'de regresyon analizine uyumlu olarak COVID dönemi ve öncesi hiç yabancı konut satışı yapılmayan iller analizlere dâhil edilmemiştir.

Radius eşleştirmesi sonuçlarına bakıldığında örneğin Model 1'e göre COVID döneminde yabancı konut satışlarında %6 azalış olmuştur. Bu azalış %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Model 2'ye göre COVID döneminde yabancı konut satışlarında %16 azalma olmuş ve bu azalma istatistiksel olarak anlamlı değildir. Kernel eşleştirmesi sonuçlarına bakıldığında Model 1'e göre COVID döneminde yabancı konut satışlarında %73 azalış olmuştur. Bu azalış %1 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Model 2'ye göre COVID döneminde yabancı konut satışlarında %20 azalma olmuştur. Bu azalış %10 önem düzeyinde anlamlıdır. Elde edilen bulguların doğruluğu daha detaylı eşleştirme tekniği olan birebir eşleştirme tekniği, (Alberto ve Imbens, 2016; Cifci, 2022; Cifci, Tidwell, Mortal, ve Gupta, 2022, yapılan çalışmalarda belirtildiği gibi) ile kontrol edilecektir.

Birebir eşleştirme sonuçlarına bakıldığında, Model 1'e göre COVID döneminde yabancı konut satışlarında %27 oranında bir azalış olmuştur. Ancak bu azalış istatistiksel olarak anlamlı değildir. Model 3'e göre COVID döneminde yabancı konut satışlarında %54 azalma olmuştur, ancak bu azalma istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada, COVID pandemisinin Türkiye'deki yabancı konut yatırımları üzerindeki etkisi güncel istatistiksel yöntemler kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler, il bazında ekonomi, nüfus, sağlık ve turizm verilerini kapsamaktadır.

En küçük kareler regresyon analizi kullanılarak elde edilen sonuçlar, COVID pandemisinin hem negatif hem de istatistiksel olarak anlamlı bir azalmaya yol açtığını göstermektedir. Aynı şekilde, eşleştirme yöntemi Eğilim skoru eşleştirmesi (kernel eşleştirmesi ve tüm illerin modele dâhil edildiği radius eşleştirmesi) ve regresyon analizi sonuçlarına göre, COVID pandemisi döneminde Türkiye'de yabancı konut yatırımlarında düşüşler olduğuna dair anlamlı bulgular elde edilmiştir. Ancak birebir eşleştirme ve yalnızca yabancılara satış yapılan illerle sınırlandırılmış radius eşleştirme yöntemleriyle elde edilen bulgulara göre, istatistiksel olarak anlamlı negatif etkinin ortadan kalktığı görülmektedir.

Bu durumdan elde edilen istatistiksel bulgular ışığında şu öngörü yapılabilir: sadece regresyon analizi veya detaylı uygulanmayan eğilim skoru eşleştirmesi hatalı yorumlara yol açabilir. Birebir eşleştirme tekniği, daha detaylı bir analiz yöntemi olduğundan, Cifci (2022); Cifci, Tidwell, Mortal ve Gupta (2022) yapılan çalışmalarda belirtildiği gibi, pandemi döneminde yabancılara yapılan konut satışlarının istatistiksel olarak etkilenmediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sadece bir istatistiksel yöntemle veya detaylandırılmayan istatistiksel analiz yöntemleriyle hatalı istatistiksel yorumlara yol açabiliriz. Bu nedenle, yapılan istatistiksel analizlerde birden fazla istatistiksel yöntem kullanılması önerilmektedir.

Çalışmada hem COVID pandemisi'nin Türkiye'deki yabancı konut yatırımlarına etkisi incelenmiş hem de eğilim skoru eşleştirmesi ile regresyon yöntemi karşılaştırılarak literatüre katkı sunulmuştur.

Kaynaklar

- Aslan, A. S. (2023). Türkiye'de Yabancıların Mülk Edinimi: Yalova Konut Sektörü Örneği. Kent Akademisi, 16(Türkiye Cumhuriyetinin 100. Yılı Özel Sayısı| Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Türkiye), 616-633.
- Abadie, A., & Imbens, G. W. (2016). Matching on the estimated propensity score. *Econometrica*, 84(2), 781-807.
- Atay, G. (2022). Covid-19 pandemi süreci ile konut sektörü ilişkisi: Türkiye örneği (Master's thesis, Hasan Kalyoncu Üniversitesi).
- Black, Dan A. "Matching as a regression estimator." IZA World of Labor (2015).
- Cifci, E. (2022). *Three Essays in Real Estate Finance* (Doctoral dissertation, University of Alabama Libraries).
- Cifci, E., Tidwell, A., Mortal, S., & Gupta, V. K. (2023). Is Commercial Real Estate Gendered?. *Journal of Real Estate Research*, 45(3), 328-359.
- Cifci, E., Türkgözü Sınır Kapısı'nın Ardahan ili üzerindeki ekonomik ve sosyal etkilerinin belirlenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi:Erzurum.
- Clément, M. (2011). Remittances and household expenditure patterns in Tajikistan: A propensity score matching analysis. *Asian Development Review*, 28(2).
- Dalgıç, B., & Fazlıoğlu, B. (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımları ve İstihdam: Türkiye Örneği *Journal of Management and Economics Research*, 13(2), 365-374.
- Del Giudice, V., De Paola, P., & Del Giudice, F. P. (2020). COVID-19 infects real estate markets: Short and mid-run effects on housing prices in Campania region (Italy). *Social sciences*, 9(7), 114.
- De Toro, P., Nocca, F., & Buglione, F. (2021). Real estate market responses to the COVID-19 crisis: which prospects for the metropolitan area of Naples (Italy)?. *Urban Science*, 5(1), 23.
- Dehejia, R. (2005). Practical propensity score matching: a reply to Smith and Todd. *Journal of econometrics*, 125(1-2), 355-364.
- Essama-Nssah, B. (2006). Propensity score matching and policy impact analysis: A demonstration in EVIEWS.
- Elhajjar, S., & Ouaida, F. (2020). Identifying the drivers of resistance to corporate social responsibility: the case of Lebanese SMEs. *Qualitative Research in Organizations and Management: An International Journal*, 15(4), 543-560.
- Feng, Z. (2022). How does local economy affect commercial property performance?. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 65(3), 361-383.
- Kandemir, A. Ş. (2018). Gözleme dayalı çalışmalarda propensity skor ve bir uygulama. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 89-104.
- Karwański, M., & Grzybowska, U. (2016). Propensity Score Matching and Its Application to Risk Drivers Detection in Financial Setting. *Acta Physica Polonica A*, 129(5), 945-949.
- Koç, Y. S., & Akdeniz, F. (2007). Robust tahmin edicileri ve özellikleri. Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü İstatistik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi.
- Lee, S. (2023). Measuring the influence of transit accessibility on housing and transportation expenditures in the US: A propensity score matching approach. *Case Studies on Transport Policy*, 14, 101092.
- Lee, M. S., Han, S., Kang, J., & Kim, J. (2021). The effects of household financial difficulties caused by COVID-19 on suicidal tendencies of adolescents: application of propensity score matching analysis. *The Journal of Korean Society for School & Community Health Education*, 22(2), 1-14.
- Li, M. (2013). Using the propensity score method to estimate causal effects: A review and practical guide. *Organizational Research Methods*, 16(2), 188-226.
- Luellen, J. K., Shadish, W. R., & Clark, M. H. (2005). Propensity scores: An introduction and experimental test. *Evaluation review*, 29(6), 530-558.
- Mattarocci, G., & Roberti, S. (2020). Real Estate and the Effects of the COVID-19 Pandemic in Europe. In *A New World Post COVID-19. Lessons for Business, the Finance Industry and Policy Makers* (pp. 177-190). Edizioni Ca' Foscari.
- Majumder, S., & Biswas, D. (2022). COVID-19: impact on quality of work life in real estate sector. *Quality & Quantity*, 56(2), 413-427.
- Mendola, M. (2007). Agricultural technology adoption and poverty reduction: A propensity-score matching analysis for rural Bangladesh. *Food policy*, 32(3), 372-393.
- Morgan, C. J. (2018). Reducing bias using propensity score matching. *Journal of Nuclear Cardiology*, 25, 404-406.
- Morgan, P. L., Frisco, M. L., Farkas, G., & Hibbel, J. (2010). A propensity score matching analysis of the effects of special education services. *The Journal of special education*, 43(4), 236-254.
- Oh, I., Lee, J. D., Heshmati, A., & Choi, G. G. (2009). Evaluation of credit guarantee policy using propensity score matching. *Small Business Economics*, 33, 335-351.
- Oktay E., Başar A., (2018) *Uygulamalı İstatistik 2*. Erzurum: Erzurum Kültür Eğitim Kitap Kirtasiye.
- Ouaida, F., & El Hajjar, S. (2018). Assessing e-commerce productivity for French micro firms using Propensity Score Matching. *Economics Discussion Papers*, No 2018-66. Kiel Institute for the World Economy. <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2018-66> Received September, 5.
- Rosenbaum, P. R., & Rubin, D. B. (1983). The central role of the propensity score in observational studies for causal effects. *Biometrika*, 70(1), 41-55.
- Rosenbaum, P. R., & Rubin, D. B. (1985). The bias due to incomplete matching. *Biometrics*, 103-116.
- Rosenbaum, P. R., & Rosenbaum, P. R. (2002). Overt bias in observational studies (pp. 71-104). Springer New York
- Rubin, D. B., & Thomas, N. (1996). Matching using estimated propensity scores: relating theory to practice. *Biometrics*, 249-264.
- Senn, S., Graf, E., & Caputo, A. (2007). Stratification for the propensity score compared with linear regression techniques to assess the effect of treatment or exposure. *Statistics in Medicine*, 26(30), 5529-5544.
- Shadish, W. R., & Steiner, P. M. (2010). A primer on propensity score analysis. *Newborn and Infant Nursing Reviews*, 10(1), 19-26.
- Jauregui, A., Tidwell, A., & Hite, D. (2017). Sample selection approaches to estimating house price cash differentials. *The Journal of Real Estate Finance and Economics*, 54, 117-137.
- Tarı R., (2015). *Ekonometri*. Kocaeli:Umuttepe Yayınları

- Thapa, S., & Acharya, S. (2017). Remittances and household expenditure in Nepal: Evidence from cross-section data. *Economies*, 5(2), 16
- Yanar, R., ve Demir, C. Ş. (2022). Döviz Kurundaki Değişimlerin Yabancı Konut Talebine Etkileri: Türkiye Örneği. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 295-310.
- <https://www.tuik.gov.tr/> E-Hizmetler Bölgesel göstergeler erişim tarihleri: 01.01.2024-09.08.2024.

The Information Technologies Readiness Levels of Healthcare Professionals in Hospitals and The Effect of The Perceived Organizational Support on Employee Performance: Bayburt Public Hospital Sample*

Merve Çarkıt İçel^{1,a,**}, Demet Unalan^{2,b}

¹ Bayburt University, Vocational School of Health Services, Medical Documentation and Secretariat, Bayburt, Turkey

² Erciyes University, Halil Bayraktar Vocational School of Health Services, Medical Documentation and Secretariat, Kayseri, Turkey

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 25/07/2024

Accepted : 27/12/2024

Keywords:

Employee performance
Perceived organizational support
Readiness for information technologies
Healthcare professionals

ABSTRACT

This research was conducted to evaluate the effects of information technology readiness level and perceived organizational support on the job performance of healthcare professionals. Data in the study; The personal information form was collected with the employees Information Technologies Readiness Level, Perceived Organizational Support and Job Performance scales. The research population consists of 627 healthcare professionals working at Bayburt State Hospital. The study sample was calculated as 239 people with a 95% confidence interval and a 5% margin of error. The sample group consists of 327 healthcare workers selected by simple random sampling method. The sample size is large enough to represent the universe. The sample distribution shows a homogeneous distribution across health study areas. SPSS 22 and AMOS 24 package programs were used to analyze the data. Data; It was evaluated by independent samples t-test, one-way analysis of variance and Pearson correlation analysis. Structural equation modeling was used in research hypothesis testing. In parallel with healthcare institutions update and develop their information technologies, in-service training programs should be organized to enhance the knowledge, skills, and adaptability levels of healthcare professionals.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 156-170, 2024

Sağlık Çalışanlarının Hastanelerde Bilişim Teknolojilerine Hazırbulunuşluk Düzeyleri ve Algılanan Örgütsel Desteğin İş Performansına Etkisi: Bayburt Devlet Hastanesi Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 25/07/2024

Kabul : 27/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Algılanan Örgütsel Destek
Bilişim Teknolojilerine
Hazırbulunuşluk
İş Performansı
Sağlık Çalışanları

ÖZ

Bu araştırma, bilişim teknolojileri hazırbulunuşluk seviyesi ile algılanan örgütsel desteğin sağlık çalışanlarının iş performansları üzerine etkilerinin değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada veriler; kişisel bilgi formu, çalışanların Bilişim Teknolojileri Hazırbulunuşluk Seviyesi, Algılanan Örgütsel Destek ve İş Performansı ölçekleri ile toplanmıştır. Araştırma evrenini Bayburt Devlet Hastanesinde görev yapmakta olan 627 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Çalışma örneklemini ise %95 güven aralığı ve %5 hata payı ile 239 kişi olarak hesaplanmıştır. Örneklem grubu basit tesadüfî örnekleme yöntemiyle seçilen 327 sağlık çalışanından oluşmaktadır. Örneklem büyüklüğü evreni temsil edecek boyuttadır. Örneklem dağılımı sağlık çalışma alanlarına homojen dağılım göstermektedir. Verilerin analizinde SPSS 22 ve AMOS 24 paket programları kullanılmıştır. Veriler; bağımsız örneklem t-testi, tek yönlü varyans analizi ve Pearson korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma hipotez testlerinde yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır. Sağlık kurumlarının bilişim teknolojilerini güncelleme ve geliştirmelerine paralel olarak sağlık çalışanlarının bilgi, beceri ve adaptasyon seviyelerinin artırılması için hizmet içi eğitimler düzenlenmelidir.

^a mervecarkit@bayburt.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-3680-812X> | unalandemet@gmail.com

^c <https://orcid.org/0000-0001-9854-437X>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

*This study is derived from Merve ÇARKIT İÇEL's master's thesis titled "Healthcare Workers' Level of Readiness for Information Technologies in Hospitals and the Effect of Perceived Organizational Support on Job Performance: The Case of Bayburt State Hospital".

Giriş

Today, organizations should be prepared for technological progresses since institution strategy and capacity and the communication between employees and the institution are maximized through technological progresses (Shah et. al, 2017). The innovations emerging in many different fields in the world have affected also health sector and created health information systems. The users of the system have had to learn about new technologies and adapt to them (LeRouge et. al, 2014). The main objective of the improvements in health sector is to reduce expenses and provide a more qualified service. Therefore, the new systems created should be improved in accordance with these objectives (Rezai-Rad vd., 2012).

In the process of the adaptation of technologies to institutions, their readiness for technology should be determined and necessary trainings should be provided to users. Since the level of readiness varies from person to person, human factor should be taken into consideration before applying the innovations. Adopting and accepting changes occur in different time of periods (Rogers, 1995). By means of a readiness process that evaluated and managed correctly, the communication gap between patients and institutions is filled in a shorter time and accessing healthcare services is easier. Especially people working in healthcare sector provide service in difficult conditions physically and mentally. In healthcare institutions, where the stress factor is in prominence, the communication between managers and employees directly affect the quality of the service provided and employee satisfaction.

Today, it has been become compulsory for institutions and managers to increase employees' commitment. The perceived organizational support (POS) provides a positive feedback to institutions through factors such as employment security by managers, critics considered and rewarding (Aykan, 2007). The positive ties formed between employees and the management in a well-managed healthcare institution ensure the continuity of the organization by creating almost a domino effect. Thanks to the perceived organizational support, when employees see that their performance is appreciated and rewarded by the organization, they accept themselves as a part of the organization. Leaving employment reduces and the performance of employees increases through the sense of belonging formed by the organizational support provided by managers. Institutions obtain more productive and qualified results as a result of the high performances of employees. The positive environment that the perceived organizational support created between managers and employees also states the win-win approach.

The employee performance is broadly the contribution of employees to the organization and benefits total that they provide for the improvement of the organization. As in all business lines, performance determines the efficiency of institutions in the health sector. Since there is a direct communication between employees and patients, the performance of employees is a criterion of the sufficiency of healthcare institutions. Readiness and perceived organizational support applied through information technologies directly affect employee performance and can provide a healthy and qualified life comfort to the society.

The work performance is broadly the contribution of employees to the organization and benefits total that they provide for the improvement of the organization. As in all business lines, performance determines the efficiency of institutions in the health sector. Since there is a direct communication between employees and patients, the performance of employees is a criterion of the sufficiency of healthcare institutions. The readiness applied through information technologies and perceived organizational support affect work performance directly and provide society with a healthy and qualified life comfort. This study was conducted to determine the effect of the readiness in information technologies and perceived organizational support of the healthcare professionals working at a state hospital on the employee performance. In accordance with this aim, first conceptual framework, the method and findings of the study were included, then the study was evaluated through the studies in the literature, and the study was completed with recommendations.

Conceptual Framework

Readiness for Information Technologies

Today, the rapid improvements in science and technology have combined these two concepts and created the concept of information technologies. By means of information technologies, the data desired to be reached can be shared correctly and soon (Semerci, 2007). It is necessary for organizations to develop the factor called as core competence and based on the information management in order to continue their existence and to reach future goals (Barca, 2002; Rıfat, 2005).

Since information also includes incalculable values such as imagination, creativity and personal skills in general, it is both used in the own organizations of managers and marketed to other organizations (Maier, 2005). According to Drucker, the most important physical resources of organizations will not consist of factors such as money, employment and automation but information. Drucker names this period as "information age" (Drucker, 2012; Özer et. al, 2004). In informatics, people use the information they obtain in computer systems or machines (Yüregir, 2001).

The investments to own information have made information the most important factor of today (Çömlekçiöğlu & Bayraktaroğlu, 2001). By means of information technologies, managers executives have an advantage for the growth of organizations and achieve the goals (Bawden, 1994; Kök, 2006). Consequently, through information technologies, the data obtained can be stored and it is ensured to reach and share it when required (Sarıhan, 1998).

Today, agriculture and following industrial revolution is followed by information technologies. The economic system created by information and information processing governs the world. Inevitably, information technologies also progress in this process. By means of information technologies, organizations increase their performances and profits and renovate their management styles (Gökşen & Yıldırım, 2005).

The total knowledge people have before they encounter facts such as an event, improvement, learning and any good

or bad circumstance is called as readiness. Factors such as physical development of people occur involuntarily and there is no need to make an effort for them. However, in readiness, it is observed that an individual completing a certain degree of development blend this state with those s/he learn. A certain level of readiness leads up the knowledge to be learn and skills to be acquired in the future. Briefly, the concept of readiness is the unity of body and mind that is necessary to acquire new abilities. Being ready for any event or state is important both to complete the work and to do it in a quality way. Knowing the readiness level of individuals when employing them is useful for the employer. In this process, the inadequacies of individuals should be determined and necessary trainings should be provided to overcome the deficiencies (Atay, 2019).

Today, with the improvement of technology, all healthcare institutions have had to adapt this situation. Healthcare institutions undergo a change through the factors that the day brings voluntarily or involuntarily. The important thing for healthcare institutions is to be able to adapt these changes in accordance with a certain plan (Korkmaz & Hoşman, 2018). If healthcare institutions are unprepared or healthcare professionals resist change, failure will be inevitable and advantages will turn into disadvantages (Şimşek et. al, 2015).

The use of health information systems has become a necessity in order to increase patient safety and improve the quality of care in health institutions (Ünalın & Altın, 2023). The society's adoption of these technologies and technology readiness are important for the success of these systems (Çavmak et al, 2024). It is emphasized that technology readiness is one of the main determinants of satisfaction with the use of health information systems (Duplaga & Turosz, 2022).

With the improvement of technology, information systems in hospitals are tried to be renovated. Since sufficient risk assessment is not made in healthcare institutions, changes in information technologies have failed in Turkey. In order to apply the technological improvements to institutions completely and properly, the readiness levels of healthcare institutions should be evaluated. By this means, executives can see the harmony between the system and the institution (Snyder-Halpern, 2001). In order to eliminate risks, the readiness of employees should be evaluated and training and reliability that will help the increase in productivity and satisfaction should be provided (Weiner, 2009). Adaptation of healthcare professionals to information technologies breaks the resistance they may reveal during the change. While productivity loss and cost reduces through the adaptation of employees to the new system, quality and productivity increases (Ayatollahi et. al, 2013; Tarcan & Çelik, 2016). Readiness for information technologies consists of two dimensions as Technology Skills Readiness and Readiness for Equipment/Infrastructure (Mertoğlu, 2020).

Technology Skills Readiness: The unity consisted of observable and measurable technical skills is called technology skills readiness. It states learning new technological information and the competence of succeeding it for individuals to achieve their goals in business and social life. In healthcare institutions, it states

the readiness level of the employees for information technologies such as computer, software and database. People form their lives in accordance with their goals through the innovation's technology brings (Li & Ray, 2009; Parasuraman, 2000; Parlakkılıç, 2015). In the Health Information Technology Readiness survey conducted online by Jacobs et al., 149 Pharmacy students were observed to have higher scores than women (Jacobs et al., 2019). The success of Caison and his friends with the sponsorship and medical certificate at the Canadian University is also male. It is observed that women in these regions have high readiness for technology (Caison et al., 2008).

Readiness for Equipment/Infrastructure: It states the fact that institutions own proper technology and use it (Parlakkılıç, 2015). In other words, the availability of the technology such as devices, software and internet that institutions have determines the readiness for device/infrastructure. The function and care service of the technology that institutions have reveals the readiness level. Organization executives have to carry out necessary observations and evaluations for the maintenance of readiness. By this means, devices that do not work are removed from the system (Griffith, 2006). Today, organizations should increase their device/infrastructure readiness by renewing their technologies to maintain their existence.

Perceived Organizational Support

The meanings that people attribute to the situations happening around them is called perception (Bakan & İlker, 2012). Perceiving is the process that the data we obtain by using our senses become meaningful (Uğurlu Akbaş, 2008). Perceived organizational support is, briefly, the fact that the benefits provided by the employees to the organization are evaluated and rewarded by the organization (Duygulu vd., 2008).

Employees' receiving the recompense of their work, rewarded and some of their mistakes being tolerated determine their perspective towards the institution. The level of the perceived organizational support between the organization and employees is an indication of mutual satisfaction. Thus, employees increase their commitment to the institution. Organizational support represents the commitment between the institution and employees. As perceived organizational support increases, both the organization and employees benefit (Zagenczyk, 2001).

Perceived organizational support is an important fact that increases the performance and commitment to the organization of employees and provides the organization to get maximum performance from employees. Employees avoid negative behaviors such as leaving job, absence or low performance through their increasing satisfaction (Aykan, 2007). Considering the issue as a whole, organizational support is an ethical agreement between the organization and employees that is not written. When the organization observes employees' satisfaction and needs and meets them largely, an ideal working environment is created for employees. A proper working environment provided by the organization increases the productivity of employees and both organization and employees benefit (Zagenczyk, 2001). If employees' thoughts and ideas are taken into consideration, the problems they encounter are

solved, an optimally safe environment is provided, the level of communication is increased and justice and equality is featured, an integrated improvement will be observed by means of these characteristics. While organizations are involved in activities that will benefit to them, these activities should not harm employees. The commitment of employees who observe that the organization value their labor and thoughts also increases (Sıgri, 2007).

Perceived organizational support is to create necessary actions in accordance with the objectives of the institution and to constitute necessary encouragements (reward and etc.) to increase the commitment of employees to the institution. Perceived organizational support is important to reduce the intense pressure on employees (Coyle-Shapiro et. al, 2004). In order to progress the institution, it needs to determine the needs of employees properly, to satisfy these needs and to establish a communication based on mutual trust.

When employees receive the recompense of their labor, their commitment to the institution increases. As a result of the organizational support provided, the institution gets much closer to its goals. Organizational support, which enables the creation of the conditions that employees need, also prevents resignations (Samat, 2020). Employees' roles they play in their job and in the family may conflict and these roles may be too much for employees. Organizational support supports employees in such problems and minimize them. When employees receive the recompense for the high employee performance they display, the productivity of the work increases (Gürbüz & Yüksel, 2008).

In his study on nurses, Şen (2018) examined the effects of managers, colleagues and organizational support perceptions on nurses' psychological well-being and job performance. In the study, the perception of organizational support affected psychological well-being positively and significantly, but did not have a significant effect on job performance; perception of organizational support is related to age, type of work, position, type of institution, and duration of work experience; It was concluded that there was no significant relationship between gender, education level, marital status, income level, unit of work and perception of organizational support (Şen, 2018).

Employee Performance

Employee performance is the total of concepts such as employees' effect on institutional goals, the success and quality of the work they do, their behaviors, abilities and knowledge while working. In some resources, it is also called as "Employee Performance" and "Individual Employee Performance."

Employee performance reveals the smallest individual performances in terms of employees as well as revealing the institutional success of an organization. While executives' success and leadership are revealed at institutional level, the effect of the abilities employees have on the success is revealed at individual level (Payasoğlu, 2019).

Employee performance and measurements have gained importance today, and even the behaviors of employees while working has been one of the evaluation criteria (Podsakoff vd., 2000).

A lot of problems occur since the work and behaviors of individuals in the institution mostly include objective data while employee performance is being evaluated. Employees also provide benefits to the organization apart from the measured values. If administrators carry out the evaluation only through the data and consider employees unimportant, employees can react in different ways. Since institutional data includes the whole evaluations of institutions rather than individuals, individual performances can be evaluated deficiently. This situation causes the information necessary for increasing the employee performance of employees to be ignored (Colquitt et. al, 2014). In order employees to improve themselves, their performance analyses should be evaluated objectively and the feedback of this data should be provided (Yelboğa, 2006).

As employee performance decrease in institutions, productivity reduces, work becomes unqualified, tasks are not completed in the planned time, complaints increase and instructions are not followed (Çalık, 2003).

Some precautions are taken in organizations to prevent the emergence of some factors such as being late, resignation, failure and miscommunication that will affect performance in a negative way. Administrators should know about their employers, appreciate their performance and reward and ensure high performance by infusing necessary courage and praise (Valentine, 2001).

Consequently, the performance of employees is always expected to be high in order an organization to continue its existence and improve. Through directing individuals properly, their performance increases and it is ensured to achieve the institution they work for to its goals (Bedarkar & Pandita, 2014).

Method

Aim And Design Of The Study

This descriptive and cross-sectional study was conducted to determine the effect of information technology readiness and perceived organizational support on employee performance of healthcare professionals working in a state hospital. As a secondary aim of the study, it is aimed to determine whether there is a significant difference between the employee performance scales of information technology readiness and perceived organizational support and socio-demographic variables.

Population and Sample of the Study

This cross-sectional study was conducted between July and September 2021. The population of the study consisted of a total of 627 healthcare workers working in Bayburt State Hospital. The sample of the study was determined as 239 people with a 95% confidence interval and 5% margin of error. In the study, 327 health workers were reached by convenience sampling method as the sampling method. The data were collected by face-to-face interview technique.

The Model of the Study

The model designed in accordance with the literature review is as below:

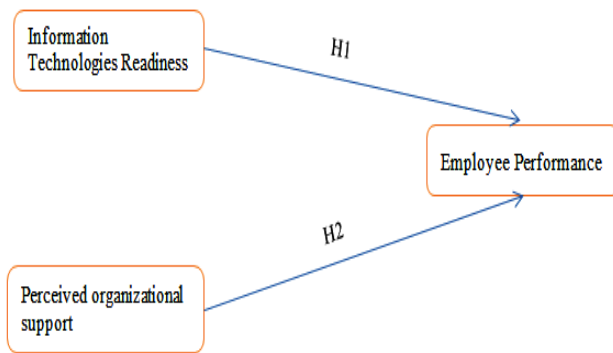

Figure 1. The Model of the Study

Hypotheses

Health institutions have started to serve more and more patients every day with their current structure. At this point, one of the most important requirements is readiness for information technologies. In terms of information technologies, having complete equipment in a health institution positively affects both the quality of service provided to the patient and the performance of the employee. At the same time, both the institution and the employee save a significant amount of time with information technologies. In this way, the time needed for other tasks can be provided. In the studies conducted in the literature in this direction, Ling and Chang (2011) determined that technology readiness positively affects performance. In the study of Nokay (2015), it was concluded that the use of information systems and information technologies accelerates and facilitates the work of healthcare professionals and this can increase the performance of the organization by enabling managers to make timely decisions. In the study of Mertoğlu (2020), it was observed that readiness in information technologies significantly affected the performance of health workers. In Işık and Akbolat's (2010) study, it was reported that information technologies have come to an important position today, that the use of information technologies by health personnel is important for more effective and quality delivery of health services, and that improving the ability of personnel to use information technologies will positively affect their performance. The following hypothesis has been developed in line with the studies conducted on healthcare professionals and other sectors.

Hypothesis 1: The readiness of healthcare professionals for information technologies affects their work performance.

Considering the excessive workload and patient intensity, the need for organizational support in healthcare professionals emerges. It is expected that health personnel, who are assigned in every department, will increase their performance in line with organizational support when necessary. Arslan (2018) reported that organizational support positively affects the performance of healthcare professionals. Sumathi and Tamilnadu (2013) reported that perceived organizational support positively affects job performance. Akkoç et al. (2012) reported that perceived organizational support positively affects job performance. A similar result was found in the study of Genç (2018). Yılmaz and Tanrıverdi (2017) found that perceived

organizational support positively affects job performance. The following hypothesis has been developed in line with the studies conducted on healthcare professionals and other sectors.

Hypothesis 2: The organizational support that healthcare professionals perceive affects their work performance.

Data Collection Tools

Personal Information Form, Technology Readiness Index, Survey of Perceived Organizational Support and Employee Performance Scale were used as data collection tools.

Personal Information Form includes 7 questions prepared to determine the demographic and socio-cultural characteristics of the healthcare professionals regarding gender, marital status, age, educational status, profession, period in the profession and working period in the institution.

Technology Readiness Index (TRI) was developed by Parasuraman (2000). Turkish adaptation study was conducted by Mertoğlu (2020). The scale consists of 13 items and two sub-dimensions. In Mertoğlu's (2020) study, Cronbach's alpha value was found to be 0.90. The Cronbach alpha value for this study is 0.89. The scale measures Technology Capabilities and Equipment/Infrastructure Readiness and is scored between "1 - Strongly Disagree" and "5 - Strongly Agree". The maximum score that can be obtained from the scale is 60 and the minimum score is 12. Confirmatory factor analysis was tested for the construct validity of the two-factor structure of the scale. As a result of CFA, the goodness of fit index values are as follows: [$\chi^2/sd=2,264$; RMR=0,035; GFI=0,955; AGFI=0,958; NFI=0,948; IFI=0,970; TLI=0,954; CFI=0,970; RMSEA=0,062]. When the obtained goodness of fit index values were analyzed, it was concluded that the scale was a valid scale.

The Survey of Perceived Organizational Support (SPOS): The scale, which was first developed as 36 items by Eisenberger et al. (1986), was later developed as an 8-item short version by Eisenberger et al. (1997). The scale was adapted into Turkish by Yılmaz (2014). Scoring of the scale is in 5-point Likert type and is in the range of "1=Strongly disagree and 5=Strongly agree". In Yılmaz's (2014) study, Cronbach's alpha coefficient was 0.84. For this study, the Cronbach alpha value of Perceived Organizational Support is 0.79. The high scores obtained indicate that the organizational support perceived by the participants has increased. The construct validity analysis for the one-factor structure of the scale was tested by confirmatory factor analysis. As a result of confirmatory factor analysis, the goodness of fit index values are as follows: [$\chi^2/sd=1,843$; RMR=0,054; GFI=0,981; AGFI=0,952; NFI=0,967; IFI=0,985; TLI=0,969; CFI=0,984; RMSEA=0,051]. When the goodness of fit index values were analyzed, it was concluded that the scale was a valid scale.

The Employee Performance Scale was developed by Schepers (2008) and adapted into Turkish by Alp (2016). The scale consists of 9 items in total and two sub-dimensions: basic performance and achievement performance. The scale is in 5-point Likert type and the scoring is in the range of "1=Strongly disagree and

5=Strongly agree". In Schepers (2008) study, Cronbach's alpha value of the scale was calculated as 0.978. The construct validity analysis for the two-factor structure of the scale was tested by confirmatory factor analysis. As a result of confirmatory factor analysis, the goodness of fit index values are as follows: [$\chi^2/sd=2,823$; RMR=0,039; GFI=0,960; AGFI=0,959; NFI=0,948; IFI=0,959; TLI=0,942; CFI=0,958; RMSEA=0,075]. When the goodness of fit index values were analysed, it was concluded that the scale was a valid scale.

Statistical Evaluation

SPSS 26 software was used in data analysis. Before the determination of the analysis methods to be used, first the fitness of the scale variables to normal distribution was examined. Since the data of 21 people out of 348 participants did not meet the normal distribution requirement, they were excluded from the analysis as a

result of the outlier process. The study was continued with the data obtained from 327 people. Scale variables met the normal distribution requirement since Skewness and Kurtosis values were in the range of -1,5 and +1,5 (Table 3; Tabachnick and Fidell, 2018). After the normal distribution requirement of the data was met, descriptive statistics were used for socio-demographic variables and calculation of the score averages, independent sample t-test for the paired group comparisons, one-way variance analysis (ANOVA) for comparison between more than two groups. Post Hoc Tukey test was used to determine the difference between groups. Pearson correlation analysis was used to determine the relations between the scales. AMOS 22 (Analysis of Moment Structures) software was used to reveal the effect of TRI and SPOS on employee performance. The effect of TRI and SPOS on employee performance was tested by structural equation modeling. The significance level was accepted as $p<0,05$.

Table 1. Cronbach Alpha Values of the Scales

Scale Variables	Cronbach Alpha
TRI	0.90
Technological Skills	0.90
Equipment Infrastructure	0.68
Perceived Organizational Support	0.80
Employee Performance	0.79
Basic Performance	0.64
Success Performance	0.85

It is reliable for TRI, technological skills and success performance at a high level, it was quite reliable in equipment/infrastructure, employee performance and basic performance variables (Table 1).

The Ethical Aspect of the Study

The study was approved by the 26.03.2021 dated and 19 numbered decision of Kayseri University Ethical Committee and E-97634879-050.06 numbered decision of Bayburt Provincial Directorate of Health Commission. The institutional permission for the study was obtained from Bayburt Provincial Directorate of Health by the 13.07.2021

dated and E-97634879-050.06 numbered decision. A survey was prepared in accordance with the objective of the study, and the participants were informed that the information obtained would not be used for any other purposes except for this study.

Findings

Socio-demographic characteristics of health workers are shown in Table 2.

Table 2. The Distribution of the Healthcare Professionals in terms of Socio-Demographic Characteristics

Socio-Demographic Variable	n	%
Gender	Male	136
	Female	191
Marital Status	Married	175
	Single	152
Age	18-25	98
	26-33	156
	34-41	48
	42-49	15
	50 and above	10
Educational Level	High School	28
	Associate Degree	99
	Bachelor's Degree	154
	Master's Degree	15

	PhD	31	9.5
Profession	Physician	43	13.1
	Nurse	141	43.1
	Data Preparation and Control Operator	45	13.8
	Other Healthcare Staff	98	30
Total year of profession	Less than 1 year	29	8.9
	1-5 years	176	53.8
	6-10 years	71	21.7
	11 years and above	51	15.6
Total period of working at the institution	Less than 1 year	71	21.7
	1-5 years	187	57.2
	6-10 years	40	12.2
	11 years and above	29	8.9

41.6% (n=136) of the healthcare professionals were male, 58.4% (n=191) were female, 53.5% (n=175) were married and 46.5% (n=152) were single. 30% of the participants were at the age range of 18-25 (n= 98), 47.7% were 26-33 (n=156), 14.7% were 34-41 (n=48), 4.6% were 42-49 (n=15) and 3.1% were at the age of 50 and above (n=10). 8.6% of the participants were high school graduate (n=28), 30.3% had associate degree (n=99), 47.1% had bachelor's degree (n=154), 4.6% had master's degree (n=15) and 9.5% had PhD (n=31). 13.1% of the healthcare professionals were physicians (n=43), 43.1% were nurses (n=141), 13.8% were data preparation and control

operators (n=45) and 30% were other healthcare staff (n=98). 8.9% of the participants worked in the profession less than 1 year (n=29), 53.8% worked between the range of 1-5 years (n=176), 21.7% between the range of 6-10 years (n=71) and 15.6% worked for 11 years and above (51). 21.7% of the healthcare professionals worked in the institution for less than 1 year (n=71), 57.2% between the range of 1-5 years (n=187), 12.2% between the range of 6-10 years (n=40) and 8.9% for 11 years and above (n=29) (Table 2).

Scale score averages, Cronbach Alpha, skewness and kurtosis coefficients are presented in Table 3.

Table 3. Scale Score Averages

Variables	Minimum	Maximum	Average	Standard Deviation	Cronbach Alpha	Skewness	Kurtosis
TRI	24.00	60.00	50.64	7.91	0.89	-1.093	1.141
Technological Skills	18.00	45.00	37.98	6.30	0.89	-1.132	1.069
Equipment Infrastructure	5.00	15.00	12.66	2.34	0.67	-1.040	0.546
Perceived Organizational Support	1.00	5.00	2.92	0.83	0.79	.151	0.057
Employee Performance	2.48	5.00	4.43	0.47	0.78	-1.065	1.139
Basic Performance	2.50	5.00	4.47	0.50	0.65	-0.974	0.712
Success Performance	1.80	5.00	4.39	0.61	0.84	-1.084	1.027

TRI= Technology Readiness Index

TRI score average is 50.64 ± 7.91 , Technology skills subdimension is 37.98 ± 6.30 and equipment infrastructure is 12.66 ± 2.34 . The survey of perceived organizational support score average is 2.92 ± 0.83 . Employee performance scale is 4.43 ± 0.47 , Basic performance is 4.47 ± 0.50 and success performance is 4.39 ± 0.61 (Table 3).

The results of the analysis of TRI, Perceived Organizational Support and Employee Performance Scales according to socio-demographic characteristics are presented in Table 4.

Table 4. The Evaluation of TRI, Perceived Organizational Support and Employee Performance Scales in terms of Demographic Variables

Variables	TRI			Perceived Organizational Support		Employee Performance	
	N	Average	Test value	Average	Test value	Average	Test value
Gender**							
Male	136	52.00±7.37	t:2.635	2.88±0.81	t:-0.823	4.41±0.52	t:-0.378
Female	191	49.68±8.16	p:0.009*	2.96±0.85	p:0.411	4.43±0.43	p:0.706
Marital Status**							
Married	175	50.12±7.68	t:-1.275	2.89±0.84	t:-0.912	4.42±0.46	t:-0.394
Single	152	51.24±8.15	p:0.203	2.97±0.84	p:0.363	4.44±0.49	p:0.694
Age***							
18-25	98	50.16±8.88		3.00±0.89		4.42±0.52	
26-33	156	51.06±7.16	F:1.909	2.83±0.79	F:1.285	4.43±0.44	F:2.375
34-41	48	52.12±7.37	p:0.109	3.07±0.85	p:0.276	4.46±0.44	p:0.052
42-49	15	47.00±9.92		2.81±0.80		4.12±0.57	
50 and above	10	47.20±6.76		3.16±0.84		4.69±0.34	
Educational Status***							
High School ¹	28	48.03±10.35		2.80±0.65		4.52±0.49	
Associate Degree ²	99	50.35±7.63	F:3.647	3.04±0.93	F:1.160	4.52±0.43	F:2.416
Bachelor's Degree ³	154	50.21±8.11	p:0.006*	2.88±0.83	p:0.328	4.39±0.43	p:0.048*
Master's Degree ⁴	15	52.93±6.44		2.68±0.73		4.18±0.74	
PhD ⁵	31	54.96±4.85		3.01±0.64		4.37±0.57	
Difference between the groups		5>1,2,3				2>4	
Profession***							
Physician ¹	43	53.97±5.43		2.94±0.62		4.24±0.62	
Nurse ²	141	49.05±8.97	F:4.852	2.93±0.85	F:2.311	4.43±0.43	F:3.177
DPCO ³	45	51.40±6.81	p:0.003*	3.18±0.72	p:0.076	4.43±0.49	p:0.024*
Other Healthcare Staff ⁴	98	51.12±7.17		2.79±0.92		4.50±0.43	
Difference between the groups		1>2				4>1	
Total Year of Profession***							
Less than 1year ¹	29	50.79±8.17		3.07±0.77		4.35±0.58	
1-5 years ²	176	50.90±7.56	F:1.600	2.88±0.88	F:0.604	4.43±0.45	F:0.447
6-10 years ³	71	51.47±8.23	p:0.189	2.93±0.74	p:0.613	4.47±0.47	p:0.720
11 years and above ⁴	51	48.49±8.36		2.99±0.81		4.41±0.49	
Working Period at the Institution***							
Less than 1year ¹	71	50.84±8.20		3.09±0.73		4.34±0.53	
1-5 years ²	187	50.93±7.70	F:3.028	2.87±0.87	F:1.209	4.46±0.45	F:1.243
6-10 years ³	40	51.90±7.63	p:0.030*	2.90±0.79	p:0.306	4.46±0.43	p:0.294
11 years and above ⁴	29	46.58±8.08		2.92±0.85		4.40±0.51	
Difference between the groups		2,3>4					

*p<0.05 **Independent sample t test ***One-way analysis of variance (ANOVA) TRI= Technology Readiness Index

It was found that there was a significant difference between TRI and gender, and TRI was significantly higher in male participants. A significant difference was determined between TRI and educational status and TRI was significantly higher in those PhD degree. As a result of the Post Hoc Tukey test, which was conducted to determine the between-groups difference, the average score difference between those having PhD degree and high school, associate and bachelor's degree holders was found statistically significant. It was determined that there was a significant difference between TRI and professions and TRI was significantly higher in physicians. In the Post Hoc Tukey test, which was conducted to determine between-group difference, the average score difference between physicians and nurses was statistically significant. A significant difference was found between TRI and the working period at the institution, and TRI was significantly higher in those working at the institution between the range of 6-10 years. As a result of the Post Hoc Tukey test, which was conducted to determine between-group difference, the average score difference between the groups working at the

institution in the range of 1-5 years, 6-10 years and for 11 years and above was found statistically significant ($p<0.05$) (Table 4).

A significant difference was found between employee performance and educational status, and employee performance was significantly higher in those having associate degree. In the Post Hoc Tukey test, which was performed to determine between-groups difference, the average score difference between associate degree holders and master's degree holders was statistically significant. It was determined that there was a significant difference between employee performance and the profession and those in the group of other healthcare staff had a significantly higher employee performance. As a result of the Post Hoc Tukey test, which was performed to determine between-groups difference, the average score difference between other healthcare staff and physicians was statistically significant ($p<0.05$) (Table 4).

The results of Pearson correlation analysis between TRI, Perceived Organizational Support and Employee Performance are shown in Table 5.

Table 5. The Results of Pearson Correlation Analysis Between the Scales

		Technological Skills	Equipment	SPOS	EP	BP	SP
TRI	r	0.971**	0.765**	0.090	0.274**	0.220**	0.242**
Technological Skills	r		0.588**	0.062	0.257**	0.188**	0.243**
Equipment Infrastructure	r			0.137*	0.232**	0.238**	0.162**
SPOS	r				0.166**	0.081	0.190**
EP	r					0.812**	0.877**
BP	r						0.432**

** $p<0.01$ * $p<0.05$ TRI= Technology Readiness Index, SPOS= The Survey of Perceived Organizational Support, BP=Basic Performance, SP=Success Performance, EP=Employee Performance

It was determined that there was a positive significant relation between TRI and EP, basic performance and success performance. A positive significant relation was found between perceived organizational support and equipment infrastructure, employee performance and success performance ($p<0.05$; Table 5). No significant relation was found between TRI, technical skills and basic performance and POS ($p>0.05$) (Table 5).

The effect of POS and TRI on employee performance was analyzed by the structural equation modelling (Figure 2).

The fit index values of the model established are presented in Table 6.

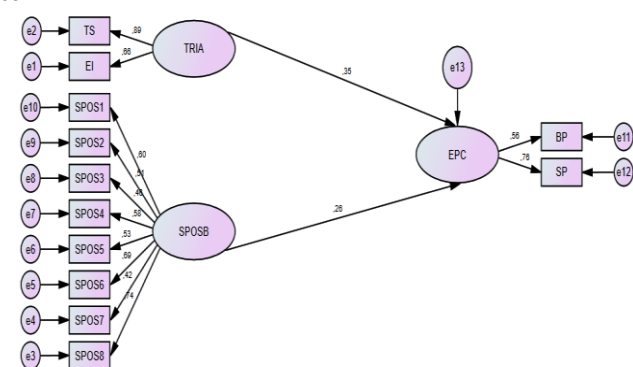

Figure 2. The Structural Equation Modelling of the Effect of TRI and POS on Employee Performance
TRI= Technological Readiness Index, SPOS=Survey of Perceived Organizational Support, BP=Basic Performance, BP= Success Performance, EP=Employee Performance

Table 6. Model Fit Index Values

Fit Indices	Good Fit	Acceptable Fit	Model Fit Index Values
χ^2/sd (CMIN/DF)	$0 \leq \chi^2/\text{sd} \leq 2$	$2 < \chi^2/\text{sd} \leq 5$	1.746
GFI	$0.95 \leq \text{GFI} < 1.00$	$0.90 \leq \text{GFI} < 0.95$	.964
AGFI	$0.95 \leq \text{AGFI} < 1.00$	$0.90 \leq \text{AGFI} < 0.95$	.938
NFI	$0.95 \leq \text{NFI} < 1.0$	$0.90 \leq \text{NFI} < 0.95$	.928
IFI	$0.95 \leq \text{IFI} < 1.00$	$0.90 \leq \text{IFI} < 0.95$	.968
TLI	$0.95 \leq \text{TLI} < 1.00$	$0.90 \leq \text{TLI} < 0.95$	.952
CFI	$0.95 \leq \text{CFI} < 1.00$	$0.90 \leq \text{CFI} < 0.95$	.967
RMSEA	$0 \leq \text{RMSEA} \leq .05$	$.05 \leq \text{RMSEA} \leq .08$	.048

CMIN: 74.349 DF:45

It was found that χ^2/sd , GFI, IFI, TLI, CFI and RMSEA among the fit indices revealed good fit for the model in Figure 2 and AGFI and NFI were at the level of acceptable fit (Hu and Bentler, 1999; Kline, 2011). Error covariances

on the model was between (e4 and e6), (e6 and e7), (e2 and e7), (e2 and e6), (e4 and e7) and (e2 and e4). The structural equation modelling coefficients of the effect of TRI and POS on employee performance are presented in Table 7.

Table 7. The Structural Equation Modelling Coefficients of the Effect of TRI and POS on Employee Performance

Variables			SC	NSC	S.E.	C.R.	P	Standardizing Lower bond	Standardize Upper bond	P value
EP	<---	TRI	0.358	0.062	0.017	3.587	***	0.164	0.542	0.010*
EP	<---	POS	0.259	0.076	0.025	3.083	0.002*	0.119	0.392	0.010*
POS	<--->	TRI	0.170	0.100	0.043	2.342	0.019*			

SC: Standardized coefficients; NSC: Nonstandardized coefficients

*** $p < 0.01$ * $p < 0.05$ TRI= Technological Readiness Index, SPOS=The Survey of Perceived Organizational Support, BP=Basic Performance, SP=Success Performance, EP=Employee Performance

It was found that TRI ($\beta = .358$) had a positive and significant effect on employee performance ($p < 0.01$), and the hypothesis of “H₁: The readiness of healthcare staff for information technologies affects employee performance” was accepted.

It is seen that POS ($\beta = .259$) had a positive and significant effect on employee performance ($p < 0.002$). “H₂: The organizational support that healthcare professionals perceive affects employee performance”, another hypothesis of the study, was accepted. TRI and POS' explaining rate of employee performance, the R² value is .227.

Although it was seen that there was no relation between TRI and SPOS in the analysis conducted by SPSS, it was revealed that there was a significant relation between TRI and SPOS as a result of more standardizing the data and error term corrections on AMOS software (Table 7).

Discussion, Conclusion and Recommendations

This study was conducted to determine the effect of information technology readiness and perceived organizational support on employee performance. The secondary purpose of the study is to determine whether information technology readiness and perceived organizational support lead to a significant difference on employee performance and demographic variables. For this purpose, firstly, the levels of the mean scores of the

scale variables were analyzed. Employee performance of healthcare professionals was found to be high and this result is consistent with the literature (Kılınç & Paksoy, 2017; Karaman et al., 2020).

Information technology readiness among healthcare professionals was found to be at a high level. Similar to our study, Denizli (2022) reported that they found technology readiness levels of healthcare professionals to be higher than the median value (Deniz & Demirtaş, 2022).

In this study conducted on a sample of healthcare professionals, information technology readiness was found to be higher in men. When the studies in the literature are examined, this finding is compatible with the literature (Deniz & Demirtaş, 2022, Macnevin et al. 2021, Mertoğlu, 2020; Parlakkılıç, 2020, Caison et al., 2008).

It was determined that the readiness of health workers was significantly higher in men. In the study conducted by Oketech (2013), no significant difference was found between readiness for information technologies and gender. The reason for the difference between the results obtained and the results in the literature is; It can be said that the reasons for this difference are the different infrastructure services for information technologies in health institutions, different levels of development in informatics, the perception of the subject, the time period between the case study and this study, and the use of information technologies in this process. No significant difference was found between marital status and readiness for information technologies and this result is in line with

the literature (Badri et. al, 2014; Mertoğlu, 2020). On the other hand, in the study conducted by Heart and Kalderon (2013) on technological readiness, it was found that married individuals had a higher level of readiness compared to single individuals. Although the study findings are supported by the literature, different results are observed.

Those who have a doctorate degree have a significantly higher level of readiness towards information technologies. In the study conducted by Mertoğlu (2020), it was determined that the readiness of those with a doctorate degree was higher. The reason for the high level of readiness towards information technologies in postgraduate graduates can be interpreted as being more open to technological innovations as the level of education increases and the desire to learn increases. This finding was also supported in the study conducted by Touré et al. While readiness for information technologies was the highest in physicians, in the study conducted by Mertoğlu (2020), it was determined that nurses had the highest readiness level. It can be said that the reason for this situation is that physicians apply many treatments with technological methods both in education-training activities and with information technologies compared to nurses. In the study conducted by Nambisan (2017), no significant difference was found between age and readiness for information technologies, but a significant difference was found between age groups. The reason for the differences with the results of the study may be attributed to the characteristics of the samples in which the studies were conducted, technological developments and the way the issue is perceived by the employees.

No significant difference was found between total years in the profession and readiness for information technologies. However, Mertoğlu (2020) and Touré et al. (2012) found a significant difference between information technology readiness and total years in the profession. The information technology readiness of employees working in the organization between 6-10 years was found to be significantly higher and this result coincided with the literature (Melas et. al., 2014; Mertoğlu, 2020).

It has been found that there is no significant difference between perceived organizational support and gender, age, marital status, educational status, occupation, total years in the profession and working time in the institution (Eisenberger, 2002; Rhoades & Erdaş, 2010; Ibrahim & Marri, 2015; Büyükgöze & Kavak, 2017; Dam et al., 2020). It was determined that there was no significant difference between gender, marital status, age, total years in the profession and working time in the organization and employee performance, and this result was found to be consistent with the literature (Tayfun & Çatır, 2013; Saygılı et al., 2016; Kılıç & Paksoy, 2017; Tercan, 2017; Karatepe et al., 2019; Karaman et al., 2020).

In this study, a significant difference was found between educational level and employee performance. Employee performance is higher in associate degree graduates than in master's degree graduates. The reason for this situation is; The performance scores of associate degree graduates in healthcare were higher because they mainly worked with technical personal qualifications, gained educational experience earlier in business life than undergraduate graduates, and were able to work in many

units in the hospital. In the literature, it is stated that there is no significant difference between education level and employee performance (Karaman et al., 2020). In this study, a significant difference was found between the professions of healthcare personnel and employee performance, while in the study conducted by Saygılı et al. (2016), no significant difference was found between profession and performance. The differences in the findings of the studies can be attributed primarily to the differences in the samples in which the studies were conducted, the perception levels of healthcare professionals on the subject and the distribution of the number of people in the sample.

It has been determined that the readiness of healthcare workers for information technologies has a significant and positive effect on employee performance. Therefore, it can be said that with the increase in the perception of information technologies, performance will increase in the same way and the findings are supported by the literature (Akkoç et al., 2012; Sumathi & Tamilnadu, 2013; Yılmaz & Tanrıverdi, 2017; Genç, 2018). This finding is also supported in the literature (Mertoğlu, 2020). In addition, Ling and Moi (2007) found that technological readiness affects success, and Lin and Chang (2011) found that technological readiness significantly affects employee performance. In his study, Nokay (2015) concluded that the use of information systems and information technologies accelerates and facilitates the work of healthcare professionals and this can increase the performance of the organization by enabling managers to make timely decisions. In Işık and Akbolat's (2010) study, it was stated that information technologies have come to an important position, it was reported that the use of information technologies by health personnel is important for more effective and quality delivery of health services and that improving the ability of personnel to use information technologies will positively affect their performance. Mazak (2018) stated that being ready for information technologies positively affects nurses' job performance and is open to improvement.

Organizational support was found to have a positive and significant effect on employee performance and this finding was supported by the literature (Akkoç et al., 2012; Genç, 2018; Sumathi et al., 2013; Mazak, 2018; Yılmaz & Tanrıverdi, 2017). On the other hand, Chiang and Hsieh (2012) reported that perceived organizational support has a negative effect on employee performance. In another different finding, Turunç and Çelik (2010) and Şen (2018) reported that organizational support has no effect on employee performance. As can be seen, although different findings have been obtained in the literature, the weight is in the direction that the study finding is supported. However, the difference in the literature can be attributed to different reasons such as the different samples of the studies and the way the issue is perceived among the employees. It has been reported that organizational support affects and increases task performance and that quality of work life and organizational support have a role in increasing job performance (Arslan, 2018). Sumathi et al. (2013) reported that perceived organizational support positively affected job performance in their study with health officers and nurses.

It can be said that the organizational support in the institution based on previous years has decreased even more due to reasons such as excessive workload in health institutions, increasing service demand against a limited number of personnel, increasing burnout with the pandemic, gradually worsening working conditions, and difficult living conditions of health workers. Accordingly, it can be stated by looking at the correlation relationship that healthcare workers experience a loss of performance as organizational support decreases.

Consequently, the recommendations below can be stated in order it to be a guide for the increase in the information technologies readiness and perceived organizational support of the healthcare professionals and following technological improvements closely:

- It can be recommended that university hospitals and private hospitals are included in studies instead of confining only to public hospitals. Thus, both the number of the people included studies can increase and it will be possible to make comparisons in terms of hospitals between public and university and public and private hospitals and to perform analysis throughout the country.
- It is believed that the information technologies readiness levels of all healthcare staff and data preparation and control operators should be measured regularly. By this means, both the comparative analyses of the readiness levels to be obtained regularly can be performed on a monthly basis or annually and the evaluations on employee performance will be ensured to be more valid and reliable.
- It is thought that plantings will be done for both the staff working at information systems and healthcare staff to receive necessary trainings to keep pace with the advancing technology and infrastructure.
- It is seen that the level of education is effective on TRI, and it is thought that the readiness levels of the other healthcare staff can be ensured to be equalized with the staff having high level of education by following educational activities such as congresses, events and scientific studies and technological improvements.
- It is believed that it will be effective to follow the technological improvements closely by healthcare institutions and take necessary precautions to eliminate the deficiencies in equipment, software and infrastructure in order to increase the performance of both employees and institutions.
- Since it is seen in our study that perceived organizational support and employee performance are related and that there are studies in the literature reporting that perceived organizational support increases employee performance, it is believed that carrying out studies to increase the perceived organizational support on employees by hospitals and taking necessary precautions in this regard will increase employee performance and organizational performance.
- It is thought that this study, in line with the existing literature knowledge and the findings obtained, will guide future studies with developing information technologies and the use of information technologies in the health sector.

References

- Akkoç, İ., Çalışkan, A., & Turunç, Ö. (2012). The effect of development culture and perceived organizational support in organizations on job satisfaction and job performance: The mediating role of trust. *Journal of Management and Economics*, 19(1), 105-135.
- Arslan, I. (2018). Sağlık çalışanlarında iş yaşam kalitesinin iş performansı üzerine etkisinde örgütsel desteğin aracılık rolü. Doktora Tezi, Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Atay, B. (2019). Bağlantıcı öğrenmeye hazırlanışlık ölçeği geliştirme çalışması. Yüksek lisans tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Ayatollahi, H., Bath, P. A., Goodacre, S., Lo, S. Y., Draegebo, M., & Khan, F. A. (2013). What factors influence emergency department staff attitudes towards using information technology? *Emergency Medicine Journal*, 30(4), 303-307.
- Aykan, E. (2007). A research on determining the relationships between human resources practices and perceived organizational support in organizations. *Journal of Dokuz Eylül University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 22(1), 123-137.
- Badri, M., Al Rashedi, A., Yang, G., Mohaidat, J. and Al Hammadi, A. (2014). Technology readiness of school teachers: An empirical study of measurement and segmentation. *Journal of Information Technology Education: Research*, 13, 257-275.
- Bakan, İ., & İlker, K. (2012). Perception and perception management from an institutional perspective. *Journal of Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 2(1), 19-34.
- Barca, M. (2002). The strategic importance of knowledge management in the new economy. *National Information, Economy and Management Congress Proceedings Book*, 10 (11).
- Bawden, D. (1994). Information technology. The management challenge: N. Caroline Daniels. Wokingham, Berks: Addison-Wesley, 1994. 199 pp. ISBN 0-201-63195-4. *International Journal of Information Management*, 14(2), 149. [https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0268-4012\(94\)90037-X](https://doi.org/https://doi.org/10.1016/0268-4012(94)90037-X)
- Bedarkar, M., & Pandita, D. (2014). A study on the drivers of employee engagement impacting employee performance. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 133, 106-115.
- Büyükgöze, H., & Özdemir, M. (2017). Examining the relationship between job satisfaction and teacher performance within the framework of emotional events theory. *İnönü University Faculty of Education Journal*, 18(1), 311-325.
- Caison, A. L., Bulman, D., Pai, S., & Neville, D. (2008). Exploring the technology readiness of nursing and medical students at a Canadian University. *Journal of interprofessional care*, 22(3), 283-294.
- Çalık, T. (2003). Performance management: Definitions, concepts, principles [Performance management: definitions, concepts, principles]. *Ankara, Turkey: Gündüz*.
- Çavmak D, Söyler S, Çavmak Ş. (2024). Understanding the role of technology readiness and digital health

- literacy in intention to use remote healthcare services. *Journal of Health and Nursing Management*, 11(2):233-242.
- Chiang, C.-F., & Hsieh, T.-S. (2012). The impacts of perceived organizational support and psychological empowerment on job performance: The mediating effects of organizational citizenship behavior. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 180-190.
- Colquitt, J., Lepine, J., & Wesson, M. (2014). *Organizational behavior: Improving performance and commitment in the workplace (4e)*. New York, NY, USA: McGraw-Hill.
- Çömlekçioglu, U., & Bayraktaroğlu, E. (2001). Biology and information technologies. *Kahramanmaraş Sütçü İmam University Science and Engineering Journal*, 4(1), 63-73.
- Coyle-Shapiro, J. A., Shore, L., Taylor, M. S., & Tetrick, L. (2004). *The employment relationship: Examining psychological and contextual perspectives*. Oxford University Press.
- Dam, P. J., Griffin, P., Peterson, G. M., Reeves, N. S., Kirkwood, L., & Prior, S. J. (2020). Organizational support in healthcare redesign education: A mixedmethods exploratory study of expert coach and executive sponsor experiences. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5308.
- Denizli, F. ve Demirtaş, Ö. (2022). Evaluation of the readiness for technology of healthcare professionals in the process of transformation into a digital hospital: a public hospital example, *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 49, 163-174.
- Drucker, P. (2012). *The Practice of Management*. Abingdon-on-Thames: Routledge.
- Duplaga, M. ve Turosz, N. (2022). User satisfaction and the readiness-to-use e-health applications in the future in Polish society in the early phase of the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *International Journal of Medical Informatics*, 168, 104904. <https://doi.org/10.1016/j.ijmedinf.2022.104904>.
- Duygulu, E., Çıraklar, N., & Mohan, Y. (2008). The effects of perceived organizational support, job involvement and job satisfaction on organizational commitment. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences*, 6 (1), 108-128.
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S., & Lynch, P. (1997). Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction. *Journal of applied psychology*, 82(5), 812.
- Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of applied psychology*, 71(3), 500.
- Erdaş, K. D. (2010). *Lider-üye mübadelesi, algılanan örgütsel destek ve öz denetim kişilik özelliğinin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkileri*. Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Genç, E. (2018). The mediating role of organizational cynicism in the effect of perceived organizational support on job performance in public employees. *Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 19 (2), 169-183.
- Gökşen, Y., & Yıldırım, F. K. (2005). The impact of information technologies on business strategies and competitive advantage and a comparative field research. *Review of Social, Economic & Business Studies*, 7(8), 309-330.
- Griffith, J. (2006). What do the soldiers say? Needed ingredients for determining unit readiness. *Armed Forces & Society*, 32(3), 367-388.
- Gürbüz, S., & Yüksel, M. (2008). Emotional intelligence in the work environment: Relationship with job performance, job satisfaction, organizational citizenship behavior and some demographic characteristics. *Doğuş University Magazine*, 9(2), 174-190.
- Heart, T. and Kalderon, E. (2013). Older Adults: Are They Ready to Adopt Health-Related ICT?. *International Journal of Medical Informatics*, 82(11), 209-231.
- Ibrahim, M. E., & Marri, A. A. (2015). Role of gender and organizational support in work-family conflict for accountants in UAE. *International Journal of Commerce and Management*, 25(2), 157-172.
- İşık, O., & Akbolat, M. (2010). Use of information technologies and hospital information systems: A study on healthcare professionals. *World of Information*, 11(2), 365- 389.
- Karaman, M., Macit, M., & Kuşcu Karatepe, H. (2020). The effect of psychological capital on job performance: An application in healthcare workers. *Optimum Journal of Economics and Management Sciences*, 7(1), 127-146
- Kılınç, E. ve Paksoy, H. (2017). Examining the performance perception level of healthcare professionals according to some socio-demographic variables. *Journal of Selçuk University Vocational School of Social Sciences*, 20(2), 151-159.
- Kök, S. B. (2006). Managerial and organizational effects of information technologies. *Journal of Gazi University Faculty of Commerce and Tourism Education*, (2), 123-140.
- Korkmaz, S. (2019). *Çalışanların teknolojiye hazırbulunuşluk eğilimleri, teknoloji kabulü ve iş tatmini arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma*. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Kuşcu K.H., Kuşcu N.F., Karaman, M. (2019). The effect of psychological capital on individual performance: A research on nurses. *Anemon Muş Alparslan University Journal of Social Sciences*, 7, Education and Psychology Special Issue, 105-114.
- LeRouge, C., Van Slyke, C., Seale, D., & Wright, K. (2014). Baby boomers' adoption of consumer health technologies: survey on readiness and barriers. *J Med Internet Res*, 16(9), e200.
- Li, J., & Ray, P. (2009). E-Health readiness assessment methodology (ehram). world congress on medical physics and biomedical engineering, September 7-12, 2009, Munich, Germany.
- Lin, J. S. C., & Chang, H. C. (2011). The role of technology readiness in self-service technology acceptance. *Managing Service Quality: An International Journal*, 21(4), 424-444.
- MacNevin, W., Poon, E. & Skinner, T. (2021). "Technology Readiness Of Medical Students And The Association of Technology Readiness With Specialty

- İnterest". Canadian Medical Education Journal / Revue canadienne de l'éducation médicale, 12(2), ss.31–41.
- Maier, R. (2005). Knowledge management systems: information and communication technologies for knowledge management. *Computing Reviews*, 46(1), 24.
- Mazak, M. T. (2018). Hemşirelerin bilgi teknolojileri hazırlanışının iş performansına etkisi. Yüksek lisans tezi, Ufuk Üniversitesi, Ankara.
- Melas, C.D., Zampetakis, L.A., Dimopoulou, A. and Moustakis, V.S. (2014). The significance of attitudes towards evidence-based practice in information technology use in the health sector: An Empirical Investigation. *Behaviour & Information Technology*, 33(12), 1248-1260.
- Mertoğlu, S. (2020). Sağlık çalışanlarının hastanelerde bilişim teknolojilerine yönelik tutumları ve hazırlanışlık seviyelerinin bireysel performansına etkisinin değerlendirilmesi. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Nambisan, S. (2017). Digital entrepreneurship: Toward a digital technology perspective of entrepreneurship. *Entrepreneurship theory and practice*, 41(6), 1029-1055.
- Oketch, H.A. (2013). E-Learning Readiness Assessment Model in Kenyas' Higher Education Institutions: A Case Study of University of Nairobi. Research Project Submitted in Partial Fulfillment of the Requirement of Master in Business Administration Degree, School of Business, University of Nairobi
- Özer, P., Özmen, Ö. N., & Saatçioğlu, Ö. Y. (2004). Differentiating characteristics of knowledge workers and human resource management as a key factor in the effectiveness of knowledge management. *Dokuz Eylül University. Journal of the Social Sciences Institute*, 6(1), 255-257.
- Parasuraman, A. (2000). Technology readiness index (TRI) a multiple-item scale to measure readiness to embrace new technologies. *Journal of service research*, 2(4), 307-320.
- Parlaklıç, A. (2015). E-Learning readiness in medicine: Turkish Family Medicine (FM) Physicians Case. *Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET*, 14(2), 59-62.
- Parlaklıç, A. (2020). "Evaluation of Physicians' Information Technology Readiness". *Euras J Fam Med*. 9(3), ss.170-175. doi:10.33880/ejfm.2020090308.
- Payasoğlu, N. (2019). Bankacılık sektöründe çalışanların duygusal zeka seviyelerinin iş performansı üzerindeki etkisi: Gaziantep İli örneği. Yüksek Lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Paine, J. B., & Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of management*, 26(3), 513-563.
- Rezai-Rad, M., Vaezi, R., & Nattagh, F. (2012). E-health readiness assessment framework in iran. *Iran J Public Health*, 41(10), 43-51.
- Rhoades, L., Eisenberger, R., & Armeli, S. (2002). Affective commitment to the organization: The contribution of perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 86(5), 825–836.
- Rıfat, İ. (2005). The effects of knowledge management on innovation and competitiveness in businesses. *Atatürk University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 19(1), 243-258.
- Rogers, E. M. (1995). Diffusion of Innovations: modifications of a model for telecommunications. In *Die diffusion von innovationen in der telekommunikation* (pp. 25-38). Springer.
- Samat, L. (2020). Algılanan örgütsel destek ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkinin incelenmesi: bir uygulama. Yüksek Lisans tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Erzincan.
- Sarıhan, H. İ. (1998). *The way to success in competition is technology management*. Desnet Publications.
- Saygılı, M., Erigüç, G., & Özer, Ö. (2016). Determination of Organizational Silence and Employee Performance Levels of Healthcare Workers. *International Journal Of Social Science*, 49, 485-500.
- Schreurs, J., Sammour, G., & Ehlers, U. (2008). ERA-E-learning readiness analysis: A eHealth case study of E-learning readiness. World Summit on Knowledge Society.
- Semerci, M. (2007). Elektronik ticaretin işleyişi, denetimi ve muhasebeleştirilmesi. Yüksek Lisans tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş.
- Şen, H.T. (2018). Yönetici, çalışma arkadaşları ve örgütsel destek algısının hemşirelerin psikolojik iyi oluş ve iş performansına etkisi. Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Shah, N., Irani, Z., & Sharif, A. M. (2017). Big data in an HR context: Exploring organizational change readiness, employee attitudes and behaviors. *Journal of Business Research*, 70, 366-378.
- Sığı, Ü. (2007). Analysis of employees' organizational commitment with Meyer and Allen typology: A Comparative Research in the Public and Private Sectors. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 7(2), 261-278.
- Şimşek, M. Ş., Çelik, A., & Akgemci, T. (2015). *Introduction to behavioral sciences and behavior in organizations*. Education Publishing House.
- Snyder-Halpern, R. (2001). Indicators of organizational readiness for clinical information technology/systems innovation: a Delphi study. *International journal of medical informatics*, 63(3), 179-204.
- Sumathi, G. N., Kamalanabhan, T. J., & Thenmozhi, M. (2013). Impact of perceived organisational support on job performance among healthcare professionals. *International Journal of Business Innovation and Research*, 7(3), 379-391.
- Sumathi, G. N., Kamalanabhan, T. J., & Thenmozhi, M. (2013). Impact of perceived organisational support on job performance among healthcare professionals. *International Journal of Business Innovation and Research*, 7(3), 379-391.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2018). *Using multivariate statistics (7th edition)*, Boston, MA: Pearson.
- Tarcan, G. Y., & Çelik, Y. (2016). Determination of individual factors affecting hospital managers' attitudes

- towards health information technologies. *Hacettepe Health Administration Journal*, 19(1), 35-55.
- Tayfun, A., & Çatır, O. (2013). A research on the relationship between organizational silence and employee performance. *Journal of Business Research*, 5(3), 114-134.
- Tercan, S. (2017). Otantik liderliğin çalışan motivasyonu ve iş performansına etkisi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Touré, M., Poissant, L. and Swaine, B.R. (2012). Assessment of Organizational Readiness for E-Health in a Rehabilitation Centre. *Disability and Rehabilitation*, 34(2), 167-173.
- Turunç, Ö., & Çelik, M. (2010). The effects of employees' perceived organizational support and job stress on organizational identification and job performance. *Journal of Management and Economics*, 17(2), 183-206.
- Uğurlu Akbaş, Ö. (2008). A look at public relations from the perspective of 'perception'. *Istanbul University Faculty of Communication Journal*, 2008(32), 145-164.
- Ünalın, D. and Altın, F. (2023). The Relationship of Identification, Tracking and Monitoring Technologies with Medical Records in the Health Sector. In Dikmetaş Yardan, E. (Ed.), *Medical Documentation and Electronic Health Record Management* (391-416). Ankara: Nobel publishing.
- Valentine, S. R. (2001). Men and women supervisors' job responsibility, job satisfaction, and employee monitoring. *Sex roles*, 45(3), 179-197.
- Weiner, B. J. (2009). A theory of organizational readiness for change. *Implementation science*, 4(1), 1-9.
- Yelboğa, A. (2006). Examining the relationship between personality traits and job performance. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(2), 196-217.
- Yılmaz, A., & Tanrıverdi, H. (2017). The mediating role of work environment quality in the effect of cooks' perception of organizational support on job performance. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(3), 32-52.
- Yılmaz, D. (2014). Dağıtılmış liderliğin örgütsel güven ile algılanan örgütsel destek ve okul başarısıyla ilişkisi. Doktora tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Yüregir Özmutaf, N. M. (2007). Individual performance elements and conflict in organizations. *CÜ Journal of Economics and Administrative Sciences*, 8(2), 41-60.
- Zagenczyk, T. (2001). A social influence analysis of perceived organizational support (Dissertation of Doctor of Philosophy). *The Katz Graduate School of Business, University of Pittsburgh*.

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

The Effect of Islamic Loyalty and Concept of Waste on Consumer Behavior: Yozgat Province Example *

Safa Ünal^{1,a}, Mehmet Kara^{2,b,**}

¹ Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yozgat, Türkiye

² Yozgat Bozok Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Yozgat, Türkiye

**Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 19/08/2024

Accepted : 23/12/2024

Keywords:

Business

Consumer behavior

Consumption

Islamic devotion

Waste

Halal product

ABSTRACT

Although consumption is expressed as meeting the needs of individuals, modern consumption has taken this situation to different points. In the modern consumption culture, which is “consumer-oriented”, cultural values and religious beliefs affect consumption structures during the purchasing process. Islamic commitment has an important place in shaping people’s lives. Studies on consumers with Islamic commitment should be considered important. In Islam, instead of excess, there is contentment and gratitude. The concepts of excessive consumption and Islamic commitment are opposite concepts. However, people with Islamic commitment, referred to as the Conservative segment, and modern consumption culture are intertwined. In this study, it was tried to find an answer to the question of how religious values affecting the phenomenon of consumption shape the individual’s consumption patterns, and it especially aims to reveal how consumers behave within the framework of their demographic characteristics according to their level of Islamic commitment. The effect of the concept of waste on consumption and the economy is also examined. The research was carried out on a sample selected in Yozgat province. Data were obtained and evaluated through focus group studies from qualitative research methods.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 171-183, 2024

İslami Bağlılık ve İsraf Anlayışının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Yozgat İli Örneği

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 19/08/2024

Kabul : 23/12/2024

Anahtar Kelimeler:

İşletme

Tüketici davranışı

Tüketim

İslami bağlılık

İsraf

Halal ürün

ÖZ

Tüketim, kişilerin ihtiyaçlarının karşılanması olarak ifade edilse de modern tüketim bu durumu farklı noktalara taşımıştır. “Tüketici odaklı” olan modern tüketim kültüründe, kültürel değerler ve dini inanışlar, satın alma sürecinde, tüketim yapılarına etki etmektedir. İslami bağlılık, kişilerin hayatlarının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle İslami bağlılığı olan tüketiciler üzerinde çalışmalar önemli sayılmalıdır. İslam dininde aşırılık yerine kanaat etmek, şükretmek vardır. Aşırı tüketim ve İslami bağlılık kavramları zıt kavramlardır. Ancak Muhafazakâr kesim olarak ifade edilen İslami bağlılığa sahip insanlar ile modern tüketim kültürü iç içe geçmiş bir haldedir. Yapılan bu çalışmada, tüketim olgusuna etki eden dini değerler, bireyin tüketim kalıplarını ne yönde şekillendirirler sorusuna cevap aramaya çalışılmış, özellikle İslami bağlılık düzeyine göre tüketicilerin sahip oldukları demografik özellikler çerçevesinde nasıl davrandıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. İsraf anlayışının, tüketime ve ekonomiye etkisi ayrıca irdelenmektedir. Araştırma Yozgat ilinde seçilen örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden, odak grup çalışmaları ile veriler elde edilip değerlendirilmeler yapılmıştır.

^a safaaa.2511@gmail.com

^b <https://orcid.org/0009-0006-6618-7201> | mehmet.kara@bozok.edu.tr

^c <https://orcid.org/0000-0002-7189-4262>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

* Araştırma için etik kurul onayı alınmıştır (Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu 29/09/2023 tarih ve 06/28 sayılı karar). Makale Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Kara danışmanlığında Safa Ünal tarafından 2024 yılında tamamlanan “İslami Bağlılık ve İsraf Anlayışının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Yozgat İli Örneği” başlıklı yüksek lisans tezi verilerinden üretilmiştir.

Giriş

Tüketim, kişilerin hayatlarında her zaman yer edinmiştir. Zaman içerisinde tüketim kültürü gelişmiş, tüketime konu olan etkenler değişmiş ve kişilerin yaşam tarzında oldukça önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Tüketim, kişilerin istek, ihtiyaç ve arzularının karşılanmasının üzerine çıkmış ve toplumsal ilişkilerin, statünün ve birçok farklı yapının bir sonucu haline gelmiş, yaşam tarzı şeklini almıştır². Tüketimde meydana gelen bu değişimin en önemli sebeplerini, kişilerin istek ve ihtiyaçlarında ortaya çıkan değişiklikler şeklinde ifade etmek mümkündür. Tüketim kültüründe yaşanan gelişimler beraberinde modern tüketime konu olan tüketicilerinde farklı şekilde incelenmesine neden olmuştur. Tüketim kültüründe yaşanan gelişmeler, aşırı tüketimi de beraberinde getirmektedir. Aşırı tüketim ise toplumsal refahı etkileyecek derecede insanları israfa yönlendirmektedir³. Modern tüketim kültüründe kişilerin alışkanlıklarını, davranışlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır⁴. Bu faktörlerden biri de dini inançlardır. Dini inançların, tüketime etkisini belirlemek bu noktadan yola çıkarak tüketicilerin hassasiyetlerini araştırmak oldukça önemli bir hal almıştır.

Tüketim ve israf hemen hemen her dönem üzerinde çalışılan konular olmuştur. Özellikle kendi bakış açısı içerisinde, farklı disiplinlerde ayrı ayrı değerlendirmeler yapılarak bir takım eserler ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ise her iki yön, disiplinler arası bir uyum ile bir arada çalışılmıştır.

Bu çalışmada İslami bağlılığı olan insanların yaşam tarzlarında, İslami kaynakların etkisi ile düzenleme getiren hususlara göre hareket eden insanların, tüketime karşı bakış açılarını, israfa karşı tutumlarını incelemek temel amaç şeklinde tanımlanabilir. Çalışma, Yozgat ilinde ikamet eden ve 18 yaşından büyük, İslami değerlere sahip olan kişiler arasında kolayda örneklem yönteminin yanında yargısal örneklem yolu ile seçilmiş 51 kişi üzerinde yarı yapılandırılmış derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler gerçekleştirilirken katılımcıların rahat bir şekilde cevap verebilmeleri ve gerçek fikirlerini yansıtabilmeleri için uygun ortam sağlanmaya çalışılmıştır. Yapılan görüşmelerin analizini daha iyi yapabilmek adına katılımcıların izni ile ses kaydı alınmıştır. Yapılan görüşmelerin analizi sırasında katılımcıların özel bilgileri kullanılmamış ve Katılımcı 1, Katılımcı 2, şeklinde kategorize edilmiştir. Katılımcıların İslami bağlılık seviyelerini belirlemek üzere sorulan

soruya “İslami bağlılığım yoktur.” şeklinde cevap veren 5 kişi çalışmamızın hedef kitlesine uymadığı için devam eden kısmında bu katılımcıların cevapları dikkate alınmamıştır.

İslami Bağlılık ve Tüketim

İslami Bağlılık

Dini bağlılık; inançlar, değerler, beklentiler ve davranışlardan oluşan ortak bir bilişsel sistemi paylaşmak olarak görülmektedir. Irk ve milliyet gibi, bireysel yaşantıları üzerindeki etkisi genellikle doğumdan önce gelir, aile büyüklüğünü, ulaşılan eğitim düzeyini, birikmiş servet miktarını ve alınan yaşam kararının türünü belirler. Dini bağlılık, bir bireyin dâhil olduğu dini topluluk türleri ile de ilişkilidir⁵.

İslam’da İsrâf

İsrâf etmek ise gereksiz yere savurganlık yapmak, harcamak demektir. Tasarruf, tüketimden kısmak anlamına gelirken, israf ihtiyacından fazlasını almak, kullanmak anlamında kullanılmaktadır. Bu noktadan israfa bakıldığında, kayakların gereksiz yere kullanılması olduğu ortaya çıkmaktadır⁶. İsrâf her açıdan insanlar için salgın bir hastalık niteliğindedir. İsrâf karşısında toplumlar çok ağır bedeller ödemektedir⁷.

İslam dininde tüketim genel olarak “mubah” kabul edilmektedir. Fakat bu tüketimde önemli olan yaşamını devam ettirecek kadar ihtiyacı olan şeyleri tüketmek farzken tersi bir durum söz konusu olmadıkça dinin haram kabul ettiği şeyleri tüketmek haram kabul edilmektedir. İslam dininde bütün temiz ve helal şeylerin tüketimi serbest bırakılırken pis ve zararlı şeylerin tüketimi yasaklamıştır⁸.

Dünyada ve Türkiye’de Gıda İsrafı

Dünyada ve Türkiye’de yaşanan kuraklık ve beraberinde getirdiği fiyat artışlarından kaynaklı israfın önemi artmıştır. Gıda israfı hem dünya için hem de ülkemiz için oldukça önemli bir kavramdır ve acil ilgilenilmesi gereken konular arasında yer almaktadır. Gıdaların israf edilmesi gıdaların çöpe gitmesi anlamıyla birlikte doğal kaynakların kaybı anlamını da taşımaktadır.

Gıda israfının dünya genelinde %56’sı gelişmiş ülkelerde gerçekleşirken %44’ü gelişmekte olan ülkelerde yaşanmaktadır. Dünyada gıda üretiminin 1/3’üne karşılık gelen gıda kaybı ve israfın 1/4’lük kısmının önlenmesiyle

² Hasan Hüseyin Aygül – Gamze Gürbüz, “Tüketim, Moda ve İslami Giyim Açısından Tesettürlü/Türbanlı Öğrenciler: Akdeniz Üniversitesi Örneği”, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15/56, (2019), 162.

³ Hasan Durmuş, “Aşırı Tüketim ve İsrâf; Çözüm Olarak Orta Yollu Tüketim”, *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 8/3, (2022), 273.

⁴ İlgar Seyidov, “Tüketici Davranışları ve İslami Bağlılık”, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2013), 6.

⁵ Khasimah Nor Aliman – Zainal Zainal Ariffin - Mohamed Shareena Hashim, “Religiosity Commitment and Decision-Making Styles Among Generation Y Muslim Consumers in Malaysia”, *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* (2018), 558.

⁶ Süleyman Hilmi Kara, “Kur’an-ı Kerim Işığında İsrâf ve Cimriliğin İktisadi Sonuçları”, *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi/International Journal of Islamic Economics and Finance*, 6/2, (2020), 239.

⁷ Veli Kayhan, “Kur’an’a Göre İsrâf ve İktisat”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, (2006), 152.

⁸ Alpaslan Alkış, “İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1, (2019), 75.

açlık sıkıntısı yaşayan 842 milyon insanın gıda ihtiyacı giderilebilmektedir⁹.

Dünya genelinde gıda israfının %30'luk kısmını tahıllar (dünya yıllık tahıl üretiminin yarısını oluşturmaktadır.), %50'lik kısmını meyveler, sebzeler ve köklü bitkiler oluştururken geriye kalan %20'lik kısmı et ve süt ürünleri, yağlı tohumlar ve balık çeşitlerinden meydana gelmektedir. Türkiye İsrar Raporlarına göre, ülkemizde her yıl 26 milyon ton gıda israfı söz konusudur. Bu durum milli gelirin %15'lik kısmını oluşturmaktadır¹⁰.

Helal Sertifikasyonu

Tüketicilerin helal ürün ve hizmetlere buna bağlı olarak da helal sertifikaya olan ilginin artması sonucu üretici firmalarda da helal ürün ve hizmete ağırlık vererek helal sertifikasyonun üzerinde durmaları gerektiğinin önemini ortaya çıkarmıştır. Helal gıdalar için verilen sertifika tüketiciler için güvenilirliği artırmakta ve bu sertifikaya sahip olan firmalar, satın alma noktasında önemli bir yer edinmektedirler.

Helal sertifikasyonu markaların güvenilirliği ve tüketicilerin ürün ve hizmeti satın alması üzerindeki etkisi dış denetimlerin türüne ve yöntemlerine önemli seviyede bağlı bulunmaktadır. Sertifikasyon işlemi markayı sadece teknik açıdan değil aynı zamanda üretim yöntemleri üzerinde de durmaktadır. Sertifika tek başına helal bütünlüğe ve güvenceye garanti vermemektedir.

İslami Bağlılığın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisinin İncelenmesi

Dindarlık ve Tüketici Davranışları

Dindarlık, tüketici davranışlarına etki eden en önemli sosyo-kültürel faktör olarak kabul edilebilir. Pazar bölümlendirmede kullanılan dindarlık, satın alma kararları üzerinde oldukça etkilidir. Bu nedenle pazarlama stratejileri açısından oldukça önemli bir kavramdır¹¹.

İslamiyet'te Tüketim Kültürü ve Ahlakı

Günümüz tüketim kültürü, gereğinden fazla tüketmeye, yok etmeye, israfa etmeye dayanan umarsızca yapılan bir anlayış haline gelmiştir¹². İslam dininde tüketim, temel olarak tüketimi engelleme yerine yönlendirme, seçme, öncelik verme ve iktisadilik anlayışı olarak ifade edilmektedir. İslam dininde bireysel ve toplumsal faydayı gözeten, kaynakların verimli ve yerinde kullanılmasını ifade eden, lüks ve israfa dayalı yaşam biçimini

benimsemek yerine etrafındaki ihtiyaç sahiplerini gözetken onlara yardım ederek gelir dağılımına katkı sağlayan bir anlayış söz konusu olmuştur¹³.

Helal/ Haram Kavramlarının Yaşam Biçimi Açısından Değerlendirilmesi

Helâl ve haram kavramlarının kökeni Arapçadır. Türkçe 'de helâlin anlamı yasak olmayan anlamına gelirken haram kelimesi ise yasaklı olanı ifade etmektedir. Bütün dinlerde olmasa da helâl ve haram kelimeleri bazı dillerde benzer anlamları içermektedir. Helâl ve haram inanç sahibi kişilerin hayatlarında oldukça önemli bir yer edinmektedir. Bu ikisi arasındaki dengenin sağlanması da İslami usullere göre uygun olması da bir o kadar önemlidir. Kişiler bu iki kavrama da saygı duymalı ve yaşamın temel ilkeleri içerisinde yer edinmelidir¹⁴.

İslam'da helal ürünler, dinin emir ve yasaklarına uygun olan, yani haram kabul edilen ve emeğin, çevrenin sömürülme durumunu içerenler hariç, zararlı olmayan ve kötü bir niyet için kullanılmayan şeyler şeklinde tanımlanmaktadır. Müslümanlar da dinin emir ve yasakları gereği bir ürün ya da hizmetin helal olup olmamalarını incelemeleri gerekmektedir. Şüpheli şeyleri tercih etmekten sakınmaları gerekmektedir¹⁵.

İslami Bağlılık ve İsrar Anlayışının Tüketici Davranışlarına Etkisi: Yozgat İli Örneği

Araştırmanın Amacı

Son dönemlerde tüketim, kişilerin yaşam tarzlarında oldukça önemli bir yer edinmeye başlamıştır. Tüketim ve İslami bağlılık kavramları taşıdıkları anlamlara göre birbirlerine karşı zıt kavramlar olarak ifade edilse de muhafazakâr kesim ile içerisinde bulundukları tüketim kültürü iç içe geçmiş bir haldedir. Kişilerin tüketici davranışlarını etkileyen faktörler arasında yer alan kültür ve alt kültürün içerisinde bulunan dini inançlar, kişilerin hayatları üzerinde önemli bir yer edinmektedir. Tüketiciler, satın alma esnasında söz konusu olan bu dini inançlarını ve değerlerini göz önünde bulundurarak ürün veya hizmetleri tercih etmektedirler. Yapılan tercihler ile helal ürün ve hizmet kavramı oldukça önemli bir hale gelmiştir. Bu noktadan yola çıkıldığında, İslami bağlılığı olan tüketicilerin davranışların incelenmesi oldukça önem arz etmektedir. Bu kapsamda yapılan çalışmanın ana amacı, İslami bağlılığa sahip tüketicilerin, tüketime karşı bakış açılarını ve israfa karşı tutumlarını incelemektir.

⁹ Hilal Çağrı, "İsrar Sorunu: Türkiye'de Ekmek İsrar Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2016), 37.

¹⁰ İsmail Hakkı Tekiner, vd., "Dünya ve Türkiye'de Gıda İsrar ve Kaybına Genel Bir Bakış", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3/2,(2021), 124.

¹¹ Mehmet Emre Çubukçuoğlu – Selçuk Burak Haşiloğlu, "Dindarlık Olgusunun Satın Alma Davranış Faktörleri Üzerinde Etkisi", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4/1, (2012), 7.

¹² Mehmet Dilek, "Tüketim Ekonomisinin Aileye Verdiği Zararı Önleme Unsuru Olarak İktisat", *Katre International Human Studies Journal*, 3 (2017), 160.

¹³ Hasan Terzi, "Müslüman Tüketicilerin İsrar Davranışlarının Rasyonel Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma", Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, (2016), 48.

¹⁴ Füsün İstanbullu Dinçer – Gül Erkol Bayram, "İslami Bakış Açısıyla Helal Turizm", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2017), 29

¹⁵ İbrahim Yemez, "Dini Değerlerin Tüketicilerin Satın Alma Davranışına Etkisi: Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerine Sivas İlinde Bir Uygulama", Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, (2018), 94.

Böylece tüketici davranışlarının, İslami bağlılık açısından değerlendirilmesi de yapılmış olacaktır.

Araştırmanın Önemi

Tüketim ve tüketici davranışları birçok araştırmada kullanılan konulardır ve hala kullanılmaya devam etmektedir. Çünkü kişilerin neyi niçin satın aldığı, istek ve ihtiyaçlarının hayata geçirilme düzeyi önemli bir veri olarak kullanılmaktadır. Yapılan bu çalışmada da İslamiyet'in tüketim noktasında belirlediği sınırların Müslüman tüketiciler üzerinde belirleyici bir etkisinin olması ve İslami bağlılığa sahip insanların tüketimi ve israf boyutu değerlendirilecektir. Böylece yapılan değerlendirmeler ile İslami bağlılığı olan tüketicilerin, tüketime bakış açıları da işletmeler açısından veri olarak kullanılmaya devam edecektir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın ana kütlesi Yozgat ilinde yaşayan İslami bağlılığa sahip kişilerdir. Araştırmada 51 kişi ile birebir görüşme yapılmıştır. Bireyler kolayda örneklem yöntemi ile belirlenmeye çalışılırken, yargısal örnekleme ile İslami bağlılığı olduğu düşünülen ve bu kapsamda bazı özellikler sergileyen kişiler tarafsız olarak belirlenmiştir. Daha sonra sorulan İslami bağlılığın varlığı sorusuna göre çalışma sürdürülmüştür. Görüşme soruları hazırlanırken dikkat edilen en önemli husus katılımcıları sıkmadan cevaplandırmalarını sağlamaları olmuştur. Her katılımcıya belirli sorular sırasıyla sorulmuş, katılımcıların izni alınarak fotoğraf ve ses kaydı kullanılmıştır. Görüşmeler sonucunda İslami bağlılığı olmadığını belirten bir kısım katılımcı ve sorulara sadece evet-hayır şeklinde kısa cevaplar veren katılımcılar değerlendirmeye alınmamıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Çalışmanın; İslami bağlılık ve tüketim etkileri gibi teorik kısımları için makaleler, tezler, kitaplar, dergiler ve

internet kaynakları üzerinden geniş bir literatür çalışması yapılmıştır. Uygulama kısmı ise Yozgat ilinde gerçekleştirilen nitel bir araştırmayı kapsamaktadır. Veri toplama yöntemi olarak ise yarı yapılandırılmış görüşme (mülakat) tekniği kullanılmıştır. Bu tekniğin tercih edilme nedeni, araştırılan konu hakkında en uygun ve kapsamlı bilgiyi elde etmenin mümkün olacağı inancıdır.

3.5. Araştırmanın Nitel Boyutu ile İlgili Verilerin Analizi ve Bulgular

Yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen formlar ve sesli kayıtlar NVİVO 14 programı kullanılarak kodlama yapılmıştır. Elde edilen bulgular üç ana başlık altında incelenmiştir.

Birinci ana başlıkta katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek adına cinsiyet, yaş, eğitim durumu, mesleği, gelir seviyesine yönelik sorular sorulmuştur. Görüşmenin devam edebilmesi adına İslami bağlılık seviyelerini belirleme sorusu ile devam edilmiştir.

İkinci ana başlıkta tüketim ve İslami Bağlılık çerçevesinde gerçekleştirilen görüşmelerin bulguları değerlendirilmiştir. Bu kısımda kişilerin tercihlerini öğrenmek adına 8 farklı soru yöneltilmiş verilen cevaplar belirli başlıklar altında irdelenmiştir.

Üçüncü kısmında tüketim ve israf çerçevesinde sorulan sorular değerlendirilmiş ve bulgular elde edilmiştir. Bu kısım kendi içerisinde ikiye bölünmüş tüketim ve israf adına toplamda yedi soru sorulmuştur.

Demografik Özelliklere İlişkin Veriler

Görüşmelerde, 5 adet demografik özellik sorusunun devamında, görüşmeye devam edebilmek adına kişilerin İslami bağlılıklarına yönelik bir soru sorulmuştur. Katılımcılardan 46 kişi İslami bağlılığı olduğu cevabını verirken 5 kişi İslami bağlılığı olmadığını cevabını vermiştir. Görüşme, İslami bağlılığı olan kişiler üzerinde gerçekleştirildiği için beş kişinin vermiş olduğu cevaplar değerlendirmeye alınmamıştır.

Çizelge 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Table 1. Demographic Characteristics of Participants

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Mesleği	Gelir Seviyesi	İslami Bağlılığı
Katılımcı 1	Kadın	28	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 2	Kadın	35	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 3	Kadın	34	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 4	Kadın	34	Lisans	İnsan Kaynakları Personeli	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 5	Kadın	34	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 6	Kadın	45	Lisans	Hemşire	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 7	Kadın	36	Lisans	Muhasebe	15000-20000	Evet
Katılımcı 8	Kadın	36	Lisans	Memur-Şef	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 9	Erkek	35	Yüksek Lisans	Kamu Personeli	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 10	Kadın	36	Lise	İşçi	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 11	Kadın	56	İlkokul	Ev Hanımı	-	Evet
Katılımcı 12	Erkek	43	Lise	Aşçı	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 13	Kadın	32	Lisans	Muhasebe	20000 ve Üzeri	Hayır
Katılımcı 14	Kadın	38	Lisans	Muhasebe	15000-20000	Evet
Katılımcı 15	Erkek	30	Lisans	Bilgisayar İşletmeni	15000-20000	Evet
Katılımcı 16	Kadın	32	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Hayır
Katılımcı 17	Kadın	33	Ön Lisans	Bilgisayar İşletmeni	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 18	Erkek	35	Lisans	Muhasebe	15000-20000	Evet

Katılımcı 19	Erkek	40	Lisans	Muhasebe	15000-20000	Evet
Katılımcı 20	Erkek	38	Lisans	Muhasebe	15000-20000	Evet
Katılımcı 21	Erkek	39	Lise	İşçi	10000-15000	Evet
Katılımcı 26	Erkek	22	Lisans	Öğrenci	8500-10000	Evet
Katılımcı 27	Erkek	39	Lise	İşçi	15000-20000	Evet
Katılımcı 28	Kadın	37	Lisans	Bilişim Destek Personeli	15000-20000	Evet
Katılımcı 29	Kadın	34	Lise	Ev Hanımı	15000-20000	Evet
Katılımcı 30	Erkek	45	Ön Lisans	Büro İşçisi	15000-20000	Evet
Katılımcı 31	Erkek	29	Lisans	Mühendis	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 32	Erkek	41	Lisans	Büro Personeli	15000-20000	Evet
Katılımcı 33	Erkek	33	Lisans	Mühendis	20000 ve Üzeri	Hayır
Katılımcı 34	Erkek	34	Lisans	Tekniker	20000 ve Üzeri	Hayır
Katılımcı 35	Erkek	43	Lise	Taşeron İşçi	15000-20000	Evet
Katılımcı 36	Erkek	49	Lise	İşçi	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 37	Erkek	36	Lisans	Kamu Personeli	15000-20000	Evet
Katılımcı 38	Erkek	48	Ortaokul	Kamu Personeli	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 39	Erkek	28	Lisans	-	5000 Altı	Evet
Katılımcı 40	Kadın	33	Lisans	Ev Hanımı	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 41	Erkek	33	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 42	Kadın	41	Yüksek Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 43	Kadın	43	Lisans	Öğretmen	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 44	Kadın	33	Lisans	Memur	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 45	Kadın	32	Yüksek Lisans	-	5500-8500	Evet
Katılımcı 46	Kadın	31	Lisans	Öğretmen	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 47	Erkek	41	Lisans	Mühendis	20000 ve Üzeri	Hayır
Katılımcı 48	Erkek	38	Lisans	Sağlık Personeli İşçi	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 49	Kadın	42	Ön Lisans	İşçi	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 50	Kadın	61	İlkokul	Ev Hanımı	20000 ve Üzeri	Evet
Katılımcı 51	Erkek	42	Lisans	Sağlık Teknikeri	20000 ve Üzeri	Evet

Sosyo-demografik faktörler incelendiğinde katılımcıların 24’ü kadın 27’si erkek ve yaş ortalamaları 37 olarak ifade edilmiştir. Eğitim seviyelerine göre; 3 ilkök, 1 ortaokul, 7 lise, 4 ön lisans, 33 lisans ve 3 yüksek lisans şeklindedir. Farklı meslek gruplarından insanlarla görüşülmüştür. Ayrıca yüksek lisans ve lisans mezunu olan 2 kişi çalışmadıklarını ifade etmiştir. Gelir seviyelerine bakıldığında 1 kişi gelirinin olmadığını beyan etmiştir. 1 kişi 5000 TL altı, 2 kişi 5500-8500 TL arasında, 1 kişi 8500-10000 TL arasında, 2 kişi 10000-15000 TL arasında, 13 kişi 15000-20000 TL arasında gelire sahip olduklarını belirtirken, 31 kişi ise 20000 ve üstü şeklinde cevap vermiştir.

Görüşmeler sırasında “İslami bağlılığı olan bir kişi misiniz?” sorusuna “hayır” cevabını veren ve insanlara iyi ve kötü kavramları ile yaklaştığını ifade eden katılımcıların yaş aralığının 31-41 arasında olduğunu ve cinsiyet olarak analiz edildiğinde üçü erkek ikisi kadın olduğu tespit edilmiştir. Bu katılımcıların eğitim seviyelerinin lisans olduğu belirlenmiştir.

(Katılımcı 33-34) “İslami bağlılığı olan birisi değilim.”

(Katılımcı 47) “İslami olarak çok bağlı biri değilim” diye cevap verirken

(Katılımcı 13) “İslami bağlılığı olan birisi değilim. Genel olarak insanlara ahlaki yönden bakarım. İyi insan ve kötü insan olarak bakarım.”

(Katılımcı 16) “Çok İslami bağlılığı olan birisi değilim. Benim için çokta öncelikli olan bir durum değil. İnsanlara

sadece insan oldukları için değer veririm.” şeklinde cevap vermiştir.

Bir kısım katılımcı “İslami Bağlılık” sorusuna İslami bağlılığım var şeklinde cevap verirken daha çekimser davranmış ve var ama çok etkili değil veya orta derecede hayatımı etkiliyor ifadeleriyle yaşantılarında eksiklik olduğunu, dini vecibelerini yerine getirmekte sorunlar yaşadığını belirtmişlerdir.

(Katılımcı 2) “İslami emirleri çok uygulamasa da İslami bağlılık hayatımda önemlidir.”

(Katılımcı 35) Evet ama hayatımı çok fazla etkileyecek şekilde değil.

(Katılımcı 23) “İslam’ın hayatımdaki yeri çok önemlidir ama Müslüman gibi yaşamıyorum. Namaz yok. Abdest yok. Boş yaşıyorum.”

İslamiyet’i hayatının merkezi, odak noktası, yol göstericisi olarak gören ve bu düsturda yaşamaya gayret ederek bağlılık seviyelerini de bu sebeple en üst düzeyde tuttuklarını, yaşamlarının her noktasında İslami bağlılıklarının öncülük ettiğini ifade eden çok sayıda katılımcı da mevcuttur.

(Katılımcı 28) “Elimden geldiği kadarıyla İslami değerlere önem vermeye, bu değerleri yaşamayı ve yaşattırmaya gayret ederim. Dünyaya gönderiliş nedenimiz Allah’ı sevmek ve sevdirmek olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla İslam dininin hayatımdaki önemi büyüktür. “Farzlardan sonra en önemli ibadet insanların gönüllerini almaktır.” Öğüdünü hayatıma geçirmeye gayret eden biri olarak İslami bağlılığımı

insanların gönüllerine verdiğim önem olarak tanımlayabilirim. Farz ibadetlerden sonra ilk dikkat ettiğim konu insanlar arası sağlıklı iletişim olarak değerlendirmekte ve önem vermekteyim.”

(Katılımcı 17) “İslami bağlılığı olan birisiyim. Benim için bu durum çok önemli. İslam’ın şartlarını yerine getirdiğim zaman kendimi çok daha huzurlu hissediyorum.”

(Katılımcı 43) “Evet. Hayatımdaki yeri ilk sırada ve bir Müslüman olarak önemi büyüktür. İslamiyet’i mümkün olduğunca yaşamaya çalışan ve bu konuda elimden geleni yapan biriyim ve çevremdeki insanlara da dinin gereklerini mümkün olduğunca yansıtmaya çalışıyorum.”

Tüketim ve İslami Bağlılık Çerçevesinde Araştırma Bulguları

Yapılan görüşmelerde kişilerin tercihleri ayrı ayrı ele alınmak üzere bu kısımda 8 soru sorulmuştur.

Gıda Ürünleri Seçiminde Etki Eden Faktörler

“Gıda ürünleri seçiminde sizin için en çok hangi faktör önemlidir? Ürünlerin içeriklerini inceler ve şüpheli sayılabilecek katkı maddelerini kontrol eder misiniz?” sorusuna katılımcıların vermiş olduğu cevaplar incelendiğinde dinimize göre şüpheli sayılabilecek katkı maddelerinin içerisinde katkı maddeleri konusunda net bir bilgiye hâkim olamamaları bile genel olarak domuz eti ve alkol ürünleri üzerinde durdukları cevabı fazlalık göstermektedir.

(Katılımcı 1) “Öncelikli olarak helal olması daha sonrasında içeriği önemlidir. Mutlaka İslami değerlere göre şüpheli sayılabilecek katkı maddelerini kontrol ederim.”

(Katılımcı 3) “Gıda ürünlerinde domuz yağı olup olmamasına dikkat ederim. Mesela tavuk ürünlerinde helal kesim olup olmaması dikkat ettiğim faktörlerdir. Ürünlerin ambalajlarını okuyarak alırım.”

(Katılımcı 9) “Gıdada İslamiyet’in bana emrettiği gibi alkol ve domuz ürünlerinin olmamasına dikkat ederim. Şüpheli sayılabilecek maddelerin tamamına karşı net bir bilgim olmasa da alkol ve domuz ürünleri noktasında hassasımdır.”

(Katılımcı 48) “Tabi ki, öncelikle gıda ürünlerini alırken içeriklerini incelerim. Dinimize uygun gıdalar olup olmadığını teyit ettikten sonra vücudumuz için faydalarına bakarım.”

Katılımcılardan, içerik incelediğini ve İslami noktada hassas olduğunu ifade edenler bulunsun da bu katılımcıların aksine bazıları paket okuma alışkanlığı olmadığını helal/haram çerçevesinde reklam, haber veya söylentilere ve seçimini gerçekleştirirken farklı alanlara dikkat ettiğini ifade etmiştir.

(Katılımcı 4) “Helal haram noktasında ayırım yapıyorum ama bu konuda eksik olabilirim. Kanıtlanmış olması gerekiyor. Medyada haberi çıktıysa o ürünü almıyorum. Paket içeriği okuma alışkanlığım yok.”

(Katılımcı 14) “Gıda ürünlerinin kaliteli olması önemlidir. İslami yönden uygun olmasını çok incelemem ama kalite benim için önemlidir. Sadece domuz yağı ve alkol yönünden incelerim.”

(Katılımcı 26) “Öncelikle son kullanma tarihleri önemlidir. Seçtiğim ürünlerin içeriklerindense

markalarına bakarım. Bilinmiş markaları almayı tercih ederim.”

Yapılan görüşmeler sonucunda birtakım katılımcıların ürünlerin İslami boyutunun yanında Türk Malı olmasına da özen gösterdiklerini çünkü bu şekilde ürünlerin temiz olabileceklerinin düşünüldüğü, şüphelerinin bu şekilde ortadan kalkabileceğini söyledikleri belirlenmiştir.

(Katılımcı 12) “Gıda üzerindeki TSE logosu ve içerik olarak helal sertifikasının olup olmadığına dikkat ederim. İslami değerlere göre şüpheli sayılabilecek katkı maddelerini mesleğim gereği de kontrol ederim.”

(Katılımcı 17) “Türk malı olması önemli. İçeriklerini incelerim. İslami değerlere göre şüpheli sayılabilecek katkı maddelerine dikkat ederim.”

(Katılımcı 18) “Olabilirdi kadar içeriğine dikkat eder yabancı markaları almamaya çalışırım. Çünkü onların İslamiyet’e dikkat etmediğini biliyoruz.”

Alışveriş Tercihlerinde Mekân Faktörü

Sonuçlar gösteriyor ki katılımcıların çoğu mekân tercihini yaparken alkollü ürün satılan yerden alışveriş yapmamaya özen gösterirken konum olarak evlerine yakın olan marketleri seçmektedirler. Genel olarak katılımcılar, yerel marketlere ve indirimlerinden kaynaklı zincir marketlere yönelmektedirler. “Alkollü ürün satılan yerden alışveriş yapmayı tercih eder misiniz?” sorusuna İslami hassasiyetleri nedeniyle “kesinlikle hayır” şeklinde cevap veren katılımcılar oldukça fazladır.

(Katılımcı 28) “Alkollü ürün satılan yerden tercih etmem. Mekân olarak ev güzergâhıma yakın olan marketler gıda için olanlardır. Kıyafet için mekân önemli değildir.”

(Katılımcı 8) “Alkollü ürün satılan yerden alışveriş yapmayı tercih etmem. Alışveriş yapmaya girdiğimde ilk dikkat ettiğim içeride alkollü ürün var mıdır yok mudur olur. Ayrıca helal olmayan et satan marketleri tercih etmiyorum. Bu noktada da yerel mağazalar bu konuda daha dikkatli oldukları için onları tercih ediyorum.”

(Katılımcı 43) “Kesinlikle alışveriş yapmıyorum. Kendi yaşadığım ildeki markette satılmasa dahi başka ilde bulunan şubelerinde satıldığını bildiğim marketlerden dahi alışveriş yapmıyorum. Sürekli alışveriş yaptığım Yozgat’ın yerel marketleri.

“Asla almam.” şeklinde ifadelerde bulunan katılımcıların aksine İslami hassasiyetleri olmasına rağmen kendince sebepler doğrultusunda alkollü ürün satılan yerden alışverişe rahatsızlık duysa bile yönelebileceğini söyleyen katılımcılarla da karşılaşmaktadır.

(Katılımcı 44) “Kesinlikle alışveriş yapmıyorum diyemem ama özen göstermeye çalışıyorum. Bazen dergiler için ihtiyaç duyuyorum. Bu konu da Alkol satılan büfelere daha keskin bakıyorum o tarz yerlerden kesinlikle alışveriş yapmam. Mekân olarak daha çok yerel marketleri tercih ediyorum.”

(Katılımcı 12) “Abdest almadaki teyemmüm gibi alınacak olan ürünün alternatifi kalmadığı zaman mecburen alıyorum ama alternatifi bulduğum zaman uzak duruyorum almıyorum. Yerel marketlerden almayı daha çok uygun buluyorum.”

(Katılımcı 5) “Çok zorda kalmadıkça yapmıyorum. Ama zor durumda kalınca da mecburen tercih ediyorum. Genel bütün marketlerinden alışveriş yaparım.”

(Katılımcı 4) “Bir alternatifi varsa tercih etmiyorum. Kupon biriktirme döneminde gazete aldığım bir yer vardı ve alkol satıyordu. Gazete bulamadığımda oradan alıyordum fakat kendimi de rahatsız hissediyordum.”

Din ve Tüketim Alışkanlıkları

“Dinin tüketiminizi etkilediğini düşünüyor musunuz? Dini bağlılığınızdan dolayı tüketiminden vazgeçtiğiniz bir şey oldu mu?” soruları yöneltilmiş ve çoğunluk tüketim tercihlerinde dinin etkisinin büyük ve bu yüzden özellikle helallığı kanıtlanmış ürünleri tercih ettiklerini ve içerik noktasında açıklama yaparak şüphelerinin kesinleştiği veya şüpheli duruma konu olabilecek ürünleri tüketmekten vazgeçtiklerini belirtmişlerdir.

(Katılımcı 5) “Din tüketimimi etkiliyor tabi ki. Asitli içecekleri veya domuz jelatini içeren ürünleri tercih etmiyorum. Bunların dışında pek de detaya girmiyorum.”

(Katılımcı 13) “Çoğu zaman evet. Mesleğim gereği yapmak zorunda olduğum farklı deniz ürünleri gibi İslamiyet’in yasakladığı ürünleri yapıyorum ama tüketmemeye özen gösteriyorum.”

(Katılımcı 28) “Dinimizde tüketimi uygun olmayan her ürünün tüm bireylerin sağlığını ve psikolojisini etkilediğini ve dinimizin bunu düşündüğü için dine uygun bulmadığını biliyorum. Dolayısıyla dini taleplerime göre alışveriş yaparak gerek sağlığıma gerekse manevi değerlerimi koruma altına aldığımı düşünmekteyim. Bu yüzden doğal olarak dini taleplerimizden dolayı tüketiminden vazgeçtiğimiz şeyler olmaktadır.”

Katılımcıların bir kısmının dinin tüketimlerini etkiledikleri konusunda vermiş oldukları cevaplar diğer katılımcılarının destekler nitelikte olsa da bağlılıklarından kaynaklı vazgeçtikleri ürünler konusunda Müslüman bir ülkede yaşandığı için helal haram ayırımıyla büyütüldüğünü ve bu yüzden dinimize aykırı şeyleri tüketmediklerini dolayısıyla bir şeyden vazgeçmek zorunda kalmadıklarını ifade etmeleri ile farklılık göstermektedir.

(Katılımcı 1) “Dini tüketimimi tabi ki etkilemektedir. Din zaten hayatımın büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Dini bağlılığımdan dolayı tüketiminden vazgeçtiğimi düşündüğüm bir şey aslında yok. Hiç bu şekilde dinim için vazgeçtiğim bir şey var mıdır diye düşünmedim. Bulduğumuz toplum ve yaşadığımız çevreden dolayı çok farklı olan şeyleri yemiyoruz. İçerisinde haram olan ürünleri zaten tercih etmiyorum. Dolayısı ile dini bağlılığımdan dolayı almaktan vazgeçtiğim bir şey olmadı.”

(Katılımcı 6) “Tabi ki kesinlikle din tüketimimi etkiler. Dinin izin verdiklerini yiyip izin vermediklerini tüketmiyorum. Vazgeçtiğim bir şey yok.”

(Katılımcı 9) “Kesinlikle etkiler. Zaten din açısından yasaklanan ürünleri tercih etmemeyi bir yaşam tarzı olarak gördüğümünden dini bağlılığımdan dolayı vazgeçtiğim bir ürün şu ana kadar olmadı.”

Görüşme yapılan katılımcıların diğer bir kısmı ise yakın zamanda herkesin gördüğü ancak ses çıkarmadığı Müslümanlara yapılan soykırım sonrasında bu konuda daha dikkatli olduklarını ve tüketim noktasında soykırım yapan ülkenin ve bu ülkeye destek veren firmaların ürünlerinden vazgeçtiğini ifade etmişlerdir.

(Katılımcı 40) “Din tüketimimi etkiler. Mesela şu anda dünyanın durumuna göre İsrail ile Müslüman ülke Filistin

arasında olan savaştan kaynaklı birçok ürünün kullanımından vazgeçtim.”

(Katılımcı 43) “Dinimin tüketimimi olumlu yönde etkilediğini düşünüyorum. Daha önceden tükettiğim bazı markaların İsrail ve İsrail’e destek veren ülkelerin destek verdiğini öğrendikten sonra tüketimi bıraktım.”

(Katılımcı 44) “Dinimiz bizim için en güzel sınırları belirlemiş tabi ki. Buna uymak bu çerçevede yemek içmek en doğrusu. Nefsime bu noktada kola üzerine büyük savaşlar veriyordum. Önceleri zararlı ama seviyorum diyardım. Şu an Müslüman kardeşlerimize yapılan saldırılar benim bundan ve bununla birlikte birçok üründen vazgeçmem için büyük bir sebep oldu. Banka kartlarının komisyonlarının her alışverişte İsrail’e destek olarak gittiği ve bu şekilde birçok masum insanın ölüyor olması benim banka kartımı yerli yazılım Troy’a geçmeme sebep oldu.”

Helal Sertifikası ve Güven

Çalışmanın bu noktasında Yozgat’ta yaşayan insanların Helal sertifikasyonu hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını ve sertifikaya sahip firmaların insanlarda güven oluşturup oluşturmadıklarını belirlemeye odaklanılmıştır. Burada “Helal sertifikasyonu hakkında ne düşünüyorsunuz? Sizce bu sertifikaya sahip firmalar güven oluşturur mu?” soruları yöneltilmiştir. Çoğunluk bir kısım sertifika hakkında çok fazla bilgilerinin olmaması ve buna çok fazla dikkat etmemelerine rağmen bu tarz firmaların güven oluşturabileceğini rahatlıkla alışveriş yapabileceklerini ve bu yüzden dikkat edilmesi, yaygınlaştırılması gerektiğini ifade etmişlerdir.

(Katılımcı 1) “Helal tüketim için olması gereken çok iyi bir uygulama. Sertifikaya sahip olan ürünler tabi ki de bir güven oluşturmaktadır. Özellikle et ve et ürünleri gibi belirli ürünlerde helal sertifikasının olması şart.”

(Katılımcı 4) “Eğer kurum bu sertifikayı aldıysa benim için güvenilirdir. Çünkü benim başka türlü bunu detaylı araştırma gücüm yok.”

(Katılımcı 9) “Son zamanlarda gelişen ama bizlerin daha çok dikkat etmediğimiz bir nokta. Piyasalarda kendini henüz tam manası ile ispatladığını düşünmüyorum. Tabi ki ürünleri alırken bu sertifikaya sahip mi diye bakıp almak gerekiyor. Ama maalesef bu tam manası ile dikkat etmiyorum. Helal sertifikası olan firmalar bana karşı güven oluşturur.”

(Katılımcı 15) “Helal sertifikasyonu konusunda dünya standartlarının olması gerektiğini düşünüyorum. Sadece bir bölgeye özgü değil de başka ülkelere de gidildiğinde rahat rahat alışveriş yapabilmeliyiz. Genelde bu sertifikanın olduğu ürünler güven oluşturur.”

(Katılımcı 44) “Helal sertifikası ile ilgili bulunduğum kurum üzerinden eğitim alma şansım oldu bence gerçekten teoride kalmadan ve hassas bir şekilde uygulandığı takdirde Müslüman bir ülke olarak çok güzel bir şey. Ben güven oluşturduğunu düşünüyorum.”

Araştırma sonuçları sertifikası hakkında bilgisi olmamasına rağmen logolu ürünleri daha çok tercih edenlerin ve bu ürünlere güvenenlerin çoğunluğu oluştursa da bu konuya daha çekimser bakarak firmaların bu sertifikayı nasıl aldıklarını bilmedikleri için güvenlerinin kınılabileceğini ama güvenmek istediklerini söyleyen katılımcıların da var olduğunu ortaya çıkarmıştır.

(Katılımcı 19) “Helal sertifikasyonu hakkında fazla bilgim yok ama helal sertifikayı kontrol eden şirketlere de açıkçası çok da güvenmiyorum. Yine de çaresiz helal sertifikası olan ürünleri tercih etmeye çalışıyorum.”

(Katılımcı 28) “Olumlu bir düşünce içerisindeyim firmaların güvenilir olup olmadığı konusunda emin değilim ama sertifika konusunda güvenmekten başka çare kalmıyor.”

(Katılımcı 27) “Bilmiyorum, şüpheli. Benim fikrim herkesin kendi gıdasını ekip biçip kendi üretmesi ve emin olarak tüketmesi İslami açıdan daha uygun olur.”

Sertifika sahibi firmalar genel olarak bir güven oluştursa da sertifikaların ticari amaçla verildiğini içerisinde kâr amacı olabileceğinden bu konuda şirketlere güvenmediğini açıklayan olumsuz yorumlar da mevcuttur.

(Katılımcı 48) “Ben günümüzde maalesef sertifika ve belgelere güvenmiyorum. Ama toplum genelinde bu sertifikaların güven oluşturabileceğini tahmin edebiliyorum.”

(Katılımcı 23) “Hepsi kâr amaçlı işletmeler. Güven oluşturmaz helal kesim helal et diyor ama domuz et çıkıyor.”

Helal Yaşam Şekli

Bu başlık altında kişilerin bu tercihleri gerçekleştirirken dikkat ettikleri hususları ve helal yaşam noktasında ne kadar bilinçli olduklarını belirlemek amacıyla sorular yönlendirmiş ve görüşmeler yapılmıştır. “Yaşam tarzınızda helal hassasiyetinin önemi ne şekildedir?” sorusuna katılımcıların çoğu bu noktaya dikkat etmeye çalıştıklarını ihtiyaçlarını karşılarken bankaların faizli kredi, promosyon gibi seçeneklerini tercih etmediklerini kazandıkları paraları kendinin ve ailesinin boğazından helal bir şekilde geçirmeye çalıştıklarını söylemişlerdir.

(Katılımcı 11) “Yaşamdaki aktivitelerimi namaz saatlerine göre planlarım.”

(Katılımcı 25) “Çok önemlidir. Haram olan şeylerden kendimi uzak tutarım. Diğer aktivitelerimde de uygulamaya özen gösteririm.”

(Katılımcı 28) “Toplum içerisinde karşı cinsle olması gereken sınırlar, gıda sektöründeki helal olmayan ürünlerin tüketilmemesi, helal olmayan ürünlerin satış yapıldığı mekanlara gitmemeye çalışmak, bankaların vermiş oldukları promosyon ücretlerinin ve chip paraların kullanılmamaya gayret edilmesi şeklinde ifade edebilirim Helal hassasiyetimi.”

(Katılımcı 44) “Helal dairesi içerisinde yeme içme, alışveriş tercihlerimi yapmaya çalışıyorum. Kredi kartı kullanmıyorum. Araba almak istediğimde toplu para ihtiyacımı katılım bankası üzerinden tedarik ettim. Ben bunu yaptığımda maaşımda bile faiz olduğunu söyleyenler oluyor ama ben kalbimi bozmadan kendi isteğimle bulaşmamaya çalışıyorum.”

Bu konuya verilen cevapların çoğu hassasiyetlerinin önemli olduğu şeklinde olsa da aksine yaşam tarzında sadece gıda üzerine durduğunu şu an ki ortamın bizleri bir şekilde faizli kredilere yönlendirdiğini ve dolayısıyla hassasiyetin yok edildiğini söyleyen katılımcılar da mevcuttur.

(Katılımcı 8) “Daha çok tüketim anlamında helal konusu etkili. Ama kredi kullanımı açısından ülkemizin ekonomik durumu belli olduğu için bu şartlar bizi kredi

kullanmaya sevk ediyor. Çok mecbur olduğum zamanlar kredi kartı kullanmak zorunda kalıyorum ama onun haricinde kullanmayı tercih etmiyorum. Tatil ve konaklama noktasında konaklayacağım yer İslami şartlara uygun olması gerekiyor.”

(Katılımcı 26) “Helal hassasiyet hayatımızda çok etkisi yoktur. Çünkü dünyanın geldiği durumdan dolayı İslam’a bağlılık günlük aktivitelerimi çok etkilememektedir.”

Tatil ve Konaklama

“Helal Turizm” hakkında bilgi seviyelerini öğrenmek amacıyla “Tatil ve konaklama gibi tercihlerinizi gerçekleştirirken İslami hassasiyetinizin derecesi nedir? Özellikle tercih ettiğiniz mekânlar var mıdır?” şeklinde sorular yönlendirilmiştir. Verilen cevaplara bakıldığında daha çok aile ile birlikte rahat geçirebilecekleri yerlerde tatil yaptıkları şeklinde olduğunu söylemek mümkündür.

(Katılımcı 9) “Tatil ve konaklama noktasında İslami noktada hem kendimin hem ailemin rahat edebileceği ortamları tercih ederim. Helal turizm için özellikle tercih ettiğiniz bir yer şu an için bulunmamaktadır.”

(Katılımcı 40) “Alkol olan ortamlarda, çok kalabalık ortamlarda tatil yapmamayı tercih ederim. Aile ile beraber vakit geçirilecek yerleri tercih ederim.”

(Katılımcı 45) “Helale olan hassasiyetim yaşam şeklimi belirliyor. İslamiyet günlük aktivite tercihlerimin yanında tatil ve eğlence tercihlerimi de etkiliyor. Helal turizm için özellikle tercih ettiğim kaplıcalar oluyor ortak kullanım alanlarından çok bireysel kullanım alanları sağladıkları için.”

Katılımcıların yapmış oldukları yorumlara bakıldığında fiyat noktasını ön planda tutanlarla birlikte “Muhafazakâr” tatilin pahalı olduğunu bütçelerinin bu duruma yetmeyeceğini ifade edenler de vardır.

(Katılımcı 5) “Tatile giderken İslami yerleri tercih etmeyi düşünüyorum ama bütçe olarak da beni etkilediği için çok da tercih edemiyorum.”

(Katılımcı 44) “Tatil noktasında sanırım özen gösteremiyorum. Muhafazakâr oteller villalar fiyatları noktasında benim ulaşamayacağım seviyelerde maalesef.”

(Katılımcı 12) “Yaptığımız tatillerde bu hassasiyete özen göstermeye çalışırım. Diğer yandan da daha ekonomik daha uygun ve ailemle gidebileceğim yerleri tercih ederim.”

Katılımcılardan bu konuda hiç düşünmediklerini dolayısıyla dikkat etmediklerini söyleyenlerin yanında hassas olmamalarına rağmen muhafazakâr olmayan konaklama yerlerini tercih ettiklerinde karşılaştıkları sıkıntıları ve duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir.

(Katılımcı 2) “Aslında etkilemediğini düşünüyordum. Ama bu yıl yaptığım tatil beni vicdanen çok rahatsız etti.”

(Katılımcı 4) “İki farklı tatili deneyimledim. Alkollü ve karışık plajı olan bir otelde hem dışardan tesettürümüze bakış hem de alkol durumu bizi rahatsız etmişti. Hatta şöyle bir durum yaşamıştık: Çayımızı bira satılan bir yerden almanızı söylediler ve biz bira kuyruğuna girdik birayı doldurduktan sonra bize çay verdi. Ben de eline alkol bulaşmış olabileceğini çayı verirken yıkamasını rica ettim. Çok anlayışla karşıladı. Muhafazakâr otelde hiçbir rahatsızlık yaşamadım.”

Tesettür ve Giyim Tercihleri

Çalışmanın bu kısmında “Tesettür nedir?” ve “Giyim tercihlerinizi nasıl yaparsınız?” sorularına cevap aramak adına görüşmeler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kadın katılımcılar arasında İslami bağlılığı olmasına rağmen örtünme emrini yerine getirmeyen katılımcıların olduğunu söylemek mümkündür. Katılımcıların neredeyse tamamı tesettürü Allah’ın emri şeklinde yorumlamışlardır. Tesettür dini olarak örtünmedir, insanların helal olmayan uzuvlarını kapatmasıdır ve bu konuya dikkat ederim şeklinde cevaplar mevcuttur.

(Katılımcı 3) “Tesettür bana göre kalben ve fiziken örtünmektir. Sadece fiziken örtünmekten ziyade kalbin de haramdan korunması da bana göre tesettürdür. Kapalı bir bayan olduğum için de tesettüre dikkat ediyorum.”

(Katılımcı 40) “Tesettür, İslam’ın gereklerine göre yasak kılınmış şeyleri yapmayıp ona göre sakınarak giyinmektir. Giyim tercihlerimi tesettüre uygun olacak şekilde yapmaya çalışıyorum.”

(Katılımcı 28) “Tesettür bizlere helal olmayan kadın olarak erkeklere, erkek olarak kadınlara aşırı cazip gelmemeye çalışmak olarak tanımlanabilir. Dikkat çekmemek, korunmak, muhafaza etmektir. Giyim tercihlerimi İslami bilgi ve değerlerime ters düşmeyecek ve başkalarına cazip görünmeyecek şekilde giyinmeye özen gösteririm.”

(Katılımcı 42) “Tesettürün başörtüsünden ziyade kişinin kalp temizliği, hareketleriyle, yaşam tarzıyla alakalı olduğunu düşünüyorum. Tesettürlü giyinmeye gayret gösteriyorum.”

Tesettürü, İslami bir emir şeklinde yorumlayan ve bu şekilde giyim tarzlarına önem veren insanların yanında tesettürlü olduğu halde usulleri gerek İslami pazarın gerekse kendi tercihlerin doğrultusunda tam olarak yerine getiremediklerini ifade edenler de mevcuttur.

(Katılımcı 43) “Bence tesettür açık bir şekilde ayetle bize bildirilmiş ama maalesef bu konuda kendimi çok yetersiz hissediyorum. Mümkün olduğunca tesettüre dikkat etmeye çalışsam da dediğim gibi bu konuda çok eksiklerim olduğunu düşünüyorum.”

(Katılımcı 17) “Tesettür, günümüzde kötüye kullanılıyor olsa da yani sadece dış görünüş olarak tesettüre girilse de ben bu durumun yanlış olduğunu düşünüyorum. İçten bir bağlılık oluşturarak yapılması gerektiği düşünüyorum. Sadece gösteriş olarak değil en doğru şekilde yapılması gerektiği kanaatindeyim.”

(Katılımcı 27) “Tesettür günümüzde yanlış uygulanmaktadır. Tesettür Kuran’ı Kerim’de belirtildiği gibi uygulanmalı ve yaşanmalıdır. Sadece bedenimize değil kalbimizde tesettürlü olmalıdır.”

Çalışmalarımıza destek veren katılımcılar çeşitlilik oluşturmaya adına farklı gruplardan seçilmeye özen gösterildi. Tesettür noktasında da bu durum geçerlidir. Kadınlar arasında tesettürlü olmayan hanımların bu duruma nasıl baktığını belirlemek adına yapılan görüşmeler de gösteriyor ki Allah’ın emirlerinin bilincindeler ancak uygulama noktasında harekete geçmiyorlar veya kendilerince bu durumu yorumluyorlar.

(Katılımcı 14) “Tesettür, farz olan uygulamamız gereken kurallardır. Dini ibadetlerimi yerine getiririm ama tesettürlü değilim.”

(Katılımcı 2) “Tesettür her anlamda hem vücudun hem kalbin sakınılması. Açık bir bayanım ama çok açık olmayan giysileri tercih ediyorum.”

(Katılımcı 29) “Tesettürlü değilim ama bana göre tesettür orantılı, vücut hatlarının belli olmadan kapatılmasıdır.”

Kişisel Bakım Ürünlerinde Helal

Kozmetik ve kişisel bakım ürünlerinin helalliyi için üretiminde kullanılan suya hiçbir şekilde hayvan ölüsü, kanı veya dışkısının bulaşmamış olması, içerisinde bulunan yağlarda domuz yağı bulunmamış ve bitkisel yağların uygun olanlardan seçilmiş olması gibi önemli faktörler vardır. “Kozmetik ve kişisel bakım ürünlerinde özellikle tercih ettiğiniz marka var mı?” ya da “İçeriğinin organik ürünlerden oluşması, helal olması sizin için önemli mi?” soruları ile kozmetik ve kişisel bakım tercihlerini gerçekleştirirken marka tercihlerini ve helal boyutuna dikkat edip etmedikleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Cevaplar incelendiğinde organik olmasına dikkat ettikleri marka tercihlerini de bu doğrultuda yaptıkları görülmektedir. Ayrıca üretilen ürünlerin insan sağlığına zarar vermemesinin yanında hayvanlar üzerinde denenmemiş olmasına da dikkat ettiklerini ifade eden katılımcılar da mevcuttur.

(Katılımcı 40) “Özellikle bir marka yok. İçeriğinin domuz ürünleri olup olmadığına, hayvanları kullanarak deney yapıp yapılmadığına bakarım.”

(Katılımcı 3) “Çok nadir makyaj yaparım. İçeriği organik olan markaları tercih ederim.”

(Katılımcı 29) “Kozmetik ürünleri seçerken daha çok organik olmasına hayvanlar üzerinde test yapılmamış olmasına dikkat ediyoruz.”

(Katılımcı 43) “Türk malı tercih ediyorum ve içerik olarak bitkisel olmasına dikkat ediyorum.”

İçerik inceleme, organik ürün tercih etme noktasında dikkatli olan katılımcıların yanında kozmetik için helal haram boyutunu daha önce hiç düşünmediklerini ve eksikliklerini fark ettiklerini söyleyen katılımcılarda vardır.

(Katılımcı 4) “Kozmetikte helallik noktasında sorun olacağını hiç düşünmemiştim. Özellikle makyaj yapan birisiyim. Ruj kullanıyorum. Bu konuda eksik olduğumu araştırmanızda fark ettim.”

(Katılımcı 44) “Cildime iyi gelmesi bitkisel olması önceliklerim arasında. Helal boyutunu bu konu üzerinde incelememişim.”

(Katılımcı 5) “Siz soruları sordukça dikkat etmediğimi fark ediyorum. Ama sağlık açısından dikkat etmeye çalıştığımı fark ettim. Kozmetik noktasında helal olup olmadığına dikkat etmiyorum.”

Yaşam Tarzında Dini ve Özel Günler

Burada yaşam tarzımızda dini ve diğer özel günlerin etkisini belirlemek ve ne şekilde geçirdiklerini öğrenmek adına katılımcılara “Dini ve özel günlerinizi ne şekilde değerlendirirsiniz? Doğum günü vb. özel günlerinizde evde olmayı mı yoksa dışarıda bir etkinlik yaparak geçirmeyi mi tercih edersiniz?” şeklinde bir soru yöneltildi. Dini günlerini usullere uygun geçirmeye çalıştıkları aile ziyaretleri, ibadetler şeklinde geçirdikleri sonucu ağır basmaktadır. Özel günler noktasında yılbaşını kutlamadıkları doğum günlerinde dışarıda etkinlik

yapmayanlarla birlikte dışarıda kutlayabileceklerini söyleyenlerde görülmektedir.

(Katılımcı 1) “Dini günlerde ya evde ya da camide ibadet etmeyi tercih ediyorum. Özel günlerimde ise dışarıda etkinlik yapabiliyorum.”

(Katılımcı 14) “Dini bayramlarda ibadetle geçiririm. Doğum günlerimde abartıya kaçmadan kendi aile aramızda yaparız. Dışarıda etkinlik yapmam.”

(Katılımcı 32) Dini günlerimi daha çok camide geçiriyorum. Doğum günü ve özel günlerde ise nadiren dışarı çıkarım.”

(Katılımcı 4) “Dini günlerde evde Kuran-ı Kerim okuyorum. Doğum gününü arkadaşlarımla yahut ailemle bazı zamanlar evde bazen de dışarıda küçük bir yemekle kutluyoruz.”

(Katılımcı 48) “Dini günlerde sabah erken kalkıp aile büyüklerimizin ellerini öper onlarla bayramlaşır veya kandil kutladıktan sonra ailecek kahvaltı yaparız. Özel günlerde ise pek öyle detaylı kutlama yapmıyoruz.”

Tüketim ve İsrar Çerçevesinde Araştırma Bulguları

Görüşme sorularının üçüncü kısmını oluşturan bu kısımda insanların tüketim ve israfı bakış açılarını öğrenmek, tüketim tercihlerini gerçekleştirirken nasıl bir yol izledikleri ne derece israfı sebep olduklarını belirlemek adına sorular yönlendirilmiştir.

Tüketimle İlgili Katılımcı Yorumları

Tüketim ve İhtiyaç Listesi

Kişilere “Tüketimle alakalı düşüncelerinizi ifade edebilir misiniz? Tüketim sizin için ne anlama geliyor?” ve “Evde alışveriş öncesi ihtiyaç listesi hazırlar mısınız?” şeklinde bir takım sorular sorulmuştur. Tüketimi alışveriş olarak tanımlayan katılımcıların olduğu söylenebilir. Ancak cevapların ihtiyaç listesi hazırlama noktasında farklılıklar gösterdiği aşikardır.

(Katılımcı 43) “Tüketim benim için ihtiyacım olan şeylerdir. Maalesef son zamanlarda ürünlerdeki tutarsız fiyat artışları ve indirimler nedeniyle insanlar ihtiyaçları olmayan her şeyi almaya başladı ve bilinçsiz bir tüketim ortaya çıktı. Bende mümkün olduğunca liste hazırlamaya çalışıyorum.”

(Katılımcı 1) “Hayatımızda, tüketim bence tamamen bir bütün. Sadece zaman, yiyecek içecek değil her konuda tüketici olduğumuzu düşünüyorum. Evde alışveriş öncesi mutlaka bir alışveriş listesi hazırlarım.”

(Katılımcı 9) Tüketim günlük hayatımızda birçok alanda karşımıza çıkan bir noktadır. Tüketimi İslam ile bağdaştırmak gerekirse birçok noktada maalesef bir hassasiyet göstermediğimizi düşünüyorum. Alışveriş öncesi bir ihtiyaç listesi kesinlikle hazırlarım.

(Katılımcı 29) “Evdeki eksikler doğrultusunda alışveriş yapıyoruz. Stok mantığıyla alışveriş yapılmasını doğru bulmuyorum bir ürün bitmedikçe yenisini almıyorum. Böylece israfın da önüne geçmiş oluyoruz.”

Bilinçli bir tüketim gerçekleştirmek için bir ihtiyaç listesi hazırlayanların yanında liste hazırlasa bile pek uyamayan veya liste hazırlamadan aklındakini aldıklarını ifade edenler de mevcuttur.

(Katılımcı 48) “Tüketim üretilen mal ve hizmetlerin insanlar tarafından kullanılmasıdır. Evet, evde alışveriş öncesi ihtiyaç listesi yapıyoruz ama evdeki hesap hiçbir zaman çarşıya uymuyor.”

(Katılımcı 38) “Tüketim ihtiyaçların giderilmesidir. Haftalık bir alışveriş yaparım ama liste hazırlığım yoktur.”

(Katılımcı 22) “Tüketim dengeli olunmalı. Aşırı tüketim yapıyoruz şu anda. Bir alışveriş çılgınlığı var. Gereksiz malzemeler alıyoruz. Kendi ekonomimize göre hareket edersek sıkıntıya girmeyiz. Biraz da kendi kendimiz zora soruyoruz. Alışveriş öncesi liste hazırlamam.”

Satın Alma Öncesi İzlenilen Yöntem

İnsanların ihtiyacı olduğunu düşündükleri ürünleri almadan önce izledikleri araştırma yöntemleri tüketim kültürü için önemli bir etkidir. Çalışmada bu durumla ilgili olarak “İhtiyacınızı belirlerken nasıl bir yöntem izlersiniz?” sorusunu sormuş ve katılımcılardan cevap vermesi istenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu İnternette araştırma yaptıklarını veya kullanan insanların tavsiyeleri üzerine yoğunlaştıklarını söylemişlerdir.

(Katılımcı 48) “Önce internetten bir araştırma yapıyorum. Daha sonra arkadaşlarıma, çevreme danışırım. Konu hakkında bilgisi olan biri olursa genelde onun görüşlerini önemserim.”

(Katılımcı 26) “Genellikle internetten araştırma yaparım veya kullanan kişilere sorarım tavsiyeyi tercih ederim.”

(Katılımcı 2) “Ürünü satın almadan önce genellikle internetten araştırırım. Çok fazla tavsiye varsa veya yıldızlı bir ürünse alıyorum.”

Satın Alma Davranışını Gerçekleştirirken Etki Eden Faktörler

Farklı araştırma yöntemi kullanılarak belirlenen ihtiyacın satın alınması durumunda fiyat, marka bağlılığı, mekân tercihi gibi insanların tutumlarını etkileyen birçok faktör vardır. “Satın alma davranışınızı gerçekleştirirken fiyat, marka bağlılığı, mekân tercihi, promosyon vb. faktörler sizi ne şekilde etkiler?” sorusu da bu doğrultuda sorulmuştur. Katılımcıların vermiş oldukları cevaplarda ağırlık olarak fiyata dikkat ettikleri yönündedir.

(Katılımcı 19) “Fiyat, kalite ve son olarak markaya bakarım. Ama marka çok da önemli değildir. Yerli malı olmasına dikkat ederim.”

(Katılımcı 21) “Ekonomik durumumdan dolayı öncelikli olarak fiyata önem veriyorum diğerleri ikinci planda kalıyor.”

(Katılımcı 48) “Benim için en önemli kıstas kesinlikle fiyat- performanstır. Marka bağlılığı olmayan birisiyim.”

İnsanların tercihlerini etkileyen faktörlerden fiyatın devamında “kalite=marka” şeklinde düşünülmesinden kaynaklı marka tercihi ön plana çıkmaktadır.

(Katılımcı 36) “Promosyona hiç bakmam biraz marka takıntım var oda kaliteli olduğunu düşündüğümünden. Belki marka israftır ama diğerlerinden aldığımda bir iki kullanımda yıpranıyor kaliteli olunca daha uzun vadeli kullanıyorsun.”

(Katılımcı 1) “Marka bağlılığı satın alma davranışında beni çok fazla etkilemektedir. Fiyata önem veririm. Fiyat karşısında performansın da iyi olması önemlidir. Mekân tercihimde de genelde daha önce gittiğim mekânlara giderim. Ama bir sıralama yaparsak marka fiyat ve mekân olarak sıralayabilirim.”

(Katılımcı 4) “Ürünün fiyatı herkesi etkileyeceğini düşünüyorum. Marka ve kaliteyi bir arada düşünüyorum.

Hatta pahalı olması bana kaliteli olduğunu bile düşündürüyor olabilir.”

İsraf Kavramına Bakış

Çalışmanın son bölümünü oluşturan bu kısma yönelik katılımcılara birden fazla soru yöneltilmiştir. Sorular kişilerin İsrafi tarif etmesi ve toplumsal refaha yönelik olumsuz etkilerini irdelemeyi amaçlamasının yanında kişilerin alışveriş alışkanlıkları ve zamanı kullanma şekillerinin israfa sebep olma derecesi araştırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda katılımcılara sorulan ilk soru “Sizce israf nedir? İsrafi modern tüketim toplumunun bir sonucu olarak değerlendirebilir misiniz?” şeklindedir. Bu sorunun devamında seçimlerinin israfa sebep olup olmadığını belirlemek adına “İhtiyacınız olmadan herhangi bir ürün satın alır mısınız?” sorusu yansıtılmıştır. Bulgulara göre görüşme yapılan herkes İsrafi ihtiyaç fazlası alınan her şeydir veya haramdır şeklinde görmektedir. Buna rağmen gerek tüketim toplumu gerekse kendi nefislerinin etkisiyle ihtiyaçları olmadan ürünleri alabildiklerini de belirtmişlerdir.

(Katılımcı 1) “Bence israf günümüz toplumumuzun en büyük sorunlarından biri. Özellikle kapitalizmin büyük bir sonucu olduğunu düşünüyorum. Çünkü her şeyi çok hızlı bir şekilde fazlasıyla tüketiyoruz. İhtiyacım olmadığı halde bazen özellikle hassas olduğum tüketim tercihlerim var. Onlarla ilgili kontrolü kaybedebiliyorum. Stok yapabiliyorum. Ama dikkat ettiğim de oluyor.”

(Katılımcı 44) “Kişinin ihtiyacı olmadığı halde aldığı her şey israftır. Evet modern tüketim toplumunun bir parçasıdır çünkü günümüzde her şey tükettirmeye odaklı gerek günümüz şartları gerekse bizim alışkanlık haline gelen tercihlerimiz bizi tüketime doğal olarak ta israfa itiyor. Mutlaka almışım.”

(Katılımcı 8) “İsraf, ihtiyacımдан olandan daha fazlasını almak, tüketmek, yemek, giymek, gezmek anlamında her alanda her şeyin fazlası israftır bence. Günümüz kapitalizm toplumunda daha çok üretimden ziyade tüketen bir toplum olduk.”

(Katılımcı 45) “İsrafi gerçekten temel ihtiyaçlar haricindeki tüketimin tümü olarak tanımlayabilirim. İsrafi kapitalizm, modern tüketim, reklam, kolay ulaşılabilirliğin artırdığını düşünüyorum. İhtiyacım olmadığı halde çok ürün satın alıyorum. Çünkü toplum ne der.”

(Katılımcı 4) “İhtiyacımдан fazla satın almak tüketememek. Kapitalizm kazanma merkezli bir sistem olduğu için faydadan çok satın alma eylemine odaklanır. Bu durum kapitalizmin doğal bir sonucu diyebiliriz. Üzülerek söylüyorum ki ben de bu sistemin bir kölesiyim.”

Çalışmada yer alan diğer bir soru “Kaynakların etkin bir şekilde kullanılmaması sonucu ortaya çıkan israfın toplumsal refahı olumsuz yönde etkilediğini düşünür müsünüz?” şeklindedir. Bu soruya katılımcıların vermiş oldukları cevaplar kesinlikle doğru olduğunu göstermektedir. Katılımcıların cevapları arasında bu durumu aşmanın birbirimizi teşvik etmekle olacağını ifade edenler de mevcuttur.

(Katılımcı 1) “Tabi ki. Öncelikle normal bir bireyim tüketmesi gerektiğinden fazlaca tüketim yaptığını görüyoruz. Özellikle gıda sektöründe paylaşabilecekken bencillik yapıp sadece kendimiz tüketiyoruz. Bize göre daha fakir olan insanların hakkına girdiğimizi düşünüyorum. Ve bunun da toplumsal refahı olumsuz

etkilediğini düşünüyorum. Adil bir paylaşım olmuyor bence.”

(Katılımcı15) “İsraf toplumsal refahı olumsuz etkiler. Türkiye’de atık ekmek deyimi vardır. Bir günlük ekmek israfi Afrika’da bir ülkenin bir aylık ihtiyacını karşılar denilebilir.”

(Katılımcı 44) “Evet düşünüyorum. Bir belgeselde yapılan gıda israfını izlemiştim ve gerçekten durumumuz içler acısı. Ülkemizce yapılan gıda israfıyla sadece gıda için de söyleyemeyiz tabi ki aylık kazancımızın yarısını bir şekilde çöpe atıyor olabiliriz.”

İsrafın olumsuzluklarını, toplumsal refaha olan sonuçlarını ifade etmelerinin sonrasında katılımcılara yapmış oldukları alışverişlerin israfa sebep olup olmadığını öğrenmek adına “İslami bağlılığınıza rağmen alışveriş alışkanlıklarınız sizce israfa sebep olur mu? İmkânlarınızdan fazla harcama yapar mısınız?” sorusu sorulmuştur. Bulgular gösteriyor ki maalesef bu durumun farkında olmalarına rağmen katılımcıların tamamının tüketim alışkanlıkları israfa sebep olduğu yönündedir.

(Katılımcı 11) “İslami bağlılığınıza rağmen alışveriş alışkanlıklarım israfa sebep oluyor. Bazen ihtiyacımдан fazla alışveriş yaparım.”

(Katılımcı 44) “Mümkün olduğunca imkânlarım çerçevesinde alışveriş yapmaya çalışıyorum. Daha önce söylediğim gibi kredi kartı kullanmıyorum. Kredi kartı varken param sınırsız gibi düşünürüm o yüzden kredi kartı olayına hiç girmek istemedim. Ancak israfi en çok ekmek üzerine yapıyorum diyebilirim. Çok fazla ekmek tüketen biri değilim ve aldığım bir ekmek bile bir şekilde israf oluyor.”

(Katılımcı 27) “Evet israfa engel olamıyoruz. Gerek nefsimiz gerekse aile fertlerimizin taleplerini reddedemiyoruz. İnsanların gönlünü almak için israfa yöneliyoruz.”

Harcama yapanların çoğunlukta olduğunu ifade edebileceğimiz katılımcılar içerisinde imkânlarından fazla harcama yapmadıklarını ya da maddi durumu buna pek elvermediğini o yüzden olmayacağını ifade edenler de mevcuttur.

(Katılımcı 28) “Fazla alışveriş yapan birisi olmadığım için israfa kaçtığımı düşünmüyorum. Kredi kartı kullanmıyorum dolayısıyla imkânlarımdan fazla harcama yapmıyorum. Başka insanlara yardımcı olmak adına fazlasına kaçmamaya gayret ediyorum.”

(Katılımcı 37) “İster istemez oluyordur. Bir ekmek alıyorsun yarısını yesen yarısı kalıyor. Ertesi gün tekrar alıyorsun. Bu da israf oluyor. Ama mümkün olduğunca israf etmemeye çalışıyorum. Özen gösteriyorum. İmkânlarımdan fazla alışveriş yapmam.”

(Katılımcı 3) “Kendi kişisel ihtiyaçlarımda israf etmiyorum ama çocuğumun isteklerinde bunu pek de başaramıyorum. Bu durum beni ister istemez plansız satın almaya itebiliyor. İmkânlarımdan fazla alışveriş beni strese sokacağından dolayı yapmam.”

Son soru olarak kişilerin boş zamanlarını değerlendirme şeklini zaman noktasında israfa bakışlarını öğrenmek amacıyla “Zamanı doğru ve verimli bir şekilde kullandığınızı düşünüyor musunuz? Boş zamanlarınızı ne şekilde geçirirsiniz? Kültür sanat etkinliklerine zaman ayırır mısınız? Hangi faaliyetler üzerinde yoğunlaşırsınız? Neden?” sorusu katılımcılara sorulmuştur. Bu soru çerçevesinde verilen cevaplar bir kısım katılımcıların boş

zamanlarına kendine ve ailesine vakit ayırarak etkinlik yaptığı kitap okuduğu yönündedir. Verilen cevaplar şu şekildedir:

(Katılımcı 50) “Ev hanımıyım rutin işlerle geçiyor zamanımın çoğu ama Kuran’ıma tefsirlerime zaman ayırmaya çalışıyorum.”

(Katılımcı 1) “Zamanı kısmen doğru ve verimli kullandığımı düşünüyorum. Bazen verimli bazen de ruhsal durumumuza göre değişen bir durum söz konusu. Boş zamanlarımda genelde evde kitap okurum. Daha çok sanatsal faaliyetlere önem veriyorum. Tiyatroya gitmeyi tercih ediyorum ya da sinemaya giderim. Yani kültür ve sanat etkinliklerine zaman ayırıyorum.”

(Katılımcı 15) “Zamanı verimli ve doğru kullanırım. Çok uykuyu sevmem. Günlük 4-6 saatten fazla da uyumayı tercih etmem. Boş zamanlarımda kitap okurum dizi izlerim gezmek istediğim şehirleri gezerim.”

Zamanı doğru ve verimli geçirdiklerini ifade eden katılımcıların yanında zaman noktasında çokta verimli bir tüketici olmadıklarını ifade eden katılımcılarda azımsanmayacak derecededir.

(Katılımcı 40) “Hayır. Zamanı doğru ve verimli bir şekilde kullandığımı düşünmüyorum. Çoğunluğunu çocuklar ile geçiriyorum. Zaman yetmiyor gibi. Bu da verimli kullanmadığımı gösterir. Boş zamanlar çocuklar ile geçiyor.”

(Katılımcı 44) “Sanırım kullanmıyorum boş zamanım kalıyor mu onun bile farkında değilim. Genellikle ailem ile vakit geçiririm. Fırsat bulduğum her an kitap okumaya çalışırım. Toprakla uğraşmayı severim. Kitap ve toprak işlerinin beni dinlendirdiğini düşünürüm. Bu aralar en aktif kültür sanat etkinliğim oğlumla ve eşimle birlikte sinema keyfi yapmak. Onun yaş dönemine uygun filmler izlemek.”

(Katılımcı 5) “İki çocuk sahibiyim. Bu noktada zamanı doğru ve idareli kullanmaya çalışıyorum. Ama teknoloji ve tüketim toplumu olmamızdan kaynaklı orda da israf söz konusu. Çok fazla boş zamanım olmamakta. Genellikle ailemle vakit geçiririm. Kültür ve sanat etkinliklerine de çok zaman ayıramamaktayım.”

(Katılımcı 9) “Kesinlikle zamanı doğru ve verimli kullandığımı düşünmüyorum. Yoğun bir çalışma hayatım olduğu için genelde boş vakitlerimde dinlenmeyi tercih ediyorum. Daha çok görmediğim yerleri gezme hevesim var onun dışında kültür sanat etkinliklerine katılma ihtiyacı hissetmiyorum.”

Sonuç

İslam ve tüketimin iç içe geçmesi “İslami Pazar” kavramına sebep olmuştur. Bu da İslami bağlılığa sahip insanların tüketim kültürü içerisine çekilmesine neden olmuştur. Bu bağlılığa sahip insanların yaşam şekilleri, İslami kural ve kaideler doğrultusunda belirlenmiştir. İslami pazar anlayışı ile belirlenen çerçevede de değişimler yaşanmıştır. Bu durumda “İslami Pazar”, İslami bağlılığa sahip kişilerin tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkan gelişmelerin araştırılmasında öncülük etmektedir. Bu noktadan yola çıkarak bu çalışmada, İslami bağlılığın ve israf anlayışının tüketici davranışlarına olan etkisi araştırılmaya çalışılarak Yozgat ilinde yapılan görüşmeler neticesinde değerlendirmeler yapılmıştır.

Yapılan görüşmelerde, katılımcıların cevapları değerlendirildiğinde, İslami bağlılıklarını ifade

etmelerinde farklılıklar görülmektedir. Görüşmelerin sonucunda, İslami bağlılığa sahip insanların gıda ürünleri üzerindeki içerik incelemesine bakıldığında, Türk malı olması, domuz eti ve alkol konuları üzerinde yoğunlaştıkları, helali haramı daha çok bu noktalar üzerinden değerlendirdikleri görülmektedir. Mekân konusunun değerlendirmesinde, alkollü ürün satılan yerlerden alışveriş yapma hassasiyet seviyelerinin gıda tercihlerine göre daha az olduğu söylenebilmektedir.

Helal sertifikasyonu hakkında katılımcıların bilgisi ve hissettirdiği güvene yönelik yapılan incelemede, görüşme yapılan kişilerin çoğu sertifika hakkında pek bir bilgiye sahip değildir. Sertifika hakkında bilgisi olmamasına rağmen ürünlerin ambalajlarında bulunan logolar, pozitif bir etki oluşturarak güven verdiği yönünde bir izlenim vardır. Katılımcıların bazıları bu logoları, ticari çıkar olarak görse dahi genel bir güven hali mevcuttur. Ancak katılımcıların verdikleri cevaplarda, kâr amacı korkusu olduğunu da göz önüne alınırsa en önemli unsur, sertifikayı verecek olan kurumun tamamen bağımsız ve tarafsız olmasıdır.

Yaşam tarzında, tatil ve konaklama tercihlerini aile ile geçirdiklerini ve helal turizm için kaplıca, villa tarzı yerlere gittiklerini ifade etmeleriyle birlikte bu tarz yerlerin çok maliyetli olduğunu ve tercih etme noktasında, tercih etmek isteseler bile ekonomilerinin bu tarz yerlere yetmediğini söyleyenlerin sayısı oldukça yüksektir. Tesettür üzerine elde edilen sonuçlarda kadın-erkek birçok katılımcı giyim tercihlerini bu yönde tercih etmekte ve bu yüzden bol geniş kıyafet tercihlerinde bulunmaktadır. Ancak tesettürlü oldukları halde özen gösterme noktasında eksik olduklarını ifade eden katılımcılar da dikkate alınacak seviyededir.

Kozmetik ve kişisel bakım ürünleri tercihinde dikkat edilen noktalara bakıldığında, bu kısımda çoğunluğun ürünlerin helal boyutu üzerinden daha çok içerik olarak organik ve vegan olmasına dikkat ettiklerini sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu kısımda katılımcıların helal bilgisi ve dikkati kozmetik noktasında düşük seviyededir şeklinde yorumlamak mümkündür.

Dini ve özel günler çerçevesinde yapılan incelemede, dini günleri usulüne uygun geçirerek ibadet ve aile ziyaretlerinde bulundukları, doğum günü ve yılbaşı gibi günlerde genelinin aile içi küçük bir etkinlik şeklinde kutlamalar yaptığı görülmektedir. Ancak yaptıkları kutlamalar sonucunda “İslami bağlılık seviyeleri etkili değildir.” şeklinde yorum yapmak doğru bir sonuç olmayacaktır.

Görüşme sorularının üçüncü kısmını oluşturan tüketim ve israf çerçevesinde sonuçlar gösteriyor ki katılımcıların çoğunluğu, alışveriş öncesinde alışveriş listesi hazırlamaktadır. Satın alma öncesi araştırma yöntemlerinde, teknolojinin de etkisiyle internet üzerinden araştırma yapmak ve tanıdıklar üzerinden tavsiye almak ağırlıklı olarak tercih edilmektedir. Satın alma esnasında en önemli faktör olarak bu husus ikinci sırayı almıştır. Sonrasında kaliteli olduğu düşüncesiyle marka tercihleri de sıralamada oldukça önemli bir yere sahiptir.

Görüşmeler sonucunda israfın haram olduğu konusunda hemfikir olmalarına rağmen ihtiyaçları olmadan alışveriş yapabildikleri için katılımcıların tüketim alışkanlıkları, israfa sebep olacak boyuttadır. Kolay ulaşılabilirlik ve fiyatlarda yaşanan hızlı değişimleri bu durumun açıklayıcıları olarak ifade etmek mümkündür.

Yapılan görüşmelerden, kaynakların iyi kullanılmaması sonucu israfın toplumsal refahı olumsuz yönde etkilediği sonucunu çıkarmak mümkündür. Bu noktada israfa yönelik algılamaların benzerlik gösterdiğini söylemek doğru bir yorumlama olacaktır. İsrافی önlemek adına aşırı ve gereksiz yapılan tüketimin, kişisel bir çabayla çözümlenemeyeceği, toplumsal zararların ve yıkımların yine toplumsal çaba ile giderilebileceği söylenebilmektedir. Tüketim alışkanlıkları, istemsiz bir şekilde israfa doğru kaymaktadır. İmkânlarından fazla harcama yaparak kazanmadan tüketmek de bunun bir göstergesidir. İsrafa dikkat etmeye çalışan katılımcıların olmasına rağmen, tüketim üzerinde dinin etkisinin azalmaya başladığını söylemek mümkün olacaktır. Boş zamanlarını geçirmesi noktasında, israfın incelenmesinde dahi zamanı verimli kullananlardan daha fazla katılımcı zamanı doğru kullanmadıklarını ifade etmektedirler.

Sonuç olarak Yozgat ili için İslami Bağlılık ve İsraf anlayışının, tüketici davranışları üzerinde her konuda aynı düzeyde olmamasına rağmen hala bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Ancak günümüz tüketim çılgınlığına karşı bu hassasiyet tek başına yeterli gelmemektedir. Daha çok gıda üzerinde yoğunlaştıkları, hizmet sektöründe İslami bağlılık tercihlerinin düşük olduğunu, bununla birlikte diğer noktalarda da tercihlerini etkilese dahi daha düşük seviyelerde kaldığı söylenebilmektedir. Yapılan bu araştırma, kısıtlı bir bölgede ve tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden biri kullanıldığı için ana kütleye genellenemez ancak yine de ana kütle için bir fikrin oluşmasına özellikle bundan sonra benzer konuda yapılacak çalışmalara katkıya sebep olmuştur.

Dini değerlerin tüketici davranışlarına olan etkisi bilinen bir gerçektir. Bu yüzden de araştırılması son derece önemlidir. Bu ve benzeri yapılacak olan araştırmalar, konunun aydınlatılması noktasında önem taşıyacaktır. Yapılan çalışmanın daha sonra farklı illerde ve farklı tekniklerle yapılacak olan araştırmalarla bütünleştirilerek bir değerlendirmeye tabi tutulduğunda daha geniş sonuçlara ulaşabileceğini söylemek doğru olacaktır.

Dünya nüfusu içerisinde önemli bir yere sahip olan Müslüman tüketicilerin, tercihleri ve alışkanlıkları pazarlama sektörü için göz ardı edilmeyecek bir seviyededir. Bu yüzden Müslüman tüketicilerin davranışlarının, çeşitli konular üzerinde geniş çaplı araştırmalar belirlenmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

Aliman, Nor Khasimah, Ariffin, Zailin Zainal, Hashim, Shareena Mohamed. "Religiosity Commitment and Decision-Making Styles Among Generation Y Muslim Consumers in Malaysia", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences* (2018), 554-578.

- Alkış, Alpaslan. "İslam Hukukunda Tüketicinin Korunması", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16/1, (2019), 73-138.
- Aygül, Hasan Hüseyin ve Gürbüz, Gamze. "Tüketim, Moda ve İslami Giyim Açısından Tesettürlü/Turbanlı Öğrenciler: Akdeniz Üniversitesi Örneği", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 15/56, (2019), 161-210.
- Çubukçuoğlu, Mehmet Emre ve Haşiloğlu, Selçuk Burak. "Dindarlık Olgusunun Satın Alma Davranışı Faktörleri Üzerinde Etkisi", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 4/1, (2012), 1-18.
- Dilek, Mehmet. "Tüketim Ekonomisinin Aileye Verdiği Zararı Önleme unsuru Olarak İktisat". *Katre International Human Studies Journal*, 3 (2017), 159-170.
- Diñer İstanbullu, Füsün ve Bayram Erkol, Gül. "İslami Bakış Açısıyla Helal Turizm", *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2/1 (2017), 26-42.
- Durmuş, Hasan. "Aşırı Tüketim ve İsraf; Çözüm Olarak Orta Yollu Tüketim", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 8/3, (2022), 272-298.
- Terzi, Hasan. Müslüman Tüketicilerin İsraf Davranışlarının Rasyonel Tüketim ve Gösterişçi Tüketim Bağlamında İncelenmesi: Kültürlerarası Bir Karşılaştırma, Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, (2016).
- Çağrı, Hilal. "İsraf Sorunu: Türkiye’de Ekmek İsrافی Sorunu ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2016).
- Seyidov, İlgar. "Tüketici Davranışları ve İslami Bağlılık", Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2013).
- Kara, Süleyman Hilmi. "Kur'an-I Kerim Işığında İsraf ve Cimriliğin İktisadi Sonuçları", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi/Journal of Islamic Economics and Finance*, 6/2 (2020), 237-272.
- Kayhan, Veli. "Kur'an'a Göre İsraf ve İktisat", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6/3, (2006), 149-195.
- Tekiner, İsmail Hakkı, Mercan, Nesli Nur, Kahraman, Ayşegül. "Dünya ve Türkiye’de Gıda İsrافی ve Kaybına Genel Bir Bakış", *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3/2, (2021), 123-128.
- Yemez, İbrahim. "Dini Değerlerin Tüketicilerin Satın Alma Davranışına Etkisi: Bireysel Emeklilik Sistemi Üzerine Sivas İlinde Bir Uygulama", Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi, (2018), 94.

Bibliometric Analysis of Scientific Studies on Hatay/Antakya in the Field of History

Sedat Bilinir^{1,a,*}

1 Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Hatay, Türkiye

**Corresponding Author*

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 06/09/2024

Accepted : 20/12/2024

Keywords:

Hatay

Antakya

Bibliometric Analysis History

Dergipark

ABSTRACT

Hatay/Antakya, one of the ancient cities of Anatolia, has hosted many civilizations throughout history due to its strategic location. With this feature, it has become a very important city not only for the Turkish world or Muslims but also for Christian history. The focus of study is to analyze how Hatay is addressed in academic articles prepared in Turkey within the Department of History, including how it is approached, the periods and topics most and least covered, and the distribution of these articles across various sub-disciplines within History. For this reason, the study utilized the website Dergipark.com, supported by Tübitak, as the primary data collection source. Such statistical analyses aim to map out the field of study and provide guidance for future research.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 184-196, 2024

Tarih Alanında Yapılan Hatay/Antakya Temalı Bilimsel Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 06/09/2024

Kabul : 20/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Hatay

Antakya

Bibliyometrik Analiz

Tarih

Dergipark

ÖZ

Anadolu'nun kadim kentleri arasında yer alan Hatay/Antakya sahip olduğu stratejik konumu sebebiyle tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu özelliği ile sadece Türk dünyası ya da Müslümanlar için değil Hristiyan tarihi için de çok önemli bir şehir hüviyetine ulaşmıştır. Günümüzde de önemli bir konumda yer alan Hatay'ın Türkiye'de hazırlanan akademik makalelerde, Tarih Anabilim Dalı içerisinde, ne kadar ele alındığı, ele alınış biçimi, en çok ve en az değinildiği dönemleri, konuları ve bu makalelerin Tarih bilimi içerisinde anabilim dallarına göre dağılımları bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu sebeple çalışmada veri toplama merkezi olarak Tübitak destekli bir kurum olan Dergipark.com adlı internet sitesinden faydalanılmıştır. Bu tarz istatistikî çalışmalar ile konunun çalışma haritası çıkarılmakta ve ileride yapılacak olan çalışmalara da ışık tutması amaçlanmaktadır.

^a sedatbilinir@mku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2327-9038>

Giriş

Bibliyometrik¹ araştırma yöntemi ile herhangi bir alanda yapılmış olan çalışmaların belirlenen yöntemler ile elde edilen istatistiklerini çıkararak bu alanda ne tür çalışmalar yapıldığını, bu çalışmaların nitelik ve nicelik yönünden durumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu araştırma yöntemi, bilimsel faaliyetlerin matematiksel olarak konunun güçlü ve zayıf yanlarını ortaya çıkarabilme özelliğine sahiptir. Bu tarz bir çalışmada kullanılan metotlar ve belirlenen istatistikler araştırmacıların istekleri doğrultusunda şekillenebilmektedir. Burada amaç araştırması yapılan konu hakkında ne tür bilgilere ulaşılacak istendiğidir². Bibliyometrik yöntem kullanılarak hazırlanan ilk çalışma Cole ve Eales tarafından 1917 yılında hazırlanmıştır. Çalışma Anatomi alanında yapılmış olan makalelerin analizini çıkarmaya yönelik hazırlanmıştır³. Türkiye’de hazırlanan ilk Bibliyometrik çalışma ise Kemal Özinönü tarafından 1970 yılında yayımlanan “Growth in Turkish Positive Basic Sciences 1933-1966” isimli çalışmadır. Bu çalışma ile temel bilimlerin alanındaki verimlilik ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır⁴. Ayrıca Bibliyometrik analiz ile araştırması yapılan konunun gelişim seyri de ortaya çıkarılabilmektedir.

Çalışmada, Tarih Anabilim Dalında Hatay/Antakya temalı bilimsel çalışmaların bibliyometrik analizi hazırlanmaya çalışılmıştır. Veri toplama platformu olarak TÜBİTAK destekli kurum olan Dergipark.com adlı internet sitesi seçilmiştir. Veri toplama aracı olarak Dergipark’ın seçilmesinin sebebi hali hazırda Türkiye’deki akademik, hakemli bilimsel makalelerin toplandığı en büyük makale havuzu olmasıdır. Bu çalışmanın hazırlandığı esnada Dergipark’ta 689.012 Araştırmacı, 702.972 bilimsel makale ve 2515 hakemli dergi bulunmaktadır. Ayrıca Dergipark’a günlük ortalama 100 bin araştırmacı giriş yapıp makale indirme işlemi gerçekleştirmektedir. Dergipark TÜBİTAK ULAKBİM çatısı altında Türkiye’de yayımlanan akademik dergiler için elektronik ortamda barındırma ve editöryal süreç yönetimi hizmeti sunmaktadır⁵.

Özellikle vurgulanması gereken durumlardan biri de çalışmada yalnızca Hatay ya da yalnızca Antakya isimlerinin tek başlarına kullanılmamış olmasıdır. Bu iki isim de aynı yeri işaret etmektedir. Günümüzde Hatay ismini alan şehir Cumhuriyet dönemine yani Mustafa Kemal Atatürk’ün 1936’da şehre Hatay ismini verdiği sürece kadar Antakya olarak adlandırılmaktaydı. Bu sebeple bu iki isimle arama yapılma mecburiyeti doğdu.

Çalışmaya konu olan Hatay/Antakya tarihin neredeyse her döneminde konumu, verimli toprakları ve stratejik durumu gibi sebeplerden dolayı ön planda olmuştur. Bu sebeple bölge pek çok medeniyete, pek çok dine ve pek çok savaşa tanıklık etmiş bir bölgedir. Özellikle Ortaçağ döneminde Doğu Roma’nın (Bizans İmp.) başkenti olan İstanbul’dan sonra Anadolu’nun ve İslam Dünyasının en önemli şehri konumundaydı⁶. Ayrıca kale yapısı ve surlarının gücü olarak da İstanbul’dan sonra Anadolu’da dönemin en güçlü ikinci kalesi olma özelliğine sahipti. Tarihte pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Antakya kadim bir tarihe ve hafızaya sahip bir kenttir. Geçmişten gelen pek çok medeniyetin izlerinin bir kısmını da günümüze kadar taşımıştır. Örnek olarak Hristiyanlar için ilk kilise (Mağara Kilise) olma özelliğine sahip olan St. Pierre Kilisesi’ni gösterebiliriz. Yine Hz. İsa’nın takipçilerine ilk defa Hristiyan isminin verilmesi de Antakya’da gerçekleşmiştir. Ayrıca Anadolu’da ilk defa inşa edilen cami de Antakya’da bulunan Habib-i Neccar camisidir. Bu yönüyle Müslümanlar için de ayrı bir öneme sahiptir. Yine dünyanın gece aydınlatmasının yapıldığı ilk sokak olan ve günümüzde Kurtuluş Caddesi olarak adlandırılan cadde Antakya’dadır. Bunlara ilaveten olimpiyatların yapıldığı ilk şehirlerden biri olması, eskiçağlardan günümüze gelen, dağın yarılmasıyla yapılmış olan 1380 metre uzunluğundaki Titus Tüneli, Türkiye’nin en büyük, Dünyanın ise en büyük üçüncü mozaik müzesine ve müze otellerine sahip yapısı ve daha burada hepsini sayamayacağımız tarihi yönleriyle sadece tarih değil her alanda çok önemli bir kent olma konumundadır⁷. Böylesine kadim bir kent olan Hatay geçmişten günümüze üzerine ekleyerek, biriktirerek getirdiği bilim, kültür, sanat, gastronomi ve inanç alanlarında mozaik bir hafızaya sahiptir. Bu ve bunun gibi özelliklerinden dolayı Hatay/Antakya çalışmamıza konu olmuştur. Ayrıca Tarih alanında Hatay/Antakya hakkında yapılmış bir bibliyometrik analiz çalışması bulunmaması ve bu çalışma ile bundan sonra bu alanda çalışacak olan araştırmacılara yardımcı olması gibi sebepler bu çalışmanın hazırlanması yönünde bize motivasyon kaynağı oluşturmuştur.

Yöntem

Çalışmada kullanılan parametreler ile tarih bilimi alanına ait Hatay/Antakya üzerine yazılmış olan 71 adet bilimsel makale tespit edilmiştir. Çalışmaya başlamadan önce çok daha fazla makale çıkacağını tahmin etmiştik ancak bu rakam bizi oldukça şaşırttı. Fakat bibliyometrik

¹ Bibliyometrik araştırma hakkında daha fazla bilgi için bkz. Oğuzhan Öztürk-Gökhan Gürler, Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz, (Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayınevi, 2021), Murat Yılmaz, Kütüphane ve Bilgibilimi Açısından Bibliyometrinin Önemi, (İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999).

² Pritchard, A., Statistical Bibliography or Bibliometrics, Journal of Documentation, 25, 1969, s. 348-349; Diodato, V. P., Dictionary of Bibliometrics, (Portland: The Hawthorne Press, 1994).

³ Polat Z.A., Saraçoğlu A., Duman H., Harita Dergisinin Bibliyometrik Analizi, (Social Science Development Journal, (27), 2019), s. 179-191.

⁴ Mustafa Kahraman, “İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi’nin Bibliyometrik Analizi”, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, (44), 2022), s. 210.

⁵ <https://dergipark.org.tr/tr/> (Erişim Tarihi: 25.06.2024).

⁶ Yâkut el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-buldân*, C. II, (Beyrut: Dar-ı Sadr, 1995), s. 318; William Archbishop of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, (New York: Columbia University Press, 1943), s. 199.

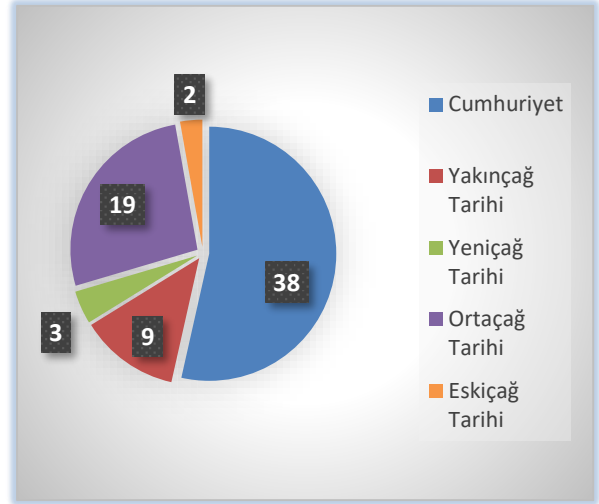
⁷ Antakya hakkında detaylı bilgi için Bkz. Halil Sahillioğlu, “Antakya”, C. III, (İstanbul: DİA, 1991), s. 228-232.

analiz çalışmalarının amaçlarından biri olan yani, çalışılan alanda yeterli sayıda yayın yapılmadığını tespit etmek ve bu eksikliği vurgulamak ve bu eksikliğin daha çok hangi alanda ve konularda olduğunu göstermek de bu çalışmaların amacı olduğu için çalışmalarımızı hızlandırdık. Bu yayınlar ilk olarak Tarih alanı içerisinde 5 farklı anabilim dalına ayrılmışlardır. Bunlar sırasıyla Eskiçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihi alanlarıdır. Böylelikle hazırlanmış olan çalışmaların alanlara dağılım oranları görülecektir. Ayrıca bu yöntem ile her anabilim dalı kendi içerisinde konu ile ilgili ne tür çalışmalar yapıldığını ortaya koyabilmektedir. Bir diğer yöntemle yayınların hangi bilimsel dergilerde ve şehirlerde yayımlandığını göstererek bu alanda en çok hangi derginin seçildiğini ve makalelerin kaç farklı dergide yer aldığını görmek amaçlanmaktadır.

Araştırmadaki bir diğer parametre de yayınların tek yazarla mı yoksa birden fazla yazarla mı hazırlandığını tespit etmek, ayrıca bu yazarların cinsiyetlerini belirlemek amaçlanmaktadır. Yine bunlara ek olarak seçilen dergilerin hangi indekslerde listelendiğini tespit ederek çalışmaların indeks yani taranılan platform durumuna göre ulaşılabilirlik oranı belirlenmektedir. Bu yöntemlere ilaveten kelime bulutu yöntemi de uygulandı. Bu yöntemde 71 yayının tüm anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Böylelikle 71 yayının tüm anahtar kelimelerinde 3 ve üzeri tekrar eden tüm kelimeler tekrar etme sıklıklarına göre kelime bulutuna dahil edildi.

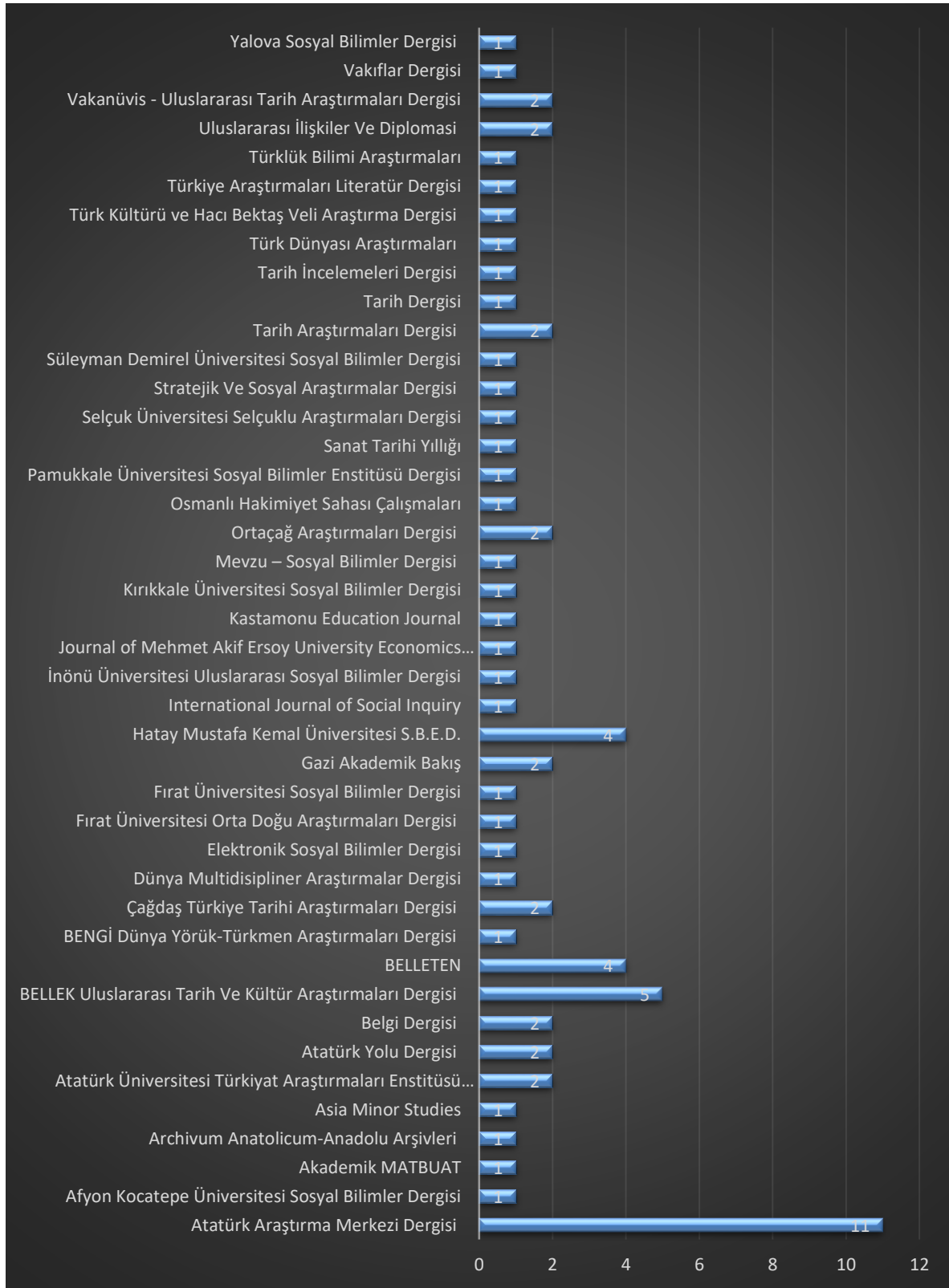
Son olarak tarih bilimi kapsamında tüm çalışmaların kendi anabilim dalları içerisinde kısa bir değerlendirmeleri yapıldı. Böylelikle hangi anabilim dalında konu içeriği bakımından nelere değinildiği, nelere değinilmediği, artıları, eksileri tespit edilerek bu konu hakkında ileride çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yardımcı bulunmak, zaman kazandırmak ve nokta atışı, yani konu hakkında eksikliği bulunan konuları seçerek bu doğrultuda yayınların yapılmasına yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Böylelikle tekrara düşmeden, alanda var olan boşluğu dolduracak cinsten çalışmaların sayısının artacağı öngörülmektedir.

Bulgular

Şekil 1. Makalelerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı
Figure 1. Distribution of Articles According to Departments

Grafikte Dergipark.com adlı siteden elde edilen veriler doğrultusunda Hatay/Antakya temalı tarih alanı çalışmalarının toplamda 71 adet olduğu görülmektedir. En fazla çalışma 38 makale ile Cumhuriyet tarihi alanında gerçekleştirilmiştir. Ona en yakın alan 19 makale ile Ortaçağ tarihi olmuş, ardından sırasıyla 9 makale ile Yakınçağ, 3 makale ile Yeniçağ ve son olarak da 2 makaleyle Eskiçağ tarihi gelmektedir (Şekil 1). Burada anabilim dalları arasındaki Hatay/Antakya temalı konu çalışma farkının fazla olduğu görülmektedir. Tabi ki vurgulamamız gereken önemli hususlardan bir tanesi de bu anabilim dallarında Hatay/Antakya temalı konuların çalışmaları yalnızca Dergipark.com ile sınırlı değildir. Bunun dışında tüm bu anabilim dallarında çok sayıda konu ile ilgili kitap, kitapta bölüm, sempozyum, sempozyum bildirisi kitapları ve projeler mevcuttur. Veyahut Dergipark.com sitesinde yer almamış olan hakemli dergilerde de makaleler bulunmaktadır.

Şekil 2. Makalelerin Dergilere Göre Dağılımı

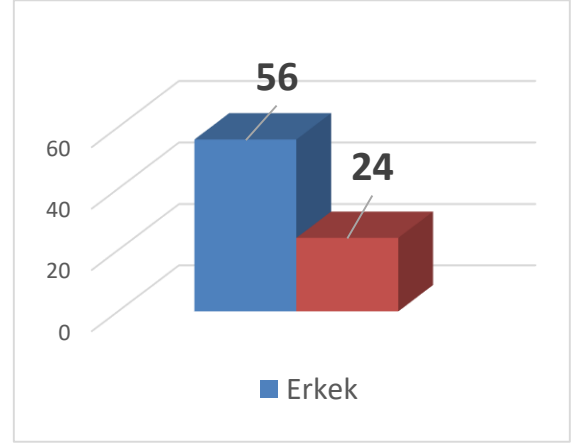
Figure 2. Distribution of Articles According to Journals

Makalelerin dergilere göre dağılımına bakıldığında 71 adet yayının 42 farklı dergide yayımlanmış olduğu görülmektedir. Bu rakam çalışmaların yarısından fazlasının farklı dergilerde yayınlandığını göstermektedir ki bu dergi çeşitliliği açısından oldukça olumlu bir gelişmedir. Hatay/Antakya hakkında en fazla yayına yer

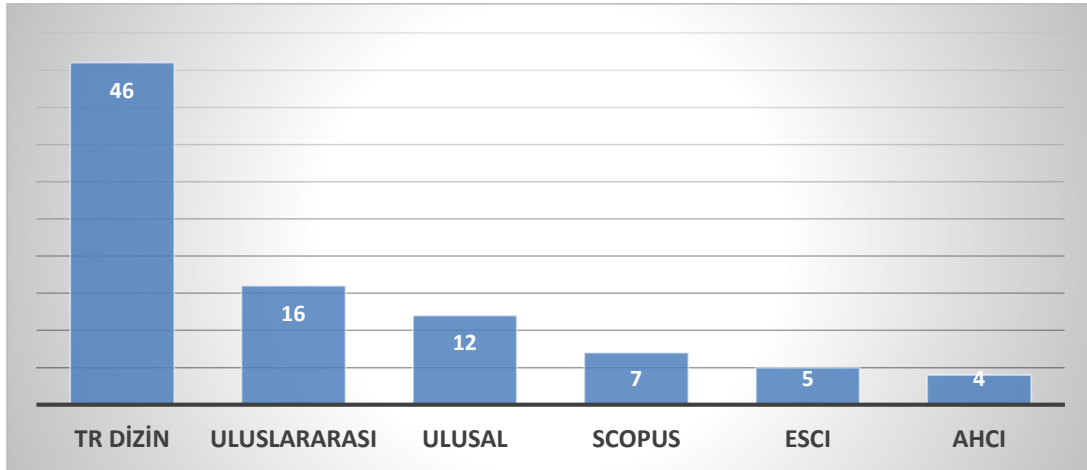
veren dergi 11 makale ile Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi olmuş. İkinci sırada 5 makale ile Bellek-Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi bulunmaktadır. Üçüncü sırayı 4 er makale sayısı ile 2 dergi paylaşıyor, biri Belleten diğeri ise Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'dir. Bu dergilerden sonra 9 dergi 2 makale ile dördüncü sırayı paylaşıyor,

beşinci sırada tek yayını bulunan 29 farklı dergi bulunmaktadır (Şekil 2).

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere; şehir tarihi gibi spesifik bir konu olmasına rağmen Türkiye'nin çok farklı şehirlerinden de Hatay/Antakya'nın çalışılmış olması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dergiler arasında yalnızca üniversite enstitü dergileri değil müstakil dergiler de bulunmaktadır. Şekil 2'de yalnızca tarih alanından makale kabul eden dergiler bulunduğu gibi sosyal bilimler dergileri de yer almaktadır. Bunların yanında anabilim dallarına özel makale kabul eden, spesifik dergiler de bulunmaktadır. Genel olarak dergilerdeki bu çeşitliliği konu açısından olumlu ve değerli olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Hazırlanan çalışmalarda cinsiyet dağılımına baktığımızda, erkek yazarların kadın yazara kıyasla yaklaşık olarak iki katı olduğu görülmektedir (Şekil 3). Ancak burada özellikle belirtmemiz gerekir ki bu konuda nicelikten çok nitelikli çalışma daha önemlidir. Cinsiyet dağılımı yalnızca istatistiksel veriler için hazırlanmıştır.

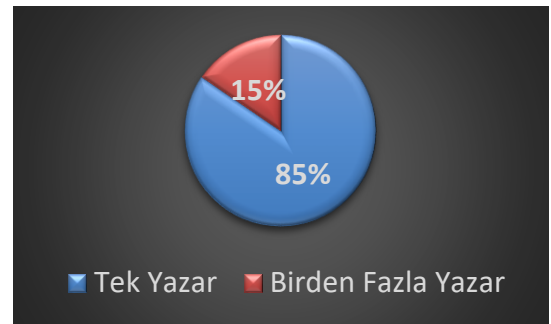
Şekil 3. Makalelerin Cinsiyete Göre Dağılımı
Figure 3. Distribution of Articles by Gender

Şekil 4. Makalelerin Yayınlandığı Dergilerin Dizin Bilgileri

Figure 4. Index Information of the Journals in which the Articles were Published

Dergilerin tarandıkları indekslere bakıldığında ulusal ve uluslararası çok değerli indekslerde yayımlandıklarını görmekteyiz. Grafikte görüldüğü üzere Scopus, ESCI ve AHCI gibi uluslararası platformlarda prestiji yüksek dergilerde yayınlar yapılmış olması konunun çok daha geniş araştırmacılara ulaşabilmesine olanak sağlamaktadır. Türkiye'de ise en önemli ulusal indeks olan TR Dizin kategorisinde 46 yayın bulunmaktadır. Bu yayınların TR Dizin gibi ulusal düzeyde en prestijli indekste taranması önemli bir avantajdır. İkinci sırada 16 sayı ile uluslararası indeksler yer almaktadır. Ulusal düzeyde ise 12 makale bulunmaktadır (Şekil 4). Bu dizin tablosuna bakıldığında Hatay/Antakya temalı çalışmaların çok daha fazla araştırmacılara ulaşabileceği ve çok sayıda atıf alabileceği ön görülmektedir.

Şekil 5. Makalelerin Yazar Durumları
Figure 5. Author Status of Articles

Grafikte çalışmaların neredeyse tamamının tek yazarlı olarak hazırlandığı görülmektedir. Birden fazla yazarın bulunduğu makaleler, 71 makalenin yalnızca %15'i

kadardır. Yani 12 makale birden fazla yazar ile hazırlanmışken 59 makale de tek yazar tarafından hazırlanmıştır. Bu durum bize 71 makalenin toplamda 83 araştırmacı tarafından hazırlandığını göstermektedir (Şekil 5). Genel olarak bu istatistikte Hatay/Antakya çalışmaları adına olumlu bir emare olarak görülebilir.

Şekil 6. Makalelerin Anahtar Kelimelerine Göre Oluşturulan Kelime Bulutu
Figure 6. Word Cloud Created According to the Keywords of the Articles

Kelime bulutu çalışmaların üzerinde durduğu ana hatları vurgulamaktadır. Bu bağlamda oluşturulan bu kelime bulutu var olan 71 çalışmanın en çok hangi konular üzerinde bilgi verdiğini net bir şekilde göstermektedir (Şekil 6).

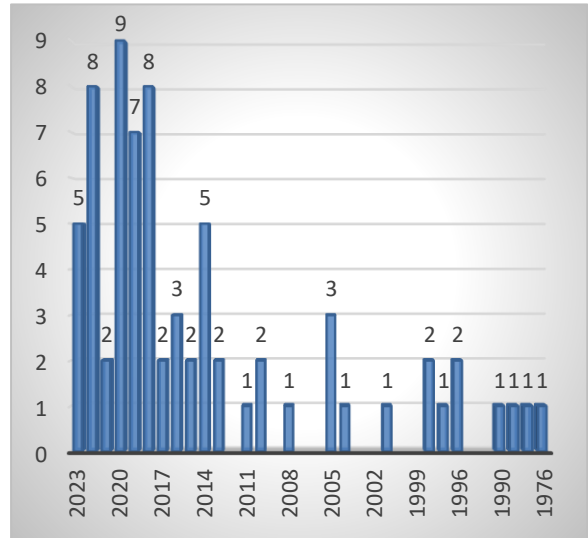
Kelime bulutu oluşturulurken anahtar kelimeler içerisinde tekrar eden en az 3 ve üzeri kelimeler değerlendirmeye alınmıştır. Bu kelimelerin tekrar etme sayıları büyükten küçüğe doğru şu şekildedir;

Tablo 1. Kelimelerin Tekrar Etme Sıklığı
Table 1. Frequency of Repetition of Words

KELİME	TEKRAR ETME SIKLIĞI
Hatay	40
Antakya	28
Türk	20
Atatürk	11
İskenderun	10
Fransa	10
Suriye	10
Haçlı(lar)	9
Osmanlı	8

Sancak	7
Devlet	7
Cumhuriyet	7
Gazete	6
Halep	5
Misak-ı Milli	4
Nüfus	4
Mustafa Kemal	3
Sefer	3
Basın	3

Tabloda en çok üzerinde durulan kelimenin 40 kelime ile Hatay olduğu görülmektedir. Aslında bu durum bile çalışmaların ağırlığının Cumhuriyet Tarihi dönemi ile ilgili olduğunu net bir şekilde göstermektedir. Daha sonra Antakya 28, Türk 20 ve Atatürk 11 tekrar sıklığı olan kelimeler olarak devam etmektedir. Genel olarak kelime bulutu hangi konular ve hangi dönem üzerine daha fazla çalışma yapıldığını gösterirken hangi konularda daha az çalışma yapıldığına dair de fikir vermesi açısından oldukça kıymetli veriler sunmaktadır (Tablo 1).

Şekil 7. Makalelerin Yıllara Göre Dağılımı
Figure 7. Distribution of Articles by Year

Grafikte Hatay/Antakya temalı çalışmaların yıllara göre dağılımları verilmektedir. Şekil 7 'de dikkati çeken ilk veri bu konudaki ilk çalışmanın 1976 yılına kadar uzanmış olmasıdır. Ayrıca yıllar arasında çok büyük bir boşluk bulunmadığı görülmektedir. Çalışmalar yıllara göre çok geniş bir aralık içerisinde yer almaktadır. Yani neredeyse her sene Hatay/Antakya temalı konu üzerine bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak grafikteki bir diğer önemli veri de çalışmaların günümüze yaklaştıkça yoğunluk kazanması ve sayılarının artmasıdır. En fazla çalışma son birkaç yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda en fazla çalışmanın 2020 yılında 9 makale ile yapıldığını görmekteyiz. Bu gerçekten bir yıllık bir süre için oldukça yüksek bir rakamdır. Ancak hemen arkasından 8 çalışma ile 2018 ve 2022 yılları gelmektedir. Zaten 2018-2023 yani

son beş yılda toplamda 39 makale hazırlanmış ve bu rakam toplam rakamın yarısından fazlasına tekabül etmektedir (Şekil 7). Bu verilere bakarak bu rakamların ileriki dönemlerde daha fazla artış göstermesi büyük bir ihtimaldir.

Çalışmaların Anabilim Dallarına Göre Genel Değerlendirmesi

Hatay/Antakya üzerine hazırlanmış olan çalışmalar tarih bilim dalı içerisinde, 5 anabilim dalında ele alındı. Bunlar kronolojik sıraya göre; Eskiçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ ve Cumhuriyet Tarihi şeklindedir. Elbette bu anabilim dalları çoğaltılabilir ancak bu çalışmada bahsi geçen 5 anabilim dalı baz alınmaktadır.

Eskiçağ Anabilim Dalında Hazırlanan Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Eskiçağ alanda hazırlanan çalışmaların iki adet olduğu görülmektedir. Tabi bu çalışmanın sınırlarının yalnızca Dergipark sitesi ile sınırlı olduğunu ve bunun dışında bu alanda çok daha fazla çalışma olduğunu yeniden vurgulamak gerekir. Bu iki çalışmadan bir tanesi Hatay Arkeoloji Müzesi envanterleri kullanılarak hazırlanmıştır. Çalışma eski Asurca bir vekil belirleme tutanağı incelenerek hazırlanmıştır⁸. Diğer de Çiviyazılı kaynaklara göre Patina Krallığından Unqi Krallığına Antakya ve Amik Ovası'nın tarihsel süreci ele alınmıştır⁹. Genel olarak Dergipark'ta Eskiçağ alanına ait çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir.

⁸ Salih Çeçen-Nurgül Yıldırım, "Hatay Arkeoloji Müzesinden Eski Asurca Bir Vekil Belirleme Tutanağı", (Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri 16, S. II, Aralık 2022), s. 305-11.

⁹ Nurgül Yıldırım, "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya Ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci", (Ankara: Belleten 80, S. 289, 2016), s. 701-18.

¹⁰ Özlem Genç-Harun Korunur, "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi", (Studies of The Ottoman Domain, Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları, 6, S. X, Şubat 2016), s. 60-83; Melek Akbulut, "Antakya Kuşatmasına Kadar Çukurova'da Ermeniler", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi S. (73), 2022), s. 97-106; Fatma İnce, "Doğu Akdeniz'de Bizans-Haçlı Çatışması (Antakya Örneği)", (Malatya: İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, S. 11(1), 2022), s. 196-210; Abdülhalik Bakır, "Yakut El-Hamevi'nin Antakya Şehri İle İlgili Naklettiği Bilgilerin Değerlendirilmesi", (Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 7, S. 1, Aralık 2010), s. 1-18; İsmail Koçuk, "Antakya Haçlı Prinçpsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)", (Tarih Araştırmaları Dergisi, 38, S. 66, Eylül 2019), s. 595-99; Asiye Abdurrahmanoğlu, "Latin Doğu'da Kadın İktidarına İlk Teşebbüs: Antakya Prensesi Alice", (Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 2, S. 1, Haziran 2019), s. 109-20; Emrah İstek, "Seyyahların Gözüyle Antakya Şehri (10. - 19. Yüzyıllar Arası)",

Ortaçağ Anabilim Dalında Hazırlanan Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Ortaçağ alanında hazırlanan çalışmaların neredeyse tamamı "Haçlılar Dönemi" ya da "Haçlı Seferleri" ile ilgili konulara temas etmektedir. Bunlar içerisinde Antakya'nın haçlılar tarafından ele geçirilişi yer alırken yalnızca kale kuşatması sürecinde yaşananları ele alan bir çalışma da bulunmaktadır. Bunlara ilaveten, şehrin haçlıların eline geçişinin ardından şehirde yaşananları ile ilgili bir çalışma mevcuttur. Yine bu süreçte önemli Haçlı liderleri, komutanları ya da Antakya'yı ele geçiren Haçlı liderleri ile ilgili bilgiler veren müstakil çalışmalarda vardır. Ayrıca bu çalışmalar yalnızca birinci Haçlı Seferleri ile sınırlı değil bunun dışında üçüncü haçlı seferi ile ilgili de çalışma bulunmaktadır. Bu süreçte Haçlılar yalnızca Müslümanlarla değil bölgede varlığını sürdüren Ermeniler, Süryaniler, Rupenliler Bizanslılar ve Ortodoks Hristiyanlar gibi çok çeşitli ırk, din ve mezheplerle de iletişime geçmiştir. Bu süreçte yaşananları ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda çıkarlar doğrultusunda kimlerin kimlerle ittifak içerisine girdikleri bilgisi verilmektedir. Genel olarak Dergipark'ta yer alan çalışmalar görüldüğü üzere haçlı merkezli olarak ele alınmıştır. Bunların dışında Müslüman seyyahların Antakya hakkındaki gözlemlerini, bilgilerini konu alan bir çalışma mevcuttur. İlaveten Ortaçağ'da Antakya ve çevresinde yaşanan veba salgınlarını anlatan bir çalışma da bulunmaktadır¹⁰.

(Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 40, Haziran 2020), s. 227-46; Gürhan Bahadır, "Kuruluşundan IV. Yüzyıl'a Kadar Antakya/Antioch From The Foundation To The Fourth Century", (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, S. 13, Mart 2014), s. 349-72; Ebru Altan, "Renaud De Chatillon: Antakya Prinçpsi (1153-1160), Maverayı Ürdün Senyörü (1177-1187)", (Tarih Dergisi, S. 55, Kasım 2013), s. 1-30; Yıldız Demiriz, "Antakya Prensi I. Bohemond'un Canosa'daki Mezar Şapelinde Ve Kapısında İslam Sanatı Etkileri", (Sanat Tarihi Yıllığı, S. 6 (Ocak 1976), s. 165-80; Zeynep Güngör, "Ermenilerin Haçlılara Yardımları: Antakya İki Kız Kardeş Kulesi Muhafızı Firuz Örneği, Haziran 1098)", (Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 1, S. 1, Aralık 2018), s. 85-91; Mehmet Ersan, "Rupenliler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı İle Antakya Haçlı Prinçpsliği'nin Çukurova'da Hâkimiyet Mücadelesi", (Tarih İncelemeleri Dergisi, 13, S. 1, Haziran 1998), s. 83-95; Rahime Kıyılı Deniz, "Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prensligi (1189-1192)", (Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 2, S. 1, Haziran 2020), s. 1-22; Harun Korunur, "Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas Ve Doğu Seferleri (Kilikya, Antakya, Halep)", (Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi, 10, Eylül 2023), s. 29-45; Gürhan Bahadır, "II. Bohemond döneminde Antakya Haçlı Prensligi (M.S. 1126-1130)", (Tarih Araştırmaları Dergisi, 33, S. 56, Ekim 2014), s. 89-110; Gürhan Bahadır,

Genel olarak bakıldığında Ortaçağ alanında yapılan çalışmaların Haçlılar üzerine yoğunluk oluşturduğu görülmektedir. Bu bağlamda Ortaçağ gibi bin yıllık bir süreci kapsayan dönemde Antakya'nın çalışılacak çok daha fazla alanı mevcuttur. Özellikle kitabeler, sikkeler, kroniklerin gözlemleri ve duydukları bilgilerden oluşturduğu ciltlerce Arapça ve Farsça ana kaynaklar mevcuttur. Bunlar üzerine yapılacak olan çalışmalar Antakya'nın Ortaçağ döneminin daha fazla aydınlanmasına olanak sağlayacaktır.

Yeniçağ Anabilim Dalında Hazırlanan Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Dergipark'ta Yeniçağ alanında hazırlanan çalışmaların 3 adet ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Çalışmaların içeriğine baktığımızda ise; üç çalışma 16. yüzyıl tarihli belgelere dayanılarak hazırlanmıştır. Bunlar; 1526 tarihli tahrir defterleri ve 1550 tarihli evkaf defterleridir. Tahrir defterlerine göre bölgedeki yer adları üzerine bir araştırma yapılırken, evkaf defterlerine göre ise Antakya'da bulunan vakıflar ele alınmıştır¹¹. Genel olarak bakıldığında Dergipark'ta Yeniçağ alanı ile ilgili çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Bu alanda yapılacak çalışmalara oldukça fazla ihtiyaç duyulmaktadır.

Yakınçağ Anabilim Dalında Hazırlanan Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Yakınçağ alanında hazırlanan ve Dergipark'ta yayınlanan bilimsel çalışmalar toplamda 9 adettir. Bu alanda hazırlanan çalışmalarda kaynak olarak; arşiv belgeleri, Şer'iyye sicilleri, Avârız-Hâne defterleri, Cizye tahrirleri kullanılmıştır. Bu bağlamda Antakya nahiyesi hakkında sosyo-ekonomik gelişmeler hakkında bilgiler toplanmıştır. Örnek olarak; Antakya'nın sosyo-ekonomik yapısı, Müslüman ve Gayrimüslim cemaatler, İslam harici dini inanışlara ve nüfus bilgileri hakkında bilgilere ulaşılmıştır. Bunların dışında eşkiyalık faaliyetleri gibi toplumu ilgilendiren önemli meseleler hakkında da bilgiler verilmiştir¹². Genel olarak değerlendirildiğinde Yakınçağ alanında ana kaynak bakımından yelpaze geniş tutulmuş denilebilir. Ancak tabi ki konu bakımından çok daha fazla bilginin, bu belgelerin çevrilmesi ile alana katkıda bulunacağı açıktır.

Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalında Hazırlanan Çalışmaların Genel Değerlendirmesi

Cumhuriyet Tarihi alanında Dergipark'ta toplamda 38 makale mevcuttur. Bu alanda diğer alanlara kıyasla oldukça fazla yayın yer almaktadır. Ayrıca çalışmaların dağılımına bakıldığında çok geniş ve farklı konular ele

“Farklı Medeniyetlerin Ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamalarına Örnek Olarak Antakya”, (Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(38), 2011), s. 397-422; Ahmet Ocak, “Türk Hâkimiyetine Geçiş Sürecinde Antakya Ve Çevresinde Bulunan İslam Harici Dinî Cemaatler”, (Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. 10, Temmuz 2019), s. 1-20; Şükran Yaşar, “İv. -Vı. Yüzyıllarda Antakya Episkoposluk Bölgesindeki Mezhep Çatışmaları”, (Akademik Matbuat, 6(2), 2022), s. 194-200; Mehmet Yusuf Çelik, “Antakya-Halep Çevresinde Veba Salgınları Ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (XIV-XV. Yüzyıllar)”, (Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 3, Şubat 2021), s. 15-30.

¹¹ Ahmet Gündüz-Erdinç Gülcü, “XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi (1526-1584)”, (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6, S. 12, Ocak 2014), s. 289-323; Ahmet Gündüz, “1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Antakya Ve Çevresindeki Türkçe Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme/Turkish Names of the Places in Antakya and Its Surroundings According to Tapu-Tahrir Register Book Dated 1526”, (Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5, S. 9 Ocak 2014), s. 141-60; Enver Çakar, The Waqfs of Antioch in the 16th Century (According to Awqaf Register Dated 1550) / 16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre), (Vakıflar Dergisi, 2015), S. 43.

¹² Mustafa Öztürk, “XVIII. Yüzyılda Antakya Ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları”, (Ankara: Belleten 54, S.

211, Aralık 1990), s. 963-92; Ahmet Çaparlar-Yahya Avcı, “1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Antakya Kazası'nın Katkıları”, (Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi 2, S. 1, Haziran 2020), s. 36-54; Haydar Çoruh, “Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler”, (Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 5, S. 1, Mart 2020), s. 74-124; Feride Güler, Kuruluşundan XVIII. Yüzyıla Kadar Antakya İle Çevresinin Tarihi Ve Ticareti'ne Genel Bir Bakış, (Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi, 6 (Prof. Dr. Durmuş Ali Aslan Özel Sayısı), 2023), s. 158-174; Selahattin Tozlu, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya Ve İskenderun Nusayrîleri 19. Yüzyıl”, (Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 54, Ocak 2013), s. 79-110; İsmail Hakkı Üzümlü-Özgür Kazıcı, “Ayıntab, Antakya Kazaları Ve Çevresi Hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep Valiliği Döneminde Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği Rapor”, (Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 3, S. 1, Haziran 2021), s. 32-45; Enver Çakar, “17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân Ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)”, (Ankara: Belleten 68, S. 252, Ağustos 2004), s. 431-60; Ömer Önal-Işıl Işık Bostancı. “Şer'iyye Sicillerine Göre Antakya'da Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (19. Yüzyılın Sonlarından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar)”, (Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi 4, S. 1, Haziran 2022), s. 76-91; Adem Kara, “Antakya Ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar”, (Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 6, Eylül 2005), s. 733-52.

alınmaya çalışılmıştır. Bazı konular genel, bazıları ise oldukça spesifik seçilmiştir. Çalışmaların merkezi Atatürk ve Hatay üzerine, hatta bu başlıklı bir çalışma bile mevcuttur. Bunlara ilaveten Hatay'ın anavatanına dahil olma sürecinde döneme tanıklık eden önemli şahsiyetlerin anıları ve Atatürk'ün Hatay politikalarını ele alan çalışmalar gibi yayınlar da mevcuttur. İskenderun'da ele alınmış ve İskenderun Sancağı adı altında çalışmalar da yapılmıştır. Hatay'da yaşanan Ermeni olaylarında Fransa'nın nasıl bir etkisi olduğuna değinen farklı bir çalışma da vardır. Ulusal ve uluslararası platformlarda, gazetelerde Hatay meselesinin nasıl ele alındığıyla ilgili bilgiler veren çalışmalar da mevcuttur. Yine farklı ülkelerden bazılarının diplomatik belgelerinde Hatay meselesinin yansımaları ele alınmış. Örneğin; Musul, Meksika, Fransa, Suriye gibi devletlerin belgeleri incelenmiş. Bunlara ek olarak Hatay'ın devlet olduktan sonra Türkiye Cumhuriyeti ile olan münasebetleri incelenmiştir. Siyasi tarihin dışında Hatay ili sınırları içerisinde yapılan zeytincilik faaliyetlerinin tarihi, şehirde yürütülen istihbarat faaliyetleri hakkında bilgiler, Etnografik belgeler ışığında Hatay, Abdurrahman Melek'in faaliyetleri ve dönemin gazetelerindeki yazılarının değerlendirilmesi gibi daha özel konularda seçilmiş. Ayrıca dönemin önemli bazı isimleri üzerine daha detaylı bilgiler veren spesifik yayınlar da mevcuttur.¹³

Genel olarak Cumhuriyet tarihi alanında Hatay araştırmaları yayın ortalaması 38 ile diğer anabilim dallarına kıyasla iyi bir seviyededir. Ayrıca çalışmaların çok çeşitli ve farklı konu başlıkları ile ele alınması alana

çok büyük katkı sağlamaktadır. Dergipark dışında hazırlanan kitaplar, kitapta bölümler, kongre bildirileri, müstakil kongreler, projeler, vs. bu çalışmaların üzerine eklenince bu alanda Hatay özelinde iyi derecede araştırmalar yapıldığı rahatlıkla söylenebilmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Hatay/Antakya Anadolu'nun en kadim kentleri arasında yer almaktadır. Sahip olduğu stratejik konumu hem Akdeniz'e hem de Ortadoğu'ya sınırının olması gibi özellikleri tarih boyunca dikkatleri üzerine çekmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple pek çok medeniyet bu şehre hâkim olmak istemiş bu uğurda mücadelelere girmiştir. Şehrin bu özelliği sık sık el değiştirmesine de sebebiyet vermiştir. Bu durum Antakya'da farklı din ve medeniyetlerin bu kentin hafızasına somut ve somut olmayan kültürel mirasına büyük değer katmışlardır. Hatay/Antakya bu özelliğini hem yerin altındaki hem de yerin üzerindeki tarihi eserleri ile günümüze kadar getirebilmeyi başarabilmiştir.

Çalışmada bu kadim kent hakkında tarih anabilim dalı kapsamında hazırlanmış olan bilimsel makalelerin bibliyometrik analizi hazırlandı. Dergipark'ta toplanmış olan bu makalelerin sayısı 2024 yılı itibarıyla toplamda 71 adettir. Bu makaleler 5 anabilim dalına ayrıldığında en fazla çalışmanın 38 adet ile Cumhuriyet Tarihi Anabilim dalında hazırlandığı görülmektedir. En az çalışma ise 2 adet ile Eskiçağ Anabilim dalında yer almaktadır. Yeniçağ Anabilim dalı ise 3 adet makale ile onu takip etmektedir. Aslında genel itibarıyla böylesine önemli ve tarihi MÖ

¹³ Bekir Tünay, "Atatürk ve Hatay", (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 2, S. 5, Mart 1986), s. 449-62; Mesut Çapa, "Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları", (Atatürk Yolu Dergisi 16, S. 62, Mart 2018); Hasan Ateş, "Osmanlı'dan Günümüze Antakya Ve Yakın Çevresinde Zeytincilik Faaliyetleri", (Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, 2022), S. 2, s. 43-76; Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)", (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 12, S. 35, Temmuz 1996), s. 407-54; Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936-1938)", (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 12, S. 34, Mart 1996), s. 3-65; Keskin, Ö. A, "Hatay Sorunu Ve İbrahim Şükrü Sökmensüer'in Faaliyetleri", (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 2018), s. 577-592; Müzehher Yamaç, "Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı - Hatay", (Gazi Akademik Bakış, 17, S. 33, Aralık 2023), s. 21-44; Tarık Saygı, "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu Ve Hatay Meselesi", (Yalova Sosyal Bilimler Dergisi 5, S. 10, Mart 2016), s. 157-74; Esin Dayı, "Hatay Devleti Ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 9(19), 2010); Ahmet Geçer, "Hatay Ermeni Olaylarında Fransa'nın Rolüne Dair Birkaç Belge", (Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 35, 2014), ss. 151-64; Resul Yavuz, "Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması Ve Türk Basınındaki Yansımaları", (Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi 1, S. 1,

Kasım 2018), s. 1-30; Turan Esin Tüylü, "Ulus Ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu Ve Hatay'ın Anavatanına Bağlanması", (Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 2, S. 1, Mart 2017), s. 284-312; Meral Kuzgun, "Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde Hatay Meselesinin Ele Alınışı", (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29(2), 2019), s. 409-423; Hamit Pehlivanlı, "Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilâtı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi", (Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 14, S. 40, Eylül 1997), s. 160-205; Ceyda Tuna Kocaoğlu, "The Times Gazetesine Göre Hatay (Sancak) Sorunu (1936-1939)", (Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi 2, S. 2, Şubat 2020), s. 44-54; Mustafa Abdullah Kündeyi, "Dr. Abdurrahman Melek'in Hatay Devleti Başbakanlığı Dönemi İcraatları", (Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4, S. 3, Kasım 2020), s. 453-68.

300'lü yıllara kadar dayanan bir kentin bilimsel makale sayısı olarak 71 rakamında kalması oldukça azdır. Tabi ki Dergipark'ın dışında bilimsel çalışmalar da mevcuttur ancak yine de makale bazında bu rakamların oldukça az olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Cumhuriyet Tarihi ve Yakınçağ Tarihi Anabilim dallarında konu çeşitliliği göze çarparken Ortaçağ Anabilim dalında ağırlık Haçlılar dönemine verilmiş. Bu bağlamda bu alan için Haçlılar dışında da şehir tarihi hakkında hazırlanacak çalışmalara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Tabi bu da Haçlılar konusu her yönüyle yeterince çalışıldığı anlamına da gelmemelidir. Yeni belgeler, yeni çeviriler, bulunabilecek birinci elden kaynaklar, sikkeler, kitabeler ışığında Haçlılar dönemi ile ilgili yeni çalışmalar da yapılması muhtemeldir. Alana da büyük katkı sağlayacaktır. Konu ile ilgili olumlu bir gelişme de yayınlanan makalelerin dizin grubunun çok geniş alanlarda taranabilecek saygın indekslerde olmasıdır. Bu durum Hatay/Antakya çalışmalarının çok fazla sayıda araştırmacıya ve okura ulaşabildiğini göstermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde Hatay/Antakya temalı makale çalışmalarının çok az sayıda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Neredeyse tüm anabilim dallarında bu alanda ciddi derecede çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemleri kullanılarak hazırlanmış olan bu çalışmanın amacı da bundan sonraki süreçte bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara rehberlik etmesi, ışık tutması ve eksik olan alanlarda tekrara düşmeden alanda bir eksikliği dolduracak cinsten yayınların üretilmesine yardımcı olmasıdır. Bu tarz çalışmalar bu alandaki araştırmacılara da oldukça ciddi zaman kazandırmaktadır. Makale sayıları bu alanda yapılmış olan çalışmaların niteliğini belirlemez, eğer çok sayıda makale yazılmış olsaydı yine de rakama göre bu alanda yeterli sayıda çalışma vardır, çalışılacak konu kalmamıştır gibi bir çıkarımda bulunulamazdı. Ancak konuya yönelen, konuyu merak edip araştıran, konuyu gündemde tutan araştırmacıların sayısının da görülmesi açısından da bu tarz çalışmalar oldukça önem arz etmektedir.

Kaynaklar

Abdurrahmanoğlu, Asiye. "Latin Doğu'da Kadın İktidarına İlk Teşebbüs: Antakya Prensesi Alice". Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 2, S. 1 (Haziran 2019): s. 109-20.

Akbulut, Melek. "Antakya Kuşatmasına Kadar Çukurova'da Ermeniler". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (73), s.97-106. <https://doi.org/10.54614/JTRI.2022.4567>.

Akdeniz, Sedat. "Atatürk Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri Ve Hatay Sorunu" (1920-1938). Asia Minor Studies, 7(1), 2019, s. 158-183. <https://doi.org/10.17067/asm.455978>.

Altan, Ebru. "Renaud De Chatillon: Antakya Prinkepsi (1153-1160), Maverayı Ürdün Senyörü (1177-1187)". Tarih Dergisi, S. 55 (Kasım 2013): s.1-30.

Atabey, Figen. "Hatay Sorunu'nun Çözümünün İkinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupa'daki Siyasal Gelişmeler Işığında Değerlendirilmesi". Belgi Dergisi 2, S. 20 (Temmuz 2020): s. 2579-94, <https://doi.org/10.33431/belgi.712105>.

Ateş, Hasan. "Osmanlı'dan Günümüze Antakya Ve Yakın Çevresinde Zeytincilik Faaliyetleri". Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, S. 2 (Eylül 2022): s. 43-76.

Aydın, Mithat ve Akseki, Cengiz. "Türk Ulusal Basınına Göre 1938'de Hatay Ve Atatürk'ün Ölümünün Hatay'daki Yansıması". Belgi Dergisi 2, S. 15 (Ocak 2018): s. 656-79.

Bahadır, Gürhan. "Farklı Medeniyetlerin Ve Kültürlerin Bir Arada Yaşamalarına Örnek Olarak Antakya". Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(38), 2011, s. 397-422.

Bahadır, Gürhan. "II. Bohemund döneminde Antakya Haçlı Prensliği (M.S. 1126-1130)", Tarih Araştırmaları Dergisi 33, S. 56 (Ekim 2014): s. 89-110. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000582.

Bahadır, Gürhan. "Kuruluşundan IV. Yüzyıl'a Kadar Antakya/Antioch From The Foundation To The Fourth Century". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 7, S. 13 (Mart 2014): s.349-72.

Bakır, Abdülhalik. "Yakut El-Hamevi'nin Antakya Şehri İle İlgili Naklettiği Bilgilerin Değerlendirilmesi". Elazığ: Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 7, S. 1 (Aralık 2010): s. 1-18.

Bolat, Mahmut. "Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Sırasında Mondros Mütarekesi Ve Sonrası Oluşan Duruma Tepkisi Ve Hatay'a Yönelik Faaliyetleri". Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 18, S.- (Aralık 2018): s. 73-102.

Çakar, Enver. "17. Yüzyılın İkinci Yarısında Antakya Kazasında İskân Ve Nüfus (1678/1089 Tarihli Avârız-Hâne Defterine Göre)". Ankara: Belleten 68, S. 252 (Ağustos 2004): s. 431-60. <https://doi.org/10.37879/belleten.2004.431>.

Çakar, Enver. "The Waqfs of Antioch in the 16th Century (According to Awqaf Register Dated 1550) / 16. Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)". Vakıflar Dergisi (43), 2015, <https://doi.org/10.16971/vd.78142>.

Çapa, Mesut. "Hatay Mücadelesine Katılanların Anıları". Atatürk Yolu Dergisi 16, S. 62 (Mart 2018), https://doi.org/10.1501/Tite_0000000492.

Çaparlar, Ahmet ve Avcı Yahya. "1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi'nde Antakya Kazası'nın Katkıları", Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi 2, S. 1 (Haziran 2020): s. 36-54.

Çeçen, Salih, ve Yıldırım, Nurgül. "Hatay Arkeoloji Müzesinden Eski Asurca Bir Vekil Belirleme Tutanağı". Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri, 16, S. 2 (Aralık 2022): s. 305-11, <https://doi.org/10.46931/aran.1123719>.

Çelebi, Mevlüt. "Hatay'ın Türkiye'ye İltihakı Sürecinde İtalya'nın Tepkisi". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 36, S.101 (Mayıs 2020): s.139-62. <https://doi.org/10.33419/aamd.732756>.

Çelik, Mehmet Yusuf. "Antakya-Halep Çevresinde Veba Salgınları Ve Sosyo-Ekonomik Hayata Etkileri (XIV-XV. Yüzyıllar)". Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi 3, Şubat (Şubat 2021): s. 15-30. <https://doi.org/10.52735/bellek.865060>.

- Çoruh, Haydar. "Cizye Tahrirlerine Göre Antakya'da Gayrimüslim Cemaatler". Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi 5, S. 1 (Mart 2020): s. 74-124. <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.670216>.
- Dağıstan, Adil ve Sofuoğlu, Adnan. "Arşiv Belgeleri Işığında Sancak (Hatay)'ın Bağımsızlık Sürecinin İlk Aşaması Ve Türkiye". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 21, S. 61 (Mart 2020): s.1-46.
- Dağıstan, Adil ve Sofuoğlu, Adnan. "Belgeler Işığında Bağımsız Hatay Devleti'nin Kuruluşu Ve Türkiye". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 21, S. 62 (Temmuz 2005): s. 423-52.
- Dayı, Esin. "Hatay Devleti Ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2010, 9(19).
- Demiriz, Yıldız. "Antakya Prensi I. Bohemond'un Canosa'daki Mezar Şapelinde Ve Kapısında İslam Sanatı Etkileri". Sanat Tarihi Yıllığı, S. 6 (Ocak 1976): s.165-80.
- Diodato, V. P. "Dictionary of Bibliometrics". The Hawthorne Press, Portland 1994.
- Eraslan, Cezmi. "Understanding of Atatürk's Foreign Policy: Peace at Home, Peace in the World and Accession of Hatay to Turkey". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 17, sy. 49 (Mart 2001): 91-106.
- Ersan, Mehmet. "Rupenliler Dönemi'nde Kilikya Ermeni Krallığı İle Antakya Haçlı Princepsliği'nin Çukurova'da Hâkimiyet Mücadelesi". Tarih İncelemeleri Dergisi 13, S. 1 (Haziran 1998): s. 83-95.
- Geçer, Ahmet. "Hatay Ermeni Olaylarında Fransa'nın Rolüne Dair Birkaç Belge", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 35, 2014, s. 151-64, doi:10.17133/tba.64283.
- Genç, Özlem ve Korunur Harun. "Antakya'nın Haçlılar Tarafından Ele Geçirilişi". Studies of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları) 6, S. 10 (Şubat 2016): s. 60-83.
- Güler, Feride. "Kuruluşundan XVIII. Yüzyıla Kadar Antakya İle Çevresinin Tarihi Ve Ticareti'ne Genel Bir Bakış". Dünya Multidisipliner Araştırmalar Dergisi, 6 (Prof. Dr. Durmuş Ali Aslan Özel Sayısı), 2023, s. 158-174.
- Gündüz, Ahmet. "1526 Tarihli Tahrir Defterine Göre Antakya Ve Çevresindeki Türkçe Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme/Turkish Names of the Places in Antakya and Its Surroundings According to Tapu-Tahrir Register Book Dated 1526". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 5, S. 9 (Ocak 2014): s. 141-60.
- Gündüz, Ahmet ve Gülcü Erdinç. "XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi (1526-1584)". Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 6, S. 12 (Ocak 2014): s. 289-323.
- Güngör, Zeynep. "Ermenilerin Haçlılara Yardımları: Antakya İki Kız Kardeş Kulesi Muhafızı Firuz Örneği (Haziran 1098)". Ortaçağ Araştırmaları Dergisi 1, S. 1 (Aralık 2018): s. 85-91.
- İnce, Fatma. "Doğu Akdeniz'de Bizans-Haçlı Çatışması (Antakya Örneği)". Malatya: İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), (2022), s.196-210. <https://doi.org/10.54282/inijoss.929123>.
- İstek, Emrah. "Seyyahların Gözüyle Antakya Şehri (10. - 19. Yüzyıllar Arası)". Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 40 (Haziran 2020): s.227-46. <https://doi.org/10.30794/pausbed.689549>.
- Kahraman, Mustafa. "İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi". İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Dergisi, (44) İstanbul 2022, s. 207-218.
- Kara, Adem. "A New Document Concerning The Integration Of Hatay". International Journal of Social Inquiry, 10(2), 2017, s. 117-134.
- Kara, Adem. "Antakya Ve Çevresi Hakkında Yapılan Çalışmalar". Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, S. 6 (Eylül 2005): s. 733-52.
- Keskin, Ömer Ali. "Hatay Sorunu Ve İbrahim Şükrü Sökmensür'in Faaliyetleri, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(2), 2018, s. 577-592.
- Kıyılı Deniz, Rahime. "Üçüncü Haçlı Seferi Sırasında Antakya Haçlı Prensliği (1189- 1192)". Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi 2, S. 1 (Haziran 2020): s. 1-22.
- Kocaoğlu, Ceyda Tuna. "The Times Gazetesine Göre Hatay (Sancak) Sorunu (1936- 1939)". Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi 2, S. 2 (Şubat 2020): s. 44-54.
- Koçuk, İsmail. "Antakya Haçlı Prinkepsliği Tarihi Kuruluş Devri (1098-1112)", Tarih Araştırmaları Dergisi 38, S. 66 (Eylül 2019): s.595-99. <https://doi.org/10.35239/tariharastirmalari.49357>
- 3.
- Korunur, Harun. "Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas Ve Doğu Seferleri (Kilikya, Antakya, Halep)". Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi 10 (Eylül 2023), s. 29-45. <https://doi.org/10.56720/mevzu.1291903>.
- Kuzgun, Meral. "Kilis Günlük Halk Gazetesi'nde Hatay Meselesinin Ele Alınışı". Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, 29(2), s. 409-423. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.512954>.
- Kündeyi, Mustafa Abdullah. "Dr. Abdurrahman Melek'in Hatay Devleti Başbakanlığı Dönemi İcraatları". Stratejik Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 4, S. 3 (Kasım 2020): s. 453-68, <https://doi.org/10.30692/sisad.452051>.
- Kündeyi, Mustafa Abdullah. "Hatay Devleti Başbakanı Doktor Abdurrahman Melek'in Yeni Mecmua'daki Yazıları Üzerine". Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 34, S. 98 (Kasım 2018): s. 281-310.
- Ocak, Ahmet. "Türk Hâkimiyetine Geçiş Sürecinde Antakya Ve Çevresinde Bulunan İslam Harici Dinî Cemaatler". Konya: Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, S. 10 (Temmuz 2019): s. 1-20.
- Önal, Ömer ve Bostancı, Işıl Işık. "Şer'iyye Sicillerine Göre Antakya'da Ailenin Sosyo- Ekonomik Yapısı (19. Yüzyılın Sonlarından 20. Yüzyılın Başlarına Kadar)". Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi 4, S. 1 (Haziran 2022): s. 76-91. <https://doi.org/10.52735/bellek.1131317>.

- Özkaya Duman, Olcay ve Payaslı, Volkan. "Hatay Mücadelesinde Siyasi-Entelektüel Bir Portre Ve Risalesi: Ahmet Sırrı Hocaoglu – Zindan Bekçileri Yahut Hortlayan Ali Kemal". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 15, S. 31 (Aralık 2015): s. 269-87.
- Özkaya, Olcay. *Etnografik Belgeler Üzerinden Tarihte Bir Kent Ve Dönemin İzini Sürmek* (20. Asrın İlk Yarısında Antakya). Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(49), 2022, s. 421-442.
- Özkaya, Olcay ve Payaslı, Volkan. "Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşiv Belgelerine Göre Hatay Meselesinin Cenevre'ye Taşınması Ve Çözümlemesi (1936-1939)". *Gazi Akademik Bakış* 17, S. 33 (Aralık 2023): s. 1-20. <https://doi.org/10.19060/gav.1405643>.
- Öztürk, Mustafa. "XVIII. Yüzyılda Antakya Ve Çevresinde Eşkiyalık Olayları". *Ankara: Belleten* 54, S. 211 (Aralık 1990): s. 963-92.
- Öztürk, Oğuzhan – Gürler Gökhan. *Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayınevi, 2021.
- Pehlivanlı, Hamit. "Atatürk Dönemi Milli Emniyet Hizmetleri Teşkilatı İstihbarat Raporlarında Hatay Meselesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, S. 40 (Eylül 1997): s. 160-205.
- Pehlivanlı, Hamit. "Türkiye Cumhuriyeti İle Hatay Devleti'nin İktisadi İlişkileri (2 Eylül 1938-29 Haziran 1939)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 38, S. 105 (Mayıs 2022): s. 137-78, <https://doi.org/10.33419/aamd.1114116>.
- Polat Z.A., Saraçoğlu A., Duman H. "Harita Dergisinin Bibliyometrik Analizi". *Social Science Development Journal*, 27, 2019, s. 179-191.
- Pritchard, A. "Statistical Bibliography or Bibliometrics?". *Journal of Documentation*, 25, 1969, s. 348-349. DOI: 10.4236/ijg.2016.71006.
- Sahillioğlu, Halil. "Antakya". C. III, İstanbul: DİA, 1991, s. 228-232.
- Sarınay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası I (1936 - 1938)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, S. 34 (Mart 1996): s. 3-65.
- Sarınay, Yusuf. "Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938-1939)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 12, S. 35 (Temmuz 1996): s. 407-54.
- Saygı, Tarık. "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu Ve Hatay Meselesi". *Yalova: Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 5, S. 10 (Mart 2016): s. 157-74, <https://doi.org/10.17828/yasbed.70620>.
- Soysal, İsmail. "Hatay Sorunu Ve Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1936-1939)". *Ankara: Belleten* 49, S. 193 (Nisan 1985): s. 79-110.
- Şahin, Burhan. "Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi 1936-1939". *Kastamonu: Kastamonu Education Journal*, 16(2), 2008, s. 607-614.
- Şavkılı, Cengiz. "Demokrat Parti İktidarının Son Yılında Başbakan Adnan Menderes'in Adana, Mersin, Maraş Ve Hatay Ziyaretleri". *Türk Dünyası Araştırmaları* 119, S. 235 (Ağustos 2018): s. 205-32.
- Tozlu, Selahattin. "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya Ve İskenderun Nusayrileri 19. Yüzyıl". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (Ocak 2013), s. 79-110.
- Tünay, Bekir. "Atatürk ve Hatay". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 2, S. 5 (Mart 1986): s. 449-62.
- Tüylü, Turan Esin. "Ulus Ve Cumhuriyet Gazetelerine Göre Hatay Sorunu Ve Hatay'ın Anavatana Bağlanması". *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2, S. 1 (Mart 2017): s. 284-312, <https://doi.org/10.24186/vakanuvis.303287>.
- Ural, Tülin - Özkaya Duman, Olcay - Oypan, Oğuz. "Tarihsel Reklamların Sosyo- Ekonomik Ve Kültürel Açından Yansıttıkları: 1938 Yılında Hatay Gazetesi'nde Yayımlanan Reklamların İçerik Analizi". *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6(3), 2019, s. 750-767. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.579698>.
- Üzüm, İsmail Hakkı ve Kazıcı, Özgür. "Ayıntab, Antakya Kazaları Ve Çevresi Hakkında Hüseyin Kazım Kadri'nin Halep Valiliği Döneminde Dâhiliye Nezareti'ne Gönderdiği Rapor". *Hatay: Bellek Uluslararası Tarih Ve Kültür Araştırmaları Dergisi* 3, S. 1 (Haziran 2021): s. 32-45. <https://doi.org/10.52735/bellek.942851>.
- William Archbishop of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, Translated; Emily Atwater Babcock and A.C Krey, New York: Columbia University Press, 1943.
- Yâkut El-Hamevî. *Mu'cemü'l-Buldân*. C. II, Beyrut: Dar-ı Sadr, 1995.
- Yakut, Kemal. "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı Ve Türk- Arap Muhâdeneti (Dostluk) Cemiyeti". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 21, S. 62 (Temmuz 2005): s. 775-820.
- Yamaç, Müzehher. "Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı - Hatay", *Gazi Akademik Bakış* 17, S. 33 (Aralık 2023): s. 21-44, <https://doi.org/10.19060/gav.1405646>.
- Yarar, Ayşe. "Meksika Diplomatik Belgelerinde Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Üyeliği Ve Hatay Meselesi'nin Çözümü". *Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı (Ekim 2023): s. 136-54.
- Yaşar, Şükran. IV.-VI. Yüzyıllarda Antakya Episkoposluk Bölgesindeki Mezhep Çatışmaları". *Akademik Matbuat*, 6(2), 2022, s. 194-200.
- Yavuz, Resul. "Hatay Sorununun Uluslararası Platforma Taşınması Ve Türk Basınındaki Yansımaları". *Uluslararası İlişkiler Ve Diplomasi* 1, S. 1 (Kasım 2018): s. 1-30.
- Yıldırım, Nurgül. "Çiviyazılı Kaynaklara Göre Patina Krallığı'ndan Unqi Krallığı'na Antakya Ve Amik Ovası'nın Tarihsel Süreci". *Ankara: Belleten* 80, S. 289 (Aralık 2016): s. 701-18. <https://doi.org/10.37879/belleten.2016.701>.
- Yılmaz, Murat. *Kütüphane ve Bilgibilimi Açısından Bibliyometrinin Önemi*. İstanbul: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Yorulmaz, Şerife. "Fransız Manda Yönetimi Döneminde İskenderun Sancağı Hatay Nın Sosyo Ekonomik Ve Siyasal Durumuna İlişkin Bazı Kayıtlar 1918 1939".

Atatürk Yolu Dergisi 6, S. 22 (Şubat 1998),
https://doi.org/10.1501/Tite_0000000119.

Zor, Lokman. “Hatay’ın Anavatana Katılmasının Basında Ele Alınışı: Cumhuriyet Gazetesi Örneği”.
Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 2019, s. 409-418.
<https://doi.org/10.32709/akusosbil.545817>.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://dergipark.org.tr/tr/> (Erişim Tarihi: 25.06.2024).

The Effect of Theology Faculty Education on Students' Religiosity

Nazım Bayrakdar^{1,a,*}, Nurullah Denizer^{2,b}, Cihat Çelik^{2,c}

¹ Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Uşak, Türkiye

² Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 03/10/2024

Accepted : 16/12/2024

Keywords:

Higher Religious Education
Faculty of Theology Learning
Environment
Religiosity
Student

ABSTRACT

Text

In this mixed-method study, an answer to the question ‘What are the opinions of the students about the effect of the education they receive in the faculties of theology on their religiosity?’ was sought. Questionnaire and focus group interview were used as data collection techniques. The research was structured according to the exploratory sequential design and in this direction, firstly a questionnaire was applied and then a focus group interview was conducted to reveal the reasons for the questionnaire data. As a result of the research, it was determined that the students have quite different opinions about the existence of an educational environment that supports their religiosity in the faculties of theology, but they agree to a great extent that the education they receive in these faculties is not of a quality that will cause them to cool down from religion.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 197-208, 2024

İlâhiyât Fakültelerinde Verilen Eğitimin Öğrencilerin Dindarlık Durumları Üzerindeki Etkisi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 03/10/2024

Kabul : 16/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Yüksek Din Öğretimi
İlâhiyât Fakültesi
Öğrenme Ortamı
Dindarlık
Öğrenci

ÖZ

İlâhiyât fakülteleri halk ile devlet arasında sıkışmış kurumlardır. Bu kurumlar hem din ile hem de devletin temelini oluşturan ilkelerle problemleri olmadığı konusunda çeşitli kesimleri ikna etme zorunluluğunu birlikte hissetmiştir. Karma yöntemle yapılan bu araştırmada “öğrencilerin, ilâhiyât fakültelerinde aldıkları eğitimin, dindarlık durumları üzerindeki etkisine dair görüşleri nedir?” sorusuna cevap aranmıştır. Veri toplama tekniği olarak anket ve odak grup görüşmesi kullanılmıştır. Araştırma, açıklayıcı sıralı desene göre yapılandırılmış ve bu doğrultuda öncelikle anket uygulaması yapılmış, daha sonra ise anket tekniği ile ulaşılan sonuçların nedenlerini ortaya çıkarmak üzere odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin, ilâhiyât fakültelerinde dindarlıklarını destekleyici nitelikte bir eğitim ortamının varlığı konusunda birbirinden oldukça farklı düşüncelere sahip oldukları ancak söz konusu fakültelerde aldıkları eğitimin dinden soğumalarına yol açacak nitelikte olmadığı konusunda çok büyük ölçüde hemfikir oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu fakültede aldığı eğitimin, davranışlarını din ile daha uyumlu hale getirmesine katkı sağladığını belirten öğrencilerin oranının ise %60’ı aştığı görülmüştür.

^a nazim.bayrakdar@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-5500-5170>

^c nurullah.denizer@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4731-6585>

^d cihat.celik@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3089-7819>

Giriş

Osmanlı devletinde geri çevrilmesi mümkün olmayan ve dağılma ile biten süreç, 18. yüzyılla birlikte başlamıştır. Hızla gelişen batı dünyası karşısında sürekli kan kaybeden Osmanlı devletinde toplumun önemli bir kesimi bu durumdan rahatsızlık duyup çözüm arayışına girmiştir. Ne var ki önerilen çözüm yolları arasında köklü farklılıklar olmuştur. Bu durum, Osmanlı toplumu içerisinde zaten var olan gerilimin daha da artmasına yol açmıştır. Tanzimat Dönemiyle birlikte batılılaşma yönünde atılan adımların hız kazanması söz konusu gerilimi daha da arttırmış ve nihayet bu gerilim yıkılan Osmanlı Devleti'nden, onun yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletine miras olarak devredilmiştir.¹ O kadar ki farklı siyasi ve ideolojik yaklaşımları benimseyen gruplar arasındaki tartışmalardan ve bu tartışmaların yol açtığı gerilim atmosferinden ülkemiz halen kurtulabilmiş değildir. Bu gerilimin en çok hissedildiği alanlardan biri kuşkusuz din eğitimi olmuştur.

Cumhuriyetin ilk döneminde çoğunlukla laiklik ilkesi gerekçe gösterilerek din eğitimi alanında negatif, kısıtlayıcı ve yasaklayıcı bir yaklaşım sergilenmiştir.² Büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülkede vatandaşların din eğitimi hizmeti alacakları kurumların belirsiz hale getirilmesi, oluşan bu boşluğun ehil olmayan kişiler tarafından sağlıksız şekilde doldurulmasını beraberinde getirmiş; insanlar niteliksiz ve kısmen hurafelere bezenmiş bir din eğitime mahkûm edilmiştir.³ Çok partili hayata geçişle birlikte durum bir nebze olsun farklılaşmış; siyasi partiler, iktidara gelme ya da iktidarda kalma maksadının da etkisiyle halkın din eğitimi ihtiyacını daha fazla gözetir olmuştur. Bu hassasiyet yüksek din öğretimi alanına da yansımış ve nihayet ilâhiyât fakültesi⁴ yükseköğretim sistemimizin ayrılmaz parçalarından biri haline gelmiştir.

2000'li yıllara kadar yirmiyi geçmeyen ilâhiyât fakültelerinin sayısı günümüzde yüzü aşmış durumdadır.⁵ Oldukça kısa bir dönemde gerçekleşen bu hızlı artış, yüksek din öğretimine olan talebin artmasıyla ve bu alanda yapılacak akademik çalışmaların çoğaltılması maksadı ile ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu artışın, siyasi iktidarın toplumda dinî değerler ve normlar hakkında

gençler arasında bilinç ve farkındalık oluşturarak bunların korunması, yaygınlaştırılması ve sonraki nesillere aktarılması için ortaya koyduğu dindar nesil yetiştirme politikası⁶ ile bağlantılı olduğu da söylenebilir.

Günümüzde neredeyse her ilde en az bir yüksek din öğretimi kurumu olmakla birlikte bu kurumların varlığı, sayısı ve misyonu üzerindeki tartışmalar bitmiş değildir. Bazı kesimler bu fakültelerin varlığını laiklik açısından bir tehdit olarak görürken bazı kesimler ise ona dinî hassasiyetlerle açılmadığı, sekülerleşmenin bir aracı olarak işlev gördüğü; Kur'ân ve sünnetin yorumunda tarihselci yaklaşımı esas aldığı; dindar nesil yetiştirme noktasında kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirmekte yetersiz kaldığı gibi eleştiriler yöneltmektedir.⁷ Bu iddia ve ithamların gerçeklikle ne kadar örtüştüğünü araştırıp ortaya koymak son derece önemlidir. Zira bu tür ithamların, ilâhiyât fakülteleri ile halk arasına bir duvar örme; bu kurumlarda üretilen dinî bilginin peşinen reddedilmesine yol açma ihtimali söz konusudur.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gereği olarak Dârülfünûn bünyesinde açılan ilk ilâhiyât fakültesi hocaları tarafından hazırlandığı iddia edilen rapor, ilâhiyât fakültelerinin geleneksel din anlayışı ve buna dayalı dindarlık için bir tehdit oluşturduğu düşüncesine dayanak olarak kullanılabilir. Söz konusu raporda ezanın Türkçe okunması, temel ibadetlerin Türkçe yapılması ve camilerin fizikî donanım bakımından kiliseye benzer yapılara dönüştürülmesi gibi geleneksel din anlayışıyla bağdaşmayan ve halkın önemli bir kesiminde rahatsızlık oluşturan uygulamalara zemin oluşturacak kararlara yer verilmiştir.⁸ Bu raporda ayrıca reformların hayata geçirilmesini ve toplum tarafından benimsenmesini sağlayacak mütefekkir kişileri yetiştirecek kurumun ilâhiyât fakültesi olduğu özellikle vurgulanmıştır.⁹

İlahiyat fakültesinin geleneksel din anlayışı için bir tehdit oluşturduğu düşüncesine dayanak yapılan ikinci husus ise 1949'da Ankara'da açılan ilâhiyât fakültesinin kuruluş gerekçesidir. Söz konusu gerekçede ilahiyat fakültesinin kuruluşunda, batı dünyasında faaliyet gösteren

¹ Levent Gönenç, "2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek", *Toplum ve Bilim* 105 (2006), 135.

² Halis Ayhan, *Türkiye'de Din Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014), 78

³ Ahmet Keleş, "Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin Önemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı (1999), 288.

⁴ Bu çalışmada "ilâhiyât fakültesi", adları farklı olan diğer yüksek din öğretimi kurumlarını da içine alan şemsiye bir kavram olarak kullanılmıştır.

⁵ Kasım Kocaman, "Paydaş Olarak Öğrencilerinin Gözünden Kdp İslami İlimler Fakültesi: Bir Swot Analizi", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 53 (2022), 234.

⁶ İsmail Akyüz, "Sosyopolitik Faktörlerin Kuşak Farklılaşmasına Etkisi: İmam Hatip Kuşakları Örneği", *Marifetname* 8/2 (2021), 566, 567.

⁷ Bu kapsamdaki eleştiriler için bkz. İsmail Kara, "Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1

(2009), 1-19; Aliye Çınar Köysüren, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 1-4 Haziran 2014) Bildiri Kitabı* (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2015), 72-74; Ayrıca Yüksek İslam Enstitüsünün açılışı öncesinde İlahiyat Fakültesinde din âlimi yetişip yetişmeyeceğine dair yapılan tartışmalar için bkz. M. Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni* (İstanbul: DEM Yayınları, 2005), 141-143.

⁸ Aydın, yayımlanan bu raporu, toplumun ilahiyat fakültesine olan güvenini dinamitleyen bir adım olarak nitelendirmiştir. Bkz. M. Şevki Aydın, Açılış Konuşması,

Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 1-4 Haziran 2014) Bildiri Kitabı (İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2015), 14.

⁹ Söz konusu rapora dair ayrıntılı bilgi için bk. Murat Kılıç, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafaza Meselesi", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* 9/18 (2017), 295-317.

teoloji fakültelerinin model alınacağı belirtilmiştir.¹⁰ Dönemin Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ise bu fakülteye yüklenen önemli misyonlardan birinin irticai hareketleri men etmek, selbetmek ve yok etmek olduğunu ifade etmiştir.¹¹

İlahiyât fakültesinin toplum nezdindeki meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesinde yukarıda belirtilen durumların önemli bir etken olduğu açıktır. Ne var ki halkımız içerisinde, ilâhiyât fakültelerinde dindar insan yetiştirdiği düşüncesine sahip kişilerin oranı da az değildir. Nitekim 2019’da imam-hatip lisesi öğrencilerine uygulanan anket çalışmasında, ilâhiyât fakültelerinin amacının dindar insan yetiştirmek olduğu düşüncesine tamamen katıldığını belirtenler ile çoğunlukla katıldığını belirtenlerin toplam oranının %60’ın üzerinde olduğu tespit edilmiştir.¹² 2023 yılında yaşları 20’nin üzerinde olan bireylere uygulanan anket çalışmasında ise katılımcıların büyük bir kısmının, ilâhiyâtçıların doğru İslam’ı doğru şekilde aktardıkları ve dinin hurafelerden temizlenmesine katkı sağladıkları kanaatinde olduğu belirlenmiştir.¹³

Halkın, yüksek din öğretimi kurumlarından ‘dindar insan yetiştirme’ beklentisi içerisinde olması son derece doğaldır. Zira din eğitimi hizmetlerinde görev alıp halkın karşısına müftü, imam, vaiz, Kur’an kursu öğreticisi, din dersi öğretmeni gibi kimliklerle çıkacak kişiler bu kurumlarda yetişmektedir. Ne var ki söz konusu kurumların bu beklentiye cevap verme durumu, tartışmalı bir meseledir. Çeşitli mecralarda bu konuda bilimsellikten uzak tartışmalar yapılabilmektedir. Bu tartışmaların sahih bilgiler temelinde yapılmasının ve sağlıklı sonuçlar vermesinin söz konusu meseleye dair bilimsel araştırmalar yapılmasına bağlı olduğu açıktır. Bu çalışma böyle bir boşluğu doldurma gayesiyle yapılmıştır. Çalışmada, ‘Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitimin, dindarlık durumları üzerindeki etkisine dair görüşleri nedir?’ sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda cevabı aranan alt sorular ise şunlar olmuştur:

1. Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde dindarlıklarını destekleyici nitelikte bir eğitim ortamının varlığına dair görüşleri nedir?

2. Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitimin, din ile aralarındaki bağın gücü üzerindeki etkisine dair görüşleri nedir?

3. Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde kendilerine öğretilen dinî bilginin güvenilirlik ve tatmin edicilik durumuna ilişkin görüşleri nedir?

4. Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitimin, davranışlarını din ile daha uyumlu hale getirmelerine katkı sağlama durumuna ilişkin görüşleri nedir?

İlahiyât fakültelerinde verilen eğitimin, öğrencilerin dindarlık durumları üzerindeki etkisine dair geçmişte bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmında ilâhiyât fakültesi öğrencilerinin dindarlık / dinî yönelim / dinin etkisini hissetme düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaşma durumu yoklanmıştır. Bu kapsamda yapılan çalışmaların bazılarında, üst sınıfta okuyan öğrencilerin dindarlık / dinî yönelim / dinin etkisini hissetme düzeyleri ile alt sınıflarda okumakta olan öğrencilerin dindarlık / dini yönelim / dinin etkisini hissetme düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu tespit edilirken¹⁴ bazılarında anlamlı farklılık bulunmadığı saptanmıştır.¹⁵ 2003 yılında Koç tarafından yapılan bir başka araştırmada ilâhiyât fakültesinde verilen eğitimin, öğrencilerin dinî inançlarını ve ibadet hayatlarını ne yönde etkilediği sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma sonucunda ‘ilâhiyat eğitimi dinî inançlarınızı nasıl etkiledi?’ sorusuna öğrencilerin %45,1’inin ‘kuvvetlendirdi’, %32,4’ünün ‘değiştirmede’, %5,4’ünün ise ‘zayıflattı’ şeklinde cevap verdikleri; ‘ilâhiyat eğitimi ibadet hayatınızı nasıl etkiledi?’ sorusuna ise öğrencilerin %48,5’inin ‘değiştirmede’, %28,4’ünün ‘kuvvetlendirdi’, %12,3’ünün ise ‘zayıflattı’ cevabını verdikleri tespit edilmiştir.¹⁶ 2018’de Osmanoğlu ve Korkmaz tarafından yapılan çalışmada ise ilâhiyât fakültesi öğrencilerinin, İslami kimliğe sahip olmayı, ilâhiyât öğrencilerinde bulunması gereken özelliklerden biri olarak gördükleri ancak fakültelerinde verilen eğitimin bu özelliğin kazanılmasına kısmen katkı sağladığı kanaatinde oldukları tespit edilmiştir.¹⁷ İlahiyât fakültelerinde verilen eğitimin, öğrencilerin dindarlık durumları üzerindeki etkisine ilişkin deneyimlerinin

¹⁰ İsmet Parmaksızoğlu, *Türkiye’de Din Eğitimi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966), 29.

¹¹ Hilmi Ziya Ülken, *İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Albümü, 1961), 13.

¹² Hulusi Yiğit, “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Yüksek Din Öğretimi Algısı (İstanbul Örneği)” (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 68.

¹³ Rabia Tek, “İlahiyatçılara Yönelik Algılar Üzerine Bir Araştırma (Bursa Örneği)” (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 72.

¹⁴ Abdulvahap Taştan, Ali Kuşat ve Celalettin Çelik, “Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri -Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği-”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/11 (2001), 180-81; Murat Yıldız, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dindarlık ve Ölüm Kaygıları Üzerine”, *Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/14 (2002), 161-174; Şadiye Sümeyye Bilge, “Yükseköğretimde

Alınan Din Eğitiminin Öğrencilerin Dindarlıklarına Etkisine İlişkin Algıları (Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)” (Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 75-76.

¹⁵ Veysel Karani Altun, “İlahiyat Fakültesi 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Dini Yaşamları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi”, *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* I (2019), 451; Asım Yapıcı ve Zeki Salih Zengin, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2003), 100.

¹⁶ Ahmet Koç, “İlahiyat Fakültesi (İlahiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 49-50.

¹⁷ Cemil Osmanoğlu ve Mehmet Korkmaz, “Öğrencilerine Göre İdeal İlahiyat Fakültesi Öğrencisinin Nitelikleri ve Bunların İlahiyat Eğitimiyle İlişkisi”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 16/36 (2018), 164-165.

araştırıldığı bir başka çalışmada ise ilâhiyât fakültelerinin 3 ve 4. sınıflarında okumakta olan toplam 54 öğrenci ile mülakat yapılmış ve elde edilen mülakat verileri şu başlıklar altında analiz edilmiştir: Aldığı ilâhiyât eğitiminin dindarlığını olumlu yönde etkilediğini belirtenler, aldığı ilâhiyât eğitiminin dindarlığını olumsuz yönde etkilediğini belirtenler ve aldığı ilâhiyât eğitiminin dindarlığı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını belirtenler.¹⁸ Ay tarafından yapılan bu çalışma, yukarıda kısaca tanıtılan çalışmalar arasında temel amacı, ilâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin öğrencilerin dindarlık durumları üzerindeki etkisinin tespit edilmesi olan tek eserdir. Çalışmada veriler küçük bir örneklem grubundan sadece mülakat tekniği kullanılarak toplanmış ve ilâhiyât eğitiminin öğrencilerin dindarlık durumları üzerindeki etkisine ilişkin görüşlerin nasıl bir dağılım gösterdiği belirtilmeyip sadece görüşlerin gerekçelerine odaklanılmıştır.

1. Yöntem

Araştırma tarama modeline göre yapılmıştır. Veri toplamak için nicel ve nitel araştırma tekniklerinin birlikte kullanılması esasına dayanan karma yöntem tercih edilmiştir. İlâhiyât fakültesinde verilen eğitimin öğrencilerin dindarlık durumları üzerindeki etkisine dair veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket tekniği ile ulaşılan sonuçların nedenlerine dair veriler ise odak grup görüşmesi tekniğiyle elde edilmiştir. Anket maddeleri ve görüşme soruları bizzat araştırmacılar tarafından hazırlanmış; bunların geçerlik ve güvenirlik analizleri ile örneklem grubuna uygulanması da yine aynı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hazırlanan anket formu için etik kurul onayı, Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 18.12.2023 tarih ve 181446 sayılı kararıyla alınmıştır.

Araştırmanın evrenini 2023-2024 öğretim yılı bahar döneminde Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyât Fakültesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlâhiyât Fakültesinde son sınıfa devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklemi ise bu öğrenciler arasından tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 327 kişi oluşturmaktadır. Odak grup görüşmesi, 2023-2024 öğretim yılı bahar yarıyılında Uşak Üniversitesi İslami İlimler fakültesine kayıtlı, beş farklı şubeye dağılmış 25 son sınıf öğrencisiyle yapılmıştır. Bu öğrenciler seçilirken akademik danışmanların görüşlerine başvurulmuş; akademik danışmanlardan, gözlem ve analiz yeteneği gelişmiş, sosyal ilişkileri iyi olan 5 öğrencinin isimlerini bildirmeleri istenmiştir.

Araştırma süreci, açılımlayıcı sıralı desene göre yapılandırılmıştır.¹⁹ Bu doğrultuda öncelikle nicel veriler toplanmış, SPSS programına yüklenmiş ve sonuçlar tablolar halinde verilip analiz edilmiştir. Sonra da nicel verilerin daha açık ve anlamlı hale getirilmesi için odak grup görüşmesi tekniği kullanılarak nitel verilere ulaşılmıştır.

Çalışmada öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitimin dindarlık durumları üzerindeki etkisine dair görüşlerinin ne olduğu meselesi üzerine odaklanılmış; öğrencilerin dindarlık düzeyi ve din anlayışlarının ne olduğu araştırılmamıştır. İlâhiyât fakültesinde hangi din anlayışı doğrultusunda eğitim hizmeti verildiği ve bu anlayışın İslam dininin temel kaynaklarıyla uyumluluk durumu da bu çalışmanın kapsamına giren meseleler değildir.

Bulgular ve Yorum

Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Anket uygulamasına katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Anket Uygulamasına Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Table 1. Gender Distribution of the Students Participating in the Survey

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	236	76,1
Erkek	74	23,9
Toplam	310	100,0

Tablodaki verilere göre anket uygulamasına katılan öğrencilerin %76,1'i kadınlardan, %23,9'u ise erkeklerden oluşmaktadır. Oranlar arasında farkın büyük olmasının temel sebebi, araştırmanın evrenini oluşturan öğrencilerin büyük bir bölümünün kadınlardan oluşmasıdır. Örneklem olarak seçilen erkek öğrenciler tarafından doldurulan anket formlarından 13'ünün hep aynı seçeneği işaretleme ve bazı maddeleri boş bırakma gibi nedenlerle geçersiz sayılması da oranlar arasındaki farkın açılmasına etki eden bir başka faktör olmuştur.

İlâhiyât Fakültelerinde Öğrencilerin Dindarlıklarını Destekleyici Nitelikte Bir Eğitim Ortamının Varlığı

İlâhiyât fakültelerinde öğrencilerin dindarlıklarını destekleyici nitelikte bir eğitim ortamının varlığına ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

¹⁸ Mustafa Fatih Ay, "İlahiyat Eğitimi Dindarlığı Etkiliyor mu? İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Deneyimleri", *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (2021), 297-325.

¹⁹ Bu desenle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. John W. Creswell Vicki L ve Plano Clark, *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*, çev. Yüksel Dede ve Selçuk Beşir (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 79.

Tablo 2. İlâhiyât Fakültelerinde Öğrencilerin Dindarlıklarını Destekleyici Nitelikte Bir Eğitim Ortamının Varlığına İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Table 2. Distribution of Opinions on the Existence of an Educational Environment Supporting Students' Religiosity in Faculties of Theology

İlgili Anket Maddeleri	Katılma Durumu					Toplam
	Tamamen Katılıyor	Büyük Ölçüde Katılıyor	Kararsız	Büyük Ölçüde Katılmıyor	Kesinlikle Katılmıyor	
Fakültede okutulan dersler, öğrencilerin dindarlık düzeylerinin yükselmesine katkı sağlayıcı niteliktedir.	22 %7,1	90 %29,0	131 %42,3	44 %14,2	23 %7,4	310 %100
Fakülte binamız, öğrencilerin dini/manevî duygularını canlandıran bir atmosfere sahiptir.	15 %4,8	42 %13,5	83 %26,8	78 %25,2	92 %29,7	310 %100
Fakültemizin öğretim elemanı kadrosu, dinini samimi şekilde yaşayan kişilerden oluşmaktadır.	53 %17,1	137 %44,2	76 %24,5	30 %9,7	14 %4,5	310 %100
Fakültemizde eğitim gören öğrenciler, İslam'a gerçekten değer veren kişilerdir.	10 %3,2	41 %13,2	124 %40	87 %28,1	48 %15,5	310 %100

Tablodaki veriler arasında ilk dikkat çeken husus, kararsız tutum sergileyen öğrencilerin oranının yüksekliğidir. Öğrencilerin önemli bir kısmının, öğrenim gördükleri fakültede dindarlıklarını destekleyici bir eğitim ortamının var olup olmadığından emin olmadıkları anlaşılmaktadır. ‘Kararsızım’ seçeneğine ait oranın en yüksek (%42,3) olduğu anket maddesi ise “Fakültede okutulan dersler, öğrencilerin dindarlık düzeylerinin yükselmesine katkı sağlayıcı niteliktedir” olmuştur. Söz konusu anket maddesinde belirtilen görüşe dair olumlu görüş bildirmeyen öğrencilerin toplam oranı %63,9’dur. Öğrencilerle yapılan görüşmede bu durumun sebeplerinin neler olabileceği sorgulanmıştır. Görüşme sürecinde ortaya koydukları görüşler, bazı öğrencilerin ilgili anket maddesinde belirtilen düşünceye dair olumlu görüş bildirmemelerinde, ilâhiyât fakültelerinde derse giren öğretim elemanlarının büyük bir kısmının dinî bilgiyi öğretirken savunmacı ve korumacı yaklaşım yerine objektif ve rasyonel yaklaşım sergilemelerinin etkisi olabileceğini göstermiştir.

Yukarıdaki tabloda, öğrencilerin katılma eğilimlerinin en yüksek gerçekleştiği anket maddesi, “Fakültemizin öğretim elemanı kadrosu, dinini samimi şekilde yaşayan kişilerden oluşmaktadır” olmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmının (%61,3), fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının dindarlık durumları ile ilgili olumlu düşüncelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu konuda olumsuz görüşe sahip öğrencilerin oranı %15’in altında kalırken kararsız görüş bildirenlerin oranı %24,5 olmuştur. Araştırmaya sadece son sınıfta okumakta olan öğrenciler katılmış olmasına rağmen kararsızların oranının bu denli yüksek olması ilginçtir. Yapılan görüşmelerde bazı öğrencilerin, derslerine giren öğretim elemanlarının dindarlık durumlarının ne olduğu meselesiyle alakadar olmadıklarından; bazılarının ise öğretim elemanlarını dindarlık durumlarına dair sağlıklı tespitler yapmalarına yetecek kadar iyi tanımıyor olmalarından dolayı söz konusu anket maddesine cevap verirken ‘Kararsızım’ seçeneğine yöneldikleri anlaşılmıştır.

Derslerine giren öğretim elemanlarının, dinini samimi şekilde yaşayan kişiler olduğunu düşünen öğrencilerin

toplam oranı %61,3’e çıkarken fakültede okutulan derslerin, öğrencilerin dindarlık düzeylerinin yükselmesine katkı sağlayıcı nitelikte olduğunu düşünenlerin toplam oranının %36,1’de kalmış olması ilginçtir. Yapılan görüşmelerde, çelişki gibi görünen bu durumun nedenlerinin neler olabileceği sorgulanmıştır. Öğrenciler, derslerine giren öğretim elemanlarının büyük bir kısmının din ile barışık ve öğrencilerin dindarlığını destekleme gayesiyle hareket eden kişiler olsalar da öğrencilerle sağlıklı iletişim kurma, onlara verdikleri değeri hissettirme, dersini sevdirmeye ve derste öğrencilere tatmin edici bilgiler kazandırma noktasında yetersiz kalabildiklerini belirtmişlerdir.

Yukarıdaki tabloda, öğrencilerin katılma eğilimlerinin en düşük gerçekleştiği anket maddesinin, ‘Fakültemizde eğitim gören öğrenciler, İslam’a gerçekten değer veren kişilerdir’ olmuştur. Yapılan görüşmelerde öğrenciler, ilâhiyât fakültesinde okumasına rağmen temel ibadetleri yerine getirmekte dahi gevşeklik gösteren, temel ahlaki değerlerle uyumlu davranmayan, kılık kıyafetine ve karşı cinsle ilişkilerine dikkat etmeyen çok sayıda öğrenci bulunduğunu dile getirmiş ve bu sorunun kaynağında fakülte/bölüm tercih sürecinin sağlıklı şekilde yönetilememiş olmasının bulunduğu işaret eden görüşler ortaya koymuşlardır. Zira görüşme sürecinde öğrenciler, ilâhiyât öğrencisine yakışmayan davranışlara sıklıkla meyleden arkadaşlarının çoğunun, ilâhiyât fakültesini ya mecbur kaldıkları ya da memur olarak atanma ihtimallerini yüksek gördükleri için tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

Tabloda, öğrencilerin katılma eğilimlerinin en düşük gerçekleştiği ikinci görüş, “Fakülte binamız, öğrencilerin dinî / manevî duygularını canlandıran bir atmosfere sahiptir” olmuştur. Bu durum ilâhiyât fakültesi binalarının yapımı ve donatılması sürecinde daha hassas olunması gerektiğini göstermektedir. Yapılan görüşmelerde öğrenciler, fakülte binasında dinî duygularını harekete geçirebilecek yegâne unsurun ‘mescid’ olmaması gerektiğini belirtmişler; binanın mimari yapısının fakültenin amaçlarını yansıtmaması, giriş kısmı başta olmak üzere dersliklerde ve koridor duvarlarında kendilerini iyi hissetmelerine ve dinî duygularının canlanmasına katkı

sağlayıcı nitelikte, sanatsal değeri de olan görsel öğelere yer verilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır.

Öğrencilerin, öğrenim görmekte oldukları fakültede dindarlıklarını destekleyici nitelikte bir eğitim ortamının varlığına ilişkin görüşlerinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumunu tespit etmek üzere t- testi yapılmıştır. Test sonucunda, ortalamalar arasındaki farkın anlamlı düzeyde olmadığı görülmüştür($t=,563$, $p>0.05$).

İlâhiyât Fakültelerinde Verilen Eğitimin, Öğrencilerin Din ile Aralarındaki Bağın Gücü Üzerindeki Etkisi

İlâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin, öğrencilerin din ile aralarındaki bağın gücü üzerindeki etkisine ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. İlâhiyât Fakültelerinde Verilen Eğitimin, Öğrencilerin Din ile Aralarındaki Bağın Gücü Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşlerin Dağılımı

Table 3. Distribution of Opinions on the Effect of the Education Provided in the Faculties of Theology on the Strength of Students' Ties with Religion

İlgili Anket Maddeleri	Katılma Durumu					Toplam
	Tamamen Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Fakültede aldığım eğitim, dinimizin değerini daha iyi anlamama katkı sağladı.	78	146	58	18	10	310
Fakültede aldığım eğitim, dine yönelik ilgimin azalmasına yol açtı.	%25,2	%47,1	%18,7	%5,8	%3,2	%100
Bu fakültede okumasaydım, dinine daha bağlı bir kişi olurum.	10	17	47	96	140	310
Fakültede aldığım eğitim, dinden soğumama yol açtı.	%3,2	%5,5	%15,2	%31,0	%45,2	%100
Fakültede aldığım eğitim, dinî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesimin artmasına katkı sağladı.	13	16	71	82	128	310
	%4,2	%5,2	%22,9	%26,5	%41,3	%100
	5	12	23	66	204	310
	%1,6	%3,9	%7,4	%21,3	%65,8	%100
	91	122	56	25	16	310
	%29,4	%39,4	%18,1	%8,1	%5,2	%100

Tablodaki veriler, ‘ilâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin, öğrencilerin dine yönelik ilgilerinin azalmasına, dinî hassasiyetlerinin törpülenmesine ve dinden soğumalarına yol açma durumu nedir?’ sorusuna cevap içermesi bakımından önemlidir. Veriler bir bütün olarak ele alındığında, ilâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin, öğrencilerin din ile ilişkilerinin zayıflamasına yol açtığı görüşünün mesnetsiz bir iddia olduğu anlaşılmakta ve ilâhiyât fakültelerine bu kapsamda yöneltilen eleştirilerin, kara propaganda olarak nitelendirilmesinin ne kadar yerinde bir tespit olduğunu göstermektedir. Zira araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmı (%60’tan fazlası) söz konusu iddianın tam aksi görüşe sahiptir. Fakültede aldığı eğitimin dinden soğumasına yol açtığını düşünen öğrencilerin oranı sadece %5,5 iken fakültede aldığı eğitimin dine yönelik ilgisinin azalmasına yol açtığını düşünenlerin oranı %8,7; ilâhiyât fakültesinde okumamış olsaydı, dinine daha bağlı bir kişi olacağı düşüncesinde olanların oranı ise %9,4’te kalmıştır. Buna karşılık fakültede aldığı eğitimin dinî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesinin artmasına katkı sağladığını düşünenlerin toplam oranı %68,8 iken fakültede aldığı eğitim sayesinde İslam dininin değerini daha iyi anladığını belirten öğrencilerin oranı %72,3’e ulaşmıştır. Önceki tablolarda yer verilen anket maddelerinde olduğu gibi bu tabloda da kararsız görüş bildiren %20 civarında öğrenci grubu bulunmaktadır.

Tablodaki veriler, fakültede aldıkları eğitimin, din ile aralarındaki bağın gücünü pozitif yönde etkilemediği kanaatinde olan öğrencilerin oranının %30’u geçtiği görülmektedir. Yapılan odak grup görüşmelerinde bu durumun olası sebepleri araştırılmıştır. Bu görüşmelerde ifade edilen görüşlerden, bazı öğrencilerin ilâhiyât fakültelerinden, din ile ilişkilerini pozitif yönde etkileme beklentisi içerisinde olmadıkları anlaşılmıştır. Öğrenciler söz konusu durumun özellikle de çeşitli dinî gruplara, vakıf ya da derneklere müntesip arkadaşları için geçerli olduğunu; bu kişilerin dindarlık bakımından kendilerini çok iyi durumda görüp ilâhiyât fakültesinde verilen eğitimi küçümseyebildiklerini ve fakültedeki öğrenimlerine sadece diploma almak için devam ettiklerini belirtmişlerdir. Odak grup görüşmelerinde ayrıca bazı öğrenciler, fakültedeki derslerde öğrendikleri bazı bilgilerin, geçmişte kendilerine öğretilen dinî bilgilerin doğruluğundan kuşku duymalarına yol açtığını, Kur’an ve sünnetin anlaşılması noktasında âlimler arasında çok keskin görüş farklılıkları bulunduğunu fark etmelerinin iç dünyalarında adeta bir sarsıntı meydana getirdiğini ve söz konusu farklılıklara anlam vermekte güçlük çektiklerini belirtmişlerdir.²⁰ Görüşme sürecinde, dine dair kuşkularının giderilmesine katkı sağlayıcı nitelikte bilgiler öğrendikleri derslerin sayısının az olduğunu belirten öğrenciler de olmuştur.

²⁰ Yapılan araştırmalarda da, dini bilginin doğru ve yeterli şekilde anlaşılamamasının dinsel şüphe problemlerine yol açan önemli etkenlerden biri olduğu belirtilmektedir. Bu araştırma için bkz. Nazım Bayrakdar, Nurullah

Denizer, Mahmut Avcı ve Serdar saygılı, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Dinsel Şüphe Problemi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018), 34, 35.

İlahiyât fakültelerinde verilen eğitimin, öğrencilerin dine bağlılık durumları üzerindeki etkisine dair görüşlerin

cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumunu gösteren veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4. İlahiyât Fakültelerinde Verilen Eğitimin, Öğrencilerin Din ile Aralarındaki Bağın Gücü Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşma Durumunu Gösteren t- Testi Sonuçları

Table 4. t-Test Results Showing the Differentiation of the Opinions Regarding the Effect of the Education Provided in the Faculties of Theology on the Strength of the Bond between Students and Religion According to Gender Variable

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken (Cinsiyet)	Sayı	Ort.	Ss	t	Sd	p
Fakültede alınan eğitimin, dine bağlılık durumu üzerindeki etkisine yönelik yaklaşım.	Kadın	236	0,49	3,65	2,828	308	,005
	Erkek	74	9,08	4,00			

Tabloya bakıldığında, kadınlara ait ortalama puanın, erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. Ortalamalar arasındaki farkın anlamlı düzeyde olup olmadığını tespit etmek üzere bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Test sonucunda, ortalamalar arasındaki farkın anlamlı düzeyde olduğu görülmüştür ($t=2.828$, $p<0.05$). Bu veri kadın öğrencilerin, ilâhiyât fakültelerinde aldıkları eğitimin, dine bağlılık durumları üzerindeki etkisine dair görüşlerinin erkeklere göre daha olumlu olduğu anlamına gelmektedir.

Öğrencilerin, İlahiyât Fakültelerinde Öğretilen Dinî Bilgiye Yönelik Yaklaşımları

Öğrencilerin, ilâhiyât fakültelerinde öğretilen dinî bilgiye yönelik yaklaşımlarına ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Öğrencilerin, İlahiyât Fakültelerinde Öğretilen Dinî Bilgiye Yönelik Yaklaşımları

Table 5. Students' Approaches to Religious Knowledge Taught in Faculties of Theology

İlgili Anket Maddeleri	Katılma Durumu					Toplam
	Tamamen Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Fakültede aldığımız derslerde, İslam dini ile ilgili yanlış ya da çarpıtılmış bilgiler öğretilmektedir.	10	24	68	94	114	310
Fakültede aldığımız derslerde, İslam dini ile ilgili öğretilen bilgiler doyurucu/tatmin edici niteliktedir.	%3,2	%7,7	%21,9	%30,3	%36,8	%100
Fakültede aldığımız derslerde, İslam dini ile ilgili şüpheleri giderici nitelikte bilgiler öğretilmektedir.	33	135	103	28	11	310
Fakültemizde verilen eğitim, öğrencilerin din ile ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek faktörlere karşı bilinç kazandırıcı niteliktedir.	%10,6	%43,5	%33,2	%9,0	%3,5	%100
	37	122	98	40	13	310
	%11,9	%39,4	%31,6	%12,9	%4,2	%100
	38	116	78	44	34	310
	%12,3	%37,4	%25,2	%14,2	%11,0	%100

Tablodaki veriler öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde öğretilen dinî bilginin sahilik ve tatmin edicilik durumuna dair görüşlerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Söz konusu fakültelerde öğretilen dinî bilginin sahilliğine dair ciddi kuşku taşıyan öğrencilerin oranı %10,9'da kalırken fakültede öğretilen dinî bilginin sahilliği konusunda problem görmeyen öğrencilerin oranı %67,1 olmuştur. Bu veriler, araştırmaya katılan öğrencilerin büyük bir kısmının, kayıtlı oldukları fakültede öğrendikleri dinî bilgiye güven duydıklarını göstermektedir. Yapılan odak grup görüşmelerinde, fakültede aldıkları derslerde öğretilen dinî bilginin sahilliğine güven duymayan kişilerin, ilâhiyât fakültelerini kendi dindarlığı için bir tehdit olarak görüp sadece diploma almak için devam edilmesi gereken kurumlar olarak nitelendiren kişiler olabileceği anlaşılmıştır.

Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık %22'sinin fakültede öğretilen dinî bilginin sahilik durumu konusunda kararsız görüş bildirmiş olması ayrıca ele alınması gereken bir durumdur. Bu kararsızlığın altında

yatan temel etkenin ne olduğunu tespit etmek üzere öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan görüşmelerde bazı öğrenciler, asıl odaklandıkları hususun 'sınavlardan geçer not almak' olduğunu, kendilerine öğretilmek istenen dinî bilgilerin sahil olup olmadığı meselesini pek önemsemediklerini, bu konuda sağlıklı tespitlerde bulunmak için araştırma yapmaları gerektiğini ama buna vakit ayırmalarının mümkün olmadığını belirtmişlerdir. Öğrencilerin bu samimi düşünceleri, ilâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin niteliğiyle ilgili bazı sorunların varlığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Derslerde kalıp bilgi yüklemesi yapmak yerine öğrencilerin araştırma yapmaya sevk edilmelerinin; onlara sahil bilgilere hangi kaynaklardan nasıl ulaşabileceklerinin ve ulaştıkları bilgilerin doğruluğunu nasıl test edeceklerinin öğretilmesine ağırlık verilmesinin ne kadar önemli olduğunu bu noktada bir kez daha hatırlatmakta fayda vardır.

Tablodaki veriler, ilâhiyât fakültesinde öğretilen dinî bilginin sahilliğinden şüphe duymasa da bunları doyurucu

bulmayan öğrenciler olduğunu göstermektedir. Zira söz konusu bilgileri tatmin edici bulan öğrencilerin oranı %54,1'dir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yaklaşık yarısının, fakültede öğretilen dinî bilginin tatmin edicilik durumu hakkında olumlu görüş bildirmemiş olmaları, üzerinde durulması gereken bir problemdir. Yapılan görüşmelerde bu durumun, öğretim elemanlarının derste paylaştıkları dinî bilginin gerçek hayatta ne işe yarayacağı konusunda öğrencileri aydınlatma meselesini ihmal etmelerinden kaynaklanmış olabileceği anlaşılmıştır. Nitekim görüşme sürecinde, derslerde kendilerine öğretilmeye çalışılan bazı bilgileri gereksiz ve güncel hayattan uzak gördüğünü belirten çok sayıda öğrenci olmuştur. Bu öğrenciler, gerçek hayatta işlerine yarayacağına inanmadıkları bilgileri, sınavda geçer not aldıktan sonra zaten çabucak unutacaklarını belirtmişlerdir. Görüşme sürecinde, bazı derslerde konuların çok yüzeysel işlendiğini; ders konuları üzerinde yeterince tartışma yapamadıklarını; ders işlerken görüşlerine itiraz edilmesinden ve hatta kendisine soru yöneltilmesinden rahatsızlık duyan öğretim elemanları bulunduğunu belirten öğrenciler de olmuştur. Bunların her biri ilâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin niteliğiyle ilgili ciddi sorunlar olduğuna işaret etmektedir.

Tabloda, fakültede aldıkları derslerde İslam dini ile ilgili şüpheleri giderici; bireylerin din ile ilişkilerine zarar verebilecek faktörlere karşı bilinç kazandırıcı nitelikte bilgiler öğretildiği kanaatinde olan öğrencilerin oranının %50'nin altında kaldığı görülmektedir. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde bu durumun, bazı derslerde konuların, gerçek hayatta yaşanan problemlerle ilişkisi kurulmadan işlenip geçilmesinden kaynaklanmış olabileceği anlaşılmıştır. Nitekim bu görüşmelerde, İslam dininin ortaya koyduğu inanç esaslarına yöneltilen güncel itirazlardan haberi dahi olmayan; haberi olsa dahi bu itirazların derste gündeme getirilmesinden hoşnut olmayan hocaların bulunduğunu belirten öğrenciler olmuştur. Söz konusu itirazlara öğretim elemanları tarafından verilen cevapları tatmin edici bulmayan öğrencilerin sayısının da

azımsanmayacak ölçüde olduğu görülmüştür. Anlaşılan o ki ilâhiyât fakülteleri, âlimlerimizin yüzyıllar öncesinde üretmiş oldukları dinî bilgiyi günümüz şartlarına göre yeniden yorumlayıp güncelleme ve güncel problemlerin çözümünde işlevsel hale getirme konusunda henüz istenilen noktaya ulaşamamıştır. İçerisinde yaşadığımız dönemin karakteristik iki özelliğinin hız²¹ ve değişim olduğu göz önünde bulundurulursa, bunun ne kadar ciddi bir problem olduğu daha iyi görülecektir. Yaşadığı döneme ve topluma ait gerçeklikleri önemsiz görüp âlimlerimizin geçmişte yazmış oldukları bazı eserlere hapsolmayı maharet sayarak bu problemin üstesinden gelmenin mümkün olmadığı açıktır. Din ile ilişkileri zehirleme potansiyeline sahip güncel sorular ve sorunlarla mücadele sürecinde modern bireyi yalnız ve desteksiz bırakmaları halinde ilâhiyâtçı akademisyenler tarafından yapılacak diğer çalışmaların da anlamını büyük ölçüde yitireceği unutulmamalıdır.

Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde öğretilen dinî bilgiye yönelik yaklaşımlarının cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumunu tespit etmek amacıyla t- testi yapılmıştır. Test sonucunda, ortalamalar arasındaki farkın anlamlı düzeyde olmadığı görülmüştür ($t=1.654$, $p>0.05$).

Davranışların Din ile Uyumlu Hale Getirilmesinde İlâhiyât Fakültesinde Alınan Eğitimin Etkisi

Müslüman olmak, düşünce, inanç ve değerler ile söylem ve eylemlerin tutarlı bir bütün olmasını gerektirir. Ancak söz konusu bütünlüğü sağlamada başarılı olmuş Müslümanların oranının yüksek olduğu söylenemez.²² Bu soruna yol açan faktörler çok çeşitli olsa da yeterli bilgi ve bilinçten yoksunluk bunların en başında gelmektedir. İlâhiyât fakültelerinde verilen eğitim öğrencilere bu noktada önemli katkılar sunabilir.

Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitimin, davranışlarını din ile daha uyumlu hale getirmeleri üzerindeki etkisine ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 6. İlâhiyât Fakültesinde Verilen Eğitimin, Davranışların Din ile Daha Uyumlu Hale Getirilmesi Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşlerin Dağılımı
Table 6. Distribution of Opinions on the Effect of the Education Provided at the Faculty of Theology on Making Behaviors More Compatible with Religion

İlgili Anket Maddeleri	Katılma Durumu					Toplam
	Tamamen Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Fakültede aldığım eğitim, temel ibadetleri daha düzenli şekilde yerine getirmeye başlamak katkı sağladı.	58 %18,7	119 %38,4	78 %25,2	38 %12,3	17 %5,5	310 %100
Fakültede aldığım eğitim, kulluk görevlerimi, daha samimi/içten şekilde yerine getirmeye başlamak katkı sağladı.	65 %21,0	122 %39,4	74 %23,9	35 %11,3	14 %4,5	310 %100
Fakültede aldığım eğitim, haramlardan uzak durma konusunda gösterdiğim hassasiyetin artmasına katkı sağladı.	78 %25,2	121 %39,0	53 %17,1	43 %13,9	15 %4,8	310 %100
Fakültede aldığım eğitim, ahlaki değerlerle uyumlu yaşama konusunda gösterdiğim hassasiyetin artmasına katkı sağladı.	76 %24,5	142 %45,8	49 %15,8	31 %10	12 %3,9	310 %100

²¹ Nurullah Denizer, "Hız Çağının Birey ve Topluma Etkileri Bağlamında Sabır ve 'Aşır Sûresi'", *The Journal of Academic Social Science Studies* 17/100 (2024), 204.

²² Nurullah Denizer, Nazım Bayrakdar, Serdar Saygılı ve Mahmut Avcı, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç-Eylem Tutarlılığı* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2018), 96.

Fakültede aldığım eğitim, işlediğim günahlardan duyduğum pişmanlığın artmasına katkı sağladı.	63	122	70	38	17	310
Fakültemde aldığım eğitim, geçmişte işlediğim bazı günahları terk etmeme katkı sağladı.	%20,3	%39,4	%22,6	%12,3	%5,5	%100
	66	120	59	41	24	310
	%21,3	%38,7	%19,0	%13,2	%7,7	%100

Tabloya bakıldığında, araştırmaya katılan öğrencilerin %60'tan fazlasının ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitimin din ile daha uyumlu bir hayat yaşamaya başlamalarına katkı sağladığı konusunda hemfikir olduğu görülmektedir. Fakültede aldıkları eğitimin, ahlâkî değerlerle uyumlu yaşama konusunda gösterdikleri hassasiyetin artmasına katkı sağladığını belirten öğrencilerin toplam oranı %70,3; haramlardan uzak durma konusunda gösterdikleri hassasiyetin artmasına katkı sağladığını belirtenlerin toplam oranı %64,2; kulluk görevlerini daha samimi/içten şekilde yerine getirmeye başlamalarına katkı sağladığını belirtenlerin toplam oranı %60,4; geçmişte işlediği bazı günahları terk etmesine katkı sağladığını belirtenlerin toplam oranı %60; işlediği günahlardan duyduğu pişmanlığın artmasına katkı sağladığını belirtenlerin toplam oranı %59,7; temel ibadetleri daha düzenli şekilde yerine getirmeye başlamasına katkı sağladığını belirtenlerin toplam oranı ise %57,1'dir. Öğrencilere göre ilâhiyât fakültesinde aldıkları eğitim en çok ahlâkî değerlerle uyumlu yaşama konusunda gösterdikleri hassasiyetin artmasına, en az ise temel ibadetleri daha düzenli şekilde yerine getirmeye başlamalarına katkı sağlamaktadır. Bu veriye dair yapılan odak grup görüşmelerinde bazı öğrenciler, fakültede aldıkları birçok derste ahlâkî sorunlar üzerine odaklandıklarını, davranışlarının ahlâkî değerlerle uyumluluk durumunu sorgulama imkânı bulduklarını ve bu durumun ahlâkî duyarlıklarının artmasına katkı sağladığını belirtmişlerdir. Görüşmelerde ayrıca temel ibadetleri fakülteye başlamadan önce de zaten düzenli şekilde yerine

getirdiklerini; bu nedenle fakültede aldıkları eğitimin kendilerine bu konuda katkı sağlamasının söz konusu olamayacağını belirten öğrenciler de olmuştur.

Tablodaki verilerden, fakültede aldığı eğitimin din ile daha uyumlu bir hayat yaşamasına katkısının olmadığını düşünen öğrencilerin oranının %15-20 aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan odak grup görüşmelerinde, daha kapalı ve muhafazakâr bir toplum yapısından uzaklaşarak üniversite gibi seküler ve çoğulcu bir ortama girmenin ortaya çıkardığı risklerle baş edememenin, bazı öğrencileri söz konusu düşünceye yönelten önemli etkenlerden biri olabileceği anlaşılmıştır. İlâhiyât fakültelerinde okumakta olan öğrencilerin önemli bir kısmının kırsal kesimlerde doğup büyümüş kişilerden oluştuğu bilinen bir gerçektir. Anlaşılan o ki bu öğrencilerin önemli bir kısmı üniversite ortamına girmeden önce, din ile aralarındaki bağları tehdit eden unsurlarla başarılı şekilde yüzleşmelerini sağlayacak donanımı yeterince kazanamamıştır. Bu öğrencileri, üniversite ortamının olumsuz etkilerine karşı korunmaları için dinî vakıf ya da derneklere ait yurt veya pansiyonlarda kalmaya yöneltmenin ne kadar sağlıklı bir tercih olduğu tartışmaya açık bir konudur. Bu konuda sağlıklı tespitler yapmanın ve kalıcı çözümler üretmenin en sağlıklı yolu, ilgili bakanlıklar ile yükseköğretim kurumları işbirliğinde araştırma projeleri geliştirilmesidir.

Fakültede verilen eğitimin, davranışların din ile daha uyumlu hale getirilmesi üzerindeki etkisine dair görüşlerin cinsiyet değişkenine göre farklılaşma durumuna ilişkin veriler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. İlâhiyât Fakültesinde Verilen Eğitimin, Davranışların Din ile Daha Uyumlu Hale Getirilmesi Üzerindeki Etkisine İlişkin Görüşlerin Cinsiyet Değişkenine Göre Farklılaşma Durumunu Gösteren t- Testi Sonuçları

Table 7. t-Test Results Showing the Differentiation of the Opinions Regarding the Effect of the Education Provided in the Faculty of Theology on Making Behaviors More Compatible with Religion According to Gender Variable

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken (Cinsiyet)	Sayı	Ort.	Ss	t	Sd	p
Fakültede alınan eğitimin, davranışların din ile daha uyumlu hale getirilmesi üzerindeki etkisine yönelik yaklaşım.	Kadın	236	22,04	5,55	2,104	308	,036
	Erkek	74	20,48	5,58			

Tablodaki veriler, kadın öğrencilere ait ortalama puanın, erkeklerden yüksek olduğunu göstermektedir. Puan ortalamaları arasındaki farkın anlamlılık düzeyini tespit etmek üzere bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Test sonucunda puan ortalamaları arasında anlamlı düzeyde farklılık bulunduğu görülmüştür ($t=2.104$, $p<0.05$). Bu veri kadın öğrencilerin, ilâhiyât fakültelerinde verilen eğitimin, davranışlarını din ile daha uyumlu hale getirmelerine yaptığı katkıya ilişkin görüşlerinin erkeklere göre daha olumlu olduğu anlamına gelmektedir.

SONUÇ

İlâhiyât fakülteleri öteden beri devlet ile halk arasında sıkışık kalmış kurumlardır. Bu kurumlar, din ile problemleri olmadığı konusunda dindar halkı; devletin temelini oluşturan ilke ve değerlerle problemleri olmadığı konusunda ise hem devlet erklerini hem de halkın seküler

kesimini ikna etme zorunluluğunu aynı anda hissetmişlerdir. Bu sıkışmışlık hali halen devam ettiği için söz konusu fakülteler kimlik krizinden bir türlü kurtulamamıştır.

Karma yöntemle yapılan bu araştırmada ‘öğrencilerin, ilâhiyât fakültelerinde aldıkları eğitimin, dindarlık durumları üzerindeki etkisine dair görüşleri nedir?’ sorusuna cevap aranmıştır. Araştırmada ulaşılan sonuçlar şunlar olmuştur:

1. İlâhiyât fakültesinde dindarlıklarını destekleyici nitelikte bir eğitim ortamının varlığı konusunda öğrenciler arasında ciddi görüş farklılıklarının bulunduğu tespit edilmiştir. Fakültenin öğretim elemanı kadrosunun, dinini samimi şekilde yaşayan kişilerden oluştuğunu düşünen öğrencilerin toplam oranı %61,3’e çıkarken fakültede okutulan derslerin, öğrencilerin dindarlık düzeylerinin

yükselmesine katkı sağlayıcı nitelikte olduğunu düşünenlerin toplam oranı %36,1'de kalmıştır. Öğrenim gördükleri fakülte binasının, öğrencilerin dinî duygularını canlandıran bir atmosfere sahip olduğunu düşünen öğrencilerin toplam oranı %18,3; aynı fakültede birlikte öğrenim gördükleri öğrencilerin İslam'a gerçekten değer veren kişiler olduğunu düşünenlerin toplam oranı ise %16,4'tür. Bu verilere dair yapılan odak grup görüşmelerinde öğrenciler, derslerine giren öğretim elemanlarının büyük bir kısmının din ile barışık ve öğrencilerin dindarlığını destekleme gayesiyle hareket eden kişiler olduklarına inansalar da öğrencilerle sağlıklı iletişim kurma, onlara verdikleri değeri hissettirme, onları derse katma, onlara dersi sevdirmeye ve derste tatmin edici bilgiler kazandırma noktasında yetersiz kalabildiklerini belirtmişlerdir. Öğrenciler ayrıca sayıları az da olsa bazı öğretim elemanlarının geleneksel din anlayışı ve bu anlayışı devam ettiren kişi ve gruplara karşı küçümseyici tavır içerisine girebildiklerini belirterek bu durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmişlerdir. Görüşme sürecinde, ilâhiyât fakültelerinde okuyan öğrenciler arasında dinî ve ahlaki değerlerle bağdaşmayan davranışlara meyleden öğrencilerin her geçen yıl daha da arttığını belirten öğrenciler de olmuştur. Çok sayıda öğrenci de fakülte binalarının mimari açıdan oldukça soğuk bir görünüme sahip olmasından yakınmıştır. Öğrenciler, fakülte binalarının estetik açıdan bir değer ifade etmediğini, kendilerini iyi hissetmelerini ve dinî duygularının canlanmasını sağlayacak öğelerden yoksun olduğunu belirtmiştir. Nicel ve nitel veriler birlikte değerlendirilecek olursa ilâhiyât fakültelerinin, dindarlığı destekleme yönüyle ideal bir eğitim ortamına sahip olmadıkları rahatlıkla söylenebilir.

2. Öğrencilerin büyük bir kısmının, kayıtlı oldukları fakültede aldığı eğitimin, din ile aralarındaki bağı güçlendirdiği kanaatinde olduğu tespit edilmiştir. Anlaşılan o ki ilâhiyât fakültelerinde, öğrencilerin dindarlık durumlarını destekleyici nitelikte bir eğitim ortamının olduğu gönül rahatlığıyla söylenemese de bu kapsamdaki sorunlar öğrencilerin dinden soğumalarına yol açacak kadar derin, baskın ve yaygın değildir. Hatta bu kurumlarda verilen eğitimin, öğrencilerin 2/3'ten fazlası için din ile aralarındaki bağların güçlenmesine katkı sağlayıcı nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Bazı öğrencilerde, fakültede aldıkları eğitimin din ile aralarındaki bağı güçünü pozitif yönde etkilemediği kanaatinin oluşmasında hangi faktörlerin etkili olduğu, yapılan odak grup görüşmeleri ile yoklanmıştır. Bu süreçte ifade edilen görüşler, bazı öğrencilerin ilâhiyât fakültesinden, din ile ilişkilerini pozitif yönde etkileme beklentisi içerisinde olmadıklarını ortaya koymuştur. Öğrenciler söz konusu durumun özellikle de çeşitli dinî gruplara, vakıf ya da derneklere müntesip arkadaşları için geçerli olduğunu belirtmişlerdir. Odak grup görüşmelerinde ayrıca bazı öğrenciler, fakültedeki

derslerde öğrendikleri bazı bilgilerin, geçmişte kendilerine öğretilen dinî bilgilerin doğruluğundan kuşku duymalarına yol açtığını, Kur'an ve sünnetin anlaşılması noktasında âlimler arasında çok keskin görüş farklılıkları bulunduğunu fark etmelerinin iç dünyalarında bir sarsıntı meydana getirdiğini ve söz konusu farklılıklara anlam vermekte güçlük çektiklerini belirtmişlerdir. Ay tarafından yapılan araştırmada ulaşılan sonuçlar da öğrencilerin bu görüşlerini destekler niteliktedir.²³

3. Öğrencilerin çoğunun (%67,1) ilâhiyât fakültelerinde öğretilen dinî bilginin sahil olduğundan kuşku duymadıkları tespit edilmiştir. Ne var ki söz konusu bilgileri tatmin edici bulanların oranının %54,1'te kaldığı görülmüştür. Ulaşılan bu sonucun olası sebepleri odak grup görüşmesi tekniğiyle araştırılmıştır. Görüşmeler sonucunda öğrencilerin fakültedeki derslerde öğretilen dinî bilgiyi doyurucu bulmamalarının büyük ölçüde öğretim elemanlarının ders işleme biçimlerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Zira öğrencilerin çoğu derslerin genellikle anlatım yöntemi kullanılarak işlendiğini, az sürede çok konu işlendiğini, ders konuları hakkında yüzeysel bilgiler aktarmakla yetinildiğini, gerçek hayatta ne işlerine yarayacağını bilmedikleri bilgileri öğrenmek zorunda bırakıldıklarını, derste öğretilen bilgilerin güncel olaylarla ve sorunlarla ilişkisinin pek kurulmadığını ifade etmişlerdir. Erpay tarafından 2019'da yapılan araştırmada da ilahiyat fakültesindeki derslerin güncel sorunları çözmeye yönelik olduğu kanaatinde olan öğrencilerin oranının %8,9'da kaldığı tespit edilmiştir.²⁴ 2024'te yapılan bir başka araştırma ise din görevlisi olarak atanmak isteyen ilahiyat fakültesi mezunlarının eğitim gördüğü Diyanet Akademilerinde de durumun pek farklı olmadığını, bu kurumda da ders konularının güncel soru ve sorunlar merkeze alınarak işlenmediğini ortaya koymuştur.²⁵

4. Öğrencilerin %60'tan fazlasının, fakültede aldıkları eğitimin, davranışlarını din ile daha uyumlu hale getirmelerine katkı sağladığı kanaatinde oldukları görülmüştür. Uçar tarafından 2017 yılında yapılan araştırmada bu oranın daha düşük olduğu tespit edilmiştir.²⁶ Araştırma sürecinde ulaşılan nicel veriler, fakültede verilen eğitimin en çok öğrencilerin ahlâkî değerlerle uyumlu yaşama konusunda gösterdikleri hassasiyetin artmasına, en az ise temel ibadetleri daha düzenli şekilde yerine getirmeye başlamalarına katkı sağladığını göstermektedir. Bu durumun nedenlerine dair yapılan görüşmelerde öğrenciler, fakültede aldıkları derslerde güzel ahlakın, dindarlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu daha net bir şekilde görme fırsatı bulduklarını, davranışlarının ahlâkî değerlerle uyumluluk durumunu sorgulamaya yöneldiklerini ve bu durumun ahlâkî duyarlıklarının artmasına katkı sağladığını belirtmişlerdir. Fakültede aldığı eğitimin, temel ibadetlerin daha düzenli şekilde yerine getirmeye başlamasına katkı sağladığını belirten öğrencilerin oranının nispeten düşük olması ise

²³ Mustafa Fatih Ay, "İlahiyat Eğitimi Dindarlığı Etkiliyor mu? İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Deneyimleri", 314, 315.

²⁴ İlyas Erpay, "Öğrencilerin İlahiyat Fakültesine Yönelik Görüşleri", *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 445.

²⁵ Kasım Kocaman ve Mehmet Koyuncu, "İlk Dönem Mezunu Aday Kur'an Kursu Öğreticilerine Göre Diyanet

Akademisi", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2024), 558.

²⁶ Recep Uçar, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 153.

öğrencilerin önemli bir kısmının temel ibadetleri fakülteye başlamadan önce de zaten yerine getiriyor olmasıyla açıklanmıştır.

5. Öğrencilerin, ilâhiyât fakültesinde verilen eğitimin, din ile aralarındaki bağın gücü üzerindeki etkisine dair görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılık bulunduğu; kadınların bu konuda erkeklerden daha olumlu kanaatlere sahip oldukları tespit edilmiştir. Aynı şekilde söz konusu eğitimin, davranışların din ile daha uyumlu hale getirilmesine katkı sağlama durumuna dair görüşler arasında da cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık olduğu; kadınların bu konuda da erkeklerden daha olumlu görüşlere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlara bir bütün olarak bakıldığında, ilâhiyât fakültelerinde öğrencilerin dindarlık durumlarını destekleyici nitelikte bir eğitim verildiği ancak bu desteğin öğrencilerin beklentilerini karşılamakta yetersiz kaldığı söylenebilir. Öğrencilere göre, söz konusu desteğin yetersiz kalmasında en büyük pay, öğretim elemanlarına aittir. Onlar söz konusu yetersizlikte estetik açıdan pek bir kıymet ifade etmeyen ve dinî duygularının canlanmasına katkı sağlamayan binalarda dinî duyarlılığı zayıf çok sayıda öğrenci ile aynı ortamda öğrenim görmelerinin de önemli bir etken olduğu kanaatinde olduklarıdır.

İlâhiyât fakültelerinde verilen eğitime bağlı olarak bazı öğrencilerin dinî duyarlılıklarında zayıflama olması anlaşılabilir bir durumdur. Zira ilâhiyât fakültelerinde din ile ilgili meseleler çoğunlukla rasyonel bir zeminde ele alınmakta ve meseleyle ilgili farklı bakış açıları gündeme getirilmektedir. Bu süreçte öğrenciler, öğretime konu edilen meseleyle ilgili daha önce akıllarına hiç gelmeyen zor sorulara muhatap olabilmekte; daha önce bilmedikleri izahı güç rivayet ya da yorumlarla karşı karşıya kalabilmektedirler. Onlar, tartışmasız şekilde doğru kabul ettikleri bazı bilgilerin aslında hiç de öyle olmadığını, farzmiş gibi görüp hiç aksatmadıkları bazı ibadetlerin de sandıkları kadar vazgeçilmez olmadığını ilâhiyât fakültesinde aldıkları derslerde fark edebilmektedirler. Bütün bunların bazı öğrencilerde, dine ve dindar kimlikleriyle ön plana çıkan kişi ya da gruplara dair negatif düşünceler gelişmesine ve dinin daha cesur ya da cüretkâr şekilde sorgulanmaya başlanmasına kapı aralaması ve nihayet dinî sorumlulukların yerine getirilmesinde gevşekliğe yol açması mümkündür. Ancak bu, İslam dini ve onun yorumuyla ilgili bazı bilgilerin öğrencilerden gizlenmesini gerektiren bir durum değildir. Zira insanlar artık her alanla ilgili bilgilere bir tık uzaktadırlar ve ilâhiyât fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler Diyanet İşleri Başkanlığı'na ya da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı kurumlarda görev alıp halkı din konusunda aydınlatma görevi üstlenmeye talip olmuş kişilerdir. Din ile ilgili netameli meseleler hakkında sahipsiz ve yeterli bilgi birikimine sahip olmamaları halinde onların bu görevi layıkıyla yerine getirmeleri zordur.

İlâhiyât fakültelerinin ülkemizdeki varlığı ve gelişimi hem akademik hem de toplumsal açıdan önem arz etmektedir. Bu fakülteler din eğitimi hizmetlerinde görev alacak personelin yetişmesini sağlayarak halkın din hizmeti ihtiyacının karşılanmasına büyük katkı sağladığı gibi dinî bilginin sistematik ve nesnel bir şekilde yorumlanmasında da kritik bir rol üstlenmiştir. Yükseköğretim sistemi içerisinde bu fakültelelere yer verilmesi, İslam'ın doğru anlaşılması ve yorumlanması

için akademik bir zemin oluşmasını sağlamıştır. Bu fakültelerin bünyesinde yapılan akademik çalışmalar İslam kültür ve medeniyetine dair bilgilerin derlenmesi, yorumlanması ve yaygınlaştırılmasına katkı sağladığı gibi kültürel mirasımızın korunup yaşatılmasında da pay sahibi olmuştur. Geçmişten geleceğe adeta bir köprü vazifesi gören bu kurumların milletimizin birlik ve beraberliğinin sigortalarından biri haline geldiği de rahatlıkla söylenebilir. Bu işlevlerini koruması ve daha büyük kazanımlara vesile olması için söz konusu fakültelerin bilimsel esaslara dayalı yapısının güçlendirilmesi ve öteden beri yaşadığı kimlik krizini aşması gerekmektedir.

Kaynaklar

- Akyüz, İsmail, "Sosyopolitik Faktörlerin Kuşak Farklılaşmasına Etkisi: İmam Hatip Kuşakları Örneği", *Marifetname* 8/2 (2021), 563-589.
- Altun, Veysel Karani. "İlahiyat Fakültesi 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Dini Yaşamları Hakkındaki Görüşlerinin Değerlendirilmesi". *Uluslararası Yüksek Din Öğretimi Sempozyumu (Akademik ve Sosyal Yönleriyle)* I (2019), 445-452.
- Ay, Mustafa Fatih. "İlahiyat Eğitimi Dindarlığı Etkiliyor mu? İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Deneyimleri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (2021), 297-325.
- Aydın, M. Şevki, Açılış Konuşması, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 1-4 Haziran 2014) Bildiri Kitabı*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2015.
- Aydın, M. Şevki, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni*, İstanbul: DEM Yayınları, 2005.
- Ayhan, Halis, *Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Bayrakdar, Nazım, Nurullah Denizer, Mahmut Avcı ve Serdar saygılı, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla Dinsel Şüphe Problemi*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018.
- Bilge, Şadiye Sümeyye. "Yükseköğretimde Alınan Din Eğitiminin Öğrencilerin Dindarlıklarına Etkisine İlişkin Algıları (Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği)". Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Creswell, John W., Vicki L, ve Clark, Plano. *Karma Yöntem Araştırmaları Tasarımı ve Yürütülmesi*. çev. Yüksel Dede ve Selçuk Beşir. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.
- Denizer, Nurullah. "Hız Çağının Birey ve Topluma Etkileri Bağlamında Sabır ve 'Aşır Sûresi". *The Journal of Academic Social Science Studies* 17/100 (2024), 201-216.
- Denizer, Nurullah, Nazım Bayrakdar, Serdar Saygılı ve Mahmut Avcı, *Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç-Eylem Tutarlılığı*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2018.
- Duran, M. Emrullah, "Eleştirel Düşünme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Nicel Bir Araştırma". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23/43 (2021), 53-79.

- Erpay, İlyas, “Öğrencilerin İlahiyat Fakültesine Yönelik Görüşleri”, *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 423-473.
- Gönenç, Levent, "2000'li Yıllarda Merkez-Çevre İlişkilerini Yeniden Düşünmek", *Toplum ve Bilim* 105 (2006), 129-152.
- Kara, İsmail, “Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?”, *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 2/1 (2009), 1-19
- Keleş, Ahmet. “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşunun 75. Yılında İlahiyat Fakültelerinin Önemi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cumhuriyetin 75. Yılı Özel Sayısı* (1999), 279-294.
- Kılıç, Murat. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Dinin Denetlenmesi ve Muhafaza Meselesi”. *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmaları Dergisi* 9/18 (2017), 295-317.
- Kocaman, Kasım, “Paydaş Olarak Öğrencilerinin Gözünden Kdp İslami İlimler Fakültesi: Bir Swot Analizi”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 53 (2022), 232-256.
- Kocaman Kasım ve Mehmet Koyuncu, “İlk Dönem Mezunu Aday Kur’an Kursu Öğreticilerine Göre Diyanet Akademisi”, *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2024), 539-590.
- Koç, Ahmet. “İlahiyat Fakültesi (İlahiyat Lisans Programı) Öğrencilerinin Sorunları ve Beklentileri”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2003), 25-64.
- Aliye Çınar Köysüren, *Bugünün İlahiyatı Nasıl Olmalıdır? Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı 1-4 Haziran 2014) Bildiri Kitabı*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 2015.
- Osmanoğlu, Cemil, ve Korkmaz, Mehmet. “Öğrencilerine Göre İdeal İlahiyat Fakültesi Öğrencisinin Nitelikleri ve Bunların İlahiyat Eğitimiyle İlişkisi”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 16/36 (2018), 119-178.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *Türkiye’de Din Eğitimi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- Taşan, Abdolvahap, Kuşat, Ali ve Çelik, Celaleddin. “Üniversite Düzeyinde Din Öğretimi Alan Öğrencilerde Eğitim Sürecinde Oluşan Tutum ve Davranış Değişiklikleri -Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği-”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/11 (2001), 169-192.
- Tek, Rabia. “İlahiyatçılara Yönelik Algılar Üzerine Bir Araştırma (Bursa Örneği)”. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2023.
- Uçar, Recep. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Profili, Akademik Eğilimleri ve Aldıkları Eğitime İlişkin Memnuniyet Algıları (İnönü Üniversitesi Örneği)”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2017), 97-170.
- Ülken, Hilmi Ziya. *İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Albümü, 1961.
- Yapıcı, Asım ve Zengin, Zeki Salih. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2003), 65-127.
- Yıldız, Murat. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dindarlık ve Ölüm Kaygıları Üzerine”. *Akademik Araştırmalar Dergisi* 4/14 (2002), 161-174.
- Yiğit, Hulusi. “İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Yüksek Din Öğretimi Algısı (İstanbul Örneği)”. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2019.

Emergency Service Management Scale in Disaster (ADASYÖ), A Scale Development Study

Zafer Yıldız^{1,a}, Gonca Deveci^{2,b}, Mesut Direk^{2,c,*}

¹Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sivas, Türkiye

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas, Türkiye

²Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14/10/2024

Accepted : 21/11/2024

Keywords:

Disaster
Emergency service
Scale

ABSTRACT

Turkey is a country frequently exposed to natural disasters, which result in significant loss of life and economic damage. In Turkey, healthcare professionals provide medical services in the institutions where they work during disasters. The increasing number of disaster and emergency cases worldwide necessitates that healthcare workers in emergency departments be equipped with extensive knowledge and skills at every stage of disaster management. Disaster management encompasses a holistic approach, including prevention, preparedness, response, and recovery processes. It requires pre-planning and training. The functioning of emergency departments during disasters differs from routine healthcare services. In disasters, rapid and effective interventions are made to meet the needs of patients, provide necessary medical care, and support recovery processes. Managing emergency departments during disasters is of critical importance. The aim of this study is to develop a scale for managing emergency departments during disasters, evaluate the preparedness levels of emergency department staff using this scale, and address any identified deficiencies.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 209-216, 2024

Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi Ölçeği (ADASYÖ), Bir Ölçek Geliştirme Çalışması

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14/10/2024

Kabul : 21/11/2024

Anahtar Kelimeler:

Afet
Acil Servis,
Ölçek

ÖZ

Türkiye, sıkça doğal afetlerle karşılaşan bir ülke olup, bu afetlerin yol açtığı can kayıpları ve ekonomik zararlar oldukça yüksektir. Türkiye’de sağlık profesyonelleri, afet anlarında çalıştıkları kurumlarda sağlık hizmeti sunmaktadırlar. Dünya genelinde artan afet ve acil durum vakaları, acil serviste görev yapan sağlık çalışanlarının, afet yönetiminin her aşamasında geniş bilgi ve becerilerle donatılmasını gerekli kılmaktadır. Afet yönetimi, afetlerin önlenmesi, hazırlık yapılması, müdahale edilmesi ve iyileştirilmesi süreçlerini kapsayan bütüncül bir yaklaşımı içerir. Afet yönetimi, önceden planlama ve eğitim gerektirir. Afet anlarında acil servislerin işleyişi, rutin sağlık hizmetlerinden farklılık gösterir. Afetlerde, acil durumlara hızlı ve etkili şekilde müdahale edilerek, hastaların ihtiyaçları karşılanır ve gerekli tıbbi bakım sağlanarak iyileşme süreçleri desteklenir. Afet durumunda acil servislerde yönetimin nasıl yapılması gerektiği önemlidir. Bu araştırmanın amacı afet durumunda acil servis yönetimi ölçeği geliştirmek ve ölçek sayesinde acil servis çalışanlarının afet hazırlık düzeyini değerlendirmek ve eksiklerinin giderilmesini sağlamaktır.

^a yildizzafer@yandex.com
^c mesut.direk@gmail.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-9136-5034>
^b <https://orcid.org/0000-0002-1801-2726>

^b gdeveci@msn.com

^b <https://orcid.org/0000-0002-3399-5572>

Giriş

Afet; insanlar için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıpları doğuran, insanların normal yaşantısını kesintiye uğratan, çoğu zaman imkânların yetersiz kaldığı olaylara verilen genel bir isimdir. Bir afet, yerel müdahale ekiplerinin kapasitelerini aşan ve yerel olarak mevcut olmayan kaynaklara talep getiren etkilerle karakterize edilir. Son on yılda 2,6 milyardan fazla insan deprem, tsunami, heyelan, kasırga, sıcak hava dalgaları, su baskını veya şiddetli soğuk hava gibi doğa olaylarından etkilendi. Bu felaketler, yerel tıbbi kaynakları zorlayabilecek ve kapsamlı ve kesin tıbbi bakım sunmalarını engelleyebilecek kitlesel ölümlere (örneğin, künt travma, ezilmeye bağlı yaralanmalar, boğulma) yol açmaktadır. 2020 yılında dünya genelinde doğal ve insan kaynaklı yaklaşık 500 afet yaşanmış olup, bu olaylar 998.647.04 kişiyi etkilemiş, 17.664 kişinin hayatını kaybetmesine ve 19.444 kişinin yaralanmasına neden olmuştur. Türkiye’de ise aynı yıl 15 afet kaydedilmiş ve bu afetler 76.995 kişiyi etkileyerek 3.022 kişinin yaralanmasına ve 349 kişinin hayatını kaybetmesine yol açmıştır. 6 Şubat 2023 Pazarcık merkezli 11 ili etkileyen depremde ise 50.000 fazla kişi hayatını kaybetmiştir. (İrdem ve Mert,2023; Şahin ve Üçgöl,2019)

Afete müdahale ve iyileştirme çabalarına katkıda bulunma ihtiyacının bilincinde olan Birleşmiş Milletler, 1971 yılında hükümetlerin insani yardım talebini artırması durumunda hükümetlere uluslararası yardım sağlamak için kendi mekanizmasını kurdu. Birleşmiş Milletler bünyesindeki tüm müdahale faaliyetleri İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (OCHA) tarafından koordine edilmektedir. Türkiye, tektonik, sismik, topografik ve iklimsel özellikleri nedeniyle sık sık doğal afetlerle karşılaşan bir ülkedir. Su baskınları, sel, çığ, heyelan ve yangın gibi afetler görülmekle birlikte, en önemlisi depremlerdir. Türkiye’de afet yönetimi ve koordinasyonu alanında dönüm noktası ise 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi’dir. (Aman,2019)

Harrison ve Johnson'a (2016) göre, bir afet veya acil durum anında hızlı ve etkili karar almak büyük önem taşır. Afet yönetimi döngüsü, dört aşamadan oluşur: risk ve zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme. Risk ve zarar azaltma ile hazırlık aşamaları risk yönetimi sürecini, müdahale ve iyileştirme ise kriz yönetimi sürecini kapsar. (Kadioğlu, 2011). Afet ve acil durumlarda en kısa zamanda organize olmak, etkin hastane hizmeti sunmak ve nihayetinde mümkün olduğunca çok sayıda insan hayatını kurtarmak hedefi ile; Hastane Afet ve Acil Durum Planı (HAP). Yönetmeliği Resmî Gazetede 20.03.2015 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girmiş, HAP hazırlama kılavuzunun yayınlanmasıyla önemli bir eksik giderilmiştir. Kamu, özel, üniversite ve TSK Sağlık Komutanlığına bağlı hastaneleri ortak afet yanıtında buluşturmaktadır. Hastanelerde afet ve acil durum yönetimini iyileştirmek, hastanelerin fiziksel ve işlevsel olarak afete hazır hale getirilmesini amaçlar. Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan bu planlar, afet durumunda hızlı, zamanında ve etkili müdahaleyi sağlamak için standart bir çerçeve ve rehber içerir. (Gülhan ve Ersoy,2017)

Acil servisler afet durumunda önemli konumdadırlar. Acil hekimleri, hemşire, paramedik, acil tıp teknisyeni ve acil personeline büyük bir yük düşmektedir. Acil servisler, hastaneler çok farklı şekillerde gelen hasta ve yaralılarla

dolup taşar. Bu yüzden acil servisler afetlere karşı tüm yönüyle hazır olmalıdır. Afet durumunda acil servisler hastane planıyla entegre olmalı, önceden belirlenmiş protokoller ile acil dışından personel ve ekipman kaynaklarını kullanabilmelidir. Yapılacak planlamalarda hastaların triyaj, hızlı değerlendirme ve kesin tedavileri kontrol altına alınmalıdır (Altındış ve Ünal,2017, Yıldırım ve ark.,2022).

Afetlerde acil servislerin ana hazırlık unsurları şunlar olmalıdır. Bölgelere göre en riskli afet olayları ve boyutları belirlenmelidir. Standart politikalar oluşturulmalıdır. Planlama yapılmalı ve alt yapı eksikleri giderilmelidir. Finansal destek durumu değerlendirilmelidir. İletişim yolu belirlenmelidir. İyi bir koordinasyon sağlanmalı ve eğitim süreçleri tamamlanmalıdır. Erken uyarı sistemleri geliştirilmeli ve acil servislerde tatbikatlar yapılmalıdır. Yasal hususlar değerlendirilmeli ve sağlık personeli, alan ve hasta güvenliği sağlanmalıdır (Beyramijam at all.,2021).

Afet anında, sağlık personelinin temel görevi, zamanında ve etkili müdahalede bulunarak ölümleri ve sakatlıkları azaltmaktır. Doğru triaj uygulayarak yaralıların durumunu değerlendirmek, mümkün olduğunca çok insanın hayatını kurtarmak ve hastaların semptomlarına bütüncül bir yaklaşımla nitelikli bakım sağlamak da sorumlulukları arasındadır. (James at all.,2015). Yapılan çalışmalarda acil servislerin afet yönetimi konusunda yetersiz olduklarını göstermektedir (Beyramijam at all.,2021, Alotaibi ve ark.,2019). Afet durumunda acil servislerde en sık aksayan noktalar şunlardır.

- Hastane personelinin zamanında ve yeterli şekilde bilgilendirilmemesi
- Kriz merkezi ve afet yönetiminden sorumlu kişinin önceden belirlenmemesi
- İletişim sistemlerinin çökmesi
- Hasta, yaralı ve ölümlerin kimlik tespitlerinin yeterince yapılamaması
- Kullanılacak malzemelerin yetersizliği halkla ilişkiler departmanının basın ve hasta yakınlarını yeterince haberdar edememesidir (Yıldırım A ve ark.2022).

Afet durumunda acil servislerde yönetimin nasıl yapılması gerektiği önemlidir. Literatür tarandığında acil servis yönetimi ile ilgili yayınlara rastlanmıştır. Ancak sağlık çalışanlarının duyarlılığını artırmak ve tutumlarını ölçmek amaçlı bir ölçeğe rastlanmamıştır. Bu çalışmada amacımız Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi Ölçeği geliştirmektir. Bu ölçek sayesinde acil servis çalışanlarının afet hazırlık düzeyini değerlendirmek ve eksikleri belirleyerek giderilmesini sağlamaktır.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, “Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi Ölçeği” geliştirmek amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın türü

Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi ölçeğinin geçerlilik ve güvenilirliğini inceleyen bu çalışma, metodolojik bir tasarıma sahiptir.

Evren ve Örneklem

Geçerlilik ve güvenilirlik çalışmalarında örneklem büyüklüğü belirlenirken, madde sayısının 10 katı kadar bir örneklem yeterli kabul edilmektedir (Alpar, 2016; Gürbüz ve Şahin, 2014; Özdamar, 2017). Bu bağlamda ölçekte 25 madde bulunduğu dikkate alınırsa en az 250 kişilik bir örneklem araştırma için yeterli sayılabilecektir. Bizim çalışmamızda Sivas ilinde acil servislerde çalışan, doktor, hemşire, acil tıp teknisyeni ve paramedik olmak üzere 306 kişiye ulaşılmıştır.

Araştırma Sınırlılıkları

- 18-65 yaş grubunda,
 - En az yüksekokul mezunu,
 - İletişime açık,
 - Araştırmaya katılmaya istekli,
- Araştırmanın sonlandırılma kriterleri
- Çalışmadan ayrılmak istemesi

Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları kişisel bilgi formu ve Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi ölçeği (ADASYÖ) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından oluşturulan formda bireylerin sosyo-demografik özellikleri ve afet durumunda acil servis yönetimi ile ilgili sorulardan oluşmaktadır.

Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi ölçeği (ADASYÖ)

Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi ölçeği DeVellis'in (2014) ölçek geliştirme sürecine göre kurgulanmıştır. DeVellis'in ölçek geliştirme süreci, Şekil 1'de gösterilmiştir. Bu sürecin ilk aşamasında, literatür taraması yapılarak alandaki boşluklar tespit edilmiş ve ölçülmek istenen özellikler net bir şekilde belirlenmiştir. Ayrıca, kavramsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturulmuştur. Havuzdaki maddeler uzman görüşüne sunulacaktır. Acil uzmanı hekim, hemşire acil tıp teknisyeni ve paramedikler tarafından oluşturulan 25 uzmanın görüşü alınacaktır. Uzmanlara 25 maddeden oluşan sorular kabul edilmeli, düzeltilmeli veya atılmalı şeklinde değerlendirmeleri istenecektir. Bu değerlendirmeler sonucunda, her bir maddenin istatistiksel değerlendirmeleri yapılacak ve kapsam geçerlilik indeksi (CVI) bulunacaktır.

Ölçek Geliştirme Aşamaları

1. Ölçülmek istenen özelliğin açık bir biçimde belirlenmesi,
2. Ölçeğin amacına uygun olarak madde havuzunun oluşturularak ölçek biçiminin belirlenmesi,
3. Oluşturulan madde havuzunun uzmanların onayına sunulması
4. Uygulamadan önce ölçeğe eklenebilecek maddelerin gözden geçirilmesi,

5. Belirlenen maddelerin oluşturduğu taslak ölçeğin örnekleme uygulanması,
6. Faktör analizi ile maddelerin değerlendirilmesi,
7. Ölçeğin son halinin belirlenmesi

Araştırmanın Etik Yönü

Anket formu uygulanmadan önce Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Girişimsel Olmayan Klinik Araştırmalar Etik Kurulunun 21.09.2023 tarih ve 2023-9/14 sayılı kararı ile etik komite onayı alınmıştır.

Analiz ve Bulgular

Verilerin toplanması

Araştırmanın verileri, gerekli izinler alındıktan sonra 30.10.2023– 30.12.2023 tarihleri arasında yapılmıştır. Öncelikle literatür taraması ve alanın ihtiyacı doğrultusunda kavramsal çerçeve dikkate alınarak madde havuzu oluşturulmuştur. Ölçek soruları alanında uzman sağlık çalışanlarına gönderilerek uzman görüşü alınmıştır. Hesaplanan CVI değerleri doğrultusunda madde havuzundaki tüm maddeler kabul edilmiştir. "Düzeltilmeli" olarak işaretlenen maddelerin açıklamaları doğrultusunda uygun düzeltmeleri yapılmıştır. Sonuç olarak havuzda bulunan tüm maddeler anket uygulaması için hazır hale gelmiştir. Sivas ilinde, il merkezi ve ilçelerinde kamu hastanelerinde acil servislerde çalışan hekim, hemşire, acil tıp teknisyeni ve paramediklere Google anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Toplanan veriler bilgisayar ortamına aktarıldıktan sonra SPSS 26.0 ve SPSS AMOS 25.0 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Maddelerin ölçülmek istenen alanla ilgili kapsamını sağladığı belirlenmiştir. Kapsam geçerliliğine göre alanla ilgili sorulabilecek tüm sorular ilgili bireylere yöneltilmiştir.

Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi, çok sayıda değişkeni belirli gruplara ayırarak, her grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkileri maksimum düzeye çıkarırken gruplar arasındaki ilişkileri minimuma indiren bir analiz yöntemidir. Bu gruplardan türetilen yeni değişkenlere faktör denir. Açıklayıcı faktör analizi, çok sayıda değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, birbirinden bağımsız, daha az sayıda ve daha anlamlı yeni değişkenler elde edilmesine olanak tanır. Bu yöntem, varlığı bilinen ancak doğrudan gözlemlenemeyen gizli boyutları açığa çıkarmayı ve çok sayıda veri setini basitleştirerek azaltmayı hedefler (Karagöz, 2015). Açıklayıcı faktör analizi, değişken sayısını azaltarak ve değişkenler arasındaki ilişkilerden yararlanarak yeni yapılar oluşturmaya çalışır.

Doğrulamalı Faktör Analizi

Doğrulamalı faktör analizi, açıklayıcı faktör analizi ile belirlenen faktörlerin, hipotez ile tanımlanan faktör yapılarına uyumunu test etmek amacıyla kullanılan bir analiz türüdür. Açıklayıcı faktör analizi, hangi değişken gruplarının hangi faktörle yüksek düzeyde ilişkili olduğunu tespit etmek için kullanılırken, doğrulamalı faktör analizi, belirlenen k sayıda faktöre katkıda bulunan değişken gruplarının bu faktörler tarafından yeterince temsil edilip edilmediğini belirlemek için kullanılır (Aytaç ve diğerleri, 2010). Kısacası, yapısal eşitlik modellerinde

teoride mevcut olan kavramsal model, veri yardımıyla test edilmeye çalışılmaktadır. Doğrulamalı faktör analizi, genellikle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizinde uygulanır ve önceden tanımlanmış bir yapının doğruluğunu belirlemeyi hedefler.

Uzman görüşü

Literatür taraması ve alanın ihtiyacı doğrultusunda kavramsal çerçeve dikkate alınarak madde havuzu oluşturulmuştur. Havuz yirmibeş maddeden oluşmuştur. Havuzdaki maddeler uzman görüşüne sunulmuştur. Oluşturulması planlanan ölçekle, acil servis biriminde en az 5 yıl tecrübeye sahip, akadememik çalışmaları bulunan hekim, hemşire, paramedik veya acil tıp teknisyeni ünvanında uzmanlar belirlenmiştir. Uzmanlara geliştirilecek ölçeğin amacı açıklanmış ve havuzdaki her bir maddeyi inceleyerek, kavramsal çerçeveyi göz önüne alarak doldurmaları gerektiği açıklanmıştır.

Uzman görüşlerinin değerlendirilmesi 3 madde olarak yapılmıştır.

- 1-Uygun
- 2-Düzeltilmeli
- 3-Atılmalı

Çizelge 1. Madde Havuzunun Uzman Görüşü Değerlendirmesi

Table 1. Expert Opinion Evaluation of the Item Pool

Maddeler	ne	N/2	CVI	Durum
Madde1	24	13	0,85	Kabul
Madde2	25	13	0,92	Kabul
Madde3	24	13	0,85	Kabul
Madde4	25	13	0,92	Kabul
Madde5	24	13	0,85	Kabul
Madde6	24	13	0,85	Kabul
Madde7	24	13	0,85	Kabul
Madde8	24	13	0,85	Kabul
Madde9	23	13	0,77	Kabul
Madde10	25	13	0,92	Kabul
Madde11	24	13	0,85	Kabul
Madde12	25	13	0,92	Kabul
Madde13	25	13	0,92	Kabul
Madde14	25	13	0,92	Kabul
Madde15	24	13	0,85	Kabul
Madde16	25	13	0,92	Kabul
Madde17	25	13	0,92	Kabul
Madde18	24	13	0,85	Kabul
Madde19	23	13	0,77	Kabul
Madde20	24	13	0,85	Kabul
Madde21	24	13	0,85	Kabul
Madde22	24	13	0,85	Kabul
Madde23	21	13	0,62	Kabul
Madde24	22	13	0,69	Kabul
Madde25	24	13	0,85	Kabul

Toplam 26 kişi görüş belirtmiş olup İstatistiksel analiz için kapsam geçerliği indeksi (CVI: Content Validity Index) kullanılmıştır. Uzman görüşleri tek Çizelge haline getirilmiş ve kapsam geçerlilik oranları hesaplanmıştır. Çizelgede de görüldüğü üzere çıkan CVI değerlerinin tamamı uzman sayısına göre minimum CVI değerlerinin üzerindedir. Hesaplanan CVI değerleri doğrultusunda

madde havuzundaki tüm maddeler kabul edilmiştir. "Düzeltilmeli" olarak işaretlenen maddelerin açıklamaları doğrultusunda uygun düzeltmeleri yapılmıştır. Sonuç olarak havuzda bulunan tüm maddeler anket uygulaması için hazır hale gelmiştir.

Çizelge 2. Demografik Verilere Göre Frekans Dağılımı

Table 2. Frequency Distribution According to Demographic Data

Değişken	Meslek	Frekans	Yüzdesi
Meslek	Acil tıp teknisyeni	45	14,7
	Doktor	43	14,1
	Hemşire	194	63,4
	Paramedik	24	7,8
Çalışma Yılı	1-5 yıl	83	27,1
	6-10 yıl	85	27,8
	11-15 yıl	89	29,1
	15 yıl üzeri	49	16,0

Çizelge 2 incelendiğinde meslek ve çalışma yılı değişkenlerinin dağılımları verilmiştir. Buna göre mesleğe göre dağılım, acil tıp teknisyeni 45 kişi ile %14,7, doktor 43 kişi ile %14,1, hemşire 194 kişi ile %63,4 ve paramedik 24 kişi ile %7,8'i çalışmaya dahil olmuştur. Çalışma yılına göre dağılım, 1,5 yıl 83 kişi ile %27,1, 6-10 yıl 85 kişi ile %27,8, 11-15 yıl 89 kişi ile %29,1 ve 15 yıl üstü 49 kişi ile %16'sı çalışmaya dahil olmuştur.

Faktör Analizi

Faktör analizi, benzer yapıları ölçen çok sayıda değişkenden daha az sayıda, tanımlanabilir ve anlamlı değişkenler elde etmeye yönelik çok değişkenli bir istatistiksel yöntemdir. Bu analiz, birbirleriyle ilişkili olan birçok değişkeni bir araya getirerek kavramsal olarak anlamlı yeni alt boyutlar keşfetmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, afet durumunda personelin acil servis yönetimi açısından faktörlere dayalı düzeylerini ölçmek için bir ölçek geliştirilmiştir. Faktör analizi uygulanarak alt boyutlar belirlenmiştir. Aşağıda, faktör analizinde gerçekleştirilen istatistiksel analizlerin sonuçları ve açıklamaları sunulmuştur. Çalışmada, faktör analizi için 308 katılımcıya ulaşılmıştır.

Çizelge 3. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett Testi Sonuçları

Table 3. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett Test Results

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,925
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	5492,401
	df	276
	p	,000

Katılımcıların yeterliliğini değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) katsayısı hesaplanmıştır. KMO katsayısının 0,925 olması, araştırmadaki örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir. Bartlett Testi (Bartlett Test of Sphericity) sonucunda elde edilen $p = 0,000 < 0,05$ değeri, verilerin çoklu normal dağılım varsayımını

karşıladığını ve faktör analizinin yapılabilir olduğunu ortaya koymaktadır.

KMO katsayısı 0,925 olduğundan dolayı, araştırmadaki örnek büyüklüğü yeterlidir. $p=0,000 < 0,05$ olduğundan Bartlett testinin sonucu anlamlı olması, faktör analizinin yapılabilirliğini teyit etmektedir.

Ölçeğe Ait Toplam Açıklanan Varyans değerleri
Açıklayıcı faktör analizi ile oluşturulan faktörler, aşağıdaki dönüşümlü faktör yükleri (Rotated Component Matrix) Çizelgesinde verilmiştir.

Çizelge 4. Döndürülmüş Bileşen Matrisi
Table 4. Rotated Component Matrix

Alt Boyut	Maddeler	Faktör yük Değerleri	Öz değer	Varyans %	Kümülatif Varyans
1.Faktör	M1	0,797	10,28	42,84	42,84
	M2	0,678			
	M3	0,720			
	M5	0,843			
	M7	0,870			
	M8	0,853			
	M9	0,763			
	M11	0,798			
	M12	0,739			
	M13	0,662			
	M20	0,775			
	M22	0,712			
2. Faktör	M14	0,552	3,26	13,61	56,46
	M15	0,723			
	M16	0,757			
	M17	0,842			
	M18	0,650			
	M19	0,638			
3. Faktör	M4	0,844	1,71	7,14	63,60
	M6	0,776			
	M10	0,719			
4. Faktör	M23	0,684	1,15	4,81	68,41
	M24	0,606			
	M25	0,553			

Çizelge 4'te ölçeğe ait açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre, öz değeri 1 den büyük olan 4 faktör olduğu görülmektedir. Maddelerin faktör yüklerine bakıldığında en düşük faktör yükünün 14. madde olduğu ve 0,552 olarak bulunmuş olup, en yüksek faktör yükünün 7.madde olduğu ve yükünün 0,870 olduğu bulunmuştur. Faktör yük değerinin faktörleri açıklamada yeteri düzeyde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde toplam kümülatif

varyansa bakıldığında 68.41 olduğu tespit edilmiştir. Buna göre %60'ı geçtiğinden açıklanan varyansın yeterli olduğu sonucuna varılmıştır.

Elde edilen rotasyonlu (dönüşümlü) faktör yüklerine göre ölçek, 25 soruyu içeren 4 faktörden oluşmuştur. Faktörlerdeki maddelerin taşıdıkları anlam dikkate alınarak, faktörlere isim verilmiştir.

Çizelge 5. Ölçeğin Faktör Yapısındaki Döndürülmüş Bileşenler Matrisi
Table 5. Rotated Components Matrix in the Factor Structure of the Scale

Maddeler	1. faktör	2. faktör	3. faktör	4. faktör
M1	0,870			
M2	0,853			
M3	0,843			
M5	0,798			
M7	0,797			
M8	0,775			
M9	0,763			
M11	0,739			
M12	0,720			
M13	0,712			

M20	0,678			
M22	0,662			
M14		0,842		
M15		0,757		
M16		0,723		
M17		0,650		
M18		0,638		
M19		0,552		
M4			0,844	
M6			0,776	
M10			0,719	
M23				0,684
M24				0,606
M25				0,553

Yapısal eşitlik modeline göre doğrulayıcı faktör analizi yapılabilmesi için her bir faktörün altında en az 3 madde olması gerekmektedir. Tespit edilen faktörlerdeki madde sayılarına bakıldığında tüm faktörlerin en 3 maddeden oluştuğu görülmektedir. Faktör analiz sonucun 25 maddeden oluşan madde havuzundan faktör analizi sonucuna göre, faktör yük değerinin az olduğu ve aynı zamanda bitişiklik gösterdiği madde atılarak 24 maddeye düşürülmüştür. 1. Faktör 12 maddeden, 2. Faktör 6 maddeden, 3. Faktör 3 maddeden ve 4. Faktör ise 3 maddeden oluşan bir yapı ortaya konmuştur.

Sonuç olarak faktör analizi ile ölçeğin yapı geçerliliğini sağladığı görülmektedir. Tespit edilen bu faktörler maddelerin neyi ölçtüğü sorusuna cevap aranarak faktörler aşağıdaki gibi adlandırılmıştır.

Çizelge 6. Faktörlerin Adlandırılması ve Açıklamaları
Table 6. Nomenclature and Explanations of Factors

1.Faktör: Bilgi

M1	Hastane afet planı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumu düşünüyorum.
M2	Acil durum ve afet durumunda neler yapmam gerektiğini biliyorum.
M3	Telsizle konuşma kuralları hakkında bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum.
M5	Afet durumunda afet stoku hakkında bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum.
M7	Afet durumunda hastane tahliye planını biliyorum.
M8	Afet durumunda acil servisin alternatif yerleşim planını biliyorum.
M9	Hastane etrafında, afet için kullanacak ekipmanların bulunduğu alanı biliyorum.
M11	Hastane acil biriminin afet durumundaki tıbbi kapasitesini biliyorum.
M12	Afet ve acil durum görev ve sorumluluklarımı biliyorum.
M13	Acil durum toplanma alanlarını biliyorum.
M20	Afet durumundaki erken uyarı sistemlerini biliyorum.
M22	Afet durumunda iletişim süreci hakkında bilgi sahibiyim.

Bilgi faktörü: sağlık çalışanının afet sırasında afeti yönetmek için gerekli olan temel bilgiye sahiplik düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Afet stoku, telsiz kullanımı, tahliye planı ve afet durumundaki görev ve sorumluluklarını bilme düzeyini göstermektedir.

2.Faktör: Yeterlilik

M14	Triaj kategorilerini tam olarak biliyorum.
M15	Temel ilk yardım konusunda kendimi yeterli buluyorum.
M16	İleri yaşam desteği konusunda kendimi yeterli buluyorum.
M17	Afet durumunda verilecek her türlü göreve hazırım.
M18	Hasta güvenliği konusunda yeterli bilgiye sahibim.
M19	Afet durumunda sağlık hizmeti sunmak özel hayatımdan daha önemlidir.

Yeterlilik faktörü; sağlık çalışanının afet sırasında afeti yönetmek için gerekli olan yeterlilik düzeyine sahiplik düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Triyaj kategorilerini bilme, temel ve ileri yaşam Afet stoku, telsiz kullanımı, tahliye planı ve afet durumundaki görev ve sorumluluklarını bilme düzeyini gösterir.

3.Faktör: Planlama

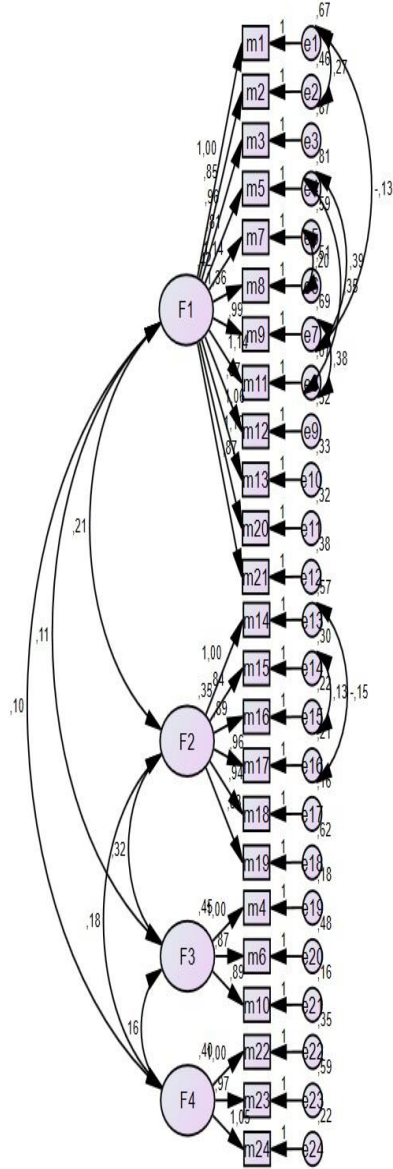
M4	Afete hazırlık sürecinde, acil servis personel görev dağılımının önceden belirlenmesi gerektiğini düşünüyorum.
M6	Eğitim ve tatbikatların afete hazırlık bilgi düzeyini arttırdığını düşünüyorum.
M10	Hastanede çalışan tüm personele triyaj eğitim verilmelidir.

Planlama faktöründe; sağlık çalışanının afet sırasında afeti yönetmek için planlama düzeyini ölçmeyi amaçlamaktadır. Afet öncesi görev dağılımı, eğitim ve tatbikat gibi planlama süreçlerini içerir.

4.Faktör: Bireysel Baş Etme

M23	Afet durumunda aşırı duygusal tepki göstermem.
M24	Afet durumunda psikolojim etkilenmez.
M25	Afet durumunun sakin bir şekilde üstesinden gelebilirim.

Bireysel baş etme faktörü; sağlık çalışanının afet sırasında afeti yönetmek için bireysel baş etme becerilerini ölçmeyi amaçlamaktadır. Duygusal tepkilerini kontrol etme ve stres düzeyini yönetme becerilerini gösterir.

Ölçeğin Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) Path Diyagramı

Çizelge 7’de doğrulayıcı faktör analizi model uyum indeks değerleri karşılaştırması verilmiştir. Bu karşılaştırmalara bakıldığında, uyum iyiliği değerlerinin faktör analizi ile belirlenmiş olan 4 faktörlü yapının güvenilirliği ortaya konmuştur. Yani geliştirilen ölçeğin acil servis personelinin afet durumunda acil servis yönetimini ölçmek için kullanılabileceği teyit edilmiş demektir. Acil servis personelinin afet durumunda acil servis yönetimi açısından incelenmesi için 4 faktörlü yapı kullanılabilmektedir.

SONUÇ

Literatür incelendiğinde afet durumunda acil servis yönetimini ele alan ölçeğe rastlanmamıştır. Bu çalışmada acil servis çalışanlarında afet durumunda acil servis yönetimini değerlendirmeye yönelik Türkçe ölçek geliştirip literatüre kazandırmak amaçlanmıştır.

Bu kapsamda araştırmaya 308 sağlık çalışanından elde edilen veriler dâhil edilmiştir. Katılımcıların meslek grubu frekans analiz sonuçlarına göre katılanlardan %14,1 doktor, %63,4 hemşire, %7,8 paramedik, %14,7 acil tıp teknisyeninden oluşmaktadır. Katılımcıların meslekte çalışma sürelerine bakıldığında %27,1 1-5 yıl, %27,8 6-10 yıl, %29,1 11-15 yıl, %16 15 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir.

Ölçeğin istatistiksel olarak yapı geçerliğinin tespiti için Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA tekniği) uygulanmıştır. Analiz sonucunda KMO analiz sonucu 0,925 ve Barlett testi anlamlı ($p < 0.05$) olması örneklemin büyüklüğü ve değişkenler arası korelasyonların faktör analizine uygun olduğu belirlenmiştir. Faktör yük değerinin faktörleri açıklamada yeteri düzeyde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde toplam kümülatif varyansa bakıldığında 68.41 olduğu tespit edilmiştir. Buna göre %60’ı geçtiğinden açıklanan varyansın yeterli olduğu sonucuna varılmıştır. Faktör analiz sonucunda 25 maddeden oluşan madde havuzundan faktör analizi sonucuna göre, faktör yük değerinin az olduğu ve aynı zamanda bitişiklik gösterdiği madde atılarak 24 maddeye düşürülmüştür. 1. Faktör 12 maddeden, 2. Faktör 6 maddeden, 3. Faktör 3 maddeden ve 4. Faktör ise 3 maddeden oluşan bir yapı ortaya konmuştur. ADASYÖ’nün toplam varyansı açıklama yüzdesi 68.41 olduğu belirlenmiştir. AFA sonuçlarını desteklemek amacı ile DFA yapılmıştır. DFA sonucunda elde edilen değerlerin literatürde kabul edilebilir uyuma sahip olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan araştırma neticesinde ADASYÖ’nün Türkiye’deki acil servis çalışanlarında afet durumunda acil servis yönetimini değerlendirmek için yapılacak olan araştırmalarda 24 madde ve 4 boyuttan oluşan bu ölçek kullanılabilir (EK-1).

Çizelge 7. Doğrulayıcı Faktör Analizi Model Uyum indeksleri karşılaştırmaları

Table 7. Confirmatory Factor Analysis Model Fit indices comparisons

Model Uyum Kriteri	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Bulunan değer
CMIN/SD	$\chi^2 \leq sd \leq 3$	$\chi^2 \leq sd \leq 5$	1,97
Karşılaştırmalı Uyum İndeksleri			
TLI (NNFI)	$0,95 \leq NNFI$	$0,90 \leq NNFI$	0,93
IFI	$0,95 \leq IFI$	$0,90 \leq IFI$	0,92

CFI	$0,95 \leq CFI$	$0,90 \leq CFI$	0,95
RMSEA	$RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$	0,07
Mutlak Uyum İndeksleri			
GFI	$0,90 \leq GFI$	$0,85 \leq GFI$	0,86
AGFI	$0,90 \leq AGFI$	$0,85 \leq AGFI$	0,87

Kaynaklar

- Alotaibi, M. S., & Khan, A. A. (2019). Assessing the pre-hospital care preparedness to face mass casualty incident in Saudi Arabia in 2017-2018. *Saudi Medical Journal*, 40(10), 1032-1039.
- Altındış S., & Ünal, Ö. (2017). Acil Servis Kalite Standartlarında Türkiye'nin Durumu. *Biotechnol and Strategic Health Res.*, 1(2), 51-59.
- Aytaç, M., & Öngen, B. (2012). Doğrulaıcı faktör analizi ile yeni çevresel paradigma ölçeğinin yapı geçerliliğinin incelenmesi. *İstatistikçiler Dergisi*, 5(1), 14-22.
- Beyramijam M, Farrokhi M, Ebadi A, Masoumi G, Khankeh HR. (2021). Disaster preparedness in emergency medical service agencies: A systematic review. *J Educ Health Promot.* Jul 30; 10:258.
- Gülhan, Ş., & Ersoy, G. (2017). Hastane afet ekibinin afete hazırlık konusundaki bilgi düzeylerinin değerlendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(4), 122-130.
- İrdem, İ., & Mert, E. (2023). Deprem, dirençli kent ve acil afet yönetimi: Türkiye örneği. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(2), 241-276.
- James J, Rifino, Selwyn E, (2015). Mahon Role of Emergency Medical Services in Disaster Management and Preparedness. *Ciotton's Disaster Medicine*. (2 nd).
- Kadioğlu, M. (2011). Afet Yönetimi Beklenilmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek. İstanbul: T.C. Marmara Belediyeler Birliği Yayını.
- Karagöz, Y. (2015). SPSS 21.1 uygulamalı biyoistatistik. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Şahin, Ş., & Üçgöl, İ. (2019). Türkiye'de afet yönetimi ve iş sağlığı güvenliği. *Afet ve Risk Dergisi*, 2(1), 43-63.
- Yıldırım A., Bozbek, M., & Urfa, S. (2022). Afet durumunda triyaj ve acil servis yönetimi, *TOTBİD Dergisi*, 21, 260-267.

EK-1; AFET DURUMUNDA ACİL SERVİS YÖNETİMİ ÖLÇEĞİ (ADASYÖ)

Ölçek soruları
1-Hastane afet planı hakkında yeterli bilgiye sahip olduğumu düşünüyorum.
2-Acil durum ve afet durumunda neler yapmam gerektiğini biliyorum.
3-Telsizle konuşma kuralları hakkında bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum.
4-Afet durumunda afet stoku hakkında bilgi sahibi olduğumu düşünüyorum.
5-Afet durumunda hastane tahliye planını biliyorum.
6-Afet durumunda acil servisin alternatif yerleşim planını biliyorum.
7-Hastane etrafında, afet için kullanacak ekipmanların bulunduğu alanı biliyorum.
8-Hastane acil biriminin afet durumundaki tıbbi kapasitesini biliyorum.
9-Afet ve acil durum görev ve sorumluluklarımı biliyorum.
10-Acil durum toplanma alanlarımı biliyorum.
11-Afet durumundaki erken uyarı sistemlerini biliyorum.
12- Afet durumunda iletişim süreci hakkında bilgi sahibiyim.
13-Triaj kategorilerini tam olarak biliyorum.
14-Temel ilk yardım konusunda kendimi yeterli buluyorum.
15-İleri yaşam desteği konusunda kendimi yeterli buluyorum.
16-Afet durumunda verilecek her türlü göreve hazırım.
17-Hasta güvenliği konusunda yeterli bilgiye sahibim.
18-Afet durumunda sağlık hizmeti sunmak özel hayatımdan daha önemlidir.
19-Afete hazırlık sürecinde, acil servis personel görev dağılımının önceden belirlenmesi gerektiğini düşünüyorum.
20-Eğitim ve tatbikatların afete hazırlık bilgi düzeyini artırdığını düşünüyorum.
21-Hastanede çalışan tüm personele triyaj eğitim verilmelidir.
22-Afet durumunda aşırı duygusal tepki göstermem.
23-Afet durumunda psikolojim etkilenmez.
24-Afet durumunun sakin bir şekilde üstesinden gelebilirim.

Afet Durumunda Acil Servis Yönetimi Ölçeği 24 sorudan oluşmaktadır. 1.-12. sorular ölçeğin Bilgi Boyutunu, 13.-18. sorular Yeterlilik Boyutunu, 19.-21 sorular Planlama Boyutunu, 22.-24 sorular Bireysel Baş Etme Boyutunu oluşturmaktadır. Ölçekte ters kodlama bulunmamaktadır.

Umayyad Political Theology and Jahm ibn Safwan

Erkan Bulut^{1,a,*}

1 Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 14/11/2024

Accepted : 28/12/2024

Keywords:

Theology,
Jabriyya, Jahm b. Safwān,
Umayyads,
Khalq al- Qur'ān

ABSTRACT

This study focuses on the religious and political relations between the Umayyads, who dominated the theopolitical algebraic mentality in the state, and Jahm b. Safwān (d. 128/745-46), who is considered the pioneer of Jabriyya. It is tried to determine why both mentalities, which adopted the fatalist/jabrite thought as a principle, could not reconcile and preferred conflict, and whether political reasons or theological differences played a role in the basis of the conflict. It seems to be a paradox that a character who is claimed to adopt the Jabrite understanding as a principle, on the one hand, is accepted as the theoretician of the view of Khalq al-Qur'an, which is considered the symbol of human freedom, and on the other hand, he struggles with the Umayyad ideology. It has been seen that the ideology of political jabr imposed on the society by the Umayyads, who adopted monarchism, and the philosophy of religious jabr defended by Jahm b. Safwān were completely different, and the issue of Khalq al-Qur'ān, which became the common slogan of the supporters of human freedom of the period, played a key role in this conflict. The historical method was used in the research and literature review, systematic analysis and evaluation were carried out.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 217-228, 2024

Emevî Politik Teolojisi ve Cehm b. Safvân

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 14/11/2024

Kabul : 28/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Kelâm,
Cebriyye,
Cehm b. Safvân, Emevîler,
Halku'l-Kur'ân

ÖZ

Bu araştırma, teopolitik cebri zihniyeti devlete hâkim kılan Emevîlerle Cebriyye'nin öncüsü kabul edilen Cehm b. Safvân'ın (ö. 128/745-46) dini ve siyasi ilişkilerine odaklanmaktadır. Fatalist/cebrî düşüncüyü ilke edinmiş olan her iki zihniyetin neden uzlaşamadıkları ve çatışmayı tercih ettikleri, çatışmanın temelinde siyasi gerekçelerin mi yoksa itikadî farklılıkların mı rol oynadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Cebri anlayışı kendisine ilke edindiği iddia edilen bir karakterin bir taraftan insan özgürlüğünün sembolü sayılan Halku'l-Kur'ân görüşünün teorisyeni kabul edilmesi, diğer taraftan da Emevî ideolojisiyle mücadele etmesi bir paradoks olarak görünmektedir. Monarşizmi benimsemiş olan Emevîlerin topluma dayattıkları politik cebr ideolojisi ile Cehm b. Safvân'ın savunduğu dinî cebr felsefesinin tamamen farklı olduğu ve dönemin insan özgürlüğü taraftarlarının ortak sloganı haline gelen Halku'l-Kur'ân meselesinin bu çatışmada kilit rol oynadığı görülmüştür. Araştırmada tarihî yöntem kullanılmış olup literatür tarama, sistematik tahlil ve değerlendirme yapılmıştır.

^a erkan_bulut5870@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6062-6510>

Giriş

Tarihsel tecrübeler göstermiştir ki insan iradesiyle siyasi iradeyi birbirinden ayırmak oldukça zordur. Tarih boyunca iktidara gelen kimseler kitleler üzerinde güçlerini hissettirmek için dini referanslardan da faydalanma ve bunlarla iktidarlarını kutsallaştırma çabasına girmişlerdir. Allah'ın onlara bahsettiği yöneticiliğin miras olduğu, iktidarlarının nesilden nesile devam edeceği dolayısıyla kitlelerin bunu bir alın yazısı olarak görmesi gerektiği inancı onların elini güçlendiren en önemli argüman haline gelmiştir. Bu düşüncenin yayılması için duruma göre her türlü fırsatı kullanmaktan geri durmamışlardır. Sonuçta her şeyin Tanrı'nın irade ve kudretine bağlı olduğuna ve her şeyi O'nun planladığına inanan kitleler için boyun eğmek ve mevcut iktidarın taleplerini yerine getirmekten başka bir çıkar yol kalmamaktadır.

Bu bağlamda İslâm tarihinde Emevîlerin hâkim olduğu asırlardaki uygulamalar değerlendirilecek olursa olumlu ya da olumsuz şu ortak özellikler öne çıkacaktır. Bu dönemde yeni coğrafyalar fethedilmiş ve fethedilen yerlerde önemli kültürel eserlere imza atılmıştır. Bununla beraber yoğun bir şekilde Arap milliyetçiliği yapılmış bu durum Arap olmayan Müslümanlardaki karşıt milliyetçi duyguların kabarmasına yol açmıştır. Mevâlî ikinci sınıf vatandaş muamelesine maruz kalmış dolayısıyla en temel siyasi ve sosyal haklardan dahi mahrum bırakılmıştır.¹ Şûra ile belirlenmesi gereken hilafet kurumu Emevîlerle birlikte veraset yoluyla intikal eden saltanata dönüşmüş bunun bir sonucu olarak hür irade ve akılla mücadele edilmiştir. Özgür iradeciler olarak bilinen Kaderiyye mensupları takibata uğrarken, buna karşın ideolojik hedeflerine giden yolda bir vasıta addettikleri cebrî ideolojiyi savunanların desteklendikleri bazı araştırmacılarca tespit edilmiştir.²

Emevîlerin son dönemlerinde ortaya çıkan ve fikirleriyle sonraki kuşaklar üzerinde önemli etkiler bırakan düşünürlerden birisi olan Cehm b. Safvân (ö. 128/745-46), yaşadığı toplumu gözlemleyen ve karşılaştığı problemlere çözüm üretmeye çalışan bir karakterdir.³ Kaynaklar onun te'vil metodunu Ca'd b. Dirhem'den (ö. 124/742 [?]) öğrendiğini göstermektedir.

Cehm'in cebrî zihniyetinin anlaşılabilmesi için onun yaşadığı toplumun kültürel kodlarının iyi tahlil edilmesi gerekir. Zira Emevî politikalarının mevâlî olarak küçümsenen ve ötekileştirilen Müslüman halklar üzerindeki olumsuz etkilerine karşılık bir tepkinin olmaması düşünülemezdi. Mezheplere dayalı klasik kelâm eserleri Cehm b. Safvân'ın tarih sahnesine çıkmasına neden olan sosyopolitik ve sosyokültürel etmenler üzerinde fazla durmamış, bunun yerine onun görüşlerinin epistemolojik yönüne yoğunlaşmışlar; gündeme getirdiği fikirlerin İslâm itikadı bakımından doğruluğu ya da yanlışlığına odaklanmışlardır. Emevîler döneminde zuhur eden fikrî akımlar araştırıldığında itikâdî ya da siyâsî karakterli oldukları görülecektir. Örneğin kelâm tarihinin önemli fırkaları olan Hâricîlerin, Şîa'nın ve Mürce'nin ortaya çıkışı siyâsî karakterli olup bu dönemde

gerçekleşmiştir. Söz konusu fırkalar gibi Cehm b. Safvân ve onun fikirlerinin de siyâsî olaylardan bağımsız olması düşünülemez. Cehm'in cebrî düşüncesi kelâm eserlerinde bahsedildiği kadar basit olmayıp felsefî bir boyuttan hali değildir.

Bu bakımdan araştırmada konu ele alınırken Cehm b. Safvân'ın düşüncelerinin kendi içerisindeki tutarlılığına dikkat edilmiş ve Emevîlere karşı verdiği mücadelenin dini ve siyasi gerekçeleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Zira araştırıldığında görülecektir ki Emevîlere karşı ayaklanmaya çağıran muhalif hareketlerin istisnasız tamamı Kur'ân'ın yaratılmışlığı meselesinde aynı ortak görüşe sahiptirler. Daha açık bir ifadeyle Kur'ân'ın yaratılmışlığını savunan hiçbir düşünce ekolü cebrî değildir. Fırak yazarları bunun tek istisnası olarak Cehm b. Safvân'ı gösterirler ki bunun öyle olup olmadığı makalemizin ilerleyen bölümlerinde tartışmaya açılacaktır. Emevîlere karşı siyasi bakımdan mücadele eden birisinin dini bakımdan onları destekleyecek görüşleri ortaya atması bir paradokstur. Cehm hakkında kaleme alınan günümüzdeki eser ve makalelerde inceleyebildiğimiz kadarıyla ekseriyetle Cehm'in görüşlerindeki çelişkiden bahsedilmekte ve bu tutarsızlığın nedeni olarak ya rivayetlerde hata olma ihtimali ya da Cehm'in kendisinin görüşlerinde tutarsız bir karakter olması gösterilmektedir. Bu çalışmalardan özellikle kaynak olarak nitelendirebileceğimiz Cemâleddin el-Kâsımî'nin (1866-1914) "*Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*", Ali Sâmî en-Neşşâr'a (1917-1980) ait olan "*İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*", Muhammed Âbid Câbirî'nin (1936-2010) "*Arap-İslâm Medeniyetinde Entellektüeller*" adlı eserleri oldukça kıymetlidir. Bu bağlamda Özcan Taşçı'ya ait olan "*Kader ve İnsanın Sorumluluğu*", Seyithan Can'ın "*Cehm bin Safvân ve Teolojik Paradigmasını Anlamak*" ve Ümit Toru'nun "*İslam Düşüncesinin İlk Akılcılarından Cehm bin Safvân ve Cehmiyye*" adlı çalışması da dikkate değer araştırmalardandır. Bu konuda kaleme alınan makalelerden Ahmet Erkol'un "*İslam Düşüncesinde Bir Okuma Örneği Olarak Cehm b. Safvân'ın Cebrî Olduğu İddiasına Farklı Bir Yaklaşım*", Abdülhamid Sinanoğlu'nun "*İslâm'ın ilk Siyasallaştırılma Sürecinde 'Kader' inancı*", Lütfi Cengiz'in "*Emevîler Döneminde Kader Problemi*", Resul Öztürk'ün "*İslâm Düşüncesinde Kaderci Analayışın Sosyal ve Kültürel Temelleri*" de oldukça önemlidir.

Araştırmamızda öncelikle Emevî cebrî ideolojisi ve topluma yönelik uygulamalarının yaratmış olduğu travmalara ve tepkilere değinilmiştir. Böylece onlara karşı siyaseten ve dinen mücadele eden Cehm'in ortaya attığı görüşlerinin amacı ve gerekçesinin ortaya çıkacağı düşüncesi çalışmanın temel hareket noktasını teşkil etmektedir. Cehm'in görüşlerinin tespiti için fırak yazarlarının eserlerine ve Emevî tarihi hakkında yazılan temel kaynaklara müracaat edilmiştir. Buna ilaveten çağdaş tez ve makalelerden de mümkün olduğunca

¹ Geniş bilgi için bk. Adnan Demircan, *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 37.

² İrfan Abdülhamid, *İslam'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*, çev. Mustafa Saim Yeprem (İstanbul: Marifet

Yayınları, 1994), 284; Muhammed Abdürrahim ez-Zeynî, *Şühedâü'l-fikri fi'l-İslâm* (Mısır, 2011), 34.

³ Ali Sâmî Neşşâr, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*, çev. Osman Tunç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2016), 2/94.

faaydalanılmaya çalışılmıştır. Cehm b. Safvân ve Emevîler arasındaki ortak anahtar kavram cebr kelimesidir. Öncelikle cebr kavramının anlamı kısaca açıklanacak sonra da her iki taraf için ne ifade ettiğı tespit edilmeye çalışılacaktır. Böylece görünürde aynı paradigmaya sahip olduğı iddia edilen iki zihniyetin neden çatışmayı tercih ettikleri de netleşecektir. Böylece çalışmanın hedeflerinden biri olan, mezhepler tarihi yazarlarının konuyu anlatımları sırasında ortaya çıkan ve açıklanamayan çelişkiler de çözüme kavuşturulmuş olacaktır.

Din ve Siyaset Arasında Cebir Kavramı

Cebr, sözlükte *bozuk olan bir şeyi ıslah edip düzeltmek, birine zorla iş yaptırmak* anlamına gelir. Üzerinde ittifak edilen bir ıstılahî anlamı olmamakla birlikte *insanların zihnî ve amelî bütün fiillerinin ilâhî gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunanlar* şeklinde tanımlanması mümkündür.⁴ Cebriyye kavramı ise insanın iradesini yok sayan ve her şeyin ilâhî takdirin kaçınılmaz bir gereğı olarak meydana geldiğini savunan grupların genel adı olup bir zihniyeti ifade etmektedir. Kul fiilleri meselesinde insanın hür iradesi ve kesbini nefyetmede aşırılığa gidenlerin ortak ismidir.⁵

Cebr zihniyetinin ilk defa kim tarafından öne sürüldüğünü tespit edip ne zaman ortaya çıktığını belirlemek oldukça zordur. Ancak Emevîlerin ilk dönemlerinde yaygınlaştığını ve son dönemlerine doğru sistematik bir yapıya kavuştuğı söylenebilir.⁶ Cebir anlayışının ilk önce Yahudilerde ortaya çıktığına ya da İran'da Mecûsîlerin bu tür düşüncelere sahip olduğuna dair rivayetler vardır.⁷ Kanaatimize göre kader ve özgür irade anlayışını bütün dini sistemlerde bulabileceğimiz gibi Grek felsefesinde de bu düşüncenin izlerini bulmamız mümkündür. Arap toplumu da cebr zihniyetine yabancı değildi.⁸ Hz. Peygamber'in vefatından sonra da cebr meselesi zaman zaman gündeme getirilse de dört halifenin kesin tavrı karşısında itibar görmediğı anlaşılmaktadır.⁹ Hasan Basrî'ye (ö. 110/728) göre cebir zihniyeti ve cebri akımlar Müslüman Arapların hayatında sonradan ortaya çıkmıştır.¹⁰ Kanaatimizce Hasan Basrî'nin risâlesinde sözünü ettiğı cebr zihniyeti, Hz. Peygamber'den önce var olan, ancak onun gelmesiyle geri plana itilen, vefatından ardından da çeşitli nedenlerle yeniden canlandırılan ve ideoloji haline getirilen anlayışlardır.

Rasulullah hayatta iken sahabiler arasında itikadi meselelerde bazı tereddütler olmakla birlikte kayda değer bir tartışmanın olmadığı bilinen husustur.¹¹ Ancak itikadi

meselelerdeki ortaya çıkan önemsiz tartışmalar Emevîler döneminde sosyokültürel sorunların artmasıyla katlanarak devam etmiştir. Emevîler döneminde ilk defa kaza ve kader gibi meselelerin gündeme gelmesi rastlantı değildir. Bu, Emevî iktidarları döneminde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan sorunların toplumda itikadî bakımdan tartışılması ve çözüm aranmasıdır. Bu dönemde ilâhî sıfatlar konusu, buna bağılı olarak kul fiilleri yani kader meselesi ve Kur'ân'ın yaratılmışlığı meselesi şeklinde üç problem eş zamanlı ortaya çıkmıştır.¹²

Ehl-i sünnet kelâmcıları Cebriyye'yi, *Cebriyye-i hâlis*a ve *Cebriyye-i mutavassıta* olarak iki kısma ayırırlar. Cebriyye-i hâlis kavramını fırak yazarları içerisinde ilk defa kullanan İslâm âlimi Şehristânî'dir (ö. 548/1153). Bunun sebebi üzerinde ayrıca durulacaktır. Eş'arî (ö.324/935-36) sonrası kelâmcıların mutlak cebr şeklinde yorumlayarak Cehm'e nisbet ettikleri¹³ Cebriyye, özgür iradeyi savunan Kaderiyye'nin karşısı şemsiye bir kavram olarak çeşitli fırkaları kapsamaktadır. Bunlardan en başta geleni Cehm b. Safvân'ın kurucusu olduğı düşünölen Cehmîyye'dir. Cehm'in cebri anlayışının temelinde sıfatlara yaklaşımı yatmaktadır.¹⁴ Araştırmada öncelikle Emevî cebr ideolojisi üzerinde durulacak sonrasında da Cehm b. Safvân'ın cebr kavramına yüklediğı anlam tahlil edilecektir.

Emevî Cebir İdeolojisi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra kader konusundaki ilk görüşlerin ortaya çıktığı merkez Şam bölgesi olarak bilinir. Bunun çok çeşitli nedenleri vardır. Dönemi itibariyle düşünüldüğünde bu meselenin özünde siyasi bir tavrın olduğunu düşünmek gerekmektedir. İnsanların davranışlarına yön veren temel saik onların tasavvurlarıdır. Dolayısıyla öncelikle insanların zihniyetlerini tahlil etmek gerekir. Emevîlerin cebr ideolojisini dayatmalarının nedeni toplum tarafından sorgulanmanın önüne set çekmek istemeleridir. Hz. Peygamber'in kendi zamanında yapay bir gündem olarak görüp konuşulmasını doğru bulmadığı kader konusu, onun vefatının ardından sahabeler arasında meydana gelen üzücü olaylar ve Emevî iktidarlarının zalimane uygulamaları neticesinde güncelliğini yitirmemiştir. Cebir düşüncesini ilk defa sistematik bir şekilde ele alan ve dillendiren İslâm düşünürünün Cehm b. Safvân olduğı kabul edilse de¹⁵ bunun bir devlet politikası haline getirilerek ideolojik bir yapıya kavuşturulması

⁴ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "Cbr", 4/115-116; İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 7/205.

⁵ İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", 7/205.

⁶ Muhammed Ebû Zehre, *Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbgatullah Kaya (Ankara: Yeni Şafak Yayınları, ts.), 109.

⁷ Ebû Zehre, *Mezhepler Tarihi*, 111.

⁸ bk. el-En'am 6/148, el-Câsiye 45/24.

⁹ bk. Ahmed b. Yahyâ İbn el-Murtazâ, *el-Münve ve'l-emel fî şerhi'l-Milel ve'n-nihâl*, thk. T. W. Arnold

(Haydarâbâd: Dâiretü'l-Meârifî'n-Nizâmiyye, 1316), 7.

¹⁰ Muhammed Ammâra, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, çev. Vahdettin İnce (İstanbul: Ekin, 1998), 39.

¹¹ Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi* (İstanbul: Damla Yayınları, 1985), 105.

¹² A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı*, çev. Mehmet Dağ (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983), 57.

¹³ İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", 7/206.

¹⁴ bk. Takıyyüddin Ahmed Makrizî, *el-Hıtafü'l-Makriziyye* (Mısır: Matbaatü'n-Nîl, 1324), 170.)

¹⁵ İrfan Abdülhamîd, "Cebriyye", 7/206.

Muâviye b. Ebû Süfyan (ö. 60/680) zamanında olmuştur.¹⁶ Nitekim bazı modern dönem araştırmacılarına göre de cahiliye Araplarında köklü bir geçmişe sahip olan cebr zihniyeti, İslâm'ın gelmesiyle silinmiş ancak Ebu Süfyan ve Muâviye'nin başını çektiği Emevî siyasal rejimi tarafından yeniden canlandırılmıştır.¹⁷

Devlette cebrî ideolojiyi hâkim kılan Muâviye'nin kurduğu bu yeni sistem hem İslâm'ın şûra ilkesiyle hem de Araplardaki kabilecilik yasalarıyla uyuşmuyordu. Sistemi değiştiren Muâviye, yapılacak olan itirazların önünü almak, muhalefetin gücünü kırmak, kendi iktidarını kitlelere kabul ettirmek ve sağlamlaştırmak için cebr düşüncesini canlandırmak istemiş, bunu da şu sözleriyle topluma deklare etmiştir: “*Rabbim beni bu göreve ehil görmeseydi, onu bana bırakmazdı. Bizde bulunmasını Allah çirkin görseydi değiştirirdi. Ben Allah'ın hazinesinin sahibiyim, Allah'ın verdiği veriri, onun yasakladığını yasaklarım.*”¹⁸ Bundan sonra Emevîler, iktidarda kaldıkları sürece topluma uyguladıkları baskıcı ve zalimane uygulamalarında cebrî ideolojiyi bir meşrulaştırma aracı yapmışlar ve her türlü zulüm ve yolsuzluklarını kadere bağlamışlardır. Emevîler, güç kullanarak iktidara gelmeleri nedeniyle iktidarlarını devam ettirmek için de aynı yolu izlemişlerdir. Ayrıca hilafetin meşru sahipleri olduklarını ispatlamak ve iktidarlarını tahkim etmek maksadıyla cebr ideolojisinin içini doldurmaya çalışmışlardır.¹⁹ Şöyle ki: Allah'ın onları bu görev için seçtiğini, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) Benî Ümeyye ailesinden olmasının onlara bu hakkı verdiğini, hilafetin Hz. Osman'dan sonra verâseten kendi hakları olduğunu, hilafet görevini yerine

getirebilecek yetkinliğin kendi kabilelerinde olduğunu çeşitli propagandalarla yaymışlardır. Kuşkusuz bu argümanların içerisinde onları en çok rahat ettirecek olanı kendilerinin Allah tarafından bu göreve mecbur edildikleri düşüncesinin halka benimsetilmesi idi.²⁰ Bu sayede hem eylemlerini meşrulaştırmış hem de bu eylemlerinin sorgulanamaz olduğunu kabul ettirmiş olmaktadırlar. Böylece kadere boyun eğmeyi yücelten cebr zihniyetini ideolojik bir doktrin haline getirmişlerdir.²¹ Dolayısıyla kader konusunun İslâm toplumunda öncelikli olarak gündeme gelmesi, Emevî yönetimlerinin topluma dayattığı ideolojik uygulamaların bir sonucudur denilebilir.²²

Abdûlmelik b. Mervân (ö. 86/705) döneminden itibaren *Halîfetullâh* kavramı kullanılmaya başlanmış, dahası bu kelimenin içeriği cebr anlamıyla genişletilmiştir. Emevî cebriyeciliğinin Muâviye b. Ebû Süfyan'dan sonra ikinci teorisyeni Abdûlmelik b. Mervân olmuştur. Mervân'la birlikte Halîfetullâh, Emevî halifelerinin resmi unvanı haline gelmiştir.²³ Buna göre Emevîlerin hilafeti üstlenmeleri Allah'ın bir takdiri olup uyguladıkları idari yapı da Allah'ın koyduğu şer'î sistem oluyordu.²⁴ Böylece Emevîler, yeni bir anlamı halife kelimesinin muhtevasına yerleştirmişlerdir. *Halîfetü rasûlillah* kavramı böylece *Halîfetullâh* şekline dönüşmüştür.²⁵ Devrin fukahası her ne kadar bu düşünceye karşı çıkmış olsa da defakto uygulamalar ve Emevîlerin yıkılması sonrasında da hilafetin Abbâsîlere intikali buna ilaveten ümmetin siyasal alanda görüşlerinin dikkate alınmaması fukahanın da zaman içerisinde bu ifadeyi kabullenmesine neden olmuş²⁶

¹⁶ Ahmed Mahmud Subhî, *Fî 'ilm'l-keâm* (Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1405), 1/417.; Muâviye'nin halka hitap ederken kullandığı şu ifadeler önemlidir: “*Rabbim beni bu makama ehil görmeseydi, onu bana bırakmazdı. Bizde bulunmasını Allah çirkin görseydi değiştirirdi. Ben Allah'ın hazinesinin sahibiyim, Allah'ın verdiği veriri, onun yasakladığını yasaklarım*” (Kâdî Abdülcebbâr, Fażlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile, thk. Fuâd Seyyid (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1986), 143.), bk. Abdullah Namlı, “Yezîd'in Halîfelîğinin Meşrûiyeti Meselesi”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Aralık 2019), 521-547.

¹⁷ Ammâra, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, 36-37. Cabirî, Emevî cebir ideolojisinin gerçekte Arap kabilecilik zihniyetinin idâreye yansımaları olduğu kanaatindedir. Çünkü Arap kabileciliğinde her zaman bireyler değil, kabile ön plandadır. Bireyin başarısı kabilenin başarısı, başarısızlığı da kabilenin başarısızlığı addedilir. Her şey kabileye mal edildiği ve kabilecilik adına yüceltildiği için her türlü sonucun faturası da kaza ve kadere yani ilâhî iradeye kesilmiştir. (Muhammed Âbid Câbirî, *İslâm'da Siyasal Akıl* (İstanbul: Kitabevi, 1997), 510.)

¹⁸ Kâdî Abdülcebbâr, Fażlû'l-i'tizâl, 143.

¹⁹ Örneğin Emevî halifelerinden Abdûlmelik b. Mervân'ın Amr b. Said'i katlettiğinde halka şu şekilde ilan edilmesini istediği rivayet edilir. “*Müminlerin emiri, dostunuzu ezeli kaza ve yürürlükte olan ilâhî hüküm böyle olduğu için katletmiştir.*” İrfan Abdülhamid, *İtikadi Mezhepler*, 284.

²⁰ Ammâra, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, 14.

²¹ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*, thk. Mahmud Muhammed Kasım (Kahire: eş-Şeriketü'l-Mısriyye, ts.), 8/4.

²² bk. Neşşâr, *İslâm'da Felsefî Düşünce I*, 1/337.

²³ Buseyne b. Hüseyin, *ed-Devletü'l Emeviyye ve mukavvimâtühe'l-ideolojiyye ve'l-içtimâiyye* (Sûsâ: Külliyyetü'l-âdâb ve'l-'ulûmî'l-insâniyye, 2008), 319.

²⁴ Emevî sultanları iktidârları süresince yaptıkları her türlü uygulamayı halkın nazarında meşru gösterebilmek amacıyla yeryüzünde Allah adına hareket ettikleri propagandasını yapmışlardır. Bunun için kendi isimlerine sembolik olarak bazı lakaplar ilave etmişler ve bu bunları hutbelerde ve çeşitli ortamlarda yandaşları olan şair ve propagandacıları kullandırmışlardır. Örneğin Yezîd b. Muâviye “*İmâmü'l-Müslimîn*”, Abdûlmelik b. Mervân “*Emînullah*” lakaplarını kullanmışlardır. Üstelik bu halifelerin çoğunluğunun ortak lakabı da “*el-Mehdî*”dir. (Muhammed Âbid Câbirî, *el-Müşakkaşûn fî'l-hazâratî'l-arabiyye* (Beyrut: Merkezü Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2000), 105-106.)

²⁵ Casim Avcı, “Hilâfet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/541.

²⁶ Örneğin Fakih Evzâî'nin (ö. 157/774) Emevî iktidarının Şam'daki en büyük propagandisti olduğu söylenir. Evzâî, bir münâzara sonucunda Gaylân ed-Dimeşki'nin katline fetva vermiş, katledilmesinden sonra da onun öldürülmesinin 2000 kişinin katlinden daha efdal olduğunu söyleyebilmiştir. (Muhammed Şerafüddîn, “Kaderiyye yahut Mu'tezile” 3 (2003), 435.)

ve *Halîfetullâh* şeklinde yerleşmiştir.²⁷ Abdülmelik b. Mervân'ın kader konusunda Hasan-ı Basrî'ye (ö. 110/728) yazdığı risale ve Hasan-ı Basrî'nin ona cevaben kaleme aldığı *Kader Risalesi* meşhurdur. Emevîlerin baskıcı rejimlerini ilâhî cebr inancı ile temellendirmeye çalışmaları toplumdaki idareden memnun olmayan huzursuz kitlelerin kendi karşı ideolojilerini üretmelerine sebep olmuştur.²⁸

Cebriyye ve Halku'l-Kur'ân görüşünün öncüsü olarak klasik kalam eserlerinde Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân gösterilir.²⁹ Cehm b. Safvân'ın el-Hâris b. Süreyc'in (ö. 128/746) kalkışmasına katılmadan önce henüz fikirlerini yaymaya çalıştığı günlerde Emevî iktidarı ile ilişkileri hususunda iki farklı eğilim ile karşı karşıyayız. Birincisi Emevî iktidarının başlangıçta Cehm'in cebri görüşünü desteklediğini en azından karşısına almadığını kabul eden görüş, diğeri ise Emevî iktidarının Cehm'in karşısında olduğunu savunan görüştür.

İkinci görüşü tercih edenlerin çoğunluğu teşkil etmesi yadsınamaz. Zira Cehm'in el-Hâris b. Süreyc ile birlikte Emevîlere karşı hareket etmesine sebep olarak onun toplumda meydana gelen İslâmî değerlere karşı duyarsızlığın artması ve yozlaşmadan rahatsız olması gösterilir. Özellikle Emevîlere karşı Mevâlî isyanlarının arkasında yapılan haksız uygulamalar olduğu rivayet edilir. Cehm'e göre vahyin inmeye devam ettiği zamanlarındaki İslâmî anlayışın tekrar İslâm toplumuna hâkim olması durumunda yapılan haksızlıklar ve zulümler sona erecek, adalet, merhamet ve eşitliğe dayalı bir toplum oluşacaktır. Çünkü Emevîler, Müslüman olan yeni mühtedilerden cizye almaya devam ediyorlar, onların imanını sorguluyorlar ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapıyorlardı.³⁰ Cehm b. Safvân'ın da içinde bulunduğu Horasan merkezli bu hareketin amacı da bu haksız uygulamaları bitirmekti. Cehm, kendi çıkarları uğruna halkını aşağılayan zalim yöneticilerin kılıç zoruyla indirilmesi gerektiğini düşünüyordu.³¹

Cebriyye, Emevî sultanları tarafından işin başında desteklenmiştir.³² Bu bağlamda Gaylan ed-Dimeşki'nin (ö. 120/738 civarı) Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz'e (ö. 101/720) yazdığı risaledeki şu kesit, önemli bir kanıt olarak

görülebilir: “*Şam ahalisi zulmün Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiğini iddia ediyor. Bu konuda sen de aynı şeyi söylüyorsun.*”³³ Kadı Abdülcebbar “*Ömer b. Abdülaziz'in dönemine gelinceye kadar, Müslüman Şam halkının büyük çoğunluğu bu görüşü (cebr) kabul etmiştir.*”³⁴ tesbitinde bulunarak Emevî iktidarlarının cebr ideolojisini savunduğunu ifade etmektedir. Şu kadar var ki Gaylan'ın cebr suçlaması ile Emevîlerin savunduğu cebr zihniyetini kastetmiş olması daha mantıklı gözükmemektedir.

Cehm'in cebr düşüncesinin siyasi çıkışlı olmadığını onun Allah'ın kudreti karşısındaki insanın acziyetini görmesi ve tenzihi kendisine ilke edinmesinden ve aşırı takvasından kaynaklandığını; ancak cebri zihniyetin takınması gereken pasif tavır yerine taraftarlarını müsbet mevki tutmaları yönünde aktif bir pozisyona teşvik etmesinin kendisinin sonunu getirdiğini söyleyenler de vardır. Cehm'in Emevîlerce desteklediği söylenese de onun siyasi nedenlerden öldürülmediği söylenerek aslında onun Emevî cebr ideolojisine muhalif birisi olmadığı ima edilmektedir. Bu görüşün taraftarları kanaatimize göre şunu söylemeye çalışmaktadır: Cehm'in savunduğu cebr anlayışına uygun olarak Emevîlere karşı çıkmaması ve boyun eğmesi gerekirken pratikte göz diktığı bazı siyasî kazanımları elde edememesi onu Emevîlerle karşı karşıya getirmiştir. Oysa aynı zihniyetin savunucusu olduklarından siyasi bakımdan anlaşmaları gerekirdi. Ancak Cehm, elini güçlendirebilecek bazı siyasî çıkarlar uğruna isyan etmeyi tercih etmiş ve öldürülmüştür. Bu görüşünün isabetli olmadığını düşünüyoruz. Emevîlerin ideolojilerine uygun dini düşünce geliştiren bir kimsenin dini görüşlerinden dolayı öldürüldüğünü söylemek anlamlı değildir. Örneğin İrfan Abdülhamid bu çelişkinin farkında olmalı ki Cehm'in taraftarlarını siyâsî mevki elde etmek için kıskırttığı anlamına gelecek bir ifade kullanmaktadır.³⁵ Elbette ki onun bu açıklaması konuyu izah etmekten uzaktır.

Cehm'in Emevîlerle mücadelesinin sebebi olarak cebri düşünce olmadığını savunanlara göre³⁶ Cehm'in Emevîlerle mücadelesinin sebebi tamamen siyasal bir intikam alma arzusudur. Dolayısıyla cebri görüşlerinin uyuşması ya da farklı oluşuyla ilgili değildir. Cehm'in Hâris b. Süreyc hareketine katılarak Emevîlere

²⁷ Muhammed Haldûn Mâlikî, Taaddüdü'l-hulefâi ve vahdeti'l-ümme fıkhen ve târihen ve müstakbelen (Dimaşk: Câmiatü Dimeşk, 2010), 59.

²⁸ Emevî hilafetinin Allah'ın kaderi olduğu görüşüne karşı çıkanlardan birisi Amr el-Maksus'tur. Emevî cebir ideolojisine karşı ilk defa özgür iradeyi savunan karakterdir. Onun özgür irade hususunda Hasan-ı Basrî'yi etkilediği söylenir. Yine bunlardan birisi de Hâricî mezhebi mensuplarından Abdullah b. İbâz'dır. (Ethem Ruhi Fığlalı, “Abdullah b. İbâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/109.)

²⁹ Seyithan Can, *Cehm b. Safvân ve Teolojik Paradigmasını Anlamak* (Ankara: Fecr, 2021), 106.

³⁰ İsmail Yiğit, “Emevîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/101.

³¹ Muhammed el-İsfahânî İsfarâyîni, *et-Tebşîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-fırakati'n-nâciye 'anı'l-fıraki'l-hâlîkîn*, thk. Yusuf Kemal el-Hût (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 108.

³² Neşşâr, *İslâm'da Felsefi Düşünce*, 2/222.

³³ Ahmed b. Yahyâ İbn ül-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald-Wilzer (Beyrut: Franz Baermann Steiner, 1961), 121.

³⁴ İbn ül-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, 121.

³⁵ “Bununla beraber kuvvetle söylenecek noktalardan biri de cebir inancının orijinal sebebinin siyasi çıkışlı olmamasıdır. Bilakis bu inanç dini düşüncelerden, fazla takvadan, Allah'ın azâmeti ve kudreti karşısında küçülen, bitip tükenen insan kudretinin azlığını görüp duran insanın bu son dereceye varan şuur hassasiyetinden kaynaklanmıştır. Cebriyye bu itibarla bir nevi aşırı tevekkülü temsil eden pasif bir tutum kazanmamıştır. Bilakis umumiyetle taraftarlarını güçlü müsbet bir mevki tutmaya sevk etmiş ve ilâhî adaletin gerekleriyle bağdaşmayan zalim unsurlara karşı faal bir pozisyon kazandırmıştır.” (İrfan Abdülhamid, *İtikadi Mezhepler*, 285.)

³⁶ Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*, çev. Ahmed Serdaroğlu (Ankara: Kılıç kitabevi, 1976), 410.

başkaldırışının sebebi Fars ve Horasan diyarındaki yeni İslâm'a girmiş olan insanları Müslüman kabul etmeyip ekonomik çıkarları nedeniyle vatandaş statüsünde saymayarak cizye almaya devam etmeleridir.³⁷ Bu düşüncenin haklılık payı olmakla birlikte konuyu her yönüyle açıklamamaktadır. Zira Cehm b. Safvân, salt imanın tanımı konusunda ya da Mevâliye yapılan haksızlıklar nedeniyle Emevîlerle anlaşamamış olsaydı ona nisbet edilen cebr (alın yazısı) itikadının bir gereği olarak bunu kader şeklinde algılayıp susması gerekirdi. Oysa Cehm'in kader anlayışında ve pratiğinde Emevîlere karşı isyan hareketinde yer almasından da anlaşılacağı üzere pasif bir şekilde boyun eğme ve kaderine razı olma yer almamaktadır.

Dikkat edilirse Cehm'in öldürülmesinin temel gerekçesi hususunda farklı görüşlerin olduğu görülmektedir. Buna göre cebrî zihniyete mensup iki zihniyetin karşı karşıya gelmemesi gerektiği düşünülmekte, hasım olmalarının başka sebepleri olması gereği üzerinde durulmaktadır. Bunlara ilaveten ileri sürülen diğer sebepler iki taraf arasındaki kavganın bir yönünü açıklamaktadır, ancak tamamını izah etmekten uzaktır. Meselenin çözümü için Cehm'in cebr kavramına yüklediği anlam ve Halku'l-Kur'ân gibi diğer konuların bu anlayışla ilgisinin olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir.

Cehm b. Safvân'ın Cebr Felsefesi ve Halku'l-Kur'ân

Cehm b. Safvân'ın hayatı hakkında detaylı bilgi bulunmamaktadır.³⁸ Muhalif fırak yazarlarının ekserisinin selefi zihniyetten olmalarından dolayı bunu kasten yapmış olmaları ihtimali vardır. Mevâlidən birisi olan Cehm'in Horasan'ın Semerkant bölgesinde doğduğu, aynı yerde yetiştiği ve hayatının büyük bir kısmını aynı coğrafyada Tirmiz, Semerkant ve Belh'de geçirdiği künyesinin de Ebû Mahrez olduğu rivayet edilir. Rivayetlerden onun Kûfe, Hicaz ve Horasan bölgelerini de dolaştığı ve fikirlerini buralarda yaymaya çalıştığı anlaşılmaktadır.³⁹ Mezhepler

tarihi yazarlarının neredeyse tamamı, ittifak halinde cebrî düşüncenin Cehm b. Safvân tarafından şekillendirildiği onun fikirlerinin kaynağının da Ca'd b. Dirhem olduğunu söylerler. Cehm, Emevîlerin son Horasan valisi Nasr b. Seyyâr (ö. 131/748) ile Hâris b. Süreyc arasında çıkan savaşta Sâlim (Selm) b. Ahvez el-Mâzinî tarafından katledilmiştir.⁴⁰ Cehm'in öldürülme sebebi hakkında iki farklı görüş vardır. Birinci görüşü tercih edenlere göre Cehm, tamamen itikâdî görüşleri nedeniyle idam edilmiştir. Örneğin Zehebî (ö. 748/1348) onun kelâmî görüşleri sebebiyle idam edildiği kanaatindedir.⁴¹ İkinci görüşü tercih edenlere göre ise onun idam edilmesi tamamen siyasi gerekçelere dayanmaktadır. Bu görüşü savunanların başında Cemalettin el-Kâsımî⁴² ve Mısırlı Ahmed Emîn⁴³ gelmektedir.

Cehm'in günümüze herhangi bir eseri ulaşmamıştır.⁴⁴ Bu da onun düşünceleri hakkında kesin bir yargıya varmayı zorlaştırmaktadır. Cehm'in Yunan felsefesine vakıf olduğuna ve etkilendiğine dair kaynaklarımızda bir bilgi bulunmamakla⁴⁵ birlikte onun Horasanlı olduğunu dikkate aldığımızda dolaylı da olsa felsefî bilgilere vakıf olduğu düşünülebilir. Hanbelîler onun Helenistik filozoflardan, Hristiyan, Yahudi ve Grek felsefesinden fikirler almış olduğunu iddia etmelerine rağmen bunların hangileri olduğu hususunda suskundurlar.⁴⁶

Cehm b. Safvân, ilâhî sıfatlar meselesinde tenzihî bir anlayışı benimsemesinden dolayı insanda var olduğunu düşündüğü bütün nitelikleri Allah hakkında teşbihe düşme endişesiyle reddetmiştir. Allah'ın kudret sahibi olmasının bir neticesi olarak canlı cansız yaratılmış bütün varlıkları aynı kategoride değerlendirmiş ve onların ancak mecazen özne olabileceklerini düşünmüştür. Onun bu anlayışı fırak yazarlarınca insanın kesinlikle ittifâatla nitelendirilmediği, tıpkı ağacın meyve vermesi, güneşin doğması ve suyun akması gibi fiillerinde mecbur olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Dolayısıyla cansız varlıklarda meydana gelen hâdiselerdeki gibi fiillerin mecazen insana nispet edildiği şeklinde anlaşılmıştır.⁴⁷ Cehm'in Mürciî olarak

³⁷ Ammâra, *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*, 43-44.

³⁸ Cehm b. Safvân'ın hayatı, ilmi kişiliği ve fikirleri hakkında detaylı bir inceleme için bk. Ümit Toru, *İlk Akılcılardan Cehm bin Safvân ve Cehmiyye* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021).

³⁹ bk. Cemâleddin Kâsımî, *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile* (Müessesetü'r-Risâle, 1979), 10-11.

⁴⁰ Ebû'l-Hasen Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn: İlk dönem İslâm mezhepleri*, çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 406; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/60; Muhammed Ali Ebû Reyhan, *Târîhu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm* (İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyyeti, 1992), 149; Kâsımî, *Târîhu'l-Cehmiyye*, 10-11; Şerafettin Gölcük, "Cehm b. Safvân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/233.

⁴¹ Şemsüddin Muhammed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübela'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 27.

⁴² Kâsımî Cehm'in idamı hakkında şu ifadeleri kullanır: "Bu anlatılanları düşünenler bilirler ki Cehm b. Safvân'ın katledilmesi dini gerekçelere değil, siyasi nedenlere dayanmaktadır." (Kâsımî, *Târîhu'l-Cehmiyye*, 17.)

⁴³ Ahmed Emîn, *Fecrü'l-İslâm* (Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2011), 342.

⁴⁴ Abdülkâdir-i Geylânî, Cehm b. Safvân'ın çeşitli tasnif eserlerinin bulunduğu bahseder. Ancak bu eserleri gördüğü ya da istifade ettiğine dair ne yazık ki herhangi bir bilgi vermez. (bk. Abdülkâdir Geylânî, *el-Gunye li-tâlibi tarîkı'l-hak*, thk. İsmâ Fâris el-Harastânî (Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1999), 1/239; Sâlih Hâlid A'lâ, *Cehm b. Safvân ve mekântühü fi'l-fikri'l-İslâmî* (Bağdat: Mektebetü'l-Ehliyye, 1965), 20; Süleyman Uludağ, "el-Gunye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996), 14/196-197.)

⁴⁵ A'lâ, *Cehm b. Safvân*, 76.

⁴⁶ Cornelia Schöck, *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*, ed. Sabine Schmidtke, çev. Ulvi Murat Kılavuz (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 97.

⁴⁷ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 404; Muhammed b. Abdilkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, thk. Ahmed

nitelendirilmesi ise onun imanı kalbin marifeti olarak tanımlamasından kaynaklanmaktadır.⁴⁸

Cehm'in cebr teolojisinin ve felsefesinin anlaşılabilmesi için öncelikle dini söylemlerinin arkasındaki gerekçelerin bilinmesi gerekir. İslâm düşünce tarihinde te'vil yöntemini ilk defa Cehmiyye'nin kullandığı daha sonra Mu'tezile'nin bu yöntemi benimsediği ondan da Şia'ya geçtiği ifade edilir.⁴⁹ Cehm'in Emevî devletine karşı mücadelesi o dönemde yaygın şekilde tartışılan kader meselesi üzerinden yapılmıştır. Ancak Cehm'in kader görüşü Emevîlerin makyavelist devlet ideolojisiyle⁵⁰ uyuşmamıştır. Bu durum kendiliğinden karşımıza birkaç ihtimal çıkarmaktadır. Birinci ihtimale göre Cehm b. Safvân hakkında firak yazarlarının aktardığı bilgiler kapalı, dağınık, eksik dahası kasıtlı ve yanlış bilgilerdir. Ya da Cehm'in görüşleri kendi içerisinde tutarsızdır. Üçüncü ihtimal ise Cehm'in kendine özgü farklı bir cebr anlayışı geliştirdiği ve Emevîlerin cebr ideolojisinden tamamen ayrıştığı ve farklı olduğudur.

Cehm b. Safvân hakkında verilen bilgilerin kaynağının Cehm karşıtı olan firak yazarları olduğu, bunların ekserisinin de Hanbelî mezhep bakış açısını ve geleneğini benimsedikleri bilindiğinde Cehm'in fikirlerinin tarafsız bir şekilde sonraki kuşaklara aktarıldığını söylememiz zordur. Cehmiyye'nin görüşlerine karşı ilk reddiye yazan ve böylece onun görüşlerini tanınamızı sağlayan İslâm âlimi bilindiği kadarıyla Ahmed b. Hanbelî'dir (ö. 241/855).⁵¹ Onun Cehmiyye'ye reddiye yazmasının temel gerekçesi Mu'tezile'nin bazı savlarının Cehm'e dayanıyor olması ihtimalidir. Ahmed b. Hanbelî, Mu'tezile'den önce onların fikirlerinin öncüsü ve kaynağı gördüğü Cehmiyye'yi doğrudan hedefe koymanın daha tutarlı olacağını düşünmüş olabilir. İbn Hanbelî, nasları anlama hususunda te'vil yapan, tefvizi uygun gören çekimsiz kalıp görüş belirtmeyen ya da Cehmiyye'nin görüşlerine şüphe ile yaklaşmayan herkesi Cehmî olarak nitelendirmiştir.⁵² İbn Teymiyye (ö. 728/1328), seleflerin sıfatları nefyeden herkesi Cehmî olarak isimlendirdiğini söyler.⁵³ Bunlar bize göstermektedir ki *Cehmî* kelimesi dönemi itibarıyla insanları ötekileştirme, suçlama ve karalama vasıtası olarak da kullanılmıştır.

Cehmiyye'nin görüşlerine reddiye mahiyetinde eser yazanlardan birisi de ehl-i hadis âlimlerinden birisi olan Buhârî'dir (ö. 256/870). Kaleme almış olduğu *Halku ef'âli'l-ibâd* adlı eserinin girişinde Ca'd b. Dirhem ile Cehm b. Safvân'ın *Halku'l-Kur'an* görüşünü ve hadisçilerin onlara karşı reddiyelerini zikreder, sonrasında da Kur'an'ın mahlûk olduğunu söyleyenlerin müslüman sayılamayacağını ve bu kanaatlerinden vazgeçmedikleri takdirde öldürülmelerinin câiz olduğunu ileri süren rivayetlere yer verir.⁵⁴ Halku'l-Kur'an görüşünde Buhârî'yi destekleyen İbn Kuteybe de (ö. 276/889) imanının mahlûk olup olmadığı konusuyla ilgili tartışmaların ortaya çıkmasına Cehm'in te'vil kapısını açmasının sebep olduğunu belirtir.⁵⁵

Cehm hakkında bilgi veren ilk firak yazarlarından birisi olan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin onun hakkındaki nakillerinde yer alan ayrıntıların diğer firak eserlerinde olmadığı görülmektedir. Eş'arî Cehm'in kader/cebr anlayışını naklederken esasında onun insanın fiillerindeki rolünü inkâr etmediğini imâ eder ki bu çok önemlidir.

"Gerçekte tek olan Allah'tan başka hiç kimsenin fiili yoktur. O, fâildir. İnsanların fiilleri, mecaz yoluyla kendilerine nispet edilir. Nitekim "Ağaç sallandı", "Felek döndü" ve "Güneş battı" denir. Ağaçta, felekte ve güneşte bu fiilleri yapan Allah'tır. Ancak O, insan için fiilin meydana geldiği kuvveti, fiil yapması için iradeyi ve bunu tercih etmesi için ihtiyarı yaratmıştır."⁵⁶

Eş'arî'nin naklinden anladığımıza göre Cehm, insanın fiillerindeki istitâatını Bağdadi'nin aktardığı gibi büsbütün inkâr etmemekte, Şehristânî'nin naklettiği gibi de büsbütün soyutlamamaktadır.⁵⁷ Cehm, Allah'ın insanın kudretini, iradesini ve ihtiyarını yarattığını ve insanın onlarla fiillerini yaptığını söylemektedir. Esasında Eş'arî'nin insan fiilleri konusunda söylediği de bundan başka bir şey değildir. Eş'arî'nin kesb teorisinde de Allah Teâlâ, insan fiillerinin tek yaratıcısıdır. İnsanın rolü sadece kesb etmektir. Dolayısıyla Eş'arî de kader meselesinde Cehm ile aynı görüştedir denilebilir. İşte bu nedenle olsa gerek Şehristânî, Cehm'in görüşünü *Cebriyye-i hâlis*e Eş'arîliğin görüşünü de *Cebriyye-i mutavassıta* şeklinde nitelendirerek bu

Fehmî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992), 1/73; Toru, *İlk Akılcılardan Cehm bin Safvân ve Cehmiyye*, 188.

⁴⁸ Cehm'e göre iman kalbin ma'rifeti olup bunun zıttı küfür ise cehaletidir. Buna göre bir defa marifet gerçekleştiğinde doğal olarak mü'min insan artık bir daha küfre düşmemektedir. (Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 404.)

⁴⁹ Neşşâr, *İslâm'da Felsefî Düşünce II*, 88-89.

⁵⁰ Ali Aksu, "Asr-ı Saâdet, Hulefâi Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 217.

⁵¹ A'lâ, Cehm b. Safvân, 21.

⁵² Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necdî (Riyad: Mecmau Melik Fehd, 2004), 119; Nâsir b. Abdülkerim el-Akl, *el-Cehmiyye ve'l-mu'tezile* (Riyad: Dâru'l-Vatan, 2000), 19.

⁵³ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 12/119.

⁵⁴ Ali Sâmî Neşşâr - Ammar Cem'î Tâlibî, *'Akâ'idü's-selef* (İskenderiyye: Mektebetü'l-Âsârî's-Selefiyye, 1971), 118-128; Yusuf Şevki Yavuz, "Halku ef'âli'l-ibâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 15/370.

⁵⁵ Neşşâr - Tâlibî, *'Akâ'idü's-selef*, 225; Yusuf Şevki Yavuz, "el-İhtilâf fi'l-lafz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 21/569.

⁵⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 404. Eş'arî'nin Cehm hakkında söylediklerinin aynısını Mu'tezile'nin önemli isimlerinden Ka'bî de dile getirir. (Ebü'l-Kâsım Kâ'bî, *Kitâbü'l-Makâlât*, thk. Hüseyin Hansu vd. (Ammân: Dâru'l-Feth, 2020), 205-206.)

⁵⁷ bk. Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975); Ebü Mansûr Abdülkahir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı (Ankara: TDV Yayınları, 1991); Sâlih b. Mehdî b. Alî Makbîlî, *el-'Alemü's-şâmîh fi iş'ârî'l-hak'ale'l-âbâ ve'l-meşâyih* (Mısır, 1328), 215.

karışıklığın önüne geçmeye çalışmıştır.⁵⁸ Cehmiyye'nin kaderle ilgili görüşleri hakkında *Cebriyye-i hâliya* ifadesini ilk defa kullanan İslâm âlimi Şehristânî'dir. Sonradan gelen Eş'arî âlimleri de Şehristânî'nin bu çizgisini takip ederek Cehmiyye'nin kader anlayışını *Cebriyye-i hâliya* şeklinde tanımlamaya devam etmişlerdir. Sonuç olarak fırak yazarlarının Cehm hakkında naklettiği bilgilerin eksik ve taraflı olduğu söylenebilir.

Cehm'in kader hakkındaki görüşleri ilâhî sıfatlarla ilgili olan düşüncelerinden neşet etmektedir. Cehm, dini ve siyasi görüşlerini ilâhî sıfat anlayışının üzerine inşa etmiştir.⁵⁹ Sıfatlar konusunu da dinî bakımdan tamamen tenzih ilkesi üzerine kurguladığı anlaşılmaktadır. Teşbihi gerektireceği için Allah Teâlâ, hiçbir şekilde yaratılmış varlıkların nitelendirildiği sıfatlarla vasıflanamaz.⁶⁰ Kader konusuyla ilişkili olan ilim sıfatı ise Cehm'e göre muhdestir (sonradan var edilmiştir). Ancak ilim sıfatının muhdes sayılması ona nisbet edilen cebr zihniyetinde tutarsızlığa ve çelişkiye yol açar. Zira bu ezeli bir yazgının olamayacağı anlamına gelir. Eş'arî onun ilim sıfatı hakkındaki görüşünü şu şekilde nakleder: "*Ondan nakledildiğine göre, Allah'ın ilminin muhdes olduğunu; Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ve "Allah, varlıkları var olmadan önce ezelden bilir" denemeyeceğini söylüyordu.*"⁶¹ Allah'ın bilgisinin muhdes oluşu O'nun bilgisinin değişmesi anlamına gelmez. Muhdes oluşu yarattığı varlıkların yaratılıştan sonra uğradıkları değişimler nedeniyledir. Değişme hudûs alameti olmakla birlikte nesnelerin değişmesi Allah'ın bilgisinin değişmesini gerektirmez. Böylece Cehm, kendince Allah'ı eksiklikten tenzih etmiş oluyordu. Cehm'in bu düşüncesi siyâsî bakımdan şu anlama geliyordu. Allah Teâlâ yaratmadan önce Emevîleri ve iktidarlarını bilmediğine göre onların iktidarı Allah'ın kaza ve kaderi değildir. Allah'ın yaratması sonrasında meydana gelen değişimler ise örneğin zulüm, gasb, zorlama gibi eylemler, Allah'ın ilminde bir değişimi doğurmaz.⁶² Görüldüğü gibi Cehm b. Safvân, insanın sorumluluğunu ispatlamak için Allah'ın ezeli ilmi olduğu görüşüne karşı çıkmış, binaenaleyh Allah'ın diğer sıfatlarının varlığını da reddetmiştir. Cehm, aksi bir anlayışın Emevîlerin cebr ideolojilerine hizmet edeceğini anlamıştır. Bu savunusuna da dini bir kılıf giydirmeyi yeğlemiştir. Emevîler, topluma dayattıkları

ideolojilerine dini referans arıyorlardı.⁶³ Cehm'in bu görüşlerinin hedefinin Emevî cebr ideolojisi olduğu açıktır. Bununla beraber Emevîlerin bu ideolojisini reddederken, Allah'ın sonradan ilim sahibi olacağını kabul ederek O'nu muhdes mahâl yapmıştır. Bu yönüyle kabul edilemez bir girdaba kendisini sürüklediği unutulmamalıdır.

İlim sıfatının nesnesi durumunda olan kullar açısından düşünüldüğünde ise Cehm'e göre zorunlu bir bilgisizlik sonucunda meydana gelen davranışlar mecburi eylemlerdir ve kişiye sorumluluk yüklenmez. Bilgisi ve gücü dâhilinde eylemde bulunan insanlar tercihte bulunabilmeleri nedeniyle sorumlu kimselerdir.⁶⁴ Böylece Cehm b. Safvân, insan fiillerini bilinçli olanlar ve bilinçli olmayanlar şeklinde bir tasnife tabi tutuyor ve birincisinin bilgiye dayanmadığı için insanın yaptıklarından sorumlu olmaması gerektiğini ancak bilinçli bir şekilde yapılan pratiklerden insanın sorumlu olması gerektiği sonucuna varıyor. Bu sonucu çıkarmasında etkili anahtar kavramlar; ilim (bilgi) ve istitâat (amel yapma gücü) olabilir. Cehm'in bu kelimeleri açıklaması ve anlayış tarzı sıfatlar ve Halku'l-Kur'ân konusundaki görüşlerinin de alt yapısını oluşturduğu düşünülebilir.

Eş'arî'nin dışındaki fırak yazarlarının çoğunluğu Cehm'in insana kudret, istitâat ve ihtiyar nisbet etmediğini naklederler.⁶⁵ Bazı çağdaş yazarlara göre Bağdâdî ve Şehristânî'nin Cehm b. Safvân'ın cebr anlayışı ile ilgili naklettikleri görüşler eksik ve kabulü imkânsızdır. Cehm'in bizâtihi Emevî iktidarına başkaldırmış olması, cebr ideolojisini geliştirdiğini düşünmemizi mantıksız kılmaktadır. Bu nedenle Eş'arî'nin Cehm hakkındaki aktarımları daha tutarlıdır.⁶⁶ Çünkü Eş'arî'nin anlatısına göre Cehm, insanı diğer canlı ve cansız (cemâdât) varlıklar gibi cebrî hareket eden varlıklar olarak tasavvur etmemektedir. Allah Teâlâ'nın onlarda bir güç yarattığını ve onların da kendilerinde yaratılan bu güç sayesinde iradelerini ve ihtiyari fiillerini gerçekleştirdiklerini savunmaktadır. Böylece insan, fiillerini gerçekleştirmede evrendeki diğer varlıklardan ayrılmaktadır.⁶⁷ Dolayısıyla Cehm, insana fiillerinde az da olsa bir özgürlük alanı açmaktadır. Öte yandan hüsün kubuh meselesinde aklın şeriat gelmeden önce yetkin olduğunu iddia etmesi,⁶⁸ akla özgürlük tanınması üstelik bunu nassların dışında hiçbir görüşe tahammülü olmayan bir çevrede dile getirmesi

⁵⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, 1975, 1/72.

⁵⁹ Cehm b. Safvân'ın diğer bazı kelâmî görüşlerini Eş'arî şu şekilde nakleder: "*Cennet ve cehennem ebedidirler ve fânî (yok) olmayacaklardır. İman, sadece Allah'ı bilmektir. Küfür ise, sadece Allah'ı bilmemektir. Gerçekte tek olan Allah'tan başka hiç kimsenin fiili yoktur. O, fâildir. İnsanların fiilleri, mecaz yoluyla kendilerine nispet edilir. Nitekim "Ağaç sallandı", "Felek döndü" ve "Güneş battı" denir. Ağaçta, felekte ve güneşte bu fiilleri yapan Allah'tır. Ancak O, insan için fiilin meydana geldiği kuvveti, fiil yapması için iradeyi ve bunu tercih etmesi için ihtiyarı yaratmıştır. Nitekim insan için, kendisi sayesinde uzun olduğu uzunluğu ve renkli olduğu rengi yaratmıştır. Cehm, el-emr bi'l-ma'rûf ve'n-nehy ani'l-münker görüşünü benimsiyordu.*" (Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 404.)

⁶⁰ Muhammed b. Abdilkerim Şehristânî, *Milel ve Nihal İslâm Kelâmı ve Mezhepleri*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 126.

⁶¹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 406; Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 126-127.

⁶² Câbirî, *Siyasal Akıl*, 629.

⁶³ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 629.

⁶⁴ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 628.

⁶⁵ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, 127; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 156.

⁶⁶ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 627. bk. Neşşâr, *İslâm'da Felsefi Düşünce*, 2/138; Yahya Hâşim Hasan Fergal, *Neş'etü'l-ârâi ve'l-mezhâhibi ve'l-fırâkı'l-kelâmiyye* (Kahire: Mecma'u'l-Buhuşi'l-İslâmiyye, 1391), 176.

⁶⁷ Schöck, *İslâm Kelâmı*, 97.

⁶⁸ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfûl-ustûlâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc, ed. Refik el-Acem, çev. Abdullah el-Halidî - George Zinati (Lübnan: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 1/551.

dönemi itibarıyla oldukça cüretkâr bir tavidir. Cehm'in bu görüşleri daha sonra bilindiği gibi Mutezile tarafından geliştirilmiştir.

Cehm'in akli düşünce ve te'vile aşırı bir şekilde yer veriyor oluşu Emevîleri endişelendirmiş olabilir. Zira akli düşünce ve te'vilin anlamı insanların kendilerine verilen her şeyi olduğu gibi kabullenmesi yerine araştırmacı ve eleştirel bir zihniyete sahip olmaları en azından bu düşünce tarzının önünün açılması anlamına geliyordu. Cehm'in Emevîlere başkaldırısı bile onun kendisine nisbet edilen kaderci bir zihniyete sahip olmadığını açık delildir. Bu bakımdan Cehm'in görüşleri, toplumda yerleştirilmeye çalışılan Emevî cebir ideolojisine esaslı bir muhalefet olarak anlaşılmalıdır.⁶⁹ Binâenaleyh Cehm b. Safvân'ın görüşleri dönemi itibarıyla ilerici, üstelik kendi sistematığı içerisinde oldukça tutarlı gözükmektedir. Çelişkiliymiş gibi görünen fikirler sonradan ona atfedilen taraflı rivayetlerden kaynaklanmaktadır denilebilir.

Bir başka ihtimal ise Emevî politik teolojisi ve Cehm b. Safvân'ın cebriyeciliği her ne kadar ismen aynı olsa da Cehm'in kendine özgü farklı bir cebr anlayışı geliştirdiği ve Emevîlerin ilâhî cebr ideolojisinden tamamen ayrıştığı ve farklı olduğudur.⁷⁰ Cehm'in ontolojisi ve tabiat görüşünde varlık, cismanî ve gayri cismanî olarak iki kısma ayrılmaktadır. Allah'ın dışındaki bütün varlıklar cismanîdir ve münfail (etkilenen/nesne) durumundadır. Cismânî varlık hem cismânî olmayan (Allah) hem de madumun zıddıdır. Allah dışında gayri cismanî bir varlık bulunmamaktadır. Cismanî olmayan varlık (Allah) etken, cismanî varlık ise edilgendir. Zira sadece cismanî varlık idrak, bilgi ve kanûnun konusu olabilir. Allah dışında gayri cismanî bir varlık bulunmamaktadır.⁷¹ Kâinattaki varlıkların ve olayların meydana gelmesinde hiçbir maddî güç ve sebepten söz edilemez. Bunların tamamı doğrudan doğruya ilâhî kudret ve iradenin etkisiyle gerçekleşmekte olup hakiki faili Allah'tır.⁷² İnsan fiilleri de aynı kategori içerisinde yer aldığından dolayı insan mecazen eylemlerinin faili olmaktadır.

Allah âlem ilişkisi konusunda Cehm'in düşüncesinin temellerini esasında Grek felsefesinde de bulabiliriz. Ancak Cehm'in bu tasavvurunun kaynağının kendisi mi yoksa Grek felsefesi mi olduğunu bilebilme imkânına sahip değiliz. Aristoteles'te de (m.ö. 384-322) var olan bu düşünce filozoflar tarafından da benimsenmiştir.⁷³ Batı düşüncesinde kozalite, İslâm düşüncesinde ise illiyet olarak bilinen teoriye göre illet-ma'lul (sebe-sonuç) arasındaki ilişki zorunluluk esasına dayanır. İlet te'sir

kudretine sahip ve fail durumunda, ma'lul ise pasif (münfail) haldedir. İşte bu tasavvur metafizik teoloji alanına aktarılmış, mutlak kudret sahibi Tanrı ile ma'lul olan âlem arasında illî bir bağ kurulmuştur. Metafizik alanda ise sebepler zinciri hakiki sebep olan Allah'ta son bulur ve görünürdeki diğer bütün sebepler mecazen fail-sebebe olurlar.⁷⁴ Anlaşıldığı kadarıyla Cehm'in savunduğu cebr teorisi Grek felsefesinde de var olan ontolojik anlayışın bir benzeridir. Onun cebr anlayışı Emevîlerin savunduğu ilâhî cebr değil, ontolojik cebr (nedensellik) yasasıdır. Cehm insan ve fiillerini de bu yasanın dışında görmemiş, ancak insanı irade, ihtiyar ve kudret sahibi olmasıyla diğer varlıklardan ayrı tutmuştur.

Cehm'in savunduğu ontolojik cebr teorisi aynı zamanda kültürde, medeniyette ve siyasette de düşünülebilecek sosyal bir yasadır. Üstün olanların mağluplar üzerinde meydana getirdiği zorunlu toplumsal değişim yasalarını da kapsamaktadır. Müslüman Araplar tarafından fethedilen topraklarda yaşayan Cehm'in de mensubu olduğu Arap olmayan ve İslâm coğrafyasına yeni katılan mağlup milletlerin yaşadığı zorunlu sosyokültürel değişim ve dönüşümlerdir. Çünkü Cehm b. Safvân İslâm'a yeni girmiş olan Mevalînin davasını güdüyordu.⁷⁵ Buna göre Cehm, cebr teorisi ile mevalînin kültürel değişime mecbur olduklarını ve bazı yükümlülüklerden sorumlu olmamaları gerektiğini ifade etmesi de olasıdır. Mevalînin çoğunluğu yeni Müslüman olmuş Arapçayı bilmeyen dinî emirleri de layıkıyla uygulayabilecek güçte olmayan kimselerden müteşekkildi. Bu bakımdan Cehm'in cebr anlayışının kökeninde siyasi ve kültürel bir muhtevanın olduğu da söylenebilir. Bu ihtimale göre Cehm'in Emevî iktidarıyla anlaşamamasının ve onlara başkaldırışının temelinde hem itikadî hem de siyâsî sorunlar bulunmaktadır. Cehm'in teorisyenliğini yaptığı Halku'l-Kur'ân görüşü bu sorunların cevabını muhtevasında barındırmaktadır. Halku'l-Kur'ân görüşünü savunan bütün fırkaların bu dönemde Cehmî olarak nitelendirilmesinin sebebi bu olsa gerekir.⁷⁶

Bilindiği gibi Halku'l-Kur'ân meselesi hicri 2. yüzyılda gündeme gelmiş ve menşei hakkında birçok görüş ortaya atılmıştır.⁷⁷ Hz. Peygamber'in vefatından sonra yapılan siyasi mücadelede bütün muhaliflerin Emevîlerin karşıtı bir argüman olarak Halku'l-Kur'ân'ı kullanmış olmaları siyasi yönünü daha belirgin kılmaktadır. Halku'l-Kur'ân'ı kendilerine şîar edenlerin siyaseten sindirilmeleriyle bir müddet küllenmiş olsa da yaklaşık bir asır sonra yeniden ama bu defa epistemolojik açıdan ele alınma ihtiyacı

⁶⁹ Câbirî, *Siyasal Akıl*, 625.

⁷⁰ Bu konuda yapılan iki önemli çalışma için bk. Ahmet Erkol, "İslâm Düşüncesinde Bir Okuma Örneği Olarak Cehm b. Safvân'ın Cebri Olduğu İddiasına Farklı Bir Yaklaşım", *Ekev Akademi Dergisi* 17 (2003), 92; Toru, *İlk Akılcılardan Cehm bin Safvân ve Cehmîyye*, 193-194.

⁷¹ Schöck, *İslâm Kelâmı*, 97.

⁷² Yusuf Şevki Yavuz, "İlliyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/122.

⁷³ İlhan Kutluer, "İlliyyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 22/121.

⁷⁴ Kutluer, "İlliyyet", 22/120.

⁷⁵ Mevâlî, "mevlâ" kelimesinin çoğulu olup, "sahip, azat edilmiş köle, kölenin efendisi, veli, hâmi, yardımcı, efendi, tabi olan, nimet veren kendisine nimet verilen" gibi anlamları haizdir. İslâm'ın ilk dönemlerinden başlamak üzere Arap asıllı müslümanlar "hürri/özgür", Arap asıllı olmayanlar ise "Mevâlî" olarak isimlendirilmiştir. Mevâlî kavramı genel olarak Araplar dışındaki Hind, İran, Türk ve Berberi gibi Müslüman halkları ifade etmek için geliştirilmiş bir tabirdir. (bk. Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), "Mevâlî", 15/408-409.)

⁷⁶ İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, 12/119.

⁷⁷ Halku'l-Kur'ân görüşünün menşei hakkında geniş bilgi için bk. Sinan Öge, *İlahi Kelâmın Yapısı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2008), 20-25.

hissedilmiş ve Abbasi devletinin resmi ideolojisi haline gelmesiyle canlandırılmış ve yoğun bir şekilde tartışılmıştır.⁷⁸ Problemin ilk defa gündeme gelmesi Ca'd b. Dirhem'e nisbet edilmekle birlikte onun konuyla ilgili görüşlerine yer verilmez. Ancak Cehm'in bu konuyu sistemleştirdiği ve yeniden gündeme getirdiği rivayet edilir. Klasik kelam eserlerinde epistemolojik boyutuyla tartışılan ama siyasi boyutu genelde ihmal edilen bir tartışmadır. Emevîlerin cebr ideolojisini resmi devlet politikası haline getirmeleri, Abbâsîlerin de Halku'l-Kur'an'ı devlet ideolojisi haline getirmeleri elbetteki meselenin siyasi boyutundan kaynaklanmaktadır. Emevîler Halku'l-Kur'an görüşüne karşı iken Abbâsîler tersi bir görüşün dayatıcısı olmuşlar, Mu'tezile kelâmcılarının etkisinde kalarak Ehl-i Hadis'e "mihne siyâseti" uygulamışlardır.

Halku'l-Kur'an probleminin İslâm dışı unsurların etkisiyle ortaya çıktığını iddia etmek ve İslâm toplumunda sosyopolitik bir zeminin olmadığını söylemek doğru değildir.⁷⁹ Zira Halku'l-Kur'an konusunda ister pozitif ister negatif bir düşünceye sahip olunsun bununla Emevî devletinde politik bir tavır ortaya konulmuş oluyordu. Bu tavrın da sosyal hayatta pratik bir karşılığı vardı. Zira o günün şartlarında muhalif düşüncelerin siyasi söylemlerle doğrudan dile getirilmesi kimsenin kolay kolay cesaret edebileceği bir tarz değildi. Bunun en kolay ve risk içermeyen yolu siyasi söylemlerin dinî motiflerle dile getirilmesiydi. Ca'd b. Dirhem ve Cehm b. Safvân da böyle bir muhalefet tarzını tercih etmiş olabilirler. Cehm b. Safvân sıfatlar hakkındaki görüşleriyle tutarlı bir şekilde Ca'd b. Dirhem gibi Kur'an'ın yaratılmışlığı görüşünü kabul etmiştir.⁸⁰ Hatta Cehm'in bu görüşün teorisini olduğunu söylememiz mümkündür. Eğer böyleyse Ca'd'ın ve Cehm'in katledilmelerinin asıl nedeninin siyasi olduğu söylenebilir. Nitekim Ca'd'ın katledilmesinin sebebi olarak sıfatların reddi ve Kur'an'ın yaratılmışlığı meselesi gösterilmektedir.⁸¹

Kuşkusuz bu mesele ilâhî sıfatlarla ilişkilidir. Allah'ın sıfatlarının O'nun zatıyla kaim ezeli sıfatlar kabul edilmesi ve Kur'an'ın kelâm sıfatının bir yansıması sayılması ilâhî kelâmın yapısıyla ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Buna göre Kur'an'ın yaratılmış kabul edilmesi levh-i mahfuz'un da muhdes olması anlamına geliyordu ki bu anlayış otomatik olarak Kur'an'daki bilgilerin de muhdes

olmasını gerektiriyordu. Bilindiği gibi Kur'an ayetleri meydana gelen olaylara ve gelişmelere göre Hz. Peygamber'e peyderpey indiriliyordu ki bunlara *esbab-ı nüzul* adı verilmektedir. Kur'an'da anlatılan olayların ve kıssaların nüzulünden önce levh-i mahfuz'da kayıtlı olduğunu varsaydığımızda bunların da ezeli ya da muhdes sayılması gerekecektir. Ezeli kabul edildiğinde ezelde maduma hitabın sefihlik olduğu kabul edilmiştir ki sonraki dönemlerde Ehl-i Sünnet kelâmcıları bu sorunu *kelâm-ı nefsi* formülüyle çözmüştür.⁸²

Ca'd'ın siyasi görüşleri sebebiyle öldürüldüğü kanaatinde olan bazı araştırmacılar, o dönemde Halku'l-Kur'an düşüncesinin Emevî idarecilerine karşı muhalif çevrelerin bir sloganı haline geldiğini söylemektedir. Kendilerini Halîfetullâh (Allah'ın yeryüzündeki halifesi) olarak adlandıran ve bunu ilâhî kader olarak topluma benimsetmeye çalışan Emevîlerin de bu sloganda verilmeye çalışılan mesajı aldıklarını, çünkü bu sloganın gerçekte kendilerine karşı bir politik strateji olduğunu sezdiklerini belirtir.⁸³ Gerçekten de Emevîler Halku'l-Kur'an meselesinin altında böyle bir siyasi niyet okumuş olabilirler mi? Bu kuvvetle muhtemeldir. Bu durum Emevîlerin Mekke ve Irak valisi Halid b. Abdullah el-Kasrî'nin (ö. 126/743) Ca'd'ı idam etmeden önce okuduğu bayram hutbesindeki şu ifadelerinden de rahatça anlaşılabilir: "*Dağların kurbanlarınızı kesin. Allah bizim ve sizin ibadetimizi kabul buyursun. Ben bugün Ca'd b. Dirhem'i kurban etmek istiyorum. Çünkü o, Allah Musa ile konuşmamıştır. İbrahimi de dost itti haz etmemiştir, demektedir.*"⁸⁴

Siyasi söylemlerin doğrudan değil de dini ifadelerle dile getirildiği bu dönemde Emevîler, Ca'd ve Cehm'in bu düşüncelerinin topluma dayattıkları *Halîfetullâh* siyasetine karşı dile getirildiğini düşünmüş olmaları doğaldır. Çünkü kelîmullah'a ve halîlullah'a karşı çıkanlar Emevîlerin halîfetullâh siyasetine de karşı çıkacaklardır.

Araştırıldığında görülecektir ki Emevîlere muhalif olan neredeyse bütün fırkalar söz birliği etmişçesine Halku'l-Kur'an görüşünü savunmakta ve cebr ideolojisine karşı çıkmaktadırlar.⁸⁵ Elbette bu bir tesadüf değildir. Hâris b. Süreyc'in Emevîlere karşı başlattığı isyan, Horasan bölgesindeki eşit vatandaşlık haklarından mahrum olan ve zulüm gören insanların durumlarını ıslah için yapılmış bir kalkışma hareketidir.⁸⁶ Cehm'in da içerisinde yer aldığı

⁷⁸ Öge, *İlahi Kelâmın Yapısı*, 11-12.

⁷⁹ Öge, *İlahi Kelâmın Yapısı*, 24-25; H. Austryn Wolfson, *Kelâm felsefeleri*, çev. Kasım Turhan (İstanbul: Kitabevi, 2001), 179.

⁸⁰ Eş'arî onun bu görüşünün diğer görüşleriyle nasıl tutarlı olduğunu bizlere şu şekilde nakleder: "Cehm, Ümeyyeoğulları hâkimiyetinin sonlarında, Selm b. Ahvez el-Mâzinî tarafından Merv'de öldürüldü. Onun şöyle dediği nakledilir: "*Allah şeydir*" diyemem. Çünkü bu, O'nu eşyâya benzetmektir. Ondan nakledildiğine göre, Allah'ın ilminin muhdes olduğunu; Kur'an'ın yaratılmış olduğunu ve "Allah, varlıkları var olmadan önce ezelde bilir" denemeyeceğini söylüyordu." (Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 406.)

⁸¹ Zeynî, *Şühedâü'l-fikri fi'l-İslâm*, 154.

⁸² Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu

Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/154. Örneğin Ebu Leheb ezelde Allah'ın ezeli bilgisi ve iradesi sonucunda mı cehennem ehlinden olmuştur? Yoksa Allah'ın muhdes ilminin sonucunda sonradan mı cehennemlik olmuştur? Bu soruya verilecek cevap, Kur'an'ın mahluk olup olmadığını belirleyecektir. Bir başka ifadeyle insanın fiillerinde özgür olup olmadığını ortaya koyacaktır. Sonuç olarak söylenmek istenen Emevîlerin topluma dayatmış oldukları cebr ideolojisinin dini bir referansının olamayacağıdır.

⁸³ Muhammed Âbid Câbirî, *Arap-İslâm Medeniyetinde Entellektüeller*, çev. Numan Konaklı (İstanbul: Mana yayınları, 2021), 142.

⁸⁴ İrfan Abdülhamid, *İtikadi Mezhebler*, 244.

⁸⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 192,232,284-286,406.

⁸⁶ Mehmet Dalkılıç, "Hâris bin Süreyc Hareketi", *Marife* 12 (2012), 135.

farklı düşüncelere mensup birçok insanın aynı hareketin çatısı altında bir araya gelmesi yadırganmamalıdır.⁸⁷

Ayrıca insanın fiillerinde mecbur olmadığını savunmanın dinin anlaşılması bakımından da önemi vardır. Çünkü Kur'an'daki müteşâbih ayetler hakkında te'vil yapılması, üzerinde düşünülmesi ve aklın çalıştırılması teşvik edilmiş oluyordu. Emevîleri rahatsızlığının diğer bir nedeni de Halku'l-Kur'an görüşünün akli te'vile alan açması olabilir. Bilindiği gibi selef âlimlerinin birçoğunun Cehm'i tekfir etmeleri ve zındıklıkla suçlamalarının sebebi onun bu akılcı metodudur.⁸⁸ Dini meselelerde sadece nassa dayanan, te'vil yapmayan, ilavede ya da eksiltmede bulunmayan olduğu gibi nakleden ve ilim olarak bunu yeterli gören bir çevrede akılcı yöntemi kullanmaya kalkışmanın risklerinden birisi de buna alışık olmayanların vereceği şiddet ve zulüm türü olumsuz tepkiler olabilmektedir.

Sonuç

Cebr ideolojisini devlet politikası haline getirerek toplumda kök salmasını isteyenler Emevî iktidarlari olmuştur. Emevîlerin cebrî ideolojiyi devlete hâkim kılmalarının yegâne gerekçesi tebaaya yaptıkları haksızlıkları ve tepki çeken yanlış uygulamaları halkın gözünde temize çıkarmak ve iktidarlari sağlamaktır. Emevî halifelerinin ilâhî cebr ideolojisini siyasette kullanmaları yaptıkları zulümleri kadere fatura ederek sorumluluktan kurtulma çabasıdır. İlâhî cebr ideolojisi onlar açısından bir sorumluluktan kaçma ve muhalefetin itirazlarına karşı bir paratoner işlevi görüyordu.

Emevîler döneminde ortaya çıkan Cehm b. Safvân, ilk defa tabiat felsefesi, ontoloji ve epistemolojiye ilişkin meselelere kafa yoran Müslüman düşünürlerdendir. Ancak onun fikirlerini anlamak ve tahlil etmek hiç kolay bir iş değildir. Cehm b. Safvân'ın bakış açısı ve görüşleri dikkate alındığında görülecektir ki dönemi itibariyle oldukça ilerici, kendi sistematiği içerisinde tutarlıdır. Çelişkiliymiş gibi görünen fikirler sonradan ona atfedilen taraflı, dayanağı olmayan rivayetlerden kaynaklanmaktadır denilebilir. Ancak onun düşüncelerini çoğunluğu selevi olan doğal olarak önyargılı fırak yazarlarının bakış açısıyla ya da Ehl-i Hadis'in rivayetlerinden etkilenen kelâmcıların tartışmalarından öğrenemiyoruz. İslâm tarihçilerinin vermiş olduğu sınırlı bilgiler de onun hakkında kesin bir sonuca varmamız için yeterli olmamaktadır. Bununla birlikte Cehm'in görüşleri üç temel meselede belirginlik kazandığı söylenebilir. Bunlar; ilâhî sıfatların reddi, cebr ve Halku'l-Kur'an teorisidir. Cehm'in Halku'l-Kur'an görüşünün teorisini olması onun Emevî iktidârini rahatlatacak bir cebr anlayışını savunmasını imkânsız kılmaktadır. Zirâ Emevîler, kendi iktidarlariının ezeli bir yazgının ürünü olduğunu ve bu iktidara karşı çıkmanın Allah'ın ezeli yazgısına karşı çıkmak olduğunu öne sürüyorlardı. Halku'l-Kur'an görüşü bu sorunun kökenine yapılan bir itirazdır. Kelâmullah'ın muhdes olması, ezelde insanlar hakkında ilâhî bir yazgının olamayacağı anlamını taşıyordu. Bu sebeptendir ki Kur'an'ın mahlûk olduğunu

savunan hiçbir ekolün Emevîlerin cebrî ideolojilerine hizmet edecek bir zihniyete sahip olması mümkün gözükmemektedir.

Cehm'in savunduğu cebrî düşünce, Emevîlerin benimsediği ilâhî cebr teorisi değil, Grek felsefesinde de yer alan ontolojik cebr (nedensellik) yasası olduğu anlaşılmaktadır. Cehm'in bu düşüncelerinin Grek felsefesinden alıntı olup olmadığını tespit edebilme imkânına sahip değiliz. Çünkü Grek felsefesinin Arapça'ya tercemesi çok sonraki dönemlerde meydana gelmiştir. Bununla birlikte Cehm'in bu bilgileri kendisinin istidlâl etme ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Cehm, fiillerin asıl sahibinin Allah olduğunu insana mecazen nisbet edilmesi gerektiğini, tabiattaki canlı cansız tüm varlıkların aynı kanuna tabi olduğunu düşünmüştür. İnsanın fiillerinin yaratıcısı değil, sebebi olduğunu iddia etmiştir ki Eş'arî'nin savunduğu kesb teorisi de bundan farklı değildir. Eş'arî, Cehm'in cebr teorisinde insana irâde, ihtiyar ve kudret verdiğini itiraf ederken, Şehristânî karışıklığa meydan vermemek için Cebriyye-i hâlis ve Cebriyye-i mutavassıta şeklinde bir ayırım yapma gereği duymuştur. Sonuç itibariyle Cehm'in savunduğu ontolojik cebr teorisinin Emevîlerin ilâhî cebr ideolojisiyle farklı olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Ahmed Emîn. *Fecrî'l-İslâm*. Kahire: Müessesetü Hindâvî, 2011.
- Akl, Nâsir b. Abdülkerim el-. *el-Cehmiyye ve'l-mu'tezile*. Riyad: Dâru'l-Vatan, 2000.
- Aksu, Ali. "Asr-ı Saâdet, Hulefâi Râşidîn ve Emevîler Döneminde Fikir Hürriyeti Üzerine Bazı Mülâhazalar". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (2001), 203-228.
- A'lâ, Sâlih Hâlid. *Cehm b. Safvân ve mekântühü fi'l-fikri'l-İslâmî*. Bağdat: Mektebetü'l-Ehliyye, 1965.
- Ammâra, Muhammed. *Mu'tezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*. çev. Vahdettin İnce. İstanbul: Ekin, 1998.
- Avcı, Casim. "Hilâfet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/539-546. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fırlalı. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Arap-İslâm Medeniyetinde Entellektüeller*. çev. Numan Konaklı. İstanbul: Mana yayınları, 2021.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *el-Müşakkafîn fi'l-hazâratî'l-arabiyye*. Beyrut: Merkezü Dirâsâtî'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2. Basım, 2000.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *İslâm'da Siyasal Akıl*. İstanbul: Kitabevi, 1997.
- Can, Seyithan. *Cehm b. Safvân ve Teolojik Paradigmasını Anlamak*. Ankara: Fecr, 2021.
- Cürcânî, Seyyid eş-Şerîf. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Dalkılıç, Mehmet. "Hâris bin Süreyc Hareketi". *Marife* 12 (2012), 127-137.
- Demircan, Adnan. *İslâm Tarihinin İlk Döneminde Arap-Mevâlî İlişkisi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.
- Ebû Reyyan, Muhammed Ali. *Târihu'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*. İskenderiyye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmiyyeti, 1992.

⁸⁷ Dalkılıç, "Hâris bin Süreyc Hareketi", 135.

⁸⁸ bk. Takıyyüddîn İbn Teymiyye, *Der'ü te'ârûzi'l-'akl ve'n-naql*, thk. Muhammed Reşad Salim (Riyad:

Camâtü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991), 5/303.

- Ebû Zehre, Muhammed. *Mezhepler Tarihi*. çev. Sıbgatullah Kaya. Ankara: Yeni Şafak Yayınları, ts.
- Emin, Ahmed. *Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu)*. çev. Ahmed Serdaroğlu. Ankara: Kılıç kitabevi, 1976.
- Erkol, Ahmet. "İslâm Düşüncesinde Bir Okuma Örneği Olarak Cehm b. Safvân'ın Cebri Olduğu İddiasına Farklı Bir Yaklaşım". *Ekev Akademi Dergisi* 17 (2003), 77-94.
- Eş'ari, Ebû'l-Hasen. *Makâlâtü'l- İslâmiyyîn: İlk dönem İslâm mezhepleri*. çev. Ömer Aydın - Mehmet Dalkılıç. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Fergal, Yahya Hâşim Hasan. *Neş'etü'l-ârâi ve'l-mezâhibi ve'l-fırâkı'l-kelâmiyye*. Kahire: Mecma'u'l-Buhuşi'l-İslâmiyye, 1391.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. İbâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/109. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Geylânî, Abdülkâdir. *el-Gunye li-tâlibî tarîkı'l-hak*. thk. İsmâ Fâris el-Harastânî. Beyrut: Dâru'l-Ciyl, 1999.
- Gölcük, Şerafettin. "Cehm b. Safvân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/233-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Hüseyin, Buseyne b. ed-Devletü'l-Emeviyye ve mukavvimâtühe'l-ideolojiyye ve'l-içtimâiyye. Süsâf: Külliyyetü'l-âdâb ve'l-'ulûmî'l-insâniyye, 2008.
- İbn el-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *el-Münve ve'l-emel fi şerhi'l-Milel ve'n-nihâl*. thk. T. W. Arnold. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Mearifi'n-Nizâmiyye, 1316.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Der'ü te'ârûzi'l-'aql ve'n-naql*. thk. Muhammed Reşad Salim. 11 Cilt. Riyad: Camâtü'l-İmâm Muhammed b. Süüd el-İslâmiyye, 1991.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddîn. *Mecmû'u fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım en-Necd. Riyad: Mecmau Melik Fehd, 2004.
- İbn ü'l-Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ. *Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Susanna Diwald-Wilzer. Beyrut: Franz Baermann Steiner, 1961.
- İrfan Abdülhamid. "Cebriyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/205-208. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- İrfan Abdülhamid. *İslâm'da İtikâdî Mezhepler ve Akâid Esasları*. çev. Mustafa Saim Yeprem. İstanbul: Marifet Yayınları, 1994.
- İsferâyîni, Muhammed el-İsfahânî. *et-Tebşîr fi'd-dîn ve'temyîzi'l-fırkatî'n-nâciye 'ani'l-fırâkı'l-hâlikîn*. thk. Yusuf Kemal el-Hût. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1983.
- Kâ'bî, Ebû'l-Kâsım. *Kitâbü'l-Makâlât*. thk. Hüseyin Hansu vd. Ammân: Dâru'l-Feth, 2020.
- Kādî Abdülcebbar. *Fazlü'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*. thk. Fuâd Seyyid. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1986.
- Kādî Abdülcebbar. *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. 20 Cilt. Kahire: eş-Şeriketü'l-Mısıriyye, ts.
- Kâsımî, Cemâleddin. *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*. Müessesetü'r-Risâle, 1979.
- Kutluer, İlhan. "İlliyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/120-121. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Makbilî, Sâlih b. Mehdî b. Alî. *el-'Alemü's-şâmih fi işâri'l-hak'ale'l-âbâ ve'l-meşâyih*. Mısır, Birinci basım., 1328.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed. *el-Hıta'tü'l-Makrîziyye*. 4 Cilt. Mısır: Matbaatü'n-Nîl, 1324.
- Mâlikî, Muhammed Haldûn. *Taaddüdü'l-hulefâi ve vahdetü'l-ümme'ti fıkhen ve târihen ve müstakbelen*. Dimaşk: Câmîatü Dimeşk, 2010.
- Muhammed Şerafüddîn. "Kaderiyye yahut Mu'tezile" 3 (2003), 433-447.
- Namlı, Abdullah. "Yezîd'in Halifeliğinin Meşrûiyeti Meselesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (Aralık 2019), 521-547.
- Neşşâr, Ali Sâmî. *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. çev. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 1999.
- Neşşâr, Ali Sâmî. *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. çev. Osman Tunç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2016.
- Neşşâr, Ali Sâmî - Tâlibî, Ammar Cem'i. *'Akâ'idü's-selef*. İskenderiyye: Mektebetü'l-Âsârî's-Selefiyye, 1971.
- Öge, Sinan. *İlahî Kelâmın Yapısı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Schöck, Cornelia. *Başlangıçtan Günümüze İslâm Kelâmı*. ed. Sabine Schmidtk. çev. Ulvi Murat Kılavuz. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Subhî, Ahmed Mahmud. *Fî 'ilm'l-kelâm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1405.
- Şehrîstânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1975.
- Şehrîstânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *el-Milel ve'n-nihâl*. thk. Ahmed Fehmî Muhammed. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992.
- Şehrîstânî, Muhammed b. Abdilkerîm. *Milel ve Nihâl İslâm Kelâmı ve Mezhepleri*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed Hâmid et-. *Keşşâfı istulâhâtü'l-fünûn ve'l-ulûm*. ed. Refik el-Acem. çev. Abdullah el-Halidî - George Zinati. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. *Kelâm İlmi*. İstanbul: Damla Yayınları, 1985.
- Toru, Ümit. *İlk Akılcılardan Cehm bin Safvân ve Cehmiyye*. Ankara: Sonçağ Akademisi, 2021.
- Tritton, A. S. *İslâm Kelâmı*. çev. Mehmet Dağ. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1983.
- Uludağ, Süleyman. "el-Gunye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- Wolfson, H. Austryn. *Kelâm felsefeleri*. çev. Kasım Turhan. İstanbul: Kitabevi, 2001.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "el-İhtilâf fi'l-lafz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Halku ef'âli'l-'ibâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/369-371. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İlliyyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/121-123. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- Yiğit, İsmail. "Emevîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/87-104. Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Zeynî, Muhammed Abdürrahim ez-. *Şühedâü'l-fikri fi'l-İslâm*. Mısır, 2011.

A Sociolinguistic Analysis of T-Shirt Writings in Turkey

Asuman Ahmed Abdo Shaban^{1,a}, Furkan Kadir Topçu^{2,b*}

¹ Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü (Emekli), İstanbul, Türkiye

² Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bartın, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 18/11/2024

Accepted : 17/12/2024

Keywords:

Turkish,
National culture
Sociolinguistic
T-shirt inscriptions

ABSTRACT

Language continues its vitality in social life as the most basic culture-carrying element. When we consider social life in itself, clothing has an important place. The t-shirts people wear are one of the areas where language continues its existence. In this research, it was aimed to determine in which languages the inscriptions on the t-shirts of four clothing brands in Turkey are and whether these inscriptions reflect Turkish culture. In this context, the data set of the research consisted of four brands selling in Turkey. Scanning method was used in the research. T-shirts from the online shopping sites of the four brands mentioned were identified, classified and shown in the table. As a result of the research, the most detected category in Turkish written t-shirts was city promotions, and in English written t-shirts were slogan-type expressions. While the T-shirts written in Turkish contain articles about national holidays and Atatürk, the T-shirts written in English contain articles about personal development. However, it has been determined that t-shirt texts are often in foreign languages. At the end of the study, suggestions were made from Turkish poems to be used on t-shirts as a reflection of national culture and language-world view.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 229-241, 2024

Türkiye'deki Tişört Yazıları Üzerine Toplumdilbilimsel Bir İnceleme

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 18/11/2024

Kabul : 17/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Türkçe
Millî kültür Toplumdilbilim
Tişört yazıları

ÖZ

Dil en temel kültür taşıyıcı unsur olarak sosyal hayatta canlılığını sürdürmektedir. Sosyal hayatı kendi içinde değerlendirdiğimizde giyim, mühim bir yere sahiptir. Kültürün aktarıcısı, ifade edicisi olarak giyim şekli toplumun ve bireylerin hayata bakışlarını göstermektedir. İnsanların en çok tercih ettiği kıyafetlerden biri olarak tişörtler de burada ele alınması gereken bir unsurdur. İnsanların üzerinde taşıdığı tişörtler, dilin varlığını sürdürdüğü alanlardan biridir. Bu alanların amacına uygun şekilde kullanılması dilin gelişimini ve ilerlemesini etkilemektedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki dört giyim markasının tişörtleri üzerindeki yazıların hangi dillerde olduğunu ve bu yazıların Türk kültürünü yansıtıp yansıtmadığını saptamak amaçlanmıştır. Bu kapsamda araştırmanın veri setini Türkiye'de satış yapan dört marka (LC Waikiki, DeFacto, Koton ve Mavi) oluşturmuştur. Araştırmada tarama yöntemi kullanılmıştır. Adı belirtilen dört markanın çevrimiçi alışveriş sitelerinden tişörtler tespit edilerek sınıflandırılmış ve tablo üzerinde gösterilmiştir. Araştırma sonucunda Türkçe yazılı tişörtlerde en çok tespit edilen kategori şehir tanıtımları, İngilizce yazılı tişörtlerde ise slogan türü ifadeler olmuştur. Türkçe yazılı tişörtlerde millî bayramlar ve Atatürk ile ilgili yazılar yer alırken İngilizce yazılı tişörtlerde ise kişisel gelişim konusunda yazılara yer verilmiştir. Bununla birlikte tişört yazılarının sıklıkla yabancı dillerde olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda millî kültür ve dil-dünya görüşünün yansıması olarak tişörtlerde kullanılmak üzere Türkçe şiirlerden öneriler sunulmuştur.

asuman.akay@marmara.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8521-0386> | ftopcu@bartin.edu.tr

<https://orcid.org/000-0001-7198-5589>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Millî kültürü tanımlarken toplumsal değerleri nesilden nesile aktaran en temel unsurun dil olduğunu belirtmek gerekmektedir. Milletlerin hayata bakışını ve insanın insana, insanın tabiata atfettiği değeri söz varlığı dağarcığında görmek mümkündür. Dil, insanlar arasında iletişimi sağlayan aynı zamanda toplumun kültürel değerlerini taşıyarak millet olma bilincini devam ettiren bir araç, kendi içinde kuralları olan bir ses sistemidir, dilin canlı olma özelliği; tarihi süreçte farklı coğrafya ve sosyokültürel ortamlara uyum sağlayıp değişim ve gelişimini gerçekleştirir (Akay Ahmed, 2020: 450). Dil, toplumun temelini oluşturmaktadır. Bu ilişki hayatın birçok alanında ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple dil-toplum ilişkisi insanların tercihlerinden etkilenmekte ve şekillenmektedir. Doğal bir dilin, sözdizimi ve anlambilim özelliklerini taşıması yanında Umberto Eco, dili tanımlayıcı diğer özellikleri de şu şekilde ifade eder; "...aynı zamanda bir edimbilim temeline, yani çıkarılan sesin koşullarını ve bağlamlarını göz önünde bulunduran kullanım kuralları temeline dayanır; bu kullanım kuralları sözcüklerle sözdizimsel yapıların birden çok anlam edinmelerini sağlayan dilin retorik kullanımlarına olanak tanır" (Eco, 2017: 21'den aktaran Akay Ahmed, 2020: 450).

Karçığa'ya göre (2015: 40) "Bir kelimenin anlamında içinde neşet ettiği topluma göre daralmalar, genişlemeler olabilir." Bu daralma ve genişlemeler sosyal hayatta, medyada, giyimde kendini gösterebilmektedir. Farklı alanlarda ortaya çıkan dildeki değişimler dikkate değerdir. Ayrıca Karçığa (2015: 41), kültürün yegâne taşıyıcısı dil olduğu için de sosyoloji ilminin dil bilimi gelişmelerini yakından takip etmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında tişörtler üzerinde bulunan yazı ve şekillerin toplumdilbilimsel bakışla incelenmesi gerekmektedir. Tişörtler üzerindeki yazılarla insanların kendilerini dil aracılığıyla nasıl ifade ettiklerini araştırmak söylem değerlendirmesi olarak ele alınmıştır.

Tişört üzerindeki yazılar, kültür ve sosyokültürel bilgi ile yakından ilgilidir. Giyim, bir toplumun kültürüyle ilgili önemli bilgiler vermektedir (Telc, 2011: 22). Sosyokültürel bilgi içinde yer alan 'giyim' başlığı (Telc, 2011) kültürü yansıtan önemli bir unsurdur. Toplumun tarihsel süreçte değişen yapısının giyime yansımaları sembolik olarak kültürel göstereyi işaret etmektedir. Giysiler içinde özellikle son dönemlerde tercih edilen tişörtler, üzerindeki yazı ve şekillerle kültürel kodlar üzerinden dikkat çekmektedir. Alanyazında tişört yazılarına ait akademik çalışmaların henüz yeni başlamış olduğu, yapılan çalışmalarda ise günlük yaşamdaki kullanımların değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Konuyla ilgili sınırlı sayıda akademik temelli çalışma bulunmaktadır.

Giyim konusunda Molla (2007: 3) ilk amacı korunmak olan örtünmenin zamanla amaç değiştirdiğini, doğadaki güzellikleri kendine taşımak, onlarla bezenmek, soğuktan ve sıcaktan korunmak istemenin yanında örtünmenin giyinmeye dönüştüğünü ifade etmiştir. Giyinmek ise doğadan kendini korumanın yanında, sosyal statü, inanış, iklim koşulları vb. belirleyen kendini ifade ediş şekli hâline gelmiştir. Toplumun gelenek ve göreneklerinin, alışkanlıklarının giyimi şekillendirdiği hatta bu amacı

yansıtmak istediği görülmektedir. Bazı durumlarda giyim gelenek, görenek ve inançların imgesi olarak da değerlendirilmektedir. Giyim ve tasarım birlikte düşünüldüğünde giysi tasarımı (Koca ve Koç 2009: 35), tasarımcının etkilendiği tema veya hikâyenin çok yönlü niteliklerini, yenilikçi bir biçimde, hayatın içerisine yerleştirip biçimlendirdiği, yaratıcı insan faaliyetinin somutlaşmış ürünü olarak tanımlanabilir.

Günümüzde genellikle gençler tarafından tercih edilen tişörtlerde yazılı ifadeler yaygın olarak kullanılmaktadır. Tişört, "yakasız, kısa kollu veya kolsuz, genellikle pamuklu bir fanila" (Merriam-Webster, 2022) şeklinde tanımlanmaktadır. Tişörtler üzerine ilk tasarımların İkinci Dünya Savaşı başlarında Amerika'da ortaya çıktığı ancak bu tişörtlerin Amerika Donanması mürettebatı tarafından fanila olarak giyildiği bilinmektedir (RushOrderTees.com, 2020). Cullum-Swan ve Manning (1994) 2. Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren tişörtün kültürel evrimini; işlevselliğinin ötesinde anlamlar içeren, kullanıcının kimliği hakkında bilgi iletme yönüne yönelik bir role çevirdiğini ve sosyal iletişimin işareti hâline geldiğini belirtmektedir. Tişörtlerin ilk kullanım alanları göz önünde bulundurulduğunda bugünkü kullanım alanından çok farklı olduğu söylenebilir. Günümüz tişörtlerindeki yazıların ilk örnekleri sayılabilecek tişört yazılarının başta işyerindeki işçilerin statüsünü belirtmek için tasarlanmış olduğundan bahsedilmektedir (Çiçek, 2021).

Yüzyıllar boyu kültürlerarası değişimin en açık ve dokunaklı göstergelerinden biri olan giyim, küreselleşmenin artmasından ve kültürel değişimlerden oldukça etkilenmiştir (Rzayeva, 2020: 42). Bu değişim, bütün giysi türleri arasında kendini en çok tişörtler üzerinden göstermektedir. Kimi zaman tişörtler gençlerin belki de toplumda yer bulma çabasının bir neticesi olarak da ortaya çıkmaktadır. Chilwa ve Ajiboye (2016) , tişört mesajlarının, ilişkiler ve ekonomik hayatta kalma arayışını yansıtan sosyopolitik ve kültürel söylemler için bir iletişim platformu olduğunu ifade etmektedir.

Çoğu tasarımda sadece yazı kullanılsa da bazı tişörtlerde kullanılan yazılar beraberindeki görsellerle anlamlandırılmış ve bütünlük sağlanmıştır. Enjoy today while taste (Bugünün tadını çıkarırken eğlen) (KOT-2021), Stay cool and be awesome (Sakin ol ve harika ol) (LCW-2021) gibi örnekler göz önüne alındığında tişört baskılarında İngilizce ifadelerin kullanımındaki yoğunluk fark edilir düzeydedir. Bu tişörtleri giyen insanlar, bazen farkında olmadan çeşitli mesajların taşıyıcısı olabilmektedir. Tişörtlerin üzerindeki yazıların içeriğinin yanı sıra tasarımı da kullanıcıları yönlendirmektedir.

Tişört yazıları ve içerikleri ile ilgili Rusya'da akademik çalışmaların oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Ancak İngilizce yazılı tişört kavramının ana dilde yazılı tişörtlerden önce kültürde yer ettiği ve ana dilde yazılı tişörtlerin talebinin yeni başladığı ülkelerde bu konu üzerine çalışmalara rastlamak mümkün değildir. Chipizubov (2020) İngilizce yazıların malzemesi üzerine toplumdilbilimsel sorunları inceleme fikrinin, kişisel deneyimlerin, sokaklardaki gözlemlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Khalikov (2020) da konuyla ilgili olarak modern kitle iletişim sisteminde tişörtlerin, sosyo-semiyotik konumlandırma ve söylem analizi

çalışmalarında araştırma nesnesi olarak kullanılabilceğini belirtmektedir.

Eğitim açısından bakıldığında tişört üzerindeki yazı ve şekillerin amaca uygun kullanımında Karasu (2019) fen bilgisi alanında yaptığı araştırmada üzerine formüllerin yazılı olduğu tişörtler kullanarak materyaller geliştirmiş ve geliştirdiği bu materyallerin öğrenciler arasında akademik başarı açısından anlamlı bir fark sağlayıp sağlamadığını incelemiştir. Araştırma sonucunda insan bedenini kullanarak tişörtlerin giyilmesi ve öğrencilerin tişörtler üzerindeki bilim insanları ile ilişkilendirilmesiyle öğrenme sağlanması görsellik ve bütünlük açısından aynı zamanda akran öğrenme, aktif öğrenme, sosyal öğrenme gibi öğrenme tekniklerine katkı sağladığını tespit etmiştir. Rydkina'nın (2018) "Modern Öğrencilerin Kıyafetleri Üzerindeki Yazılar" adlı çalışmasında yazılı tişörtlerin birçok değişikliği yansıtan bir iletişim aracı olmasından yola çıkılarak kıyafetlerin üzerindeki yazıların incelenmesinin toplumun anlaşılmasına ve gelişmesine katkıda bulunduğunu belirterek tişört yazılarını içerikleri bakımından şu şekilde gruplandırmıştır:

1. Markanın, üreticinin adını taşıyan yazılar: Nike, Puma, Rita gibi.
2. Müzik grubu veya spor kulüplerinin adını taşıyan yazılar: AC/DC, Real Madrid FC
3. Espri ve mizah unsurları içeren yazılar: Bu yazılar, giyenin ve çevresindekilerin ruh hâlini iyileştirir.
4. Küresel sorunlarla ilgili yazılar: Kirliliği durdurun! Dünyayı kurtarın!
5. Nötr etiketler: Cumartesi, Dış Alan, İlkbahar, Tatiller
6. Bir kişinin özelliklerini içeren yazılar: Efsane, akıllı, "İnsanlar insanları sever ama ben kralım."
7. Ünlü kişilerin sözlerini veya ünlü eserlerden alıntılar içeren yazılar
8. Topluma meydan okuyan protest yazılar: "Yapabilirsen beni yakala", "Buraya sorun getiriyorum"
9. Kaba, müstehcen kelime ve ifadeler içeren yazılar: Tişört yazılarının yalnızca olumlu durumları değil, olumsuz durumları da içerebileceğini göstermektedir. Bu tişörtler, diğer insanlarla çatışmaya yol açabilir.
10. Soru ve ünlem cümleleri: "Endişelenme, mutlu ol!", "Hayatın anlamını bulabilir misin?" gibi teşvik cümleleri

Chipizubov'un (<https://ppt-online.org/360340>) internetten ulaşılan "Giysiler üzerinde İngilizce yazı" başlıklı Rusya'da yapılan çalışmasında çoğu insanın giysilerinin üzerindeki yazıları önemsemediğinden bahsetmektedir. Aynı zamanda insanların yeterli İngilizce bilgisine sahip olmadan yalnızca modern olduğu düşüncesiyle İngilizce yazılı tişörtlere yönelediklerini ve anlam yükünü düşünmediklerini savunmaktadır. Bu araştırma kapsamında ulaştığımız bulgular, Rusya'da yapılan çalışmalarla benzerlik göstermektedir. Türkiye'deki bazı bireylerin de tişört üzerinde bulunan İngilizce yazıyı anlamadığı hâlde giydiği ve bunu moda olduğu için tercih ettikleri görülmüştür. Araştırmacı çalışmasında bireylerin giydikleri kıyafetlerde yer alan yazıların verdiği mesajlardan mesul olduklarını ve eğer verilen mesaja katılmıyorlarsa bunu üzerlerinde taşımamaları gerektiğini vurgulamaktadır. Araştırmacı görev yapmakta olduğu okulun 5-11. sınıf öğrencileri arasında yaptığı kısa bir ankette İngilizce yazılı tişörtleri satın alırken anlamsal yükünün hesaba katılıp katılmadığı sorgulanmış ve öğrencilerin yalnızca %30'unun İngilizce

cümlelerin çevirisine dikkat ettiği ve %70'lik çoğunluğun ise çevirilere bakmadığı, bunların sadece tişörtün deseni olarak algılandığı belirtilmiştir.

Çağımızda özellikle gençler tarafından tercih edilse de tişörtlerin geniş bir kitleye hitap ettiği söylenebilir. Özellikle internet üzerinden alışverişin çağımızda oldukça yaygınlaştığı göz önüne alındığında tanınmış mağazaların internet üzerinden yaptığı satışlar, hem tercih edilen tişörtlerdeki içerikleri hem de Türkçe yazıların İngilizce yazılara oranını göstermektedir.

Günümüzde küreselleşmenin artması tekipleşmeyi beraberinde getirmektedir. Konuşmalarda, hitaplarda başlayan İngilizce alıntılar zamanla kendini tamamen hâkim kılmaya başlamıştır. Bunun bir başka yansıması ise günlük hayatta anlamını bilerek yahut hiç bilmeden giyilen İngilizce yazılı tişörtlerdir. Söz konusu tişörtlerde komik içerikler olabileceği gibi slogan, propaganda, kültürümüze denk düşmeyen öğeler de bulunabilir. Bu bağlamda ülkemizde çevrimiçi alışveriş sitelerinde satışta olan ürünlerin dağılımının nasıl olduğunu ve bu dağılımın değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın problem cümlesi: "Türkiye'de en çok satış yapan dört giyim mağazasının tişörtlerinde yer alan yazıların içerik olarak dağılımı nasıldır?" şeklindedir. Araştırmada problem cümlesine bağlı olarak aşağıdaki alt problemlere yanıt bulunmaya çalışılmıştır:

1. İngilizce ve Türkçe yazılı tişörtlerde kullanılan yazıların sınıflandırılması nasıldır?
2. Tişört yazıları toplumdilbilimsel yeterliliklere göre nasıl sınıflandırılır?
3. Tişört yazıları sosyokültürel bilgi başlığına göre nasıl sınıflandırılır?
4. Tişört yazıları kişiliğe ilişkin yeterlik açısından nasıl sınıflandırılır?
5. Tişört yazıları genel kültür açısından nasıl sınıflandırılır?
6. Millî kültürün bir yansıması olarak tişörtlerde Türkçe şairlerden nasıl yararlanılabilir?

Yöntem

Çalışmanın yöntemi tarama araştırmasıdır. Bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara tarama (survey) araştırması denir (Büyüköztürk vd., 2018, s. 15). Araştırma kapsamında LC Waikiki markasına ait çevrim içi alışveriş mağazasında kadın, erkek, kız çocuk, erkek çocuk, kız bebek, erkek bebek kategorileri; DeFacto markasına ait çevrim içi alışveriş mağazasında kadın, erkek, kız çocuk, erkek çocuk, kız bebek, erkek bebek kategorileri, Koton markasına ait çevrim içi alışveriş mağazasında kadın kategorisinde güncel 5 sayfa; Mavi markasına ait çevrim içi alışveriş mağazasında kadın, erkek, kız çocuk ve erkek çocuk kategorileri taranmıştır. Tarama, 18.04.2021-24.04.2021 tarihleri ile sınırlıdır. Bunun haricinde 2024 yılına ait örnekler de eklenmiştir. Taramada yalnızca kısa kollu üst giyim ürünleri ele alınmış ve bunun dışında kalan ürünler (uzun kollu, gömlek, hırka vb.) araştırma konusu dışında bırakılmıştır. Elde edilen veriler toplumdilbilimsel bakış açısıyla incelenmiştir.

Tarama sonuçları, Türkçe ve İngilizce yazılar olarak iki ana kategoriye ayrılmıştır. Ulaşılan veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Betimsel analiz,

araştırmacıların çalışmak istedikleri farklı olgu ve olaylar hakkında özet bilgi elde edebilmeleri için sıklıkla başvurulan bir yöntemdir (Büyüköztürk vd., 2018, s. 24).

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; toplumumuz tarafından sıklıkla tercih edilen bazı tanınmış markalar aracılığı ile yurt içi platformlarda satışı yapılan tişörtlerin içeriklerinin ve İngilizce – Türkçe tişört yazılarında karşımıza nasıl bir tablonun çıktığını tespit etmek ve elde edilen sonuçları değerlendirmektir. Ayrıca; ülkemizde çevrimiçi alışveriş sitelerinde satışta olan ürünlerin Türkçe-İngilizce eğilimleri ve bu eğilimler içerisindeki anlamsal sınıflamanın tespiti amaçlanmıştır.

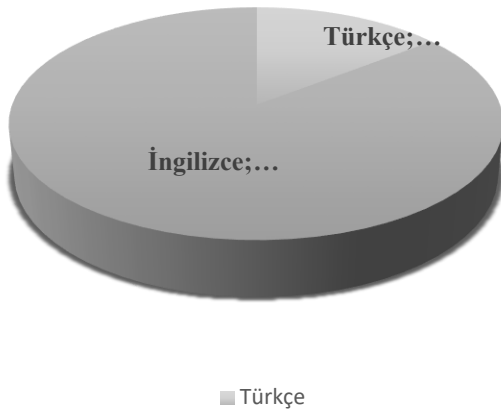
Etik Kurul İzni

Bu çalışma etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

Bulgular

Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Çevrimiçi alışveriş mağazalarındaki tişörtlerin dillere göre dağılımı şu şekildedir:

Şekil 1. Tişört yazılarındaki Türkçe - İngilizce dağılımı
Figure 1. Turkish - English distribution in T-shirt text

Grafikte de İngilizce yazılı tişörtlerin yurt içinde satışının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Türkçe yazılı tişört kategorisine dahil edilen bazı tişörtlerde İngilizce ile Türkçeyi birlikte görmek mümkündür.

LC Waikiki firmasına ait kadın tişörtlerinde tespit edilen 21 Türkçe tişörtün 6'sında Türkiye'nin turistik yerlerini tanııtım amaçlı Türkçe yazı altında İngilizce yazı da verilmiştir. Firmaya ait elde edilen verilerden bazıları sunulmuştur:

- Greetings from ANTALYA THE CITY THAT NEVER SLEEPS (Hiç uyumayan şehir Antalya'dan selamlar)
- Alaçatı SURF – LOVE – SEA (Alaçatı sörf – aşk – deniz)
- LIFE IS BETTER IN İZMİR (İzmir'de hayat daha iyi)
- KAŞ friends, sun, scuba, caretta, sand and sea that sounds like a summer to me (Bana

yaz gibi gelen KAŞ arkadaşlar, güneş, dalış, caretta, kum ve deniz)

- KEEP CALM AND FACE YOUR FEARS / FETHİYE (Sakin olun ve korkularınızla yüzleşin / FETHİYE)

- Alanya – IS ALWAYS A GOOD IDEA (Alanya – daima iyi bir fikirdir)

LC Waikiki firmasına ait erkek tişörtlerinde tespit edilen 23 Türkçe tişörtün 2'sinde Türkiye'nin turistik yerlerini tanııtım amaçlı Türkçe yazı altında İngilizce yazı da verilmiştir. 1 tişörtte ise sloganlar Türkçe-İngilizce olarak verilmiştir. Firmaya ait elde edilen verilerden bazıları sunulmuştur:

- fabulous city ISTANBUL (muhteşem şehir İstanbul)
- historical city of mysteries ANTALYA (tarihi gizemler şehri ANTALYA)
- ön yüz: #EVDEKAL, sosyal mesafeyi koru, temas yok, elini yıka, home sweet home (evim güzel evim) arka yüz: keep calm and stay home (sakin ol ve evde kal)

LC Waikiki firmasına ait erkek çocuk tişörtlerinde tespit edilen 23 Türkçe tişörtün 4 Türkiye'nin turistik yerlerini tanııtım amaçlı Türkçe yazı altında İngilizce yazı da verilmiştir. 1 tişörtte ise sloganlar Türkçe-İngilizce olarak verilmiştir. Firmaya ait elde edilen verilerden bazıları sunulmuştur:

- İstanbul the city that never sleeps (İstanbul hiç uyumayan şehir)
- Best Memories Good Vibes Alanya / Colours of region / Blue Paradise (En iyi hatıralar/ Pozitif enerji/ Bölgenin renkleri/ Mavi Cennet)
- İzmir / Magnificent Feelings (Muhteşem Duygular)
- İstanbul / Famous Destinations (Ünlü Yerler)
- Stay in nature / Doğayı koru (Doğada kalın)

Çevrim içi alışveriş sitelerindeki tişörtlerin taranmasının ardından anlamsal kategorilerin ayrılması gerekmiştir. Kategorilerin tespit edilmesinde Türkçe ve İngilizce için genel olarak ortak başlıklar oluşturulsa da verilere göre ek başlıklar eklenmiştir.

Türkçe kategorisindeki tişörtler için kullanılan başlıklar: slogan, aşk/sevgi, komik içerikler, şehir tanıtımı, millî bayramlar ve Atatürk, millî şahsiyetler, çizgi filmler, Lügat365 içerikleri, diğer.

İngilizce kategorisindeki tişörtler için kullanılan başlıklar: slogan, aşk/sevgi, komik içerikler, şehir tanıtımı, çizgi filmler, özlü sözler, kişisel gelişim ve nasihat içerikli yazılar, diğer.

Tişörtler belirli anlamlara göre sınıflandırılabilir ise de hiçbir kategoriye konulamayan tişörtler de diğer kategorisine alınmıştır. Diğer kategorisindeki tişörtler genel olarak tek kelimeden oluşan (brave, beautiful, place, unknown...) belirli bir mesaj amacı taşımayan (that's me, what was the point?, raw stuff, canım kendim...) ve sayısının azlığı dolayısıyla ek başlık açılmamış (efulim benim, aile demek, stay home, fire rescue...) tişörtlerdir.

Tişörtlerde yer alan yazılar ve görseller, Türkçe ve İngilizce olarak sınıflandırılmıştır. Türkçe yazılı tişörtler, toplam tişörtlerin %15'ini oluşturmaktadır. Türkçe yazılı

tişörtlerin de büyük bir bölümünü milli bayram ve şahsiyetler oluşturmaktadır.

Tablo 1. Türkçe Yazılı Tişörtlerde Yer Alan Konuların Tematik Açıdan Sınıflandırılması
Table 1. Thematic Categorization of the Topics on the T-Shirts With Turkish Writing

	Kadın	Erkek	Kız Çocuk	Erkek Çocuk	Kız Bebek	Erkek Bebek
Sloganlar	3	-	2	1	2	-
Aşk/Sevgi	2	1	-	1	1	2
Komik İçerikler	2	-	-	-	-	-
Özlü Sözler		-	-	-	-	-
Kişisel Gelişim ve Nasihat	-	-	-	-	-	-
Şehir Tanıtımı	12	15	2	8	-	-
Milli Bayramlar- Şahsiyetler/Atatürk- Anma Törenleri	4	1	5	5	4	3
Çizgi Filmler	-	-	6	16	-	-
Lügat 365 (Kelimeler)	16	-	-	-	-	-
Diğer	1	8	3	5	3	2
Toplam	40	25	18	36	10	7

Tablo 2. İngilizce Yazılı Tişörtlerde Yer Alan Konuların Tematik Açıdan Sınıflandırılması
Table 2. Thematic Classification of the Subjects on T-shirts with English Writing

	Kadın	Erkek	Kız Çocuk	Erkek Çocuk	Kız Bebek	Erkek Bebek
Sloganlar	115	61	44	24	9	8
Aşk/Sevgi	25	-	4	-	4	3
Komik İçerikler	57	10	7	3	-	1
Özlü Sözler	3	-	-	1	1	-
Kişisel Gelişim ve Nasihat	62	10	6	6	1	-
Şehir Tanıtımı	4	8	-	7	-	2
Milli Bayramlar- Şahsiyetler/Atatürk- Anma Törenleri	-	-	-	-	-	-
Çizgi Filmler	-	-	1	3	-	1
Diğer	132	74	38	40	28	46
Toplam	398	163	100	84	43	61

Tablo 3. Bütün Markalarda Yazılı Tişörtlerde Yer Alan Konuların Tematik Açısından Sınıflandırılması
 Table 3. Thematic Classification of Themes on T-Shirts Printed on All Brands

	LC Waikiki	Koton	Mavi	Defacto
Sloganlar	150	44	13	62
Aşk/Sevgi	15	5	1	22
Komik İçerikler	35	23	6	16
Özlü Sözler	3	-	-	2
Kişisel Gelişim ve Nasihat	46	17	5	17
Şehir Tanıtımı	51	-	7	-
Milli Bayramlar-	14	1	-	7
Şahsiyetler/Atatürk-Anma				
Törenleri				
Çizgi Filmler	9	-	-	21
Lügat 365 (Kelimeler)	-	16	-	-
Diğer	189	73	17	101
Toplam	512	179	49	248

İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde “Tişört yazıları toplumdilbilimsel yeterliliklere göre nasıl sınıflandırılır?” alt problemine ilişkin bulgular belirtilmiştir. Sloganlar ve tişört yazılarının tamamı, toplumdilbilimsel yeterlilikler başlığı altında yer alan tanımlayıcılardır (Telc, 2013). Bu alan, sosyo-kültürel bilgi başlığı ile bağlantılı bir olgu olup özel manada dilin toplumsal alanda kullanımını kapsamaktadır. Sloganlar, sadece siyasi bir söylem ürünü değildir, aynı zamanda bir toplumun kültürel kodlarını da içinde barındırmaktadır. Bu nedenle sloganlar, toplumdilbilimsel bir nitelik taşır. Toplumdilbilimsel yeterlilikler; sosyal ilişkilerin dilsel göstergesi, nezaket kuralları, deyimler, söyleyişler, alıntılar ve atasözleri olarak sınıflandırılmıştır (Telc, 2013). Veri setinin oldukça fazlası olması sebebiyle tüm tişört yazıları aşağıda zikredilmemiş, bunun yerine bazı örnekler seçilerek toplumdilbilimsel açıdan sınıflandırılmıştır. Taranan tişörtlerde elde edilen veriler toplumdilbilimsel bakışla kategorilere ayrılmıştır. Elde edilen kategoriler, toplum yaklaşımı ile ilgili fikir vermektedir. Tişörtler incelendiğinde; sloganların, komik ifadelerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Aynı şekilde kişisel gelişim ve nasihat içerikli ifadeler de bulunmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde toplumun genel eğilimi görülebilmektedir.

Sosyal İlişkilerin Dilsel Göstergeleri

Selamlaşma ifadeleri:

- Greetings from ANTALYA THE CITY THAT NEVER SLEEPS (Hiç uyumayan şehir Antalya'dan selamlar) (LCW-2021)
- Namaste (Merhaba) (KOT-2021)

Nezaket kuralları

- Olumlu nezaket:
- Enjoy today while taste (Bugünün tadını çıkarırken eğlen) (KOT-2021)

- New week, new goals (Yeni hafta, yeni hedefler) (KOT-2021)
- Stay strong (Güçlü kal) (KOT-2021)
- Never give up (Asla vazgeçme) (KOT-2021)
- Positive vibes, bright future (Olumlu hisler, parlak gelecek) (KOT-2021)
- Be kind to yourself (Kendine kibar ol) (KOT-2021)
- Believe in yourself (Kendine inan) (DF-2021)
- Fly to the sky, and enjoy the beauty of stars (Gökyüzüne uç ve yıldızların güzelliğinin tadını çıkar) (KOT-2021)
- Dream big (Büyük düşün) (KOT-2021)
- Follow your heart (Kalbini takip et) (KOT-2021)
- Shine like a star (Bir yıldız gibi parla) (KOT-2021)
- Do more of what makes you happy (Seni mutlu eden şeyi daha çok yap) (KOT-2021)
- Listen to your heart (Kalbinin sesini dinle) (KOT-2021)
- KEEP CALM AND FACE YOUR FEARS / FETHİYE (Sakin olun ve korkularınızla yüzleşin / FETHİYE) (LCW-2021)
- Keep calm and stay home (sakin ol ve evde kal) (LCW-2021)
- Best Memories Good Vibes Alanya / Colours of region / Blue Paradise (En iyi hatıralar iyi hisler Alanya/Bölgenin renkleri/Mavi Cennet) (LCW-2021)
- Stay cool and be awesome (Sakin ol ve harika ol) (LCW-2021)

- İzmir / Magnificent Feelings (Muhteşem Duygular) (LCW-2021)
- İstanbul / Famous Destinations (Ünlü Yerler) (LCW-2021)
- İstanbul the city that never sleeps (İstanbul hiç uyumayan şehir) (LCW-2021)
- fabulous city ISTANBUL (muhteşem şehir İstanbul) (LCW-2021)
- historical city of mysteries ANTALYA (tarihî gizemler şehri ANTALYA) (LCW-2021)
- LIFE IS BETTER IN İZMİR (İzmir'de hayat daha iyi) (LCW-2021)
- Alanya – IS ALWAYS A GOOD IDEA (Alanya – daima iyi bir fikirdir) (LCW-2021)

Deyimler, deyişler, alıntılar, yabancı atasözleri

- Tee it high, let it fly: (Yukarı çek, uçmasına izin ver) (KOT-2021)
- Trust yourself: (Kendine güven) (KOT-2021)
- There is beauty in simplicity: (Sadeliğe güzellik vardır) (KOT-2021)
- Protect the planet: (Gezegeni koru) (KOT-2021)
- Believe in yourself: (Kendine inan) (KOT-2021)
- Give this world good energy: (Bu dünyaya iyi enerji ver) (KOT-MV-2021)
- Make your dreams happen (Hayallerini gerçekleştir) (KOT-2021)
- What goes around comes around? (Ne ekersen onu biçersin) (KOT-2021)
- Nothing changes (Hiçbir şey değişmez) (KOT-2021)
- Enjoy the little things (Küçük şeylerden zevk al) (KOT-2021)
- Life is a dream, life is a passion (Hayat bir rüyadır, hayat bir tutkudur) (KOT-2021)
- Listen to your heart (Kalbini dinle) (KOT-2021)
- Stay in nature / Doğayı koru (Doğada kalın) (LCW-2021)
- EVDEKAL, Sosyal mesafeyi koru, Temas yok, Elini yıka (LCW-2021)
- Home sweet home (evim güzel evim) (LCW-2021)
- Good Things Take Time (İyi Şeyler Zaman Alır) (LCW-2024)

Yerel kültürün simgesel unsurlarına ilişkin bilgi: insanlar, olgular ve önemli toplumsal meseleler

- Butterfly effect (noun): The phenomenon whereby a minute localized change in a complex system can have large effects elsewhere (Kelebek etkisi (isim): Karmaşık bir sistemde bir dakikalık yerel değişimin başka yerlerde büyük etkilere sahip olabileceği inancı) (KOT-2021)

Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde “Tişört yazıları sosyokültürel bilgi başlığına göre nasıl sınıflandırılır?” alt problemine ilişkin bulgular belirtilmiştir. Sloganlar ve tişört yazılarının tamamı, sosyokültürel bilgi başlığı altında yer alan tanımlayıcılardır (Telc, 2013). Bu alan, sosyokültürel bilgi

başlığı ile bağlantılı bir olgu olup özel manada dilin toplumsal alanda kullanımını kapsamaktadır. Sloganlar, sadece siyasi bir söylem ürünü değildir, aynı zamanda bir toplumun kültürel kodlarını da içinde barındırmaktadır. Sosyokültürel bilgi; günlük yaşam, yaşam koşulları, kişiler arası ilişkiler, değerler, inançlar ve tutumlar, beden dil, sosyal hayat, geleneksel davranışlar olarak sınıflandırılmıştır (Telc, 2013). Veri setinin oldukça fazlası olması sebebiyle tüm tişört yazıları aşağıda zikredilmemiş, bunun yerine bazı örnekler seçilerek sosyokültürel açıdan sınıflandırılmıştır.

Günlük yaşam

- wear this outfit with confidence (Bu kıyafeti güvenle giyin) (LCW-2021)
- DO NOT FEED AFTER MIDNIGHT (Geceden sonra besleme yapmayın) (LCW-2021)

Yaşam koşulları

- always hungry (Her zaman aç) (LCW-2021)
- modernity has failed us (Modernite bizi hayal kırıklığına uğrattı) (LCW-2021)
- TRUST THE TIMING OF YOUR LIFE (Hayatın zamanlamasına güvenin) (LCW-2021)

Kişiler arası ilişkiler

- BE THE REASON SOMEONE FEELS WELCOMED, SEEN, HEARD, valued, loved AND supported. (Birinin memnuniyetle karşılandığını, görüldüğünü, duyulduğunu, değer verildiğini, sevildiğini ve desteklendiğini hissetmesinin nedeni olun) (LCW-2021)
- don't text your ex! (Eski sevgiline mesaj atma!) (LCW-2021)
- Allergic to... boring people (Alerjisi var ... sıkıcı insanlara) (LCW-2021)
- Who needs a boyfriend? (Erkek arkadaş kimin ihtiyacı var?) (DF-2021)
- OKAY, LET'S DO THIS (Tamam, hadi bunu yapalım) (DF-2024)

Değerler, inançlar ve tutumlar

- Everyday is a new opportunity to change your life (Her gün, hayatınızı değiştirmek için yeni bir fırsattır.) (LCW-2021)
- Perfect sunshine (Mükemmel gün ışığı) (LCW-2021)
- Fantastic life (Fantastik hayat) (LCW-2021)
- A grateful heart is magnet for miracles (Minnettar bir kalp, mucizeler için mıknatıs) gibidir. (LCW-2021)
- Our stories will never end (Hikayelerimiz asla bitmeyecek) (LCW-2021)
- Do all things with love (Her şeyi sevgiyle yap) (LCW-2021)
- GLOW POSITIVE THOUGHTS (Pozitif düşüncelerin parıltısı) (LCW-2021)
- Save the indigo turtles (İndigo kaplumbağaları koru) (MV-2024)
- Butterfly effect (noun): The phenomenon whereby a minute localized change in a complex system can have large effects elsewhere (Kelebek etkisi (isim): Karmaşık bir sistemde bir dakikalık

yerel değişimin başka yerlerde büyük etkilere sahip olabileceği inancı) (KOT-2021)

- Ey yükselen yeni nesil, gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve sürdüreceksiniz. (DF-2021)

Sosyal hayat

- anti-social club (Anti-sosyal kulüp) (LCW-2021)
- respect (saygı) (LCW-2021)
- Fashion begins on the street: (Moda sokakta başlar) (KOT-2021)
- This is my social distancing t-shirt -stop-: (Bu benim sosyal mesafe tişörtüm -dur) (KOT-2021)
- PARTY TIME (PARTİ ZAMANI) (KOT-2024)
- today is a great day to be AMAZING (Bugün MUHTEŞEM olmak için harika bir gün) (LCW-2021)
- Today is a Good day (Bugün Güzel bir gün) (LCW-2024)
- Deleted history (Geçmiş silindi) (LCW-2021)
- FORGET THE PAST REMEMBER THE LESSON (Geçmiş unut, dersi hatırla) (LCW-2021)

Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde “Tişört yazıları kişiliğe ilişkin yeterli açıdan nasıl sınıflandırılır?” alt problemine ilişkin bulgular belirtilmiştir.

Güdüler açısından

- Phases of the moon (Ay'ın safhaları) (DF-2021)
- It's never too late to do better (Daha iyisini yapmak için asla geç değildir) (DF-2021)
- Mystic place at midnight, the sky pours the light/Creating a new kind of vision (Gece yarısı mistik yer, gökyüzü ışığı döküyor, Yeni bir vizyon türü yaratmak) (DF-2021)
- Say cheese (Peynir de) (DF-2021)
- Change (değişiklik) (DF-2021)
- A new adventure with you (Seninle yeni bir macera) (DF-2021)
- Always casual (Daima gündelik) (DF-2021)
- ALWAYS PERFECT (DAİMA MÜKEMMEL) (KOT-2024)

Değerler açısından (etik ve ahlaki gibi)

- Me: Received a phone call and move to other room/Friend's Reaction (Ben: Bir telefon araması aldım ve başka bir odaya geçtim./Arkadaşımın tepkisi) (DF-2021)

İnanışlar açısından (dini, ideolojik, felsefi gibi)

- Be soft enough to bend in the storm (Fırtınada bükülecek kadar yumuşak olun)
- Find inner peace (İç huzuru bulun) (DF-2021)
- Wonderful times are coming / keep it cool (Harika zamanlar geliyor/sakin ol) (DF-2021)

- The sun will rise and we will try again (Güneş doğacak ve tekrar deneyeceğiz) (DF-2021)

Kişilik etmenleri açısından

- Stand Out (Dikkat çekmek) (DF-2021)
- Power up! (Güç verin!) (DF-2021)
- Living beyond limits (Sınırların ötesinde yaşamak) (DF-2021)
- I need to find hobbies (that don't include my credit card) (Hobiler bulmam gerekiyor (kredi kartım dâhil değil) (DF-2021)
- I'm dreaming the hardest (En zor olanı hayal ediyorum) (DF-2021)
- Enjoy the Mystery DON'T LOSE TOUCH WITH YOUR ROOT (Gizemin Tadını Çıkarın KÖKÜNÜZLE İLETİŞİMİ KAYBETMEYİN) (LCW-2024)

Beşinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde “Tişört yazıları genel kültür açısından nasıl sınıflandırılır?” alt problemine ilişkin bulgular belirtilmiştir. Dünya bilgisi, belirli bir dili öğrenen için o dilin konuşulduğu ülke veya ülkeler hakkındaki bilgileri (örneğin, önemli coğrafi, ekolojik, demografik, ekonomik ve politik özellikleri vb.) kapsamaktadır (Telc, 2013, s. 102)

- Greetings from ANTALYA THE CITY THAT NEVER SLEEPS (Hiç uyumayan şehir Antalya'dan selamlar) (LCW-2021)
- KEEP CALM AND FACE YOUR FEARS / FETHİYE (Sakin olun ve korkularınızla yüzleşin / FETHİYE) (LCW-2021)
- Best Memories Good Vibes Alanya / Colours of region / Blue Paradise (En iyi hatıralar/ Pozitif enerji/ Bölgenin renkleri/ Mavi Cennet)+ İstanbul / Famous Destinations (Ünlü Yerler) (LCW-2021)
- İstanbul the city that never sleeps (İstanbul hiç uyumayan şehir) (LCW-2021)
- fabulous city ISTANBUL (muhteşem şehir İstanbul) (LCW-2021)
- historical city of mysteries ANTALYA (tarihi gizemler şehri ANTALYA) (LCW-2021)
- LIFE IS BETTER IN İZMİR (İzmir'de hayat daha iyi) (LCW-2021)
- Alanya – IS ALWAYS A GOOD IDEA (Alanya – daima iyi bir fikirdir) (LCW-2021)
- STAR WARS THE MANDALORIAN (LCW-2024)

Sonuç

Tişört yazıları üzerine Rusya'da yapılan çalışmalar ve ülkemizde de konu hakkında yeni yeni başlayan bazı çalışmalar ile sınırlı sayıdaki akademik çalışmalar dışında kaynak bulunmamaktadır. Türkçe yazılı tişörtlerin Türk kültürünü yansıtmaya ve yabancı dillerin ülkemizdeki tişört yazılarında kullanımında kültür aktarma gayesi olup olmadığı, İngilizce tişörtlerin tercihindeki sosyolojik durumlar gibi ayrıntılı çalışmalar henüz temel seviyededir. Yapılan tarama çalışmasında tişört yazılarında İngilizce kullanımının çok daha yaygın olduğu tespit edilmiştir. Türkçe yazılı tişörtlerin slogan veya bir düşünce

beyanından ziyade şehirleri tanıtan turistik eşyalar; çocuklar ve kısmen de yetişkinler için tasarlanmış güncel çizgi film ürünleri olduğu gözlemlenmektedir. İngilizce yazılı tişörtlerde ise belirgin bir ideolojiden ziyade basit, günlük sloganlarla çevrecilik, veganlık, dünya barışı gibi hususların aktarıldığı fark edilmektedir. Bunlara ek olarak kişisel gelişim içeriğine Türkçe yazılı tişörtlerde ulaşamamış ancak İngilizce tişörtlerde ise en sık rastlanan ikinci başlık olarak tespit edilmiştir. Rydkina (2018) “Modern Öğrencilerin Kıyafetleri Üzerindeki Yazılar” adlı çalışmasında içeriklerine göre tişörtleri sınıflandırmıştır. Bu çalışmada yapılan sınıflandırma adı geçen çalışmayla örtüşmektedir.

Yukhmina, Mamonova ve Mingazheva (2019) baskılı tişörtleri iletişimsel dilbilim bağlamında ele almış ve belirli medya söylemlerinde kendini gösteren öğelerin anlamsal yapısının iletişimsel önemini araştırmak için yaklaşık beş bin tişört incelemiştir. Çalışma sonucunda en sık kullanılan kavramların aşk (%44), yaşam ve ölüm (%22), müzik (%15), iş (%11), tatil (%8) olduğu görülmüştür.

Tişörtlerde yer alan yazılar ve görseller, Türkçe ve İngilizce olarak sınıflandırılmıştır. Bu iki ana kategori altında tişört yazıları içeriklere göre sınıflandırılmıştır:

- Türkçe yazılı tişörtlerin içerikleri: slogan, aşk/sevgi, komik içerikler, şehir tanıtımı, millî bayramlar ve Atatürk, çizgi filmler, Osmanlı Padişahları, Lügat365 içerikleri, diğer.

- İngilizce yazılı tişörtlerin içerikleri: slogan, aşk/sevgi, komik içerikler, şehir tanıtımı, çizgi filmler, özlü sözler, kişisel gelişim ve nasihat içerikli yazılar, diğer.

Türkçe yazılı tişörtler, toplam tişörtlerin %15’ini oluşturmaktadır. Türkçe yazılı tişörtlerin de büyük bir bölümünü millî bayram ve şahsiyetler oluşturmaktadır. İngilizce tişörtlerdeki fazlalık, insanların tercihlerini de göstermektedir. Türkçe yazılı tişörtlerin daha az olması, insanların anlaşılma kaygısından kaynaklanabilir. Zira, İngilizce yazılı tişörtlerdeki ifadelerin anlamları çoğu kişi tarafından bilinmemektedir. Anlamı diğer insanlar tarafından bilinen yazılı tişörtler, istemsiz de olsa insanlar arasında iletişim meydana getirmektedir.

Chiluwa, I. & Ajiboye (2016), T-shirt mesajlarının, ilişkiler ve ekonomik hayatta kalma arayışını yansıtan sosyopolitik ve kültürel söylemler için bir iletişim platformu olduğunu ifade etmektedir. Tişörtler bir çeşit insanlar arası sözsüz iletişim aracı olmaktadır. Eizenberg (2013) de tişörtlerin maddiyatı aşan bir özelliğinin olduğunu ifade etmiştir. Tarafımızdan yapılan çalışmada da tişörtlerin insanların kendini ifade etme aracı olduğu

Örnek Yazılar

Tablo 4. Tişörtlerde Yer Alabilecek Türkçe Şiirlerden Dizeler
Table 4. Turkish Poems that can be placed on T-shirts

Görsel	Tişörtte Yer Alacak Dize	Şair
	<i>Aşkın aldı benden beni Bana seni gerek seni</i>	Yunus Emre
	<i>Ben yanarım dünü günü Bana seni gerek seni</i>	(Dilçin, 2013: 344)

görülmektedir. Samuk (2014) yaptığı araştırmada politik mesaj içeren, marka, promosyon, hippi kültürüne ait, punk kültürüne ait, rock kültürüne ait, pop sanat anlayışında, dışavurumculuk anlayışında, kavramsal sanat anlayışında olmak üzere tişört tasarımlarında kullanılan plastik unsurları incelemiştir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında tişört gibi zeminde insan bedeni ile ilişkilendirilerek tasarımlar oluşturulabilecek bir üründe insan bedeninin çok fazla kullanılmadan tasarımlar gerçekleştirildiği görülmüştür. Çalışmada incelenen firmaların taranması neticesinde Osmanlı padişahları ile ilgili tişörtlere rastlanmamıştır. Ayrıca argo vs. içerikli tişörtler de görülmemiştir. Bununla birlikte çalışmanın dışında kalan firmalarda bu türden tişörtler görülebilmektedir.

Öneriler

Tişört yazıları üzerine yapılan akademik temelli çalışmaların az oluşu göz önüne alındığında çalışmaların kapsamı genişletilmeli ve tek bir alana ait olmaktan öte disiplinlerarası bir çalışmaya dönüşmelidir. Tişörtler; moda tasarımı ve tekstil, psikolojik ve sosyolojik etkenler, ticari kaygılar açısından da ele alınmalıdır.

Özellikle gençler tarafından tercih edilen İngilizce yazılı tişörtler ile gençlerin kültürel yozlaşmalarına etkisi olup olmadığı konusunda ayrıntılı çalışmalara yer verilmeli ve Türk kültürünün, tişörtler vasıtasıyla tanınması, tanıtılması ve devamının sağlanması için çalışmalar yapılmalıdır. Sadece bilgi ve mesaj verici değil, “Hey, bugün nasılsın?”, “Televizyon izlemeyi severim ama radyonun yeri başka.” gibi günlük dilden Türkçe örnekler de tişörtlerde yer almalıdır. Kullanılacak Türkçe ifadelerin kişileri ve toplumu rencide edici nitelikte olmamasına dikkat edilmelidir. Ayrıca dikkatleri üzerine çekici ifadeler bazı insanlar tarafından rahatsız edici bulunacağından buna da dikkat edilmelidir.

Türk kültürünün tişörtler vasıtasıyla tanıtılması noktasında Türkçe şiirlerden yararlanılabilir. Şiirler, bir kültürü en özlü ifade eden ürünlerden biridir. İçinde toplumun duygu ve düşüncesini, bakış açısı ve hassasiyetini barındırır. Bu sebeple şiirlerden hareketle toplum hakkında fikir sahibi olunabilir. Millî kültür ve dil-dünya görüşünün yansımaları olarak tişörtlerin kullanımına dair Türk şiirlerinden örnekler öneri olarak sunulmuştur. Şiirlerden seçilen bu dizelerin sade ve dikkat çekici olmasına dikkat edilmiştir. Buna ek olarak görseller telifte tabi değildir.

Her seher bir gül açar; her gece bir bülbül öter

Yahya Kemal Beyatlı
(Dilçin, 2013: 370)

Gülelim oynayalım, kâm alalım dünyadan.

Nedim (Macit, 1994:
334)

Kuru güz yaprakları uçuşuyor rüzgârda.

Ahmet Hamdi
Tanpınar (Dilçin, 2013:
371)

Büyülenmiş bir ceylan gibi bakıyor zaman

Sessizlik dökülüyor bir yerde yaprak yaprak

Ahmet Hamdi
Tanpınar (Dilçin, 2013:
371)

Melali anlamayan nesle aşına değiliz.

Ahmet Haşim (Dilçin,
2013: 386)

Göz gördü gönül sevdi seni ey yüzü mâhım

Nahifi (Dilçin, 2013:
441)

Bir yâreli kuş çırpınıyor sanki telinde

Tevfik Fikret (Dilçin,
2013: 453)

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,

Meçhule giden bir gemi kalkar bu limandan.

Yahya Kemal Beyatlı
(Dilçin, 2013: 414)

Müjde usul boylu sunam

Müjde eşime dostuma

Oktay Rifat (Dilçin,
2013: 374)

Kuzular bize söyler yılların geçtiğini

Kemalettin Kamu
(Dilçin, 2013: 397)

	<i>Nasıl da sevdim ne iştir bilmeden sevmeyi</i>	Atilla İlhan (Dilçin, 2013: 395)
	<i>Akşam olur güneş gider şimdi buradan</i>	Ziya Paşa (Dilçin, 2013: 55)
	<i>Yine yaz ayları geldi</i> <i>Hasretin bağrımı deldi</i>	Yunus Emre (Tatçı, 2005: 139)
	<i>Artık ne gelen ne beklenen var</i>	Yahya Kemal Beyatlı (Dilçin, 2013: 376)
	<i>Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden</i>	Ahmet Haşim (Dilçin, 2013: 384)
	<i>Arıyorum yıllar var ki ben onu</i>	Ahmet Kutsi Tecer (Dilçin, 2013: 374)
	<i>Ayva sarı, nar kırmızı sonbahar</i>	Cahit Sıtkı Tarancı (Dilçin, 2013: 380)
	<i>Buna felek derler felek</i> <i>Ne aman bilir ne dilek</i>	Karacaoğlu (Dilçin, 2013: 336)
	<i>Ne şair yaş döker ne âşık ağlar</i> <i>Tarihe karıştı eski sevdalar</i>	Faruk Nafiz Çamlıbel (Dilçin, 2013: 84)
	<i>Sen de anlat doğduğun yerleri</i> <i>Anlat biraz</i>	Cahit Külebi (Dilçin, 2013: 384)

¹ Yapay zeka kullanılarak hazırlanmıştır.

Adı ne idi unuttum
Sorulmayı sorulmayı

Karacaoğlu (Dilçin,
2013: 335)

Denizlerden
Esen bu ince hava saçlarıyla eğlensin

Ahmet Haşim (Dilçin,
2013: 386)

Biz dalgalar, fırtınalar kahramanı yiğitleriz.

Enis Behiç Koryürek
(Dilçin, 2013: 388)

Aşkın aldı benden beni
Bana seni gerek seni
Ben yanarım dünü günü
Bana seni gerek seni

Yunus Emre (Dilçin,
2013: 344)

Akşam, yine akşam, yine akşam

Ahmet Haşim (Dilçin,
2013: 396)

Kısaltmalar

CEFR: Common European Framework of Reference for Languages (Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı, 2013, 2018, 2020)

D-AOBM: Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni

Telc: The European Language Certificates

DF: DeFacto

MV: Mavi

KOT: Koton

LCW: LC Waikiki

Kaynaklar

Akay Ahmed, A. (2020). Edebi türlerden sefaretnameler üzerine kültürel değerlendirme. A. A. Akay, A. Fişekçioğlu (Ed.), *Dil Kullanıcısı Bağlamında Kuramdan Uygulamaya Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Avrupa Konseyi (2020). *Diller için avrupa ortak başvuru metni öğrenme, öğretme ve değerlendirme – tamamlayıcı cilt*. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Büyüköztürk, Ş., vd. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (25. Baskı). Ankara: Pegem Yayıncıları.

- Chiluwa, I. & Ajiboye, E. (2016). *Discursive pragmatics of T-shirt inscriptions: Constructing the self, context and social aspirations*. Pragmatics and Society.
- Chipizubov, V. (2020). English inscription on clothes. Чипизубов Влад (2020), *Кому понятны англоязычные надписи на одежде?*. <https://ppt-online.org/360340>, 2020 Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Cullum-Swan, B. ve Manning, P. K. (1994). What is a t-shirt? Codes, chronotypes, and everyday objects. Riggins, Stephen Harold (Ed.), *In The Socialness of Things: Essays on the Socio-Semiotics of Objects*. Berlin: De Gruyter Mouton. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110882469.415/pdf> Erişim Tarihi: 18.03.2022.
- Çiçek, M. (2021). Tişört yazıları üzerine toplum dil bilimsel bir araştırma. *Turkish Studies-Language*, 16(1), 165-184. <https://dx.doi.org/10.47845/TurkishStudies.48998>
- Dilçin, C. (2013). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eco, U. (2017). *Avrupa kültüründe kusursuz dil anlayışı*, (Çev. Kemal Ataka), İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Eizenberg, A. (2013). T-shirt: A cultural evolution of meanings, as a narrative of time. *Fashioning Time and Memory*.
- Fişekcioğlu A. (2020). Yabancı dil olarak türkçe öğretimine terimler açısından bir bakış: Kültür aktarımı, kültür paylaşımı, kültürlerarasılık. *Current Debates on social sciences multidididinary studies*, 4. 80-94.
- Karasu, B. (2019). Ortaokul fen bilimleri derslerinde işlenen bilim insanlarına yönelik formüllü tişört yönteminin akademik başarıya etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü: Ağrı. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 07.03.2022
- Karçığa, S. (2015). *Dede korkut kitabı'nın anlam bilimsel çözümlemesinde kavram alanının rolü*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 22.04.2024
- Khalikov, M.M. (2020). Spectacular and ludic aspects of speech genres: Tshirtlegends *Зрелищноигровые аспекты речевых жанров: надписи на футболках*. 26. 118-127, https://www.researchgate.net/publication/342490478_Spectacular_and_Ludic_Aspects_of_Speech_Genres_Tshirtlegends, 2020. <https://doi.org/10.18500/2311-0740-2020-2-26-118-127>. Erişim Tarihi: 07.03.2022.
- Koca, E. ve Koç, F. (2009). Giysi tasarımında yaratıcılık. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 4(1).
- Macit, M. (1994). *Nedim Divanı*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. Ankara.
- Molla, A. (2007). *Giysi tasarımı aşamalarının incelenmesi ve hazır giyim işletmelerdeki tasarımcı performansının değerlendirilmesi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk Dağabakan, F. (2012). Toplumdilbilimsel bir kavram olarak kadın-erkek dil ayrımına türkçe ve almanca açısından bir yaklaşım. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 47, (87-106).
- Rydikina, A. V. (2018). Modern öğrencilerin kıyafetleri üzerindeki yazılar. *Vitebsk Devlet Veteriner Hekimliği Akademisi*, 272-274.
- Rzayeva, S. (2020). Küreselleşmenin kültürel akışları ve somut olmayan kültürel miras üzerindeki etkileri, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 33-52.
- Samuk, A. (2014). *Tişört tasarımlarında kullanılan plastik unsurların incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü: Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 08.03.2022
- Tatçı, M. (2005). *Âşık Yunus*. Ankara: MEB.
- Telc. (2018). *Diller için avrupa ortak öneriler çerçevesi*. telc GmbH, Frankfurt/Main, Almanya.
- Telc. (2011). *Avrupa Dil sertifikaları yaşam boyu eğitiminin kilometre taşları*. telc GmbH, Frankfurt/Main, Almanya.
- Yazıcı, B. (2013). *Reklam iletilerinde türk dili kullanımı ve uygulamadaki dil yanlışları*. İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.
- Yukhmina, E., Mamonova, N., & Mingazheva, E. (2019). Linguo-structural analysis of the english t-shirt inscriptions as new urban media. In & Z. Marina Viktorovna (Ed.), *Journalistic Text in a New Technological Environment: Achievements and Problems*, vol 66. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 424-431). Future Academy. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.08.02.49>.
- Рыдкина, И. А. (2018). Надписи на одежде современных студентов. *Витебская государственная академия ветеринарной медицины*, 272-274.

İnternet Kaynakları

- LC Waikiki, <https://www.lcwaikiki.com/tr-TR/TR> Erişim Tarihi: 11.03.2022.
- DeFacto, <https://www.defacto.com.tr/> Erişim Tarihi: 11.03.2022.
- Koton, <https://www.koton.com.tr/> Erişim Tarihi: 11.03.2022.
- Mavi, <https://www.mavi.com/> Erişim Tarihi: 11.03.2022.
- Tişört tarihi hakkında (04.2021) <https://rushorderteetees.com/blog/history-t-shirts/>
- Tişört tanımı (03.2022) <https://www.merriam-webster.com/dictionary/T-shirt>

Turkish Research Journal of Academic Social Science

Available online, ISSN: 2667-4491 | www.turkishsocialscience.com | Turkish Science and Technology Publishing (TURSTEP)

Prof. Dr. Hamdi Döndüren's View On Current Religious Issues in His Tafsîr Titled Ahkâm Al-Qur'an

Rumeysa Akçay^{1,a,*}, Orhan Parlak^{2,b}

¹ Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak, Türkiye

² Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Uşak, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 18/11/2024

Accepted : 28/12/2024

Keywords:

Tefsir

Ahkâmü'l-Kur'an Güncel

Din

ABSTRACT

The Holy Quran is a book that addresses all of humanity with its appeal that transcends the ages. It contains much of the information that humanity needs for both its worldly and otherworldly life. The Messenger of Allah Hz. Muhammad (pbuh) has also set an example for us by living it himself. As time progresses, civilization reaches an advanced point and new developments occur. Life conditions are also affected by these developments. New problems to be solved arise in religious issues that bring regulations to every area of life. In this article, it is aimed to reveal the perspective from which current religious problems and issues are approached and how they are addressed in the commentary titled Ahkâmü'l-Kur'an by Prof. Dr. Hamdi Döndüren.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 242-248, 2024

Prof. Dr. Hamdi Döndüren'in Ahkâmü'l-Kur'an Adlı Tefsirinde Güncel Dinî Meselelere Bakışı

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 18/11/2024

Kabul : 28/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Tefsir

Ahkâmü'l-Kur'an Actual,

Religion

ÖZ

Kur'an-ı Kerim çağları aşan hitabıyla bütün insanlığa yönelik bir kitaptır. İnsanoğlunun hem dünyevî hem de uhrevî hayatına dönük ihtiyaç duyduğu bilgileri ihtiva etmektedir. Resûlullah Hz. Muhammed (s.a.v.) de bizzat yaşayarak bizlere örneklik teşkil etmiştir. Zaman ilerledikçe medeniyet ileri bir noktaya ulaşmakta ve yeni gelişmeler meydana gelmektedir. Hayat şartları da bu gelişmelerden etkilenmektedir. Hayatın her alanına düzenlemeler getiren dinî meselelerde çözüme kavuşturulacak yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. İşte bu makalede Prof. Dr. Hamdi Döndüren'e ait bulunan Ahkâmü'l-Kur'an adlı tefsirde güncel dinî sorun ve meselelere nasıl bir bakış açısı ile yaklaşmakta olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır.

^a rumeayak1998@gmail.com

^b <https://orcid.org/0009-0007-2748-6185> | orhan.parlak@usak.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3556-926X>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

İnsan sorgulayan, araştıran, keşifler yapan ve yeni icatlar ortaya koyabilen bir varlıktır. Bu Allah Teâla tarafından insana verilen akıl nimeti sayesinde mümkün olmaktadır. Allah Teâla pek çok Kur'an ayetinde akla ve düşünmeye özel bir vurgu yapmıştır. Söz konusu ayetlerde aklını kullananlar övülmüş ve kâinat üzerinde, mahlukât üzerinde tefekkür etmek tavsiye edilmiştir. Bunun yanında aklını kullanmayıp geçmişte yaşananlardan, Kur'an'daki kıssalardan ve çevresinde olanlardan ibret almayanlar için uyarılar mevcuttur.

İnsanoğlu akıl nimeti ve sorgulama kabiliyeti sayesinde yeni fikirler ortaya koymuş, bilim, kültür ve sanat alanlarında gelişmeler kaydetmiştir. Bu fikir ve icatlar neticesinde medeniyetler inşa edebilmiştir. Dolayısıyla insanlık tarihinde pek çok medeniyet varlığını sürdürmüş ve bir süre sonunda da yıkılmıştır. Din ise geçmişten bu yana insanlık âleminin mânevî ve zihni gelişiminde ciddi bir paya sahiptir. Medeniyet Tarihi incelendiğinde bu durum göze hemen çarpmaktadır. İlahî vahyin nebiler vasıtasıyla tebliğ edilmesi ile insanlar bazı tutku ve alışkanlıklarından kurtulup ulvî fikirlere yükselme imkanı bulmuştur. İnsanoğlunu en yüksek hayat mertebesine çıkarma amacı gütmeyen hiçbir dinî doktrin olamaz. Dolayısıyla insanoğlunun mânevî ve ahlakî olarak şimdiki seviyeye ulaşması dinle mümkün olmuştur. Toplamları kokuşmak ve çürümekten kurtarıcı bir medeniyet mimarıdır. (Tümer, 1994, IX, 312-320)

İnsanoğlunun ahlakî ve mânevî olarak yükselişini mümkün kılan, medeniyetlerin oluşumunda katkıları ve etkisi bulunan din geçmişe ve geleceğe ışık tutmaktadır. İslâmiyetin temel iki kaynağından birisi olan Kur'an-ı Kerim'de de bunlar görülmektedir. Hem geçmiş kavimlerin hâdiseleri anlatılarak ibret almaya teşvik bulunmakta hem de aynı hataların tekrarının önüne geçilmektedir. Aynı şekilde evrensel hitabının bir gereği olarak günümüzü de içine alan bir mesaja sahiptir. Kur'an'ın verdiği mesajların doğru anlaşılabilmesi için en başta Hz. Muhammed (s.a.v.) gayret göstermiş ve ashab-ı kirâmın dinî sorularına açıklamalar getirmiştir. O'nun bu açıklamaları hadis külliyatı içerisinde ayrı bir bölüm teşkil etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra ise sahabe ve tâbiün nesillerinde tefsir faaliyetleri devam ettirilmiştir ve ilerleyen zamanlarda Kur'an'ın tamamını tefsir eden eserler kaleme alınmıştır. Mukâtil b. Süleyman'ın tefsiri bu konuda ilk örnektir. (Cerrahoğlu, 2010: 137) Bu makalede de yakın dönemde yazılan tefsirlerden Prof. Dr. Hamdi Döndüren'e ait Ahkâm-ı Kur'an isimli tefsirdeki güncel dinî meselelere yaklaşım tarzı incelenmiştir.

Mehdi

Mehdi kavramı dinlerin çoğunda bulunan bir kavramdır. Kıyamet alametleri arasında ahir zamanda çıkıp insanları dalâletten hidayete yönlendireceği ifade edilen kimsedir. Kıyamet alametleri arasında zikredilen bazı hadiselerin meydana geldiğine yönelik iddialardan dolayı mehdinin yeryüzünde ortaya çıkıp çıkmayacağı meselesi tartışma gündemleri içerisinde yerini korumaktadır.

Mehdî kelimesi هدى sülâsî kökünden ismi mef'uldür. Dalaletin zıttı olup doğru yol anlamına gelmektedir. (İbn

Manzûr, XV, 353) Hidayete ermiş ve hidayet bulmuş kişi anlamına gelmektedir. Bu konuda açık bir Kur'an ayeti ya da mütevâtir derecede bir bilgi bulunmamaktadır. Maturidîlik, Eş'arîlik gibi ehl-i sünnet akidesinin temelini oluşturan imamların eserlerinde Mehdi'lik konusu ele alınmamıştır. Ancak son dönemde yazılan Ehl-i sünnete ait bazı kaynaklarda Mehdi'lik mevzuu yer almaya başlamıştır. (Döndüren, 2020:492)

Şia'da ise durum ehl-i sünnetten farklı gelişmiştir. Şia'nın bütün alt kollarında mehdi'lik mühim bir yere sahiptir. Mehdi'nin geleceğine dair bir beklenti taşımaktadırlar. Hatta onlara göre “alemler hiçbir zaman masumdan hali olamaz.” Yoksa kıyamet kopar, alem fesada uğrar. Mehdi beklentisi dikkatlerini mezheplerine yönlterek bağlı bulundukları liderlerinin Mehdi olduğuna dair bir inanışın beslenmesine yol açmıştır. Mehdi'nin bütün tasarruflarında isabet edeceğine yönelik fikirlere sahip olmalarından dolayı takip ettikleri yolun mutlak doğru olduğuna da inanmışlardır. Müslüman olsalar dahi diğer mezhep ve tarikat mensupları hakikate ulaşamamış ve yanlış yol seçmişlerdir. (Çınar, 2020: 307) Mehdi Şia'nın gizli imamıdır ve bir gün gizlilik durumu sona erecek, zulümler ve adaletsizlikler ise son bulacaktır. Mehdi haksızlığa uğratılan ehl-i beytin intikamını da alacaktır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerin Mehdi'ye işaret ettiğini iddia etmektedirler. (Döndüren, 2020:492)

Döndüren Ehl-i Sünnet'te de Mehdi'nin gelişine dair bir beklenti olduğunu ancak insanüstü vasıflar atfedilmediğini ve halkı İslam'a yönelten bir yöneltici veya ilim ehli birisi olabileceğinin düşünülmekte olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de mehdiye delalet eden açık bir ayetin bulunmadığını açıklamıştır. Ahad haberlere dayanan bu bilgilerin gerçekliğine dair düşünmenin inançla alakalı bir esas olarak görülmediğini de eklemiştir. Sonuç olarak böyle meçhule dayanan bir arayışın İslam'ın genel prensipleri ile uyummadığı kanaatinde olduğunu ifade etmiştir. (Döndüren, 2020: 492)

Suyutî'nin Mehdi hakkındaki hadisleri içeren “el-Örfü'l-Verdî fî Ahbari'l-Mehdî” ve “Kitabu'l-Keşf” isimlerinde iki eseri mevcuttur. İbn Hacer el-Heytemî ise “el-Kavlu'l-Muhtasar fî Alami'l-Mehdiyyi'l-Muntazar” isimli bir eser telif etmiştir. (Döndüren, 2020: 492)

İslam Öncesinde Dinlerde Mehdi Kavramı

Mehdi kavramının kökeni hakkında Batı'daki araştırmacılar iki farklı fikir sunmuşlardır. Birincisi mehdi inancının ilk önce Sümerlerde ortaya çıkıp Babil ve Mısır'da gelişim göstermesi ve ardından dünyaya yayılması yönündedir. Diğerinde mehdi inancı her dinin kendi bünyesinde kendi tarihi, içtimai ve psikolojik şartlarına göre geliştiği düşüncesi mevcuttur. Dinlerin çoğunluğunda sıkıntıları nihayete erdirecek, sosyal ve dinî hayatı olması gereken seviyeye taşıyacak bir otoritenin geleceğine dair inanç mevcuttur. Genellikle bu zamanın dünya hayatının sonlarına doğru olacağı düşünülmüştür. İnsanlar mutluluğu bulamadıklarında şartların daha da kötüye gitmesinden endişe duymuştur. Çeşitli felaketlerin meydana geleceğini düşünmüştür. Eski Mısırlılar Nil Nehrinin ve göllerin kuruyup içinde bulunan balıkların ve kuşların yok olacağına inanmışlardır. Hinduizm'de ise

ülkelerinin barbarlar tarafından istila edilip inanç ilkelerinin ortadan kaldırılacağı inancı bulunmaktadır. Bu şekildeki felaket hikayeleri Mecûsilik, Yahudilik ve diğer dinlerde de bulunmaktadır. (Sarıkçioğlu, 2003: 370-371)

Mehdinin gelişinin birtakım olayların ortaya çıkmasıyla olacağı düşünülmüştür. Hindular Mehdinin gelişile birlikte güneş ve ayın birbirine kavuşacağına inanmaktadır. Hristiyanlara göre İsa Mesih'in gelmesiyle birlikte gündüz hava kararacak, gece ise gündüz gibi olacaktır. Onun gelişile birlikte şeytanlar bağlanacak ve yeryüzünün tamamına adalet hakim olacaktır. Mesih döneminin sona ermesiyle kıyamet kopacaktır. Yahudilikte Mesih döneminde Kudüs ve çevresi cennet bahçesi gibi olacaktır. Çöller ise ormana dönüşecektir. Vahşi hayvanlar tabiatlarını kaybedip evcilleşecektir. (Sarıkçioğlu, 2003: 370-371) Maniheizmde ise İsa Mesih ikinci kez yeryüzüne inecek bütün insanları yargılayacak Maniheistler meleklescek günahkarlar ise cehenneme atılacaktır. (Alıcı, 2019: 289)

Dinlerde mehdî aynı zamanda ideal devlet adamı, ictimâî yenilikler getiren bir kimse, dinî kuralları tekrar hayata tatbik eden bir peygamber gibi tasavvur edilmektedir. Buna örnek olarak sömürge altındaki Yeni Gine halkının ve Amerikada bulunan Kızılderililer'in inancına göre kurtarıcı kimse yabancıları ülkeden atıp eski dinî hayatlarını geri getirecek bir kahraman olarak görülmesi verilebilir. Hindularda ise Kalki dinin zayıflayan taraflarını yenileyecek, kutsal kitapları olan Vedalar'ı çağın durumuna göre tefsir edecek ve şeriatı uygulayacaktır. O aynı zamanda insan suretine girmiş bulunan bir ilahtır. Yahudilere göre Mesih Kudüs'ü putperestlerden temizleyip dağılmış bulunan İsrailoğullarını tekrar toplayacaktır. Dünyayı hakimiyeti altına alıp pek çok ülkeyi de vergiye bağlayacaktır. Süleyman Mabedini tekrar inşa ettirecek ve dinî kanunları uygulayacaktır. (Sarıkçioğlu, 2003: 370-371)

Özetleyecek olursak Semavî olan üç dinde de beklenen kurtarıcının yeryüzünde ortaya çıkması ve hakimiyet kurması hakkında bazı rakamlar ortaya atılmıştır. Hepsinde de kıyamete yakın bir dönemde kurtarıcının ortaya çıkacağı beklenilmektedir. Hepsinde de adaletin tesis edileceği ve haksızlıkların ise son bulacağı anlatılmaktadır. Hristiyanlıkta kurtarıcı olarak gelen kimse Hz. İsa olacağından etnik köken sorunu ortaya çıkmamıştır. Fakat Yahudilik ve Mecûsilikte etnik köken de öneme sahip bir konudur. Dolayısıyla Yahudilere göre kurtarıcı olarak gelen kimsenin İsrail soyundan olması şartı bulunmaktadır. Mecûsilerde ise Zerdüş'tün neslinden gelmesi beklenilmektedir. Kurtarıcı olarak gelen kişinin Tanrı tarafından desteklendiği düşüncesinden dolayı zafere ulaşmasının kesin olduğu düşünülmektedir. (Çınar, 2020: 303)

Birden Çok Evlilik

İslamiyetten evvel Cahiliye döneminde kadınlarla evlilik hususunda sayı bakımından bir sınırlama yoktu. Herkes kendi isteği ve maddî imkânları doğrultusunda evlilikler gerçekleştiriyordu. Kabileler gücünü nüfustan aldığı için ve iş gücü sağlayan, savaşlarda nüfus kaybını da telafi eden boyutları olduğu için çok evlilik o devirde yaşayan göçebe ve yerleşik Arapların hayat şartlarının, kadın-erkek nüfus dengesinin, kültürlerinin bir sonucudur. Ayrıca çok evlilik zenginlik ve kuvvetin sembolü iken tek

eşli olmak zayıflık ve fakirliğin işareti olarak görülmekteydi. Dolayısıyla çok evlilik iftihar vesilesi ve itibarlı olma imkanı sağlamaktaydı. (Kamil ve Öğüt, 1993: 365-369) Buna ek olarak Araplarda kadınlar serveti çoğaltma aracı olarak da görülmekte ve toplumsal baskılara, zulüm ve haksızlıklara maruz kalmaktaydı. Bahsedilen zulümlere karşı koyabilecek ekonomik ve toplumsal araçları bulundurmıyorlardı. (Demirci, 2018: 252) Ancak İslamiyetin gelişile birlikte Nisa Suresi 3. Ayette *Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*" buyrulur kadınlarla evlenmede sınırlama getirilmiştir.

Meselenin tarihî arka planına daha derinden bakıldığında çok evliliğin diğer dinlerde ve toplumlar da görüldüğü bilinmektedir. Mesela Semavî dinlerden Musevilik hukukunda birden fazla kadınla evlenme imkanı tanınmış olsa da kadın açısından duygusal ve sosyal birtakım sakıncalar alimlerini meşgul etmiş ve nihayetinde hahamlar buna bir düzenleme ve sınırlama getirmiştir. (Altıntaş, 2011)

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) ilk kez çok evliliğe 53 ve ya 54 yaşlarındayken geçmiştir. Bu evliliklerini gerçekleştirmesinde dinî, sosyal, ekonomik ve ahlakî birçok sebep bulunmaktadır. Çok evliliği sınırlayan Nisa Suresi 3. Ayet Medine döneminin sonlarında, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından iki yıl kadar öncesinde nazil olmuştur. Bu ayetten önce çok evlilik Arabistan'da hayat tarzı olarak devam etmekteydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Arabistan halkının örfü üzerine bu evlilikleri gerçekleştirmiştir. Kendi döneminde de dostlarından veya düşmanlarından herhangi birisi ona bu uygulamasından kaynaklı eleştiride bulunmamıştır. (Sarıçam, 2002: 288)

Elmalılı Hamdi Yazır yukarıda bahsi geçen ayetle ilgili erkekler için tecavüz zulmünden korumaya vesile olacağını, zina gibi günahlara düşmeye engel olacağını kadınların ise kimsesizlikten kurtulmuş olacağını ifade etmiştir. Bunun yanında adaleti muhafaza etmek gerektiği ve birine diğerinden fazla muamelede bulunmamak gerektiğini de eklemiştir. Ayetin devamında geçen *"haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye alırsınız"* kısmıyla alakalı *"Adalet yapamayacağınızdan korkarsanız -ki bundan da korkmalısınız- o halde ancak bir kadın nikah ediniz. (فواحدة) "Cafer kıraatine göre ref'ile okunduğunda ise bir kadın kâfi"* anlamına geleceğini aktarmıştır. Yani bir kadınla nikahlanmanın adaletten sapmamak ve zulmetmemek adına daha elverişli olduğunu, bir kadının hakkını gözetmenin daha kolay olduğunu ayrıca bu cümleden fakruzarurete düşmemeniz için yani iktisadınız için daha uygun olduğu manasının da bulunduğunu ifade etmiştir. (Yazır, 1971: II, 1281-1282)

Çok evlilik hususunda en başta kadınlar arasında adaleti sağlama şartı getirilmiştir. Ancak bunun dışında başka şartlara da riayet etmek gerekmektedir. Bu şartlar şu şekilde maddelenebilir:

a) Erkek evlendiği kadınların ihtiyaçlarını karşılayabilecek maddî imkâna sahip bulunmalıdır. Hadis-i şerifte şöyle buyrulmaktadır: " Kişinin geçimlerini sağlamakla yükümlü olduğu kimselerin geçimlerini

sağlamaması, günah olarak kendisine yeter (Ebû Dâvûd, Sıla-i Rahîm, 46)

b) Kişi evlendiği eşlerine ve evlatlarına harama düşmeyecek imkân ve ortam sağlamakla yükümlüdür. Çünkü Allah Teâla Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanları ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır.”

Müfessirler İslam'da bir erkeğin dört kadına kadar evlilik yapmasının neden caiz görüldüğüne dair nedenleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Mesela savaşlarda erkek nüfus kadın nüfusuna oranla azalma göstermektedir. Bu durumda bir erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi kadınların da lehine olan bir durum olarak zikredilmiştir. (Şimşek, 2022: 294-295)

Bu hususta ileri sürülen bir diğer neden ise şu şekildedir: Bir insanın soyunun devam etmesini istemesi normal bir durumdur. Hanımı kısır olan kimse için ise iki yol vardır. Birincisi hanımını boşaması veya kısır olan hanımını boşamadan başka bir hanımla evlenmesidir. Bahsettiğimiz nedenleri ciddiye alanların bazıları bu şartlar ortada yoksa bir erkeğin birden fazla kadınla evliliğini caiz görmemektedir. Bu yüzden Osmanlı Devletinin son dönemlerinde hazırlanan Aile Kararnamesinde çok kadınla evliliği hakimın iznine bağlamıştır. Benzer bir uygulama Mısır medenî kanununda da gündeme getirilmektedir. (Şimşek, 2022: 294-295)

Hamdi Döndüren birden çok evlilik hususunda İslamiyetin gelişinden önce evlilikte sınırlama olmadığı için hem kadınların haklarının zâyî olduğunu hem de kadınlar arasında adaletin gözetilmediğini ifade etmiştir. Birden çok evliliğin diğer ismiyle taaddüd-i zevcât meselesinin İslamiyette bir emir değil ruhsat olduğuna temas etmiştir. Nisa suresinde bulunan konunun başında zikrettiğimiz 3. Ayetinde eşler arasında adaletin gözetilmesinin çok güç olmasından dolayı tek kadınla evliliğin özendirildiğine dikkat çekmiştir. Buradaki adaletin gözetilmesiyle kastedilenin geçimi sağlama, eşit vakit ayırma, ilgi gösterme gibi mevzularda zahirî adaleti sağlamaya çalışmaktır. Kalpte bulunan sevgi hususunda gizli adaleti sağlamak insan gücünü aşabilecek bir konudur. Zaten surenin devamında isteseler dahi buna güç yetiremeyecekleri bildirilmiştir. (Döndüren, 2020: II, 413-414)

وَلَنْ تَسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمْلِكُوا كُلَّ الْمَالِ فَتَدْرُوهَا كَالْمُعَلَّقَةِ وَإِنْ تُصْلِحُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

“Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine bûsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır,engin rahmet sahibidir.” (Nisa Suresi 4/129)

Sonuç olarak diyebiliriz ki birden çok evlilik İslamiyetten önce özellikle Arap toplumunda itibarın, zenginliğin , soyluluğun bir sembolü olarak görülmekteydi. Kadınların erkekler ile eşit değere sahip olmadığı, pek çok haktan mahrum olduğu bir ortamda İslam kadınlar için özel hükümler getirerek hakkettiği

mevkiye yükseltmiştir. Bunun en bariz örneklerinden birisi de şüphesiz çok evliliğe sınırlama getirilmesidir. Hamdi Döndüren Ahkâmü'l-Kur'an adlı tefsirinde bu konuya temas etmiş ve sınırlamanın hikmetlerini aktarmıştır. Özet olarak burada kadının hakkının zayi olmasının önüne geçme maksadının bulunduğunu ifade etmiştir.

Kadının Miras Hissesi

Mirasla alakalı ayetler Uhud gazvesinden sonra Medine'de nazil olmuştur. Cahiliye zamanında ve İslam'ın ilk dönemlerinde Araplarda vefat eden kimsenin mirası yalnız eli silah tutan erkek akrabalarına giderdi. Kadınlar ile küçük çocuklar mirastan mahrum bırakılırdı. Hicretin üçüncü yılına kadar bu şekilde devam etmiştir. (Döndüren, 2020: II, 432-433)

Konuyla ilgili Cabir b. Abdullah'tan (r. anh.) şöyle nakledilmiştir: Sa'd b. Rabî' (r. anh.) Uhud'da şehid olunca erkek kardeşi mirasın tamamına el koymuş ve hanımı ile yetim kızlarına bir şey bırakmamıştır. Sa'd ise Medine'nin sayılı zenginleri arasında yer almaktaydı. Hicretten sonra Muhacir ile Ensar arasında Muâhât gerçekleştiğinde Abdurrahman b. Avf'ı (r. anh.) kardeş edinmiş ve servetinin yarısını kardeşine vermeyi teklif etmiştir. Ancak ticaret tecrübesi bulunan Abdurrahman (r. anh.) teklifi kabul etmeyerek çarşının yolunu göstermesini istemiştir. Bahsettiğimiz Sa'd'ın hanımı (r. anh.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelmiş ve iki kızının babasının Uhud'da şehit olduğunu, amcalarının ise bütün malları alıp kızlara bir şey bırakmadığını anlatmıştır. Devamında “ Bunlar ancak mal ile nikahlanır.” demiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) ise “ Bu hususta Allah hüküm verecektir.” buyurmuştur. Bunun üzerine miras hakkındaki ayetler nazil olmuştur. Allah Resûlü (s.a.v.) Sa'd'ın (r. anh.) kardeşini çağırması ve ardından “ Sa'd'ın iki kızına üçte iki, annelerine sekizde bir ver. Geri kalan kısım da senindir.” buyurmuştur. (Tirmizî, Ferâiz, 3)

Cabir b. Abdullah' tan (r. anh.) gelen rivâyete göre, ağır bir hastalığa yakalandığı zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ebubekir'le (r. anh.) ile Beni Seleme Yurdundaki evine ziyarete gelmişti. Cabir (r. anh.) “ Ey Allah'ın Resûlü, mirasçılara malımı nasıl bırakmamı emredersiniz? diye sordu. Hz. Muhammed (s.a.v.) soruya cevap vermemiş ardından Nisâ suresindeki mirasla ilgili ayetler nazil olmuştur. (Buhârî, Ferâiz, 14)

Kur'an-ı Kerim'de miras paylaşımının hangi usulle yapılması gerektiğine dair pek çok ayet nazil olmuştur. Bu ayetlerde farklı durumlara hâs açıklamalar getirilmiştir. Ahkâmü'l- Kur'an tefsiri sahibi Hamdi Döndüren, Nisa Suresi 7. Ayette geçmekte olan kadının, ebeveyn ve evlatların miras payları hususlarında dikkate değer yorumlar yapmıştır. Söz konusu ayette şöyle buyrulmaktadır:

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا

Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli paydır.

Hamdi Döndüren bu ayetin kadınlara terekeden, erkeklere eşit şekilde pay verilmesinin gerekliliğini ifade eden ilk genel ayet olduğunu ifade etmiştir. O günkü toplumda miras alamayan kadın, ana-baba ve çocuklar ile

eş, kardeş ve diğer yakınların miras paylarının bulunması gerektiği vurgulanmıştır. (Döndüren, 2020: 425)

Hamdi Döndüren, daha önce bahsi geçen sahabe Cabir b. Abdullah (r.anh) gibi ensardan Evs b. Sabit'in (r.anh) vefatını takiben benzer bir miras paylaşımı sorununu örnek vermiştir. Evs b. Sabit (r.anh) vefat ettiğinde malına iki erkek yeğeni el koymuş, üç kızına ve eşine ise bir şey bırakmamıştır. Hanımı Hz. Peygamber'e (s.a.v.) başvurduğunda Nisa suresi 7. Ayet nazil olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ayete göre miras bırakanın karısı ve kız çocuklarına miras bırakması gerektiğini söylediğinde Süveyd ve Arface (r.anhuma) “ Ey Allah'ın Resülü , bu kadının çocukları ne ata biner, ne zayıf düşmüş birine yardım edebilir, ne de bunların düşmana bir zararı dokunabilir.” Onların bu cevabı dönemin ataerkil toplum yapısı hakkında bize fikir vermektedir. Ayrıca Peygamberimiz (s.a.v.) devrindeki hukuk sisteminde kadın ile erkek arasındaki miras eşitliğinin gerçekleştirilememesinin sebebini ortaya koymaktadır. Bunun yanında Nisa suresi 11. Ve 12. ayetlerinde sadece bir kısım mirasçının ve paylarının belirtildiği ve gelişme yönünde değişime açık ve kalıcı olmayan hükümlerin neden “tavsiye” sözcüğü ile başladığını açıklayıcı vasıftadır. Mirasçıların kendi aralarında anlaşarak sulh ile kadınlara ait payları arttırmaları caiz ve mümkündür. (Döndüren, 2020: 425, 426)

İbnu'l- Arabî (r.aleyh) cahiliye devrinde miras paylaşımında kadın ve çocuk gibi toplumda zayıf görülen kimselere pay verilmediğini ve bunun büyük bir cahillik olduğunu ifade etmiştir. Halbuki vârislik yönünden küçük zayıf çocuklar güçlü kimselerden daha çok mal haketmektedir diyerek açıklamada bulunmuştur. (İbnu'l- Arabî, I, 426)

Konunun esas meselesi kadının miras payı üzerinden gerçekleşen tartışmalardır. Özellikle günümüzde ekonomik şartların değişimi, kadının çalışma hayatında geçmişe nazaran daha aktif rol alması ve Batılı oryantalistlerin İslam'a yönelik eleştirileri, karalama çalışmaları ve kadın-erkek eşitliğini vurgulayan düşünce akımları bu meselenin tartışma konusu olarak ön plana çıkmasında etkili olmuştur.

Tartışmaların odağında kız çocuğunun mirasta erkek çocuğun hissesinin yarısı kadar pay alması yer almaktadır. Bazı kimselere bu durum ters gelmiş ve kadının aldığı payın daha fazla olması gerektiği düşünülmüştür. Hatta buradan kadına erkeğin yarısı kadar değer verildiği sonucuna varanlar dahi olmuştur.(Şimşek, 2022:299 ; Karaman ve Ark. 2020: II, 22-28) Söz konusu ayette şöyle buyrulmaktadır:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ وَلِأَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا الشُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ أَبَوَاهُ فَلِلأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِلأُمِّهِ الشُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَنَرُونَ أَيْهُمْ أَقْرَبَ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

“ Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. (Mirasçılar) ikiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, anne babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da anne babası ona vâris olmuşlarsa annesinin hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa annesinin payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda

bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.”

Şimşek kadına erkeğin yarısı kadar hisse verilmesinin değerle alakalı olmadığını düşünmektedir. Çünkü İslam kadına miras hakkının tanınmadığı bir topluma inmiştir. Aynı şekilde o dönemde yaşayan diğer toplumlarda da kadına miras verilmemektedir. Bu sebeple değer yönünden bakıldığı zaman iddianın aksine İslam'ın kadına değer verdiği sonucuna ulaşılır. (Şimşek, 2022:300)

Elmalılı Hamdi Yazır, Nisa Suresi 11. ayette geçen يُوصِيكُمُ اللَّهُ ifadesini Allah Teâla emrediyor olarak beyan etmiştir. Ahkâmü'l- Kur'an tefsiri müellifi Hamdi Döndüren ise emir ve tavsiye ediyor diyerek ayet mealini vermiştir. Tavsiye sözcüğü ile başlamasının hükümlerin değişime açık olması yönüne işaret ettiğini önceki kısımlarda temas etmiştik. Fahreddin er-Razî ise “يُوصِيكُمُ” lafzının ulaştırmak, iletmek manalarına sahip bulunduğunu dolayısıyla ayette “öldükten sonra evlatlarınızın hukukunu ifâ etme husununu size iletir” anlamında kullanıldığını yer vermiştir.(Râzî, IX, 508)

Erkeğin mirastan neden daha fazla faydalandığı konusunda alimler, müfessirler ve fukaha benzer minvalde açıklamalar ortaya koymuştur. Bu şekilde gerçekleştirilen taksimatın adalet ve hakkaniyete uygun olduğunu düşünenler şöyle savunmuşlardır:

a) Geçmişten bu yana aile kurumunda görev dağılımı açısından bakıldığında ev geçimini sağlamak erkeğe yüklenmiştir. Hemen hemen bütün toplumlarda bu şekilde gözlenmiştir. Aynı durum İslam hukukunda da geçerli olup erkeğin sorumlulukları arasındadır. Kadının ise ekonomik bir sorumluluğu bulunmamaktadır.

b) Kadınlara erkeklere göre yarım pay almış olsa dahi kadının hissesinde kocasının ve diğerlerinin yararlanma ve tasarruf hakkı bulunmamaktadır. Kadın dilediği şekilde hissesini kullanabilmektedir. Bunun yanında düğün masrafı, mehir ve geçim temin erkeğin sorumluluğunda bulunduğu için bu paydan kadının da istifadesi mümkün olmaktadır.

c) Bütün hallerde kadının hissesi erkeğin yarısı kadar denilemez. Vefat edenin çocukları da varsa anne ve babası hayatta ise ikisinin de payı altıda birdir. Aralarında ayırım yapılmamıştır. Dede ve ninenin miras payında da eşitlik vardır. Ana bir kardeşler birden çok olduğu durumda mirasın üçte birini kadın-erkek eşit bir şekilde paylaşım yaparlar.

d) Meseleye yine ekonomik açıdan bakıldığında kadın boşandığı zaman iddet süresini beklerken dahi barınma, yeme-içme ve giyim kuşam gibi masrafları da eski kocasına ait bulunmaktadır. (Karaman ve Ark. 2020: II, 24-28; Şimşek, 2022: 301)

Şimşek konunun devamında kadının mirası hususunda İslam'a değil müslümanların uygulamalarına itiraz edilmesi gerektiğini, İslam aleminin her tarafında kadına miras hakkının ya hiç tanınmadığını ya da verildikten sonra geri alındığını ya da gasp edilme şeklinde bir gelenek ortaya konulduğunu zikrettikten sonra bu uygulamasının sorumluluğunun İslam değil ancak İslam'dan sapan Müslümanlar olduğunu ifade etmiştir. Şimşek, 2022: 301,302)

Sonuç olarak kadının miras payının erkeğe göre bazı hallerde daha az tutulmasının hikmetini müfessirler

toplumların genel hayat tarzıyla ilişkilendirmiştir ve bu noktada tutarlı açıklamalar getirilmiştir. Ancak Hamdi Döndüren'in günümüz şartlarında kadınların da iş hayatına aktif katılımının artması neticesinde bu payın artırılabilmesi tavsiyesini vermesi toplumsal bir meseleye çözüm sunma açısından önemli olmaktadır.

Hiz. İsa'nın Tekrar Yeryüzüne İnişi

Kıyamet alametleri arasında Hiz. Mehdî'nin ortaya çıkmasının ardından Hiz. İsa'nın da tekrar yeryüzüne ineceği zikredilmektedir. Hiz. İsa'nın kendi risalet döneminde Yahudiler kendisine inanmamış ve nihayetinde çarınha germe hadisesi meydana gelmeden evvel Allah'ın onu göğe yükselttiğine inanılmaktadır. Fakat bu yükselmenin bedenlen mi yoksa ruhen mi gerçekleştiği hususunda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Hem Kur'an-ı Kerim hem de hadislerde bu konuyla bağlantılı deliller mevcuttur. Bu konu İslamî kaynaklarda "nüzul-ü İsâ" olarak geçmektedir.

Hristiyanların kutsal kitaplarında da Hiz. İsa'nın tekrar yeryüzüne ineceğine dair bölümler mevcuttur. Onların inancına göre Hiz. İsa havarilerin gözü önünde semaya yükseltilmiş ve dünyanın sonuna doğru ikinci kez gelecektir. Onun gelişinden önce bazı alametler zuhur edecektir. Öncelikle milletler arasında çatışmalar ortaya çıkacak. Ardından kıtlıklar ve depremler gibi sıkıntılı olaylar meydana gelecektir. Bazı kimseler Mesihlik davası güdecek ve nihayetinde Hiz. İsa tekrardan yeryüzüne inecektir. (Harman, 2020: 465-472) Hristiyanlıktaki nüzul-ü İsâ meselesinde çarınha gerilme gerçekleşikten sonra göğe yükseltildiğine inanılmaktadır. (Eroğlu, 2019: 141) Kur'an-ı Kerim'de bu konunun nasıl ele alındığı ve çarınha gerilme hakkındaki bilgiler ilerleyen kısımda ele alınacaktır.

Yahudilikte de İslamiyet ve Hristiyanlıktakine benzer bir inanış mevcuttur. Zamanında Babil ve Asurluların saldırılarına uğrayıp sürgüne gönderilen ve kutsal topraklarını kaybeden Yahudiler'de Hiz. Davut soyundan bir kurtarıcının geleceği inancı mevcuttur. Yahudiler Hiz. İsa'ya inanmadıkları için kutsal topraklarda tekrar hakim olmalarını sağlayacak ve bütün Yahudileri bir araya getirecek beklenin kimsenin Hiz. Davut'un soyundan olacağına inanmaktadırlar. Diğer inançlara benzer şekilde beklenen seçkin kimse gelmeden önce bazı alametler zuhur edecektir. Örf, adet ve ahlakın bozulması, baştaki yöneticilerin kötü oluşu, şiddet ve baskıların artması ve Kudüs'e saldırıların olması alametler arasında yer almaktadır. (Taşdemir, 2023: 193-194)

Kur'an-ı Kerim'de Nüzul-ü İsâ

Kur'an-ı Kerim'in farklı kısımlarında nüzul-ü İsâ konusuyla ilgili bilgiler mevcuttur. Bunları aşağı kısımda şöyle sıralayabiliriz:

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَرْيَمَ وَرَافِعُكَ إِلَى مَطَهْرِكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

Allah buyurmuştu ki: "Ey İsâ! Ben seni vefat ettireceğim, seni katıma yükselteceğim, seni o inkârcılardan arındıracağım ve sana tâbi olanları kıyamet gününe kadar inkâr edenlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte, ayrılığa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda hükmü o zaman ben vereceğim." (Ali İmran Suresi, 3/ 55)

وَأَنَّهُ لَعَلَّمُ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

Bilin ki, o kıyamete ait bir bilgidir. Sakın ondan şüphe etmeyin ve bana tâbi olun. Bu dosdoğru yoldur. (Zuhur Suresi, 43/ 61)

وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا

Allah elçisi Meryem oğlu İsâ Mesih'i öldürdük" demeleri yüzünden... Hâlbuki onu ne öldürdüler ne de çarınha gerdiler; (başkası ona benzer kılındığı için) şüphe içine düşürüldüler. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bu konuda tam bir kararsızlık içindedirler. Bu hususta zanna uyma dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmemişlerdir. (Nisa Suresi, 4/157)

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir. (Nisa Suresi, 4/158)

وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا

Doğduğum gün, öleceğim gün ve yeniden hayata döndürüleceğim gün esenlik benimle olacaktır." (Meryem Suresi 19/ 33)

Hamdi Döndüren, Hiz. İsa'nın Allah Teâla'nın bir ikramı neticesinde düşmanlarının elinden kurtulduğunu ve gizli bir şekilde başka bir ülkeye giderek normal hayatına devam ettiğini, vefatından sonra ruhunun Allah katında yüksek derecelere yükseldiğini ifade etmiştir. (Döndüren, 2020: III, 107)

Fahreddin Razi yukarıda verilen Nisa Suresi 157. Ayette Yahudilerin Hiz. İsa'yı öldürdüklerini zannetdiklerini ancak Allah Teâla'nın onları bu iddialarında yalanladığını ifade etmiştir. Ayrıca "Allah elçisi Meryem oğlu İsâ Mesih'i öldürdük" demelerinin küfre delalet ettiğini açıklamıştır. Kelamcılar da şöyle dediğini aktarır: "Yahudiler onu öldürmeye kastettiklerinde Allah onu semaya yükseltti. Yahudilerin reisleri avam tabakası arasında fitne meydana gelmesinden korktukları için bir insanı (rastgele) tutup öldürdüler, astılar ve İnsanlara Hiz. İsa'yı öldürmüş gibi hile yaptılar. İnsanlar da Mesih'i ancak ismen biliyordu. Çünkü Hiz. İsa insanlar arasına çok karışmayan birisiydi. (Râzî, XI, 260)

Begavî, Meâlimu't-Tenzîl'inde Yahudilerin Hiz. İsa'yı bir evde hapsedtiklerini ve başına gözcü bıraktıklarını anlatmaktadır. Allah Teâla da gözcüyü Hiz. İsa'ya benzetti. Ardından gözcüyü öldürdüler, diyerek meseleye açıklama getirmiştir. Ayette geçen ihtilâfa düşme ile kastedilenin Yahudilerin mi yoksa Hristiyanların mı onu katlettiği sorusudur. Onlardan bazıları da cesedi Hiz. İsa'nın cesedi değil dolayısıyla onu öldürmedik demiştir. (Ebû Muhammed el-Beğavî, 1417/1997: II, 307)

Elmalılı Hamdi Yazır'a göre Allah'ın Resûlü Hiz. İsa'yı katlettik demeleri onun risalet vasfıyla alay etme ve (kendi yaptıklarıyla) iftihar etmeleridir. Bu sebeple Allah onları zillate düşürerek belalarını vermiştir. Gerçekte onu katlemediler. Elmalılı Hamdi Yazır şüpheye düşürülmelerinden maksadın Hiz. İsa gibi gösterilmesi olduğunu ifade etmiştir. Devamında Hiz. İsa'nın göğe yükseltilmesi ve öncesi hakkında ileri sürülen rivayetlere değinmiş ve bu rivayetlerin birbiri ile çeliştiğini dolayısıyla delil getire açısından sahih olmadıklarını açıklamıştır. (Yazır, III, 1517)

Hamdi Döndüren'in önceki tefsir alimlerinden farklı olarak Yahudilerin çarınha germe teşebbüsünden kurtulup uzaklaşarak bir süre daha normal dünya hayatına

devam ettiği kanaatini taşıdığını görmekteyiz. Diğer yer verdiğimiz müfessirlerin ise net bir kanaat ortaya koymadığını dolayısıyla Hz. İsa'nın göğe yükselmesi hadisesinin mahiyeti hususunda bir ittifakın bulunmadığını söyleyebilmekteyiz.

Sonuç

İnsanoğlunun temel yaratılış gayesi Allah'a kulluktur. Hem dünyevî hem de uhrevî saadetin yolu Allah Teâla'nın peygamberleri aracılığıyla ulaştırdığı hükümleri bilmek ve hayata tatbik etmekten geçmektedir. Bunun için de helali haramdan doğruyu yanlıştan güzel olan davranışları diğerlerinden ayırt edebilmek önemli ve gereklidir.

Zamanın ilerleyişi ve şartların değişimi ile karşımıza çözüm bekleyen yeni meseleler ortaya çıkmaktadır. İslam alimleri bu meselelere Kur'an ve sünnet ekseninde cevap aramaya çalışmıştır. Özellikle Batı'daki ilmî, içtimâî ve ekonomik gelişmeler İslam dünyasını da etkilemiştir. Bu gelişmeler neticesinde dinî konularda da yeni sorular hayatlara gelmiştir. Bunlar arasında peygamberlerin hayatları hakkında, fikhî konularda ve özellikle kadın haklarının ön plana çıkarılmasıyla kadınlarla ilgili hükümlerde daha çok yeni tartışma mevzuları ortaya çıkmıştır.

Yakın dönemde yazılan Prof. Dr. Hamdi Döndüren'e ait fikhî ağırlıklı bir tefsir olan Ahkâmü'l-Kur'an da güncel pek çok konuya temas edilmiştir. Eserdeki bütün günümüze yönelik konuları ele almak makalenin sınırını aşacağından dolayı belli başlı ön plana çıkan konulara yer vermeyi tercih ettik. Tefsir oldukça hacimli olmasından dolayı bu tarz konular geniş bir şekilde yer almıştır. Özellikle yeni ilmî gelişmeler ışığında ayetlere yorumlar getirilmiştir. Tabiat ile ilgili fizik, kimya, biyoloji, astronomi vb. bilim dallarının verilerinden yararlanılmıştır. Hristiyan ve Yahudilerin kutsal kitaplarında yer alan Müslümanları da ilgilendiren hususlarda karşılaştırma yolunu tercih etmiş ve Kitab-ı Mukaddes'ten alıntılar yapmıştır.

Güncel dinî meseleleri ele alırken toplumun halihazırda içinde bulunduğu şartları da dikkate alarak yorumlamalar yapmıştır. Bazı noktalarda tefsir geleneğini tasdik ederken gerekli kısımlarda yeni anlayışlar ortaya koyabilmiştir. Kur'an-ı Kerim'i çağın insanına anlatma ve aktarma ile

ayetlerin temel gayelerini ortaya koyma açılarından faydalı bilgiler sunmuştur.

Kaynaklar

- Ali, K. Ögüt, S. "Çok Evlilik", (1993) TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.
- Altıntaş, Y. (2011). Musevilik'te Dinsel Kurallar ve Gelenekler Çerçevesinde Ailenin Kuruluşu ve Ailede Roller. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 12.
- Buhârî, E. 'Abdullâh Muhammed b. İsmâil (1422). *El-Câmi 'u 'ş-şâhih* (1-9). Dâru Tavkı'n-Necât.
- Cerrahoğlu, İ. (2010) Tefsir Tarihi, 5. Baskı, Fecr Yayınları, Ankara.
- Çınar, M. (2020) Sistematik Kelam, (Ed. Mehmet Evkuran) 2. Baskı, Bilay Yayınları, Ankara.
- Demirci, M. (2018) Günümüz Tefsir Problemleri, 2. Baskı, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Ebû Dâvûd, S. b. el-Eş'âs es-Sicistânî. (2009). *Sunenu Ebi Dâvûd* (1-7). Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye.
- Ebû Muhammed el-Beğavî, el-Hüseyn b. el-Ferrâ'. (1417/1997). *Me'âlimu't-Tenzil fî Tefsiri'l-Kur'an* (1-8). Dâru Taybe.
- Eroğlu, A. (2019). Dinler Tarihi El Kitabı, (Ed: Adam, B.) Grafiker Yayınları, Ankara.
- Harman, Ö.F. (2020) "İsâ Maddesi", TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl. Mükerrrem b. 'Alî Cemaleddin er-Ruveyfî'î. (1414/1993). *Lisân 'l-'Arab* (1-15). Dâru Şâdir.
- İbnu'l-Arabî, (2003/1424). Ahkâmü'l-Kur'an, 3. Baskı, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Karaman, H. ve ark. (2020) Kur'an Yolu Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Râzî, E. 'Abdillâh Muhammed. b. Ömer. b. Hasan b. Hüseyin et-Temimî. (1420). *Mefâtihu'l-'Gayb*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî.
- Şimşek, M. S. (2022) Günümüz Tefsir Problemleri, 18. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul.
- Tirmizî, E. 'İsâ M. b. 'İsâ et-. (1395/1975). *Sunenu't-Tirmizî* (1-5). Şirketu Muşafâ'l-Bâbî'l-Halebî.
- Tümer, G. (1994). Din (Genel Olarak Din). İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 312-320). TDV Yayınları.
- Yazır, M.H. (1971) Hak Dini Kur'an Dili, 3. Baskı, Eser Kitabevi, İstanbul.

40 m2 Germany, Semiotic Analysis of Posters of the Films Willkommen in Deutschland and Kebab Connection

Şehnaz Işık^{1,a,*}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 19/11/2024

Accepted : 23/12/2024

Keywords:

Migration

Other

Poster

Roland Barthes, Semiotics

ABSTRACT

For centuries, human beings have tried to create a safe and predictable environment by defining themselves and the universe they live in, and have defined the other based on themselves, thus not only forming their own identity but also establishing social structures with their values and perspectives on the other. Therefore, mobility, which has been going on since the existence of human beings, has brought with it many values, worthlessness, measures, policies, etc. and transformed the social fabric of the countries of migration. Migration, which has such a great impact in terms of its importance and depth, has also taken and continues to take its place in cinema and movie posters. Especially the emotions of immigrants who migrated from Turkey to Germany, their experiences and integration processes, the understanding, interpretation, acceptance and rejection of both societies have frequently found their place in cinema. Roland Barthes, an important figure in literary, cultural and media studies, contributed to the study of cultural signs not only with his declaration of the 'death of the author' and his theory of intertextuality, but also by stating that the universe is full of infinite signs. In this context, the aim of the study is to analyze selected movie posters with reference to Roland Barthes. For this purpose, movie posters have been chosen as the field of research and it has been tried to determine how the image of the other is reflected through posters.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 249-254, 2024

40 m2 Almanya, Willkommen in Deutschland ve Kebab Connection Adlı Filmlere Ait Afişlerin Göstergebilimsel Analizi

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 19/11/2024

Kabul : 23/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Afiş

Göç

Göstergebilim

Öteki

Roland Barthes

ÖZ

İnsanoğlu, yüzyıllar boyunca kendini ve içinde yaşadığı evreni tanımlayarak güvenli ve öngörülebilir bir çevre yaratmaya çalışmış, kendinden yola çıkarak da ötekini tanımlamış, böylelikle sadece kendi kimliğini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda ötekiye dair değer ve bakış açısıyla toplumsal yapıları kurmuştur. Dolayısıyla insanoğlunun var olduğundan beri devam eden hareketlilik, beraberinde birçok değeri, değersizliği, önlemleri, politikayı vb. getirerek göç edilen ülkelerin toplumsal dokusunu dönüştürmüştür. Önemi ve derinliği bakımından bu kadar büyük bir etkiye sahip olan göç aynı zamanda, sinema ve film afişlerinde de yerini almış ve almaya da devam etmektedir. Özellikle Türkiye'den Almanya'ya göç eden göçmenlerin duygulanımları, yaşadıkları ve entegrasyon süreçleri, her iki toplumun birbirini anlaması, yorumlaması, kabulü ve reddi sinemada sıkça kendine yer bulmuştur. Edebiyat, kültür ve medya çalışmalarında önemli bir figür olan Roland Barthes, sadece "yazarın ölümünü" ilan etmesi ve metinlerarasılık teorisi ile değil, aynı zamanda evrenin sonsuz göstergeler ile dolu olduğunu belirterek kültürel göstergelerin incelenmesine katkı sağlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, seçili film afişlerinin Roland Barthes'e referansla analiz edilmesidir. Söz konusu amaç için, film afişleri araştırma alanı olarak seçilmiş olup, afişler üzerinden öteki imajının nasıl yansıtıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Giriş

Göç, devrim, anarşi, gösteri, popüler eğilim vb. gibi toplumsal olayların oluşmasının temelinde birçok farklı neden bulunmaktadır. Söz konusu olaylar, meydana geliş sürecinden sönümlenme sürecine kadar birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Bu sebeple meydana gelen her bir toplumsal olay, bünyesinde çok parçalı yapıların oluşmasına zemin hazırlamaktadır, öyle ki her bir olayın ve olgunun kendi içerisinde parçalanırken kitlesel nitelikli olgu ve olaylara evrilebilme özelliği bulunmaktadır. Göç ve göç süreçlerini de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür, zira göç olgusu, sadece göç eden bireyler için değil, göç edilen ülkeler için de önemli süreçleri ve sorunları içerisinde barındırmaktadır.

Etkisi ve önemi nedeniyle göç, sosyoloji, siyaset, edebiyat ve sinema gibi birçok alanda incelenen, gözlemlenen ve üzerine metinler yazılan bir konu olmuştur. Modern kitle iletişim araçlarının ise söz konusu sürece dahil olması, öteki imajları ve stereotiplerle göç süreçlerinin görünürlüğünü önemli ölçüde etkilemekte ve göç süreçlerinin ve göçmen grupların algılanmasını ve yorumlanmasını etkilemekte, zaman zaman ise sorunsallaştırmaktadır. Bu noktada özellikle göç filmlerinin afişleri, göçmenlerin algılanışı ve ötekinin olumlu ya da olumsuz yorumlanması için kendine önemli yer edinmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, 40 m2 Almanya, Willkommen in Deutschland ve Kebab Connection filmlerine ait afişlerin Roland Barthes'a referansla analiz edilmesi ve yorumlanmasıdır.

Göstergebilim, Roland Barthes ve Afiş

Göstergelerle uğraşan bir bilim dalı olarak mevcut literatürde kendine yer bulan göstergebilimde, kendi dışında bir şeye işaret eden her çeşit biçim, nesne vb. gösterge olarak tanımlanmaktadır (Yaylagül 2015: 11. Bu noktada tüm anlam modelleri genel olarak benzer özellikleri taşımaktadır. Her biri, herhangi bir anlam çalışmasında öyle ya da böyle yer alması gereken üç unsurla irtibatlıdır: Gösterge, göstergenin gönderme yaptığı şey ve göstergenin kullanıcıları. Bu bağlamda gösterge fiziksel bir şeydir, duyular tarafından algılanabilmekte; kendisinden başka bir şeye gönderme yapabilmektedir (Fiske, 2010: 39).

Göstergebilim alanında önde gelen isimlerden biri olan Roland Barthes, dil, edebiyat, kültür ve medya çalışmalarında hem yenilikçi hem de yol gösterici önemli bir figürdür. Barthes, "yazarın ölümünü" ilan etmesi ve metinlerarasılık teorisi ile reklamlarda, araba ve bina tasarımlarında, modada gördüğümüz kültürel göstergelerin incelenmesine katkı sağlamış, sağlamaya da devam etmektedir. Öyle ki Barthes'ın fikirlerinin etkisi, beşeri bilimlerin birçok farklı alanı üzerinde muazzam bir etkiye sahip olmuştur. Örneğin bugün yazan hiç kimse, Barthes'ın 'yazarın ölümü' üzerine yaptığı çalışmaya atıfta bulunmadan, hala tartışmalı bir konu olan edebi yazarlık meselelerini tartışamaz. Metin ve metinlerarasılık gibi kavramlar edebiyat çalışmaları üzerinde büyük bir etkiye sahip olmaya devam etmektedir. Öyle ki modern kültürel çalışmalar Barthes'ın etkisiyle şekillenmiştir ve mitoloji ya da moda metinlerinde Barthes'ın kuramlarını ve görüşlerini görmek mümkündür (Allen, 2003: 135).

Barthes'a göre, giysi, otomobil, el kol hareketleri ve yemek de bir nesnedir ve söz konusu nesnelerin ortak özelliği ise hepsinin gösterge olmasıdır. Evrenin sonsuz göstergeler ile dolu olduğunu belirten Barthes, göstergelerin kesin bir yalınlık içermediğini, dolayısıyla "anlamın mutfağına" girilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat bu noktada anlamın tek başına ele alınıp çözümleme imkanı vermeyeceğini, zira nesnelerin birer anlam göstergesi olarak kendi anlamı dışında da bir anlamının olabileceğini belirterek nesnelerin yananamlarının neler olabileceğine dair bir uğraş içerisinde girilmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Barthes, 1993: 153-167). Bu noktada Barthes göstergebilimi, karşıtlık üzerinden dört başlık altında toplamaktadır: I. Dil ve Söz; II. Gösterilen ve Gösteren; III. Dizim ve Dizge; IV. Düzenlem ve Yananlam. Bu bağlamda gösterge, gösteren ile gösterilen arasındaki ilişkinin kurulmasında anlamlama ortaya çıkmakta ve anlamlama, düz anlam ve yan anlam olarak ele alınmaktadır (Bircan, 2015: 19).

Anlam aktarma aracı olarak göstergeler, duygu, düşünce, bilgi vb. aktarmaktadır. Bu bağlamda göstergeler afişlerde de kendine sıkça yer bulmaktadır. Afişler, maksimum görsel etki için tasarlanmış ikna edici nitelikte bir grafik araç olmuş ve tasarım, üretim ve yayının bir araya gelmesiyle "bir iletişim eylemini" somutlaştıran ve "hedefini hitap edilen kişinin tepkisinde bulan" bir sürecin ifadesi olmuştur. Afişlerin varlığı, kamusal alanda belirlenmiş bir noktada sürekli olarak, geniş ölçüde görünür, göze çarpan ve düşündürücü, fakat münferit durumlarda sınırlı bir süre için mevcut olmasıyla karakterize edilmektedir. Afişler ticari, kültürel, siyasi, sosyal, dini amaçlı olabilmektedir. Ayrıca yazılı pasajlar slogan gibi yoğunlaştırarak kullanılabilmekte ve bir reklam mesajını formüle edebilmektedir. Ayrıca afişler genellikle ayrıntılı bilgi vermek yerine doğrudan bir çağrışım yapmak, tekrarlanan, sürekli yüzleştirme yoluyla ikna etmek için kullanılmaktadır. Afişler, aynı zamanda görsel dili somutlaştırmaktadır (Kamps, 1999: 3-5).

Seçili Afişlerin İncelenmesi

Eski bir olgu olan göç, birey veya grupların yer almak istedikleri toplumun kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik yapılarını da etkilemektedir. Dolayısıyla iki kültürün karşılaşması ve kesişmesi; neticesinde ise olumlu veya olumsuz deneyimlerin yaşanması kaçınılmaz bir sonuçtur. Söz konusu durum, 1961 yılından itibaren Türkiye, Hollanda, Avusturya, Belçika, Fransa ve İsveç gibi ülkelerden işgücü talebinde bulunan Almanya için de geçerlidir. Ülkesine dönmeyerek Almanya'da kalmaya devam eden Türk kökenli vatandaşların varlığı birçok alanda tartışılmaya neden olmuştur (Solaker, 2019: 410-411). Ayrıca artık sadece Almanya değil, aynı zamanda çoğu modern toplumların, azınlık ve göçmen gruplar ile karşılaştığı ve neticesinde günümüzde artık homojen toplum modelinin olmadığı bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla göçmen kimliği ve beraberinde getirdiği yaşam biçimleri yeniden oluşmakta hatta kendini yeniden üretmektedir. Böylelikle toplumun kendilik ifadesi olarak kendine mevcut literatürde yer bulan kimlik tanımı, kendinden hareketle ötekini de konumlandırmaktadır (Solaker ve Gündüz, 2023: 391). Bu bağlamda ben ve öteki

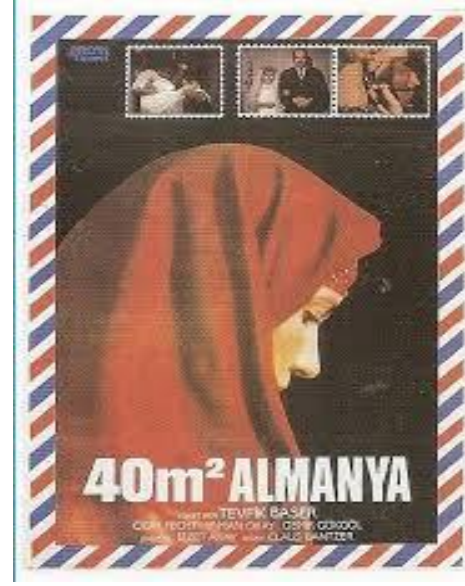
ayrımında yer alan değerliliğin aktarıldığı ve yansıtıldığı alanlardan biri de film afişleridir. Çalışmada da *40 m2 Almanya*, *Willkommen in Deutschland* ve *Kebab Connection* film afişlerine yer verilerek, Barthes'e referansla göstergesel değerleri analiz edilecektir.

Çizelge 1. 40 m2 Almanya Analizi

Table 1. 40 m2 Germany Analysis

Birinci Düzlem Düzanlam	Gösteren	Kırmızı başörtülü bir kadın
	Gösterilen	Başörtüsü, Kadınların saçlarını örtmek için kullandıkları örtü; başörtü, bürgü, örtme, leçek
İkinci Düzlem Yananlam	Gösteren Çağırışım	Başı öne eğik, kırmızı başörtülü bir kadın. Afişte kadının yandan silueti görülmektedir. Yüz hatları tam olarak belirgin değil.
	Gösterilen Mit	Bu afişte etnik bir durum ve inanç kimliği göze çarpmaktadır. Başörtülü kadın motifi, Almanya'da yaşayan ve Müslüman kimliği vurgulanan bir karakter olarak afişe edilmiş. Afişin üst kısmında ise filmde atıflar yapılmış üç resim mevcut. Almanya'ya göçmen olarak gelmiş, evli ve dindar bir kadının portresi çizilmektedir.

1986 yılında Türk-Alman ortak yapımı olarak Tefvik Başer yönetmenliğinde çekilen *40m2 Almanya* filmi, odağa Almanya'da yaşayan ve gurbette olmanın ne demek olduğunu tecrübe eden bir Türk kadını almaktadır. “Dünyanın en acımasız duygularından biri olan göçmenliği iliklerine değin duyumsayan” (Kırgız Karak, 2014: 231) Turna, Almanya'da işçi olarak yaşayan Dursun karakteri ile evlenip, Almanya'ya gelin giden bir Anadolu kadınıdır. Avrupa'da yaşasa da Türk kimliğini kaybetmeyen, aksine küçük ve köhne evini Türk motifleri ile donatan Dursun, sıra özlemine bir nebze olsun giderebilmek adına Turna ile evlenmiştir. Turna'nın Almanya'daki uyum süreci kolay olmaz. Bu durumu, Erkan Zengin, Mine Zengin ve Onur Yılmaz “Tevfik Başer'in 40m2 Almanya Adlı Filminde Kadın-Mekân İlişkisi” adlı çalışmalarında şu şekilde ifade etmişlerdir:

Şekil 1. 40 m2 Almanya (1986, Yönetmen Tefvik Başer)
Figure 1. 40 m2 Germany (1986, Director Tefvik Başer)

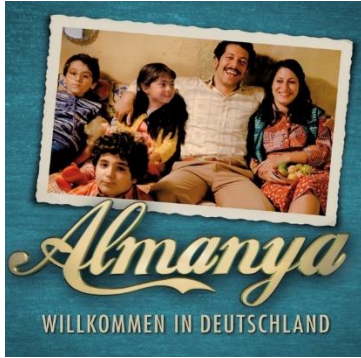
“Turna, Almanya'daki ilk günlerinde elektrik ocağını Türkiye'de alışkın olduğu gaz ocağı gibi yakma çabası, bulunduğu yeni ortama aslında ne kadar yabancı olduğunu gösterir. Fakat Almanya'daki evi temizleyip düzenler ve içinde bulunduğu yeni ortama alışmaya çalışır. Turna, evin içinde karşılaştığı her yeni duruma büyük sevinçle yaklaşır. Burada Lotman'ın vurgulamış olduğu anlamsal boyuta mekânla bir bağ kurmakta ve yeni bir bakış açısı ve boyut kazandırmaktadır. Fakat Turna'nın sevinci fazla uzun sürmez. Dursun işe gittikten sonra evi temizlemeye devam eden Turna, dış kapının önünü temizlemek isterken dış kapının bu sefer kilitli olduğunu fark edince büyük bir hayal kırıklığına uğrar” (Zengin, Zengin ve Yılmaz, 2017: 273).

Yeni yere giderek alışma hissi Turna için heyecan verici bir hal almaktadır. Turna'nın bu heyecanını gölgeye düşüren şey ise dış kapının devamlı kilitli olması ile birlikte 40m2 gibi dar bir alanda sıkışıp kalmasıdır. Dar alanla özdeşleşen Turna, kendine burada bir dünya kurmaya çalışmaktadır. Dursun'un Turna'yı eve kilitleyerek işine gitmesi, onu Almanya'dayken Almanya'nın dışında tutması (Kaya, 2018: 113) anlamına gelmektedir. Bu sınırlılık içerisinde Turna izole bir hayat yaşamakta, dışarıya açılan tek dünyası ise pencereden dışarı baktığında gördükleridir. Bu süreç, eşi Dursun'un ölümüne kadar devam etmektedir. Eşini kaybettikten sonra Turna, dış dünyaya ilk kez adımını atmakta, Turna'nın bütün bu hayattan geri duruşu ise film afişinde yer alan resminde başını önüne eğmesi ile aktarılmaktadır. Dolayısıyla başının duruşu bir gösterge olarak afişte yer almaktadır. Resimde görünen baş örtüsü ise örtünme aracı olması haricinde etnik bir kimliğin göstereni olarak yan anlama sahip olduğu, Turna'dan hareketle de başörtüsünün sadece kendi nezdinde değil, aynı zamanda Almanya'ya göçmen olarak gelmiş çoğu kadınları da sembolize ettiği söylenebilir.

Çizelge 2. Willkommen in Deutschland Analizi

Table 2 Willkommen in Deutschland Analysis

Birinci Düzlem Düzanlam	Gösteren	Bir aile fotoğrafı. Bir baba, bir anne ve üç çocuktan oluşan çekirdek bir aile.
	Gösterilen	Aynı soydan olan ve aralarında kan bağı bulunan insanların tümü, aile.
İkinci Düzlem Yananlam	Gösteren Çağrışım	Mutlu bir aile tablosu. Gülen yüzler. Tümü esmer bireylerden oluşan bir aile. Annenin omuzunda bir eşarp sedirin üzerinde oturmuş poz veriyorlar. Bu bir kimliğe ve etniğe vurgudur.
	Gösterilen Mit	Burada kimlik sorunsalı göze çarpmaktadır. Kırsal kesimden Almanya'ya göçü anlatan filmin afişinde tip ve mizaç olarak Türk imgesini taşıyan bir ailenin vurgusu yapılmaktadır. Baba bıyıklı ve esmer. Bir gömlek ve pantolon giyinmiş. Anne ise entari giyinmiş ve omzunda bir eşarp taşıyor. Yine esmer olarak tiplemesi yapılmış anne figürünün giyimi Anadolu motifleri taşımaktadır. Eşarp ise dini bir motif olarak göze çarpmaktadır. Esmer benizli iki erkek ve bir kız çocuğu afişte yer almaktadır. Siyah saçın özellikle vurgulanması, Almanya'daki göçmen kimliğini ortaya çıkarmaktadır. Afişte yer alan aile, Anadolu'dan Almanya'ya göç eden birçok göçmen ailenin bir yansıması olarak odakta yer almaktadır.

Şekil 2. Willkommen in Deutschland (2011, Yönetmen: Yasemin Şamdereli)

Figure 2. Willkommen in Deutschland (2011, Director: Yasemin Şamdereli)

Senaryosunu Yasemin ve Nesrin Şamdereli'nin yazdığı ve yine yönetmen koltuğunda Yasemin Şamdereli'nin oturduğu 2011 tarihli yapım olan Almanya- Almanya-Willkommen in Deutschland (Almanya- Almanya'ya Hoşgeldiniz), Almanya'da yaşayan Türk asıllı bir ailenin komik aynı zamanda dramatik hikâyesini izleyicinin beğenisine sunmaktadır. Film, Almanya'ya göç eden 1.000.001. işçi olan Hüseyin Yılmaz'ın hikâyesini konu edinmektedir. Hikâye, Yılmaz'ın köyündeki gençlik hali,

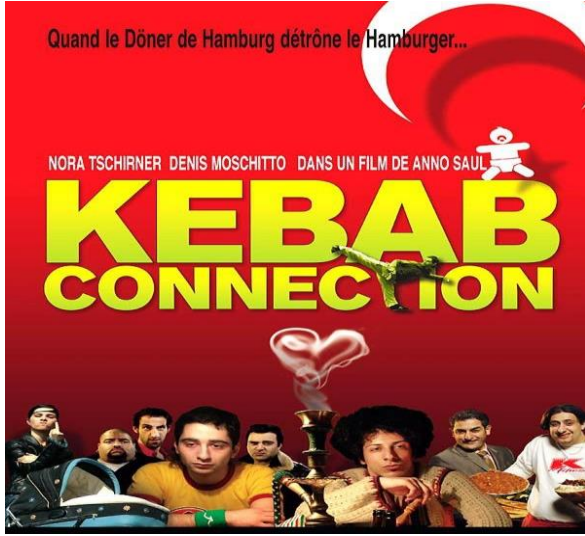
Almanya'ya göç ettiği zaman ve artık torun sahibi olmuş bir büyükbaba olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır. İlk etapta tek başına gurbete giden Yılmaz, eşinin ve çocuklarının hasretine dayanamayıp onları da yanına Almanya'ya getirmektedir. İki oğlu ve bir kızı bulunan Yılmaz'ın çocukları Almanya'da yetişmekte ve en küçük oğlu Ali'nin Alman bir eşe sahip olması, torunu Cenk'in Türkçe bilmemesi, göçmen ailenin gurbette nasıl bir yapıda şekillendiğinin altını çizmektedir. Göç bir anlamda bir ailenin yapısına, inancına, bakış açılarına, kültürlerine etki etmektedir. Bu durum üç kardeşin de birbirinden kopuk bir şekil almasına sebebiyet vermektedir. Bu durum, her ne kadar Türk kökenli olsalar da kardeşlerin Alman kimliğine bürünmesi ile açıklanabilir. Türk kültüründe kardeş kavramı yakın mesafede ilişki içerisinde olmayı gerektirmektedir. Fakat Almanya'da bireysellik daha ön planda durmaktadır. Bu bağlamda kardeşler Alman düşünce yapısına daha yakındır. Bu noktada göç, filmde üç farklı jenerasyonu öne çıkarmaktadır. “Büyükbaba Hüseyin, oğul Ali ve Ali'nin oğlu Cenk, ulus ötesi göçün farklı farklı kuşaklardaki temsilcileridir” (Karakuş, 2016: 300).

Çizelge 3. Kebab Connection

Table 3. Kebab Connection

Birinci Düzlem Düzanlam	Gösteren	Bayrak (Türk bayrağı)
	Gösterilen	Ülkeye ait gösterge, ülkeyi temsi eden kumaş
İkinci Düzlem Yananlam	Gösteren Çağrışım	Aidiyet duygusu
	Gösterilen Mit	Afişin tabanı kırmızı ve bebek simgesi yıldız formunda olan, ay ile tamamlanmış Türk bayrağı motifi afişte sağ üst köşede yer almaktadır. Afişte birbirinden farklı tiplerde bireylere ter verilmektedir. Sol alt köşede bir bebek arabası mevcuttur. Ön planda göze çarpan nargile, şark kültürünün altını çizmektedir. Afişte yer alan bir adamın bir elinde lahmacun diğerinde ise ekmek arası köfte bulunmaktadır. Bu da Türk mutfağı özelinde Türk kültürünün vurgulanmak istenildiğini göstermektedir. Filmde yer

	alan kilit isimler afişte yer almaktadır. Her bir farklı tiplere sahip olan bu karakterler, Almanya'daki çeşitliliğe vurgu anlamında kullanılmıştır.
--	--

Şekil 3. Kebab Connection, (2004, Yönetmen: Anno Saul)
Figure 3. Kebab Connection, (2004, Director: Anno Saul)

Anno Saul'un yönetmenliğini yaptığı 2004 gösterim tarihli Türk-Alman ortak yapımı olan *Kebab Connection* adlı film, içlerinde yönetmeni Anno Saul ve Fatih Akın'ın da olduğu geniş bir senarist kadrosuna sahiptir. Film, Almanya'nın Hamburg şehrini mekân olarak izleyicisine sunmaktadır. Başkarakter Hamburg'da yaşayan bir Türk olan İbrahim'dir. İbrahim'in en büyük hayali bir Alman Kung-fu filmi çekmektir. Yönetmenliğe ilk olarak kebabçı olan amcasının dükkânı için reklam filmi çekmekle başlamaktadır. İbrahim genç bir aktris olan Alman Titzie ile sevgilidir ve sevgilisinin kendisinden hamile olduğunu öğrenmesi ile hayatı değişmektedir. Baba olma konusunda yaşadığı tereddütler neticesinde sevgilisi ile yollarını ayırmak zorunda kalmaktadır. Bu ayrılık İbrahim'e bir özgürlük sağlamaz, aksine onu alkol bağımlısı melankolik bir kişiliğe büründürür. Bu durum modern zamanın kişiyi bireyselleştirmesi, yani bir anlamda yalnızlaştırması sorunsalı ile ilgilidir (Kırgız, 2020: 298). İbrahim, özgürleşme arzusunun baskısıyla baba olma fikrine sıcak bakmaz. Nitekim baba olma, bireyselleşmesi bağlamında yaşamına ket vurması anlamına gelmektedir.

Kültür çatışması, gelenek ve görenekler çerçevesinde gelişen aile bağları filmin ana temaları arasında yer almaktadır. Filmin ekseninde Alman bir kadından torunları olacağını öğrenen İbrahim'in ailesinin hayal kırıklığı da aktarılmaktadır.

Film, Kung-fu hayranı başkarakter ile Uzakdoğu'ya, Titzie karakteri ile Almanya'ya, İbrahim, amcası ve ailesi ile Türkiye'ye, amcasının kıyasıya rakibi Yunan restoran sahibi ile Yunanistan'a hatta İtalya'ya kadar geniş bir perspektifte kültürlerarası bir misyonla çekilmiştir. Burada bahsi geçen tüm bu ülkeler, filmde kendi gelenek görenekleri ile izleyicinin beğenisine sunulmaktadır. Fatih Akın'ın da içerisinde bulunduğu senaristlerin amacı, bir

arada yaşayabilen ve aynı zamanda kendi köklerinden kopmayan karakterler vasıtasıyla izleyiciye çok kültürlü Almanya gerçeğini göstermektedir.

Kebab Connection aynı zamanda, Türk göçmenlerin Almanya'ya entegrasyonu konusunu komedi türü üzerinden ele alan ilk filmlerden biridir. Hamburg şehrinin kozmopolit bir mahallesinde eğlenceli, yüksek enerjili, eğlendirici ve özenle hazırlanmış başarılı bir Türk-Alman entegrasyonunun örneğini sunmaktadır. Anno Saul ve Fatih Akın, farklı kültürel geçmişlere sahip insanların yanlış iletişim, korku ve şüpheye rağmen verimli ilişkiler kurabildiklerini göstermek için mizahtan yararlanmaktadır (Ebert ve Beck, 2007: 87).

Sonuç

Göç süreci ile kurgulanan kimlik, beraberinde ötekini de getirmektedir. Göçmen ile irtibatlı öteki imajı ise genellikle kültürel özellikler taşımaktadır. Çalışmada da seçilen film afişlerinde öteki olan göçmenlerin nasıl yansıtıldığı ele alınmış, neticesinde ise göçmenlerin kendi kültürel değerleri ile aktarıldığı, kültürel değerlerin okunması için ise yananlamsal gösterenlerden yararlanıldığı anlaşılmıştır. Öyle ki *40 m2 Almanya* filminin afişinde Turna, başörtüsü ile yer almış ve böylelikle de aslında etnik bir kimliğin göstereni olmuştur. Aynı şekilde *Willkommen in Deutschland* filminin afişinde de etnik bir kimliğin ön planda durduğu anlaşılmaktadır. Aile tablosunda yer alan ailede, baba esmer ve bıyıklı, çocuklar ise esmer benizlidir. Yani Anadolu'dan Almanya'ya göç eden birçok ailenin sembolü olarak afişteki yerlerini almaktadırlar. Afişte yer verilen diğer bir figür ise annedir. Annenin entarisi ve eşarbi yine kendi kullanım amacı dışında etnik bir kimliğin vurgusunu aktardığı tespit edilmiştir.

Son olarak, gelenek ve görenekler bağlamında kültür çatışmasını anlatan *Kebab Connection* filminin afişinde yer alan bayrağın gerçek anlamı dışında aidiyeti çağrıştırdığı, ön planda yer alan nargilenin ise şark kültürüne; lahmacun ve ekmek arası köfte ile de Türk kültürünün vurgulanmak istenildiğini göstermektedir. Böylelikle de aslında besin ve nesne üzerinden bir yan anlamın aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

- Allen G. (2003) Roland Barthes. Routledge, London and New York.
- Barthes, R. (1993). Göstergebilimsel Serüven (çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat). Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bircan, U. (2015). Roland Barthes ve göstergebilim. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 13(26), 17-41.
- Ebert, R. & Beck, A. (2007). *Colloquia Germanica*, Thema: Film. Narr Francke Attempto Verlag GmbH Co. KG. 40(1): 87-98.
- Fiske, J. (2010). *Introduction to Communication Studies*, Routledge, London and New York.

- Kamps, J. (1999). Plakatt, Max Niemeyer Verlag GmbH, Tübingen.
- Karakuş, M. (2016). Mehrfach kodierte Identitäten im Film Almanya–Willkommen in Deutschland von Yasemin Şamdereli. *Konzepte der Interkulturalität in der Germanistik weltweit*, 297-304.
- Kaya, T. (2018). Filmlerde Türkiye’den Almanya’ya İşgücü Göçü: Son Bölüm. *Loji: Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1): 101-123.
- Kırgız Karak, Ş. (2014). Edebiyatta Yankılanan Bir Seda: Göç, A. Ü. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, (51): 229-243.
- Kırgız, Ş. (2020). Modern Zamanın Yalnız Bireyleri: Doris Dorrie’nin Keiner ‘Liebt Mich’ Adlı Filmine Yakın Bir Okuma. *Uluslararası Göbeklitepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Kongresi Kongre Tam Metin Kitabı*. Olha Bykova, Zhanuzak Alimgerey (Edt.). Iksad Publication. 297-309.
- Solaker, A. A. (2019). Çokkültürcülük Bağlamında III. ve IV. Kuşak Türklerin Entegrasyonu ve ‘Almanyalı Türk’ Kimliği (Deutschtürke), *The Journal of Academic Social Science*, 46(46): 409-420.
- Solaker, A. A., & Gündüz, Z. (2023). Günther Wallraff’ın “En Alttakiler”(Ganz Unten) Adlı Eserinde Madun Kimliğin Eleştirel Söylem Analizi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(2): 390-401.
- Yaylagül, Ö. (2015). *Göstergebilim ve dilbilim*. Hece Yayınları ve Dergileri.
- Zengin, E., Zengin, M. & Yılmaz, O. (2017). Tefik Başer’in 40m2 Almanya Adlı Filminde Kadın-Mekân İlişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (12): 268-275.

Regarding Article 4/1-A Of Law No. 5510 For Insured Individuals' Social Security Premium-Based Income

Zeycan Ünüvar Altınay^{1,a,*}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Sivas, Türkiye
*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 28/11/2024
Accepted : 17/12/2024

Keywords:

Social Security
Social Social Insurance
National Social Insurance
Earnings Based on Prime
Earned Wages
In-Kind Assistance

ABSTRACT

Contributory income is a significant matter for all insurance statuses and should be addressed independently. This study addresses the question of wages subject to contributions for individuals covered under Article 4/1-a of Law No. 5510. Contributory earnings serve as the foundation for contributions, which are the primary source of funding for social security. The accurate assessment of premium earnings safeguards the interests of the insured and the social insurance framework. Law No. 5510 regarding Social Insurance and General Health Insurance has broadened the range of income liable for contributions. The legislator sought to minimize exclusions while also expanding the range of income liable for contributions. Despite the explicit stipulation that exemptions and exceptions in other statutes do not pertain to Law No. 5510, the absence of legal harmonization has resulted in implementation challenges. The matter of income liable for contributions is examined regarding its significance for social security financing, legislation, jurisprudence, and its practical implications.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 255-273, 2024

5510 Sayılı Kanun'un 4/1-A Maddesi Kapsamında Sigortalı Olanlar Açısından Sosyal Sigorta Primine Esas Kazançlar

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 28/11/2024
Kabul : 17/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Güvenlik
Sosyal Sigorta
Prime Esas Kazanç
Hak Edilmiş Ücret
Ayni Yardım

ÖZ

Prime esas kazanç, tüm sigortalılık statüleri açısından önem arz eden ve ayrı ayrı ele alınması gereken bir konudur. Bu çalışma kapsamında 5510 sayılı Kanun'un 4/1-a maddesi kapsamında sigortalı olanlar yönü ile prime esas kazanç konusu ele alınmıştır. Prime esas kazanç, sosyal sigortalının finansmanının temel kaynağı olan primin matrahıdır. Prime esas kazancın doğru tespiti sigortalının ve sosyal sigorta sisteminin menfaatlerinin korunmasına hizmet etmektedir. 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda yapılan düzenlemeler ile prime esas kazanç kapsamının genişletildiği görülmektedir. Kanun koyucu prime esas kazanç kapsamını genişletirken muafiyetleri ise mümkün olduğunca daraltmayı amaçlamıştır. Diğer kanunlarda yer alan muafiyet ve istisnaların 5510 sayılı Kanun kapsamında uygulanmayacağı açıkça düzenlenmiş olsa da kanunlar arasında uyumun sağlanmaması uygulama sorunlarına yol açmıştır. Prime esas kazanç konusu sosyal sigortalının finansmanında taşıdığı önem, yasal düzenlemeler, yargı kararları ve uygulama açısından sonuçları açısından incelenmiştir.

^a zunuvan@cumhuriyet.edu.tr

^{id} <https://orcid.org/0000-0002-2164-0408>

This work is licensed under Creative Commons Attribution 4.0 International License

Giriş

Prime esas kazanç¹, prim oranlarının uygulanarak üzerinden kesinti yapılacak olan nakdi menfaatler toplamını gösteren miktardır². Primin hukuki niteliğini vergi benzeri olarak kabul ettiğimizde prime esas kazanç, primin mevzuu ve matrahını³ ifade etmektedir.

Prime esas kazançlar, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun⁴ 80. maddesinde⁵, sigortalılığın niteliğine göre ayrı ayrı belirlenmiştir⁶. Prime esas kazanç alanı, son derece önemli ve önemli olduğu kadar da sorunlu bir alandır. Doktrinde prime esas kazancın sosyal sigortaların temel kavramlarından biri olduğu ifade edilmiştir⁷. 5510 sayılı Kanun'da mümkün olduğunca Kurum gelirlerini artırmak amacıyla⁸ bazı istisnalar hariç, ele geçen nakdi her türlü menfaatten prim kesilmesinin hedeflendiği görülmektedir⁹. Prime esas kazançlar noktasında 5510 sayılı Kanun'da yapılan düzenlemenin ileri doğru bir adım mı yoksa geriye gidiş mi

olarak nitelendirilmesi gerektiği tartışılmalıdır. 5510 sayılı Kanun'da doktrin ve uygulamanın geliştirerek vardığı neticelerin adeta yok sayıldığı söylenilebilir¹⁰. Doktrinde 5510 sayılı Kanun'un prime esas kazançla dair düzenlemelerinin 506 sayılı Kanun'a göre karmaşık olduğu bu durumun 5510 sayılı Kanun'un farklı sigortalılık statülerini bir arada düzenlemesinden kaynaklandığı ifade edilmiştir¹¹.

Primin sosyal güvenliğin en önemli finansman aracı olması karşısında, prime esas kazancın doğru şekilde tespiti gerekir¹². Uygulamada 5510 sayılı Kanun'un 4/1-a maddesine göre sigortalı olanlar açısından primlerin alt sınır¹³ üzerinden yatırıldığı¹⁴, alt sınırı aşan miktarın ise elden ödenmesine ilişkin yaygın uygulamanın varlığı doktrinde ifade edildiği¹⁵ gibi Yargıtay'ın iş hukukundan kaynaklanan uyuşmazlıkları görmekle görevli daire kararlarına da yansımıştır¹⁶. Yargıtay'ın sosyal güvenlik

¹ Burada sadece ücretten bahsedilmesi mümkün değildir. Ücret zaten sadece 4/1-a kapsamında sigortalıları kapsayan bir kavramdır. Prime esas kazanç ise tüm sigortalıları kapsar. 4/1-a kapsamında sigortalılar yönü ile de prime esas kazanç yalnızca dar anlamda ücretten ibaret değildir. Bu nedenle, prime esas ücret terimi hem hatalı hem de kavramı karşılamaktan uzak bir ifadedir. Ali Rıza Okur, Sosyal Sigortalar Hukukunun Genel Hükümleri ve Primler, *Yargıtay'ın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 2001*, (Ankara: Kamu-İş Yayınları,2003), 248.

² Ali Güzel vd., *Sosyal Güvenlik Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2021), 247; Halil Yılmaz, "Sosyal Güvenlik Hukukunda İş Sözleşmesiyle Çalışanların Prime Esas Kazançlarının Tespiti", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*,145, (2019), 451.

³ Ercüment Özkaraça, Aynı Yardım Kavramı ve Nakden Ödenen Aynı Yardımların Sosyal Sigorta Primine Tabi Olup Olmadığı, *Çalışma ve Toplum*, 4, (2007), 175; Nuket Saracel, Sosyal Sigortalar Uygulamasında Kazanç Kavramı, *Kamu-İş Dergisi*, 4/3, (1998), 17; Ali Nazım Sözer, *İşçi, Bağımsız Çalışan ve Kamu Görevlileri Bakımından Türk Sosyal Sigortalar Hukuku*, (İstanbul: Beta Yayıncılık,2023), 184.

⁴ R.G. 16.06.2006, 26200.

⁵ Prime esas kazanç konusunu düzenleyen bu madde kanunun en uzun maddelerinden biridir.

⁶ 4/1-c kapsamında sigortalı olanlardan, ilk defa 5510 sayılı Kanun döneminde 4/1-c kapsamında sigortalı olanlar için bu madde uygulanacaktır.

⁷ Yılmaz, 2019:451.

⁸ Tuncay ve Ekmekçi, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, (İstanbul: Beta Yayıncılık,2021),151; Nurşen Caniklioğlu, "Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun Tasarısına Göre Kısa Vadeli Sigorta Türleri", *Çalışma ve Toplum*, 8 (2006),51.

⁹ Yılmaz,2019:451.

¹⁰ Müjdat Şakar, *Sosyal Sigortalar Uygulaması*, (İstanbul: Beta yayıncılık,2011), 41.

¹¹ Yusuf Alper, *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Sosyal Sigortalar Hukuku*, (Bursa: Dora Yayınları,2013),150.

¹² Kamu sektöründe prime esas kazancın hatalı belirlenmesi nedeniyle kamu zararının oluştuğuna dair Sayıştay tarafından çok sayıda karar verilmiştir. Bu kararlar kapsamında prime esas kazançla dâhil olan ya da kısmen dâhil olan ödemeler yönü ile yapılan hatalı hesaplamalara vurgu yapılmıştır. Sayıştay 5. Daire K.36, 19.12.2013 tarihli kararında toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan alacaklarının sosyal güvenlik prim matrahına dâhil edilmemesi neticesinde kamu zararının doğduğu kabul edilmiştir. Sayıştay 5. Daire K.54, 27.02.2014 tarihli kararında yürürlükte olan toplu iş sözleşmesi gereğince işçiye ödenen eğitim yardımından prim kesintisi yapılmamasını kamu zararı olarak kabul etmiştir. Sayıştay 5. Dairesi tarafından verilen K.399, 05.11.2019 tarihli kararda prime esas kazanç tespitinde; kısmen istisna kapsamına giren yemek yardımının hesabında brüt ücrette yıllık yapılan artışlar nazara alınmaksızın istisna tutarının hatalı belirlenmesi ve bu kapsamda prime esas kazançla aslında dâhil edilmeyecek kısmın da dâhil edilerek prim hesabının yapılması neticesinde kamu zararının doğduğu kabul edilmiştir. <https://kararlar.sayistay.gov.tr>

¹³ Doktrinde asgari ücretin yöresel olarak belirlenmesi gerektiği ve kişinin ailesi ile birlikte geçimini sağlayabilecek düzeyde olması gerektiği savunulmuştur. Fehim Üçışık, *Sosyal Güvenlikte Sorunlar ve Çözüm Önerileri* (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 2013), 45.

¹⁴ Yargıtay kararları ile kabul edildiği üzere, işçinin sigorta primlerinin yatırılmaması ya da prime esas kazancın eksik bildirilerek yatırılması halleri işçiler açısından haklı nedenle fesih nedeni olarak kabul edilmektedir. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 21.09.2010, E.2010/26375, K.2010/25219.

¹⁵ (Çelik vd., *İş Hukuku Dersleri*, 33. bs (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2020), 336.

¹⁶ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 16.06.2022, E.2022/6926, K.2022/8008, Yargıtay 22. Hukuk Dairesi, 15.01.2018, E.2017/9330, K. 2018/103.

hukukundan kaynaklı uyuşmazlıkları görmekle görevli daire kararları ise ayrıca ele alınmıştır. Etki-tepki mekanizması ile açıklanabilecek şekilde, prime esas kazancın eksik bildirildiği gerçeği karşısında, prime tabi tutulmaması gereken bir kısım ödemenin de prime esas kazanca dâhil edildiğini görmekteyiz.

Yargıtay uygulamasında prime esas kazancın belirlenmesine ilişkin uyuşmazlıklarda bordro icmalleri incelenerek her bir işçi için ödenen prim miktarının tek tek tespit edilmesi ve hangi kazançların prime esas kazanca dâhil edildiğinin ayrıntılı şekilde ortaya konulması gerektiği ifade edilmektedir¹⁷. Hangi ödemelerin prime esas kazanca dâhil edileceği noktasında, incelemenin yapılabilmesi için çeşitli sınıflandırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. 5510 sayılı Kanun (md.4) temelde üç tip sigortalılık düzenlemiştir. Ayrıca bazı sigorta kolları açısından kısmen sigortalı (md.5) saydığı kişiler¹⁸ ve sadece genel sağlık sigortası kapsamına alınanlar yönüyle prime esas kazanç ayrıca değerlendirilmelidir. Bu çalışma kapsamında 5510 sayılı Kanun 4/1-a bendi kapsamında sigortalılar yönü ile prime esas kazanç konusu ele alınmıştır.

Prime Esas Kazanç

A. Genel Olarak

5510 sayılı Kanun'da (md.80/1) prime esas kazançlar; 4/1-a bendi kapsamında sigortalı olanlar, iş sözleşmesine dayalı bir çalışmaları olmamasına rağmen kanun gereği 4/1-a bendi kapsamında sigortalı sayılanlar ve bazı sigorta kolları bakımından 4/1-a bendi kapsamında güvence sağlananlar yönüyle düzenlenmiştir¹⁹. Sigortalının prime esas kazancı günlük kazancı üzerinden hesaplanmaktadır²⁰. Sigortalının o ay içinde elde ettiği prime esas kazanç toplamının otuzda biri günlük kazanç olarak belirlenmiştir. Sigortalının o ay içinde fiilen her gün çalışmadığını ve çalışmadığı günler içinde ücrete hak kazanmadığını kabul ettiğimizde ise günlük kazanç miktarı toplam kazancın sigortalının ücret aldığı gün sayısına bölünmesi suretiyle bulunacaktır²¹. Primin aylık ödenmesi nedeniyle prime esas kazancın da aylık olması gerektiği fakat sigortalıların genel olarak düzenli ve eksiksiz aylık gelirden yoksun olması karşısında günlük gelir esas alınarak aylık gelirin belirlenmesi yönteminin benimsendiği doktrinde ifade edilmiştir²². Sigortalının ücretinin sabit bir ücret üzerinden tayin edilmemesi halinde, bu durumda günlük prime esas

kazanç, aylık brüt asgari ücretin 1/30'ü olarak kabul edilecektir (5510/80/I-f). Sigortalı sabit bir ücret yanında ilave kazançlar elde ediyorsa bu durumda, sabit ücretine ilave kazançları da dâhil edilerek bulunacak toplam rakamın otuza bölünmesiyle günlük kazancı tespit edilecektir.

Kısmi süreli çalışan²³ sigortalılar yönüyle toplam kazanç 5510 sayılı Kanun (md.80/I-h) da belirtilen usulle prim gün sayısına bölünmesiyle tespit edilecektir²⁴. Çağrı üzerine çalışma, kısmi çalışmanın bir türü olup günlük kazanç kısmi süreli çalışma ile aynı yöntemle hesaplanacaktır. Çağrı üzerine çalışmada çalışma süresinin sözleşme ile tayin edilmemesi halinde haftalık çalışma süresi yirmi saat kabul edilerek hesaplama yapılacaktır. Sigortalının ücretsiz çalışması halinde, sigortalı prim payı dâhil olmak üzere prime esas kazanç alt sınır üzerinden hesaplanan sosyal sigorta priminin tamamı işveren tarafından ödenecektir.

B. Prime Esas Kazanca Dahil Olan Ödemeler

5510 sayılı Kanun (md.80/1-a) prime esas kazancın kapsamını üç başlık halinde düzenlemiştir:

- Hak edilen ücretler,
- Prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkaktan o ay içinde yapılan ödemelerle işverenler tarafından sigortalılar için özel sağlık sigortaları ve bireysel emeklilik sistemine ödenen tutarların bir kısmı,
- İdare veya yargı mercileri tarafından verilen kararlar gereğince hak edilen ücretle prim, ikramiye ve her çeşit istihkaktan sigortalıya o ay içinde yapılan ödemelerin brüt tutarı prime esas kazanca dâhildir.

Madde 1-b bendinde prime esas kazanca dahil edilmeyen ödemeleri düzenlemiş olup 1-c bendi gereğince 5510 sayılı Kanun'un istisna olarak prime esas kazanca dahil etmediği ödemeler haricinde yapılacak her türlü ödemenin prime esas kazanca dahil olduğu ifade edilmiş hatta diğer kanunlarda prime esas kazanca istisna tutulduğu yahut muafiyet tanındığı yönündeki düzenlemelerin 5510 sayılı Kanun kapsamında uygulanmayacağı açıkça ifade edilmiştir.

¹⁷ Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 17.04.2018, E.2016/18633, K.2018/3917.

¹⁸ “Tam olmayan sigortalı” terimi için Mustafa Çenberci, *Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi*, (Ankara: Olgaç Matbaası, 1985), 44. Kanun tarafından kısmen sigortalı olarak kabul edilen kişinin Kurum tarafından tüm sigorta kollarına tabi bir sigortalı gibi prim tahsili yapsa dahi bu kişinin kanuni düzenlemeyi aşar şekilde tüm sigorta kolları bakımından sigortalı sayılması mümkün olmayıp burada kazanılmış haktan bahsedilmesi de mümkün değildir.

¹⁹ Levent Akın, “Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Türleri”, *Yargıtay'ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 2011*, (Ankara: Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası, 2012), 470.

²⁰ Güzel vd., 2021: 265.

²¹ Haluk Hadi Sümer, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 3. (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2022), 115; Sözer, 2023: 185.

²² Sözer, 2023: 183; Sümer, 2022: 115.

²³ Kısmi süreli çalışmanın tanımı 5510 sayılı Kanunda yapılmamış, 4857 sayılı Kanun'a atıf yapmakla yetinilmiştir. İş Kanuna İlişkin Çalışma Süreleri Yönetmeliğinde (md.6) tam süreli çalışmanın üçte ikisine kadar yapılan çalışma kısmi çalışma olarak tanımlanmıştır. 4857 sayılı Kanun'da 2/3 oranına yer verilmeksizin (md.13) tam süreli çalışan işçiye göre çalışma süresi önemli ölçüde daha az belirlenen sözleşmeyi kısmi süreli iş sözleşmesi olarak tanımlamıştır.

²⁴ Sözer, 2023: 186; Sümer, 2022, 116.

1.Prime Esas Kazanç Olarak Hak Edilmiş Ücret

Ücret teknik olarak işçinin çalışması karşılığında ödenen meblağdır. 5510 sayılı Kanun ile 4857 sayılı İş Kanunu'nun²⁵ ücret tanımındaki farklılığın ücret ve prime esas kazancın farklılığını ortaya koyduğu ileri sürülmüştür²⁶. Prime esas kazancı bir küme olarak düşünürsek dar anlamda ücret, kümenin içinde yer alan bir alt kümeden ibarettir. Bu yoruma salt 5510 sayılı Kanun ve 4857 sayılı Kanun'un ücret tanımı farklılığından ulaşılamaz. 5510 sayılı Kanun'un tanım farklılığının altında yatan neden yukarıda açıklandığı üzere 4/1-a ve 4/1-c kapsamında sigortalı olanları aynı anda kapsayacak şekilde bir tanım yapma çabasıdır. Çünkü Kanun'un 4/1-c kapsamındaki sigortalılara yapılan ödemeyi de ücret olarak tanımlaması kanun dilinde yapılan hatalardan biridir. 4/1-a maddesine göre sigortalı olan işçi ücret alırken 4/1-c bendinde sigortalı olan memur aylık alır. Yalnızca bu maddede 4/1-c kapsamındaki sigortalılar için ücret teriminin, bunun haricinde ikincil mevzuat dâhil 4/1-c kapsamındaki sigortalılar için hep aylık teriminin kullanıldığı doktrinde de vurgulanmıştır²⁷.

5510 sayılı Kanun (md.80/1-a.1), 506 sayılı Kanun ile (md.77/1-a) paralel şekilde hak edilen ücretin prime esas kazanca dâhil olduğunu düzenlemiştir. Prime esas kazanç yönü ile dar anlamda ücretin şekli önem arz etmez. Yani ücret, çalışma süresi esas alınarak zamana göre belirlenebileceği gibi yapılan işin neticesi esas alınarak akort ücret ya da yüzde usulü ücret olarak da belirlenmiş olabilir²⁸. İşçi asıl işinin yanı sıra aynı zamanda hazırlama-tamamlama-temizleme işleri yapıyor ise bu iş karşılığı işçiye ödenen ücret de prime esas kazancın içindedir²⁹. Kanun (md.80/1-e,f) komisyon ücreti ve kardan pay alma şeklinde ücreti ayrıca düzenlemiştir. Daha ziyade ticari işlerde uygulanan bir ücret olan komisyon ücreti genelde ücret eki olarak karşımıza çıkmaktadır³⁰. Doktrinde prime esas kazanç yönü ile komisyon ücretinin de ücretten sayılarak prime esas kazanca dâhil edileceği ifade edilmiştir³¹. Kardan pay alma söz konusu ise -ki günümüzde uygulamada işveren işçiye kardan pay verilmesi gibi bir koşula iş sözleşmesinde yer vermeme eğilimindedir- bu ücret de dar anlamda ücretin içinde olup ücret eki değildir³². Kanun işçinin temel ücretinin belirsiz bir zaman ya da tutar üzerinden komisyon ya da kardan pay

alma şeklinde belirlendiği hallerde ücretin, prime esas kazancın alt sınırı üzerinden primlendirileceğini düzenlemiştir. Fakat işçinin almış olduğu ücretin içinde komisyon ücreti veya kardan pay var ise prime esas kazanç ücretin bütünü esas alınarak hesaplanacaktır³³.

Ayrıca madde metninde yer alan süreklilik kavramının da incelenmesi gerekir. Buradaki süreklilik ifadesi, iş ilişkisinin niteliği gereği sürekli bir borç doğurması ve sigortalının çalışması karşılığı işverenin temel borcu olan ücret ödeme borcunu vurgulamak üzere kullanılmıştır³⁴. Farklı bir bakış açısında ise süreklilik arz etmeyen ödemelerin prime esas kazanca dâhil edilip edilmeyeceği tartışılmalıdır. Bu noktada Yargıtay 10. Hukuk Dairesinin 02.12.2012 tarihli kararında karşı oy gerekçesi dikkat çekicidir. Karşı oy gerekçesinde fazla çalışma ücretinin, süreklilik arz eden bir ödeme olmadığından bahisle prime esas kazanca dâhil olmaması gerektiği vurgulanmıştır³⁵. Oysaki hafta tatili ücreti, fazla çalışma ücreti, fazla sürelerle çalışma ücreti ya da ulusal bayram ve genel tatil gününde çalıştırılan işçinin hak kazanacağı ücretler de prime esas kazanca dâhildir³⁶. Doktrinde bu ödemeleri ücret eki olarak nitelendiren görüş de bulunmaktadır³⁷.

Ücretin prime esas kazanca dâhil edilmesinde önemli bir husus da ücretin ödenmesi şartının aranmayıp ücrete hak kazanılmış olmasının yeterli görüldüğüdür³⁸. Madde metninde açıkça "*hak edilen ücret*" ifadesi kullanılmıştır³⁹. Hak kazanılan ücretin daha sonraki bir tarihte ödenmiş olması da önem taşımaz. Kanun 80/1-d bendinde açıkça ücretin, hak kazanılan ayın prime esas kazancına dâhil edileceğini düzenlemiştir. Bu düzenleme karşısında ücret prime esas kazanç üst sınırını aşsa dahi aşan kısmın sonraki ayların prime esas kazancına dâhil edilemeyeceği doktrinde ifade edilmiştir⁴⁰.

Toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan ücret farklarının primlendirilmesi konusu da önem arz etmektedir. Uygulamada toplu iş sözleşmeleri genellikle geriye doğru yürütülmekte ve işçiler lehine ücret farkları oluşmaktadır. Geçmişe yönelik olarak ortaya çıkan ücret farklarının primlendirilmesi konusu da uyuşmazlık konusu olmuştur. Ücret farkını geçmişe yönelik primlendirdiğimizde tavan sorunu yaşanmayacağı gibi Kurum da prim alacağından mahrum kalmayacaktır. Alacak, neticede bir ücret alacağı olduğu için geçmişe yönelik olarak primlendirilmelidir⁴¹.

²⁵ R.G. 10.06.2003, 25134.

²⁶ Recep Levent, "Hizmet Akdi ile Çalışanların Prime Esas Kazançlarının Tespiti", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 123, (2016), 375.

²⁷ Yusuf Alper, "5510 sayılı Kanun'da 4/1-a Kapsamındaki Sigortalılar Bakımından Prime Esas Kazançlar", *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (2008),167.

²⁸ Çelik vd.,2020:296; Sözer, 2023:184.

²⁹ Şakar, 2011: 146.

³⁰ Çelik vd., 2020:303, Ümit Orhan, *5510 Sayılı Kanun m.4/1-a Kapsamında Prime Esas Kazanç*, (Ankara: Adalet Yayınevi,2002),65.

³¹ Güzel vd.,2021: 248.

³² Çelik vd., 2020:303; Yılmaz, 2019: 462.

³³ Alper, 2008:171.

³⁴ Güzel vd.,2021: 248.

³⁵ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 02.02.2012, E.2011/2916, K.2012/1233.

³⁶ Ömer Ekmekçi, "Ayni Yardımlar ve Özel Sağlık Sigortasının Prim Matrahına Dahil Edilmemesi (21. Hukuk Dairesinin Ders Veren Bir Kararı Üzerine)", *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 7 (2007), 122; Levent, 2016:376; Sümer, *Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2020, 111; Saracel, "Sosyal Sigortalar Uygulamasında Kazanç Kavramı", 18; Levent Akın, "Mahkeme Kararı Gereği Yapılan Ödemelerin Prime Esas Kazanca Etkisi", *Çimento İşveren Dergisi*, 26/3 (2012), 39.

³⁷ Sözer, 2023: 188.

³⁸ Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 182; Güzel vd., 2021:248; Sümer, 2020:111; Alper, 2013: 150.

³⁹ Özkaraca, 2007:234.

⁴⁰ Güzel vd.,2021: 251-52.

⁴¹ Güzel vd.,2021: 253. Bu konuda Sosyal Sigortalar Kurumu,16 nolu genelgede toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan ücret farklarını idare merci tarafından verilen karar gereği yapılan ödeme olarak değerlendirilmiş

Hak edilen ücret, bir ücret eki olmadığından ait olduğu aya mal edilerek primlendirilmelidir⁴². Doktrinde de toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan ücret alacaklarının hak kazanıldığı ay esas alınarak prime esas kazançta dâhil edilmesinin yerinde olduğu belirtilmiştir⁴³. Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği 44 97. maddesinde de açık düzenlemeye yer verilmiştir.

4857 sayılı Kanun'un 21. maddesi kapsamında işe iadesine karar verilen işçiye ödenen en çok dört aylık ücreti tutarında boşta geçen süre ücreti de prime esas kazançta dâhildir⁴⁵. Boşta geçen süre ücretinin prime esas kazançta dâhil edilebilmesi için öncelikle işe iadesine karar verilen işçinin kararın kesinleşmesinden itibaren 4857 sayılı Kanun'un 21/6 maddesi gereğince on iş günlük hak düşürücü süre içinde işe başlamak üzere işverene başvurması gerekir⁴⁶. İşe iadesine karar verilen işçiye hak düşürücü süre içinde başvurması kaydıyla ödenecek olan boşta geçen süre ücreti herhangi bir mahsup işlemi uygulanmamış haliyle geçersiz sayılan fesih tarihinden başlayarak ilgili ayların⁴⁷ prime esas kazancına dâhil edilecektir⁴⁸. Bilinmektedir ki işe iade davaları dört ayda sonuçlanamamaktadır. Bir görüş prim tahakkuku açısından geçersiz sayılan fesihden sigortalının tekrar işe başlatıldığı tarihe kadar süre için prim tahakkuku gerekeceğini, aksine kabulün ise Kurumun prim kaybına sebebiyet vereceğini ileri sürmektedir⁴⁹. Fakat Kanun tarafından boşta geçen süre ücretinin dört ay ile sınırlandırılmış olması, bu dönemde sigortalının fiili bir çalışmasının da bulunmaması nedeniyle kanuni sınırı aşar şekilde fiilen var olmayan bir sigortalılık ilişkisinden ötürü prim tahakkuku mümkün olmamalıdır⁵⁰. 6356 sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu'na⁵¹ göre işyeri sendika temsilcisi

lehine getirilen düzenlemenin ise ayrık tutulması gerekir. İşyeri sendika temsilcisinin iş sözleşmesinin feshinin geçersizliği ve işe iade talepli davada, kararın kesinleşmesini müteakip altı iş günü içinde işe başlamak için başvuran işyeri sendika temsilci ile işveren arasında iş ilişkisi kanundan doğmaktadır. Kararın kesinleşmesine kadar işyeri sendika temsilcisi ücret talep edebileceğinden, fiili çalışma olmasa da kanunen kurulan bu ilişkiye dayanarak prim tahakkuk eder. İşyeri sendika temsilcisi görevi süresince işveren tarafından fiilen işe başlatılmasa da ücrete hak kazanacağından, bu ücret prime esas kazançta dâhildir⁵².

İş ilişkisinde işçi, çalışmasının karşılığında ücrete hak kazanacaktır. Kanun koyucu da ücretin prime esas kazançta dâhil edilmesinde bu amaçla hak edilen ücret ifadesine yer vermiştir. Henüz işçi ücrete hak kazanmamışken bir ön ödeme yapılmışsa bu ödeme avans olarak adlandırılır⁵³. 4857 sayılı Kanun (md.57) yıllık izne ayrılan işçinin ücretinin peşin yahut avans olarak ödeneceğini düzenlemiştir. Sigortalıya yapılan avans ödemesinden prim kesintisinin ne şekilde yapılacağı hususu ele alınması gereken bir sorundur. Burada hak edilme koşulu yerine getirilmemiş fakat ödeme şartı sağlanmıştır⁵⁴. 4857 sayılı Kanun (md.37) avans ödemesi varsa ücret hesap pusulasında gösterilmesi gerektiğini düzenlemiştir. Doktrinde avans ödemelerinin henüz hak edilme şartı yerine gelmediği için prime esas kazançta dâhil edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir⁵⁵. Avans olarak yapılan bu ödeme hak edildiği ayda prime esas kazanç hesabında esas alınmalıdır⁵⁶. Avans alan sigortalının avans miktarına karşılık gelen süreyi doldurmadan işten

ödendiği ayın kazancına dâhil ederek tavan sınırlamasını uygulamış, daha sonra 16-17 Ek numaralı genelge ile fark ücretlerin ait oldukları ay kazancına dâhil edilerek primlendirilmesi ve toplu iş sözleşmesinin imzalanmasından itibaren ay sonuna kadar kuruma ödenmesi gerektiği aksi takdirde gecikme zammı tahakkuk ettirileceğini düzenlemiştir. Ancak 16-19 Ek numaralı genelge ile ücret farklarının ödendiği ay kazancına dâhil edilmesi gerektiği yönünde düzenleme yapmıştır. 21.12.1989 tarihli 16-28 Ek sayılı Genelge ile Kurum YHGK'nin 17.05.1989 tarih ve E.1989/10-250, K.361 sayılı kararı kapsamında 506 sayılı Kanun'un 77a maddesi kapsamında ait olduğu aylar itibari ile ek nitelikte APH⁵⁷ ve ek dört aylık sigorta prim bordrolarını düzenlenmek sureti ile sigorta primine tabi tutulmasına, bu uygulamanın 01.01.1990 tarihinden itibaren imzalanacak toplu iş sözleşmelerinden kaynaklanan ücret farklarına uygulanmasına, fark primlerinin sözleşmenin imzalandığı tarihi izleyen ay sonuna kadar yatırılması halinde gecikme zammı tahakkuk ettirilmemesi yönünde düzenleme yapmıştır.

⁴² Sümer, 2022:112; Alper, 2013: 150; Sözer, 2023: 190³. Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 20.12.1988, E. 1988/4094, K. 1998/7532.

⁴³ Alper, 2008: 167; Müjdat Şakar, "Sosyal Sigortalıların Hukukunun Genel Hükümleri ve Primler Açısından Yargıtay'ın 1988 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi" Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 1988, (İstanbul: MESS, 1990), 222. Yılmaz, 2019: 465. Aksi yönde görüş, Osman Önal, "Sosyal

Sigortalar Hukukunun Genel Hükümleri ve Primler Açısından Yargıtay'ın 1989 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi-Genel Görüşme" Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1989, MESS, 1991, 252-54. Saracel, 1998: 22.

⁴⁴ R.G. 12.05.2010,27579.

Nurşen Caniklioğlu, "Geçersiz Feshin ve İşe İade Davasının Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Sonuçları", Prof. Dr. Savaş Taşkent'e Armağan, (İstanbul: On İki Levha Yayınları,2019),529.

Caniklioğlu, 2019: 530.

⁴⁷ Sözer, 2023: 191.

Elmas Kaşıkçı, "Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda İşverenin Prim Ödeme Yükümlülüğü", Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi,2019), 21; Güzel vd., 249. Caniklioğlu, "İşe İade Davasının Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Sonuçları", 531.(Sümer, 2020, s. 112) Kaşıkçı, 2019: 22.

Caniklioğlu, 2019: 555.

⁵¹ R.G. 07.11.2012, 28460.

⁵² Tuncay & Ekmekçi, 2021:183.

Bekir Geçer, "İkramiye Avansları ve Ücretsiz İzinli Dönemde Ödenen İkramiyelerin Sigorta Primine Tabi Olup Olmadığı", *Yaklaşım Dergisi*, 139 (2004).

Yılmaz, 2019: 458.

⁵⁵ Saracel, 1998: 24; A. Can Tuncay, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 5. bs (İstanbul: Beta Yayınları, 1992), 118.

⁵⁶ Orhan, 2022: 72.

ayrılması durumunda ise karşılıksız kalan kısım prime esas kazanca dâhil edilemeyecektir⁵⁷.

2.Prim, İkramiye ve Bu Nitelikteki Her Çeşit İstihkak

5510 sayılı Kanun (md. 80/1-a.2) prim, ikramiye ve her çeşit istihkaktan prim kesintisi yapılacağını düzenlemiştir. 506 sayılı Kanun'dan farklı olarak bireysel emeklilik sistemine ve özel sigortalara işveren tarafından yapılan ödemelerin de prime esas kazanca dâhil olduğu düzenlenmiştir. Maddenin "b" bendinde ise istisna oranına ilişkin düzenleme yapılmıştır. Prim, ikramiye ve bu nitelikteki her çeşit istihkak ifadesiyle anlatılmaya çalışılan hususun ücret ekleri olduğu doktrinde belirtilmiştir⁵⁸. Ücret eklerinin ücretten farklı olarak prime esas kazanca dâhil edilebilmeleri için ödenmiş olmaları aranır⁵⁹. Ücret eklerinin ücretten diğer bir farkı ödendiği ayın prime esas kazancının üst sınırının aşılması halinde aşan kısmın takip eden iki ayla sınırlı olmak üzere prime esas kazanca dâhil edilebileceği noktasındadır⁶⁰. 5510 sayılı Kanun'un 5754 sayılı Kanun⁶¹ ile değiştirilmeden önceki ilk halinde üst sınırı aşan ücret eklerinin ödemenin yapıldığı ayı takip eden on iki ay süresince üst sınırı aşmayan ayların prime esas kazancına dâhil edileceği düzenlenmişken 5754 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik neticesinde süre iki ay olarak sınırlandırılmıştır. Prim, ikramiye ve bu nitelikteki her türlü istihkak oldukça geniş bir içerik taşımaktadır. Kanun koyucunun da zaten prime esas kazancın kapsamını genişletmek amacıyla düzenleme yaptığı açıktır. İşverenin temel ücreti eksik göstermek kaygısı ile asıl ücretin bir kısmını ücret eki adı altında ödemesi ihtimaline binaen yapılan ödemenin ücret eki niteliğinde olup olmadığının incelenmesi gerekir⁶². Hangi ödemelerin ücret ekinden sayıldığı konusunda farklı görüşler vardır. Doktrinde her çeşit istihkak ifadesinden anlaşılması gereken ücret ekleri konusunda bir sınıflandırma yapılmıştır:

- Sosyal destek nitelikli ücret ekleri kapsamında kreş yardımı, kira yardımı, yakacak yardımı vb.
- Vasıflı çalışma nedenli olarak vardiya zammı, makam tazminatı, görev tazminatı vb.
- Dinlenme süreli nedenli olarak hafta tatili, yıllık izin, bayram ücreti vb.
- Ek çalışma nedenli olarak fazla mesai, hazırlama- tamamlama işleri⁶³, fazla sürelerle çalışma halleri gösterilmiştir⁶⁴.

Diğer görüş ise bir önceki başlıkta yer verildiği üzere fazla çalışma ücreti, hazırlama-tamamlama işleri, ulusal bayram genel tatil ücreti, hafta tatili ücretlerinin ücretten sayıldığı, ücret eki olmadığı yönündedir⁶⁵.

Prim, işçinin göstermiş olduğu başarısı karşısında işveren tarafından ödül olarak verilen bir ücret ekidir^{66,67}. İşverenin prim ödeme yükümlülüğünün kaynağı toplu ya da bireysel iş sözleşmesi olabileceği gibi işyeri uygulaması da olabilir. İkramiye işveren tarafından; işçiyi teşvik etmek, iş ilişkisinin getirdiği bağlılığı ortaya koymak, işçiyi ödüllendirmek ya da salt iş sözleşmesi, toplu iş sözleşmesi veya işyeri uygulamasından kaynaklanan bir yükümlülük olarak işçiyi ödenen bir ücret ekidir⁶⁸. Uygulamada ise ikramiyenin tek bir kaleme değil, parçalar halinde ödenmesi yoluna sıklıkla başvurulmaktadır. Bu durumda ikramiyenin hangi dönem prime esas kazancına dâhil edileceğinin tespiti gerekir. Kanun koyucu tarafından ödenmiş olma şartının aranması karşısında ikramiyenin parçalar halinde de olsa hangi ay içinde ödemesi yapıldı ise ödeme yapılan kadar miktarının ödemenin yapıldığı ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi gerekmektedir⁶⁹. Toplu iş sözleşmesi ile ikramiye ödenmesi kararlaştırılmışsa ve toplu iş sözleşmesinin daha geç imzalanması ile birlikte geriye dönük ikramiye farkı ödenmesi halinde ise bu ödeme ücret niteliğinde olmadığından, ödendiği ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi gerekecektir^{70,71}.

Kanun tarafından açıkça prime esas kazanca dâhil olmadığı düzenlenen ödeme ve menfaatler hariç olmak üzere aynı yardım yerine geçen nakdi yardımlarla birlikte her türlü ödeme prime esas kazanca dâhildir⁷². 6772 sayılı Kanun⁷³, kapsamına aldığı işçiler yönüyle kanunda sağlanan tediye haricinde her biri aylık miktarı ile sınırlı olmak üzere iki ikramiye verileceğini ve kanun (ek md.2) kapsamında kalmasalar dahi toplu iş sözleşmesi ile yılda en çok dört, yer altında çalışanlar için ise en çok beş ikramiye verilebileceğini düzenlemiştir. Kanun kapsamında kalmayan toplu iş sözleşmesiyle ikramiye ödenecek olanlar yönünden ilave tediye bahsedilemeyeceğinden akdi ikramiye⁷⁴ söz konusu olacaktır. 6772 sayılı Kanun (md. 4/2) devlet bünyesinde iş sözleşmesine tabi çalıştırılan sigortalılar yönüyle yılda iki kez ödenen ikramiyenin prime esas kazanca dâhil

⁵⁷ Yılmaz, 2019: 458; Orhan, 2022: 72.

⁵⁸ Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 184.

⁵⁹ Özkaraca, 2007:176-77; Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 184; Güzel vd., 2021: 250; Alper, *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Sosyal Sigortalar Hukuku*, 150. Alper, 2008: 167; Güzel vd.,2021: 252.

⁶⁰ R.G. 08.05.2008,26870.

⁶¹ Yılmaz,2019: 460.

⁶² Hazırlama-tamamlama-temizleme işlerini ücret eki olarak sayan görüş (Yılmaz, 2019: 462)

⁶³ Sözer, 2023: 189.

⁶⁴ Sözer, 2023:189.

⁶⁵ Çelik vd.,2020: 300.

⁶⁶ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi,01.06.2022,2022/5790 E.,2022/6933 K.

⁶⁷ Çelik vd.,2020: 301, Mert Beytullah Sarıyer, "İlave Tediye ve İkramiye Ödemelerinde Sigorta Primi Kesintisi", *E-Yaklaşım*,2012, (237).; Yılmaz, 2019: 460; A. Can Tuncay, "Sosyal Sigortalar" (Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 1979-1983, İstanbul: BASISEN, 1985), 303.

⁶⁸ Geçer, 2004: 218; Saracel, 1998: 21.

⁶⁹ Alper, 2008: 167.

⁷⁰ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 29.09.2021, E.2021/3118, K. 2021/11252.

⁷¹ Güzel vd., 2021:251.

⁷² R.G. 11.07.1956, 9355.

⁷³ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 13.11.2018, E.2018/9432, K.2018/20393.

olmadığını⁷⁵ düzenlemiştir. Fakat 5510 sayılı Kanun'un (md.80/1-c) prim muafiyet ve istisnalara ilişkin diğer kanunlarda yer alan düzenlemelerin dikkate alınmayacağı⁷⁶ hükmü karşısında 6772 sayılı Kanun kapsamında ödenen ikramiyeler prime esas kazanç dâhildir⁷⁷.

3.İdare ve Yargı Mercilerince Verilen Karar Gereğince Sigortalılara O Ay İçinde Yapılan Ödemeler

5510 sayılı Kanun (md.80) idare veya yargı mercileri tarafından ödenmesine hükmolunan ücret dışındaki ödemelerin, iş sözleşmesi sona erdiyse ya da askıda ise en son prime esas kazanç bildirimi yapıldığı ayın kazancına dâhil edilerek ödeneceğini düzenlemiştir^{78,79}. İdare veya yargı merci tarafından verilen kararın kesinleşme tarihi esas alınarak kararın kesinleştiği ay sonuna kadar, ödeme yapılması kaydıyla gecikme zammı ve gecikme cezasının tahakkuk etmeyeceği ve idari para cezası uygulanmayacağı kabul edilmiştir.⁸⁰

Ücret niteliğinde bir alacağın ödenmesine idari veya yargı mercileri tarafından karar verilmesi halinde, hangi dönem prime esas kazancına dâhil edilmesi gerektiği konusunun incelenmesi gerekir. İdare ve yargı merci tarafından verilen bir karara dayanarak ödeme yapılması halinde ödemenin niteliği önem arz etmeksizin ödeme ne zaman yapıldı ise o dönemin prime esas kazancına dâhil edilmektedir⁸¹. Doktrinde farklılığın, işverenin rızasına dayanan bir ödeme olup olmamasından kaynaklandığı ifade edilmekle⁸² birlikte, ücretin hak edildiği ayın prime esas kazancına dâhil edileceğine dair düzenleme karşısında zaten bir ödeme şartı aranmadığının belirtilmesi gerekir⁸³. Dava devam ederken işveren tarafından yapılan ödeme doktrinde rızai ödeme olarak adlandırılmış ve işveren tarafından rızaen yapılan bu ödemede ücret niteliğindeki alacakların hak edildikleri aya, ücret ekleri ve her çeşit istihkakın ise ödeme zamanına göre prime esas kazanç dâhil edilmesi gerektiği ifade edilmiştir⁸⁴.

Temyiz incelemesine konu uyuşmazlıklar incelendiğinde iş mahkemesinde tespit edilen ücret dayanak gösterilerek prime esas kazancının da iş mahkemesinde tespit edilen ücret üzerinden düzeltilmesi ve yaşlılık aylığı almakta ise de aylığın yeniden hesaplanması yönünde taleplerle davalar açıldığı görülmektedir. Yargıtay, ücret niteliğinde olsa dahi idare ve yargı mercileri tarafından verilen karar gereğince yapılan ödemelerin ödendiği döneme ait prime esas kazanç dâhil edilmesi gerektiği yönünde karar vermektedir⁸⁵. Yargıtay görüşü ile aynı yönde doktrinde de görüş bulunmaktadır⁸⁶. Yani iş mahkemesi içinin gerçekte

aldığı ücretin kuruma bildirilen ücretten yüksek olduğunu tespit etmiş ve tespit ettiği bu ücret üzerinden işçilik alacaklarını hesaplamıştır. Yargıtay, iş mahkemesi tarafından yapılan bu ücret tespitinin prime esas kazanç yönüyle hak edildiği ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi gerektiğini kabul etmemektedir. Burada yalnızca mahkeme tarafından karar altına alınmış işçilik alacaklarının ücrete dair olsa dahi ödenmesi kaydıyla son ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi gerektiğine karar vermektedir⁸⁷. Prime esas kazançla sigortalıya sağlanacak yardımlar arasında ilişki olması, ödenecek aylık ve ödeneklerin hesabında prime esas kazancın dikkate alındığı gözetilerek Yargıtay tarafından varılan bu neticenin sigortalının lehine olmadığı ve sigortalıya bağlanacak aylık ve ödemelerin olması gerekenden daha düşük seviyede bağlanmasına sebebiyet vereceği doktrinde ifade edilmiştir⁸⁸. Bir başka görüş, fazla çalışma ücretinin hak edildiği ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi halinde çok küçük meblağlar için geriye dönük prim bordrolarının iptaliyle yeniden düzenlenmesi gerekeceği, bu durumun uygulama yönünden hesap ve bildirim sorunlarına yol açacağı gerekçeleriyle Yargıtay kabulüne iştirak etmiştir⁸⁹.

Yargıtay kararlarının içeriğinden anlaşıldığı kadarıyla Bölge Adliye Mahkemelerinin kabulleri Yargıtay ile aynı yönde değildir. Bölge Adliye Mahkemesi tarafından ücret niteliğindeki alacakların yargı kararına dayansa dahi son ayın prime esas kazancına değil hak edildiği dönemin prime esas kazancına dâhil edilmesi gerektiği yönünde karar verilmiştir⁹⁰. Bölge Adliye Mahkemesi kararlarında hizmet tespiti niteliğinde sayılan prime esas kazanç tespiti davaları ile yargı kararı neticesinde tespit edilen ve ödenen işçilik alacaklarının hangi dönem prime esas kazancına dâhil edileceklerinin belirlenmesine dair davaların nitelik farkı bulunduğu belirtilmektedir. Prime esas kazancın tespiti davalarının 5510 sayılı Kanun'un 86. maddesine dayandığı, yargı kararı neticesinde tespit edilen ve ödenen işçilik alacaklarının hangi dönem prime esas kazancına dâhil edileceklerine dair davaların ise 5510 sayılı Kanun'un 80/1-d bendine tabi olarak açılan davalar olduğu kabul edilmektedir.

C. Prime Esas Kazanca Dâhil Olmayan Menfaatler

Prime esas kazancın hesabında bir kısım menfaat ve ödemeler prime esas kazanç dâhil edilmemiş, sosyal ödemeler⁹¹ ise kısmen prime esas kazanç dâhil edilmiştir. Prime esas kazanç kapsamını genişletmek isteyen kanun koyucu, her türlü kazancın prime esas kazanç dâhil

⁷⁵ Tuncay ve Ekmekçi,2021:185; Güzel vd.,2021: 251.

⁷⁶ Alper, 2013: 152.

⁷⁷ Orhan, 2022: 117; Sümer,2022: 113.

⁷⁸ Sözer, 2023: 190; Yılmaz, 2019:464.

⁷⁹ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi,04.10.2021, E.2021/4447, K.2021/11516.

⁸⁰ Alper, 2013: 150.

⁸¹ Saracel, 1998:21.

⁸² Yılmaz, 2019: 463.

⁸³ Ücretlerin hak edildikleri ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi gerektiği yönünde görüş Orhan, 2022:122.

⁸⁴ Orhan,2022:76.

⁸⁵ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 06.07.2021, E.

2020/5052, K. 2021/9670.

⁸⁶ Kaşıkçı, 2019:35.

⁸⁷ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 13.09.2021, E.

2021/6435, K.2021/10134 “işçilik alacağı dosyasında belirlenen 2.041,00TL ’nin son ay prime esas kazanç matrahına dâhil edilmemesi isabetsiz bulunmuştur.”

⁸⁸ Akın, 2012:39.

⁸⁹ Akın, 2012:40.

⁹⁰ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 06.07.2021, E.2020/5060, K.2021/9181

⁹¹ Sümer, 2022: 113.

olduğunu düzenlerken tamamen ya da kısmen dâhil etmediği gelir ve kazançları ise sınırlı sayı ilkesine bağlı olarak düzenlemiştir⁹².

1.Kısmen Prime Esas Kazanca Dâhil Edilmeyen Menfaatler

506 sayılı Kanun'un ilk halinde sosyal ödemelerin tamamı prime esas kazançtan istisna edilmişken yapılan değişiklikler bakanlık tarafından belirlenecek kadar kısmı prime esas kazançtan istisna tutulmuştur. O dönem içinde Bakanlık tarafından belirlenen oran sigortalının fiilen çalıştığı gün başına günlük asgari ücretin %6'sıdır. 5510 sayılı Kanun'da 5754 sayılı Kanun ile yapılan değişikliklerle istisna oranının belirlenmesi yetkisi Sosyal Güvenlik Kurulu Başkanlığına verilmiştir⁹³.

a.Yemek Yardımı

İşveren tarafından işyerinde fiilen yemek verilmemesi halinde sigortalıya yemek parası olarak yapılan ödemeler kısmen prime esas kazanca dâhil edilmiştir. Öncelikle yemek yardımının prime esas kazanca dâhil edilip edilmemesi noktasında Yargıtay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulunun 1974 tarihli kararından bahsetmek gerekir⁹⁴. Genel Kurul yemek parasının yapılan bir iş karşılığı ödenen bir ücret niteliğinde olmadığını, yemek yerine nakdi karşılığının verilmiş olmasının aynı yardım niteliğini değiştirmeyeceğine karar vermiştir⁹⁵.

Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği 97/7. maddesinde 01.12.2022 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik⁹⁶ ile işyerinde fiilen yemek verilmesi hali hariç olmak üzere sigortalıya yapılan yemek yardımının günlük asgari ücretin Kurum Yönetim Kurulunca belirlenen oranının fiilen çalışılan gün sayısı ile çarpılması sonucunda bulunacak tutarı prime esas kazanca dâhil değildir. 2024 yılı ikinci dönem asgari ücretin brütü günlük 666,75 TL olarak belirlenmiş olup buna göre günlük yemek istisnası tutarı 666,75 TLx%23,65: 157,69 TL'dir⁹⁷.

İşverenler tarafından sigortalıya çeşitli isimler altında verilen yemek kuponlarının aynı bir yardım olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğinin tespiti gerekir. Sigortalıya verilen yemek kuponu nakdi bir ödeme değildir⁹⁸. Doktrinde sigortalıya işyeri içinde yahut dışında fiilen yemek verilmesi ya da yemek kuponu gibi bir uygulama söz konusu ise bu durumda prime esas kazançtan tamamen muaf olması gerektiği belirtilmiştir⁹⁹.

Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliği 97/7. maddesinde yapılan değişikliğe karşı yemek kartı sektörünü temsil etmek üzere sektör temsilcileri tarafından kurulan bir dernek tarafından açılan iptal davası neticesinde Danıştay 10. Dairesi tarafından Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmeliğin 1.maddesi ile değiştirilen 97/7 (a) bendinin ve bu Yönetmeliğe dayanılarak Sosyal Güvenlik Kurumu

Sigorta Primleri Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan 02.12.2022 tarih ve 2022/22 sayılı Genelge'nin 2.1.2 ve 2.1.4 maddelerinin iptaline karar verilmiştir. Kararda 5510 sayılı Kanun'da yer verilen aynı yardım-nakdi yardım ayrımı esas alınarak alt mevzuat ile Kanun'da yer verilen aynı yardım nakdi yardım sınırlarının aşıldığı, 5510 sayılı Kanun'da yardımın aynı verilmesinin prime esas kazançtan muaf tutulmak için yeterli sayıldığı, yemeğin verileceği yer bakımından mekânsal bir ayrımın yapılmadığı, aynı yardım nakdi ayrımında işveren ile yardım yapılan işçi arasındaki ilişkinin esas alınması gerektiği, işverenin üçüncü kişiye yaptığı ödemenin işçi tarafından başka amaçlarla kullanılmasının mümkün olmaması nedeniyle sosyal yardım niteliğinde kaldığı, ayrıca işveren tarafından sigortalıya yemek bedellerinin yüklendiği yemek kartı/çeki/kuponunun yalnızca yemek bedeli ödemede kullanılacağına kabul edilmesi nedeniyle aynı yardım olarak kabul edilmesi gerekirken nakdi yardım olarak nitelendirilmesini ve bu ödemenin Kurum tarafından belirlenen tutarının prime esas kazanca dahil edilmesini de hukuka uygun bulmamış, neticede Kanuna aykırı şekilde ayrımlar tesis edilmiş olmasının normlar hiyerarşisine aykırı olduğu gerekçeleriyle iptal kararı verilmiştir¹⁰⁰. Danıştay gerekçesi yemek yardımını aşacak mahiyette prime esas kazanç tespitinde aynı yardım-nakdi yardım tartışmalarına yön verecek niteliktedir.

Danıştay 10. Dairesi tarafından verilen iptal kararı sonrasında 01.01.2025 tarihinde yürürlüğe girmek üzere Sosyal Sigorta İşlemleri Yönetmeliğinin 97/7-a bendi “İşyerinde veya müstemilatında yemek verilmeyen durumlarda, sigortalıya yemek verilmek suretiyle sağlanan menfaatlerin nakit olarak ya da yemek hizmetinin alınması dışında kullanılabilecek yemek kartı/çeki/kuponu gibi araçlarla sağlanması halinde, fiilen çalışılan günlere ait bir günlük yemek bedelinin Kurum Yönetim Kurulunca belirlenen tutarının fiilen çalışılan gün sayısı ile çarpılması sonucunda bulunulacak tutarını aşmayan kısmı” şeklinde düzenlenmiştir¹⁰¹. Yapılan değişiklik ile önceki metinde “işyerinde ve müstemilatında yemek verilmemesi şartıyla” ifadesi yerini “işyeri ve müstemilatında yemek verilmeyen durumlarda” ifadesine bırakmıştır. Önceki metinde yemek bedeli adı altında sigortalılara veya sigortalılar için üçüncü kişilere yapılan tüm ödemelerin istisna tutarını aşan kısmının prime esas kazanca dahil olduğu ifade edilmişken, yapılan düzenleme ile yemek bedelinin nakit olarak ya da yemek hizmeti haricinde de kullanılabilecek nitelikte yemek kartı/çeki/kuponu gibi araçlarla kullanılması halinde istisna tutarını aşan kısmın prime esas kazanca dahil olacağı düzenlenmiştir.

⁹² Saracel, 1998: 22; Güzel vd.,2021: 261.

⁹³ Yılmaz, 2019: 469.

⁹⁴ YİBGK.24.05.1974, E.1974/2, K.1974/6.R.G. 27.06.1974,14928.

⁹⁵ Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 20.03.2018, 2016/18351 E.,2018/2583 K.

⁹⁶ R.G. 11.11.2022,32010.

⁹⁷ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739>

⁹⁸ Orhan,2022:90

⁹⁹ Mehmet Maç ve Resul Kurt, “Vergi ve/veya SSK Primi Hesaplanmaksızın Personale Sağlanabilecek Menfaatler”, *Sicil İş Hukuku Dergisi*, 1 (2006): 180. Tuncay ve Ekmekçi, 2021:190; Alper, 2008: 168; Yılmaz, 2019: 469.

¹⁰⁰

<https://karararama.danistay.gov.tr/getDokuman?id=1063738500&arananKelime=10.%20Daire,2023/170>

¹⁰¹ R.G. 02.12.2024, S. 32740

b.Çocuk Yardımı ve Aile Zammı

5510 sayılı Kanun'un çocuk yardımı ve aile zammı konusunda 506 sayılı Kanun'dan ayrıldığı noktalar da bulunmaktadır. Bu yardımların belirli bir kısmı prime esas kazançtan muaf tutulmuştur. Çocuk yardımı yalnızca iki çocukla sınırlandırılmıştır. Çocuk yardımından faydalanmak için iş sözleşmesinin devam etmesi şartı aranmakta fiilen çalışma şartı aranmamaktadır¹⁰². Çocuk yardımından faydalanmak belirli şartların sağlanmasına bağlıdır. Öncelikle çocuk sigortalı olmamalı ve bu sigortalılığın oturu gelir ya /ya da aylık bağlanmış kişilerden olmamalıdır. Çocuğun 18 yaşını doldurmamış olması gerekmektedir. Çocuk yükseköğrenim görüyorsa 25 yaşını, 3308 sayılı Kanun¹⁰³ kapsamında ise 20 yaşını doldurmamış olması aranmaktadır. Ayrıca çocuğun evli olmaması çocuk yardımı için aranan diğer bir şarttır. Çocuğun malul olması halindeyse bu şartlar aranmayacaktır. Böylelikle çocuk yardımı konusunda 506 sayılı Kanun'da bulunan kız çocuk ile erkek çocuk arasındaki ayırım kaldırılmıştır. Bu şartların sağlanması halinde her bir çocuk için yapılan yardımın asgari ücretin %2'si oranında kısmı prime esas kazançta dâhil edilmeyecektir¹⁰⁴. Çocuk yardımı ve aile zamlarının genel olarak toplu iş sözleşmeleri ile sağlanan yardımlar olduğu doktrinde ifade edilmiştir. 2024 yılında çocuk zammı istinası 20.002,50 TLX%2:400,05 TL'dir¹⁰⁵.

Aile yardımları ya da aile zamlarının muafiyet şartı ise eşin sigortalı olmaması ve Kurumdan aylık ve gelir almıyor olmasıdır. Bu şartın yerine gelmesi halinde aile yardımının asgari ücretin %10'una tekabül eden kısmı prime esas kazançta dâhil edilmeyecektir. Aile zammından faydalanmak için iş sözleşmesinin devam etmesi şartı aranmakta fiilen çalışma şartı ise aranmamaktadır¹⁰⁶. 2024 yılında aile yardımı istinası 20.002,50 TLX%10:2.000,25 TL'dir¹⁰⁷.

c.İşveren Tarafından Özel Sağlık Sigortalarına ve Bireysel Emeklilik Sistemine Ödenen Tutarların Asgari Ücretin %30'unu Geçmeyen Kısmı

5510 sayılı Kanun'da (md. 80/1-a.2) işveren tarafından sigortalının bireysel emeklilik sistemine ve özel sağlık sigortasına ödenen tutarların prime esas kazanç içinde olduğu, bireysel emeklilik ve özel sigortalara yapılan ödenmenin aylık asgari ücretin yüzde otuzunu geçmeyen kısmının ise prime esas kazançta dâhil edilmeyeceği düzenlenmiştir. Özel sağlık sigortasından sağlanan muafiyet sadece sigortalının değil sigortalının ailesini de kapsayacak mahiyette özel sağlık sigortasını kapsar¹⁰⁸. Kanun açıkça özel sağlık sigortası ve bireysel emeklilik katkı paylarını saydığından hayat sigortası gibi başkaca sigorta ödemelerinin prime esas kazançta dâhil olduğu doktrinde ifade edilmiştir¹⁰⁹. Bireysel emekliliğin devlet eli ile desteklendiği, tüm çalışanların bireysel emeklilik sistemi kapsamına alındığı bir sistemde, işveren tarafından

çalışanlarına sağlanan ve Kurumun yükünü azaltan özel sağlık sigortası ve bireysel emeklilik ödemelerinin %30'u aşan oranının prime dâhil edilmesi doktrinde çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Eleştirilerin gerekçesi, işverenleri özel sağlık sigortası uygulamasından uzaklaştırarak çalışanlara zarar vereceği, nasıl iş kazası geçiren işçisini özel sağlık kurumunda tedavi ettiren işverenin tedavi masrafları prime tabi tutulmamakta ise aynı şekilde özel sağlık sigortası ödemesinin de prime tabi tutulmaması gerektiği noktasındadır. İşçiye özel sağlık sigortası yaptırılmasının sigortalının özel sigortadan düzenli olarak faydalandığı anlamına gelmediği de ifade edilmektedir¹¹⁰.

Özel sağlık sigortasına ve bireysel emeklilik sistemine ödenen toplam tutarın %30'unun prime esas kazançta dâhil edilmemesi, nitelik itibarıyla birbirinden farklı yardımların toplamının esas alınması gerekçesiyle eleştirilmiştir¹¹¹. Bu konuda bir başka görüş madde metninde açıkça toplanır ifadesi yer almadığına göre her iki kalemin ayrı ayrı istisna kapsamında değerlendirilmesinin mümkün olduğu yönündedir¹¹².

Eleştirilen bir başka nokta da işçiye aynı yardım yerine yapılan nakdi bir ödemenin bulunmamasıdır. Örneğin, sigortalıya servis sağlandığında işveren bu bedeli doğrudan hizmeti sağlayana ödemektedir. Özel sağlık sigortası ve bireysel emeklilik yönüyle de işveren ödemeyi sigorta şirketine yapmaktadır. Doğrudan sigortalıya yapılan bir ödeme bulunmaması karşısında sınırlandırmanın yerinde olmadığı ve bu miktarın tamamının prime esas kazanç dışında tutulması gerektiği ifade edilmektedir¹¹³. Doktrinde bir başka görüş ise işverenin sigortalı lehine bir sözleşme yapmak suretiyle asıl ücrete ilaveten ek bir ödeme sağladığını ileri sürmektedir¹¹⁴. 2024 yılında özel sağlık ve bireysel emeklilik sigortası katkı payının istisna tutulan tutarı 6.000,75 TL'dir¹¹⁵.

2.Tamamen Prime Esas Kazanca Dâhil Edilmeyen Ödemeler ve Menfaatler

Sigortalıya yapılan ödemelerin bir kısmı prime esas kazançta dâhil edilmemiştir. Prime esas kazançta dâhil edilmeyen ödemelerin en önemli noktası aynı yardımlardır. Aynı yardım haricinde prime esas kazançta dâhil edilmeyen ödemeler incelendiğinde niteliği itibarı ile ücretten ziyade tazminat karakteri taşıyan ödemeler prime esas kazançta dâhil edilmemiştir. Prime esas kazançta dâhil edilmeyen ödemeler yönü ile 5510 ve 506 sayılı Kanun'ların benzerlikleri olmakla birlikte farklı düzenlemelere yer verdikleri de görülmektedir. Prime esas kazançta dâhil edilmeyen ödemeler kanun koyucu tarafından sınırlı sayı ilkesine tabi kılınmıştır.

a.Aynı Yardımlar

Aynı yardım uygulaması, prime esas kazancın en tartışılan konusu olmuştur. Öncelikle tartışma yaratan husus aynı yardım kavramından ne anlaşılması

¹⁰² Yılmaz, 2019: 470.

¹⁰³ R.G. 19.06.1986,19139.

¹⁰⁴ Güzel vd.,2021: 264.

¹⁰⁵ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739>

¹⁰⁶ Yılmaz, 2019: 470.

¹⁰⁷ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739>

¹⁰⁸ Tuncay ve Ekmekçi,2021:192.

¹⁰⁹ Güzel vd., 2021: 265.

¹¹⁰ Maç ve Kurt, 2006: 177; Yılmaz, 2019: 471;

Ekmekçi, 2007:126.

¹¹¹ Alper, 2008: 169; Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 192.

¹¹² Orhan, 2022:89.

¹¹³ Özkaraca, 2007: 185; Maç ve Kurt, 2006: 177;

Ekmekçi, 2007: 124.

¹¹⁴ Sözer, 2023: 189.

¹¹⁵ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Goster/190549>.

gerektiğidir. Doktrinde aynı yardım kavramını açıkça ortaya koymanın kolay olmadığı ifade edilmiştir¹¹⁶. Prime esas kazanca dahil edilmeyecek aynı yardımdan ne anlaşılması gerektiği noktasında bir görüş işverenin atfeti niteliğindeki yardımların, yani kanundan ya da sözleşmeden kaynaklanmaksızın işveren tarafından sağlanan yardımların kapsam dışında tutulduğu yönündedir¹¹⁷. 506 sayılı Kanun'un (md. 77/2) ilk halinde aynı yardımların prime esas kazanca dâhil olmadıkları düzenlenmiştir. 4958 sayılı Kanun¹¹⁸ (md.36) ile 01.01.2004 tarihinde yürürlüğe giren değişiklik kapsamında yapılan tüm ödemeler prime esas kazanca dâhil edilmiştir. Fakat Yargıtay tarafından bu dönemde de aynı yardım karşılığının nakdi olarak ödenmesi halinde prime esas kazanca dâhil edilmeyeceği yönünde kararlar verilmiştir¹¹⁹. 5510 sayılı Kanun öncesinde 20.07.1994 tarihli 21996 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 7 numaralı Tebliğ ve 16-104 sayılı Ek Genelge ile prime esas kazançlarla ilgili olarak aynı yardımlar haricinde yapılan tüm ödemelerden prim kesilmesi gerektiği yönünde düzenleme yer almıştır¹²⁰. Bu düzenleme ile kanuni bir değişiklik yapılmamış olmasına rağmen Kurum alt mevzuat ile fiili durum yaratmaya çalışmıştır. Yargıtay, aynı yardım karşılığının nakdi ödenmesi halinde dahi aynı yardım karakteri sürdürdüğüne dair görüşünü korumuştur.

5510 sayılı Kanun'un ilk halinde (md.80/1-b) *"...görevin yerine getirilmesi için zorunlu olarak yapılan aynı yardımlar ile Bakanlıkça belirlenecek diğer aynı yardımların asgarî ücretin %30'unu geçmeyen kısmı, prime esas kazanca tâbi tutulmaz."* düzenlemesi yer almakta idi. Yapılan bu düzenleme mahiyeti itibarıyla farklı yorumlara açıktır. Görevin yapılabilmesi için zorunlu olarak ödenen ve bakanlık tarafından belirlenen aynı yardımlar bir bütün olarak kabul edilerek her iki durumda da aynı yardımın asgari ücretin %30'unu geçmeyen kısmının prime esas kazanca dâhil olmadığı yönünde yorum yapılabilir. Kanun koyucunun aynı yardımlar konusunda ayırım yaptığı ve eğer görevinin yerine getirilmesi için zorunlu bir aynı yardım yapıldı ise bunun prime esas kazanca dâhil olmadığı bakanlık tarafından belirlenen yardımlar yönü ile ise asgarî ücretin %30'unu geçmeyen kısmının prime esas kazanca dâhil edilmeyeceği de söylenebilecektir¹²¹. Doktrinde ise 5510 sayılı Kanun'un 80. maddesinde değişiklik yapılarak açıkça düzenleme yapılması gerektiği vurgulanmış¹²² ve 5510 sayılı Kanun'da 5754 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik neticesinde aynı yardımların prime esas kazanca dâhil edilmeyecekleri düzenlenmiştir. Aynı kanun ile

değişik 80/c bendi ile de aynı yardım karşılığının nakdi olarak ödenmesi halinde prime esas kazanca dâhil olacağı yönünde düzenlenme yapılmıştır¹²³. Kurum tarafından yayımlanan 2016/12 sayılı Genelge ile aynı yardım kavramı somutlaştırılmaya çalışılarak *"doğrudan sigortalının ihtiyacını gidermeye yönelik olarak mal ya da hizmet olarak yapılan yardımlar"* aynı yardım olarak tanımlanmıştır. Genelgede aynı yardımın ayırt edici bir unsur olarak bordroya yansıtılıp yansıtılmadığına yer verilmiş olması doktrinde eleştirilmiş, bunun aynı yardım karakterini belirleyici bir unsur olmadığı, sigortalıya aynen sağlanıp sağlanmadığının tespiti gerektiği belirtilmiştir¹²⁴. Aynı yardım karşılığının para olarak ödenmesinin söz konusu yardımın niteliğini değiştirmediği¹²⁵, amacın sosyal yardım olması karşısında bu ödemelerin de prime esas kazanca dâhil edilmemesi gerektiği¹²⁶, yasal düzenlemeyle Yargıtay tarafından aynı yardım karşılığı nakdi olarak ödense dahi prime esas kazanca dâhil edilemeyeceğine dair içtihadın da geçerliliğinin kalmadığı belirtilmiştir^{127,128}. Kurumun 2020/20 sayılı genelgesinde ise işveren tarafından sigortalıya verilen alışveriş ya da hediye çeklerinin prime esas kazanca dâhil olmadığını muvazaanın varlığının tespiti halinde prime esas kazanca dâhil edileceğini düzenlemiştir. Doktrinde farklı bir görüş olarak ulaşım ve kira yardımlarının prime tabi tutulması istisna olmakla birlikte, diğer aynı yardımların prime tabi tutulmasının toplu iş sözleşmeleri görüşmelerinde sendikaların aynı yardımlardansa çalışma ve verimlilik esas alınarak ödenecek ücretlerle ilgili düzenlemeler yapmalarına katkı sağlayacağı da savunulmaktadır¹²⁹.

aa.Nakit Olarak Ödenen Yol Yardımı

Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığının 22.07.2016 tarihli Genel Yazısında¹³⁰, görev yollukları ile karıştırılmaması kaydıyla nakit olarak ödenen yol bedelinin prime esas kazanca dâhil olduğu belirtilmiştir. Nakit ödeme ifadesinin incelenmesi gerekir. İşveren tarafından servis hizmeti sağlanmasının bir aynı yardım olarak kabulü konusunda şüphe yoktur. İşveren tarafından üçüncü bir kişiye yapılan ödeme karşılığında sigortalının faydalandığı bir hizmet söz konusudur. Abonman kartının bir aynı yardım olup olmadığı, sigortalıya yol parasını vermekle abonman kartını vermek arasında bir fark olup olmadığının değerlendirilmesi gerekir. Abonman kartında işveren ödemeyi üçüncü kişiye yaparak kartı doldurup sigortalıya kartı teslim etmektedir¹³¹. Doktrinde sigortalıya nakit olarak yol yardımı verilmemekle birlikte bunun

¹¹⁶ Saracel, 1998: 23; Güzel vd., 2021:261.

¹¹⁷ Çenberci, 1985:440.

¹¹⁸ R.G.06.08.2003, 25191.

¹¹⁹ Tuncay ve Ekmekçi,2021: 188.

¹²⁰ Ekmekçi, 2007: 124.

¹²¹ Özkaraca, 2007:186

¹²² Özkaraca, 2007:188.

¹²³ Muammer Şahin, "İşletmelerin Personellerine Ramazan Ayında Vermiş Olduğu Erzak Kolilerinin Vergisel Durumu", *E YAKLAŞIM*, 2019.

¹²⁴ Ekmekçi, 2007: 124; Güzel vd.,2021:263.

¹²⁵ Yargıtay 21. Hukuk Dairesi, 17/05/2018,2016/18228 E., 2018/4952 K.

¹²⁶ Ekmekçi 2007: 125; Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 187; Yılmaz, 2019:474.

¹²⁷ Nurşen Caniklioğlu, Sosyal Sigortalarda *Prim Teşvikleri*, (İstanbul: Beta Yayıncılık,2011)19. Özkaraca, 2007: 184.

¹²⁸ Mahmut Çolak, "5510 sayılı Kanunda 4/a'lı Sigortalılar Yönünden Prim Matrahı", *Yaklaşım Dergisi*, 190 (2008): 190; Güzel vd.,262.

¹²⁹ Alper, 2008: 170.

¹³⁰ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739> (Erişim Tarihi: 05.03.2019)

¹³¹ Fahrettin Yüksek, "Aylık Toplu Taşıma Kart Bedeli Sigorta Primine Esas Kazanca Dahil Edilmeli Mi?", *E YAKLAŞIM*, 2019.

yerine abonman kartı verilmesi halinde bunun prime esas kazanca dâhil edilmemesi gerektiği savunulmuştur¹³².

bb.İşveren Tarafından İşçiye Verilen Altın

İşveren tarafından çalışanlara hizmet yılı nedeni ile ya da bayram, yılbaşı gibi günlere özel olarak sosyal yardım amaçlı altın verilmesi yaygın bir uygulamadır. Kurum tarafından yayımlanan 22.06.2016 tarihli 2016/12 sayılı genelgeye¹³³ kadar altın ödeme aracı olarak kabul edilmediğinden prime esas kazanca da dâhil edilmemiştir. 2016/12 sayılı genelge ile altın bir ödeme aracı olarak kabul edildiğinden 01.06.2016 tarihinden itibaren işveren tarafından çeşitli nedenlerle sigortalıya verilen altının prime esas kazanca dâhil edilmesi gerektiği kabul edilmiştir¹³⁴. Doktrinde ise çeşitli nedenlerle işveren tarafından sigortalıya verilen altının prime esas kazanca dâhil edilmemesi gerektiği belirtilmiştir¹³⁵. Diğer bir görüş ise altının tedavül kabiliyetinin yüksek olduğu kanaati ile altının prime esas kazanca dâhil olması gerektiği yönündedir¹³⁶.

cc.Kreş Yardımı

İşveren tarafından işyeri eklentisi olan kreşten faydalanan sigortalı için kreş yardımı prime esas kazanca dâhil edilmeyecektir. Kreş yardımının sigortalıya nakdi olarak ödenmesi halinde ise yardım, prime esas kazanca dâhildir¹³⁷. İşveren tarafından işyerine yakın bir kreş ile anlaşarak sigortalıların çocuklarının kreşten faydalanmaları sağlanmış ise burada somut olaya göre değerlendirme yapmak gerekir. İşverenle yapılan anlaşma gereği kreş yalnızca işveren yanında çalışan sigortalıların çocuklarına tahsis edilmiş durumda ise işyerine servis yapan minibüs gibi aynı yardım olarak nitelenecektir. Çünkü işyerine özgülenmiş bir kreş vardır. Özgüleme olmaksızın işverenin kreşi kullanan çalışanı olursa ve işveren parasını doğrudan kreşe ödüyorsa dahi ödemenin sigortalıya değil de kreşe yapılması halinde artık nakdi yardımdan bahsedilemeyeceği ifade edilmiştir¹³⁸.

dd.Kira Yardımı

İşveren tarafından mülkiyeti kendisine ait bir konutun sigortalıya tahsis edilmesi halinde burada aynı bir yardım söz konusu olduğundan prime esas kazanca dâhil olmayacaktır. Kira yardımının da prime esas kazanca dâhil edilebilmesi için bedelin işveren tarafından nakden sigortalıya ödenmesi gerekir. Kira bedelinin işveren

tarafından doğrudan kiraya verene ödenmesi halinde¹³⁹ de prime esas kazanca dâhil edilemeyeceği ifade edilmiştir¹⁴⁰. Diğer bir ihtimal de kiranın bir kısmı sigortalı, bir kısmı işveren tarafından karşılanıyorsa işveren tarafından ödenen kısım prime esas kazanca dâhil edilmemelidir. İşveren işyeri eklentisi biçiminde bir konutu sigortalıya tahsis ediyor ise bu durum da aynı yardım olarak değerlendirilir¹⁴¹.

b. Ölüm, Doğum ve Evlenme Yardımları

5510 sayılı Kanun'a göre (md.80/1-b) doğum, ölüm ve evlenme hallerinde yapılan yardımlar, prime esas kazanca dâhil değildir. Madde metninde doğum, ölüm ve evlenme yardımları sayılmışsa da kişi itibarı ile sınırlandırma yapılmamıştır. Mülga İşveren Uygulama Tebliği 7.8.2 maddesinde ise kanun lafzını sınırlayacak mahiyette düzenleme yapılmış olup ikincil mevzuat ile kanunun kapsamı daraltılmıştır¹⁴². Doktrinde doğum, ölüm, evlenme nedeniyle yapılan yardımların belirli kişilerin evliliği, ölümü ya da doğumu ile sınırlı olmadığı, bu mahiyette yapılan ödemenin prime esas kazanca dâhil olmadığı ifade edilmiştir¹⁴³.

c. Yolluk Ödemeleri

506 sayılı Kanun'da ayırım yapılmaksızın yolluklar ifadesine yer verilirken 5510 sayılı Kanun görev yolluğu ve seyyar görev tazminatının prime esas kazanca dâhil olmadığı düzenlemesine yer vermiştir. 506 sayılı Kanun döneminde "Yolluk" başlığı altında yapılan tüm ödemeler prime esas kazanca dâhil edilmemişken 5510 sayılı Kanun ile kapsam sınırlandırılmıştır.

aa.Görev Yollukları ve Seyyar Görev Tazminatı

Sigortalının işveren tarafından geçici görevle başka yere gönderilmesi ya da görev yeri değişikliği nedeni ile ödenen yolluklar¹⁴⁴ prime esas kazanca dâhil değildir¹⁴⁵. Görev yolluğu ile yol yardımının ayırt edilmesi gerekir. Yol yardımında işveren tarafından işçinin işyerine gelip gitmesi için yapılan bir yardım niteliğinde olmakla aynı ya da nakdi olmasına göre prime esas kazanca dâhil edilip edilmeyeceği belirlenmez. Oysaki görev yolluğu, sigortalının işini yapmak üzere işveren tarafından başka bir yere gönderilmesi halinde yapılan masrafları ifade etmektedir. 6245 sayılı Harcırah Kanunu'na¹⁴⁶ (md. 49/1,2) göre görevinin gereği olarak görev bölgesi içinde fiilen gezici olarak görev yapanlardan, görev unvanları ve

¹³² Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 187.

¹³³ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739> (Erişim Tarihi:05.03.2019)

¹³⁴ Mahmut Çolak, "Sigorta Matrahında Kritik Ödemeler", *E YAKLAŞIM*, 2018.

¹³⁵ Güzel vd., 2021:263; Tuncay ve Ekmekçi, 2021:182.

¹³⁶ Orhan, 2022:97-98.

¹³⁷ Çolak, 2019:2.

¹³⁸ Orhan, 2022:96.

¹³⁹ 506 sayılı Kanun döneminde de taşınmazın işveren tarafından kiralanarak sigortalının kullanımına verilmesi halinde prime esas kazanca dâhil edilmemesi gerektiği yönünde görüş ileri sürülmüştür. (Maç & Kurt, 2006, s. 175)5510 sayılı Kanun kapsamında da konutun işveren tarafından kiralanıp sigortalının kullanımına bırakılması

halinde bunun aynı nitelikte bir yardım olduğu ve prime esas kazanca dâhil edilmemesi gerektiği de savunulmaktadır. Çolak, 2019:3.

¹⁴⁰ Orhan,2022: 97.

¹⁴¹ Maç ve Kurt, 2006:175.

¹⁴² Kaşıkçı, 2019: 54.

¹⁴³ Tuncay ve Ekmekçi,2021:189.

¹⁴⁴ 6245 sayılı Harcırah Kanununun 3. maddesinde, bu Kanunda geçen harcırahın, bu Kanuna göre ödenmesi gereken yol gideri, gündelik, aile gideri ve yer değiştirme giderinden birini, birkaçını veya tamamını ifade ettiği belirtilmiştir.

¹⁴⁵ Yargıtay 21. Hukuk Dairesi,23.02.2017

E.,2016/14529, K.2017/1339.

¹⁴⁶ R.G. 18.02.1954, 8637.

iş ve çalışma özellikleri uygun görülenler, fiilen gezici olarak görev yaptıkları günler için, almakta oldukları aylık/kadro derecelerine göre hak kazandıkları yurt içi günlük ücretlerinin 1/3'ü tutarında yapılan günlük ödemeye seyyar görev tazminatı denir. Doktrinde 6245 sayılı Kanun'un kamu kurumlarına uygulanma kabiliyetine haiz sınırlı bir düzenleme olduğu, İşveren Uygulama Tebliği'nin (md.7.8.3.) açıkça 6245 sayılı Kanun'a atıf yapması nedeniyle görev yolluğu olarak hangi alacakların prim istisnasını kapsadığını göstereceği ifade edilmiştir¹⁴⁷. 2007-45 sayılı 13.06.2007 tarihli genelgeye göre seyyar görev tazminatı görev yolluğu olarak kabul edilmiştir. Yargıtay kararlarının değerlendirilmesine ilişkin 2015 yılı seminerinde yapılan değerlendirilmede seyyar görev tazminatının da görev yolluğu olduğuna dair Yargıtay tarafından verilen karar doktrin tarafından da benimsenmiştir¹⁴⁸. 5510 sayılı Kanun'da 6245 sayılı Kanun'a yapılan bir atıf bulunmadığı için 6245 sayılı Kanun'da yapılan sayımla sınırlı olmaksızın taşınma bedeli ya da benzeri nitelikteki ödemelerin prime esas kazanca dâhil olmadığı belirtilmiştir¹⁴⁹. Doktrinde, 6245 sayılı Kanun'un kamu sektörü dışında uygulanma kabiliyetine sahip olmadığı, 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu¹⁵⁰ (md.414) gereğince işverenin işçiyi işyeri haricinde çalıştırdığı zaman işçinin geçimi için zorunlu harcamaları karşılamakla sorumlu olduğunun düzenlendiği ifade edilmiştir¹⁵¹.

bb. Tır Sürücülerine Yapılan Harcırak Ödemelerinin Hukuki Niteliğinin Tespiti Sorunu

Tır şoförlerinin ücreti konusu, iş hukukunda olduğu kadar prime esas kazanç yönü ile sosyal güvenlik hukukunda da uyumsuzluklara sebebiyet vermiştir¹⁵². **İş hukuku uygulamasında tır şoförlerine sefer primi yahut harcırak adı altında yapılan ödemeler ücret eki olarak değil ücretin kendisi olarak kabul edilmektedir**¹⁵³. Doktrinde tır şoförlerinin temel ücretlerinin asgari ücrete ilaveten sefer primi vs. farklı isimlerle ödenmesinin son derece yaygın olduğu farklı isimler altında ödeme yapılrsa da aslında tek bir ödemenin gerçekleştiği, bunun uygulamada da kabul edildiği hatta bir kanun hükmü varmış gibi uygulandığı belirtilmiştir¹⁵⁴. Tır şoförüne yapılan ödemenin yolluk olarak nitelendirilebilmesi için bu giderlerin belgelendirilmesi gerektiği, belgelendirilemeyen ödemelerin ise ücretten

sayılmasının yerinde olduğu da doktrinde ifade edilmiştir¹⁵⁵.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu tarafından, 22.09.2021, E. 2017/1957, K. 2021/1066 sayılı ilamında¹⁵⁶ karayolu taşımacılığında ücretin sefer sayısına bağlı olmaksızın aylık maktu olarak belirlenebileceği, maktu bir ücret belirlenmeksizin sefer başına ücret olarak yahut maktu bir ücretle birlikte sefer başına ücret olarak kararlaştırılabilirliği ifade edilmiştir. Uluslararası kara taşımacılığında çalışan şoförlerin maktu ücretin yanı sıra ülkenin uzaklığına göre sefer primi adı altında ödemeler aldığı belirtilmiştir. Uluslararası tır şoförünün asgari ücret ile çalışmasının, hayatın olağan akışına aykırı olduğu ifade edilmiştir. Yargıtay'ın bir kısım kararlarında tır şoförlerine yapılan ödemelerin ücret ve harcırak kısımlarının ayrıştırılması gerektiği ifade edilmekle birlikte doktrinde bu ayrıştırmanın çoğu zaman mümkün olmadığı vurgulanmıştır¹⁵⁷. Doktrinde tır şoförleri için maktu ücretin belirlenmesini zorunlu kılacak yasal düzenleme yapılması gerekliliği çözüm önerisi olarak sunulmuştur¹⁵⁸.

d.Kıdem Tazminatı

Geçmişte kıdem tazminatı kurumunun birden fazla fonksiyonla donatılmış olması sebebi ile, bu kurumun hukuki niteliği konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kıdem tazminatının işsizlik sigortası ve iş güvencesi fonksiyonu göreceği düşüncesi doktrinde savunulduğu gibi ayrıca kanun değişikliklerindeki gerekçelerde de vurgulanmıştır¹⁵⁹. Kıdem tazminatı, iş sözleşmesi kanunda öngörülen hallerden biri ile sona eren ve kanunda öngörülen en az sürenin üstünde çalışmış olan işçiye veya ölümü halinde kanuni mirasçılara işveren tarafından ödenen ve miktarı işçinin çalışma süresi ve ücretine göre belirlenen paradır¹⁶⁰. Kıdem tazminatı niteliği itibari ile ücretten sayılmadığından prime esas kazanca dahil edilmemiştir¹⁶¹.

4857 sayılı Kanun yasalaşırken, kıdem tazminatı için bir Kıdem Tazminatı Fonu kurulması amaçlandığından, Kıdem Tazminatı Fonuna İlişkin Kanun yürürlüğe girinceye kadar işçilerin kıdem tazminatı hakları için 1475 sayılı İş Kanunu'nun 14. maddesi hükmünün uygulamaya devam edeceğini düzenlemiştir. 1475 sayılı Kanun'un 98/d maddesinde, kıdem tazminatının 14. maddede öngörülen esaslar dışında ödenmesi için emir ve talimat veren veya bu yolda hareket eden yetkili sorumlular hakkında hapis ve

¹⁴⁷ Mahmut Kabakcı, "Tır Şoförlerine Sefer Başına Yapılan Ödemenin Niteliği: Harcırak Ya Da Prim?", *İstanbul Barosu Dergisi* 89, 1 (2015), 45.

¹⁴⁸ Ufuk Aydın, "Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Türleri" (Yargıtay'ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 2015, İstanbul: Onikilevha Yayınları, 2017), 583.

¹⁴⁹ Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 189.

¹⁵⁰ R.G.04.02.2011,27836.

¹⁵¹ Orhan,2022:102.

¹⁵² Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, 22.09.2021, E.2017/1957, K. 2021/1066.

¹⁵³ Şahin Çil, *İş Hukuku İlke Kararları (2019-2021 Yılları)*, 8. (Ankara: Yetkin Yayıncılık, 2021), 1428. Doktrinde tır şoförlerinin temel ücretlerinin asgari ücrete ilaveten sefer primi vs. farklı isimlerle ödeme

yapılmasının son derece yaygın olduğu, ancak farklı isimler altında ödeme yapılrsa da aslında tek bir ödemenin gerçekleştiği, bunun uygulamada da kabul edildiği hatta bir Kanun hükmü varmış gibi uygulandığı belirtilmiştir.

¹⁵⁴ Kabakcı,2015: 40.

¹⁵⁵ Orhan,2022:103.

¹⁵⁶ <https://karararama.yargitay.gov.tr/>

¹⁵⁷ Kabakcı,2015:50.

¹⁵⁸ Kabakcı,2015:51.

¹⁵⁹ Ayşe Ünal, "Yeni İş Kanunu ve Kıdem Tazminatı Fonu Tartışmaları", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, sy 8 (Ocak 2005): 3.

¹⁶⁰ Sümer, 2022:114.

¹⁶¹ Çenberci, 1985: 438.

ağır para cezasına hükmolunacağı düzenlenmesine yer verilmişti. Bu hükme dayanılarak İş Kanunu 14. maddesi hükümlerini aşacak şekilde yapılacak kararlaştırma ve uygulamaların geçerli olmayacağı 98. madde hükmünün 14. maddeye mutlak emredici nitelik kazandırmış olduğu görüşü doktrinde yaygın olarak kabul edilmekteydi.¹⁶² 1475 sayılı Kanun'un kıdem tazminatına ilişkin 14. maddesine mutlak emredici nitelik kazandıran 98. maddenin D fıkrasına benzer bir düzenlemeye 4857 sayılı Kanun'da yer verilmediği gibi, 4857 sayılı Kanun'un 120. maddesi ile 1475 sayılı Kanun'un 14. maddesi dışındaki bütün hükümleri yürürlükten kalkmış böylelikle 14. madde hükmü-madde metninde mutlak emredici olarak düzenlenen kısımlar hariç olmak üzere- mutlak emredici olma niteliğini kaybetmiş ve nispi emredici nitelik kazanmıştır. Yani halen mutlak emredici niteliğini koruyan hüküm hariç olmak üzere sözleşmelerle işçi lehine düzenleme yapmak ve tarafların anlaşarak yasal olarak hak kazanılan miktarı aşar şekilde kıdem tazminatı adı altında bir ödemeyi kararlaştırma imkânı bulunmaktadır.

e. İhbar Tazminatı

Belirsiz süreli iş sözleşmesini sona erdiren tarafın karşı tarafa ihbar öneli kullandırılamaması halinde, ihbar süresine ait giydirilmiş brüt ücret üzerinden karşı tarafa ödemekle yükümlü olduğu tazminata ihbar tazminatı denir¹⁶³. 4857 sayılı Kanun (md.17) ihbar önellerini düzenlemiştir. İhbar önellerinin düzenlenmesinde işçinin kıdemi esas alınmıştır. İhbar öneline ilişkin kanuni düzenleme mutlak emredici nitelikte olmayıp taraflar sözleşme ile bu süreleri arttırabilirler. İhbar tazminatı gelir vergisine tabi ise de 5510 sayılı Kanun (md.80/1-b) gereği prime esas kazanca dâhil değildir. İş sözleşmesinin feshinde karşı tarafa önel verilmiş ve ihbar önelinin sonuna kadar işçi çalışmaya devam etmişse artık burada işçiye yapılan ödeme ücret niteliğinde olduğundan prime esas kazanca dâhildir¹⁶⁴.

f. Kasa Tazminatı

Kasa tazminatı, para tahsili ile görevli kişilere, görevlerinin niteliği gereğince açıkla karşılaşma risklerine karşı açığın kapatılması amacıyla yapılan ödemedir¹⁶⁵. Bu ödemenin prime esas kazanca dâhil olmaması için işin niteliği gereğince sigortalının açıkla karşılaşma riskinin bulunması gerekmekte eğer sigortalı risk taşıyan bir çalışma şekline sahip değilse kasa tazminatı adı altında yapılan ödeme prime esas kazanca dâhil edilmelidir¹⁶⁶. Belirtmek gerekir ki bir gelirden kesinti yapılırken kesinti yaptığımız geliri her yasa açısından farklı şekle büründürmek hukuk güvenliği ile bağdaşmamaktadır. Örneğin kasa tazminatını, kıdem tazminatını hesaplarken giydirilmiş ücret içinde değerlendirirken sosyal güvenlik mevzuatı açısından prime esas kazanca dâhil edilmemekte, gelir vergisi yönünden ise ücretten kabul edilmektedir.

g. İş Güvencesi Tazminatı

4857 sayılı Kanun (md. 21) kapsamında, işe iadesine karar verilen işçinin yasal süresi içinde işverene başvurmasına rağmen işveren tarafından işe başlatılmaması halinde ödenecek işe başlatmama tazminatı niteliği itibariyle ücret değildir¹⁶⁷. İşe iade kararına rağmen işe başlatılmayan işçi ile işveren arasında sigortalılığa esas bir çalışma da söz konusu olmadığından bu ödeme prime esas kazanca dâhil değildir¹⁶⁸. İşe başlatmama tazminatının niteliği itibariyle işe iade kararına rağmen işçiye işe başlatmayan işverene uygulanan bir medeni ceza olduğu doktrinde savunulmuş¹⁶⁹ ve Kurumun 16-330 Ek sayılı Genelgesi'nde de kabul edilmiş, doktrinde bu düzenlemenin Kanun ile yapılması gerektiği ifade edilmiştir¹⁷⁰.

h. Kötü Niyet Tazminatı

4857 sayılı Kanun (md. 501) iş güvencesi kapsamı dışında kalan işçinin iş sözleşmesinin işveren tarafından "feshin hakkının kötüye kullanılması sureti ile" feshedilmesi halinde ve ispat yükü işçi üzerinde olmakla işveren tarafından ödenmesi gereken ve ihbar önelinin üç katı tutarında tazminata kötü niyet tazminatı denilmektedir¹⁷¹. Lehine kötü niyet tazminatına hükmedilmesi halinde artık işveren yanında çalışmayan işçinin sigortalılığında da bahsedilemeyeceğinden ücret niteliği taşımayan bu ödeme prime esas kazanca dâhil edilmeyecektir¹⁷².

II. Prime Esas Kazancın Tespiti

A. Genel Olarak

Prime esas kazancın tespiti 5510 sayılı Kanun'a göre (md.86) iki yöntemle olabilir. Kurumun denetimle görevli memurları tarafından yapılan tespit neticesinde sigortalının prime esas kazancın tespiti edilebilir yahut sigortalı tarafından prime esas kazancın tespiti davası açılabilir. İşveren tarafından sigortalının prime esas kazancın Kuruma alt sınırdan bildirildiğinde hem sigortalı prime esas kazanca bağlı aylıklar yönünden hak kaybına uğramakta hem de Kurum prim gelirinden mahrum kalmaktadır. Sigortalı eğer prime esas kazancın tespiti davasını açarsa Yargıtay içtihadı ile ağır bir ispat yükü ile karşılaşacaktır. Kamu hukuku karakteri taşıyan ve re'sen araştırma ilkesinin benimsendiği prime esas kazancın tespiti davalarında Yargıtay 10. Hukuk Dairesi tarafından senetle ispat şartı aranmaktadır. Yazılı delil başlangıcı teşkil eden bir delilin varlığı halinde ise tanık deliline başvurulabileceği kabul edilmektedir. Oysa taraflarca getirilme ilkesinin benimsendiği iş yargılamasında tarafların ücret iddiaları mahkeme tarafından adeta re'sen araştırılmaktadır. İş mahkemeleri tarafından verilen kararlar ise kuvvetli bir delil olarak nitelendirilmektedir¹⁷³. Yargıtay, prime esas kazanç tespiti davalarının kamusal niteliğini senetle ispat kuralının uygulanmasına bir gerekçe

¹⁶² Çelik vd., 2020:339

¹⁶³ Çelik vd., 2020:495-500.

¹⁶⁴ Yılmaz, 2019: 476. Sümer, 112.

¹⁶⁵ Maç ve Kurt, 2006:184; Sözer, 2023: 192, Tuncay ve Ekmekçi, 2021:189.

¹⁶⁶ Güzel vd., 2021: 260; Yılmaz, 2019: 476; Orhan, 2022: 112.

¹⁶⁷ Sümer, 2022: 113.

¹⁶⁸ Yılmaz, 2019: 468; Mahmut Çolak, "4857 Sayılı Kanun Uygulamalarında Prime Esas Kazanç Tespiti", *Yaklaşım Dergisi*, 241 (2013): 241; Güzel vd., 263.

¹⁶⁹ Caniklioğlu, 2019: 535.

¹⁷⁰ Caniklioğlu, 2011: 20.

¹⁷¹ Çelik vd., 2020: 501.

¹⁷² Güzel vd., 2021:264.

¹⁷³ Yılmaz, 2019: 479.

olarak yorumlamaktadır¹⁷⁴. Hizmet tespit davasında kamusal niteliği gereğince her türlü araştırmanın yapılması gerekliliğini vurgulayan Yargıtay prime esas kazanç tespit davasında kamusal niteliği, yazılı delille ispat gerekliliği olarak yorumlamaktadır. Yargıtay'ın özellikle imzalı bordroyu senet olarak nitelendirmesi doktrinde eleştirilmiş, imzalı bordronun bir belge olduğu fakat senet olmadığı ve Yargıtay'ın senet ve belge kavramı konusunda bir kavram kargaşası yaşadığı ifade edilmiştir¹⁷⁵. Doktrinde Yargıtay'ın gerçek ücretin ispatında aramakta olduğu yazılı delil koşulunun sigortalının hak arama özgürlüğüne aykırılık teşkil ettiği, usul hukuku açısından silahların eşitliği ilkesine uygunluk arz etmediği, delil serbestliğinin benimsenmesinin zorunlu olduğu ve re'sen araştırma ilkesinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁶. Bir diğer görüş bildirilmeyen sigortalılık süresinin varlığı halinde işçilik alacakları davası açılmadan önce hizmet tespit davasının açılmasının dava şartı haline getirilmesi gerektiğini ifade etmiş fakat bu usul benimsenirken de senetle ispat kuralının yumuşatılması ve hâkimin takdir yetkisinin genişletilmesi gerektiği ifade edilmiştir¹⁷⁷.

Yargıtay 10. Hukuk Dairesinin prime esas kazanç tespiti davalarında verilen bir kısım kararları ise oy çokluğu ile alınmaktadır. Karşı oy gerekçelerinde ise prime esas kazançta senetle ispat kuralına iştirak edilmediği ve her türlü delille ispatın mümkün olduğu kanaatinin belirtildiği anlaşılmaktadır¹⁷⁸. Önceki bölümde belirtildiği üzere Yargıtay 10. Hukuk Dairesi işçilik alacakları davasında işçinin mahkeme tarafından karar altına alınan ve aynı zamanda prime esas kazançta dâhil olabilecek nitelikte ücrete dair alacaklarını son ay prime esas kazancına dâhil edilmesi gerektiğine karar vermektedir¹⁷⁹. Yargıtay hizmet tespit davaları ile prime esas kazancın tespitine dair davalarda ayırım yapmak sureti ile hizmet tespit davasında fer'i müdahil olan Kurumun prime esas kazanç tespiti davalarında bizzat işlem yapan durumunda hasım olduğundan bahisle fer'i müdahil olamayacağı ve davalı olması gerektiğine karar vermiştir¹⁸⁰. Hâlbuki Kurumun en önemli finansman kaynağının prim olması nedeniyle prime esas kazancın doğru tespit edilmesinde hukuki menfaatinin varlığı¹⁸¹ karşısında, işveren yanında davanın reddine dair talepte bulunuyor oluşu, izaha muhtaçtır.

5510 sayılı Kanun'da (md.102/n) 6728 sayılı Kanun¹⁸² ile yapılan değişiklikle sigortalıya ait meslek adı ve kodunun muhtasar ve prim hizmet bildirgesine eklenmesi

zaruretiinden bahsetmek gerekir. Çünkü Kurum tarafından meslek kodlarına göre bir ücret tespiti yapılmış ve işveren tarafından meslek kodu girilen sigortalının tespit edilen ücretten düşük bir rakamın girilmesi halinde işveren kayıtlarının Kurum tarafından denetlenmesi esası benimsenmiştir. Kurum tarafından meslek kodlarına yapılan ücret çalışmasının mahiyeti prime esas kazancın ücretten ibaret olmaması karşısında tartışılabilirle birlikte, en azından prime esas kazancın ücret kadar kısmından dahi düşük bir bildirim yapıldığında sistemin bunu uyarı şeklinde tespit edebilmesi etkin bir uygulama olarak görülmektedir.

Prime esas kazancının tespitini talep eden sigortalının açacağı tespit davasında Kurum tarafından meslek koduna göre yapılan ücret tespitlerinin esas alınıp alınmayacağı hususunun incelenmesi gerekir. Doktrinde ise Kurum tarafından tutulan meslek kodu kayıtlarının yazılı delil başlangıcı olarak kabul edilebileceği ifade edilmiştir¹⁸³. Yargıtay 10. Hukuk Dairesi tarafından verilen kararlar incelendiğinde varsayıma dayalı bir ücret tespitinin yeterli görülmeyeceği¹⁸⁴, somut olarak ödemeyi gösterecek mahiyette kayıtlarla prime esas kazanç tespitinin mümkün olduğu baskın olarak kabul edilmektedir¹⁸⁵.

B.Prime Esas Kazancın Tespitinde Özellik Arz Eden Durumlar

1.4857 Sayılı Kanun Kapsamında Yıllık İzin Ücreti ve Prime Esas Kazanç

4857 sayılı Kanun (md.61) ¹⁸⁶ yıllık izin döneminde ödenecek ücretlerden iş kazası ve meslek hastalıkları sigortası primi hariç sigorta primlerinin kesileceğini düzenlemiştir. 4857 sayılı Kanun'un yıllık izin ücretinden iş kazası ve meslek hastalıkları priminin kesilmeyeceği yönündeki düzenlemesi ile 5510 sayılı Kanun arasında uyum sağlanmamıştır. Kanunda her ne kadar iş kazası ve meslek hastalıkları sigorta priminden bahsedilse de pozitif hukukumuzda iş kazası ve meslek hastalığı sigorta primi diye ayrı bir prim türü bulunmayıp anlaşılması gereken, kısa vadeli sigorta primidir. 5510 sayılı Kanun'un (md.80/1-c) diğer kanunlardaki muafiyet ve istisnaların uygulanmayacağı hükmü ve 5510 sayılı Kanun'un 105. maddesinde diğer kanunların bu kanuna aykırı düzenlemelerinin uygulanmayacağına dair hükmü karşısında 5510 sayılı Kanun'un yürürlüğe girdiği 2008 yılının Ekim ayından itibaren yıllık izin ücretlerinden prim kesintisi yapılmaktadır¹⁸⁷. 5510 sayılı Kanun'un 106.

¹⁷⁴ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 15.11.2021, E.2021/3073, K. 2021/14187.

¹⁷⁵ Senem Ermumcu, "Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Hizmet Tespitinde Prime Esas Kazançların İspatı", *Çalışma ve Toplum*, 2021/2 (2021), 917.

¹⁷⁶ Ermumcu, 2021:925.

¹⁷⁷ Orhan, 2022:172.

¹⁷⁸ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 15.11.2021, E.2021/3073, K.2021/14187.

¹⁷⁹ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 15.11.2021, E. 2021/5540, K.2021/14198.

¹⁸⁰ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi. 02.12.2021. E.2021/7804, K. 2021/15333. Doktrinde aynı yönde görüş için Orhan,2022:151.

¹⁸¹ Yılmaz, 2019:454.

¹⁸² R.G. 09.08.2016,29796.

¹⁸³ Halil Yılmaz, "İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Meslek Kodu Uygulaması", *Terazi Hukuk Dergisi*, 188 (2022), 4.

¹⁸⁴ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 16.11.2021, E.2021/3490, K.2021/14278.

¹⁸⁵ Yargıtay 10. Hukuk Dairesi, 15.12.2021, E.2021/11168, K. 2021/16018.

¹⁸⁶ "Sigortalılara yıllık ücretli izin süresi için ödenecek ücretler üzerinden iş kazaları ile meslek hastalıkları primleri hariç, diğer sigorta primlerinin, 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunundaki esaslar çerçevesinde işleri ve işverenler yönünden ödenmesine devam olunur."

¹⁸⁷ Sözer, 2023: 188.

maddesinde yürürlükten kaldırılan hükümlerin açıkça düzenlenmesine ve 4857 sayılı Kanun'un 65. maddesi ile ilgili değişiklik yapılmasına rağmen 61. madde ile ilgili değişiklik ve yeni hüküm bulunmadığı hususu da özellikle işverenler tarafından prim kesintisine itiraz noktası olarak ileri sürülmektedir¹⁸⁸.

İşçiye yıllık izin döneminde ödenen ücretten kısa vadeli sigorta kolları primi kesintisi yapılmasının, işçi yıllık izin kullanıyor olsa bile meslek hastalığı, hastalık ve analık riskleri açısından riskle karşılaşma ihtimali bulunması¹⁸⁹, böylelikle alınan prim ile güvence altına alınan riskler arasında karşılıklılık ilkesinin bulunması gözetilerek yerinde olduğu savunulmuştur¹⁹⁰. Bir başka görüş ise 4857 sayılı Kanun'un iş kazası ve meslek hastalığı sigortası yönüyle istisna düzenlenmesine yer vermesi, 5510 sayılı Kanun'da ise bu sigortanın ayrıca düzenlenmemesi nedeniyle konunun öncelikle yasal düzenlemeye ihtiyaç duyduğu belirtilerek yıllık izinde olan sigortalının prime esas kazancından kısa vadeli sigorta kolları primi kesintisi yapıyor olması eleştirilmiştir¹⁹¹.

Sosyal güvenlik destek primi ödeyerek 4/1-a bendi kapsamında çalışanların yıllık izin ücretlerinden kısa vadeli sigorta primi kesilmemesi gerektiği de doktrinde savunulmaktadır¹⁹². Yıllık izne hak kazandığı halde izin kullanmamış olan işçiye yıllık izin ücreti ödendiğinde bu ücretten prim kesintisi yapılacaktır¹⁹³. Yıllık izin ücreti ödenmesi için sözleşmenin sona ermesi gerektiğinden yıllık izin ücreti iş sözleşmesinin sona erdiği ayın prime esas kazancına dâhil edilecektir¹⁹⁴.

İşçinin kullanmadığı yıllık izinlerinin iş sözleşmesinin sona erdiği tarihte ücret olarak ödenmesi halinde¹⁹⁵ ödenen bu yıllık izin ücretinden prim kesilmesi, mükerrer kesintidir. İşçi çalıştığı sürede yıllık izin kullanması ve çalışma süresi içinde de sigorta primleri zaten tahakkuk etmişken yıllık izin kullanmayıp çalıştığı süre için bu ücretten tekrar prim kesintisi yapılması, aynı dönem için işçiden iki kez prim kesintisi yapılmasına sebebiyet vermektedir. Yıllık izin hakkı, sözleşmenin sona ermesiyle ücrete dönüşür. Yıllık izin ücretinin hesaplanmasında işçinin en son aldığı çıplak brüt ücreti esas alınır. İşçinin yıllık izin kullanması gerekirken fiilen çalıştığı dönemde almış olduğu ücretle sözleşmenin sona erdiği tarihte aldığı ücret arasında fark doğmuş olabilir. İşçinin yıllık izin

kullanmadan fiilen çalıştığı dönemde sigorta primlerini zaten ödemiş olması karşısında sözleşme sona erdiğinde hak kazanacağı yıllık izin ücretinden aradaki ücret farkı kadar olan kısım sınırlı olarak prim kesintisi yapılması daha makul olabileceği düşünülmektedir.

2.İkalenin Varlığı Halinde Prime Esas Kazancın Belirlenmesi

İkalenin –bozma sözleşmesi- varlığı halinde, primlendirmenin ne şekilde yapılması gerektiği üzerinde durulmalıdır. İş sözleşmesi, emredici hükümlerle müdahale edilen hususlar saklı kalmak üzere nasıl tarafların serbest iradeleri ile kurulmakta ise aynı şekilde tarafların anlaşması ile de sona erdirilebilecektir. İşte tarafların serbest iradeleri ile iş sözleşmesini sona erdirmek üzere yaptıkları sözleşme ikale olarak adlandırılmaktadır¹⁹⁶. İkale fesih değildir ve ikale ile sözleşmenin sona ermesi halinde feshe bağlı alacaklar doğmayacaktır¹⁹⁷. İkale ile sözleşmenin sona ermesi hali işveren tarafından Kuruma verilen işten ayrılış bildirgesinde ayrı bir kod olarak düzenlenmediğinden halen ikale ile sona eren sözleşmeler yönü ile “22” kodu yani “diğer nedenler” olarak bildirim yapılmaktadır¹⁹⁸. İkale ile taraflar, sözleşmenin sona ermesi halinde ödenecek işçilik alacaklarını belirler. İkale için yazılılık bir geçerlilik şartı değildir¹⁹⁹. Kurum 2020/20 sayılı genelgesinde, ikale ile yapılan ödemelerin kalem kalem gösterilmesi halinde her bir kalem yönünden prime esas kazanca dâhil olup olmadığının değerlendirilmesi gerektiğini, ödemeler ayrı ayrı gösterilmeksizin sadece toplam bir rakam belirlenmiş ise bu durumda ödemenin tamamının prime esas kazanca dâhil olduğu düzenlenmiştir. Doktrinde yapılan düzenlemenin ikale sözleşmesi konusunda uygulamanın daha özneli davranmasını sağlayacağı kanaati ile yerinde olduğu ifade edilmiştir²⁰⁰.

3.İş Sözleşmesinin Askıda Olduğu Hallerde Prime Esas Kazanç

Ücretsiz izin dönemlerinde, prime esas kazanca dâhil bir ödeme yapıldı ise ödemenin yapıldığı tarihi takip eden iki ayı geçmemek üzere ücret ödemesinin yapıldığı ayın

¹⁸⁸ Alper, 2008: 172.

¹⁸⁹ Saracel,1998:18; Yılmaz, 2019: 466

¹⁹⁰ Kısa vadeli sigorta kolları yönünden ayrı ayrı değil tek bir prim oranı belirlenmiş olması sebebi ile mevcut yasal düzenlemeye göre kesinti yapılması gerektiğine dair aynı yönde görüş Kaşıkçı, “Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda İşverenin Prim Ödeme Yükümlülüğü”, 16.

¹⁹¹ Güzel vd.,2021:249.

¹⁹² Alper, 2008: 173; Tuncay ve Ekmekçi, 183.

¹⁹³ Güzel vd.,2021:236. Yılmaz, 2019:466; Yargıtay 9. Hukuk Dairesi,12.06.2014,E.2012/16959, K.2014/19234

¹⁹⁴ Saracel, 1998:19; Sözer,2023: 188; Sümer,2022:112.

¹⁹⁵ Hasan Kayırgan, “Yargı Kararları Işığında Yıllık Ücretli İzin Hakkı” 4/ 2 (2021),594.

¹⁹⁶ Çelik vd.,2020: 260.

¹⁹⁷ Çelik vd.,2020:461.

¹⁹⁸

<https://uyg.sgk.gov.tr/SigortalıTescil/jsp/nedenleryeni.html>

¹⁹⁹ Çelik vd.,2020:461. Yargıtay İş Daireleri tarafından ikalenin geçerliliği konusunda çeşitli ölçütler ortaya konulmuştur. İkale talebinin hangi taraftan geldiğine bakılmak sureti ile işçi tarafından gelen ikale talebinde kıdem ve ihbar tazminatının ödenmesi yeterli görülmekte iken işveren tarafından gelen ikale talebinde kıdem ve ihbar tazminatına ek olarak işçiye makul bir menfaatin de sağlanması gerektiği aranmaktadır. Yargıtay 9. Hukuk Dairesi, 22.12.2020, E.2020/3602, K.2020/19460 Fevzi Şahlanan, “Kıdem Tazminatı Açısından Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi (1979-1983)” Yargıtay’ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1979-1983, (İstanbul: BASISEN, 1985), 74.

²⁰⁰ Orhan, 2022:109.

prime esas kazancına dâhildir²⁰¹. Takip eden iki ayda da ücret ödemesi yapılmadı ise bu ödemeden prim kesintisi yapılmayacaktır²⁰². Grev ve lokavt halinde işveren tarafından ücret ödemesi yapılmayacağından prim ödemesi de söz konusu olmayacaktır²⁰³. Sigortalının sağlık raporu alması halinde doktrinde mavi yaka ve beyaz yaka ayrımı yapılmıştır. 4857 sayılı Kanun'a atıf yapmak suretiyle (md.49) beyaz yakalının sağlık raporu alması halinde ücretinde kesinti olmayacağından prime esas kazanç yönü ile o ay için hak kazandığı ve ödenen ücretler esas alınacaktır. Mavi yakalılar yönü ile ise 4857 sayılı Kanun'a atıf yaparak (md.25/I) rapor süresince ücret ödemesi yapılmadığından prime esas kazanç da olmayacaktır²⁰⁴. İşçiye toplu iş sözleşmesinden kaynaklanan bir nedenle ödeme yapılması mümkündür. Yapılan ödemenin prime esas kazançta dâhil edilmesi gerektiği doktrinde ifade edilmiştir²⁰⁵.

III.Prime Esas Kazancın Sınırları ve Devrik Matrah

5510 sayılı Kanun'da (md. 82) prime esas kazancın alt sınırı olarak asgari ücret esas alınmaktadır. Bu düzenleme öncesinde prime esas kazancın alt sınırı ile asgari ücret arasında uyum sağlanmamış, enflasyon ve büyüme hızı esas alınarak prime esas kazancın belirlenmesi uygulaması da kayıt dışılığı teşvik ettiği gerekçesi ile doktrinde eleştirilmiştir²⁰⁶. Sigortalının ücretsiz çalışması halinde sosyal sigorta priminin tamamı, ücretin alt sınır altında kalması hallerinde ise elde edilen gelir ile alt sınır arasında kalan farka ait primin tamamı işveren tarafından karşılanacaktır²⁰⁷.

5510 sayılı Kanun (md.82) prime esas kazanç tavanı, alt sınırın 7,5 katı olarak belirlenmiştir. Yurt dışına çalışmak için götürülen Türk işçiler yönü ile üst sınır asgari ücretin üç katı olarak düzenlenmiştir. 6652 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle işverenin yurt dışında rekabet gücünün artırılmasının amaçlandığı ifade edilmiştir²⁰⁸. İşçiye ödenecek aylık ücret ve ücret eklerinin toplamının prime esas kazanç alt sınırının 7,5 katını aşması halinde, ücret eklerinin sınırı aşan kısmı o ayın prime esas kazancına dâhil edilmeyecek takip eden iki ayın prime esas kazancına ilave edilecektir²⁰⁹. Yapılan düzenleme uygulamada "devrik matrah" olarak adlandırılmaktadır²¹⁰. Bu düzenleme prime esas kazancın üst sınırının belirlenmesi ilkesine aykırılık teşkil ettiği²¹¹, uygulamada muhasebeleştirme yönü ile güçlülere sebebiyet verdiği gerekçeleri ile doktrinde eleştirilmiştir²¹². Doktrinde yer alan bir başka görüş de iki ayı geçmemek üzere ifadesinin ya kanundan çıkarılması ya da uzatılması gerektiği,

böylece tavanı aşan kısmın takip eden aylara yansıtılarak sigortalının da Kurumun da zarara uğramayacağı bir çözüm haline gelebileceği ifade edilmiştir²¹³. Bu süreçte iş sözleşmesi sona erdiyse devam eden bir sigortalılık söz konusu olmadığından aşan kısım üzerinden prim kesintisi yapılamayacaktır. Devreden kısım yönü ile takvim yılı önem arz etmeyecek örneğin Aralık ayında üst sınırı aşan ödeme var ise takip eden yılın Ocak ve Şubat aylarının prime esas kazancına dâhil edilecektir²¹⁴.

2022 yılı asgari ücret esas alınarak incelendiğinde 2022 yılı için belirlenen brüt asgari ücret; günlük 215,70 TL, aylık ise 6.471,00 TL'dir²¹⁵. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığının 06.07.2022 tarih 2022/13 sayılı Genelgesi ile duyurulduğu üzere prime esas aylık kazancın üst sınırı 48.532,50 TL'dir. 2024 yılı için belirlenen brüt asgari ücret; günlük 666,75 TL, aylık ise 20.002,50 TL'dir²¹⁶.

Örneğin 2022 Temmuz ayında temel ücreti 35.000,00 TL, ücret ekleri toplamı da 15.000,00 TL olan bir sigortalının prime esas kazancı belirlenirken temel ücret olan 35.000,00 TL hak edilen ay prime esas kazancına dâhil edilecektir. 15.000,00 TL ücret eki ise üst sınır yani 48.532,50 TL esas alınarak 13.532,50 TL'si prime esas kazançta dâhil edilecek, kalan 1.467,50 TL ise takip eden iki ayın prime esas kazancına ilave edilmek sureti ile prim kesintisi yapılacaktır. Sigortalının devam eden aylarda da kazancı prime esas kazanç üst sınırını aşıyor ise kalan 1.467,50 TL'lik kısımdan prim kesintisi yapılamayacaktır. 2024 yılında ise prime esas kazanç tavanı 150.018,75 TL olup, sigortalıya yapılan ücret ekleri ödemesinin 150.018,75 TL'yi aşması halinde sonraki iki ayın prime esas kazancına dahil edilecektir.

Prime esas kazanç tavanının aşılması konusunda bir başka sorun da sigortalının birden fazla işveren bünyesinde çalışması durumudur. Yargıtay kararlarında da belirtildiği gibi sigortalının zaman ve şartlar sağlandığı takdirde birden fazla işyerinde çalışması mümkündür. Bu durumun iş hukuku açısından kanunun haftalık ve günlük çalışma saatlerine ilişkin getirdiği emredici hükümlerle birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Sigortalının birden fazla işyerinde çalışmasıyla aylık prim tavanını aşması durumunda fazla tahsil edilen primin iadesi konusu ayrıca ele alınmalıdır. 5510 sayılı Kanun (md.82/son) sigortalı işçi payından fazla tahsil edilen kısım sigortalıya iade edilmekle birlikte, işverene iade edilmemektedir²¹⁷. Söz konusu uygulama ile Kurum sigortacılık ilkelerine aykırı şekilde prim tahsil etmektedir. İşveren payının da tavanı aşan miktarının iadesi gerekir. Bu da bir başka sorunu beraberinde getirecektir. Tavanı aşan primin iadesinin

²⁰¹ 506 sayılı Kanun döneminde hazırlanan bir eserde iş sözleşmesinin askıda olduğu dönemde yapılan ikramiye ödemelerinden prim kesintisi yapılmaması gerektiği ifade edilmiştir. Geçer, 218.

²⁰² Güzel vd.,2021: 253.

²⁰³ Sözer, 2023:187.

²⁰⁴ Sözer, 2023:188; Yılmaz, 2019:466.

²⁰⁵ Sözer, 2023: 188; Yılmaz, 2019, 478.

²⁰⁶ A. Can Tuncay, "Prime Esas Günlük Kazanç Sınırlarının Belirlenmesi Çıkma", İşveren Dergisi, 60/5(2002),29.

²⁰⁷ Sümer, 2020:119; Fatih Uşan ve Canan Erdoğan, *İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku*, (Ankara: Seçkin Yayıncılık,2020)376; Sözer, 2023:184.

²⁰⁸ Güzel vd.,2021:267.

²⁰⁹ Alper, 2013: 151.

²¹⁰ Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 199; Sümer, 2020: 117.

²¹¹ Alper, 2008: 174.

²¹² Alper, 2013: 151.

²¹³ Akın, 2012: 40.

²¹⁴ Orhan, 2022:125.

²¹⁵ <https://ailevecalisma.gov.tr/media/3666/asgari-uecret-guen-ay.pdf>

²¹⁶ <https://www.csgeb.gov.tr/asgari-ucuret/>

²¹⁷ Sözer, 2023: 186; Tuncay ve Ekmekçi, 2021: 197; Sümer, 2020: 120.

hangi işverene yapılacağına da incelenmesi gerekir. Makul olarak işverenlere payları oranında iade yapılması uygulanabilir bir çözüm olacaktır. Fazla ödenen prim payının sigortalıya iadesi noktasında ise 5510 sayılı Kanun (md.82/4) gecikme zammı ve gecikme faizi ödenmeyeceğini düzenlemiştir²¹⁸. Doktrinde bu düzenlemenin talepten itibaren bir aylık süre içinde iadenin gerçekleşmesi haline münhasır olarak anlaşılması gerektiği eğer Kurum tarafından bir aylık süre içinde fazla tahsil edilen prim iade edilmezse sigortalının faiz talep edebileceği belirtilmiştir²¹⁹. Kurumun prim alacağını koruyabilmesi için prime tabi olduğu halde eksik işçilik alacaklarının tespiti halinde, Kurumun prim alacağını tahsil edebilmesi için gerek İş Mahkemeleri tarafından verilen kararların gerekse anlaşma sağlanan arabuluculuk tutanaklarına ait bir miktar bildirimini Kuruma re'sen gönderilerek Kurum prim kaybının önüne geçilmesi sağlanabilir²²⁰.

Uygulamada ücret uyuşmazlıklarında en çok karşılaşılan durumlardan biri de işveren tarafından işçiye kredi kullanmak üzere verildiği iddia edilen ve işyeri özlük dosyası içinde bulunan ücret bordrolarından daha yüksek ücret tahakkuku içeren bordrolardır. 29.03.2018 tarih 2018-12 sayılı Genelge²²¹ ile kredi kullanmak ya da kredi kartı almak amacı ile bankalara ibraz edilen ücret bordrolarının ilgili banka tarafından Kuruma gönderilmesi gerektiği Kurum kayıtları ile gönderilen ücret bordrosunun karşılaştırılarak kayıt dışılık tespiti halinde işlem yapılması gerektiği düzenlenmiştir. Uygulamada sıklıkla yaşanan ve yargı önüne taşınan fiili bir durumdan yola çıkılarak yapılan düzenleme kayıt dışılık ile mücadelede önem arz etmektedir. Aynı Genelge' de, 5510 sayılı Kanun kapsamında bakanlıklar ve kamu kurum ve kuruluşlarının faaliyet alanlarına ilişkin izin ve bildirim yükümlülüğü olan tüm işyerleri ve işletmeler açısından, çalıştığı bildirilen ya da denetim sırasında fiilen çalışması tespit edilen kişilerin Kuruma bildirilme yükümlülüğü ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

Sigortalı prim ödeyerek daha yüksek aylık almayı talep ediyor ise bunun üst sınır uygulaması ile engellenmemesi gerekir. Doktrinde kanunda üst sınır düzenlemesi yapılamasa dahi işverenlerin yüksek ücret alan sigortalıların prime esas kazancını düşük gösterme eğiliminde olduklarından uygulamada sınırın kendiliğinden oluşacağı ifade edilmiştir²²². Ayrıca tavan uygulamasından 4/1-c maddesi kapsamında sigortalıların ayrık tutulması²²³ şeklinde yasal düzenleme eleştiriye açıktır²²⁴. Prime esas kazanç tavanı uygulamasının, sosyal sigortalıların gelirin yeniden dağıtılması etkisini azalttığı da başka bir görüştür²²⁵. Üst sınırı bulunmayan bir matrahın yüksek prim ve yüksek edimlere neden olacağı belirtilerek

bunun sosyal sigortanın ilkeleri ile bağdaşmayacağı da ifade edilmiştir²²⁶.

Sonuç

Hukukumuzda sosyal güvenlik sisteminin primli ve primsiz rejim olarak iki ayağı olmakla beraber sosyal güvenliğin ağırlıklı olarak primli rejim üzerinden sağlandığı açıktır. Sosyal sigorta sisteminin sürdürülebilirliği için sistemin finansman kaynağı olan sosyal sigorta primi, hesaplanmasından tahsiline kadar her aşamasında önem arz eden bir konudur. Sosyal sigorta priminin matrahı prime esas kazançtır. Prime esas kazanç hangi ödemelerin dahil olduğunun doğru tespit edilmesi gerekmektedir. 5510 sayılı Kanun'un prime esas kazanç yönü ile getirdiği düzenlemeler incelendiğinde kanun koyucunun prime esas kazanç kapsamını genişletmek amacı görülmektedir. Diğer kanunlarda getirilen prim muafiyetlerinin 5510 sayılı Kanun kapsamında uygulanmayacağı ve aynı yardım karşılığının nakdi olarak ödenmesi halinde bu ödemenin prime esas kazanç dahil olduğu yönünde düzenlemeler örnek olarak sayılabilir.

Prime esas kazancın doğru olarak belirlenmesinde Kurum menfaati bulunmakla beraber sigortalının menfaati bulunduğu açıktır. Sigortalının sosyal sigorta yardımlarından faydalanmasında kendisine bağlanacak aylık ve/veya gelirin miktarının tayininde sigortalının prime esas kazancı önem arz etmektedir. Hukukumuzda kayıt dışılığın bir başka görünümü de prime esas kazancın eksik bildirilmesidir. Sigortalının prime esas kazanç alt sınırı üzerinde bir kazanç sahip olmasına rağmen çoğunlukla Kuruma bildirimini prime esas kazanç alt sınırı üzerinden yapılmaktadır. Bu durum hem Kurum hem sigortalının zararına sebebiyet vermektedir. Ancak bu noktada sigortalı tarafından açılan ve prime esas kazancın tespiti ve hizmet tespiti davalarında Kurum işveren yanında fer'i müdahil sıfatı ile yer almaktadır. Bu durumun sosyal sigorta sistemimiz açısından çelişki arz ettiği kanaatindeyiz.

Prime esas kazancın tespiti talepli davalar da ispat konusuna da değinmek gerekmiştir. Nitekim kamu düzeninden kabul edilen ve re'sen araştırma ilkesinin hakim olduğu prime esas kazanç tespiti davalarında Yargıtay'ın sosyal güvenlik davalarına bakmakla görevli dairesi tarafından yazılı belge ile ispat koşulu aranmaktadır. Oysa aynı sigortalı-işçi işçi alacaklarının tahsili talebi ile açtığı davada ücretini her türlü delille ispat edebilmektedir. Yani taraflarca getirilme ilkesinin hâkim olduğu iş yargılamasında ücretin belirlenmesi noktasında iş mahkemesi tarafından adeta re'sen araştırma yapılırken, re'sen araştırma ilkesinin hâkim olduğu sosyal güvenlik

²¹⁸ Alper, 2013: 161.

²¹⁹ Güzel vd.,2021: 267; Orhan, 2022: 130.

²²⁰ Bu konuda Sosyal Güvenlik Kurumu, Sigorta Primleri Genel Müdürlüğünün 21.11.2017 tarih ve 5882267 sayılı Genel Yazısı ile imzalanan arabuluculuk anlaşma tutanağının, mahkeme kararı niteliğinde sayılarak SGK iş ve işlemlerinde esas alınması gereği belirtilmekte ancak arabuluculuk tutanağının zorunlu olarak Kuruma gönderilmesine dair bir düzenleme bulunmamaktadır.

²²¹ <https://kms.kaysis.gov.tr/Home/Kurum/22620739>.

²²² Saracel, 1998:28.

²²³ Kadir Arıcı, Türk Sosyal Güvenlik Hukuku, (Ankara: Gazi Kitabevi,2022), 211.

²²⁴ Prime esas kazanç üst sınırı yönünden işçi, memur ve bağımsız çalışan ayrımının terk edilmesi gerektiğine dair görüş için, Üçışık, 2013:50.

²²⁵ Saracel, 1998: 28; Şakar,2011: 67

²²⁶ Sözer, 2023: 183.

davasında prime esas kazanç tespitinin yazılı delille ispat edilebilmesinin çelişki yarattığı kanaatindeyiz.

Prime esas kazancın tespiti noktasında hak edilmiş ücretin hak edildiği ayın ücretine dahil edileceği Kanun'da açıkça düzenlenmiştir. Ancak sigortalı-işçi tarafından açılan dava neticesinde işçinin ücretinin ödenmediği yahut eksik ödendiğinin tespit edilerek işçilik alacaklarının ödenmesine karar verildiği halde, bu durumda yapılan ödemenin hangi dönem prime esas kazancına dahil edileceği konusunda ise Yargıtay uygulaması yapılan ödemenin niteliği ücret olsa dahi ödenmesi kaydıyla son ayın prime esas kazancına dâhil edilmesi yönündedir. Bu durumda son ayın prime esas kazanç tavanı çoğunlukla aşılmakta ve neticede hem Kurum hem sigortalı açısından hak kaybı ortaya çıkmaktadır.

Prime esas kazancın belirlenmesinde özellik arz eden durumlar vardır. Bunlardan biri de yıllık izin konusundadır. Burada karşımıza çıkan uyumsuzlıklardan biri yıllık izin süresinde işçiden kısa vadeli sigorta kolları primi kesilmesi noktasındadır. Ele alınması gereken bir diğer konu ise sigortalının yıllık izin kullanmaksızın çalışmaya devam etmesi halinde çalıştığı bu dönemler için de sosyal sigorta primlerinin düzenli olarak ödendiğini kabul ettiğimizde sigortalı işten ayrıldığında kendisine ödenen yıllık izin ücretinden de prim kesintisi yapılmasıdır. Bu durumda sigortalı fiilen çalışarak primlerini ödediği halde yıllık izinlerini kullanmadan geçen bu süreye ait ücretini aldığında tekrar prim ödemek zorunda kalmaktadır. Burada yapılan prim kesintisinin mükerrer bir ödeme olduğu düşünülmektedir.

Prime esas kazanç konusunda devrik matrah konusu da önem arz etmektedir. Bu sayede hem sigortalı hem Kurum açısından prim kaybının önüne geçen bir düzenlemedir.

Sosyal sigorta sistemimiz açısından primin taşıdığı önem tartışmasız olup, sistemin sürdürülebilirliği içinde prim tahsilatı hayati önem taşır. Bu nedenle kanun koyucunun Kurum'un prim alacağını koruyacak ve tahsil kabiliyeti arttıracak birtakım düzenlemeler yapması olağandır. Fakat salt prime esas kazanç miktarını yükseltme amacı ile aynı yardım karşılığının nakit olarak ödenmesi halinde bu ödemenin prime esas kazanca dahil edilmesine yönelik yasal düzenlemenin ise aynı yardımın amaç ve mahiyeti ile uyumadığı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Akın, L. (2012). Mahkeme Kararı Gereği Yapılan Ödemelerin Prime Esas Kazanca Etkisi. *Çimento İşveren Dergisi*, 26(3),32-40.

Alper, Y. (2008). 5510 sayılı Kanun'da 4/1-a Kapsamındaki Sigortalılar Bakımından Prime Esas Kazançlar. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (12), 161-175.

Alper, Y. (2013). *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Sosyal Sigortalar Hukuku*. 5. bs., Dora Yayınları, Bursa.

Arıcı, K. (2022). *Türk Sosyal Güvenlik Hukuku*, 2.bs., Gazi Kitabevi, Ankara.

Aydın, U. (2017). *Sosyal Sigortaların Genel Hükümleri ve Türleri*. Yargıtay'ın İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 2015, 1. bs., On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Caniklioğlu, N. (2006). Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanun Tasarısına Göre Kısa Vadeli Sigorta Türleri. *Çalışma ve Toplum*, 1(8), 50-92.

Caniklioğlu, N. (2011). *Sosyal Sigortalarda Prim Teşvikleri*. 1.bs., Beta Yayıncılık, İstanbul.

Caniklioğlu, N. (2019). Geçersiz Feshin ve İşe İade Davasının Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Sonuçları. İçinde Prof. Dr. Savaş Taşkent'e Armağan. 1.bs., On İki Levha Yayıncılık, İstanbul.

Çelik, N. vd. (2020). *İş Hukuku Dersleri*. 33. bs., Beta Yayıncılık, İstanbul.

Çenberci, M. (1985). *Sosyal Sigortalar Kanunu Şerhi*. 1.bs., Olgaç Matbaası, Ankara.

Çil, Ş. (2021). *İş Hukuku İlke Kararları (2019-2021 Yılları)*. 8. bs., Yetkin Yayıncılık, Ankara.

Çolak, M. (2008). 5510 sayılı Kanunda 4/a' lı Sigortalılar Yönünden Prim Matrahı. *Yaklaşım Dergisi*, (190)1-3.

Çolak, M. (2013). 4857 Sayılı Kanun Uygulamalarında Prime Esas Kazanç Tespiti. *Yaklaşım Dergisi*, (241)1-3.

Çolak, M. (2018). Sigorta Prim Matrahında Kritik Ödemeler, *E YAKLAŞIM*, (306)1-3.

Çolak, M. (2019). Kreş ve Kira Yardımı Prime Tabi Tutulmalı mı? *E YAKLAŞIM*, (314)1-3.

Ekmekçi, Ö. (2007). Aynı Yardımlar ve Özel Sağlık Sigortasının Prim Matrahına Dahil Edilmemesi (21. Hukuk Dairesinin Ders Veren Bir Kararı Üzerine). *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (7),120-126.

Ermumcu, S. (2021). Sosyal Güvenlik Hukuku Açısından Hizmet Tespitinde Prime Esas Kazançların İspatı. *Çalışma ve Toplum*,2(69),899-928.

Geçer, B. (2004). İkramiye Avansları ve Ücretsiz İzimli Dönemde Ödenen İkramiyelerin Sigorta Primine Tabi Olup Olmadığı. *Yaklaşım Dergisi*, (139)1-3.

Güzel, A. vd. (2021). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. 19. bs., Beta Yayıncılık, İstanbul.

Kabakçı, M. (2015). Tır Şoförlerine Sefer Başına Yapılan Ödemenin Niteliği: Harcırah Ya Da Prim? *İstanbul Barosu Dergisi*, 89(1),40-51.

Kayırgan, H. (2021). *Yargı Kararları Işığında Yıllık Ücretli İzin Hakkı*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 4(2),577-596.

Levent, R. (2016). Hizmet Akdi ile Çalışanların Prime Esas Kazançlarının Tespiti. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (123),373-382.

Maç, M., ve Kurt, R. (2006). Vergi ve/veya SSK Primi Hesaplanmaksızın Personale Sağlanabilecek Menfaatler. *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (1),171-189.

Okur, A. R. (2003). *Sosyal Sigortalar Hukukunun Genel Hükümleri ve Primler*, Yargıtay'ın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi 2001. 1 bs., Kamu İş Yayınları, Ankara.

Orhan, Ü. (2022). *5510 Sayılı Kanun m.4/1-a Kapsamında Prime Esas Kazanç*. 1.bs., Adalet Yayınevi, Ankara.

Önal, O. (1991). *Sosyal Sigortalar Hukukunun Genel Hükümleri ve Primler Açısından Yargıtayın 1989 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi-Genel Görüşme*, Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1989. 1.bs., MESS Yayınları, İstanbul.

Özkaraca, E. (2007). Aynı Yardım Kavramı ve Nakden Ödenen Aynı Yardımların Sosyal Sigorta Primine Tabi Olup Olmadığı, *Çalışma ve Toplum*. (15),173-189.

Saracel, N. (1998). Sosyal Sigortalar Uygulamasında Kazanç Kavramı, *Kamu-İş*, 4(3),17-43.

Sarıyer, M. B. (2012). İlave Tediye ve İkramiye Ödemelerinde Sigorta Primi Kesintisi, *E-Yaklaşım*, (237)1-2.

Sözer, A. N. (2023). *İşçi, Bağımsız Çalışan ve Kamu Görevlileri Bakımından Türk Sosyal Sigortalar Hukuku*. 6.bs., Beta Yayıncılık, İstanbul.

Sümer, H. H. (2013). *İş Hukuku*, Mimoza Yayınları, Konya.

Sümer, H. H. (2020). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. 1. bs, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Sümer, H. H. (2022). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. 3.bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara.

- Şahin, M. (2019). İşletmelerin Personellerine Ramazan Ayında Vermiş Olduğu Erzak Kolilerinin Vergisel Durumu, *E YAKLAŞIM*, (318)1-5.
- Şahlanan, F. (1985). *Kıdem Tazminatı Açısından Yargıtay Kararlarının Değerlendirilmesi*. Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi (1979-1983). 1.bs., BASISEN Yayınları, İstanbul.
- Şakar, M. (1990). *Sosyal Sigortalar Hukukunun Genel Hükümleri ve Primler Açısından Yargıtay'ın 1988 Yılı Kararlarının Değerlendirilmesi*, Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi 1988. 1.bs., MESS Yayınları, İstanbul.
- Şakar, M. (2011). *Sosyal Sigortalar Uygulaması*. 10. bs., Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Tuncay, A. C. (2002). *Prime Esas Günlük Kazanç Sınırlarının Belirlenmesi Çıkmazı*. İşveren Dergisi, (60)5.
- Tuncay, A. C. (1985). *Sosyal Sigortalar*, Yargıtay'ın İş Hukuku Kararlarının Değerlendirilmesi Semineri 1979-1983. 1.bs., BASISEN, İstanbul.
- Tuncay, A. C. (1992). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 5. bs, Beta Yayınları, İstanbul.
- Tuncay, A. C., ve Ekmekçi, Ö. (2021). *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, 21. bs, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Uşan, F., ve Erdoğan, C. (2020). *İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku*. 1.bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Üçışık, F. (2013). *Sosyal Güvenlikte Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. 1.bs., Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Ünal, A. (2005). Yeni İş Kanunu ve Kıdem Tazminatı Fonu Tartışmaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(8),1-9.
- Yılmaz, H. (2019). *Sosyal Güvenlik Hukukunda İş Sözleşmesiyle Çalışanların Prime Esas Kazançlarının Tespiti*, (145), 449-493.
- Yılmaz, H. (2022). İş ve Sosyal Güvenlik Hukukunda Meslek Kodu Uygulaması. *Terazi Hukuk Dergisi*, 17(188),136-149.
- Yüksek, F. (2019). Aylık Toplu Taşıma Kart Bedeli Sigorta Primine Esas Kazanca Dahil Edilmeli Mi?, *E YAKLAŞIM*, (314)1-2.

From The Teachers' Perspective Students' Reasons for Choosing MYO

Zehra Yilmazer^{1,a,*}, Alev Orhan^{2,b}

¹ Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Sivas, Türkiye

² Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü, Sivas, Türkiye

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 29/11/2024

Accepted : 17/12/2024

Keywords:

Vocational School

University preferences

Teaching staff

ABSTRACT

The objective of this research is to ascertain the factors that influence students' preferences for vocational schools, as perceived by instructors. The research study group consists of 42 academic staff members working in ten vocational schools of a university in the 2023-2024 academic year. Phenomenology design, a qualitative research method, was employed in the study. The participants of the study were determined by maximum diversity sampling, one of the purposive sampling methods. The data obtained within the scope of the research were analyzed with the MAXQDA Pro2020 (20.4.0) program. The research results consist of four themes: preference criteria, systemic structure, departments and programs, and the role of MoNE. The results of the research indicate the existence of opinions regarding the initiation of current programs in vocational schools, the renewal of existing programs, and the enhancement of the physical and technical infrastructure of vocational schools. The instructors posited that the high number of universities, the presence of social facilities, the characteristics of the city, the economic status of the family, and the employment opportunities of the department were effective in the preference process. As posited by the instructors, the vertical transfer exams are a critical component of the aforementioned process. Furthermore, the instructors asserted that the open education system is an efficacious factor in the selection of a vocational school.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 7(2): 274-280, 2024

Öğretim Elemanları Perspektifinden Öğrencilerin MYO Tercih Sebepleri

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 29/11/2024

Kabul : 17/12/2024

Anahtar Kelimeler:

Meslek Yüksekokulu

Üniversite tercihleri

Öğretim elemanları

ÖZ

Bu araştırma öğretim elemanı görüşlerine göre öğrencilerin meslek yüksekokullarını tercihlerinde etkili olan faktörleri belirlemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın çalışma grubu, 2023-2024 eğitim-öğretim yılında bir üniversitenin on meslek yüksekokulunda görev yapan 42 öğretim elemanından oluşmaktadır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Araştırmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme ile belirlenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen veriler MAXQDA Pro2020 (20.4.0) programı ile analiz edilmiştir. Araştırma sonuçları tercih etme kriterleri, sistemsel yapı, bölüm ve programlar ile MEB'in rolü olmak üzere 4 temadan oluşmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre meslek yüksekokullarında güncel programların açılması var olan programların yenilenmesi, meslek yüksekokulunun fiziki ve teknik altyapılarının güçlendirilmesi yönünde görüşler söz konusudur. Öğretim elemanları tercih sürecinde üniversite sayısının fazla olmasının, sosyal olanakların varlığının, kentin özelliklerinin, ailenin ekonomik durumunun ve bölümün istihdam olanaklarının etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretim elemanlarına göre bu süreçteki önemli etkenlerden bir tanesi de dikey geçiş sınavlarıdır. Açık öğretim sisteminin de meslek yüksekokulu seçiminde etkili bir faktör olduğunu belirtmişlerdir.

^a zyilmazer@cumhuriyet.edu.tr

^b <https://orcid.org/0009-0005-4967-2689>

^c alevorhan@cumhuriyet.edu.tr

^d <https://orcid.org/0000-0002-8999-9329>

Giriş

Küreselleşmenin yaşandığı, rekabetin arttığı, teknoloji ve bilginin geliştiği günümüz iş dünyasında yetenekli ve hazır insan kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır (Lishayani, Buaton ve Pasaribu, 2023: 31). Bu kaynak şüphesiz ki eğitim dönemlerinde ilgili alanda temel mesleki bilgi ve becerilerle donatılmış öğrencilerdir. Ancak istenilen başarının elde edilebilmesi için öğrencilerimizin hayatlarını idame ettirecekleri iş kolu için gerekli olan mesleki eğitimi tercih etmeleri ve sonrasında da kaliteli bir eğitim almaları gerekmektedir. Ülkemizde ihtiyaç duyulan ara insan gücü meslek yüksekokulları aracılığıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Meslek yüksekokullarının temel amacı farklı alanlarda ihtiyaç duyulan nitelikli ara insan gücünü yetiştirmektir (Tugay ve Ömürbek, 2014: 54).

Günümüzde pek çok kişi, öğrenci, veli ve hatta bazı öğretmenler mesleki eğitimin esas olarak çocukların okulda bir beceri öğrenmelerini ve okuldan sonra hemen iş bulabilmelerini sağlamak olduğunu düşünmektedir (Chen, 2023: 155). Oysaki mesleki eğitim, belirli uzmanlık alanlarında ve mesleklerde edinilen bilgi, yetenek, beceri ve pedagojik yeterliliklerin kazanılmasıyla bireyin mesleki oluşumu ve gelişimi süreci ve sonucudur (Zhuravlova, Kichuk, Zhuravska, Yakovenko, Zhytnyk ve Yashchuk, 2021: 2). Özellikle günümüz dünyasında, bireylerin doğru mesleği seçebilmeleri ve seçtikleri meslekte sürdürülebilir başarıya ulaşabilmeleri, aldıkları eğitimin yeterliliği ve kalitesiyle doğrudan ilişkilidir (Gençtürk, 2006: 55).

Teknik ve mesleki eğitim öğretim, öğrencilerin iş dünyasında istihdam edilmelerine yardımcı olabilecek iş becerileri geliştirmelerine yönelik eğitim fırsatları sunarak sosyoekonomik açıdan dezavantajlı kırsal alanlara sosyal adalet getirmede de önemli bir rol oynar (Gautam, Poudel ve Paudel 2018: 5). Çevre, gençlerin zihinsel ve sosyal gelişiminde önemli bir etkidir; çünkü onların kişisel ve sosyal karakterlerini şekillendirebilir (Fakhrurrozi, Minabari, Saguni ve Nadirah, 2023: 172).

Öğrenciler birden fazla seçeneğe sahip olduklarında ve kendi kararlarını verdiklerinde, kişisel nedensellik duygusu hissetme ve kendilerini aktif başlatıcılar olarak deneyimleme olasılıkları daha yüksektir (Deci ve Ryan, 2000: 240). Bu durumun başarıyı artıran temel etkenlerden olduğunu söylemek mümkündür. Hu (2021)'ya göre, işletmelerle derinlemesine iş birliği, okullara gerçek vakalar ve uygulama fırsatları sunarak öğrencilerin gerçek bir çalışma ortamında öğrenmelerini ve pratik beceriler ile problem çözme yetenekleri geliştirmelerini sağlayabilir (akt. Wang, 2024: 42). Öte yandan, gençlerin mesleki eğitimin yanı sıra kariyer planlama ve geliştirme (mesleki gelişim) ile ilgili bazı kavramları erken yaşta edinmeleri ve anlamaları son derece önemlidir; asıl amaç hem kişisel hem de mesleki düzeyde kullanılacak bilginin edinilmesidir (Clenciu, 2016:34). Dolayısı ile gençler mesleki eğitim alacakları kurumları belirlerken kendilerini kişisel ve sosyal anlamda da geliştirebilecekleri tercihler yapmalıdırlar. Kuswana (2013)'ya göre mesleki eğitim, insanları iş dünyasına hazırlayan hem resmi hem de resmi olmayan bir eğitim programıdır (akt. Hidayat ve ark., 2016: 247).

Meslek yüksekokullarında görev alan öğretim elemanlarının nitelikli insan kaynaklarının piyasaya

girmesinde önemli rolü vardır. Bu araştırma öğretim elemanlarının perspektifinden meslek yüksekokulunun tercih edilme nedenlerini ortaya koymayı ve eleştirel bir değerlendirmenin gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma öğrencilerin meslek yüksekokullarını tercih etmelerinde etkili olan faktörler hakkında öğretim elemanı görüşlerini ortaya çıkartmayı amaçladığından, araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseni tercih edilmiştir. Fenomenoloji tüm katılımcıların deneyimledikleri olgular üzerindeki ortak noktaları belirlemeye odaklanır. Fenomenolojinin amacı, bir olguyla ilgili deneyimlerin özünün tespit edilmesi olarak ifade edilebilir (Creswell & Poth, 2018: 121).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023–2024 eğitim-öğretim yılında bir üniversitenin on meslek yüksekokulunda görev yapan öğretim elemanları oluşturmaktadır. Araştırmanın katılımcıları, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Maksimum çeşitlilik örnekleme yönteminde çalışmanın araştırma sorusuna bağlı kalınarak farklılıkların üst düzeye taşınması amaçlanmaktadır (Creswell, 2007: 127). Bu amacı gerçekleştirmek için ilk olarak araştırma sorusuyla bağlantılı farklı nitelikler ve ölçütler belirlenmelidir (Patton, 2002: 235). Araştırmada 15 erkek 27 kadın olmak üzere 42 öğretim elemanı ile yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğretim elemanlarından 2 kişi Büro Yönetimi Programında, 7 kişi Çocuk Gelişimi Programında, 5 kişi Bankacılık ve Finans Programında, 7 kişi Laboratuvar Teknolojisi Programında, 5 kişi Maliye Programında, 6 kişi Halkla İlişkiler Programında, 3 kişi Bitkisel ve Hayvansal Üretim 5 kişi Tıbbi Laboratuvar Programında, 2 kişi Yerel Yönetimler Programında görev yapmaktadırlar. Çalışma grubunda yer alan öğretim elemanlarının farklı meslek yüksekokullarından olmaları, farklı bölümlerden seçilmeleri ve farklı cinsiyete sahip olmaları ile maksimum çeşitlilik sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma için yeterli örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde temel alınan nokta veri doygunluğuna ulaşılmasıdır (Baker ve Edwards, 2012: 4).

Veri Toplama Aracı

Bu araştırmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Öğretim elemanlarının meslek yüksekokullarının tercih edilmesinde etkili olabilecek olan eğitim kalitesi, kariyer fırsatları, sektörel ilişkiler, altyapı ve kaynaklar, öğretim elemanlarının ve bölümün rolüne ilişkin görüşlerini almak amacıyla araştırmacılar tarafından yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından “MYO Tercih Kriterlerine İlişkin Görüşme Formu” oluşturulmuştur. Görüşme formunun hazırlanmasında meslek yüksekokullarının mevcut durumları ve gelecekteki evrilmelerinin neler olabileceği ile ilgili alanyazına ve görüşme formunun hazırlanmasındaki ilkelere dikkat edilmiştir. Hazırlanan taslak görüşme formunun kapsam

geçerliliğinin sağlanması ve Türkçeye uygunluğu için 3 eğitim bilimleri uzmanı ve 1 dil uzmanının görüşü alınmıştır. Uzman gruptan gelen dönütlerden sonra taslak form üzerinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Görüşme sorularının anlaşılabilirliğini belirlemek üzere sorular 3 öğretim elemanına sesli olarak okutulmuş ve önerileri alınmıştır. Taslak form toplamda 4 soru azaltılarak 6 soru ve 8 sonda soru olmak üzere son şeklini almıştır.

“MYO Tercih Kriterlerine İlişkin Görüşme Formu”nda meslek yüksekokullarının program ve bölüm yetkinlikleri, öğretim elemanlarının rolü, öğrencilerin MYO tercih nedenleri MYO tercihlerinde ortaöğretimin etkisini, MYO tercihlerinde üniversitelerin, şehirlerin etkileri ve tercihlerin güncel durumlarına dair sorular yer almaktadır.

Araştırmaya ilişkin veriler 2023-2024 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde toplanmıştır. Görüşmeler gönüllülük esasına uygun olarak yüz yüze ve çevrimiçi olarak yürütülmüştür. Görüşmelerde katılımcıların izni ile veri kaybını önlemek amacıyla ses kaydı alınmıştır. Ayrıca görüşmeler süresince araştırmacılar tarafından notlar alınmış ve yapılan ses kayıtları ile notlar birleştirilerek yazıya dökülmüştür. Katılımcılarla yapılan görüşmeler yaklaşık olarak 50-60 dk. sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırma sorusuna yönelik hazırlanan “MYO Tercih Kriterlerine İlişkin Görüşme Formu” ile elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Görüşmelerin analizine geçilmeden önce ses kayıtları yazıya aktararak araştırmacılar tarafından birçok kez çapraz okumaya tabi tutulmuştur. Katılımcılar (A1, A2, ...) olarak kodlanmıştır. Araştırma verileri MAXQDA 2020 (20.4.0) programı ile analiz edilip, tema ve kodlara yer verilmiştir.

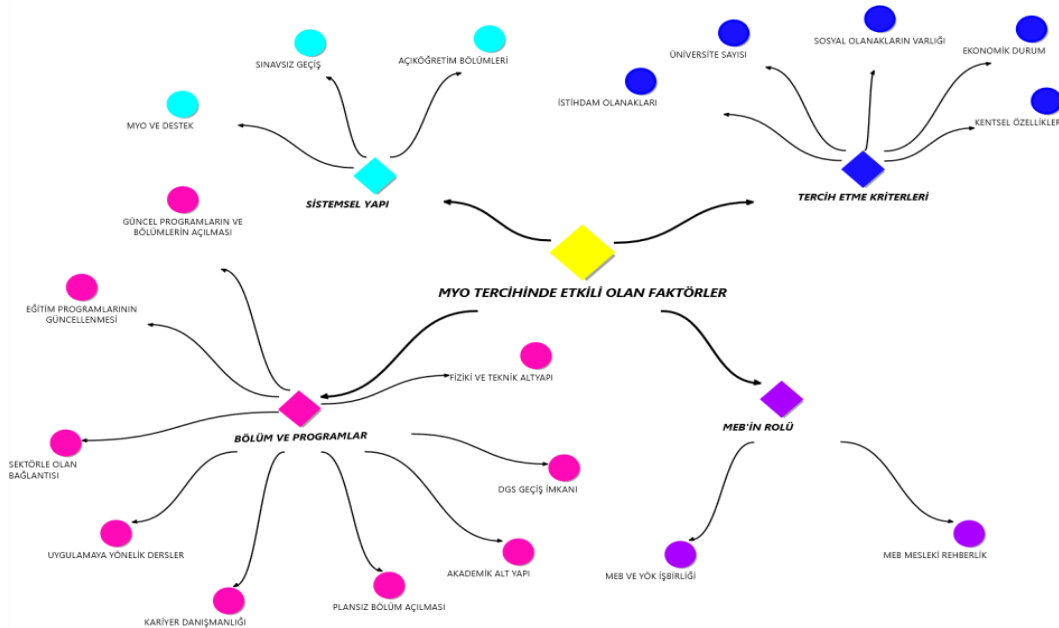
İnandırıcılık ve Aktarılabilirlik

Nitel araştırmalarda aktarılabilirlik (tekrarlanabilirlik) özelliğinin sağlanmasında çalışmanın bir sistem ve belirlenmiş adımlar dâhilinde işletilmesi önemlidir. Bu kapsamda çalışmanın verilerinin analizinde bir nitel veri analiz yazılımı olan MAXQDA 2020 (20.4.0) programı kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacılar veri girişlerini birbirinden bağımsız olarak ilgili programa yüklemiş ve bağımsız olarak analiz sürecini işletmiştir. Ardından araştırmacılar bir araya gelerek kodları ve temaları karşılaştırmışlar ve ortak olan kodları belirleyerek veri anahtarı oluşturmuşlardır. Bu aşamada oluşan kod haritaları ve veriler 3 eğitim bilimleri uzmanının görüşüne sunulmuş ve verilerin analizinde çeşitleme yapılmıştır. Uzmanlardan gelen dönütler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Son olarak Miles ve Huberman’ın (1994) (Güvenirlik=Görüş Birliği / Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100 formülüne göre analizi yapılmış görüşme sonuçlarının kodlayıcılar arası güvenirliği .85 olarak bulunmuştur. İşletilen sistemli analiz süreci dolayısıyla, çalışmanın aynı veriler kullanılarak tekrarlanması durumunda benzer sonuçlara ulaşılacağı öngörülmektedir.

Nitel araştırmalarda inandırıcılığın sağlanmasının önemli bir göstergesi de doğrudan alıntılara yer verilmesidir. Analiz sonucunda ulaşılan tema ve kodlara ilişkin yapılan görüşme metinlerinden doğrudan alıntılara yer verilerek, bulgular kanıtlarla desteklenmiştir.

Bulgular

Araştırmanın problem cümlesi; öğrencilerin meslek yüksekokullarını tercih etmelerinde etkili olan faktörler hakkında öğretim elemanı görüşleri nelerdir? şeklinde ifade edilmiştir. Öğretim elemanlarının meslek yüksekokullarının tercih edilmesinde etkili olan faktörlere ilişkin görüşlerine ait bulguların teması ve kodları Şekil 1’de verilmiştir.

Şekil 1. Meslek Yüksekokullarının Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörlere İlişkin (Kod Bölüm Temelli) Hiyerarşik Kod Alt-Kod Modeli

Figure 1. Hierarchical Code Sub-Code Model (Code Section Based) Regarding the Factors Affecting the Preference of Vocational Schools

Şekil 1 incelendiğinde, “MYO Tercih Edilmesinde Etkili Olan Faktörler” temasına ilişkin alt temalar “sistemsel yapı”, “tercih etme kriterleri”, “bölüm ve programlar” ve “MEB’in rolü” olarak belirlenmiştir. Sistemsel yapı teması “MYO ve destek”, “sınavsız geçiş” ve “açık öğretim bölümleri” kodlarından oluşmaktadır. Tercih etme kriterleri teması “istihdam olanakları”, “üniversite sayısı”, sosyal olanakların varlığı”, ekonomik durum” ve “kentsel özellikler” kodlarından meydana gelmiştir. MEB’in rolü teması “MEB ve YÖK iş birliği” ve “MEB mesleki rehberlik” kodlarından oluşmaktadır. Bölüm ve programlar teması ise “güncel programların ve bölümlerin açılması”, “eğitim programlarının güncellenmesi”, “sektörle olan bağlantısı”, “uygulamaya yönelik dersler”, “kariyer danışmanlığı”, “plansız bölüm açılması”, akademik alt yapı”, “DGS geçiş imkânı”, “fiziki ve teknik alt yapı” kodlarından oluşmaktadır.

Sistemsel yapı temasının “MYO ve destek”, “sınavsız geçiş” ve “açık öğretim bölümleri” kodlarına ilişkin öğretim elemanları görüşleri aşağıda verilmiştir.

“Meslek yüksekokullarının iş dünyası ile iş birliği içinde çalışması gerektiğini düşünüyorum. İş dünyasının ara eleman bulma sıkıntılarının olduğu bir dönemde yaşıyoruz ve aynı zamanda öğrencilerimizin de uygulamalı olarak iş başı eğitim almasının zorunlu olduğu bir dönem. Bu sistemle her iki tarafında fayda göreceği bir durum oluşacağı için iş dünyasının meslek yüksekokullarına destek olması gerektiğine inanıyorum” (A 24).

“İş dünyasının üniversiteler hatta YÖK ile genel bir protokolü olmalı ve işbaşı eğitimi verilerek öğrencilerin hem deneyim kazanması sağlanmalı hem de onların kariyerini şekillendirmeli. Bu sistemin kurulması meslek yüksekokullarını yeniden canlandıracak ve öğrencilerde farkındalık oluşturacaktır. Meslek yüksekokullarının tercih edilmesi artacak, verdiği eğitimin kalitesi artacak ve yetişen öğrencilerin niteliği artacaktır (A 5).

“Meslek yüksekokullarının fiziki ve teknik alt yapılarının yönetim olarak desteklenerek güçlendirilmesi gerekiyor ki farklı güncel programlar açılabilsin ve öğrenci tercih etsin. Öğrenci okulu bitirdiğinde iş bulma imkânı olmayan bölümleri artık tercih etmiyor ve meslek yüksekokullarının öğrenci sayısı giderek azalıyor ve öğrenci profilleri giderek kötüleşiyor” (A 7).

“Sınavsız geçiş haklarının olmaması gerektiğini düşünüyorum. Bu durum gelen öğrenci profilini de etkiliyor ve eğitimin kalitesini maalesef düşürüyor. Buda tercih noktasında öğrencileri etkiliyor” (A 40).

“Sınavsız geçiş haklarının olması MYO tercihlerini arttırıyor ve bu durumu destekliyorum. Bazı bölümlerde öğrenci kalmadı neredeyse bölümlerin birçoğu kapatılacak hale geldi” (A 30).

“MYO’da yer alan birçok bölümün artık açık öğretimde de olması öğrencilerin örgün okumasının önüne geçiyor. Bu da maalesef eğitimin kalitesini doğrudan etkilediği gibi MYO tercihinde düşmelere neden oluyor” (A 3).

“MYO’larda yer alan hemen hemen her bölümün açık öğretim sisteminde de var olması ve ekonomik etkenlerin varlığı nedeniyle artık öğrenciler örgün bir şekilde bölümleri okumak istemiyorlar” (A 28).

“Öğrenciler kendi arkadaşlarıyla paylaşarak okulu tavsiye etmiyorlar öğrenci sayımızın azalmasındaki bir etken de bu sosyal olanaklara yeterince MYO’larda yer

verilmemesi ve bu durumun öğrenciler tarafından paylaşılması” (A26).

Tercih etme kriterleri temasının “istihdam olanakları”, “üniversite sayısı”, “sosyal olanakların varlığı”, ekonomik durum” ve “kentsel özellikler” kodlarına ilişkin öğretim elemanları görüşleri aşağıda verilmiştir.

“Öğrencilerin tercihlerindeki en temel etkeni iş bulma noktasında oluyor eğer bölümden mezun olduklarında iş olanakları fazla ise o bölümler öğrenciler tarafından yoğun bir şekilde tercih ediliyor” (A 15).

“Öğrencilerin ve ailelerin üniversite ve bölüm seçimindeki ana kriteri öğrencinin mezuniyetten sonra iş bulma imkanının ne kadar olduğu. İş bulma imkânı kısıtlı olan bölümlere artık öğrenciler gelmiyor ve bu bölümler kapatılma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyor” (A 42).

“Meslek yüksekokullarını artık öğrencinin talepleri giderek azalıyor birçok üniversitede benzer meslek yüksekokullarının bulunduğu hatta bir üniversitenin birçok ilçesinde aynı bölümlerin yer aldığı göz önüne alındığında bölüme giden öğrenci sayısının neden azaldığı ortaya çıkmış oluyor” (A 17).

“Artık her şehirde hatta her ilçede üniversite ya da meslek yüksekokulu varlıkları söz konusu. Dolayısıyla hep benzer bölümler var ve dolayısıyla sayı ve seçeneğin bu kadar geniş yelpazede yer alması öğrenci tercihlerini etkiliyor ve meslek yüksekokulunu tercih eden öğrenci sayısında azalma yaşanıyor” (A 34).

“Öğrencilerin üniversite tercihi yaparken kriter olarak gördükleri bir nokta da üniversitenin sosyal olanakları. Eğer üniversitenin sosyal olanakları fazla ise tercih sebebi oluyor” (A 1). “Arkadaş tavsiyesiyle üniversiteler hakkında bilgi alıyor şimdi gençler ve ilk olarak öğrenmek istedikleri noktalardan bir tanesi de üniversitenin sosyal olanaklarının durumu. Meslek yüksekokulu öğrencileri genellikle bu sosyal olanaklardan biraz yoksun kalıyorlar özellikle ilçede ise çok fazla üniversite havasını yaşayamıyorlar ki bu durumu kendi arkadaşlarıyla paylaşarak tavsiye etmiyorlar. Öğrenci sayımızın azalmasındaki bir etken de sosyal olanaklara meslek yüksekokulunda yeterince yer verilmemesidir” (A 26).

“Öğrencilerin tercihlerini etkileyen bir etmenin de ailenin ekonomik durumu olduğunu düşünüyorum aile ekonomik olarak güçlü değilse çocuklarını şehir dışına göndermek istemiyorlar ve kendi bulundukları ilde üniversite tercihi yapmalarını uygun görüyorlar” (A 18).

“Öğrencilerin tercihlerini belirleyen bir nokta da ekonomi oluyor. Ailenin ekonomik gücü yetersiz ise genellikle öğrenci örgün değil açık öğretim sisteminden belirlediği bölümü bitirmeyi tercih ediyor bu durumda meslek yüksekokullarındaki öğrenci sayısının giderek azalmasına sebep oluyor” (A 33).

“Öğrenciler tercih yaparken öncelikle puan ortalamasına dair bir liste oluşturuyor sonrasında ise program ve özelliklerinden ya da eğitim kalitesinden ziyade kent olanaklarına odaklanıyor. Genellikle büyük şehirlerde yer alan üniversiteleri tercih etmek istiyorlar ki şehrin sosyal kültürel etkinliklerinden yararlanabilirler” (A4). “

“Öğrenci tercihlerini etkileyen önemli bir etken de şehrin yapısı. Öğrenci büyük şehirde üniversite eğitimi almayı tercih ederken, aileleri ise özellikle ekonomik anlamda güçlü olmayan aileler çocuklarını daha küçük ve

makul bir yerde okutmak istiyorlar. Şehrin olanakları oldukça belirleyici oluyor” (A 20).

MEB’in rolü temasında yer alan “MEB ve YÖK iş birliği” ve “MEB mesleki rehberlik” kodlarına ilişkin öğretim elemanları görüşleri aşağıda verilmiştir.

“Millî Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulunun iş birliği içinde çalışması gerektiğini düşünüyorum. Özellikle mesleki eğitim noktasında. Meslek yüksekokulları ile koordineli çalışmalılar ki öğrenciler doğru tercihler yapabilsinler” (A 41).

“Meslek yüksekokulları meslek liselerinin devamı şeklinde yapılandırılmalı diye düşünüyorum. Birçok bölümün meslek lisesi eğitimi mevcut ve bu meslek liselerinden mezun olan öğrencilerin alanlarıyla ilgili bölümleri tercih ederek nitelikli yetişmeleri sağlanmalı” (A21).

“Ortaöğretim kurumlarında meslek tercihi konusunda doğru yönlendirmelerin yapılması gerekiyor. Öğrenci özelliklerine bağlı olarak yetkin oldukları alanlara yönlendirilmeliler puanlarının yetmiş olduğu alanlara değil” (A 39).

“Ortaöğretim kurumlarında meslek belirlenmesi sürecine tüm öğretmenlerin destek olması gerekiyor. Bakıyorsunuz öğrencinin temel matematiği yok ve işletme bölümüne gelmiş siz buna bu saatten sonra gerekli bilgiyi veremiyorsunuz çünkü çocuğun bu konu ile ilgili oluşturulmuş bir altyapısı mevcut değil. Bu da meslek yüksekokullarında verilen eğitimin kalitesini etkiliyor. Bu duruma ortaöğretim kurumlarında müdahale edilmeli ve öğrenciler sadece puanları yettiği için değil yetkinlikleri olduğu için bölüm tercihi yapmalıdırlar” (A 22).

“Ben bu konuda ortaöğretim kurumlarını eleştirdiğim kadar üniversiteleri de eleştiriyorum genellikle üniversiteler okullarına fakültelerini bölümlerini yeterince tanıtıyorlar. Bu işin çok daha profesyonel olarak ve iş birliği içinde sürdürülmesi gerektiğine inanıyorum. Özellikle çocuklar üniversiteye ve bölümlerini ve bunların özelliklerini bilerek gelmelidirler” (A32).

Bölüm ve programlar temasında yer alan “güncel programların ve bölümlerin açılması”, “eğitim programlarının güncellenmesi”, “sektörle olan bağlantısı”, “uygulamaya yönelik dersler”, “kariyer danışmanlığı”, “plansız bölüm açılması”, akademik alt yapı”, “DGS geçiş imkânı”, “fiziki ve teknik alt yapı” kodlarına ilişkin öğretim elemanları görüşleri aşağıda verilmiştir.

“Meslekyüksek okullarındaki birçok bölümü artık günümüzde geçerliliği kalmadı maalesef. Çünkü istihdam olanakları kalmadı. Dolayısıyla öğrenci de mezun olduktan sonra iş bulamayacağı bir bölümde okumak istemiyor. Bu nedenle meslek yüksekokullarını tercih eden öğrenci sayıları giderek azalıyor” (A 6).

“Meslek yüksekokullarındaki bölümlerin ve programların güncelliğini yitirdiğini görüyoruz. Günümüzde daha teknoloji odaklı olan disiplinler arası bölümlerin açılması gerekliliği oluştu çünkü öğrenci en doğal hakkı olarak verdiği emeğin karşılığını mezun olduktan sonra iş bularak almak istiyor. Şu anki bölümlerin o kadar mezun fazlalığı var ki iş bulma konusunda bir cazibe oluşturmuyor” (A 38).

“Teknoloji çağında yaşıyoruz ve programlar artık güncelliğini yitirdi günümüz şartlarına uygun yeni programların planlanarak açılması gerekiyor. Bu planlamanın yapılabilmesi için de üniversite ve şehrin

olanaklarının dikkate alınması gerekli. Program ve bölüm güncellemelerinin yapılmaması meslek yüksekokullarındaki öğrenci sayılarının azalmasına ve bölümlerin kapatılmasına sebep oluyor. Bu aynı zamanda ülke olanaklarının boşa harcanması anlamına da geliyor. Bence bir ülkenin en büyük zenginliği insan kaynaklarını doğru bir şekilde yönlendirmekten geçiyor” (A 25).

“Artık eğitim programlarının güncelliğini kaybettiğini fark etmemiz gerekiyor dijital bir çağda yaşıyoruz ve programlarımıza baktığımızda bu çağı yakalayamadığını görüyoruz artık eğitimi sadece ders anlatım ve sunum olarak görmek oldukça yanlış bir durum, Sadece bilginin ezberlenmesi sağlanıyor bilginin anlamlandırılması değil” (A 19).

“Eğitim programlarının sadece geçmişteki teorik bilgilerle sınırlı olması sektördeki gelişmelere göre güncellenmemiş olması nedeniyle büyük problemler yaşanıyor. Çocuk mezun olduktan sonra çalışırken mesleği gereklerini öğreniyor. Boşa okumuşum okudum birçok şeyi de mesleğe geçtiğimde kullanmadım düşüncesi oluşuyor bu durumda tabii ki tercih yapacak öğrencileri etkiliyor ki oldukça haklı bir serzeniş olarak görüyorum” (A 8).

“Eğitim programları güncelliğini yitirmiş durumda sektörde kullanılan bilgiler başka bizim yetiştirirken kullandığımız bilgiler daha başka bu kopukluk tüm tarafları olumsuz etkiliyor öğrenci boşa okumuşum düşüncesinde ve özgüven yıkımına uğruyor işverenin okula karşı bir ön yargısı oluşuyor ve artık işin mektepli değil de olaylarıyla daha iyi yürütüldüğü kanaati geliyor ki bu aslında tüm toplumu etkiliyor” (A35).

“Şimdi okullarımız adı üstünde meslek yüksekokulu ve yetiştirdiğimiz öğrencilerin bu alanda donanımının tam sağlanması gereken kurumlar. Fakat birçok üniversitede meslek yüksekokulları maalesef kendi kabuğuna çekilmiş durumdalar. Tabii ki bunun birçok nedeni var. İlçede olmaları buralara gereken değerin verilmemesi, akademisyenlere değerli hissettirilmesi vs. Tüm bu nedenler ve genel çerçevede kabuğuna çekilmiş halde kalıyorlar ve sektörel bağlantıları kuramıyorlar maalesef oysaki üniversite sanayi iş birliğinin en temel basamağı olması gereken yerler meslek yüksekokulları” (A37).

“Sektörel gelişmelerin okula yansıtılması gerektiğini düşünüyorum kullanılan birçok yeni program var ve bizim alanda ben bunların hiçbirisini çocuklara gösteremiyorum. Çünkü altyapı yok, kaynak yok dolayısıyla ben hala elde hesaplama anlatıyorum çocuklara ve anlattıklarımız sektörde maalesef ki bağlantısı yok” (A 13).

“İş sektörü ile meslek yüksekokullarının bağlantısının olması gerekiyor üniversite sanayi iş birliklerinin en somut örnekleri buralarda yaşanabilir birlikte dayanışma ile kalkınabiliriz. Biz bilimsel onlar ise uygulama kısmını oluşturuyorlar ve biz tek taraflı gitmek zorunda kalıyoruz. Koordine yürütemediğimiz içinde çocuklar bağlantı kurmakta zorlanıyorlar bilginin günlük yaşama aktarımı konusunda sıkıntı yaşıyorlar” (A 27).

“Programların uygulamaya değil teoriye dönük olması meslek yaşamıyla bağlarının kopmasına sebep oluyor. Ben anlattığım derslerin uygulamalarını yaptırıyorum ve anlatılan her şey havada kalıyor ki öğrenci bu durumu anlamlandırıyor. Sadece dersi geçmek için bilgileri ezberliyor. Bu durumda niteliksiz elemanların yetişmesini sağlıyor” (A 36).

“Uygulamaya yönelik dersler azaldığından hem biz hem de öğrenciler memnuniyetsiz. Fakat uygulama yapmamız için gerekli teknik ve alt yapıya ihtiyacımız var. Bunu da meslek yüksekokullarında göremiyoruz. Genellikle üniversitenin üvey evladı muamelesi görüyor meslek yüksekokulları. Bu durumda çalışanlara yansıyor ve ne yaparsanız yapın ya da hangi kapıyı çalarsanız çalın durumun değişmeyeceğine olan inancımızı güçlendiriyor. Siz de durumu kabullenerek elinizden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorsanız fakat olması gerekenin en iyisini yapamıyorsunuz” (A 11).

“Son yıllara kadar kariyer danışmanlığında sorunlar olduğunu düşünüyordum. Fakat artık bu konunun üzerine titizlikle eğilme gerektiği fark edildi ve güzel gelişmeler yaşanıyor. Öğrenciler neler yapabileceklerini nasıl bir kariyer yolculuğunda ilerleyeceklerini artık yavaş yavaş seziyorlar birçok programın önünün açılmasına sebep oluyor bu durum. Öğrenci geleceğini planlamak için doğru tercihler yapmaya başlıyor hatta artık bu durum meslek yüksekokullarına gelme konusunda etkili oluyor” (A 10).

“3 +1 mesleki işletme sisteminin bu kariyer yolculuğunda bir yapı taşı olduğunu düşünüyordum. Evet her bölge ve her bölüm için uygun değil fakat planlı bir şekilde başlatılmış olsaydı eğer ve gerekli altyapı oluşturulsaydı çok başarılı bir sistem olabilirdi. Meslek yüksekokullarının öğrenci tercihinde oldukça etkili olabilirdi birçok meslek yüksekokulu öğrenci sayısı günümüzde oldukça azaldı bu sistemle yeni bir kan akışı sağlanabilir öğrenciye kariyer danışmanlığı yapılabilirdi. Fakat doğru kurgulanmadığı için bu sistem başarılı olmadı” (A 29).

“Güncel program açma isteğiyle bakıyorsunuz bir meslek yüksekokuluna hiç uymayan bölüm açılabilir. Amaç sadece öğrenci çekmek olmamalı amaç doğru düzgün bir şekilde o öğrenciyi mezun etmek olmalı. Meslek yüksekokulunda teknik altyapı yok o bölüm için ya da uzmanlık alanı olan akademisyen yok ama bölüm açılmış kadro kaydırmaları yapılmış sonra ne oluyor sorun üstüne sorun yığılıyor. Bir bölüm açılmadan önce mutlaka durum tespit çalışmasının yapılması ve kâr zarar oranının masaya yatırılması şart ki ana amacımız bizim nitelikli insan yetiştirmek olsun” (A 16)

“Meslek yüksekokullarında bölüm açarken coğrafi konumdan tutun da sosyoekonomik yapısına kadar teknik altyapısından tutun da akademik altyapısına kadar her şeyi düşünmek gerekiyor. Çünkü sonradan bakıyorsunuz bölüm açıldı öğrenci geldi uygulama alanı yok senin bunu sağlayacak teknik altyapı yok, sınıftan bozma 35 cihazla sen uygulama yaptırıyorsun. Bu durumda genel olarak sorunlara neden oluyor öğrenci dahi bu durumu eleştirir hale geliyor. Tabii ki doğal olarak da meslek yüksekokulunu tercih etmeyin diyor çevresine” (A 14).

“Birçok meslek yüksekokulu oldukça güçlü bir akademik altyapıya sahip. Birçok genç akademisyeni bünyesinde barındırıyor öğrenciyle oldukça etkili iletişim kurabiliyorlar. Bunun meslek yüksekokulları için bir avantaj olduğunu düşünüyorum” (A 23).

“Meslek yüksekokullarının birçok üniversitede akademik anlamda güçlü olduklarını düşünüyorum. Bence buradaki sorun akademisyenlerin zaman zaman uzmanlık alanları dışında derse girmek zorunda kalmaları ve kendi performanslarını yansıtamamaları” (A 7).

“Meslek yüksekokullarının genellikle genç akademik kadrolarının olması öğrenciyle olan iletişimlerinde yansıyor. Öğrencilerin en temel aldıkları noktanın kendilerini yok saymayan varlığını gören hocalar olduğunu, önemsenmenin olduğunu biliyoruz. Öğrenci kendini değerli hissediyor yeri geliyor kendine örnek alıyor, yeri geliyor buna göre kariyerini şekillendirmek istiyor. Ben öğrencilerle sık bir arada olan bir hocayım ve genellikle öğrencilerden şunu duyuyorum okulun en güzel tarafı hocaları. Bu da öğrencinin tercihlerini etkiliyor çünkü artık sosyal medyadan rahatlıkla tavsiye de bulunabiliyorlar” (A34).

“Öğrenci tercihlerinde en etkili olan etmenlerden bir tanesi de dikey geçiş sınavı olduğunu düşünüyorum bazı bölümlerde dikey geçiş sınavı alanları oldukça geniş ve iyi bir kariyer fırsatı sunuyor. Bunu değerlendirmek istiyor öğrenci. Evde oturacağım ama okulumu okur o esnada dikey geçiş sınavına çalışır ve istediğime kavuşurum düşüncesine kapılıyor. Bence meslek yüksekokulu tercihlerindeki en temel etkenlerden bir tanesini dikey geçiş sınavı oluşturuyor” (A 18).

“Fiziki ve teknik alt yapının eğitimin kalitesinde etkili olduğu kadar öğrenci tercihinde de etkili olduğunu düşünüyorum. Günümüzde sosyal medya oldukça etkili ve öğrenciler de tercih yapmadan önce kendi üzerine bir araştırma yapıyorlar fiziki ve teknik altyapı sorunlarını gördüklerinde o meslek yüksekokuluna gelmek istemiyorlar. Bazen de başlayarak okulu yarıda bırakıyorlar” (A39).

“Fiziki ve teknik altyapı olanaklarımız tam olursa eğer siz de doğru bir eğitim verebiliyorsunuz ve aslında mesleki tatmin duygusunu yaşıyorsunuz. Bu mutluluk ve istek öğrenciye yansıyor ve doğru güzel sonuçlar alınıyor, öğrenciyle bağımız güçlenmiş oluyor bu durumda öğrencilerin tercihlerinde oldukça etkili oluyor” (A29).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırma sonucunda; öğretim elemanlarının öğrencilerin meslek yüksekokulu tercihlerine ilişkin görüşleri; “sistemsel yapı”, “tercih etme kriterleri”, “bölüm ve programlar” ve “MEB’in rolü” olarak 4 kategoride gruplandırıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Öğretim elemanları; öğrencilerin meslek yüksekokulunu tercihinde etkili olan temel faktörlerden biri olarak istihdam olanaklarını görmüşlerdir. Öğrencilerin mezun olduktan sonraki istihdam edilme olasılıkları ile meslek yüksekokulunu tercih olasılıklarının paralel olduğuna vurgu yapmışlardır. Öğretim elemanları üniversite sayısının giderek artması ve aynı üniversitenin farklı ilçelerinde aynı bölümlerin açılması öğrencilerin dağılmasına ve genel itibarıyla de kaynak israfına yol açtığına dikkat çekmişlerdir. Ayrıca meslek yüksekokullarının genellikle ilçelerde yer alması, kısıtlı bütçe ve sosyal imkanlara sahip olmasının dezavantaj olduğunu, öğrenci tercihlerini olumsuz etkilediğini ifade etmişlerdir. Öğretim elemanları ailelerin ekonomik güçlerinin üniversite tercihlerinde belirleyici etken olduğunu ifade ederek, ekonomik anlamda güçlü olmayan ailelerin kendi bulundukları yerleşkedeki üniversiteleri tercih ettirdiklerine dikkat çekmişlerdir. Belirleyici etkenlerden bir tanesinin de kentin özellikleri olduğunu ve genellikle büyük şehirlerde yer alan üniversitelerin bu

anlamda daha avantajlı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularını destekler nitelikte Karakaş ve Çidem (2017: 35) yaptıkları çalışmada akademisyenlerin büyük çoğunluğunun okulun bulunduğu çevrede sosyal ve kültürel faaliyetlerin yetersizliğinden, öğrencilerin barınma sorunu olduğundan, okulların şehir merkezine uzak olması ve ulaşım sorunlarından bahsettiklerini ve mezuniyet sonrası iş olanaklarının yetersizliği gibi konulara vurgu yaptıklarını belirtmişlerdir. Mete ve ark. (2018: 478) ise çalışmalarında öğretim elemanlarına göre öğrenci kontenjanının fazla olmasının nitelikli öğretimi engelleyen bir etken olarak görüldüğünü belirtmişlerdir.

Öğretim elemanları öğrencilerin üniversite tercihlerinde Millî Eğitim Bakanlığının ve ortaöğretim kurumlarındaki öğretmenlerin kilit rol oynadıklarına vurgu yapmışlardır. Bu süreçte öğrencilere verilecek olan rehberlik hizmetinin önemine dikkat çekerek, öğrencilerin ilgileri ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirilmelerinin önemine vurgu yapmışlardır. Üniversite seçim sürecinin sadece puanlar ve başarı sıralamasının temel alınarak yapılmasından kaynaklanan sorunları ifade ederek, yetiştirilecek olan bireylerin niteliğinin etkilendiği üzerinde durmuşlardır. Bu sürecin sadece ortaöğretim kurumuna bağlı kalınmadan üniversitelerle birlikte koordineli olarak yürütülmesi gerektiğine ve üniversitelerin bu aşamada kilit nokta olabileceğini ifade etmişlerdir. Üniversitelerin bu süreçte bölümlerini ve bölümlerinin özelliklerini öğrencilere birebir tanıtması gerektiğini, mesleğe geçme aşamasındaki kariyer imkanlarını ve bu özelliklere uymayan öğrencilerin yaşayabileceği sıkıntıları şeffaf olarak aktarmaları gerektiğini belirtmişlerdir. Bu süreçte öğrencilerin kendilerini ve seçecekleri mesleklerini tanıyarak yola çıkmalarının önemine vurgu yapmışlardır. Araştırma bulgularını destekler nitelikte Kaya'nın (2017: 3602) meslek yüksekokullarında görev yapan öğretim elemanlarıyla yaptığı çalışmada, meslek liselerinde verilen eğitimin gözden geçirilmesi gerektiği sonucu vurgulanmıştır.

Öğretim elemanlarının bu süreçteki sisteme dair de bazı eleştirileri ve önerileri bulunmaktadır. Bazı öğretim elemanları sınavsız meslek yüksekokullarına geçiş sistemini eleştirirken bazı öğretim elemanları da bu sistemin doğruluğu hakkında görüş bildirmişlerdir. Sınavsız geçiş sistemi ile gelen öğrencilerin altyapı olarak birçok temel bilgiden uzak ya da eğitim sistemine uzun yıllar ara vermiş olmanın dezavantajlarını yaşadıklarını ifade ederek, eğitim durumlarını onlara göre ayarlamının sıkıntılarını belirtmişlerdir. Bazı öğretim elemanları ise sınavsız geçiş sisteminin meslek yüksekokullarının tercih edilmesini kolaylaştırdığını ve öğrenci sayısının azalmasına engel olduğunu ifade ederek, doğru bir sistem olduğunu belirtmişlerdir. Meslek yüksekokullarının desteklenmesi gerektiği ve birçok eksiğinin olduğu ifade edilmiştir. Özellikle fiziki ve teknik problemler taşıdıklarını ve çağa uygun bölümlerin açılmadığını belirtmişlerdir. Meslek yüksekokullarında görev yapan akademisyenlerin özveri ile çalışmalarının karşılığını alamadığı ve bu sürecin onların motivasyonlarını etkilediği sonucu oluşmuştur. Öğretim elemanlarının özellikle vurguladıkları bir nokta da açık öğretim sisteminde meslek yüksekokullarında var olan tüm bölümlerin yer almasından dolayı öğrencilerin örgün olarak okumak istememeleridir.

Bazı bölümlerin özellikle de uygulamalı olarak yürütülmesi gereken derslerin açık öğretim sistemi ile verilmesinin eğitimin kalitesini etkilediğini ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularını destekler nitelikte Kaya'nın (2017: 3602) meslek yüksekokullarında görev yapan öğretim elemanlarıyla yaptığı çalışmada, öğretim elemanları sınavsız geçiş sisteminin kaldırılması, eğitim süresinin uzatılması, öğretim elemanlarının işe alım sisteminin düzenlenmesi ve öğretim elemanlarının özlük haklarının uygun hale getirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Keleş ve Güntepe (2018: 149)'nin çalışmalarında öğretim elemanları teknolojinin öğrenme süreçlerine katkı sağladığını, dersi zenginleştirdiğini ve kolaylaştırdığını, ilgiyi artırdığını, zamandan tasarruf sağladığını ve kalıcı öğrenmeyi desteklediğini belirtmişlerdir. Ayrıca Telli (2018: 181) yaptığı çalışmanın sonucunda meslek yüksekokullarında bölüm kapatma kararının bölüm öğretim elemanlarının bilgisi dışında alınmasının bölüm öğretim elemanlarında tükenmişlik sendromuna yol açtığını ve bunun yansımalarının bölüm öğrencilerinin eğitimini de etkilediğini belirtmiştir.

Araştırmanın bir başka sonucu da artık meslek yüksekokullarında uygulanan programların güncelliğinin kalmaması, eski programlara bağlı kalınması olmuştur. Bu noktada öğretim elemanları şu an uygulanmakta olan programların teorik bilgilerle donatılmış olduğunu, uygulama derslerinin çok olduğunu ve bunun da eğitimin kalitesini ve öğrenci tercihlerini etkilediğini belirtmişlerdir. Mevcut olan programların plansız bir şekilde oluşturulduğu, okulun fiziki, teknik ve akademik alt yapı açısından bir ihtiyaç analizi yapılmadan açılmasına eleştirel bir gözle bakmışlardır. Bu plansızlığın derslerin olması gerektiği gibi yürütülememesine neden olduğu ayrıca bu süreçten dolayı öğretim elemanlarının uzmanlık alanlarının dışında ders yürütmek zorunda kaldıklarına dikkat çekerek, eğitimin niteliğini etkilediğini ifade etmişlerdir. Programların meslek yüksekokullarının bulunduğu bölgenin de analiz edilerek açılmasının önemine vurgu yapmışlardır. Öğretim elemanları çağın gereksinimlerine uygun olan bölümlerin açılmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu bölümlerin açılabilmesi için de meslek yüksekokullarına gereken desteğin verilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çağın gerektirdiği fiziki ve teknik altyapı ile açılan programlar ve yenilenen programlar ile sektörel bağlantıların kurulabileceği ve asıl bu noktada nitelikli personel yetiştirilebileceğinin üzerinde durmuşlardır. Şu an verilen eğitim ile öğrencinin mesleğe başladıktan sonraki kullandığı bilgilerin örtüşmediği, öğrencilerin okulda aldıkları bilgileri günlük yaşama aktaramadıkları üzerinde durarak bunun sakıncalarından bahsetmişlerdir. Bu bağlantının sağlanması ile üniversite-sanayi iş birliğinin kurulabileceğine ve nitelikli personellerin yetiştirilebileceğine dikkat çekerek, bu iş birliğinin de toplumun kalkınmasında önemli bir etken olabileceğini ifade etmişlerdir. Dikey geçiş sınavları araştırmada vurgu yapılan bir başka sonucu oluşturmaktadır. Öğrencilerin meslek yüksekokullarını genellikle dikey geçiş yapma ve kariyerlerine ulaşmada bir basamak olarak gördüklerini belirterek, bu süreci meslek yüksekokullarını seçmede bir avantaj olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Araştırma bulgularını destekler nitelikte Çürük ve Doğan (2001: 47), yaptıkları çalışmada akademisyenlerin ve sanayicilerin

muhasabe ders müfredatlarının oluşturulmasında sanayi ile iş birliği yapılmasından yana olduklarını belirtmişlerdir. Günay ve ark. (2020: 352) meslek yüksekokulu çalışanlarının meslek yüksekokullarının genel performansını “orta” düzeyde tanımladıklarını tespit etmiştir. Ayrıca Karakaş ve Çidem (2017: 35) yaptıkları çalışmada meslek yüksekokullarında görev yapan öğretim elemanlarının sektör-üniversite kopukluğundan şikayetçi olduklarını belirtmişlerdir.

Araştırma sonuçları birlikte değerlendirildiğinde meslek yüksekokullarına çağın gereklerine uygun olan bölümlerin açılması, mevcut olan bölümlerin güncellenmesi, üniversite sanayi iş birliğinin meslek yüksekokulları tabanında birleştirilmesi, orta öğretim kurumları ile üniversitelerin koordineli olarak bu süreci yönetmesi önerilmektedir.

Kaynaklar

- Baker, S. E. ve Edwards, R. (2012). How many qualitative interviews is enough? Expert voices and early career reflections on sampling and cases in qualitative research. *National Centre for Research Methods*. <https://eprints.ncrm.ac.uk/2273>
- Chen, Y. (2023). Research on the effectiveness of ideological and political education in secondary vocational colleges in the new era. *International Journal of Education and Humanities*, 8(3), 154-157.
- Clenciu, A. D. (2016). Stadiile, strategiile și eficiența carierei/Stages, strategies and efficiency of the career. *Annals of Constantin Brâncuși University of Târgu Jiu, Educational Science*, 1(2016), 34-44.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Creswell, J. W. ve Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage Publications.
- Deci, E. L. ve Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the selfdetermination of behavior. *Psychological inquiry*, 11(2020), 227–268.
- Çürük, T. ve Doğan, Z. (2001). Muhasebe eğitiminin işletmelerin taleplerini karşılama düzeyi: Türkiye örneği. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28(3), 281-310.
- Fakhrurrozi, H., Minabari, M., Saguni, F. ve Nadirah, S. (2023). Integration of islamic education curriculum to enhance the social character of vocational high school students. *Ta'dib*, 26(1), 171-182.
- Gautam, S., Poudel, T. ve Paudel, P. (2018). Technical and vocational education for social transformation and justice. *Journal of Education and Research*, 8(1), 1-5.
- Günay A., Açıkgöz Ö., Çelik Z. ve Öztürk M., (2020). Meslek yüksekokulu (MYO) çalışanlarının bu okulların kurumsal ve genel performansına ilişkin değerlendirmeleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 10(2), 352-363.
- Gençtürk, M. (2006). Alınan eğitimin meslek yaşamındaki yeterlilik düzeyinin işletmelerin muhasebe–finans bölümünde çalışanlar üzerinde tespitine yönelik bir alan çalışması: Isparta, Burdur, Denizli ve Antalya organize sanayi bölgeleri örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 55-82.
- Hidayat, S. M., Kuswana, W. S. ve Untung, S. H. (2016). Eksplorasi kesiapan siswa memasuki dunia kerja pada program keahlian Teknik Kendaraan Ringan. *Journal of Mechanical Engineering Education (Jurnal Pendidikan Teknik Mesin)*, 3(2), 247-255.
- Karakaş, H. ve Çidem, İ. (2017). Akademisyenlere göre meslek yüksekokullarındaki sorunlar ve çözüm önerileri: Cumhuriyet Üniversitesi ve Gaziosmanpaşa Üniversitesi örneği. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 27-44.
- Kaya, A. (2017). Vocational training's failure dynamics and vocational school's teaching staff opinions Mesleki eğitimin başarısızlık dinamikleri ve meslek yüksekokulu öğretim elemanlarının görüşleri. *Journal of Human Sciences*, 14(4), 3591-3605.
- Keleş, E. ve Güntepe, E. T. (2018). Eğitim fakültesi öğretim elemanlarının teknolojiyi öğrenme-öğretme sürecine entegrasyonu. *Sakarya University Journal of Education*, 8(3), 142-157.
- Khasawneh, M. A. (2024). The challenges facing vocational education online from the teachers' perspectives. *Journal of Curriculum and Teaching*, 13(2), 180.
- Lishayani, P., Buaton, R. ve Pasaribu, T. R. (2023). Determining the selection of departments at abdi negara vocational school using the additive ratio assessment (ARAS) method. *Journal of Artificial Intelligence and Engineering Applications (JAIEA)*, 3(1), 31-37.
- Mete, H., Uzal, G., Erdem, A. ve Hüyük, D. (2018). Öğretim elemanlarının bakış açısından gıda teknikerliği öğretiminin durumu: Nitel bir analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(66), 471-481.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded Sourcebook*. (2nd ed). Sage
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Sage Publications.
- Telli, A. (2018). Bölümü kapatılan öğretim görevlilerin karşılaştığı sorunlar ve çözüm önerileri. IV. IMCOFE / Barcelona (p. 171-178).
- Tugay, O. ve Ömürbek, V. (2014). Meslek yüksekokullarında verilen muhasebe derslerinin uygulamada kullanılma düzeyi ve yeterliliği üzerine bir araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 53-74.
- Wang, L. (2024). Development Path of Hotel Tourism Specialization in Vocational Schools based on the Integration of Industry-University-Research Integration. *Journal of Innovation and Development*, 6(1), 40-43. <https://doi.org/10.54097/n8sa5k49>
- Zhuravlova, Y., Kichuk, N., Zhuravska, N., Yakovenko, O., Zhytnyk, V. ve Yashchuk, S. (2021). The problem field of professional (vocational) education: Innovations and ways to improve. *Studies of Applied Economics*, 39(5), 1-10.